

พระไตรปิฎก
มหากัณฑ์การนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระสุตตันตปิฎก
ที. ปาฏิกวรรค
เล่ม ๒

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรมหัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรตันตปิฎก

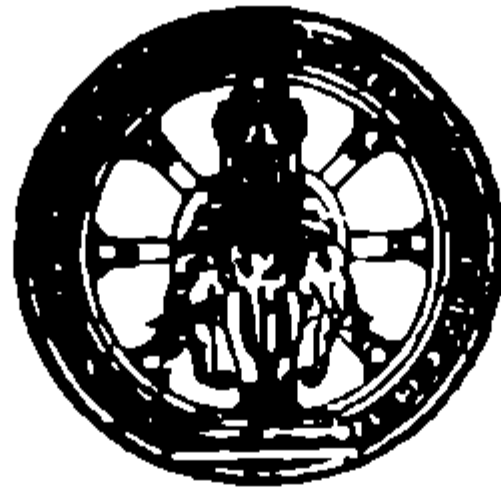
พร้อมทั้งบาลี อรรถกถาฎีกา และธัมมัตถาธิบาย
เล่มที่ ๒ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๑๖ ใน ๑๐๐ เล่ม)
คัมภีร์ที่ ๓ หิมนิกาย ปาฎิกวรรค
เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑๑ ถึง ๑๖ เป็นพระสูตรตันตปิฎก
เล่มที่ ๑๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ป๋ย แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส.ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ

สร้างอักขระตัวหนึ่ง
มีผลานิสงส์เท่ากับสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

พระไตรปิฎกแปล มหาวิถกการนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์ชุดนี้
หลังจากสำนักงานได้พิมพ์ครบจบบริบูรณ์แล้ว บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น
ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี
พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเติมรัชมัคคาธิบายไว้ในที่
แห่งเดียวกันพร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการณ์ของประเทศ

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

(สม พ่วงภักดี)

และ

(ทักษิณ พ่วงภักดี)

สารบาญ

คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฏิกวรรค เล่ม ๒

(คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฏิกวรรคนี้ มี ๒ เล่ม จบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๑๖ ในจำนวน ๑๐๐ เล่ม)

สังคาลกสูตร

หน้า

กัณฐที่ ๕๐	ว่าด้วยลักษณะมิตรแนะประโยชน์ ๔	๑
กัณฐที่ ๕๑	ว่าด้วยมิตรมีความรักใคร่มีลักษณะ ๔	๘
	ทรัพย์ ๒	๑๑
กัณฐที่ ๕๒	ว่าด้วยหัวข้อทิศ ๖	๑๕
	คำว่า มารดาบิดา	๑๖
	เนมิตกนามของมารดาบิดา	๑๘
	อาจารย์ ๕ จำพวก บุตร ๕ จำพวก ภรรยา ๗ จำพวก	๒๐
กัณฐที่ ๕๔	ว่าด้วยบุตรธิดาควรปฏิบัติต่อมารดาบิดา	๒๒
	เรื่องพระสุวรรณสาม	๒๓
กัณฐที่ ๕๕	ว่าด้วยทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา	๒๕
	หน้าที่มารดาบิดา ๕	๓๑
กัณฐที่ ๕๖	ว่าด้วยหน้าที่ศิษย์ ๕	๓๖
	เรื่องพันชุลเสนาบดี	๓๘
กัณฐที่ ๕๗	ว่าด้วยหน้าที่อาจารย์ ๕	๔๓
	เรื่องลกณกแขกเต้า ๒ ตัว	๔๖
กัณฐที่ ๕๘	ว่าด้วยหน้าที่สามี ๕	๕๐
กัณฐที่ ๕๙	ว่าด้วยหน้าที่ภรรยา ๕	๕๘
	โทษแห่งกามสุขมีฉาจาร	๖๒
กัณฐที่ ๖๐	ว่าด้วยหน้าที่มิตร ๕	๖๕
	ตัวอย่างมิตรที่ดี	๖๘

	ตัวอย่างมิตรที่ไม่ดี	๖๘
กัณฑ์ที่ ๖๑	ว่าด้วยหน้าที่มิตรทำต่อมิตร	๗๓
	เรื่องเพื่อนอนาถบัณฑิตกเศรฐฐี	๗๖
	เรื่องสัคว์ ๓ สหาย	๗๘
กัณฑ์ที่ ๖๒	ว่าด้วยหน้าที่ของนาย	๘๐
	เรื่องคนไข้โง่เขลาเป็นไส้ศึกให้โจร	๘๓
กัณฑ์ที่ ๖๓	ว่าด้วยหน้าที่บ่าว ๕	๘๘
	พระเจ้าจันทรบัชโชต	๘๒
กัณฑ์ที่ ๖๔	ว่าด้วยหน้าที่กุลบุตรควรประพฤติต่อสมณพราหมณ์	๙๖
	เรื่องพระเจ้านันทราช	๑๐๐
กัณฑ์ที่ ๖๕	ว่าด้วยหน้าที่สมณพราหมณ์ประพฤติต่อกุลบุตร	๑๐๓
	เรื่องพระอานนท์เจริญพระพุทธรมณ	๑๐๗
กัณฑ์ที่ ๖๖	ว่าด้วยสรุปเทศนาในทิศ ๖	๑๑๑

อาฏานาฏิยสูตร

กัณฑ์ที่ ๖๗	ว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลไปเฝ้าพระพุทธเจ้า	๑๑๕
	พรรณาสวรรค์ชั้นจาตุม	๑๒๑
	วัตรบท ๗ ของพระอินทร์	๑๒๔
กัณฑ์ที่ ๖๘	ว่าด้วยท้าวเวสวัณกล่าวคาถาป้องกันภัย	๑๒๗
กัณฑ์ที่ ๖๙	ว่าด้วยอาฏานาฏิยคาถาที่ ๒๔ เป็นต้นไป	๑๓๘
	อุดรทวีป	๑๔๓
	เมืองทั้ง ๑๐ ของท้าวเวสวัณ	๑๔๔
กัณฑ์ที่ ๗๐	ว่าด้วยอานุภาพแห่งอาฏานาฏิยคาถา	๑๔๖
	เรื่องเด็กเจริญพุทธรคุณ	๑๕๒

สังคิตสูตร

กัณท์ที่ ๑๑	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จเมืองปาวา	๑๕๕
	ธรรมหมวด ๑	๑๖๐
กัณท์ที่ ๑๒	ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีนามรูป เป็นต้น	๑๖๔
กัณท์ที่ ๑๓	ว่าด้วยธรรมหมวด ๓ มีอกุศลมูล ๓ เป็นต้น	๑๖๑
กัณท์ที่ ๑๔	ว่าด้วยธรรมหมวด ๓ มีบุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นต้น	๑๘๐
กัณท์ที่ ๑๕	ว่าด้วยธรรมหมวด ๔ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น	๑๘๖
กัณท์ที่ ๑๖	ว่าด้วยอริยวงศ์ ๔	๑๙๗
	สันโดษ ๓ เขตจิวร ๖ และ ๘ ผ้าบังสุกุล ๒๓	๑๙๘
	สันโดษในจิวร ๒๐	๒๐๐
	สันโดษในบิณฑบาต ๑๕	๒๐๓
	ชุกคฺ์เกี่ยวกับบิณฑบาต ๕	๒๐๔
	เสนาสนะ ๑๕ อย่าง เขตเสนาสนะ ๑๖ อย่าง	๒๐๕
	สันโดษในเสนาสนะ ๑๕ ชุกคฺ์เกี่ยวกับเสนาสนะ ๕	๒๐๕
กัณท์ที่ ๑๗	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีปธาน ๔ เป็นต้น	๒๐๖
	ปธาน ๔ ญาณ ๔ องค์แห่งโสดาปัตติมรรค ๔ เป็นต้น	๒๐๗
กัณท์ที่ ๑๘	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีปฏิปทา ๔ เป็นต้น	๒๑๕
	คำว่า ชรัมภันธี หมายความว่า ๒ อย่าง	๒๑๗
	คำว่า อธิ ใน คำว่า อธิฐาน	๒๑๘
กัณท์ที่ ๑๙	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีการลงสู่กรรม เป็นต้น	๒๒๒
	ความบริสุทธิ์แห่งทักขิณาทาน เป็นต้น	๒๒๕
กัณท์ที่ ๒๐	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีขันธ ๔ เป็นต้น	๒๒๖
	โทษแห่งความตระหนี่ ๕ อย่าง เป็นต้น	๒๓๒
กัณท์ที่ ๒๑	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีองค์ ๕ ของภิกษุผู้ใจทก เป็นต้น	๒๓๖
	องค์ ๕ แห่งภิกษุผู้มีความเพียรอย่างสูง เป็นต้น	๒๓๗

กัณฑ์ที่ ๘๒	ว่าด้วยธรรมหมวด ๖ มีอายตนะ ๖ ภายใน เป็นต้น	๒๔๔
	อธิบาย คำว่า อายตนะและผัสสะ เป็นต้น	๒๔๖
กัณฑ์ที่ ๘๓	ว่าด้วยธรรมหมวด ๖ มีรากเหง้าการวิวาท เป็นต้น	๒๕๐
	นิสสารณียชาติ ๖	๒๕๒
	อนุตตริยะ ๖ เป็นต้น	๒๕๓
กัณฑ์ที่ ๘๔	ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ มีอริยทรัพย์ ๗ เป็นต้น	๒๖๐
	อธิบายอริยทรัพย์ ๗	๒๖๒
กัณฑ์ที่ ๘๕	ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ มีนิเทศวัตถุ เป็นต้น	๒๖๘
	นิเทศวัตถุ	๒๗๐
กัณฑ์ที่ ๘๖	ว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีมัจฉัตตะ ๘ เป็นต้น	๒๗๗
	อธิบายสัมมัตตธรรม ๘	๒๘๐
กัณฑ์ที่ ๘๗	ว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีทานวัตถุ ๘ เป็นต้น	๒๘๗
	ทานูปัตติ เหตุแห่งการให้ทาน	๒๘๐
กัณฑ์ที่ ๘๘	ว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีอาณาวัตถุ ๘ เป็นต้น	๒๘๔
	สัตตาวาส ๘ เป็นต้น	๒๘๖
กัณฑ์ที่ ๘๙	ว่าด้วยธรรม ๑๐ มีนาถกรรมธรรม เป็นต้น	๓๐๒
	คำว่า มิตรดี สหายดี	๓๐๓
กัณฑ์ที่ ๙๐	ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐ มีกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น	๓๑๐
	อธิบายกรรมบถ	๓๑๓

บทสรุปสูตร

กัณฑ์ที่ ๙๑	ว่าด้วยธรรมหมวด ๑ มีพหุการธรรม เป็นต้น	๓๑๘
	กรรมฐานที่ทรงสอนภิกษุทั้งหลาย	๓๒๒
กัณฑ์ที่ ๙๒	ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีพหุการธรรม เป็นต้น	๓๒๖
	อธิบายพหุการธรรม	๓๒๘

กัณหาที่ ๕๓	ว่าด้วยธรรมหมวด ๓ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๓๕
	คำว่า เนกขัมมบรรพชาดำจัตราคะ เป็นต้น	๓๓๖
กัณหาที่ ๕๔	ว่าด้วยธรรมหมวด ๔ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๔๒
	อธิบาย คำว่า จักร	๓๔๔
กัณหาที่ ๕๕	ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๕๓
	ปัตติอันแผ่ซ่านไป เป็นต้น	๓๕๐
กัณหาที่ ๕๖	ว่าด้วยธรรมหมวด ๖ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๕๘
	อธิบายอนุสสติ ๖	๓๖๓
กัณหาที่ ๕๗	ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๖๖
	เหตุให้เกิดโพชนงค์ ๗	๓๖๕
กัณหาที่ ๕๘	ว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๗๕
	อธิบายมรรค ๘	๓๘๑
กัณหาที่ ๕๙	ว่าด้วยธรรมหมวด ๙ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๘๓
	องค์แห่งความเพียรชอบ ๙	๓๘๗
กัณหาที่ ๑๐๐	ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐ มีธรรมมีอุปการะมาก เป็นต้น	๓๙๑
	ขยายอกุศลกรรมบถ ๑๐	๓๙๔

พระสูตรนตปิฎกมหาวิถการนัย

พระสูตรนตปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๘๐๐ กัณฑ์ จบ
เฉพาะ คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฎิกวรรค มี ๑๐๐ กัณฑ์
(แบ่งเป็น ๒ เล่ม จบ)

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคาลกสูตร คอนว่าด้วยลักษณะมิตรณะประโยชน์ ๔ ประการ

นโม คสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

จตุหิ โข คหปติปุตฺต จานเห อตฺตกฺขายี มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพ ปาปา
นิวาเรติ กลฺยาณเณ นิเวเสติ อสฺสํ สวาเวติ สคฺคสฺส มคฺคสฺส มคฺคํ อัจฺจุชฺติ ฯ อิมเห
โข คหปติปุตฺต จตุหิ จานเห อตฺตกฺขายี มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วยลักษณะ
มิตรณะประโยชน์ ๔ ประการ ตามพระบาลี อรรถกถา ฌัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดย
สมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ ในคัมภีร์ที่ฌนิกาย
ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่สังคาลมานพ ผู้เป็นบุตรคฤหบดีว่า ดูก่อนบุตร
คฤหบดี มิตรณะประโยชน์ ซึ่งเป็นมิตรอันดีนั้น ควรรู้ด้วยเหตุ ๔ ประการ

คือ ห้ามมิให้ทำความชั่ว • แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี • ให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง • บอกทางไปสวรรค์ให้ • ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร ในกัมภีรสูมังคลวิลาสินีว่า คำว่า ห้ามมิให้ทำความชั่วนั้น ได้แก่ ห้ามว่า เมื่อพวกเราเห็นอยู่ จะไม่ให้ทำอย่างนี้ ท่านจงอย่าทำเวร ๕ ประการ อย่าทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ฯ คำว่า แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดีนั้น ได้แก่ แนะนำว่า ท่านจงประพฤตินิกรรมที่ดี คือ พระไตรสรณคมน์และศีล ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ท่านจงให้ทาน จงทำบุญ จงฟังธรรม ฯ คำว่า ให้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟังนั้น คือ ให้ได้ฟังเหตุที่ละเอียด สุขุมซึ่งยังไม่เคยฟัง ฯ คำว่า บอกทางสวรรค์ให้นั้น ได้แก่ บอกว่า คนทั้งหลายทำกรรมดีแล้วนั้น ย่อมได้เกิดในสวรรค์ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้วนั้น ออกไปอีกให้พิสดารแทบทุกคำไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจกว้างขวางแก่ผู้ฟังทั้งหลาย เริ่มแต่ คำว่า มิตรแนะนำประโยชน์เป็นต้น คือ คำว่า มิตรแนะนำประโยชน์นั้น ได้แก่ มิตรที่บอกสิ่งที่เป็นประโยชน์ ฯ คำว่า สิ่งที่เป็นประโยชน์นั้น ได้แก่ สิ่งที่ดีแก่ตนและคนอื่น ในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ฯ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ในชาตินี้และชาติหน้านั้น มีอยู่มากมายหลายประการ แต่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ได้ทรงรวบรวมไว้ ๔ ประการ คือ การห้ามมิให้ทำความชั่ว • การแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี • การให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง • การบอกทางสวรรค์ให้ • ดังนี้ ฯ การทำ ๔ อย่างนี้ เป็นการทำให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นทั้งนั้น เรียกว่า การแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นทั้งนั้น ฯ ผู้ใดแนะนำอย่างนี้ ผู้นั้นเรียกว่า มิตรแนะนำประโยชน์

คำว่า ความชั่วช้านั้น พระอรธกถาจารย์ได้กล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างว่า ได้แก่
 เวน ๕ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ เท่านั้น ๑ คำว่า ความดีนั้น ท่านก็ว่าไว้
 พอเป็นตัวอย่างว่า ได้แก่ พระไตรสรณคมน์ และศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ การ
 ให้ทาน การทำบุญ การฟังธรรมเท่านั้น ๑ สิ่งที่ยังไม่เคยฟังนั้น ท่านหมาย
 เอาเฉพาะเหตุการณ์ที่ละเอียดยศสม ซึ่งมิตรยังไม่เคยได้ยินได้ฟังเท่านั้น ๑ คำว่า
 ทางสวรรค์นั้น ท่านหมายเอาสิ่งที่เส้นทางไปสวรรค์ แต่ท่านไม่ได้ชี้ไว้ว่า ได้แก่
 สิ่งใด เป็นอันว่า เมื่อผู้มีปัญญาได้ฟังลักษณะ ๔ ประการ ของมิตรแนะประโยชน์
 มาตามลำดับข้อแล้ว ก็จักเข้าใจได้ว่า สิ่งที่เกิดในสวรรค์นั้น ได้แก่ การทำดี
 ซึ่งเรียกว่า บุญกุศล มีพระไตรสรณคมน์ และศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น
 ก็การห้ามไม่ให้ทำความชั่วนั้น ซึ่งได้แก่ การไม่ให้ทำเวร ๕ ประการ และอกุศล-
 กรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นต้น ๑ การแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี คือ แนะนำให้
 ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ และศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ การแนะนำให้ท่าน
 แนะนำให้ทำบุญ แนะนำให้ฟังธรรม การบอกทางสวรรค์ให้ นั้น เหตุไรจึงเรียก
 ว่าเป็นการแนะนำประโยชน์ให้ มีคำแก้ไขว่า เพราะเหตุว่า การแนะนำอย่างที่ว่า
 มาแล้วนี้ เป็นการแนะนำในทางที่ดี เพราะเหตุว่า ผู้ที่ทำตามคำแนะนำ ๔ อย่างนี้
 ย่อมได้ความดี คือ ความไม่ต้องภัยได้ทุกข์ อันเกิดจากความประพฤติของตน
 และความสุขออย่างอื่นอีก มีความสุขใจเป็นต้น เริ่มแต่ชาตินี้ไปจนตลอดถึงชาติ
 หน้า กล่าวคือ ในชาตินี้เอง ก็จะได้ความสุขใจ คือ ความสบายใจ ความ
 เย็นใจ ในความประพฤติของตน กล่าวคือ ถ้าผู้ใดทำตามคำแนะนำข้อที่ ๑ คือ
 ข้อว่า การห้ามไม่ให้ทำความชั่ว อันได้แก่ การห้ามว่า ท่านอย่าทำเวร ๕ อย่าทำ
 อกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น เมื่อผู้นั้นไม่ทำเวร ๕ ประการ และอกุศลกรรมบถ ๑๐
 ประการ ผู้นั้นก็จะได้รับความสุขใจ คือ ความใจเย็น ไม่ต้องได้รับโทษทุกข์ภัยจาก
 กฎหมายบ้านเมือง และจากผู้อื่น ด้วยความประพฤติของตนเป็นแน่แท้ ๑ คือ โดย
 มากที่สุด มนุษย์เราย่อมเดือดร้อนด้วยความประพฤติของตนทั้งนั้น ที่ได้รับโทษ
 อย่างล้นเหลืออยู่ในเมืองมนุษย์ คือ ทุกข์ในคุกตะราง หรือถูกลงโทษปรับไต่ถาม
 ถูกตักเตือนระงับ ก็ล้วนแต่เป็นด้วยความประพฤติของตนโดยมากแทบทั้งสิ้น หรือ
 พวกที่ติดคุกติดตะรางก็ พวกที่ถูกตักเตือนระงับ เป็นด้วยการทำเวร ๕ ประการ หรือ

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการทั้งนั้น คือ ด้วยทำปาณาติบาตหรืออทินนาทาน ทั้งนั้น การทำปาณาติบาตให้ติดกุกกิดตระวาง หรือถูกตัดศีรษะเป็นที่สกนธ์ ได้แก่ การทำร้าย ร่างกายมนุษย์ หรือการฆ่ามนุษย์ด้วยตนเองบ้าง ด้วยผู้อื่นบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ๆ การทำอทินนาทานที่เป็นเหตุให้ติดกุกกิดตระวาง ได้แก่ การลักขโมยของผู้อื่นด้วยตนเองบ้าง ด้วยผู้อื่นบ้าง การขโมยของผู้อื่น ด้วยตนเองบ้าง ด้วยผู้อื่นบ้าง การฉ้อโกงผู้อื่นด้วยตนเองบ้าง ด้วยผู้อื่นบ้าง ด้วยสมรู้ร่วมคิดกับผู้อื่นบ้าง การปล้นสะดมบ้าง การแย่งชิงผู้อื่นด้วยตนเองบ้าง การสมรู้ร่วมคิดกับผู้อื่นบ้าง ส่วนการทำกาเมสุมิฉฉาจาร และมสวาท สราเมรัยนั้น เป็นเหตุให้เกิดโทษใหญ่โตถึงกับติดกุกกิดตระวาง และถูกตัดศีรษะเป็นที่สกนธ์ กล่าวคือ การทำกาเมสุมิฉฉาจารนั้น บางประเทศก็มีกฎหมายลงโทษจองจำ บางประเทศก็มีกฎหมายลงโทษปรับไหม ถ้าสามีของหญิงนั้นรู้เห็นเข้า เขาก็ลงโทษเสียด้วยตนเองโดยมาก คือ เขามาคืนเสียด้วยตนเองเสียแทบทุกรายไป ไม่ว่าประเทศใดกาลใด ๆ การกล่าวมสวาทที่เป็นเหตุให้ได้รับโทษทางกฎหมายบ้านเมืองนั้น ได้แก่ การแจ้งความเท็จ หรือเป็นพยานเท็จในโรงศาล เป็นต้น การดื่มสราเมรัยที่เป็นเหตุให้ได้รับโทษตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น ได้แก่ การดื่มสราเมรัยแล้วก่อการทะเลาะวิวาทกันชน หอบตีฆ่าฟันกันชน หรือไปทำอทินนาทานชน ทำกาเมสุมิฉฉาจารชน ด้วยเหตุว่า ผู้ที่เมาสราโดยมาก ย่อมทำความชั่วช้าโดยมาก คือ ไปทำปาณาติบาตได้ง่าย ไปทำอทินนาทานได้ง่าย ทำกาเมสุมิฉฉาจารได้ง่าย กล่าวมสวาทก็ได้ง่าย เพราะใจของผู้เมาสราเมรัยนั้น โดยมากขาดหิริ โอตคัปปะ คือ ความละอายและความกลัวแล้ว ๆ สิ่งใดที่เคยละอายและเคยกลัวมาในเวลาไม่เมา เมื่อเมากลับสิ่งนั้น แม้แต่ร่างกายที่ควรละอายก็ไม่ละอาย

รับ สิ่งไม่ควรกลัว เช่น สุนัข เป็นต้น ก็ยอม ผู้ที่ได้รับโทษทุกขภัยโดยมากที่สุด ก็ด้วยเวร ๕ คืออยู่แล้ว ย่อมไม่ได้รับโทษทุกขภัยจากคนอื่น ๕ ประการนี้ การห้ามไม่ให้ทำความชั่ว อันได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร เป็นการแนะนำประโยชน์ให้อย่างหนึ่ง ซึ่งควร

ผู้ที่ได้รับแนะนำห้ามปรามจะทำตามเสมอไป ๑ ส่วนการไม่ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ และการตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ และศีล ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ การให้ทาน การทำบุญ การฟังธรรมเป็นต้นนั้น ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ให้ผู้ที่กระทำตามได้ประโยชน์ คือ สุขกายสบายใจ ปราศจากเวรภัยทั้งในชาติและชาติหน้านั้น การได้ฟังสิ่งที่เป็นหนทางให้ไปเกิดในสวรรค์ ก็ล้วนเป็นของที่มีประโยชน์ทั้งนั้น ๑ กล่าวคือ ความโง่ทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นด้วยไม่ได้ยินได้ฟังทั้งนั้น ทั้งผู้ที่ไม่ได้ยินได้ฟังความเป็นไปในบ้านใหญ่เมืองหลวง ก็โง่ในเรื่องบ้านใหญ่เมืองหลวง เมื่อเข้าไปในบ้านใหญ่เมืองหลวง ก็ย่อมแสดงความโง่หรือความเข่อออกไป ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ เช่น เรื่องที่เขาเล่าต่อ ๆ กันมาว่า มีชาวบ้านนอกคนหนึ่งเข้าไปในบางกอก ได้เห็นวังของเจ้านายซึ่งกว้างขวางเหมือนกับวัด ก็เข้าใจว่าเป็นวัด ได้เห็นรถรางก็เข้าใจว่าเป็นศาลา ด้วยว่ารถรางนั้นมีหลังคาเล็ก ๆ คล้ายศาลาขาว เขากล่าวกันว่า มีตาแก่คนหนึ่ง ซึ่งไปจากบ้านนอก ได้ไปเห็นรถรางในบางกอกจอดอยู่คันหนึ่ง ก็นึกว่าเป็นศาลาเล็ก ๆ จึงขึ้นไปนั่งพักเพื่อจกให้หายเหนื่อย แต่พอรถรางนั้นแล่นออกไป ตาแก่คนนั้นก็เฉลียวใจขึ้นมาว่า เหตุไรศาลาจึงเดินได้ กว่าจะเข้าใจว่าเป็นรถรางก็กินเวลานาน เขาเล่าว่า อีกคนหนึ่ง ซึ่งขึ้นไปนั่งบนรถรางคันที่ ๑ ซึ่งมีเบาะรอง ต้องเสียค่ารถราง ๑๐ สตางค์ แก่จึงถามคนเก็บสตางค์ว่า เหตุไรจึงเสียมากกว่าคนอื่น คนเก็บสตางค์จึงตอบว่า เพราะเป็นคันที่ ๑ มีเบาะรอง ตาแก่คนนั้นจึงจำไว้ว่า คันที่มีเบาะรองต้องเสีย ๑๐ สตางค์ แล้วเขาก็เสียสตางค์ให้ เวลาแกลงจากรถรางไปขึ้นรถอีก ก็ได้ที่นั่งเสียที่ขานรถ เขาก็ร้องว่า โอ๊ยไม่ไหว ทำไมลองนั่งที่นี้ แก่ตอบว่า นี่จะเล่น ๑๐ สตางค์อีกหรือ ฝ่ายเขาก็ไม่เข้าใจในคำพูดของแก่ ก็ได้เถียงกันไปมา ลงท้ายแก่จึงว่า ถ้าฉันนั่งบนเบาะของแก่ แก่จะเล่นฉัน ๑๐ สตางค์ เหมือนกับรถรางเป็นแน่ เขาก็จึงว่าไม่ใช่ออย่างนั้น เพราะรถรางเขามีคันที่ ๑ ที่ ๒ คือ คันที่มีเบาะนั้นเป็นคันที่ ๑ ต้องเสีย ๑๐ สตางค์ มากกว่าคันที่ ๒ คือ คันที่ไม่มีเบาะ ส่วนรถเข็มนั้นไม่มีคันที่ ๑ ที่ ๒ ถ้าลองนั่งขานรถของอู อูก็ลากไม่ไหว ลงท้ายตาแก่คนนั้น ก็ได้ขึ้นไปนั่งบนเบาะ แล้วเขาก็ลากไป ดังนี้ ๑ เรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ความโง่อย่อมเกิดจากความไม่ได้ยินได้ฟัง เมื่อไม่ได้ยินได้ฟังในสิ่งใด ก็โง่ในสิ่งนั้น

ไม่ได้ยินได้ฟังเรื่องใด ก็โง่ในเรื่องนั้น ไม่ได้ยินได้ฟังเหตุการณ์อันใด ก็โง่ใน
เหตุการณ์อันนั้น เพราะฉะนั้น การได้ยินได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟัง จึงจัดเป็น
การแนะนำประโยชน์อย่างหนึ่ง ซึ่งสมควรที่ผู้ฟังจะตั้งใจ จะชอบใจต่อผู้ที่บอก
เล่าชี้แจง เมื่อตนได้ยินได้ฟังสิ่งใดแล้ว จงจำสิ่งนั้นไว้ เมื่อจำได้แล้ว จงคิดให้
เข้าใจสิ่งนั้น เมื่อคิดให้เข้าใจสิ่งนั้นแล้ว จงเก็บไว้ปฏิบัติตาม เมื่อทำอย่างนั้น
จึงจักเกิดปัญญา ฯ ด้วยว่าปัญญาย่อมมี ๓ ประการ คือ สุตามยปัญญา ๑ จิน-
ตมยปัญญา ๑ ภาวนามยปัญญา ๑ สุตามยปัญญานั้น ได้แก่ ปัญญาที่เกิดขึ้น
ด้วยการได้ยินได้ฟัง ฯ จินตมยปัญญานั้น ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากความคิด ฯ
ภาวนามยปัญญานั้น ได้แก่ ปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน อบรมความรู้ความคิ-
ว้ จดจำสิ่งที่ ได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่านไว้ ฯ ผู้ใดเอาใจใส่ต่อการฟัง การคิด
การอบรมความรู้ คือ การศึกษาเล่าเรียน และการจดจำไว้ให้มาก ผู้นั้นย่อมมี
ปัญญามาก ฯ สิ่งที่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟังทั้งสามนั้น ล้วนเป็นเหตุให้เกิดความ
เชื่อ คือ ความเข้าใจผิดทั้งนั้น อย่างเรื่องตาแก่ เห็นวังเป็นวัด เห็นรกราง
ว่าเป็นศาลา เห็นเบาะที่รถเข็นว่าเป็นที่นั่งชั้นที่ ๑ ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น เป็น
นิทศนอุทาหรณ์

คำว่า การบอกทางสวรรค์นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ การพูด
ให้ฟังว่า คนทั้งหลายทำกรรมนั้นแล้วย่อมเกิดในสวรรค์ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ
คำนี้ชี้ให้เห็นว่า กุศลกรรมทั้งสาม มีการตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ การรักษาศีล ๕
การประพฤติตามกุศลกรรมบท ๑๐ การให้ทาน การทำบุญนอกจากทานและศีล
การฟังธรรม เป็นต้น ล้วนเป็นหนทางสวรรค์ทั้งนั้น ฯ การกล่าวว่า การตั้งอยู่ใน
พระไตรสรณคมน์ การรักษาศีล ๕ การประพฤติกุศลกรรมบท ๑๐ การให้ทาน
การทำบุญ การฟังธรรม เป็นต้น ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ทั้งนั้น ฯ
การกล่าวว่า คนทั้งหลายรักษาศีล ๕ แล้ว ย่อมไปเกิดในสวรรค์ก็ดี การกล่าว
ว่า คนทั้งหลายประพฤติตามกุศลกรรมบท ๑๐ แล้ว ย่อมไปเกิดในสวรรค์ก็ดี
การกล่าวว่า คนทั้งหลายให้ทานแล้ว ทำบุญแล้ว ฟังธรรมแล้ว ย่อมได้
ไปเกิดในสวรรค์ก็ดี ฯ เรียกว่า การบอกทางสวรรค์ให้ทั้งนั้น เพราะการทำสิ่ง

เหล่านั้น เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ทั้งนั้น การบอกทางสวรรค์นั้น แปรจาก การบอกทางมนุษย์ คือ การบอกทางมนุษย์ อันได้แก่ ทางไปมาในมนุษย์โลก เขา ข้อมบอกกันตรง ๆ ว่า ทางนี้ไปบ้านโน้น เมืองโน้น ส่วนการบอกทางสวรรค์ นั้น ได้แก่ การเล่าให้ฟังว่า คนทั้งหลายทำบุญกุศลสิ่ง ๆ แล้ว ข้อมได้ไปเกิด ในสวรรค์ ดังนี้ ๆ แต่การบอกทางสวรรค์นั้น เป็นของสำคัญมาก ด้วยว่า ผู้บอกนั้น ถ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ใช่สาวกของพระพุทธเจ้า หรือไม่ใช่พระโฬิสัตว์เจ้า ไม่ใช่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ข้อมบอกไปในทาง ที่ผิด เช่น บอกว่า มาสัตว์ได้ไปสวรรค์ ดังที่ปรากฏอยู่ในศาสนาของพวกแขก เป็นตัวอย่างที่อ้างให้เห็น เพราะฉะนั้น ควรให้ผู้ฟังเชื่อถือแต่ถ้อยคำของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า หรือพระโฬิสัตว์เจ้า หรือผู้นับถือพระพุทธศาสนา เท่านั้น และจงจำไว้ว่า ทางไปสวรรค์นั้น ได้แก่ บุญกุศล มีการตั้งตนอยู่ ในพระไตรสรณคมน์ และศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ การให้ทาน การทำบุญ การฟังธรรม เป็นต้น ดังที่แสดงมาในพระธรรมเทศนาภังคกัน เพราะฉะนั้น ควรที่ผู้ยังไม่เข้าใจในเรื่องบุญกุศลว่า มีอย่างไรบ้าง ก็จงศึกษาไต่ถามจาก พระ ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา หรือผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาเสีย จึ่งจักเป็น การดี จักได้ทำหนทางไปสวรรค์ให้แก่ตนเสียแต่บัดนี้

ผู้ใดห้ามตนไม่ให้ทำความชั่ว มีความไม่ให้ผิดศีล ๕ เป็นต้น แนะนำ ตนให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล ๕ และพระไตรสรณคมน์ หรือความอดสาหะ พยายามในการทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ มีทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นต้นแล้ว สิ่งที่ยัง ไม่เคยได้ยินได้ฟัง ไม่เคยรับรู้ได้เห็น บอกทางสวรรค์ให้ ดังแสดงมาแล้ว จงจำ ไว้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นมิตรแนะประโยชน์ของตน ตนควรดีกับมิตรคนนั้นจงเสมอไป เป็นอันว่า สันเนอความที่ควรอธิบายในพระธรรมเทศนาภังคกันเพียงเท่านี้

เอวံ กัมมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๕๒

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคาลกสูตร ทอนว่าด้วยลักษณะมิตรที่มีความรักใคร่ ๔ ประการ

จตุหิ โข คหปติปุตฺต จานเหิ อนุกมฺปโก มิตฺโต สุหฺโท เวทิตฺพุโ
อภาเวนสฺส น นนฺทติ ภาเวนสฺส นนฺทติ อวณฺณํ ภณฺมานํ นีวเรติ วณฺณํ
ภณฺมานํ ปสฺสติ ฯ อิมเหิ โข คหปติปุตฺต จตุหิ จานเหิ อนุกมฺปโก มิตฺโต
เวทิตฺพุโติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณท์ที่ ๕๒ ว่าด้วยลักษณะมิตร
ที่มีความรักใคร่ ๔ ประการ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
๐๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ คัมภีร์ทิฆนิกาย
ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า คู่ก่อนบุตรภคยหบดี
มิตรที่มีความรักใคร่ ซึ่งเป็นมิตรที่ดีนั้น ต้องรู้ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ไม่เพเลียดเพเลียด
ต่อความไม่เจริญของเพื่อน • เพเลียดเพเลียดต่อความเจริญของเพื่อน • ห้าม
ผู้ใดเคียดเพื่อน • สรรเสริญผู้ที่สรรเสริญเพื่อน • คู่ก่อนบุตรภคยหบดี มิตรที่มี
ความรักใคร่ ซึ่งเป็นมิตรที่ดี ต้องรู้ด้วยเหตุ ๔ ประการ เหล่านี้แล ฯ ครั้นสมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมิตรแท้ ๔ จำพวก มีมิตรที่มีความรักใคร่เป็น
จำพวกที่ ๔ ดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็นพระคาถาต่อไปว่า อุปกาโร จ โย มิตฺโต
สุขทุกฺโข จ โย สขา เป็นต้น ถึง ๕ คาถากึ่ง ซึ่งมีเนื้อความว่า ผู้มีบุญญารู้ว่า
ผู้ใดเป็นมิตรมีอุปการะ เป็นมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นมิตรแนะนำประโยชน์ เป็น
มิตรมีความรักใคร่แล้ว ต้องคบหามิตรคนนั้นให้ดี เหมือนกับมารดาที่ดีต่อบุตร

ฉะนั้น ๑ ผู้มีปัญญาซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ชอบรุ่งเรืองเหมือนเปลวไฟ เมื่อบุคคลรวบรวมทรัพย์เหมือนกับแมลงผึ้ง ทรัพย์ย่อมเจริญขึ้นเหมือนกับจอมปลวก ฉะนั้น ครั้นบุคคลรวบรวมทรัพย์ได้แล้ว ควรแบ่งเป็น ๔ ส่วน จึงจะผูกมิตรไว้ได้ คือ ส่วนหนึ่งบริโภคเสีย อีก ๒ ส่วน ประกอบการงาน เก็บส่วนที่ ๔ ไว้สำหรับใช้ในเวลามีอันตราย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
 วิจารณ์ว่า คำว่า ไม่เพเลศเพเลศต่อความไม่เจริญของเพื่อนนั้น คือ ได้เห็น
 หรือได้ยินความเสื่อมทางบุตร ทางภรรยา หรือทางบริวารชนของเพื่อนแล้วก็ไม่ดี
 ใจ ๑ คำว่า เพเลศเพเลศต่อความเจริญของเพื่อนนั้น คือ ได้เห็น หรือได้ยิน ซึ่ง
 ความสมบูรณ์ด้วยข้าวกล้า หรือความได้อริยบศของเพื่อนแล้ว ย่อมดีใจ ๑
 คำว่า ห้ามผดเคียนเพื่อนนั้น คือ เมื่อได้ยินคำติเตียนเพื่อนว่า เป็นผู้มัวรูปร่าง
 ไม่ดี หรือมีชาติตระกูลไม่ดี หรือมีความประพฤติไม่ดี ก็ห้ามเสียว่า ท่านอย่าว่า
 อย่างนี้ คนนั้นเขามัวรูปร่างดี มีชาติตระกูลดี มีความประพฤติดี ดังนี้ เป็นต้น ๑
 คำว่า สรรเสริญผู้สรรเสริญเพื่อนนั้น คือ เมื่อได้ยินผู้สรรเสริญเพื่อนว่า เป็นผู้
 รูปร่างดี มีตระกูลดี มีความประพฤติดี ก็กล่าวว่า ท่านพูดดี ท่านพูดถูก
 เพราะความจริงเขามัวรูปร่างดีจริง มีชาติตระกูลดีจริง มีความประพฤติดีจริง ดังนี้

คำว่า รุ่งเรืองเหมือนเปลวไฟนั้น คือ รุ่งเรืองเหมือนเปลวไฟที่ถูกโพล่ง
 อยู่บนยอดเขาในเวลารাত্রี ๑ คำว่า รวบรวมทรัพย์นั้น หมายถึงทรัพย์ให้
 เจริญขึ้นโดยไม่เบียดเบียนใคร ทำให้ทรัพย์เจริญขึ้นโดยชอบธรรม ๑ คำว่า
 เหมือนแมลงผึ้งนั้น คือ ธรรมดาแมลงผึ้งนั้น ย่อมนำเอาเกสรดอกไม้ไปทำรังด้วย
 จะงอยปากบ้าง ด้วยปีกบ้าง โดยไม่ทำสีและกลิ่นของดอกไม้ให้เสียไป ฉะนั้น
 เมื่อบุคคลทำทรัพย์ให้มากขึ้นโดยลำดับ ฉะนั้น ทรัพย์ก็ย่อมมากขึ้นเหมือนกับ
 จอมปลวกที่ค่อย ๆ สูงขึ้น ด้วยตัวปลวกพยายามก่อขึ้น ฉะนั้น ๑ คำว่า ผู้เป็น
 ฤทธิศักดิ์ที่สามารถนั้น หมายถึงสามารถครอบครองมรรวาสได้ดี ๑ เมื่อสมเด็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงประทานโอวาท อันเป็นเหตุให้ดำรงขรรวาสได้ค
 จึงได้ตรัสว่า ควรแบ่งทรัพย์ให้เป็น ๔ ส่วน ดังนี้ ๑ คำว่า ผู้นั้นชื่อว่าผูกมิตรไว้
 ได้นั้น คือ เมื่อผู้นั้นแบ่งทรัพย์ให้เป็น ๔ ส่วนอย่างนี้ จึงชื่อว่าผูกมิตรไว้ได้ คือ
 รัศความเป็นมิตรไว้ไม่ให้แตกกัน เพราะผู้ใดมีทรัพย์ ผู้นั้นจึงอาจรักษามิตร
 ไว้ได้ ส่วนผู้ไม่มีทรัพย์ ย่อมไม่อาจรักษาไว้ได้ ๓ คำว่า ควรบริโภคส่วน
 หนึ่งนั้น คือ ควรใช้ในการกินอยู่ใช้สอยเสียส่วนหนึ่ง ๓ คำว่า อีก ๒ ส่วน
 ควรประกอบการทำงานนั้น คือ อีก ๒ ส่วนนั้น ควรประกอบการทำงานต่าง ๆ มีการ
 ทำนาค้าขาย เป็นต้น ๓ คำว่า ควรเก็บส่วนที่ ๔ ไว้ เพื่อใช้ในเวลามันตรายนนั้น
 คือ ธรรมคาตรระกุลทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นอย่างเดิวย่อยทุกเมื่อ บางทีก็ย่อมมีภัย
 อันตรายเกิดจากพระราชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงควรเก็บทรัพย์ไว้เสียส่วนหนึ่ง
 ก็ในทรัพย์ ๔ ส่วนนี้ ควรแบ่งทรัพย์ส่วนที่ใช้จ่ายออกทำกุศล เป็นต้นว่า ถวาย
 หานแก่พระภิกษุ และให้แก่คนกำพร้า และคนเดินทางไกล และให้เป็นค่าคนใช้
 หรือค่าคตสม เป็นต้น ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้วนั้น
 ออกไปอีก ตามสมควรแก่อรรถอันมีในขทบาทเทศนา กล่าวคือ คำว่า มิตรมี
 ความรักใคร่นั้น ได้แก่ มิตรที่มีเมตตา กรุณา ๓ การที่จะรู้ได้ว่า ใครเป็นมิตรที่มี
 เมตตา กรุณานั้น ต้องรู้ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ต้องรู้ด้วยลักษณะ ๔ ประการ
 อันได้แก่ การไม่เพเลิดเพเลินต่อความไม่เจริญของเพื่อน ซึ่งได้แก่ คำว่า ทุกข์ ๆ
 ด้วย ๑ ได้แก่ ความเพเลิดเพเลินต่อความเจริญของเพื่อน ซึ่งได้แก่ คำว่า สุข ๆ ด้วย ๑
 ได้แก่ ห้ามคนผู้ติเตียนเพื่อน ซึ่งได้แก่ ได้เถียงคนที่ผู้ติเตียนเพื่อน ๑ สรรเสริญ
 คนผู้พุดสรรเสริญเพื่อน ซึ่งได้แก่ ให้คำรับรองคนที่พุดสรรเสริญเพื่อน ๑ ดังนี้ ถ้อย
 คำเหล่านี้ ได้อธิบายมาแล้วตามอรรถกถา

ส่วนในคานานั้น มีใจความว่า เมื่อรู้ว่าผู้ใดเป็นมิตรดี ๔ จำพวก คือ เป็น
 มิตรมีอุปการคุณ ๑ เป็นมิตรที่ร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ เป็นมิตรแนะนำประโยชน์ ๑

เป็นมิตรมีความรักใคร่ • ให้คบผู้นั้นไว้ เหมือนกับมารดาอนุเคราะห์บุตร ฉะนั้น
 ดังนี้ • มีใจความว่า สรรเสริญผู้มีปัญญา มีความประพฤติดีว่า รุ่งเรืองเหมือน
 เปลวไฟ • มีใจความว่า ถ้าบุคคลพยายามเก็บทรัพย์ไว้ เหมือนกับตัวผึ้งพยายาม
 ทำรัง ทรัพย์ก็จะมากขึ้นทีละน้อย ๆ เหมือนกับจอมปลวกที่สูงขึ้นทีละน้อย ๆ ฉะนั้น •
 มีใจความว่า ให้ภุชสะผู้สามารถแบ่งทรัพย์ออกให้เป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑
 ให้บริภคเสียบ อีก ๒ ส่วนให้ทำเป็นทุนประกอบกิจการงาน ส่วนที่ ๔ ให้เก็บไว้ใน
 เวลาที่ภัยอันตราย • ดังนี้

ก็แลเนื้อความทั้งหลาย ที่แสดงมาแล้วนี้ มีเนื้อความที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือ
 ทรัพย์เท่านั้น เพราะฉะนั้น จักว่าด้วยเรื่องทรัพย์ต่อไปให้พิสดาร เพื่อให้ผู้ฟัง
 ทั้งหลายทราบว่า ทรัพย์นั้น ว่าตามหลักมีอยู่กี่ประการ ทรัพย์นั้นคืออะไร ทำ
 อย่างไรจึงจะได้ทรัพย์มา ดังนี้ เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงตั้งใจฟัง
 คำขยายหัวข้อ ๔ ประการนี้ ต่อไปตามนัยเทศนา

กล่าวคือ คำว่า ทรัพย์นั้น ภาษาบาลีเรียกว่า ธนะ ก็มี เรียกว่า วิตตะก็มี
 เรียกว่า รตนะ ก็มี ๑ ที่เรียกว่า รตนะ นั้น แปลว่า เครื่องยินดี ๑ ที่แปลว่า
 เครื่องทรงไว้ฉนั้น อธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งความสุขของคนทั้งหลาย ทรงไว้ซึ่งชีวิต
 ของคนทั้งหลาย คือ คนทั้งหลายย่อมมีความสุขด้วยทรัพย์ ถ้าไม่มีทรัพย์แล้ว
 ก็เป็นอันไม่มีความสุข ๑ คนทั้งหลายย่อมมีชีวิตอยู่ด้วยอาหาร มีข้าวเป็นต้น
 ซึ่งเป็นทรัพย์อย่างหนึ่ง หรือซึ่งขอมได้ด้วยทรัพย์ คือ เงินทอง หรือแลกเปลี่ยนมา
 ด้วยทรัพย์อย่างอื่นทั้งนั้น ๑ รวมใจความลงไปว่า ทรัพย์เป็นของประคองความ
 สุขและชีวิตของคนทั้งหลายไว้ บาลิงว่า ธนะ ซึ่งแปลว่า เครื่องทรงไว้ ๑
 ที่แปลว่า เครื่องปลื้มใจนั้น อธิบายว่า ทรัพย์ทั้งสนยอมทำให้เกิดความปลื้มใจ
 ความดีใจ ความอันใจ แก่ผู้เป็นเจ้าของทั้งนั้น ๑ ที่แปลว่า เครื่องยินดีนั้น
 อธิบายว่า ทรัพย์ทั้งสน ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความยินดีแก่ผู้เป็นเจ้าของทั้งนั้น
 สนคำแปลและคำอธิบายในคำว่า ทรัพย์ เพียงเท่านั้น

ก็คำว่า ทรัพย์ ที่แปลว่า เครื่องทรงไว้ เครื่องปลื้มใจ เครื่องยินดีนั้น
 ว่าตามหลัก โดยข้อมีอยู่ ๒ อย่าง คือ โลภียทรัพย์ ๑ โลกุตตรทรัพย์ • ๑ โลกีย-

ทรัพย์นั้น ได้แก่ ทรัพย์ในโลก ฯ โลกุตตรธรรมนั้น ได้แก่ ทรัพย์นอกโลก ฯ
 ทรัพย์ในโลกนั้น ได้แก่ ทรัพย์ของปุถุชน คือ ทรัพย์ของคนมีโลกะ โทสะ
 โมหะอยู่ ฯ ทรัพย์นอกโลกนั้น ได้แก่ ทรัพย์ของพระอริยเจ้าผู้ไม่มีกิเลส คือ
 มรรค ผล นฤพาน

โลกิยทรัพย์ คือ ทรัพย์ในโลก อันได้แก่ ทรัพย์ของปุถุชนที่ยังมีกิเลส
 อยู่ นั้น แยกออกไปอีกเป็น ๒ อย่าง คือ สंहาริมทรัพย์ ๑ อสังหาริมทรัพย์ ๑ หรือ
 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สวิญญาณกทรัพย์ ๑ อวิญญาณกทรัพย์ ๑ ฯ สंहาริมทรัพย์
 นั้น แปลว่า ทรัพย์นำไปได้ อันได้แก่ ทรัพย์ที่เคลื่อนได้ คือ แก้ว แหวน
 เงิน ทอง ของใช้สอยต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องนุ่งห่ม หยุกยาแก้โรคภัยไข้เจ็บ
 สัตว์พาหนะ ช้าง ม้า โค กระบือ แะระ แกะ ไก่ สุนัข รด เรือ เป็นต้น ฯ
 อสังหาริมทรัพย์นั้น คือ ทรัพย์ที่นำไปไม่ได้ อันได้แก่ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ คือ
 ที่ดิน ไร่นา เรือกสวน บ้านช่องเคหสถาน ตลอดจนประเทศหนึ่ง ๆ ฯ สวิญญาณก-
 ทรัพย์ คือ ทรัพย์ที่มีวิญญาณนั้น หมายถึงของเลียงทั้งปวง มีโค กระบือ เป็นต้น ฯ
 อวิญญาณกทรัพย์นั้น คือ ทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณ อันได้แก่ แก้วแหวน เงินทอง
 ผ้าผ่อนท่อนสไบ ที่อยู่ที่อาศัย หยุกยาแก้โรคภัยไข้เจ็บ ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น

ที่ทรัพย์ตั้งทั่วมาแล้วนี้ อยู่ที่ไหน มีคำแก้ไขตามโบราณว่า อยู่ที่ใดก็มี
 อยู่หน้าก็มี คือ โบราณว่า ทรัพย์ในดินสินในน้ำ ดังนี้ อธิบายว่า สิ่งที่อยู่
 ในดินก็มี อยู่บนดินก็มี อยู่ในน้ำก็มี อยู่บนบกก็มี เป็นทรัพย์ทั้งนั้น เมื่อ
 ผู้ใดมีปัญญานำมาได้ ผู้นั้นก็ได้ทรัพย์สละประสงค์ คือ ตัวดินเองก็เป็นทรัพย์
 อยู่แล้ว เช่น ที่ดินต่าง ๆ มีบ้านเรือน เป็นต้น ฯ เมื่อคนนำดินมาทำเป็นเครื่อง
 ใช้ต่าง ๆ มีทำเป็นโอ่งอ่างกระถางมังกรถ้วยชาม เป็นต้น ก็เป็นทรัพย์ชั้นนอกชั้น
 หนึ่ง ฯ สิ่งที่อยู่ในดิน เช่น เผือก มัน แร่ธาตุต่าง ๆ ก็เป็นทรัพย์ทั้งนั้น สิ่งที่อยู่
 บนดิน เช่น ต้นไม้กอหญ้า เป็นต้น ก็เป็นทรัพย์ทั้งนั้น ฯ สิ่งที่อยู่ในน้ำ เช่น สัตว์น้ำ
 ต่าง ๆ ก็เป็นทรัพย์ทั้งนั้น ฯ สิ่งที่อยู่บนน้ำ เช่น ดอกบัวผักบัว เป็นต้น ก็เป็นทรัพย์
 ทั้งนั้น คือ เมื่อบุคคลนำสิ่งเหล่านั้นมาขายก็ได้เงินได้ทองทั้งนั้น

ก็การที่จะแสวงหาทรัพย์ เจาะที่เป็นเงินและทองนั้น จะแสวงหาอย่างไร
จึงจะได้ ? มีคำแก้ไขว่า แสวงหาที่คน • แสวงหาที่บ่อเงินบ่อทอง • แสวงหา
ที่คนนั้น คือ หาของขายให้คนบ้าง ทำดีให้แก่คนแล้วขอรับเงินเดือน หรือค่าจ้าง
รางวัลจากคนบ้าง • แสวงหาที่บ่อเงินบ่อทองนั้น ได้แก่ ไปขุดหาที่บ่อเงินบ่อทอง

การแสวงหานั้น แสวงหาเป็นรายวันก็มี เป็นรายเดือนก็มี
นั้น เรียกว่า เงินวันก็มี เงินเดือนก็มี การหาเงินวันนั้น คือ อย่างไร ? มีคำแก้ไขว่า
คือ หาสินค้ามาขายทุกวันไป • ก็สินค้านั้นหามาจากไหน แก้วว่า หา
จากคนบ้าง จากดินบ้าง จากน้ำบ้าง • หาจากคนนั้น คือ หาจากบริษัท หรือ
จากรัฐบาล • หาจากดินนั้น คือ หาของในดิน เช่น เผือกมัน แร่ธาตุต่างๆ บ้าง
หาของที่อยู่บนดิน เช่น ถ่านและหินบ้าง ไม้หญ้าเป็นต้นบ้าง เมื่อจะหาเงินรายวัน
คือ หาด้วยการค้า ต้องเป็นคนประกอบด้วยองค์ ๓ คือ การเอาใจใส่ต่อการค้า
ให้ดีในเวลาเช้า • ในเวลากลางวัน • ในเวลาเย็น • อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ การ
เป็นผู้มีใจดี รู้ว่าสินค้าของเขานั้น จะต้องขายได้กำไรเท่าไร • เป็นผู้มีความรู้ คือ
ฉลาดในการซื้อขาย • หาผู้มีทุนอุดหนุน • ดังนี้ จึงจะเจริญดีในการค้าขาย •
ถ้าหาด้วยการทำนา ก็ให้หาที่ที่ดั่งใจทำให้ดี • นาที่นั้น คือ นาที่ทำให้ได้ข้าว
มาก ซึ่งมีลักษณะ ๘ ประการ คือ นาที่ไม่ลุ่ม ๆ ดอน • นาที่ไม่มีย่นมีกรวด •
นาที่ไม่มีย่นเค็ม • นาที่ไถลงลึกได้ • นาที่มีทางน้ำไหลเข้า • นาที่มีทางน้ำไหล
ออก • นาที่มีเหมือง • นาที่มีคันแข็งแรงดี • ดังนี้ เมื่อจะหาในทางเงินเดือน
ก็ต้องศึกษาหาความรู้ให้สมกับหน้าที่และเงินเดือนนั้น ๆ จึงจะหาเงินเดือนได้ รวม
ใจความว่า จะหาด้วยการทำนา ค้าขาย หรือทำราชการอย่างใดก็ตาม ต้องให้
ประกอบด้วยองค์ ๓ ตามพระพุทธทวณะ จึงจะหาได้ดี คือ มีพระพุทธทวณะว่า
ปฏิรูปการริสุว อฏฐาตา วินุเต ธนํ ซึ่งแปลว่า ผู้ทำเหมาะ ผู้มีฐานะ ผู้มี
ความหมั่น ข้อมได้รับทรัพย์ ดังนี้ • คำว่า ผู้ทำเหมาะนั้น ได้แก่ ผู้ทำเหมาะแก่กาละ
เทศะ คือ เมื่อตนอยู่ในกาลใด สมัยใด บุคคลใด ประเทศใด ควรจะทำอย่างไร
จึงจะได้ทรัพย์ ก็ทำอย่างนั้น ทำให้เหมาะแก่กาลนั้น สมัยนั้น บุคคลนั้น ประเทศ
นั้น เมื่อทำอย่างนั้นได้ เป็นต้องได้ทรัพย์โดยแท้ • คำว่า ผู้มีฐานะนั้น ได้แก่

ผู้มีคามเพียรทางใจ คือ ได้แก่ผู้มีใจเข้มแข็ง ไม่ย่อท้อต่อความลำบากใน
 การงานทั้งปวง ฯ คำว่า ผู้มีความหมั่นมั่น ได้แก่ ผู้มีความเพียรทางกาย คือ มี
 กายเข้มแข็งสู่แดนแห่งใด กล่าวหาญาญชัยในการงานทั้งปวง ฯ ผู้ที่พร้อม
 ด้วยองค์ ๓ คือ ทำให้เหมาะ ๑ มีความเพียรทางใจ ๑ มีความเพียรทางกาย ๑
 ย่อมหาทรัพย์ได้โดยไม่ต้องสงสัย

เมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว ควรใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์ ๕ สถาน คือ เลี้ยงตน
 มารดาบิดา บุตรภรรยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข ๑ เลี้ยงมิตรสหายตามสมควร ๑ แก้ไข
 อันตรายต่าง ๆ ๑ ทำพลี ๕ อย่าง คือ สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก ทำบุญให้
 ผู้ตาย ช่วยรัฐบาล ทำบุญให้เทวดา ๑ บริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ
 ชอบ ๑ เมื่อทำได้อย่างนั้นแล้ว ถึงทรัพย์จะหมดไปก็ได้ความปลื้มใจ เพราะเหตุว่า
 หมดไปในทางที่เป็นประโยชน์ ฯ แต่ทรัพย์ส่วนที่นำมาใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์ ๕
 ประการนี้ หมายทรัพย์ส่วนหนึ่งในจำนวน ๔ ส่วนนั้น เช่น เรามีเงินอยู่ ๔ บาท
 ก็ให้แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนที่ ๑ คือ บาทที่ ๑ นั้น ให้บริโภคน้ำสอยในทางที่
 เป็นประโยชน์ ๕ ประการ มีเลี้ยงตน มารดาบิดา เป็นต้น ส่วนที่ ๒ ที่ ๓ คือ บาท
 ที่ ๒ ที่ ๓ นั้น ให้ทำเป็นทุนประกอบกิจการงาน เป็นต้นว่า เป็นทุนทำนา เป็นทุน
 ค้าขาย ฯ ส่วนที่ ๔ คือ บาทที่ ๔ นั้น ให้เก็บไว้ใช้ในเวลามีกภัยอันตราย เช่น ใน
 คราวเจ็บไข้ หรือเกิดอัคคีภัย อุทกภัย เป็นต้น

เมื่อบุคคลผู้ใด ปฏิบัติในเรื่องทรัพย์ให้ได้ดังแสดงมาแล้วนี้ บุคคลผู้นั้น
 สามารถอยู่ครอบครองบ้านเรือนได้ บุคคลผู้นั้นจึงจักได้ความสุขสำหรับฆราวาส ๔
 ประการ คือ สุขเกิดจากความมั่งคั่ง ๑ สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์
 บริโภค ๑ สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ ๑ สุขเกิดจากการประกอบ
 การงานที่ปราศจากโทษ ๑ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ สุขใจในการมั่งคั่ง ๑ สุข
 สุขในการใช้จ่ายทรัพย์ ๑ บ่วงกันความหิวกระหาย ๑ แก้ความขาดทุนได้ ๑ เป็น
 เหตุให้ได้แก่ต่าง ๆ มีแก้วมุกดา เป็นต้น ๑ นำความเจริญทางโลกมาให้ ๑ ได้
 ใช้คนคล่อง ๆ ๑ เป็นที่กลัวเกรงของคนทั้งหลาย ๑ เป็นที่พึ่งพาอาศัยของพวกคน
 ทั้งหลาย เหมือนกับต้นไม้ที่มีผลอันเป็นที่พึ่งพาอาศัยของนกบนเวหา ๑ เป็นที่
 ปราภฏเชิดหน้าชูตาในที่ประชุมชน ๑ ครอบงำเสียซึ่งคนจน เหมือนกับน้ำในมหา-

สมุทธรณ์ครอบงำเสีย ซึ่งนำที่ไหลมาจากทิศต่าง ๆ • มีถ้อยคำเป็นทเชตถของ
คนทั้งหลาย • มีคำพูดพ้องขึ้นในที่ประชุมชน • มีช้าง ม้า โค กระบือ แก้วแหวน
แสนสัตว์ตระณะ นารี ที่สวยงาม • ดั่งนั้นเป็นต้น ผลแห่งการมีทรัพย์แผนกหลังนี้
ได้จากนัยแห่งถ้อยคำของเสนกอจารย์ ในคัมภีร์มโหสถนั้น เพราะฉะนั้น พระ
พุทธเจ้าจึงได้สั่งสอนให้คบมิตรที่ดี ให้หาทรัพย์ไว้ให้มาก เหมือนกับฝังตำรัง ให้แบ่ง
ทรัพย์ไว้เป็น ๔ ส่วน ดังแสดงมา สันนัยเทศนาเพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๓

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยทิส ๖ เฉพาะหัวข้อ

กถณฺจ คหปติปุตฺต อริยสาวโก ฉ ทิสฺสา ปฏิจฺฉาที โหติ ฉ อีมา
คหปติปุตฺต ทิสฺสา เวทิตพฺพา ปุรตฺถิมา ทิสฺสา มาตาปิตโร เวทิตพฺพา ทกฺขิณา
ทิสฺสา อาจริยา เวทิตพฺพา ปจฺฉิมา ทิสฺสา ปุตฺตทารา เวทิตพฺพาติ.

๓. บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๕๓ ว่าด้วยทิส ๖
เฉพาะหัวข้อ ตามพระบาลี อรรถกถา รัชมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์ทศนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพเป็นบุตรคฤหบดีว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี
อย่างไรเรียกว่า อริยสาวกปิตทิสทั้ง ๖ นั้น • อย่างนี้ คือ ทิสทั้ง ๖ นั้น ได้แก่
ทิสบุรพา ตะวันออก คือ มารดาบิดา • ได้แก่ ทิสทักษิณ คือ อาจารย์ • ได้แก่
ทิสปัจฉิม คือ บุตร ภริยา • ได้แก่ ทิสอุดร คือ มิตรอำมาตย์ • ได้แก่

ทิศเบื้องต่ำ คือ ทาสกรรมกร ๑ ได้แก่ ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์ ๑ ดังนี้
สนเนื้อความในพระบาลี อันว่าด้วยหัวข้อทิศ ๖ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า ปกปิดทิศ ๖ นั้น คือ ภัยจะไม่มีมาจากทิศ ๖ ด้วยอาการ
อย่างไร ความปลอดภัยจะมีด้วยอาการอย่างไร ก็ปกปิดทิศ ๖ ไว้ด้วยอาการ
อย่างนั้น ฯ คำว่า ทิศบูรพา คือ มารดาบิดาเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า
มารดาบิดา เรียกว่า ทิศบูรพา เพราะเป็นผู้อุปการคุณมาก่อน ฯ อาจารย์
เรียกว่า ทิศทักษิณ เพราะเป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน ฯ บุตรภรรยา เรียกว่า ทิศ
ปัจฉิม เพราะเป็นผู้ตามหลัง ฯ มิตรอำมาตย์ เรียกว่า ทิศอุดร เพราะเป็นผู้ช่วย
ให้ข้ามพ้นทุกข์ต่าง ๆ ฯ ทาสกรรมกร เรียกว่า ทิศเบื้องต่ำ เพราะตั้งอยู่ในที่ใกล้
เท้า ฯ สมณพราหมณ์ เรียกว่า ทิศเบื้องบน เพราะตั้งอยู่เบื้องบนด้วยคุณทั้งหลาย
ดังนี้ สนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำที่แสดงมาแล้วนั้นออก
ไปอีกตามสมควรแก่เทศนา กล่าวคือ คำว่า มารดาบิดา ที่เรียกว่า ทิศตะวันออก
เพราะเป็นผู้อุปการคุณมาก่อนนั้น มีคำที่ควรขยายอีก ๒ คำ คือ คำว่า มารดา
บิดา ๑ คำว่า อุปการคุณ ๑ ฯ คำว่า บิดามารดานั้น ได้แก่ มารดาบิดาของคน
เองแท้ ไม่ใช่หมายมารดาบิดาตามความนับถือ ฯ คำว่า มารดานั้น ได้แก่
หญิงที่ทำให้เกิดบุตร ฯ คำว่า บิดานั้น ก็ได้แก่ ชายที่ทำให้เกิดบุตร ฯ แต่เมื่อจะ
แปล คำว่า มารดาบิดาออกไป ก็ต้องแปลตามรากเหง้าของศัพท์นั้น ซึ่งเรียกว่า ชาติ
คือ คำว่า มารดานั้น รากเหง้าของศัพท์ว่า มานะ ๑ ปา ๑ มานะนั้น แปลว่า
นับ ลง ชาติ บังคับ ลบตัว ร เสียบ เหลือไว้แต่ อาตุ ลม นะ ที่มานะนั้นเสียบ แล้ว
ประสมกันเข้า จึงเป็นคำว่า มาตุ ฯ เมื่อเป็นมาตุแล้ว จึงแปลงเป็น มาตา

เมื่อเป็นมาตาแล้ว จึงแปลเป็นมารดา มีวิเคราะห์ว่า ปุตต มาเนตติ มาตา แปลว่า หญิงใดนับซึ่งบุตร หญิงนั้นเรียกว่า มารดา อธิบายว่า มารดานั้นย่อมนับไว้เสมอว่า เรามีบุตรคนหนึ่งละ มีบุตร ๒ คนละ มีบุตร ๓ คนละ ดังนี้เป็นต้น ฯ การที่จะนับอย่างนั้น ก็เพราะความคิใจว่า บัดนี้ เราได้บุตรคนหนึ่งแล้ว ๒ คนแล้ว ๓ คนแล้ว ดังนี้เป็นต้น เปรียบเหมือนมีแม่โคยัวตัวหนึ่ง เมื่อแม่โคนั้นออกลูกมาเจ้าของก็คิใจนับไว้ว่า โความีลูกตัวหนึ่งละ ดังนี้เป็นต้น คำว่า ปา นั้น แปลว่า ให้คิม แปลง ปา เป็น มา แล้วลง ต บัจย จึงจะเป็นคำว่า มาตุ แล้วแปลงเป็น มาตา ซึ่งเราเรียกว่า มารดา มีวิเคราะห์ว่า ปาเขตติ มาตา แปลว่า หญิงใดให้คิมนม หญิงนั้นเรียกว่า มารดา ฯ อธิบายว่า หญิงคนใดให้บุตรคิมนม หญิงคนนั้นเรียกว่า เป็นมารดาของบุตรนั้น รวมเนื้อความว่า คำว่า มารดานั้น แปลได้ ๒ อย่าง คือ แปลว่า ผู้นับ ๑ ผู้ให้คิมนม ๑ ซึ่งมีคำอธิบายดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ฯ คำว่า บิดา นั้น มีรากเหง้าของศัพท์ว่า ปา ๑ ปาติ ๑ ฯ คำว่า ปา นั้น แปลว่า รักษา คำว่า ปาติ นั้น แปลว่า รักใคร่ เมื่อลง วิต บัจย ก็เป็น ปาต เมื่อแปลง ปา เป็น ปี ก็เป็น ปีติ เมื่อแปล อุ เป็น อา ก็เป็น ปีตา มีวิเคราะห์ว่า สัพพโลกิ ปาติ รกขตติ ปีตา แปลว่า บุรุษใดรักษาคัมภีร์ครองโลกทั้งปวง บุรุษนั้นเรียกว่า บิดา ดังนี้ ๑ ฯ ปุตต ปาติ รกขตติ ปีตา แปลว่า บุรุษใดรักษาคัมภีร์ครองบุตร บุรุษนั้นเรียกว่า บิดา ดังนี้ ๑ ฯ ปุตต ปีปายตติ ปีตา แปลว่า บุรุษใดรักใคร่บุตร บุรุษนั้นเรียกว่า บิดา ดังนี้ ๑ ฯ รวมใจความว่า คำว่า บิดา นั้น แปลได้ ๓ อย่าง คือ แปลว่า ผู้รักษาโลกทั้งปวง ๑ ผู้รักษาคัมภีร์ ๑ ผู้รักใคร่บุตร ๑ ดังนี้ ฯ เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังดังนี้แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า มารดา บิดานั้น เป็นผู้มคฺคแก่บุตรธิดามากแล้ว แม้ถึงจะยังไม่ได้พรรณนาให้กว้างขวางออกไปก็ตาม คำแปลก็บังให้ทราบอยู่แล้วว่า เป็นผู้มคฺคแก่บุตรธิดามาก เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงจำไว้ดีกว่า คำว่า มารดานั้น แปลว่า ผู้นับ ๑ ผู้ให้คิมนม ๑ ฯ ที่แปลว่า ผู้นับนั้น คือ ผู้นับว่า เรามีบุตรคนหนึ่งแล้ว เรามีบุตร ๒ คนแล้ว เรามีบุตร ๓ คนแล้ว ดังนี้เป็นต้น ที่แปลว่า ผู้ให้คิมนม นั้น อธิบายว่า ผู้ให้คิมนมของคน ฯ คำว่า บิดานั้น แปลว่า ผู้รักษาคัมภีร์ ๑ ผู้รักใคร่ ๑ ดังนี้

อธิบายนัยหนึ่งว่า มารดา ที่แปลว่า นัมนั้น ได้แก่ มีหน้าที่นึ่งนัมนบุตร
 อยู่ที่บ้าน เปรียบเหมือนผู้ทำหน้าที่นึ่งนัมนบุตรอยู่ในห้องพระคลัง ฉะนั้น ด้วยธรรมดา
 ผู้เป็นมารดา ข่อมไม่สามารถไปทางไหน มีแต่ต้องเลี้ยงลูกอยู่กับบ้านเท่านั้น ถึงจะไป
 บ้าง ก็เป็นบางครั้ง บางเวลา ในเมื่อหมดความเป็นแม่ลูกอ่อนแล้ว ในเวลาลูกยัง
 อ่อนอยู่นั้นไม่สามารถจะไปทางไหน ฯ ส่วนคำแปลว่า ผู้ให้คัมภีร์นั้น อธิบายว่า
 ผู้ให้คัมภีร์นั้น คือ โลหิตในอกของตน ซึ่งเป็นโลหิตที่หลั่งออกมาจากเนื้อในหัวใจ
 ได้ชื่อว่า ผู้ให้คัมภีร์โลหิตในหัวใจของตน ฯ คำว่า บิดาที่แปลว่า ผู้รักษาคัมภีร์
 นั้น อธิบายว่า บิดานั้น ข่อมมีหน้าที่รักษาคัมภีร์บุตรธิดา ไม่ให้ต้องภัยได้ทุกข์
 มีหน้าที่รักษาภรรยาและบ้านช่อง ฯ ถ้าไม่มีบิดารักษาคัมภีร์แล้ว บุตรธิดาจะต้อง
 ภัยได้ทุกข์ต่างๆ เช่น ภัยเกิดจากการข่มเหงหรือรังแกเบียดเบียนของเพื่อนบ้านเป็น
 ต้น โดยเหตุว่า ถ้ามีแต่มารดาผู้เดียว ก็ไม่เป็นที่เกรงขามของเพื่อนบ้าน ทั้งไม่เป็น
 ทำให้เกิดความสุขได้มาก เหมือนมีบิดาคัมภีร์ ฯ อีกประการหนึ่ง ธรรมดา
 หญิงที่ไม่มีบุรุษคัมภีร์ ข่อมไม่อาจมีบุตรได้ เพราะเหตุว่า เมื่อไม่มีบุรุษ
 คัมภีร์รักษาเป็นเอกสิทธิ์แล้ว ก็จะต้องระคนปะปนกับบุรุษมากหน้าหลายตา ฯ
 เมื่อปะปนกับบุรุษมากหน้าหลายตาแล้ว เป็นอันมีบุตรไม่ได้ เช่น พวกหญิง
 แพศยาเป็นตัวอย่าง ฉะนั้น คำว่า บิดา ที่แปลว่า ผู้รักใคร่นั้น อธิบายว่า
 ได้แก่ผู้รักใคร่บุตรของตน ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ยิ่งกว่ารักใคร่
 ผู้อื่นทั้งสม น นตถิ ปุตฺตาสมฺ เปมฺ พวกราหมณ์ถือว่าความรักที่จะเสมอ
 ด้วยบุตรข่อมไม่มี คือ ความรักบุตรนั้น รักปลาบปลื้มอยู่นานยิ่งกว่ารักคนอื่น
 ผู้อื่นที่จะให้เกิดความปลาบปลื้มยิ่งกว่าบุตรนั้นข่อมไม่มี ถึงแม้ว่าภรรยาที่แสนรัก
 หรือหญิงที่แสนรักใคร่ หรือสิ่งของที่แสนพอใจ ก็ยังไม่รู้สึกปลาบปลื้มเท่ากับบุตร
 ที่เกิดในอุทรก่อนเลือดของตน ฉะนั้น ถ้าบุตรนั้นมีรูปร่างลักษณะ นิสัยใจคอ
 เหมือนกับตนด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้รักใคร่ปลาบปลื้มยิ่งขึ้น เหตุที่จะให้บิการักบุตร
 ยิ่งกว่าผู้อื่นนั้น ก็เพราะบิดาเห็นว่า ถึงจะร้ายอย่างไร ก็ต้องเป็นบุตรของตนอยู่
 ตลอดชีพ ไม่ต่างรับขาดความเป็นของตัวเหมือนกับภรรยา หรือเหมือนกับคนอื่น
 คือ ธรรมดาภรรยาหรือคนอื่นนั้น ข่อมขาดตอนกันได้ง่าย เช่น ภรรยาฆ่าเมื่อใด
 หรือหย่าร้างกันเมื่อไร ก็เป็นคนอื่นเมื่อนั้น ส่วนบุตรนั้น ถึงจะชั่วอย่างไร ก็เป็น

บุตรอยู่ราไป โดยเหตุนี้ ของให้บุรุษรักบุตรให้ยิ่งกว่าภรรยาและยิ่งกว่าคนอื่น ส่วน ภรรยา^๕นั้นต้องรักสามีให้ยิ่งกว่าคนอื่น เพราะเหตุว่า สามีเป็นผู้ให้ความสุขทุกประการ ถ้าตนไม่มีสามีแล้ว ก็มันจะได้ความทุกข์ ความยากเสมอไป อีกอย่างหนึ่ง เพราะสามีเป็นผู้ให้ความมีหน้ามีตาแก่ตนผู้เป็นภรรยา ทำให้ตนผู้เป็นภรรยาเป็นที่ เกรงขามของบุรุษอื่น ยิ่งกว่าเมื่อตนยังไม่มีสามี คือ เมื่อตนยังไม่มีสามีนั้น บุรุษ ย่อมไม่เกรงขาม ย่อมชอบเกี้ยวพาราสีโดยไม่เกรงใจ แม้แต่พี่น้องวงศ์วานของ ตนเองก็ไม่สู้เกรงใจ ทั้งสามียังมีคุณแก่ภรรยาอีกเป็นอนันต์

ก็มารดาบิดาทั้งสองนั้น ใครจะลำบากมากกว่า แก้วว่า มารดาลำบากมาก กว่า เพราะมารดาทำสิ่งทำได้ยากกว่าบิดา คือ ต้องอุ้มท้องประคองครรภ์อยู่ ตลอดกาลนาน เรียกว่าลำบากในการมีครรภ์ เมื่อคลอดบุตร ก็สุดแสนที่จะ ลำบาก ด้วยความเจ็บปวดชวยยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย เมื่อคลอดบุตรพ้นแล้วก็เหมือนกับ ข้างขึ้นหน้าทะเลได้ ฉะนั้น เป็นอันว่า มารดาลำบากมากในการคลอดบุตร ซึ่ง ไม่มีความลำบากอันใดจะเทียมถึง ฯ เมื่อคลอดบุตรออกมาแล้ว ก็ต้องลำบาก ในการเลี้ยงดูบุตร ด้วยการให้อาบน้ำ คั้นนม บ้วนข้าวเป็นต้น ฯ ส่วนบิดา นั้น ลำบากแต่ในการปกครอง ในการเลี้ยงดู ซึ่งไม่สู้จะเป็นความลำบากหนัก เท่าไรนัก เพราะความลำบากที่บิดาจะได้รับนั้น เป็นความลำบากน้อยกว่าความ ลำบากของผู้เป็นมารดา

แต่ว่ามารดาบิดาทั้งสองนั้น เป็นผู้คุณแก่บุตรก่อนผู้อื่นทั้งนั้น จึงเรียก ว่า เป็นบุพพการ คือ เป็นผู้คุณแก่บุตรธิดามาก่อนคนทั้งหลาย เมื่อจะกล่าว ถึงคุณของมารดาบิดาทั้งสองนั้น ก็ได้แก่การที่มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มาก่อนคนทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า พุทธมัตติ มาตาปิโตร มารดาบิดาเรียกว่า เป็นพรหมของบุตรธิดา ดังนี้ ๑. ปุพฺพจริยาติ วุจฺजेเร มารดาบิดาเป็นบุพพจารย์ คือ เป็นอาจารย์ต้นของบุตรธิดา ๑. ปุพฺพเทวาคี มาตาปิโตร มารดาบิดาเป็นบุพพเทวดา คือ เทวดาต้นของบุตรธิดา ๑. อาหุเนย- ยาคี มาตาปิโตร มารดาบิดาเป็นผู้ควรที่บุตรธิดาจะสักการบูชา ๑. ดังนี้ คำว่า มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตรธิดานั้น ด้วยเหตุว่า มีพรหมวิหาร ๔ ประการ เหมือน

กับพรหมที่อยู่บนสวรรค์ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าทศบุรพา คือ เปรียบ
เหมือนกับทศตะวันออก ฉะนั้น

คำว่า อาจารย์นั้น แปลว่า ผู้ที่ศึกษาควรเอื้อเฟื้อ คือ ผู้ที่ศึกษาควรเคารพ
เชิดถือ ผู้ที่ศึกษาควรปฏิบัติตามอาจารย์ที่ให้ได้ ๑ เมื่อจะกล่าวถึงประเภทของ
อาจารย์แล้ว ก็มีอยู่ ๔ จำพวก คือ บัณฑิตอาจารย์ อันได้แก่อาจารย์ผู้ให้บรรพชา
เป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา ๑ อุปสัมปทาจารย์ อันได้แก่อาจารย์ผู้ให้อุปสมบท
เป็นภิกษุ ๑ นิสุสยาจารย์ อันได้แก่อาจารย์ผู้ให้ฟังปาอาศัย ตามวินัยนิยมในพระ
พุทธศาสนา ๑ ฐัมมาจารย์ อันได้แก่อาจารย์ที่สั่งสอนธรรม หรือสั่งสอนศิลปวิทยา
ต่าง ๆ ซึ่งไม่ผิดทางธรรม มีเลขและหนังสือเป็นต้น ๑ อาจารย์ทั้ง ๔ จำพวกนี้ เป็น
ผู้ควรรับทักษิณาทาน คือ ของที่ให้ความเคารพทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า
เป็นทศทักษิณ คือ เรียกว่าเป็นทศเบื้องขวา ของศิษย์ทั้งหลาย

คำว่า บุตรภรรยานั้น ได้แก่ ผู้ที่บุรุษต้องเลี้ยง เมื่อจะว่าโดยประเภท ก็มี
หลายประเภทด้วยกัน คือ บุตรดึกมี บุตรเลวก็มี บุตรเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่เลวก็มี
เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าจึงทรงจำแนกบุตรไว้เป็น ๓ จำพวกว่า
บุตรที่ดีกว่ามารดาบิดานั้น เรียกว่า อภิชาติบุตร ๑ บุตรที่เสมอกันกับมารดาบิดานั้น
เรียกว่า อนุชาติบุตร ๑ บุตรที่ต่ำช้าเลวทรามกว่ามารดาบิดานั้น เรียกว่า อวชาติ-
บุตร ๑ คือ บุตรจำพวกใดเป็นผู้นับถือพระไตรสรณคมน์ และมีศีลธรรมดียิ่งกว่า
มารดาบิดา บุตรจำพวกนั้น เรียกว่าดีกว่ามารดาบิดา ๑ บุตรจำพวกใดมีศีลธรรม
เสมอกับมารดาบิดา บุตรจำพวกนั้น เรียกว่า เสมอกับมารดาบิดา ๑ บุตรจำพวกใด
มีศีลธรรมเลวกว่ามารดาบิดา บุตรจำพวกนั้น เรียกว่า เลวกว่ามารดาบิดา อีกอย่าง
หนึ่ง คำว่า บุตรนั้น มีอยู่ ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดจากตนเอง ๑ บุตรที่เกิดใน
เขตนกคนของคน ๑ บุตรที่เล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยา ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ แต่คำว่า บุตร
ซึ่งจัดเป็นปัจฉิมทิศ คือ เป็นทิศตะวันตก หรือเป็นทิศเบื้องหลังนั้น หมายถึงบุตร
ของคนทั้งหลาย ๑ คำว่า ภรรยานั้น แปลว่า หญิงที่บุรุษควรเลี้ยง เมื่อว่าโดยประเภท
ก็มีอยู่ ๑ จำพวก คือ โจริภริยา ภรรยาเปรียบเหมือนกับโจร อันได้แก่ภรรยา
ที่ขี้กขอกลักขโมยข้าวของ ๆ สามิ ๑ รัชกภริยา ภรรยาเพศฉมาต คือ ภรรยาที่คิด

ฆ่าสาม^๑ ๑. อัยยิกาภริยา ภรรยาตาย อันได้แก่ภรรยาที่ตั้งตัวเป็นนายสาม^๑ ๑ ภรรยา ๓
จำพวก^๕ เป็นภรรยาที่ไม่ต้งนั้น ส่วนภรรยาที่ต้งนั้น ได้แก่ภรรยาอีก ๔ จำพวก
ข้างหน้า คือ มาตาภริยา ภรรยาที่รักสาม^๑เหมือนกับมารดารักบุตร ๑ ภคินีภริยา
ภรรยาที่รักสาม^๑เหมือนกับน้องสาวรักพี่ชาย ๑ สหายิกาภริยา ภรรยาที่ติดสาม^๑
เหมือนกับสหาย ๑ ทาสภริยา ภรรยาที่เคารพยำเกรงสาม^๑เหมือนกับทาสเคารพยำ
เกรงนาย ๑ ภรรยา ๔ จำพวก^๕ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อตายแล้ว ต้องไปเกิด
ในสวรรค์ทั้งนั้น ฯ บุตรภรรยาไม่ว่าทั้งเลวและดี ล้วนแต่ต้องตามหลังบุรุษทั้งนั้น
เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเรียกว่า ทิศเบื้องหลัง หรือเรียกตามบาลีว่า เป็น
ปัจฉิมทิศ อันแปลว่า ทิศตะวันตก ซึ่งอยู่ข้างหลังเราผู้ยืนหันหน้าไปทางทิศ
ตะวันออก ฉะนั้น

คำว่า มิตรอำมาตย์นั้น ได้แก่ มิตรสหายเพื่อนฝูงอันเป็นจำพวกที่ดี ซึ่ง
สามารถช่วยเหลือทุกข์ร้อนต่างๆ ได้ จึงเรียกว่า ทิศอุดร คือ เป็นทิศเบื้องซ้าย
อันเปรียบเหมือนกับแขนซ้ายของเราที่ช่วยทำการงานต่างๆ ฉะนั้น แต่คำว่า อุดรนั้น
พระอรธกถาจารย์ว่า ทุกขวิธ อุดรคติ อุดตรา คือ ผู้ที่ช่วยให้ข้ามพ้นทุกข์ต่างๆ
ได้ เรียกว่า ทิศอุดร ดังแสดงมา

คำว่า ทาสกรรมกร ซึ่งจัดเป็นทิศเบื้องหน้านั้น พระอรธกถาจารย์ว่า เพราะ
ทาสกรรมกรนั้นเป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ใกล้เท้า อันมีคำอธิบายว่า เป็นผู้ต่ำกว่านายโดย
ปริยายทั้งปวง ฯ คำว่า สมณพราหมณ์ ที่จัดเป็นทิศเบื้องบนนั้น พระอรธกถาจารย์
ว่า เพราะสมณพราหมณ์นั้น เป็นผู้อยู่ในเบื้องบน คือ เป็นผู้ที่มีคุณสูงกว่ากุลบุตร
ทั้งหลาย ดังนี้ สันคำอธิบายในหัวข้อทิศ ๖ เพียงเท่านั้น แต่คำขยายทิศ ๖ ไปที่ละ
ข้อๆ นั้น จักปรากฏต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์นี้ของตไ้เพียงเท่านั้น.

เอว^๕ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๕๔

กัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยบุตรธิดาปฏิบัติต่อมารดาบิดา

ปณฺธิ โข คหปฺปิปฺตฺต ชานฺเห ปฺรตฺเตน ปฺตฺติมา ทิสฺสา มาตาปิตโร
ปจฺจุปฺภูชาตพฺพา ภโต เนสํ ภริยฺสํ กิจฺจํ เนสํ ภริยฺสํ กุลวํสํ ชเปสฺ-
สํ หายชฺชํ ปฏิปชฺชามิ อถวํ ปณฺ เปตํ กาลกตํ ทกฺขิณํ อนุปฺ-
หสฺสํติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงลักษณะสูตร กัณท์ที่ ๕๔ ว่าด้วยปรัตติมทิส คือ
ทิสตะวันออก ซึ่งได้แก่มารดาบิดา สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี อรรถกถา ติฆนิกา-
ธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ กัมภีร์ทิฆนิกาย
ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงปรัตติมทิส คือ ทิสตะวันออก คือ มารดาบิดาว่า ดูก่อนบุตรภคอุบถ
บุตรควรปฏิบัติมารดาบิดาอันเป็นปรัตติมทิส คือ ทิสตะวันออกด้วยสถาน ๕ โดยความ
ตั้งใจว่า ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจะเลี้ยงตอบแทน ๑ เราจักทำกิจของท่าน ๑ เราจัก
ดำรงวงศ์ตระกูล ๑ เราจักปฏิบัติให้เป็นผู้ควรรับทรัพย์มรดก ๑ อีกอย่างหนึ่ง เรา
จักทำบุญให้แก่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ๑ ดังนี้ สันเนอความตามพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในกัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า ท่านเลี้ยงเรามาแล้วจักเลี้ยงท่านตอบนั้น คือ ให้นึกว่า มารดา

บิดาได้^๕เลียงเรามาด้วยการให้^๔นม^๕ ด้วยการประคบประหงมมือเท้าให้เจริญขึ้น ด้วยการ^๕คุด^๕นม^๕กอดออกจากอก^๕ของเราด^๕้วยปากของท่าน ด้วยการให้อาบน้ำชำระกาย ด้วยการทำให้ร่างกายของเราผ่องใสเป็นลำดับมา เวลาท่านแก่แล้วเราจักต้องเลียงท่านด้วยการ^๕คุด^๕นม^๕ล้างเท้า ด้วยการให้อาบน้ำ ด้วยการให้^๕ข้าวต้ม^๕ ข้าวสวยเป็นต้น ฯ คำว่า จักทำกิจของท่านนั้น คือ เราจัก^๕พังกาย^๕ของเราไว้ แล้วไปทำงานของมารดาบิดาที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆ มีในราชตระกูลเป็นต้น ฯ คำว่า จักดำรงวงศ์ตระกูลนั้น คือ บุตรที่ไม่ทำ^๕ทรัพย์^๕ของบิดามารดา มีไร่นา เรือกสวนเป็นต้น ให้^๕ฉิบหาย^๕ไป เรียกว่า ดำรงวงศ์ตระกูลไว้อย่างหนึ่ง บุตรที่ให้^๕บิดามารดา^๕ละวงศ์ตระกูลที่ไม่ชอบธรรมให้ตั้งอยู่ในวงศ์ตระกูลที่ชอบธรรม ก็เรียกว่า ดำรงวงศ์ตระกูลไว้อย่างหนึ่ง บุตรที่ไม่^๕เลิกบุญกุศล^๕ มีการถวายสลากภัต^๕เป็นต้น ซึ่งมีมาตามวงศ์ตระกูล ก็เรียกว่า ดำรงวงศ์ตระกูลไว้อย่างหนึ่ง ฯ คำว่า เราจักปฏิบัติให้สมควรแก่การรับ^๕ทรัพย์มรดก^๕นั้น คือ มารดาบิดาย่อมทำ^๕บุตร^๕ที่ไม่อยู่ในโอวาท สั่งสอน ที่ปฏิบัติผิด ไม่ให้เป็นบุตรในโรงศาล นำไปตัด^๕ความเป็นบุตร^๕เสียที่โรงศาลแล้ว ย่อมไม่ควรแก่การรับ^๕ทรัพย์มรดก^๕ มารดาบิดาย่อมทำ^๕บุตร^๕ที่อยู่ในโอวาท ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ในตระกูล เราจักทำอย่างนั้น ฯ คำว่า เราจักทำบุญให้ท่านนั้น คือ เราจักทำบุญให้ท่านซึ่ง^๕วล่วง^๕ไปแล้ว เริ่มแต่วันที่ ๓ ไป ดังนี้ สนเือก^๕ความในอรรถกถา^๕เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีและอรรถกถานั้น ออกไปอีก กล่าวคือ ในพระบาลีว่า บุตรต้องปฏิบัติมารดาบิดาเป็น^๕ปรัตถิม^๕ทิศ คือ ทิศตะวันออก หรือเรียกว่า ผู้เป็นทิศบูรพา คือ เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยสถาน ๕ นั้น อธิบายว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุตรปฏิบัติมารดาบิดา ๔ อย่าง คือ ให้^๕เลียงมารดาบิดา^๕ ให้ช่วยทำกิจการงานของมารดาบิดา ๑ ให้ดำรงวงศ์ตระกูลไว้ ๑ ให้ทำตนเป็นผู้สมควรรับ^๕ทรัพย์มรดก^๕ ๑ ให้ทำบุญอุทิศให้แก่มารดาบิดาผู้ล่วง^๕ไปแล้ว เริ่มแต่วันที่ ๓ แล้วไป ๑ ดังนี้ ฯ พระอรรถกถาจารย์ได้ขยายข้อความเหล่านั้นออกไปเป็นข้อ ๆ คือ ข้อว่า

ให้บุตรเลี้ยงบิดามารดานั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ให้บุตรนี้กว่าเราเป็นผู้ที่มารดา
 บิดาเลี้ยงมาด้วยการให้คัมภีรนาม ด้วยการประคบประหม่อมื้อทำให้เจริญ ด้วย
 การคุดน้ำมูกออกจากจมูกของเราด้วยปากของท่าน ด้วยการให้อาบน้ำชำระกาย
 ด้วยการทำให้ร่างกายผ่องใสมาแล้ว เวลาท่านแก่แล้วเราก็คงเลี้ยงท่าน ด้วยการ
 การคุดน้ำล้างเท้าให้ท่าน ด้วยการอาบน้ำให้ ด้วยการให้ข้าวต้มข้าวสวยเป็นต้น
 ดังนี้ ถ้าพระอรรถกถาจารย์ชี้ให้เห็นว่า ให้บุตรนี้ถึงคุณของมารดาบิดาในการ
 เลี้ยงดู จนเกิดความกตัญญูแก่กล้าขึ้นในใจ จึงจักเลี้ยงมารดาบิดาเหมือนกับ
 มารดาบิดาเลี้ยงตนได้ดี ถ้าไม่นึกถึงคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูเรามา จนให้เกิดกตัญญู
 แก่กล้าก่อนแล้ว เราจะเลี้ยงท่านให้ดีเหมือนกับท่านเลี้ยงเราไม่ได้ เพราะใจอาจ
 จะกลับกลอกวอกแวกได้ด้วยเหตุต่างๆ หลายอย่างหลายประการ เช่น หลงเมีย
 เสียดเลี้ยงพ่อแม่ไม่ได้ หรือเห็นว่าพ่อแม่แก่แล้วเอาใจยาก ก็อาจทำให้ใจของ
 เราเขวไปได้ ฯ การที่พ่อแม่เลี้ยงเราได้ดีนั้น เพราะท่านเลี้ยงดูด้วยเมตตา กรุณา
 เลี้ยงด้วยความรักใคร่เอ็นดู ด้วยเหตุว่า คนเราเมื่อยังเป็นทารกทารกอยู่นั้น ข้อม
 น่ารักใคร่เอ็นดูเป็นธรรมดา เมื่อแก่เฒ่าชราแล้วข้อมไม่น่ารักใคร่เอ็นดู เพราะ
 ร่างกายได้เปลี่ยนแปลงไป เป็นของน่าเกลียดน่าชังเสียหมดแล้ว เพราะฉะนั้น
 พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนไว้ว่า ให้บุตรปฏิบัติมารดาบิดาด้วยการนึกถึงคุณมารดา
 บิดาว่า ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเราต้องเลี้ยงท่านตอบ ดังนี้ ทั้งพระอรรถกถาจารย์
 ก็ได้ขยายคำว่า มารดาบิดาเลี้ยงบุตร ออกไว้อีกหลายอย่าง คือ ท่านกล่าวว่า ให้
 บุตรนี้กว่า มารดาบิดาได้เลี้ยงเรามาด้วยการให้คัมภีรนามเป็นต้น ดังที่แสดงไว้
 แล้วนั้น ฯ มีคำอธิบายออกไปว่า ให้บุตรนี้ถึงคุณบิดามารดาเป็นลำดับไป
 เริ่มแต่เป็นเด็กแดงๆ คัมภีรนามของมารดาอุ้มบนเบาะเป็นต้น จนกระทั่งเติบโตใหญ่
 เป็นหนุ่มสาว ฯ คือ คำว่า ให้บุตรนี้กว่า มารดาบิดาเลี้ยงเรามาด้วยการให้
 คัมภีรนามนั้น อธิบายว่า ให้บุตรนี้กว่า เมื่อเรายังเป็นเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บน
 เบาะนั้น ถ้ามารดาบิดาไม่ให้เราคัมภีรนาม เราก็คงต้องตายเสียแล้ว การที่เรามี
 ชีวิตอยู่ได้จนกระทั่งทุกวันนี้ ก็เพราะมารดาให้คัมภีรนาม ฯ ก็การให้คัมภีรนาม
 นั้น เป็นหน้าที่ของมารดาผู้เดียวมิใช่หรือ แต่เหตุไรพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวถึง
 บิดาด้วย ขอนมค้ำแก้ไขว่า เพราะบิดาเป็นผู้หาเลี้ยงมารดาอีกชั้นหนึ่ง นาม

หมารดาให้ตม^๕นั้น เนื่องมาจากอาหารที่บิดาได้หาเลี้ยง อีกอย่างหนึ่ง บทร^๕ที่ไม่ได้ตม^๕นมมารดาก็ บทร^๕ที่ไม่ได้ตม^๕นมมารดานั้น บิดาต้องเป็นผู้ฐานะดี หาแม่นมเลี้ยงให้ หรือให้ตม^๕นมโคแทนนมมารดาก็ เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวถึงบิดาคับ ช่วยให้บทร^๕เห็นว่า การที่ตนจะได้ตม^๕นมมารดานั้น เป็นด้วยมารดาบิดาทั้ง ๒ ได้เมตตากรุณาให้ตนตม^๕ เมื่อนึกอย่างนั้นแล้ว ตนจะเห็นว่ามารดาบิดาเป็นผู้มีคุณแก่ตนมาก ด้วยการให้ตม^๕นมเป็นขั้นแรก ๆ คำว่ามารดาบิดาได้ประคบประหงมตนให้มือเท้าเจริญนั้น อธิบายว่า ตนผู้เป็นบทร^๕จะมีร่างกายเจริญขึ้น มีมือเท้าแข็งแรงขึ้น ก็เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ประคบประหงมคือ เป็นผู้หัดให้คว่ำ ให้คลาน ให้นั่ง ให้เดิน จนมือเท้าแข็งแรงขึ้นเป็นลำดับมา ๆ เมื่อบทร^๕นึกได้อย่างนั้นแล้ว ก็จะเห็นคุณมารดาบิดาได้เป็นลำดับขึ้น ๆ คำว่า มารดาบิดาได้คุดนํ้ามูกออกจากจมูกของตนด้วยปากนั้น อธิบายว่า ในเวลาที่ตนยังเป็นเด็กอ่อนอยู่นั้น ย่อมไม่รู้จักสั่งจมูกในเวลาเป็นหวัด เมื่อเวลาเป็นหวัดก็คุดมูก มารดาบิดาย่อมบีบนํ้ามูกออกจากจมูกบ้าง บางคราวถึงกับเอาปากคุดนํ้ามูกออกจากจมูกบ้าง เมื่อบทร^๕นึกอย่างนั้น ก็จะเห็นว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณมาก เพราะแม่แต่นํ้ามูกอันเป็นของน่าเกลียด ท่านก็ยังคุดออกได้ด้วยปากของท่าน หรือท่านยังอุตส่าห์บีบออกจากจมูกของเรา ๆ คำว่า มารดาบิดาให้อาบน้ำนั้น อธิบายว่า มารดาบิดาต้องอาบน้ำให้บทร^๕ตั้งแต่เป็นเด็กอ่อนมาจนกระทั่งถึง ๔-๕ ขวบ แล้วจึงปล่อยให้อาบน้ำเอง เมื่อบทร^๕นึกได้อย่างนั้น ก็ยังจะเห็นมารดาบิดามีคุณมากขึ้น ด้วยการอาบน้ำให้ทุกวัน ตลอด ๔ ปี หรือ ๕ ปีนั้น เป็นของน่าเกลียดกร้านอยู่ แต่มารดาบิดาก็ยังไม่เกียจคร้าน ยังสู้อาบน้ำให้ทุกวันไป เมื่อเราอาบน้ำให้ท่านเหมือนท่านอาบน้ำให้เรา นั้น แม้เพียงสัก ๔-๕ วัน เราก็จะรู้สึกขเกียจแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณมาก ๆ คำว่า มารดาบิดาทำให้ร่างกายผ่องใส นั้น อธิบายว่า มารดาบิดาย่อมขัดสัร่างกาย ประแป้ง แต่งตัวให้แก่บทร^๕ เริ่มแต่ ๔ ขวบ หรือ ๕ ขวบขึ้นไป จนกระทั่งถึง ๑๐ ขวบกว่า โดยมาก เพื่อประสงค์จะให้ร่างกายของบทร^๕ผ่องใสงดงาม ถ้าบทร^๕นึกดูว่า เราจะทำให้แก่มารดาบิดาอย่างนั้นทุกวันไปสัก ๔-๕ ปี จะได้หรือไม่ ก็จะตอบตัวเอง

ได้ว่า ได้ แต่ว่าจะรู้สึกลำบากใจมาก เมื่อนึกได้อย่างนั้นแล้วจะเห็นว่า มารดา
 บิดามารดาแก่เรามากสุดที่จะพรรณนา เมื่อเป็นเช่นนั้น เวลามารดาบิดาแก่ชรา
 แล้ว เราควรเลี้ยงท่านตอบแทน การเลี้ยงมารดาบิดานั้น พระอรรถกถาจารย์
 กล่าวไว้ว่า ต้องเลี้ยงด้วยการทักน้ำล้างเท้า การอาบน้ำให้ การให้ข้าวต้มข้าวสวย
 เป็นต้น คณ ๑ คำว่า เป็นต้นนี้ หมายความว่า ยังมีสิ่งอื่นอีกมากที่รวม
 อยู่ในคำว่า เลี้ยง ไม่ใช่หมายความว่า ให้เพียงอาหารเท่านั้น หมายถึงการปฏิบัติ
 อย่างอื่นด้วย ก็ตัวอย่างนั้น คำว่า เลี้ยงนั้น จะต้องทำอย่างไรบ้าง ขอนมคัมภีร์
 ตามพระพุทธวาทะที่มีมาในโสณนันทชาดกว่า อนนเนน ต้องเลี้ยงด้วยการให้
 ข้าวปลาอาหาร ๑ ปาเนน ต้องเลี้ยงด้วยการให้ดื่ม ๑ วตฺเตน ต้องเลี้ยงด้วยการ
 ให้เครื่องนุ่งห่ม ๑ สยเนน ต้องเลี้ยงด้วยการให้ที่อยู่นอน ๑ อจฺฉาทเนน ต้อง
 เลี้ยงด้วยการขจัดสรีรกายให้ ๑ นหาปเนน ต้องเลี้ยงด้วยการอาบน้ำร้อนหรือน้ำ
 เย็นให้ตามสมควรแก่ฤดูร้อนฤดูหนาว ๑ ปาหณั โรชเนน ต้องเลี้ยงด้วยการตัด
 น้ำล้างเท้าให้ตลอดถึงหามันทาเท้าให้ และการนวดพั้นขจัดสรีรกายในเวลาที่ท่าน
 เจ็บไข้เป็นที่สุด คณ ๑ ก็การเลี้ยงมารดาบิดาด้วยการให้ข้าวปลาอาหารเป็นต้น
 ดังที่แสดงมาแล้วนี้ กฤหัสถ์ทำได้ทุกประการ ส่วนการนวดพั้นขจัดสรีรกายและการ
 อาบน้ำให้ นั้น บรรพชิต คือ ภิกษุสามเณรทำได้แต่บิดาเท่านั้น ทำให้มารดา
 นั้นไม่ได้ เพราะขัดข้องกับพระวินัยบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยเหตุว่า
 ร่างกายของผู้หญิงย่อมเป็นของที่ภิกษุสามเณรไม่ควรถูกต้อง ๑ ก็ถ้าภิกษุถูกต้อง
 ร่างกายของมารดาไม่ได้ ในเวลาที่มารดาเจ็บไข้ลุกขึ้นนั่งด้วยตนเองไม่ได้ หรือ
 ในเวลาที่เห็นมารดาตกน้ำ หรือตกหล่ม ตกหลุม ภิกษุสามเณรที่เป็นบุตรจะทำ
 อย่างไร มีคำแก้ไขว่า ต้องให้ผู้อื่นพยุงลุก พยุงนั่ง แทนตนในเวลาที่มารดา
 เจ็บไข้ ถ้าเห็นมารดาตกน้ำ ถูกกระแสน้ำพัดไป ก็ควรกระโดดลงน้ำว่ายไปข้าง
 หน้า ให้มารดาขึ้นคอหรือเกาะบ่าเกาะมือไปจึงจะได้ ถ้าเห็นมารดาติดหล่มหรือ
 ตกหลุม ก็ให้โยนเชือกหรือผ้าลงไป เมื่อมารดาจับแล้วให้ดึงขึ้นมา ด้วยคิดว่า
 จะดึงเชือกและผ้าของเรา ถ้ามารดาปากจนเข็ญใจ พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต
 ให้ภิกษุสามเณรบิณฑบาตเลี้ยง เวลาบิณฑบาตได้อาหารซึ่งมีราคาคงกหาปณะ
 ก็ตาม บิณฑบาตได้ผ้าแม้จะเนื้อดีอย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ ๑ แก่

มารดาบิดา เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงเห็นว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณมาก จึงทรงสั่งสอนให้บุตรธิดาเลี้ยงมารดาบิดาตอบแทนตามกำลังของตน

ในคัมภีร์มกคที่ป็นกล่าวไว้ว่า ผู้เลี้ยงมารดาบิดานั้น ย่อมได้รับผลเห็นทันตา สเรณ วิทุโธปี ถึงแม้ว่าถูกลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ ก็ไม่ถึงกับสิ้นชีวิต เหมือนกับพระสุวรรณสาม ฯ ขกฺขสนฺตักโก โคโธปี ถึงแม้ว่าไปใกล้ยักษ์แล้วก็จะพ้นมาได้ เหมือนกับสตนมาณพผู้เป็นคณชัตสน ฯ รกฺขจิตฺตฺวาเน จิโธปี ถึงแม้ว่าตกอยู่ในหลุมแห่งข้าศึกศัตราก็พ้นออกไปได้ เหมือนกับพญาเนื้อที่ชื่อว่านันทิมิคราช ฯ ปาเส พทุโธปี ถึงแม้ว่าติดบ่วง ติดแร้ว ก็หลุดพ้นไปได้ เหมือนกับพญาแร้งและพญานกแซกเต่าเป็นตัวอย่าง ฯ พนฺธเนน พทุโธปี ถึงแม้ว่าจะถูกจองจำก็หลุดออกไปได้ เหมือนกับพญาช้าง ฉะนั้น เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านได้สาธกยกเรื่องเหล่านั้นมาแสดงไว้เป็นลำดับ

อดีต พาราณสี โขธิสฺสโค สุวณฺณสาโม นาม กล่าวคือ ในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้เสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสาม อยู่ในที่ใกล้กรุงพาราณสี ได้บวชเป็นดาบสอยู่ในอาศรมบทศาลาที่สาม เคียงจอมอมรินทร์ทางทิศตะวันตก ในที่ใกล้แม่น้ำมิกสัสมตา ได้ปฏิบัติเลี้ยงมารดาบิดาผู้ชราตามมติทั้งสอง ด้วยความเอาใจใส่เป็นอันดี ฯ ในคราวนั้น มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ในกรุงพาราณสี มีพระนามว่าพระเจ้าปัลลภย์ ได้เสด็จออกไปหาขิงเนื้อในป่าหิมพานต์โดยลำพังพระองค์เดียว ไม่เกี่ยวข้องกับใคร ได้เสด็จไปถึงแม่น้ำมิกสัสมตา ทอดพระเนตรเห็นรอยเนื้อทั้งหลายขยลงที่แม่น้ำนั้น แล้วก็ทำข้มแอบคอยในที่ไม่ไกล ในเวลาเย็นวันนั้น ก็ได้เห็นพระสุวรรณสาม มีฝูงเนื้อติดตามเป็นบริวารลงมาที่แม่น้ำนั้น ก็ได้ยิงพระสุวรรณสามด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษซึ่งมีฤทธิ์แรงกล้า ด้วยทรงมุ่งหมายว่า พระสุวรรณสามนั้นจะเป็นมนุษย์หรือนาค ครุฑ ชนดิโร จึงมีรูปร่างสวยงาม มีหมู่เนื้อติดตามเป็นบริวารน่าอัศจรรย์ใจ ฯ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เจ้าถูกยิงด้วยลูกศรล้มลงแล้ว จึงได้เปล่งวาจาอันอ่อนหวานขึ้น เพื่อจะหาตัวผู้ยิงว่าเป็นใคร ฯ พระเจ้าปัลลภย์ได้ทรงสดับวาจาอันอ่อนหวานนั้น จึงทรงพระดำริว่า บุรุษผู้แม่ถูกรายิงล้มแล้ว ก็ยังไม่ตำว่าสาปแช่งเรา ยังร้องเรียกเราด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน ท้าวเธอทรง

ที่ตนจะได้รับก็ตาม ก็ควรทำตนให้ดีด้วยความรู้และความประพฤติ การงาน
การเงิน จึงจกัณับว่าเป็นบุตรที่ดี มีกตัญญูกตเวทีประจำใจ สมนกับความตั้งใจของ
มารดาบิดา เพราะมารดาบิดาย่อมตั้งใจอยากให้บุตรเป็นคนดีทั้งนั้น อีกอย่าง
หนึ่ง เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว ควรทำบุญอุทิศให้ท่านด้วยน้ำใจมั่นอยู่ใน
กตัญญูกตเวที ฯ เมื่อผู้ใดปฏิบัติมารดาบิดาด้วยการเลียงค การช่วยเหลือทำการงาน
การดำรงวงศ์ตระกูล การทำตนให้ดี การทำบุญอุทิศให้ ดังที่แสดงมาแล้ว
ผู้นั้นเรียกว่าบุตรกตัญญูกตเวที จะได้มีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้าเป็นเทียงแท้
ไม่สงสัย สันนัยเทศนาในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๕๕

คัมภีร์ทิมณิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา

อิมะหิ โข คหปติปุตฺต ปณฺจหิ จานะหิ ปุตฺเตน ปุรตฺถิมา ทิสา
มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺจिता ปณฺจหิ โข จานะหิ ปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ ปาปา
นิวาเรณฺติ กลฺยาณํ นิเวเสนฺติ สิปฺปํ สิกฺขาเปณฺติ ปฏฺฐึเปณ ทาเรน
สญฺโฆเชนฺติ สมเป ทายชฺชํ นิยุยาเทนฺตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสังคาลกสูตร กัณห์ที่ ๕๕ ว่าด้วยทิศเบื้องหน้า
คือ มารดา บิดา ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีมาในสังคาลกสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์
ทิมณิกาย ปาฏิกวรรคว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่สังคาลมาณพผู้เป็น

บุตรกฤตพัตถิว่า ดูก่อนบุตรกฤตพัตถิ มารดาบิดาที่เป็นทิศเบื้องหน้า ซึ่งบุตรธิดาปฏิบัติด้วยฐานะทั้ง ๕ ดังที่กล่าวแล้วนั้น ข้อมอนเคราะห์บุตรด้วยฐานะ ๕ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปะ ๑ หากรรยาที่สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ให้ในเวลาที่เหมาะสม ๑ ดูก่อนบุตรกฤตพัตถิ มารดาบิดาที่เป็นทิศเบื้องหน้า ซึ่งบุตรธิดาปฏิบัติด้วยฐานะทั้ง ๕ นั้นแล้ว ข้อมอนเคราะห์บุตรธิดาด้วยฐานะทั้ง ๕ เหล่านี้ อย่างนั้นแล เรียกว่าบิดิตตเบื้องหน้าไม่ให้มีอันตรายดังนี้ สนใจในความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลสูตร ในกัมภีรสูมังคลวาทสินีว่า คำว่า ห้ามไม่ให้ทำความชั่วนั้น ได้แก่การช้โทษในปัจจุบันและอนาคตแห่งความชั่วทั้งหลาย มีปาณาติบาต เป็นต้น แล้วห้ามไม่ให้ทำ ด้วยคำว่า เจ้าอย่าทำ ดังนี้ แล้วเตือนความชั่วที่บุตรทำแล้ว ๆ คำว่า ให้ตั้งอยู่ในความดีนั้น คือถึงกับให้สินจ้างแก่บุตรเหมือนกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี แล้วให้ตั้งอยู่ในความดี มีการถ่อมตนในศีล เป็นต้น ๆ คำว่า ให้ศึกษาศิลปะนั้น คือ เห็นว่าบุตรตั้งอยู่ในโอวาทของตนแล้ว ก็ให้ศึกษาศิลปะ มีการนับด้วยแถมมือ เป็นต้น อันเป็นศิลปะสืบเนื่องมาตามวงศ์ตระกูล ๆ คำว่า หากรรยาที่สมควรให้นั้น คือ หากรรยาที่สมควรกันด้วยตระกูลและศีล และรูป เป็นเป็น ๆ คำว่า มอบทรัพย์ให้ในเวลาที่เหมาะสมนั้น คือ มอบทรัพย์ให้ในนิจสมัย . ในกาลสมัย . ๆ การที่มารดาบิดาให้ทรัพย์แก่บุตรเพื่อให้เป็นเสบียง หรือเพื่อให้ไปทำบุญกุศลเป็นนิจนั้น เรียกว่าให้ในนิจสมัย ๆ การที่มารดาบิดาให้ทรัพย์ในเวลาตัดงูกและเวลาแต่งงาน เป็นต้น หรือให้ทรัพย์ในเวลาบุตรเจ็บไข้หนัก เพื่อให้ทำกุศล เรียกว่าให้ในกาลสมัย

คำว่า บิดิตตเบื้องหน้านั้น คือ ภัยอันใดจะมีมาจากทิศเบื้องหน้า ภัยอันนั้นจะไม่มิมาได้ด้วยประการใด ก็ปัดไว้ด้วยประการนั้น ๆ ก็ถ้าบุตรผู้ทำผิดต่อมารดาบิดา ส่วนมารดาบิดาเป็นผู้ทำถูกต้องบุตรด้วยการประคับประคอง เป็นต้น เริ่มแต่บุตรยังเป็นทารกอยู่ บุตรนั้นก็ยังไม่สมควรแก่มารดาบิดา ๆ ถ้าบุตรปฏิบัติ

ถูก ส่วนมารดาบิดาเป็นผู้ปฏิบัติผิด มารดาบิดาก็ไม่ควรแก้บุตรเหมือนกัน ฯ
 เป็นอันว่า ข้อมเกิดภัยทั้ง ๒ ฝ่าย สำหรับฝ่ายที่ประพฤตินิมนต์ฝ่ายหนึ่ง ถ้า
 ปฏิบัติถูกทั้ง ๒ ฝ่าย ก็ข้อมไม่มีภัยทั้ง ๒ ฝ่าย ฯ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า บิดาศีลเบื้องต้นไว้อย่างนั้นแล้ว ข้อมปลอดภัย ดังนี้ ฯ
 ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงหน้าที่ ซึ่งบุตรธิดาควรทำต่อมารดาบิดา
 และมารดาบิดาควรทำต่อบุตรธิดาอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสต่อไปว่า ดูก่อนบุตรภคบุตร
 บิดาของเธอย่อมไม่ประสงค์ให้ไหว้ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ตามที่โลก
 สมมติ เหมือนอย่างที่เราไหว้อยู่ คือ บิดาของเธอสั่งให้ไหว้ทิศเบื้องหน้า
 คือ ทิศตะวันออก อันได้แก่มารดาบิดา ดังที่เราตถาคตแสดงมานี้แหละ ดังนี้
 สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า เนื้อความที่แสดงมาแล้วตาม
 พระบาลี และอรรถกถานี้ มีคำอธิบายต่อไปอีกว่า มารดาบิดาทำถูกต้องตาม
 หน้าที่ของมารดาบิดา ก็จัดว่าเป็นผู้สมควรแก้บุตรธิดา เป็นผู้ไม่ทำภัยให้เกิดแก่
 ตนเอง ส่วนบุตรธิดาทำถูกต้องตามหน้าที่ของบุตรธิดา ก็เป็นอันว่าสมควรแก้
 มารดาบิดา เป็นอันว่าไม่ได้ทำภัยให้เกิดแก่ตนโดยแท้

ที่หน้าที่ของมารดาบิดานั้น มีอยู่ ๔ ประการ คือ ห้ามไม่ให้บุตรธิดาทำ
 ความชั่ว ๑ แนะนำให้บุตรธิดาทำแต่ความดี ๑ ให้บุตรธิดาเล่าเรียนศิลปปะ
 วิทยา ๑ จัดแจงหาภรรยาสามีที่สมควรให้แก่บุตรธิดา ๑ ให้ทรัพย์แก่บุตรธิดา
 ตามเวลาที่สมควร ๑ ซึ่งได้ยกขึ้นอธิบายมาแล้วตามอรรถกถานี้ ฯ หน้าที่ของ
 มารดาบิดาทั้ง ๔ นี้ เป็นหน้าที่ซึ่งควรทำต่อบุตรธิดาในเวลาบุตรธิดาเติบโตรู้จัก
 เติบโตแล้ว เมื่อบุตรธิดายังไม่เติบโตรู้จักเติบโตเช่นนั้น มารดาบิดาก็มีหน้าที่เลี้ยง
 ดูรักษา ให้ความสุขตามกำลังความสามารถของตน มาด้วยความเหนื่อยยาก
 ลำบากเป็นอันมากแล้ว เมื่อบุตรธิดาเติบโตขึ้น ยังต้องทำหน้าที่อีก ๔ ประการ
 มีการห้ามไม่ให้ทำความชั่วเป็นต้น ฯ เป็นอันว่า มารดาบิดาต้องทำตามหน้าที่แก้

บุตรธิดาตลอดมา ตั้งแต่เวลาที่บุตรธิดาอยู่ในครรภ์ จนกระทั่งบุตรธิดาเติบโตขึ้น มีภรรยาสามีเป็นที่สุด แต่ยังไม่เป็นที่สุดอีก เพราะมารดาบิดายังเป็นห่วงอยู่อีก ยิ่งกลัวบุตรธิดาจะตกทุกข์ได้ยากอยู่อีก เอาใจใส่คอยช่วยเหลือบุตรธิดาอยู่อีกจนกระทั่งสิ้นลมหายใจ ส่วนหน้าที่บุตรธิดาจะต้องทำต่อมารดาบิดานั้น มีเพียงเมื่อบุตรธิดาเติบโตแล้วเท่านั้น หน้าที่เหล่านั้นได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑๔ โนน ส่วนในกัณฑ์นี้ด้วยหน้าที่มารดาบิดาเท่านั้น

ก็หน้าที่ของมารดาบิดาซึ่งทำต่อบุตรธิดา ในเวลาที่บุตรธิดาเติบโตแล้วนั้น ก็ได้แก่ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว • แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี • ให้ศึกษาศิลปวิทยา • จัดแจงสามีภรรยาที่สมควรให้ • ให้ทรัพย์สินในเวลาที่เหมาะสม • ดังนี้

ก็คำว่า ห้ามไม่ให้ทำความชั่วนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่ การช้โทษในปัจจุบันและอนาคตแห่งความชั่วทั้งหลาย มีปาณาติบาต เป็นต้น แล้วห้ามไม่ให้ทำ ส่วนที่ทำไปแล้วก็เตือน ดังนี้ • มีคำอธิบายขยายออกไปว่า ผู้ที่เป็นมารดาบิดาต้องขแรงโทษแห่งความชั่ว ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ให้บุตรธิดาฟังเสมอ ๆ จนเป็นที่เข้าใจแก่บุตรธิดา เมื่อเห็นว่าบุตรธิดายังไม่เข้าใจอยู่ตราบใด ก็ควรขแรงให้ฟังอยู่ตราบนั้น ความชั่วอันใดที่บุตรธิดาทำแล้ว ก็ให้เตือนความชั่วอันนั้นทบทวนไป สุดแต่แต่ว่ารู้เห็นว่าบุตรธิดาทำความชั่วเมื่อใด ก็ให้เตือนความชั่วนั้น เมื่อเตือนให้ฟังแล้ว บุตรธิดายังขึ้นทำความชั่วนั้นอีก ก็ให้ว่ากล่าวสั่งสอน เมื่อว่ากล่าวสั่งสอนแล้วยังไม่เชื่อฟัง ก็ให้ลงโทษตามสมควรแก่ความชั่วนั้น ๆ ถ้าไม่ลงโทษ ก็คือชื่อว่าไม่รักบุตรธิดา ท่านทั้งหลายจงจำสุภาษิตไว้ว่า

รักบุตรสุดแสนห่อ	เอาใจ
บ้างผิดบ่แสดงภัย	เพื่อห้าม
เยี่ยงนกนับใน	ฐานเกลียด บุตรแฮ
ผิดรักควรให้กร้าม	ผิดต้อง ตีสอน ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง จงให้เข้าใจว่า การที่เราผู้เป็นบิดามารดา พูดว่ากล่าวเยียนติบุตรธิดานั้น เป็นการที่จะทำให้บุตรธิดาดีขึ้น ไม่ใช่จะเป็นการทำให้บุตรธิดาเลวลง เปรียบเหมือนกับช่างหม้อ ฉะนั้น คือ ธรรมดาช่างหม้อที่ดีหม้อนั้น ไม่ใช่ประสงคฺจะตีหม้อให้แตก ประสงค์จะดีให้ดี ฉะนั้น

สังคาลกสูตร. ตอนว่าด้วยทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา

๗๓

ก็ความชวนน้อมมีมากมายหลายประการ พระอรุณกถาจารย์ได้ยก
ปาณาติบาตเป็นต้นไว้ โดยอธิบายว่า ความชั่วที่จะให้โทษทุกข์ภัยทั้งในปัจจุบัน
และอนาคต คือ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้านั้น ได้แก่ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ
มีปาณาติบาตเป็นต้น ๆ ถ้าจะไม่ว่าเป็นต้น ก็ถือว่าเรียงข้อไปว่า อกุศลกรรมบท
๑๐ ประการนั้น ได้แก่ ปาณาติบาต การฆ่าผู้อื่น ๑ อทินนาทาน การลักขโมย
ฉ้อโกงผู้อื่น ๑ กามสมุจฉาจาร การทำผิดในทางประเวณี คือ เป็นชู้กับ
ภรรยาเขา และนอกใจสามี ๑ มุสาวาท การกล่าวเท็จ ๑ บิสุฉาวาท การกล่าว
ส่อเสียด ๑ ผรุสวาท การกล่าวหยาบขำกล้าแข็ง อันได้แก่การด่าว่าสาปแช่งผู้อื่น ๑
สัมผัปปลาปวาท การพูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ๑ อภิขรก การโลภอยากได้ของ
ผู้อื่น ๑ พยาบาท การคิดปองร้ายผู้อื่น ๑ มิจฉาทิฎฐิ การเห็นผิดเป็นชอบ
ดังนี้ ๑ อกุศลกรรมบท ๑๐ ประการนี้ ล้วนแต่เป็นความชั่วสำคัญทั้งในปัจจุบัน
และอนาคตทั้งนั้น ๑ แต่ที่จะทำได้ง่ายนั้นมีอยู่ ๔ ประการ คือ การกล่าวเท็จ ๑ การ
กล่าวส่อเสียด ๑ การกล่าวหยาบคาย ๑ การกล่าวเหลวไหลไร้ประโยชน์ ๑ ๔
ทั้ง ๔ นี้ ก็มสิ่งทำได้ง่ายย่อยเพียงข้อเดียว คือ การกล่าวเท็จเท่านั้น ๑ อีก ๓ ข้อ
นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ยิ่งเด็ก ๆ แล้วยิ่งกล่าวเท็จได้ง่าย เพราะเหตุว่า เด็ก ๆ
ย่อมมีความกลัวออกหน้า ความกลัวนั้นแหละ ทำให้เด็ก ๆ กล่าวเท็จได้ง่าย เรา
ทั้งหลายคงจะได้เคยเห็นมาแทบทุกคนว่า ในเวลาที่เด็กทำผิดแล้ว มารดาบิดา
ครูบาอาจารย์ หรือผู้ปกครองใดถาม ย่อมโกหกกันโดยมาก เพราะฉะนั้น เมื่อ
มารดาบิดาอยากให้บุตรธิดาของตนเป็นคนดี จึงเคร่งครัดขึ้นสอนให้จงมาก คือ
ถ้าได้เห็นหรือได้ยินว่าบุตรธิดาของตนโกหกในเวลาใด จงรีบว่ากล่าวสั่งสอนห้าม
ปรามในเวลานั้น ถ้าได้ว่ากล่าวสั่งสอนห้ามปรามครั้ง ๑ แล้วยังไม่ฟัง ยังขึ้นโกหก
อีกเป็นครั้งที่ ๒ ก็ให้ตบ ถ้าตบแล้วยังไม่ฟัง ยังขึ้นโกหกอีกเป็นครั้งที่ ๓ ก็ให้
เชียนตบ ถ้าเชียนตบแล้วยังไม่ฟัง ยังขึ้นโกหกอีกเป็นครั้งที่ ๔ ก็ให้เอาหวีตีตาม
อย่างใหม่ จนกว่าบุตรธิดานั้นจะเลิกความเป็นคนโกหกเสีย ๑ วิธีที่จะไม่ให้บุตร
ธิดาเป็นคนโกหกนั้น ได้แก่ การลดหย่อนผ่อนโทษ ในเวลาที่บุตรธิดาทำผิดแล้ว
บอกตามจริง ให้เอาเบี้ยอย่างของบ้านเมืองในโรงศาลจึงจะได้ เพราะถ้าบุตร

ธิดาสารภาพตามความจริงแล้ว เห็นว่ามารดาบิดาลดหย่อนโทษให้ ก็จะทำให้บุตรธิดานั่นอย่าก็บอกตามความจริงเสมอไป ส่วนผู้ที่เห็นมารดาบิดาแล้ว ก็ต้องรักษาความจริงของตนไว้ อย่าให้บุตรธิดาเห็นว่าตนเป็นคนโกหกต่อແຫລ เมื่อบุตรธิดาเห็นว่ามารดาบิดาเป็นคนโกหกต่อແຫລแล้ว ก็จะถือเบียดเบียนอย่าง ถ้าเห็นว่ามารดาบิดาเป็นคนไม่โกหกต่อແຫລ พุคสิ่งใดก็พูดจริงให้บุตรธิดาเห็นเสมอแล้ว บุตรธิดาก็จะมีนิสัยชอบพูดจริง ตามเบี่ยงอย่างของมารดาบิดา เพราะเหตุว่ามารดาบิดาเป็นบุพพาจารย์ของบุตรธิดา คือ เป็นอาจารย์ตา เป็นอาจารย์คนแรกของบุตรธิดา เมื่อมารดาบิดาเป็นคนมีนิสัยใจคออย่างใด มีความประพฤติทางกาย วาจา ใจ อย่างใด บุตรธิดาก็ย่อมมีนิสัยใจคออย่างนั้น มีความประพฤติทางกาย วาจา ใจ อย่างนั้นโดยมาก เพราะฉะนั้น มีสุภาษิตอยู่บทหนึ่งว่า จะช่างให้ดูหาง จะคนางให้ดูแม่ จะดูให้แน่ต้องดูกระทั่งตากระทั่งขาบ คังนี้ ฯ ขอนี้หมายความว่า ข้างจะงามหรือไม่งามนั้น ย่อมสำคัญอยู่ที่หาง คือ หางข้างทั้งาม นั้น ย่อมมีหางขาวเป็นพวงลากดิน ส่วนข้างที่ไม่งามนั้น ย่อมมีหางสน ขอนจันใด ผู้หญิงก็จันนั้น คือ ผู้หญิงใดขามากนั้น ย่อมมีนิสัยใจคอ กิริยาวาจา เหมือนกับมารดา หรือคล้ายกับมารดา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ เช่น มารดาชอบเป็นคนโกหกต่อແຫລ หรือเป็นคนปากกล้าสามานย์ ลูกหญิงก็ย่อมจะเป็นคนโกหกต่อແຫລ ปากกล้าสามานย์เหมือนกับมารดาโดยมาก ฝ่ายลูกชายนั้น ย่อมมีนิสัยใจคอ กิริยาวาจาไปข้างบิดาโดยมาก เพราะเหตุว่า ลูกผู้หญิงย่อมสนิทกับมารดา ลูกผู้ชายย่อมสนิทกับบิดา โดยเหตุนี้ จึงได้ใจความว่า เมื่อจะสอนให้บุตรธิดาของตน ละความชั่วอันใด ตนต้องพยายามละความชั่วอันนั้นให้ได้ก่อน เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงจดจำนำไปสั่งสอนกันต่อ ๆ ไปว่า นับแต่เริ่มแต่งงานมีภรรยาแล้ว จงพยายามละความชั่วที่ตนเคยทำมา อย่าให้บุตรธิดาหันได้เห็น เช่นตนเป็นคนโกหกต่อແຫລ ก็ให้รับละความโกหกต่อແຫเลเสีย ตนเคยเป็นคนชอบส่อเสียดขบถให้ผู้อื่นแตกร้างจากกัน ก็ให้รับละความเป็นคนส่อเสียดขบถเสีย ตนเคยเป็นคนกล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็ง คำว่าสาปแช่ง ก็ให้ละความเป็นคนกล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็ง คำว่าสาปแช่งนั้นเสีย ตนเคยเป็นคนชอบพูดสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ คือ ชอบพูดเรื่องเหลวไหล ก็ให้รับละ

ความเป็นคนชอบพูดเรื่องเหลวไหลนั้นเสีย ฯ ความชั่วทั้ง ๔ อย่าง คือ ความ
กล่าวส่อเสียดขบถ ความกล่าวคำหาบช้ากล่าวแข็ง คำว่า สาปแช่ง ทั้ง ๔ อย่างนี้
ย่อมมีมากในจำพวกสตรี ฯ เพราะเหตุไร จึงว่าอย่างนี้ เพราะเหตุว่า พวกสตรี
โดยมาก เมื่อเข้ากันก็มีการขบถกันไปมา เมื่อมีลูกเต้าขึ้นแล้ว ก็มักแต่
ด่าลูกขึ้นหน้า ส่วนพวกบุรุษย่อมมีนิสัยชอบโกหกไปแต่เมื่อเป็นเด็ก ไปมาก
จนเมื่อเป็นหนุ่ม เพราะเมื่อเป็นหนุ่มคืองไปคิดพันสาว ต้องใช้คำพูดโกหก
หลอกลวงสาวจึงจะได้ ถ้าจะใช้แต่คำจริงล้วน ๆ ก็ย่อมไม่ได้ผลดี อันนี้เป็น
ธรรมดาของโลก ในเวลาที่พวกบุรุษเข้าหมักกันแล้ว ย่อมมีการพูดตลกคะนอง
เฮฮา ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่มีรสสนุกสนาน โดยเหตุการณ์อันนี้ จึงชี้ให้เห็นว่า
พวกบุรุษก็มีนิสัยโกหก และมีนิสัยพูดสิ่งที่ไม่ประโชน พวกสตรีก็มี
นิสัยชอบขบถ ชอบด่าว่า เพราะฉะนั้น เมื่อแต่งงานแล้ว บุรุษจึงควรละ
นิสัยชอบโกหกและชอบตลกคะนองเสีย ฝ่ายสตรีก็ควรละนิสัยขบถและ
นิสัยชอบด่าว่าเสียให้ได้ก่อนมีบุตรธิดา ฯ เมื่อละความชั่วทางวาจาได้อย่าง
แล้ว ก็ให้พยายามและความชั่วทางกาย คือ การมีนิสัยชอบฆ่าผู้อื่น ชอบรังแก
ผู้อื่น ชอบข่มเหงผู้อื่น ชอบเป็นนักเลงหัวไม้เกกมะเหรก ชอบลักขโมยฉ้อโกง
ชอบลอบชู้ชงเมียบ่อน ชอบนักเลงหญิง นักเลงชาย นักเลงสุรา นักเลง
พนัน นักเลงหัวไม้ นักเลงโกง นักเลงปล้นปล้นเสีย เมื่อละได้แล้ว จง
พยายามละความชั่วทางใจ คือ ความโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเองเปล่า ๆ
ความพยาบาทอาฆาตผู้อื่น ความเห็นผิดเป็นชอบ ให้จงได้เป็นลำดับไป เมื่อละ
ความชั่วทางกาย วาจา ใจ ซึ่งเรียกว่า อกุศลกรรมบถ ๓๐ ประการ ดังที่กล่าวมา
นี้ได้แล้ว จงละความเกียจคร้าน ความสับสนวุ่นวาย ความคบคนเลวเป็นมิตรสหาย
ความไม่รู้จักระมิตระวังบ้านช่อง ข้าวของ เงินทอง ให้จงได้ เพราะเหตุว่า
ความเกียจคร้าน ความไม่รู้จักระมิตระวัง ความคบคนเลวเป็นมิตรสหาย ความ
สับสนวุ่นวาย ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นความชั่วอันสำคัญในทางตั้งตัวให้เป็นหลักฐาน ผู้มี
นิสัยเกียจคร้าน มีนิสัยสะเพร่า ไม่รู้จักระมิตระวังข้าวของบ้านช่องของตน
มีนิสัยชอบคบคนเลวเป็นมิตร มีนิสัยสับสนวุ่นวาย ย่อมตั้งตัวให้เป็นหลักฐาน

ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จงเอาใจใส่สั่งสอนลูกเต้าให้ละความชั่ว ๔ ประการนี้ให้จงได้
 คือ จงเอาใจใส่สั่งสอนลูกเต้า อย่าให้เป็นคนขี้เกียจ อย่าให้เป็นคนสะเพร่า
 เฉลอเรอ อย่าให้ชอบคนเพื่อนฝูงเลวทราม อย่าให้ชอบสຽบสຽวในการใช้จ่าย
 เป็นอันขาด ต้องให้เป็นคนขยัน เป็นคนรอบคอบ เป็นคนชอบคบคนดี เป็นคน
 กระหมัดกระหม่อมให้จงได้

เมื่อทำได้อย่างมานี้แล้ว เรียบกว่าได้กำหนดของมารดาบิดา ข้อ ๑
 ข้อ ๒ คือ ข้อน่าห้ามไม่ให้ทำความชั่ว กับข้อว่าด้วยการให้ตั้งอยู่ในความดีแล้ว
 ส่วนอีก ๓ ข้อ ซึ่งไม่ได้อธิบาย คือ ข้อว่าด้วยการศึกษา ข้อว่าด้วยการจัด
 ภรรยาสามีสมควรให้ ข้อว่าด้วยให้ทรัพย์ในเวลาที่เหมาะสม ขอให้หนักถึงตาม
 ที่แสดงมาแล้วข้างต้น คือ ตามที่แสดงมาในตอนอรรถกถา จักไม่อธิบายให้กว้าง
 ขวางต่อไป เพราะเห็นว่าแสดงมาแล้วนี้ ก็เห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้ว จึงขอ
 พระธรรมเสนาบดีกล่าวให้แล้วแต่เพียงเท่านี้

เอวัม ภีเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกาท ๕๖

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

สังกาสกสูตร ตอนว่าด้วยภิกษุผู้ควรปฏิบัติต่ออาจารย์

ปัญจโก โข กปเปติปุตฺต จาเนโก อนนฺเตวาสิกา ทกฺขิตฺตา ทิสสา อาริยา
 ปจฺจุปฺปจฺจาตฺตมา อญฺเฐจฺจเนน อปฺปจฺจาเนน สุตฺตสฺสาย ปาริจริยาย สกฺกจฺจํ สิปฺป
 ปฏิคฺคหณฺณนาคี

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังกาสกสูตร กัณฐกาท ๕๖ ว่าด้วยหน้าที่ศษ
 วรรปฏิบัติต่ออาจารย์ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย เพื่อให้
 เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

คำแปลความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพเป็นบุตรคฤหบดี ว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี ศิษย์ควรปฏิบัติต่ออาจารย์ อันเป็นเหตุเบื้องต้นว่า ด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ด้วยการลุกขึ้นขยับ ๑ ด้วยการคอยเข้าไปรับใช้ ๑ ด้วยการเช็ดพัด ๑ ด้วยการอุปัฏฐาก ๑ ด้วยการเวียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ๑ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร คัมภีร์สุมังคลวิลาสว่า คำว่า ด้วยการลุกขึ้นขยับนั้น มีคำอธิบายว่า เวลาศิษย์เห็นอาจารย์มาแต่ไกล ควรลุกไปต้อนรับ รับสิ่งของจากมืออาจารย์ ปูที่นั่งให้อาจารย์นั่งแล้วพัดให้ ล้างเท้าให้ หาน้ำมาเทให้ ๑ คำว่า ด้วยการเข้าไปยืนคอยรับใช้นั้น คือ ด้วยการเข้าไปรับใช้อาจารย์วันละ ๓ ครั้ง ยกแต่ในเวลาเรียนเท่านั้น ๑ คำว่า ด้วยการเช็ดพัดนั้น คือ ด้วยการเช็ดพัดคำสั่งสอน ๑ เพราะเหตุว่า ผู้ไม่เชื่อฟังย่อมไม่ได้คุณพิเศษ ๑ คำว่า ด้วยการอุปัฏฐากนั้น คือ ด้วยการปฏิบัติในกิจวัตรเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ตักน้ำให้ดื่มแล้วตักน้ำให้อาจารย์ล้างหน้า หาไม้สัปพันให้ ในเวลาที่อาจารย์บริโภคอาหารก็จัดน้ำดื่มให้ ครั้นทำกิจต่าง ๆ มีการลุกขึ้นรับเป็นต้นแล้ว ให้อาจารย์แล้วจึงไป ควรซักผ้าผ่อนให้อาจารย์ ควรตักน้ำอาบให้อาจารย์ในเวลาเย็น ควรปฏิบัติเวลาอาจารย์ไม่สบาย ๑ ส่วนผู้เป็นบรรพชิตควรทำหน้าที่ของศิษย์ตามที่กล่าวไว้ในอันเตวาสิกวัตรทุกประการ ๑ คำว่า ด้วยการเวียนศิลปวิทยาโดยเคารพนั้น คือ เวลาเวียนศิลปวิทยาแล้ว ควรไปทอมนั่นจนจำนิจำนานญ แม้แต่เรียนได้เพียงตัวเดียว ก็ควรให้จำนิจำนานญ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาตอนนี้เพียงเท่านี้.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาตามพระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้นออกไปอีก ตามลำดับข้อ ที่ท่านกล่าวไว้โดยย่อว่า

กล่าวคือ ข้อที่ ๑ ซึ่งว่าศิษย์ควรปฏิบัติอาจารย์ด้วยการลกขันธ์นัยรับ อันได้แก่การ
ที่ศิษย์เห็นอาจารย์มาแต่ไกลแล้วลุกขึ้นไปต้อนรับ รับสิ่งของจากมืออาจารย์ ปูที่
นั่งให้อาจารย์นั่ง แล้วพาคือ ดังแต่ให้ หาน้ำมันทาเท้าให้ท่าน ท่านอธิบายให้
สำหรับศิษย์และอาจารย์ในโบราณกาล กล่าวคือ ในโบราณกาลนั้น ศิษย์ยอมอยู่กับ
อาจารย์ ไม่ได้อยู่บ้านของตนเหมือนกับนักเรียนสมัยนี้ ยอมอยู่กับอาจารย์เหมือนกับ
พระเณรสมัยนี้ กล่าวคือ ครั้นโบราณก่อนพระพุทธเจ้าเกิดก็ดี เวลาพระพุทธเจ้า
เกิดแล้วก็ดี ย่อมมีทิสปาโมกขอาจารย์ สำหรับสอนศิลปวิทยาแก่กุลบุตรใน
นานาสถาน มีเมืองคักกุสลาเป็นต้นเป็นประธาน ทิสปาโมกขอาจารย์นั้นยอมมีศิษย์
ไปอยู่ศึกษาเล่าเรียนคนละ ๕๐๐ โดยมาก ผู้ที่ไปศึกษาเล่าเรียนนั้น โดยมากเป็น
บุตรของผู้มีทรัพย์สมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นพราหมณ์มหาศาล เป็นคฤหบดี
มหาศาล ค่าเล่าเรียนนั้นโดยมากคนละพันกหาปณะ ซึ่งมักปรากฏในโบราณลง
ความเห็นว่าคุณคนละพันตำลึง ๆ ค่าเล่าเรียนนั้นได้มอบให้แก่อาจารย์ทีเดียว เริ่ม
แต่เวลาไปสมัครเป็นศิษย์โดยไม่รอรัง ไม่ใช่เสียเป็นครั้งคราวเหมือนกับเรียนใน
ประเทศเรสมัยนี้ ๆ ด้วยเหตุที่อาจารย์ได้ค่าเล่าเรียนมาก ในสมัยครั้งนั้น
ทิสปาโมกขอาจารย์นั้นจึงสามารถเลี้ยงดูนักเรียนให้เป็นมาตุสกุสราญ ทั้งบ้านช่อง
ก็มีใหญ่โต โดยไม่ต้องคิดค่ากินอยู่กับนักเรียนอีกต่อไป ๆ ศิลปวิทยาที่ทิสปา
โมกขอาจารย์สั่งสอนนั้น แยกเป็น ๒ ประเภท คือ เป็นศาสนาพราหมณ์ประเภท ๑
เป็นศิลปวิทยาอื่น ๆ เช่น ศิลปวิทยาอันเป็นประโยชน์แก่การรบ มีศิลปธนูเป็น
ต้น ๆ การเรียนนั้น แล้วแต่ผู้ใดมีสติปัญญาไวก็เรียนได้ไว ผู้ใดมีสติปัญญาช้า
ก็เรียนได้ช้า จะเรียนอยู่ช้านานสักเท่าไรก็ตาม ก็ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนค่ากินอีก ศาสนา
พราหมณ์ที่พวกทิสปาโมกขอาจารย์สอนนั้น คือไตรเพท ส่วนศิลปพิเศษ คือ ศิลปธนู
เป็นต้น อันเป็นประโยชน์ในการรบดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังปรากฏมาจนกระทั่งพระ
พุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลก แต่ศิลปพิเศษ มีศิลปธนูเป็นต้นนั้น ได้เสื่อมมาโดย
ลำดับ จนไม่ปรากฏในสมัยทุกวันนี้ ส่วนในสมัยที่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยัง
ทรงพระชนม์อยู่นั้น ยังปรากฏอยู่ เพราะกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทย่อเรื่องหนึ่ง
คือ เรื่องพันธุเสนามติ มีใจความว่า พันธุเสนามติเห็นได้ไปศึกษาอยู่ในสำนัก
ทิสปาโมกขอาจารย์ ในเมืองคักกุสลา พร้อมกับกับพระเจ้าปเสนทิโกศล และมหา

ลิจฉวี ฯ เวลากลับมาถึงบ้านเมืองแล้ว ปเสนทราชากุมารนั้นได้แสดงศิลปถวาย
พระราชบิดาแล้ว ก็ได้รับราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ในกรุงสาวัตถี มหา
ลิกุมารนั้น ได้แสดงศิลปกันไป จนบัดนี้ทั้ง ๒ ได้แตกทำลาย ฝ่ายกษัตริย์
ลิจฉวีทั้งหลาย จึงได้สร้างที่ให้อยู่ในที่ใกล้ประตูพระนคร แล้วให้สั่งสอนพระราช
กุมารทั้งหลาย ฯ ฝ่ายพันธุกุมารนั้น แสดงศิลปด้วยการกระโดดขึ้นพื้นไม้ไผ่
อันสูงได้ ๖๐ ศอก แต่พวกทศลงนั้น ได้เอาขี้เหล็กสอดใส่เข้าไปในลำไม้ไผ่นั้น
แล้วฝังค้ำไม้ไผ่ขึ้น เมื่อพันธุกุมารกระโดดขึ้นไปได้ ๖๐ ศอก แล้วตัดให้ขาดลง
มาหกละปล้อง ๆ พอถึงปล้องที่สุดจึงได้ขึ้นเสียดเหล็กอยู่ข้างในไม้ไผ่ ก็มีความเสีย
ใจว่า มีผู้คิดเบียดเบียนความดีของตน จึงออกจากเมืองกุสินารอันเป็นบ้านเมือง
ของตน ไปอาศัยอยู่กับพระเจ้าปเสนทโกศลในกรุงสาวัตถี พระเจ้าปเสนทโกศล
ก็ทรงตั้งให้เป็นเสนาบดี อยู่มานาน เวลากรรขามัครก ภรรยาเกิดแพ้ท้อง
ขึ้นว่า อยากลองอาบน้ำที่มณฑลสระโบกขรณีของกษัตริย์ลิจฉวีในเมืองเวสาลี จึงพา
ภรรยาขึ้นรถไปที่เมืองเวสาลี พอรถผ่านธรณีประตูเมืองเข้าไป มหาลิกเป็นสหาย
ตามอด ชงมให้อยู่ที่ใกล้ประตูนั้น กริทันทวาเนนรถพันธุกเสนาบดี เพราะรถนั้น
หนักผิดปกติ ด้วยเหตุว่ามณฑลนั้นมีน้ำหนักพันแรงบุรุษอยู่บนรถนั้น จึงคิดว่า วัณ
ความพินาศจักมีแก่พวกลิจฉวี ฯ มีใจความต่อไปว่า พันธุเสนาบดีนั้น ได้จับ
รถลงเลยไปถึงสระโบกขรณี ไล่พวกที่เฝ้าให้แตกหนีไปจนสิ้นแล้ว ก็ตัดตาซ้าย
ทองแดงที่ครอบสระนั้นออก แล้วพาภรรยาลงอาบน้ำสระตามสบาย ครั้นอาบ
เสร็จแล้ว จึงพาภรรยาขึ้นรถกลับออกไป เมื่อชาวทราบถึงพวกกษัตริย์ลิจฉวีว่า
พันธุกเสนาบดีพาภรรยามาอาบน้ำที่สระโบกขรณี อันเป็นมณฑลสระศรีสำหรับราชา
ภิเษก ดังนั้น พวกกษัตริย์ลิจฉวีก็มีความกริ้วโกรธนักหนา จึงให้พวกราชกุมาร ๕๐๐ คน
ขึ้นรถติดตามไปทันที พวกลิจฉวีกุมารทั้ง ๕๐๐ คนนั้น ก็ได้ขึ้นรถติดตามไป
พอไปถึงประตูที่อาจารย์อยู่ ก็พากันขึ้นไปลาอาจารย์ อาจารย์จึงห้ามว่า ท่าน
ทั้งหลายอย่าไปเลย เพราะจะถูกพันธุกเสนาบดีฆ่าเสีย แต่พวกลิจฉวีกุมารเหล่านั้น
ไม่เชื่อฟัง จึงสั่งว่า ถ้าท่านทั้งหลายได้เห็นรอยรถของพันธุกเสนาบดี จมดินลง
ไปถึงคมในทิวใด จงพากันกลับจากที่นั้น ถ้าไม่กลับจากที่นั้น ขึ้นติดตามต่อไปอีก
ก็จะได้ขึ้นเสียดค้ำเหมือนเสียดค้ำผ้างถึง ๓ ครั้ง ถ้าได้ขึ้นเสียดค้ำนี้ จงให้พา

กันจนกลับ อย่างจินตนาการต่อไป ถ้าจินตนาการต่อไป ท่านทั้งหลายก็จักพากัน
 กลับกัน ด้วยอำนาจอนุสิทธิ์ของพันธุเสนาบดี สัตว์นั้นแลงักนั่งอยู่ ฝ่ายพวก
 ลิงจวราชกุมารก็รีบพากันกราบกรานอำลาติดตามพันธุเสนาบดีออกไป เมื่อติด
 ตามออกไปสักครู่ใหญ่ ก็ได้เห็นรอยรถพันธุเสนาบดีจมลงไปโนดินจนถึงคม ดังคำ
 อาจารย์ว่า แต่ก็ไม่พากันกลับ ไล่จินตนาการต่อไป เมื่อติดตามไปอีกไม่ช้า ก็ได้
 ยืนเลียบคันคองเขาไม่ถึง ๓ ครั้ง แต่ก็ยังไม่พากันกลับตามคำสั่งของอาจารย์ ฝ่าย
 ว่าพันธุเสนาบดีผู้กล้าหาญ ได้สั่งภรรยาให้หันหน้ากลับหลัง คอยครุฑของพวก
 ลิงจวราชกุมารว่า เชอเห็นงอนรตปรากฏเป็นคันเดียวกันเมื่อใด จึงบอกราเมื่อ
 นั้น เวลาเที่ยง ๕๐๐ คัมภีรตามหลังกันในระยะทางที่ตรง ก็มียอนปรากฏเหมือนกับ
 คันเดียว ภรรยาจึงบอกแก่พันธุเสนาบดีผู้เป็นสามีตามคำสั่ง พันธุเสนาบดีจึงลั่น
 ฆ้องกลับหลัง ลูกชนก็ไปตักคองของพวกลิงจวราชกุมารทั้ง ๕๐๐ คน แล้วจุ่มหายลงดิน
 ในทันใด แต่พวกลิงจวราชกุมารนั้น ไม่รู้ตัวว่าถูกชน จึงพากันติดตามไปอีก
 ฝ่ายพันธุเสนาบดีจึงเหวศรตัวแล้วร้องบอกว่า ท่านทั้งหลายอย่าพากันติดตามเรา
 เลย เราไม่ต้องการสู้รบกับคนที่ตายแล้ว เมื่อลิงจวราชกุมารตอบว่า คนอย่างพวก
 เราเรื่อเรื่อกว่าคนตาย จึงบอกว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งหลายจงแก้เกราะของคนสุด
 ห้ายคน จักเป็นอย่างใด พอพวกลิงจวราชกุมารได้ฟังดังนั้น ก็พากันแก้เกราะ
 อันสวมตั้งแต่คอลงไปตลอดตัวของคนสุดท้าย ศีรษะของคนสุดท้ายนั้นก็หลุดจาก
 คอลงไปทันที ด้วยว่าค้อนได้ถูกศีรษะแล้ว พันธุเสนาบดีจึงร้องบอก
 ไปว่า ท่านทั้งหลายก็เหมือนกันสน ท่านทั้งหลายจงพากันกลับเถลสถาน ทำบุญให้
 ทาน สักลูกสิ่งเดียวในภายใน ๗ วันให้เสร็จสิ้น เมื่อถึงวันที่ ๗ แล้วจงพากันแก้เกราะ
 ออกดู ก็จะรู้ว่าเป็นอย่างจริงดังถ้อยคำของเรา เมื่อเหล่าลิงจวราชกุมารได้ฟังดังนั้น ก็
 พากันกลับทันที เมื่อกลับมาถึงบ้านเรือน พอถึง ๗ วันก็ได้แก้เกราะออกดู พอคน
 โหนดแก้เกราะ ศีรษะของคนนั้นก็หลุดจากคอทันที เมื่อแก้เกราะหมดทุกคนแล้ว ก็
 ตายหมดทุกคน ด้วยอำนาจฤทธิ์ลูกธนูของพันธุเสนาบดี การที่รถพันธุเสนาบดีได้
 จมไปถึงดงนั้น เป็นเพราะพันธุเสนาบดีได้ขบสายธนูในที่นั้น ๑ การมีเสียงดัง
 เหมือนกับเสียงฟ้าดัง ๓ ครั้งนั้น คือ เสียงสายธนูของพันธุเสนาบดี กล่าวคือ
 ได้ดีดสายธนูติดาวถึง ๓ ครั้ง แล้วจึงแล่นรถต่อไปอีก สิ้นเรื่องพันธุเสนาบดี

ตอนนั้เพียงเท่านั้น ขอท่านทั้งหลายจงคิดเถิดว่า วิชาชนุทพันธุละเลง ได้
เรียนจากทิสปาโมกขอาจารย์นั้น เป็นวิชาน่าอัศจรรย์ ซึ่งไม่ปรากฏในสมัยทุก
วันนั้ ถึงแม้วิชากระโศกชั้นพันไม้ไผ่อันสูงถึง ๖๐ ศอก คิดเป็นว่าได้ ๑๕๐ วา
ให้ขาดลงมาทีละปล้อง ๆ จนหมดไม้ไผ่ ๖๐ ปล้องนั้น ก็เป็นวิชาน่าอัศจรรย์
อยู่แล้ว และเป็นวิชาที่สาปสูญไปแล้ว ฯ ส่วนวิชาอื่น ๆ ของทิสปาโมกข-
อาจารย์เกี่ยวกับเวทมนต์นั้น ยังมีอีกมาก เพราะทิสปาโมกขอาจารย์ มีศิลปวิทยา
อันน่าอัศจรรย์เช่นนี้เป็นอันมาก จึงได้มีพวกกษัตริย์ และพวกพราหมณ์ พวก
คฤหบดีทั้งคฤหัสถ์ มีทรัพย์สิ้นเงินทอง ส่งลูกหลานของตนให้ไปศึกษาเล่าเรียน โดย
ยอมเสียค่าเล่าเรียนคนละพันตำลึง ให้แก่ทิสปาโมกขอาจารย์ในนานาสถาณ มี
เมืองตักกศิลาเป็นต้น ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงเห็นธรรมเนียมการศึกษา
ของคนทั้งหลายที่ไปอยู่กับครูเช่นนั้น จึงได้ทรงสอนไว้ให้ศิษย์ปฏิบัติควรด้วยการ
ลกชนขึ้นรับคั่งแถมมา ฯ แต่คำในอรรถกถาว่า ให้อาจารย์นั่งแล้ว จึงพัดให้
ล้างเท้าให้ ท่าน้ำนั้นหาทำให้นั้น ก็มีคำที่น่าสงสัยอยู่อีกคำหนึ่ง คือ คำว่า ล้างเท้าให้
ในเวลานั่งแล้ว เพราะธรรมเนียมของคนในประเทศนั้น และในครั้งนั้น แปลกจาก
ธรรมเนียมของเรา คือ ธรรมเนียมของพวกเราต้องล้างเท้าก่อนจึงนั่ง ส่วนธรรม-
เนียมของพวกคนที่อยู่ในประเทศที่พระพุทธเจ้าเกิดนั้น เขานั่งก่อนจึงล้างเท้า
ในที่ล้างเท่านั้นเขาทำดังนี้ไว้ และทำท่าง่ายๆ เมื่อนั่งแล้วเอาเท้าวางบนท่าง
เท้าแล้ว จึงล้างด้วยตนเองบ้าง ด้วยให้คนอื่นล้างให้บ้าง เมื่อล้างเท้าแล้วก็นำมัน
ทาเท้า สำหรับแก้เจ็บเท้า แก้เท้าระบม แก้เท้าพอง แปลกจากธรรมเนียมของ
เราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ขอให้ทราบว่า ถ้อยคำที่พระอรรถกถาจารย์ว่ามานั้น เป็น
ธรรมเนียมของคนทั้งหลายในประเทศที่พระพุทธเจ้าเกิด ส่วนในประเทศของเรา
ทุกวันนี้ พวกศิษย์ คือ พวกนักเรียนโดยมากไม่ได้อยู่กับครู จึงต้องประพฤติดู
อาจารย์ในบัดนี้ เพียงแต่ลกชนขึ้นรับในเวลาได้เห็นอาจารย์เดินมาเท่านั้น เว้นแต่
พระภิกษุสามเณรที่อยู่กับอาจารย์เท่านั้น จึงต้องลกไปต้อนรับ รับของจากมือ
อาจารย์ด้วย ล้างเท้าให้อาจารย์ด้วย จัดที่นั่งให้อาจารย์ด้วย พัดให้อาจารย์ด้วย
จนครบทุกประการ แม้ นักเรียนฆราวาสที่อยู่กับอาจารย์ ก็ควรปฏิบัติอาจารย์ให้ดี

ทุกอย่าง สำหรับชนที่เหมือนกัน เว้นแต่คำว่าด้วยการล้างเท่านั้น เพราะใน
สมัยนี้โดยมากย่อมใส่รองเท้า แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ก็ยังควรล้างเท้าก่อนจึงจะดี
เพราะใส่รองเท้าก็ยังมีฝุ่นเข้าในรองเท้าได้ อันนี้ว่าด้วยหน้าที่ข้อที่ ๑ สำหรับศิษย์
ปฏิบัติต่ออาจารย์

ส่วนข้อที่ ๒ คือ ข้อว่า เข้าไปยืนคอยรับใช้^๕ พระอรรถกถาจารย์ว่า ให้
ไปคอยรับใช้อาจารย์วันละ ๓ ครั้ง เว้นแต่เวลาเรียนเท่านั้น ดังนี้ ๑ คำนี้ก็หมายถึง
ศิษย์ที่อยู่กับอาจารย์ แต่ว่าการที่ศิษย์จะไปคอยรับใช้อาจารย์ถึงวันละ ๓ ครั้ง คือ เข้า
กลางวัน เย็น เป็นนิจไปทุกวันนี้ ย่อมเป็นการยากที่จะทำได้ เพราะฉะนั้น ควร
ทำเพียงแต่ว่าเมื่อเห็นอาจารย์มีกิจธุระ ให้เข้าไปคอยรับใช้เท่านั้นก็เป็นพอ เพราะ
ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงจำไปสอนลูกหลานว่า เมื่อกรรมธุระขึ้นแล้ว อย่าได้หลบ
ไปทางอื่น ให้ไปคอยรับใช้ครทุกคราวไป เว้นแต่คนเจ็บไข้หรือมีธุระสำคัญเท่านั้น
เมื่อทำได้อย่างนี้ ตนจะเป็นที่รักใคร่ยินดีของครู ถึงแม้ว่าในเวลาพักอยู่กับ
บิดามารดา หรือกับผู้ปกครองอื่น ๆ ก็เหมือนกัน เมื่อมารดาบิดาหรือผู้ปกครองมี
กิจธุระขึ้น เช่นมีแขกมาหา ก็อย่าได้หลบหน้า ให้ไปคอยรับใช้จึงจะเป็นการดี

ข้อที่ ๓ ว่า ให้ศิษย์เชื่อฟังนั้น พระอรรถกถาจารย์อ้างเหตุว่า ผู้ที่ไม่เชื่อฟัง
ย่อมไม่ได้คุณวิเศษจากอาจารย์ ดังนี้ คำนี้ท่านซึ่งหลักธรรมตา คือ หลักธรรมตา
มีอยู่ว่า อันผู้ที่ไม่เชื่อฟังแล้วถึงจะอยู่กับมารดาบิดาก็ไม่ได้คุณความดีอะไร อยู่
กับครูบาอาจารย์ก็ย่อมไม่ได้คุณความดี อยู่กับพระพุทธเจ้า ก็ไม่ได้คุณความดีจาก
พระพุทธเจ้า อยู่กับใครก็ได้ความดีจากผู้นั้น เป็นอันว่าผู้ที่ไม่เชื่อฟังมารดา
บิดา ครูบาอาจารย์ ย่อมไม่ได้คุณความดีอันใด เพราะฉะนั้น เมื่อพวกเราที่เป็น
ศิษย์ของพระพุทธเจ้าทุกวันนี้ อยากได้คุณความดีจากพระพุทธเจ้า ก็จงเชื่อฟัง
พระพุทธเจ้า อยากได้คุณความดีจากพระธรรม ก็จงเชื่อฟังพระธรรม อยากได้คุณ
ความดีจากพระสงฆ์ ก็จงเชื่อฟังพระสงฆ์ อยากได้คุณความดีจากครูบาอาจารย์
ก็จงเชื่อฟังครูบาอาจารย์ อยากได้คุณความดีจากผู้ใด ก็จงเชื่อฟังผู้นั้น เมื่อ
ทำได้อย่างนี้ ก็เรียกว่าทำได้ตามหน้าที่ของศิษย์ข้อที่ ๓

ส่วนหน้าที่ของศิษย์ข้อที่ ๔ คือ ว่าด้วยการอุปัฏฐากนั้น ได้แสดงมาตาม
อรรถกถาแล้วว่า ศิษย์ต้องปฏิบัติอาจารย์ทุกอย่าง มีตักน้ำล้างเท้าและหาไม้สัฟ

ให้เป็นต้น ตามสมควรแก่ผู้อยู่กับอาจารย์ ส่วนผู้ไม่ได้อยู่กับอาจารย์นั้น ก็ให้ปฏิบัติอาจารย์ตามสมควรแก่เวลา เช่น เวลาอาจารย์มาพักที่บ้านของตน หรือตนไปพักที่บ้านอาจารย์ ตนก็ควรปฏิบัติเหมือนกับพระเณรปฏิบัติอาจารย์ ฉะนั้น

ข้อที่ ๕ ขังว่าให้ศิษย์ศึกษาเล่าเรียนโดยเคารพนั้น คือ ให้ศิษย์เอาใจใส่ต่อการเล่าเรียนให้ดี ทั้งในเวลาเรียนและในเวลาเลิกเรียนไปแล้ว กล่าวคือ ในเวลาเรียนก็ตั้งใจเรียน เวลาเลิกเรียนไปแล้ว ก็ให้ตั้งใจดู ตั้งใจทำ ตั้งใจคิดข้อที่ตนเรียนไปแล้ว ให้คล่องแคล่วชำนาญ

เมื่อศิษย์ผู้ใดปฏิบัติอาจารย์ ตามหน้าที่ของศิษย์ครบทั้ง ๕ ประการ คือ ลูกศิษย์รับ เข้าไปคอยรับใช้ เชื้อเพลิง ตั้งใจอุปัฏฐาก ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน คึงที่ขังแจ้งมาแล้วนี้ ศิษย์ผู้นั้นจะได้รับความรู้ความดีเต็มที่ ตามสมควรแก่ศิลปวิทยาที่ตนเล่าเรียนศึกษาเป็นแน่แท้ โดยไม่กังขา แสดงมาในหน้าที่ของศิษย์ ก็สมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๗

คัมภีร์ทิมนิกาย ปาฏิภวรรค

สังคาลกสูตร ตอนที่ห้าหน้าที่อาจารย์ปฏิบัติต่อศิษย์

อิมหิ โข คหปติปุตต ปณฺจหิ จานเนหิ อนฺเตवासินา ทกฺขิณา ทิสสา อางริยา ปจฺจุปฺปจิตา ปณฺจหิ จานเนหิ อนฺเตวาสิ อนุกมฺปนฺติ สุวณฺติ วิเนนฺติ สุกฺกิตฺ คาทาเปนฺติ สพฺพสํเปสฺสํ ตํ สมกฺขาโย ภวนฺติ นิตฺตามนฺเจสฺส ปณฺเวยเหนฺติ ทิสาสฺส ปรีตฺตานํ กโรนฺตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๕๗ ว่าด้วยหน้าที่อาจารย์ควรปฏิบัติต่อศิษย์ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

จำแนกความตามวาระพระบาลี อันมีมาในสังคาลกสูตรที่ ๘ คัมภีร์
 ทิฆมิกาย ปาฏิกวรรค ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าทรงแสดงแนวอาจารย์ควรปฏิบัติด้วย ศักดิ์สง่ามาณพผู้เป็นบุตร
 ศฤงคารว่า ดูก่อนบุตรศฤงคาร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ที่ศิษย์ปฏิบัติด้วยสถาน ๕
 แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ คือ แนะนำดี ๑ ให้เรียนดี ๑ บอก
 ศิลปะให้โดยสิ้นเชิงไม่ปิดบังอำพราง ๑ ยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูง ๑ ทำความ
 บำรุงกันในทิศทั้งหลาย ๑ ฯ ดูก่อนบุตรศฤงคาร อาจารย์อันเป็นทิศเบื้องขวา ที่
 ศิษย์ปฏิบัติด้วยสถาน ๕ อย่างนั้นแล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ นี้ จึงเรียกว่า
 บัณฑิตทิศเบื้องขวาให้ตลอดภัย ไม่ให้มีภัย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร คัมภีร์สมังกลวิลา-
 สนิว่า คำว่า แนะนำดีนั้น ได้แก่ แนะนำอาจารย์มารยาทให้ดีว่า ควรน้อมอย่าง
 ควรน้อมอย่างนี้ ควรเคี่ยวอย่างนี้ ควรกินอย่างนี้ ควรเว้นเพื่อนฝูงที่เลวทราม
 ควรพบแต่เพื่อนฝูงที่ดี ฯ คำว่า ให้เรียนดีนั้น คือ ให้เรียนอรรถพยัญชนะให้ถูก
 ค้องดี ฯ ศิษย์จะได้ดีด้วยอาการอย่างใด ก็สอนด้วยอาการอย่างนั้น ฯ คำว่า
 ยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูงนั้น ได้แก่ ยกย่องว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าคนนี้เป็นคนฉลาด
 เป็นผู้ได้ศึกษามาก เป็นผู้เสมอกับข้าพเจ้า ท่านทั้งหลายจงจำไว้ ฯ คำว่า ทำ
 ความบำรุงกันในทิศทั้งหลายนั้น ได้แก่ ทำความบำรุงกันด้วยการให้ศึกษาศิลปะนั่นเอง
 หาใช่ออย่างอื่นไม่ ฯ เพราะว่าผู้ได้ศึกษาศิลปะแล้ว ไปแสดงศิลปะในทิศใด ๆ
 ก็ได้ลาภสักการะในทิศนั้น ๆ ลาภสักการะที่ได้นั้น เรียกว่าได้ด้วยอาจารย์ทำ
 ให้ ฯ เมื่อมหาชนจะสรรเสริญศิษย์คนนั้น ก็ต้องสรรเสริญคุณของอาจารย์ก่อน
 ว่า ผู้เป็นศิษย์ที่อยู่ล่างเท้าอาจารย์แท้ ฯ ถึงแม้ว่าลาภประมาณเท่าพรมโลก
 เกินกว่าจะเก็บได้ ก็เรียกว่าเป็นลาภของอาจารย์ให้เท่านั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง

ผู้เรียนวิชาบังตัว ถึงไปในป่าดงก็ไม่มีโจรเห็น ไม่มีอมนุษย์และสัตว์เบียดเบียน อาจารย์ที่สอนวิชาอย่างนั้นให้ ก็เรียกว่าทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง ศิษย์นั้นไปสัทธิศโต เมื่อคนทั้งหลายที่มาจากทิศนั้น มาถามสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับอาจารย์ ถ้าอาจารย์บอกว่าศิษย์ของข้าพเจ้าก็อยู่ในทิศนั้น เขากับข้าพเจ้าไม่แตกต่างกันอะไรกันในศิลปะนี้ พวกท่านจงไปถามเขาเถิด ดังนี้ ก็เรียกว่าทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือ เรียกว่าเป็นทัพของศิษย์นั้น เพราะทำให้เกิดลาภสักการ์ในทิศนั้นแก่ศิษย์นั้น ฯ เนื้อความนอกจากนี้ ก็ควรประกอบตามกับที่มาข้างต้น ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า หน้าที่อาจารย์ปฏิบัติต่อศิษย์ ๕ อย่าง ซึ่งได้แก่ การแนะนำดี การให้เรียนดี การบอกหลักปะให้โดยสิ้นเชิงไม่ปิดบังอำพราง การยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูง การทำความป้องกันในทิศทั้งหลายนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้เป็นลำดับ กล่าวคือ คำว่า การแนะนำดีนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่การแนะนำพร้าสอนในอารามมารยาท คือ การนั่ง การนอน การเคี้ยว การบริโภคน้ำ การคบมิตรให้ดี ดังที่ใช้แนะนำมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้น คำว่า การแนะนำดีนั้น จงจำไว้ว่า ได้แก่การแนะนำในกิริยามารยาท กับการคบเพื่อนฝูงเท่านั้น ฯ เหตุไร สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงวางข้อไว้ก่อน เหตุว่า ข้อนี้เป็นข้อควรสั่งสอนก่อนข้ออื่น ถ้าไม่สั่งสอนข้อนี้แล้ว ข้ออื่นที่สอนให้ก็ไม่ดี คือ ถ้าไม่สอนให้ศิษย์มีระเบียบดีก่อนแล้ว ก็ยากที่จะสอนอย่างอื่นให้ได้ดี ศิษย์คนใดไม่มีกิริยามารยาทดี ไม่มีนิสัยชอบคบเพื่อนฝูงที่ดี ขอให้รู้ไว้เถิดว่า ศิษย์คนนั้นเอาดีได้ยาก เพราะธรรมเนียมที่จะเอาดีได้ ต้องมีกิริยาดี คือ จะยืน จะเดิน นั่ง นอน ตีมือ ทำ พูด คิด ก็เรียบร้อยดี จะมีเพื่อนฝูงก็แต่เพื่อนฝูงที่ดี ๆ ส่วนผู้ที่ไม่มีกิริยาดี ไม่มีเพื่อนฝูงดีนั้น จะเอาดีทางความดีและความประพฤติอย่างอื่นนั้นได้ยาก โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงวางข้อไว้ก่อน เมื่ออาจารย์สอนข้อนี้แล้ว ก็จะสอนอย่างอื่นต่อไปได้ ฯ อาจารย์จะต้องเอาใจใส่สั่งสอนในเรื่องกิริยามารยาท และ

เรื่องการคบเพื่อนฝูงให้แกศึกษาอย่างกวดขัน ถ้าเห็นว่าศิษย์คนใดไม่เชื่อฟังในข้อนี้ ก็ลงโทษศิษย์คนนั้นให้มากกว่าความผิดอย่างอื่น เพราะเหตุว่า ข้อนั้นเป็นเบื้องต้นแห่งความดีทั้งหลาย โดยเหตุนี้ ในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงจึงจะมีระเบียบดี ๆ กิริยามารยาทเป็นเครื่องสอนนิสัยใจคอ การคบเพื่อนฝูง เป็นเครื่องหมายความเป็นไปข้างหน้า ถ้าคบเพื่อนฝูงเลว ก็อาจเลวไปตาม ถ้าคบเพื่อนฝูงดี ก็อาจดีไปตาม ๆ การคบหาเพื่อนฝูงเป็นของสำคัญมาก ยิ่งการคบเพื่อนฝูงของเด็กทั้งหลายก็ยิ่งสำคัญมาก เพราะเหตุว่าเด็กทั้งหลายล้วนแต่ยังมีความร้อนทั้งนั้น ผู้ที่มีความร้อนย่อมเป็นไปตามผู้ที่ตนคบได้ง่าย ๆ ถ้าคบเพื่อนเกียจคร้าน ก็ย่อมพลอยเกียจคร้านไปตาม คบเพื่อนขยัน ก็พลอยขยันไปตาม คบเพื่อนฝูงซุกซน ก็พลอยซุกซนไปตาม คบเพื่อนเรียบร้อย ก็พลอยเรียบร้อยไปตาม คบเพื่อนโกหกตอแหล ก็พลอยโกหกตอแหลไปตาม คบเพื่อนซื่อสัตย์ ก็พลอยซื่อสัตย์ไปตาม คบเพื่อนซุกซนโมข ก็พลอยซุกซนโมขไปตาม คบเพื่อนใจคับแคบหรือใจกว้างขวาง คบเพื่อนหัวค้อหรือว่าง่าย ก็พลอยเป็นไปตาม ผู้ที่ตนคบนั้นมีอายุร่นราวคราวเดียวกัน หรืออ่อนกว่ากันก็ตาม ก็เรียกว่าคบทั้งนั้น ถ้าผู้ที่ตนคบนั้นเป็นชนิดไร ก็มักเป็นไปตามชนิดนั้น ไม่ว่าแต่คน แม้สัตว์ดิรัจฉานหรือต้นไม้ก็ตาม ก็มักเป็นไปตามผู้ที่ตนคบทั้งนั้น ดังเรื่องนกแขกเต้าและเรื่องช้าง เรื่องม้า เรื่องมะม่วง เป็นต้น ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มงคลที่ป็น ซึ่งจักได้ยกมาแสดงแต่เรื่องนกแขกเต้าเท่านั้น พอให้เป็นอุทาหรณ์

อดีเต กิร สาณปพฺพเต สิมฺพลฺลวเน ในอดีตกาลล่วงมาแล้ว มีลูกนกแขกเต้าสองตัวอยู่ที่ป่าไม้งวไกลสถานบรรพตแห่งหนึ่ง ซึ่งมีในมัชฌิมประเทศ ทางเหนือลมแห่งสถานบรรพตนั้น มีบ้านโจรอยู่ตำบลหนึ่ง ซึ่งมีโจรอยู่ ๕๐๐ คน เป็นกำหนด ทางใต้ลมแห่งภูเขานั้นเป็นคดงแห่งอาศรมของฤาษีถึง ๕๐๐ ตน ๆ ในเวลาที่ลูกนกแขกเต้าทั้งสองยังไม่ขึ้นปีกแข็งพอบินได้นั้น ได้เกิดลมพัดเอารังนกแขกเต้าทั้งสองร่วงไปหล่นลง ๆ ลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งได้ไปตกอยู่ในระหว่างกองอาวุธที่บ้านโจร พวกโจรได้เล็งไว้ ให้ชื่อว่านกศักดิ์คุมภะ เพราะตกอยู่ในระหว่างกองอาวุธ ๆ อีกตัวหนึ่งไปตกอยู่ในระหว่างกองดอกไม้ ในที่ใกล้อาศรมของพวกฤาษี พวกฤาษีได้เล็งไว้ ให้ชื่อว่านกมุขุฬกะ ซึ่งแปลว่า นกดอกไม้ ๆ ในคราวนั้น มีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง เสวยราชสมบัติอยู่ในอุตตรมัญจาคานคร ทรงพระนามว่า

พระเจ้าปัญจาลราช ทรงราชอิสริยาภรณ์เสด็จขึ้นทรงรถแล้วออกไปประพาสเนื้อ
ในพนาสณฑ์ ได้ตรัสสั่งพลโยธาไว้ว่า ถ้าเนื้อหนึ่งออกไปทางฝั่งใดจะปรับไหม
ผู้นั้น เผอิญเนื้อละมั่งตัวหนึ่งได้วิ่งออกไปทางท้าวเซอ คนทั้งหลายก็จับมือหัวเราะ
ท้าวเซอให้ได้ความอดสู ท้าวเซอจึงขับรถติดตามเนื้อตัวนั้นไป พวกราชบุรุษ
ไม่สามารถติดตามไปทันท้าวเซอ ท้าวเซอได้ติดตามเนื้อตัวนั้นไปสองคนกับนาย
สารกัเท้านั้น เมื่อติดตามเนื้อตัวนั้นไม่ทันก็หันรถกลับหลัง เวลามาถึงลำธารแห่ง
หนึ่ง ซึ่งมีอยู่ใกล้บ้านโจรนั้น ท้าวเซอกับนายสารกัก็เสด็จลงเสวยแล้ว
ขึ้นบรรทมที่ใต้ต้นไม้เพื่อจะให้สำราญพระราชหฤทัย

ในคราวนั้น พวกโจรพากันเข้าไปสู่ป่าสน ยังเหลืออยู่ในบ้านแต่เพียงนก
สัตติกุมภะกับพ่อครัวคนหนึ่งเท่านั้น นกสัตติกุมภะได้ออกจากบ้านไปเห็นพระเจ้า
ปัญจาลราชบรรทมหลับอยู่ดังนั้น ก็กลับเข้าไปบ้าน พุดกับพ่อครัวเป็นภาษามนุษย์
ว่า พวกเราฆ่าพระราชอาเถรองค์ประดัยเกิด เผอิญในเวลานั้นพระเจ้าปัญจาลราช
ตื่นบรรทม ได้ทรงสดับเสียงนกกับพ่อครัวพูดกันดังนั้น ก็ทรงเห็นว่าทันทัก
อันตราย จึงได้ขึ้นทรงรถหนีไปจากที่นั้น จนกระทั่งถึงอาศรมของฤๅษี ฯ ในเวลา
นั้นพวกฤๅษีได้พากันไปหาผลไม้สน ยังเหลืออยู่แต่ต้นกะปุกกะตัวเดียวเท่านั้น นก
กะปุกกะได้เห็นพระราชอาเสด็จมา จึงกราบทูลเชื้อเชิญด้วยภาษามนุษย์ว่า ข้าแต่
มหาราชเจ้า การที่พระองค์เสด็จมานั้นเป็นการดีแท้ พระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าพระองค์
เสด็จมาจากที่ไกล ก็ประหนึ่งว่าเสด็จมาจากที่ใกล้ ดั่งนี้เป็นคັນ ฯ จอมมหิตล
ปัญจาลราชได้ทรงสดับแล้วก็ทรงพอพระทัย จึงตรัสว่า นกตัวนี้ดีมาก นกอีกตัว
หนึ่งเต็มที ได้กล่าวแต่ว่าจาชั่วร้าย ฯ ฝ่ายนกแขกเต้าที่มีชื่อว่าปุปผะนั้นจึง
กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์กับนกแขกเต้าตัวนั้นร่วมมารดาเดียวกัน
กัน แต่ว่านกแขกเต้าตัวนั้นเติบโตอยู่กับพวกโจรซึ่งเป็นคนไม่ดี พวกโจรได้
แนะนำแต่ในทางโจรกรรม ส่วนข้าพระองค์นี้ได้เติบโตอยู่กับพวกฤๅษี ที่เป็นคนดี
พวกฤๅษีได้แนะนำแต่ในทางธรรมของพวกฤๅษี เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งสอง
จึงมีสภาพต่างกัน ฯ ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว จึงกราบทูลเป็นเนื้อความต่อไปว่า
ข้าแต่พระราช บุคคลผู้ใด จะเป็นคนดีหรือไม่ดีก็ตาม มีความประพฤติดีหรือไม่
ดีก็ตาม ก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจของผู้นั้น คนผู้ใดให้เป็นมิตรสหาย ก็ย่อมเป็น

เหมือนผู้นั้น อาจารย์ที่คบศิษย์ไม่ดี ศิษย์คบอาจารย์ไม่ดี ต่างก็ยอมทำให้กันเสีย เหมือนกับลูกหมูที่อาบด้วยยาพิษ จึงทำให้แหล่งธนูเปลี่ยนด้วยยาพิษ ฉะนั้นผู้มีปัญญายอมไม่คบคนเลวทราม เพราะกลัวความแปดเปื้อนด้วยสิ่งที่ไม่ดี ๆ ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบหญ้าคา ใบหญ้าคาของผู้นั้นก็พลอยมีกลิ่นเหม็น ฉะนั้น การคบคนไม่ดีก็ฉนั้น ๆ ผู้ใดห่อกุณฑลด้วยใบไม้ ใบไม้ของผู้นั้นก็พลอยหอม ฉะนั้น การคบคนดีก็ฉนั้น เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญารู้จักความแปรปรวนของคนเหมือนกับความแปรปรวน แห่งใบไม้สำหรับห่อของเหม็นและของหอมอย่างนั้นแล้ว ไม่ควรคบคนเลว เลือกรับแต่คนดีเท่านั้น คนเลวยอมพาไปนรก คนดียอมพาไปสวรรค์ ดังนี้

เมื่อพระเจ้าปัญจาลราชได้ทรงสถิตบังนแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสต่อนกแขกเต้าตัวนั้นมากขึ้น ได้ทรงพักอยู่ ณ ที่นั้นจนพวกนกกลับจากป่า เมื่อพวกนกกลับมาจากป่าแล้ว ท้าวเธอได้มีมนต์พวกนกให้ไปอยู่ที่พระราชอุทยานของท้าวเธอ ทั้งได้พระราชทานอกุญให้แก่นกแขกเต้าโดยไม่เลือกหน้า แล้วประกาศว่า ใคร ๆ อย่าได้เบียดเบียนนกแขกเต้า บรรดาที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรของเรา ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ก่อนนั้นไป ท้าวเธอก็ทรงปฏิบัติพวกนกทั้ง ๕๐๐ อยู่จนตลอดพระชนมายุของท้าวเธอ ส่วนนกแขกเต้าตัวนั้นก็ได้อยู่ในป่าตามความประสงค์ของตนจนสิ้นชีวิต แล้วก็ไปตามยถากรรม ฯ เรื่องนกแขกเต้า นี้มาในสตติคมภาษาคคมภีรวสตันปิฎก อันนับเข้าในเรื่องพระเจ้า ๕๐๐ ชาตเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นนิทานอุทาหรณ์อันดี ในการคบหาสมาคม ของคนและสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงวางข้อว่าด้วยการแนะนำในเรื่องกิริยามารยาท และเรื่องการคบมิตรสหาย ให้เป็นหน้าที่ของครบาอาจารย์ทั้งหลาย ควรอบรมศิษย์ของตนเป็นขั้นแรก แล้วทรงวางข้อที่ ๒ คือ ให้เรียนดีเป็นลำดับไป

การเรียนดีนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ได้แก่การเรียนอรรถพัญญุชณะดี คือ ให้แตกฉานในอรรถพัญญุชณะดี ฯ คำของพระอรรถกถาจารย์คำนี้ชี้ให้เห็นว่า ได้แก่เรียนหนังสือดี ให้เรียนรู้ในเนื้อความที่มออยู่ในหนังสือนั้นให้ดี มีใจความโดยย่อก็คือ สั่งสอนศิษย์ให้ได้ความดีในวิชาหนังสือ ทั้งอ่าน ทั้งเขียน ทั้งเนื้อความให้เท่านั้น ไม่ได้หมายถึงศิลปวิทยาอื่น ๆ ไว้ในข้อนี้ด้วย ส่วน

ศิลปวิทยาอื่น ๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ในข้อที่ ๓ เพราะเหตุว่า วิชาหนังสือ เป็นเบื้องต้นแห่งศิลปวิทยาอื่น ๆ เป็นคลังแห่งศิลปวิทยาอื่น ๆ หรือเป็นลูกกุญแจ แห่งศิลปวิทยาอื่น ๆ เป็นแฉกแห่งศิลปวิทยาอื่น ๆ เพราะเมื่อรู้วิชาหนังสือ ดีแล้ว ก็เป็นเหตุให้ได้ศิลปวิทยาอื่น ๆ โดยง่าย ผู้ที่ไม่เก่งในวิชาหนังสือ ก็ ขาดที่จักเก่งในศิลปวิทยาอื่น ๆ เมื่อเก่งในวิชาหนังสือแล้ว เปรียบเหมือนขึ้นต้นไม้ถึงค่าคบแล้ว จะไต่ไปถึงใดก็ได้ไปได้ง่ายตามประสงค์ ข้อนี้ฉันใด ผู้ที่ได้วิชา หนังสือแล้ว จะไต่ไปหาศิลปวิทยานิใด ก็ไต่ไปโดยง่ายดังความประสงค์ ฉะนั้น ฯ ธรรมคาสถีย่อมเป็นที่บรรจุแห่งข้าวของเงินทอง ฉนั้นใด หนังสือก็เป็น ที่บรรจุแห่งศิลปวิทยาทั้งปวง ฉนั้นนั้น เพราะศิลปวิทยาทั้งปวงนั้น ย่อมมีกล่าวไว้ใน หนังสือแทบทั้งนั้น ผู้รู้หนังสือแล้ว ก็เป็นอันได้คลังศิลปวิทยาทั้งปวง ฯ ธรรมคาลูกกุญแจย่อมไขประตูเข้าไปในบ้านเรือนห้องหับได้ ย่อมไขหีบคุดสิ่งของ หรือถือเอาสิ่งของในหีบได้ ฉนั้นใด วิชาหนังสือก็เปรียบเหมือนลูกกุญแจ ฉนั้นนั้น เพราะเปิดเอาศิลปวิทยาอื่น ๆ ได้

เมื่ออาจารย์ได้ทำตามหน้าที่ข้อที่ ๒ คือ การให้เรียนดี ซึ่งได้แก่ให้เรียน วิชาหนังสือดีแล้ว ก็ควรทำตามหน้าที่ข้อที่ ๓ คือ การบอกศิลปะให้โดยสิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง ฯ คำว่า ศิลปะนั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ว่า หัตถโกศล คือ ความฉลาดในทางที่ทำด้วยมือ อันเรียกในบัดนี้ว่าหัตถกรรม แต่หมายความว่าวิชาธนู วิชาฝึกหัดช้าง วิชาฝึกหัดม้า เป็นต้นด้วย ฯ ได้ใจ ความว่า วิชานั้นมีอยู่ ๓ อย่าง คือ วิชาที่ทำด้วยใจอย่างเดียว ๑ วิชาที่ทำด้วยใจ กับปาก ๑ วิชาที่ทำพร้อมด้วยกายกับใจ ๑ ฯ วิชาที่ทำด้วยใจอย่างเดียว เช่น ความฉลาดต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจก็ดี วิชาที่ทำด้วยใจกับปาก เช่น วิชาทาง เวทมนต์ก็ดี เรียกว่าวิชา ฯ ส่วนวิชาที่ทำด้วยใจกับกาย เช่น วิชาเลข วิชาเขียน หนังสือ วิชาต่าง ๆ เป็นต้น เรียกว่าศิลปะทั้งนั้น ดังนี้ อาจารย์ที่ดีควรบอกศิลปะ ให้แก่ศิษย์โดยสิ้นเชิง ไม่ควรปิดบังอำพราง เมื่อศิษย์ผู้ใดศึกษาแล้วเรียนได้ตามที่ ตนสั่งสอนดีแล้ว อาจารย์ก็ควรปฏิบัติตามหน้าที่ข้อที่ ๔ คือ การยกย่องให้ปรากฏ แก่เพื่อนฝูง

การยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูงนั้น ได้แก่การยกย่องศิษย์คนนั้นในทาง
 ความรู้ศิลปวิทยาชนิดนั้นว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าคนนี้มีศิลปวิทยานิตินี้ ได้
 ศึกษาศิลปวิทยานิตินี้ ดีมาก ถ้าเห็นว่าศิษย์คนนั้น รู้เท่าเทียมตน ก็ควรกล่าวว่า
 ศิษย์คนนั้นมีความรู้ในทางนี้ เท่ากับข้าพเจ้า ดังนี้ ไม่ควรจะปิดบังความดีของศิษย์
 ไว้ เพราะจะเป็นเหตุให้ศิษย์น้อยใจ และเป็นเหตุไม่ให้ศิษย์คนอื่นพยายาม
 ในการศึกษาเล่าเรียนให้เข้มแข็งสมกับความสามารถของอาจารย์

เมื่อศิษย์ผู้ใดได้ศึกษาศิลปวิทยาไปจากอาจารย์ดีแล้ว ศิษย์ผู้นั้นจะไปใน
 ที่ใด ๆ ก็หาดีในที่นั้น ๆ ได้ จึงเป็นอันอาจารย์ ได้ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย
 ให้แก่ศิษย์ คำว่า ป้องกันในทิศทั้งหลายให้แก่ศิษย์นั้น พระอรธกถาจารย์ ว่า
 ไว้ ๑ นัย นัยที่ ๑ ว่า ศิษย์ที่ได้ศึกษาศิลปวิทยาไว้แล้วนั้น ไปแสดงศิลปใน
 ทิศต่าง ๆ ก็ได้ลาภผลในทิศนั้น ๆ ลาภนั้นมีมากน้อยเท่าใดก็ตาม ก็ได้ชื่อว่า
 เป็นของอาจารย์ให้ทั้งนั้น ฯ นัยที่ ๒ ว่า ผู้ที่เรียนวิชาบังคับตัวได้แล้ว ถึงจะไปใน
 บ้างตรงไหนก็ไม่มีพวกโจรเห็น ไม่มีพวกอมมุษย์หรือสัตว์ร้ายเบียดเบียนได้ ฯ นัย
 ที่ ๓ ว่า การที่อาจารย์สรรเสริญศิษย์ผู้ไปจากตนแล้วว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าคนนี้มี
 ความรู้ในศิลปวิทยา เมื่อคนทั้งหลายได้ฟังแล้ว นำลาภสักการะไปให้แก่ศิษย์
 นั้น การทำทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า ทำการป้องกันในทิศทั้งหลายให้แก่ศิษย์ทั้งนั้น ดังนี้
 โดยเหตุนี้ ผู้ที่เป็นอาจารย์ จึงควรช่วยเหลือศิษย์ของตน ให้มีความรู้ความดีในศิลป
 วิทยาที่ตนสอนนั้นเต็มที แล้วให้สรรเสริญศิษย์ซึ่งไปจากตนแล้วนั้นเสมอ จึงจะ
 ได้ชื่อว่าทำตามหน้าที่ข้อที่ ๕ ของอาจารย์ ตามพระพุทธรูปที่โปรดประทาน
 เทศนาไว้ดังที่ได้แสดงมา จึงเป็นอันว่า สิ้นข้อความในหน้าที่ขออาจารย์ที่ควรปฏิบัติ
 ต่อศิษย์เพียงเท่านั้น

เอวี่ กัมมี้ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๕๘

คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิภววรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่สามปฏิบัติต่อภรรยา

ปณฺหิ โข คหปติปุตฺต จานเหิ สามิเกน ปจฺจมา ทิสา ภริยา
ปจฺจปฏฺฐาตพฺพา สมฺมานนํยา อวิมานนํยา อนตฺติริยาช อสฺสริยไวสฺสคฺเคน
อลงฺการานุปฺพาเนน ฯ อิมเหิ โข คหปติปุตฺต ปณฺหิ จานเหิ สามิเกน
ปจฺจมา ทิสา ภริยา ปจฺจปฏฺฐิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณท์ที่ ๕๘ ว่าด้วยหน้าที่สาม
ควรปฏิบัติต่อภรรยา สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา
โดยสมควรแก่กาลเวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ ในคัมภีร์ทมนิกาย
ปาฏิภววรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพ ผู้เป็นบุตรคฤหบดีว่า คุณก่อนบุตรคฤหบดี
สามควรปฏิบัติต่อภรรยา อันเป็นทิศเบื้องหลังด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ด้วยการยก
ย่องนับถือ • ด้วยการไม่ดูหมิ่น • ด้วยการไม่นอกใจ • ด้วยการมอบความเป็น
ใหญ่ให้ • ด้วยการให้เครื่องแต่งตัว • ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี
ว่า คำว่า ด้วยการนับถือนั้น คือ ด้วยการร้องเรียกให้สมควร เช่นเรียกว่าแม่
เทพ แม่ติช เป็นต้น ฯ คำว่า ด้วยการไม่ดูหมิ่นนั้น คือ ด้วยการไม่ทุบตีกดขี่

คำว่า เหมือนกับคนทั้งหลายพูดกันว่าช่างทาสและกรรมกรเป็นต้น ฯ คำว่า ด้วยการไม่นอกใจนั้น คือ ด้วยการไม่ละเลยภรรยาของตนแล้วไปนอกกับหญิงอื่น ฯ คำว่า ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ให้ นั้น คือ ด้วยการให้ความเป็นใหญ่ในการทำตามครวว่า เธอจงทำความพอใจของเธอ เพราะเหตุว่า หญิงทั้งหลายถึงจะไล่เครื่องแต่งตัวเช่นกับเครื่องมเกลดไปสาธนะก็ตาม เมื่อไม่ได้จัดแจงข้าวปลาอาหารก็ข่อมโกรธ เพราะฉะนั้น สามจึงควรมอบหน้าที่ในการจัดแจงข้าวปลาอาหารให้แก่ภรรยา ฯ คำว่า ด้วยการให้เครื่องแต่งตัวนั้น คือ ด้วยการให้เครื่องแต่งตัวพอสมควรแก่ทรัพย์สมบัติ ดังนี้ สืบเนื่องความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า คำว่า สามควรปฏิบัติต่อภรรยา ด้วยสถานข้อที่ ๑ คือ ข้อว่าด้วยการนับถือ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า ได้แก่การร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันสมควร เช่น เรียกว่า แม่เทพ แม่ดิษ ขยายความออกไปอีกว่า ผู้ที่เป็นสามีควรเรียกภรรยาของตนด้วยถ้อยคำที่คนทั้งหลายเห็นว่า เป็นถ้อยคำที่ดี เป็นถ้อยคำที่อ่อนหวาน เป็นถ้อยคำที่ทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่า หญิงคนนั้นเป็นภรรยาของตน ฯ คำว่า แม่เทพ แม่ดิษนั้น ท่านยกขึ้นมาเพื่อเป็นตัวอย่างเท่านั้น คือ ถ้าบุตรชื่อเทพหรือดิษ ก็ให้เรียกภรรยาของตนตามข้อบุตรว่า แม่เทพ แม่ดิษ ตามที่นิยมใช้กันอยู่ในมัชฌิมประเทศ และตามที่นิยมใช้กันอยู่ในประเทศไทยครั้งโบราณ และในประเทศไทยล้านช้าง ไทยเวียงจันทน์ ไทยหลวงพระบาง จนตลอดพระราชอาณาเขต ส่วนประเทศไทยข้างใต้ คือ ข้างกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ ไม่ได้ใช้เรียกภรรยาตามข้อบุตร เรียกภรรยาตามชื่อภรรยาเองทั้งนั้น เพราะฉะนั้น การเรียกภรรยาด้วยถ้อยคำอันเขานิยมนับถือกันว่าอ่อนช้อยใดอย่างใดหนึ่ง ก็นับเข้าในคำว่า เรียกภรรยาด้วยถ้อยคำอันสมควรทั้งนั้น ฯ แต่การเรียกกันด้วยคำอันสมควร ซึ่งจัดว่า เป็นการที่สามีนับถือภรรยา นั้น ยังไม่สำคัญเท่าไรนัก ที่สำคัญยิ่งคือ ผู้ที่เป็นสามีต้องเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้ว่า หญิงคนใดเป็นภรรยาของตน อย่างนี้ถึงอำนาจให้ภรรยาดี ๆ จึง

จะเป็นการดี เรียกว่า สามียกย่องนับถือภรรยาแท้ เพราะเหตุว่า เมื่อยกย่องนับถือให้ปรากฏแก่คนอื่น โดยเป็นภรรยาออกหน้าออกตาแล้ว หญิงที่เป็นภรณานั้น ก็หล่อขมมีหน้ามีตา และมีสิทธิ์ในทรัพย์สินสมบัติและความเป็นใหญ่ในครอบครัวตามกฎหมายทุกประการ เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นบุรุษ จึงควรปฏิบัติต่อภรรยาของตน ๒ ประการ คือ ร้องเรียกภรรยาด้วยถ้อยคำที่สมควร • ยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูงและหมู่ชน • จึงจะนับว่า ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในข้อที่ ๑ ได้

ข้อที่ ๒ ว่าด้วยการไม่ดุด่า ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ ไม่ทุบตีถ่มคำตำหนิเหมือนกับคนทั้งหลายที่ถ่มคำตำหนิว่าหากรรมกรเป็นต้นนั้น คือ ธรรมดาคนทั้งหลายซึ่งเป็นนาย ย่อมใช้กริยาหยาบคายต่อผู้ที่เป็นบ่าวไพร่ของตน ด้วยการทุบตีถ่มคำตำหนิ ได้ตามชอบใจ ฉะนั้น ผู้ที่เป็นสามีไม่ควรทำต่อภรรยาของตน ฉะนั้น อธิบายออกไปว่า ผู้ที่เป็นสามี ไม่ควรใช้กริยาหยาบคายทางกาย วาจา กับภรรยาของตนเป็นอันขาด ถ้าภรรยาทำผิดหรือล่วงอำนาจของตน ก็ให้ว่ากล่าวสั่งสอนแต่โดยดี เมื่อว่ากล่าวสั่งสอนโดยดีหลายครั้งแล้วไม่เชื่อฟัง ก็ให้หาอุบายทำให้ภรรยาเลิกละการทำผิดและการดื้อดองนั้นโดยทางอื่น เช่น บอกกล่าวผู้ใหญ่ คือ มารดา บิดา หรือ ปู่ ย่า ตา ยาย พี่น้อง ของภรรยา ให้ช่วยว่ากล่าวสั่งสอน หรือไม้อย่างนั้นก็ให้ตัดด้วยใจ ด้วยการลงพรหมทัณฑ์ ตามเข็ญอย่างของพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ที่ทรงวางไว้ให้เป็นแบบแผนสำหรับลงโทษแก่ผู้คดโกง กล่าวคือ ไม่ให้พูดด้วย ปลอ่ยให้ทำสิ่งใดได้ตามชอบใจ เคยพูดจาสนทนมาอย่างไร ก็อย่าได้พูดอย่างนั้น จะทำดีทำชั่วอย่างไรก็ให้นั่งเฉยเสีย เมื่อเห็นว่าทำวิธินานวันแล้วภรรยายังไม่รู้ตัวว่า ตัวทำผิด หรือดื้อดอง ก็ให้ขังใจดูว่า จะอยู่หรือจะเลิก เมื่อเห็นว่าจะอยู่กันไปนานเท่าไร ภรรยาที่จะไม่เลิกละการทำผิด ไม่เลิกละความเป็นคนหัวดื้อหัวแข็งแล้ว ก็ไม่ควรจะเป็นสามีของภรรยาคนนั้นอีกต่อไป เพราะฉะนั้น ผู้เป็นภรรยาต้องเป็นผู้เชื่อฟังคำของสามีในทางที่ถูก จึงจะเป็นการดี สำหรับภรรยาที่มีอหิชาศรัย คือ มีอหิชาศรัยไม่ชอบทางผิด และไม่ดื้อดองต่อสามีนั้น ก็มีอยู่มาก ควรที่หญิงทั้งหลายจะถือเป็นแบบอย่างของตน จึงจักพ้นความเป็นทาสทาสีเกลียดชังของสามี อย่าได้ทำตนให้เป็นคนถือดื้อต่อสามีหัดเป็น

อันชาติ อย่าทำคนให้เป็นคนก็เรียกว่าข้อเห่าต่อ เพราะจะก่อให้เกิดความแตก
 ร้าวจากสาม เพราะข้างสามย่อมถือว่า ตัวเป็นใหญ่กว่าภรรยา สมควรที่ภรรยา
 จะเคารพบนอบเช็ดถูยั้งกำ ของตน แต่ภรรยาโดยมากก็ถือเสียว่า ตนมีฐานะ
 เท่ากันกับสามีทุกประการ หาได้รู้สึกตนไม่ว่า ตนมีฐานะต่ำกว่าสามีโดยประการ
 ทั้งปวง เช่นการห้ามหาเหยงชีพ และการปกครองบ้านเรือน เคารพสถาน การ
 ปกครองตัวเอง ก็ต้องอาศัยสามทั้งนั้น เพราะเหตุที่หญิงทั้งหลายได้อาศัยสาม
 เป็นผู้เลี้ยงคูปครอง จึงมีนามว่าภรรยา ซึ่งแปลว่า หญิงที่ภรรยาเลี้ยง ส่วนภรรยา
 ที่เป็นสามีนั้น เรียกว่า ภัสตา แปลว่า ผู้เลี้ยง เรียกว่าสามี แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็น
 นาย ผู้เป็นเจ้าของ เมื่อสตรีใดเข้าใจว่าตนเป็นภรรยา ก็เป็นผู้ที่สามต้องเลี้ยง
 ส่วนสามแทนผู้เลี้ยงตน เป็นนายของตน เป็นผู้ใหญ่ของตน เป็นเจ้าของของตน
 แล้ว สตรีนั้นก็จะมีความจงรักภักดี อ่อนน้อมต่อสามี เคารพนับถือสามีเสมอ
 ไป เว้นแต่สามีนั้นจะเป็นคนชั่วช้าเลวทราม เช่นเป็นคณขี เหลาชฝั้นเป็นต้นเท่านั้น
 แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ธรรมดาหญิงที่ดี ก็ยังไม่กล้าหลบหลัดตดเสมอไป เป็นแต่ใน
 บางครั้งบางครั้งวาทะเลาะโกรธเคืองกันเท่านั้น ถ้าสตรีคนใดไม่ต้องการให้สามี
 คำว่าทบถกตข้มเหงแล้ว สตรีคนนั้นควรจงรักภักดี อ่อนน้อมถ่อมตน เคารพ
 ยำเกรง เชื้อสามีเสมอ ผู้ที่เป็นสามีแล้ว ก็จงอย่าคำว่าทบถกตข้มเหงภรรยา
 ที่ดีต่อตนเช่นนั้น จะทำให้ภรยานั้นกลายเป็นคนเลวไป กลายเป็นคนเสียไป โดย
 เหตุว่า จะทำให้ภรยาน้อยใจ เลิกละความจงรักภักดี อ่อนน้อมถ่อมตน เคารพ
 นับถือตน ซึ่งเคยประพฤติมาแล้วนั้นเสีย เพราะจะเห็นว่า ถึงแม้ว่าเราจะ
 ทำดีสักเท่าไร สามีก็ไม่ว่าเราดี เราอย่าทำเสียเลยดีกว่า ดังนี้ การที่สามีคำว่าทบถ
 กตข้มเหงภรรยาที่ดังนี้ ย่อมให้โทษหลายประการ มีการเป็นที่เกลียดชังของ
 ชาวบ้านเป็นต้น ด้วยว่าชาวบ้านที่เห็น ก็พากันเกลียดชังว่า ภรรยาข้างไม่
 จักความดีของภรรยาเสียเลย ข้างคำว่าทบถกตข้มเหงภรรยาที่ดีเช่นนั้นได้ ดังนี้ ทั้ง
 จะทำให้บุตรหลานของตนได้ตัวอย่างอันไม่ดีไว้ด้วย เพราะฉะนั้น ทางที่ดีที่สุด
 สำหรับภรรยาที่จะต้องประพฤติต่อภรยาในข้อที่ ๒ นี้ ก็คือ เมื่อภรรยาทำผิด ให้สั่ง
 สอนแต่โดยดี ตามที่อธิบายมาแล้ว อธิบายตามแนววรรคถกถา ถ้าอธิบายตาม
 แนวธัมมัตถาธิบายแล้ว ก็หมายความว่า สามีไม่ควรดูถูกดูหมิ่นภรรยาของตน

ด้วยชาติตระกูล บศศกั สัมบัติแก่กัน เพราะถึงแม้ว่า ภรรยาจะมีชาติตระกูล หรือบศศกั สัมบัติ บิรารความรู้ และคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งต่ำกว่าตน หรือต่ำกว่าตนหมดก็ตาม เมื่อมาเป็นภรรยาของตนแล้ว ก็เป็นอันว่าเขาสูงขึ้นใกล้เคียงกับตนแล้ว ถึงแม้ว่าตนจะเป็นพระมหากษัตริย์ ได้หญิงหุคตะเชญโจรมาเป็นอัครมเหสีก็ตาม นักปราชญ์ก็ไม่ดูถูกดูหมิ่นว่าเป็นคนต่ำกว่าตนเป็นอันขาด เพราะมีเรื่องปรากฏในนิบาตชาดกเรื่องหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ได้หญิงขัตติยนี เกือบศตวรรษแล้ว มาเป็นอัครมเหสี อยู่มาวันหนึ่ง มีผู้นำพุดชาเข้าไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินก็รับไปเสวย ขณะที่เสวยอยู่นั้น อัครมเหสีคนนั้น ได้ทูลถามเป็นเชิงสัพยอกขึ้นว่า ลูกอะไรแดง ๆ ที่พระองค์ทรงเสวยอยู่นั้น พระเจ้าข้า พ่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นได้ทรงฟัง คำว่า ลูกแดง ๆ ดังนี้ ก็ทรงพิโรธ จึงตรัสทอบอกไปด้วยคำตลกดูหมิ่นต่อชาติตระกูลว่า เฮ้ย เจ้าขัตติยนี เจ้าไม่รู้ดอกหรือว่า ลูกแดง ๆ นั้นแหละเป็นลูกพุดชา ที่เจ้าเก็บขายแต่เมื่อเจ้ายังเป็นเด็กหวักล่อนอยู่นั้น มาบัดนี้ เจ้าสมเสยแล้วเรอ เราเลี้ยงเจ้าออกต่อไปไม่ได้แล้ว ขณะนั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เสวยพระชาติเป็นราชครูของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น และได้อยู่ในที่เฝ้านั้น จึงได้ทูลเตือนขึ้นว่า ข้าแต่มหาราชาเจ้า เมื่อพระองค์ทรงยกย่องให้เป็นอัครมเหสีแล้ว ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ทรงยกย่อง ให้มีฐานะสมควรแก่พระองค์แล้ว พระองค์ไม่ควรตลกดูหมิ่นเช่นนั้น พระเจ้าข้า เมื่อพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงรู้สึกว่ พระองค์ผิด แล้วจึงทรงขอมาโทษต่ออัครมเหสีนั้น แล้วไม่ทรงตลกดูหมิ่นด้วยชาติ ตระกูล บศศกั สัมบัติ บิราร ความรู้และคุณธรรมอีกต่อไป เพราะฉะนั้นไม่ควรที่บุรุษทั้งหลาย ซึ่งได้ภรรยาที่มีฐานะต่ำกว่า จะตลกดูหมิ่นภรรยาดังที่เห็นปรากฏกันอยู่โดยมากในบ้านเมืองนั้น ๆ จึงจะเป็นการดี เป็นการทำตามหน้าที่ข้อ ๒ ของสามภรรยา ตามพระพุทธโอวาทที่ทรงอนุศาสน์สั่งสอนไว้ ดังแก้ไขมา

ข้อที่ ๓ คือ ข้อว่า ไม่นอกใจภรรยา ที่พระอรหันตศาสดาจารย์ว่า ได้แก้ไขละเลิกภรรยาของตนไปยินดีต่อหญิงอื่นนั้น มีคำอธิบายต่อกออกไปอีกว่า ผู้ที่เป็นสามควรยินดีต่อภรรยาของตนเสมอไป ไม่ควรนอกใจภรรยาของตนเป็นอันขาด เพราะจะทำให้เกิดความบาดหมางกับภรรยา จะทำให้แตกร้างกับภรรยา จะทำให้หมด

เปลื้องทรัพย์สินเงินทองโดยทางไม่จำเป็น จะทำให้เกิดทุกข์ใหญ่แก่ภรรยาและ
บุตรธิดาของตน ฯ ข้อที่ว่าจะทำให้เกิดความบาดหมางกับภรณานัน อธิบายว่า
ความผิดอันใด ที่จะทำให้เกิดผิดใจกับภรรยาซึ่งไปกว่าการที่สามีนอกใจย่อมไม่มี ฯ
ข้อที่ว่าจะทำให้แตกร้างจากภรณานัน คือ เมื่อภรรยาว่าสามีนอกใจแล้ว ย่อม
ผิดอกผิดใจอย่างยิ่ง จะต้องเกิดเป็นปากเสียงทะเลาะวิวาทกัน ถึงกับแตกร้างจากกัน
โดยง่าย เว้นแต่ภรรยาบางคนเท่านั้น ฯ ข้อที่ว่าจะทำให้หมดเปลื้องทรัพย์สิน
เงินทองโดยทางไม่จำเป็นนั้น อธิบายว่า หนทางที่จะต้องใช้จ่ายเงินทอง นอก
จากการที่บุตรจะไม่มีเมียร้อย เรือจะไปรักกับผู้หญิงอื่นนั้น ก็ยังมีอยู่อีกมาก
เช่น การเลี้ยงตนบุตรภรรยา และผู้คนในครอบครัวของตนให้เป็นสุข เป็นต้น ส่วน
การที่บุตรไปเสียทรัพย์ในทางไปรักกับหญิงอื่นนั้น ย่อมเป็นการไม่จำเป็น ฯ ข้อ
ที่ว่าจะทำให้เกิดทุกข์ใหญ่แก่ภรรยาและบุตรธิดาของตนนั้น คือ ทุกข์อันใดจะ
ใหญ่เท่ากับที่บุตรนอกใจภรรยา ไปร่วมรักกับหญิงอื่น ไปมีภรรยาอื่นนั้น
ย่อมไม่มีในโลก ด้วยเหตุว่า เมื่อบุตรมีภรรยาอื่นอีกเป็นคนที่ ๒ หรือที่ ๓ แล้ว
ความน้อยใจ ความทุกข์ใจอันใหญ่ยิ่งก็บังเกิดมีแก่ภรรยา ความเมตตเปลื้องก็ต้อง
มีแก่ภรรยาสมบัติ เมื่อภรรยาสมบัติหมดเปลื้องไปแล้ว บุตรธิดาของตนก็จะต้อง
ลำบาก เพราะถ้าบุตรมีภรรยาหลายคน การใช้จ่ายก็ต้องมีหลายทาง ยิ่งมีบุตร
หลายคนขึ้นอีกด้วย การใช้จ่ายนั้นก็ยิ่งมากขึ้นเป็นธรรมดา เพียงแต่ผู้เดียวเมียบ
เดียวกับลูกเท่านั้นก็ยังใช้จ่ายมากอยู่แล้ว ถ้ามีหลายคนขึ้นก็ยิ่งจะใช้จ่ายมากขึ้น
ผู้ที่เป็นบุตร ควรนึกถึงความเมตตเปลื้องในการที่จะเลี้ยงดูให้มาก สำหรับการ
ปกครองเล่า ก็ยากขึ้นตามกัน ยิ่งหลายคนเท่าไร การปกครองก็ยิ่งยากขึ้นเท่านั้น
เพียงแต่ภรรยาคนเดียวก็ยังปกครองยากอยู่แล้ว ถ้ายิ่งหลายคน ก็ยิ่งยากมากขึ้น
ด้วยเหตุว่า ธรรมดาเมียหลวงกับเมียน้อย ย่อมไม่รักกันแต่ไหนแต่ไรมา เมีย
หลวงกับเมียน้อย ได้เป็นข้าศึกศัตรูกันมาตั้งแต่ไหนแต่ไรแล้ว ลูกของเมียหลวง
กับเมียน้อยก็ยังไม่รักกันอีก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย จึง
สั่งสอนไม่ให้บุตรมีภรรยาหลายคน ไม่ให้บุตรนอกใจภรรยา ในประเทศที่เจริญ
แล้ว ย่อมมีกฎหมายบังคับ ให้บุตรมีภรรยาแต่คนเดียว เพื่อตัดความยุ่งยาก
ลำบาก

ในข้อที่ ๔ ซึ่งว่าด้วยการให้ความเป็นใหญ่แก่ภรรยา พระอรธกถาจารย์ว่า ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในการทำครัว คือ ในการจัดหาอาหารนั้น ข้อหมายความว่า อาหารเป็นของสำคัญในครอบครัว ถ้าแม่บ้านไม่ได้รับการเป็นอิสระเต็มที่ ในเรื่องอาหารการกินแล้ว บุรุษที่เป็นพ่อบ้านตลอดถ้าครอบครัวทั้งนั้น ก็จะไม่ได้รับวิโลกอาหารที่ดี ตามสมควรแก่ฐานะของตน และจะทำให้หมดเปลืองด้วยการไว้วางใจผู้อื่นไปเสียอีก แต่ข้อสำคัญมีอยู่ว่า อาหารที่ภรรยาทำนั้น เป็นอาหารที่ถูกต้องของสามีแทบทุกคนไป เพราะธรรมดาของงานเราคือว่า เมื่อได้กินของคนที่เราให้ ย่อมชื่นอกชื่นใจยิ่งกว่าคนอื่นให้ เพราะฉะนั้น เมื่อสามีได้รับวิโลกอาหารที่ภรรยาเป็นผู้ทำ ทำให้ ย่อมรู้สึกชื่นใจ ฝ่ายภรรยาแล้ว เมื่อเห็นสามีบริโภคอาหารได้จิตใจ ยิ่งได้ชื่นคำชมเชยของสามีก็ยิ่งดีใจมากขึ้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อสำคัญในการที่ภรรยาจะดูแลข้าวปลาอาหารให้เต็มที่ ไม่ว่าคนมีคณจนชนิดใดถึงแม้ว่าตนเป็นคนมี ก็ควรดูแลเอาใจใส่กับแม่ครัวในการทำครัว แม้แต่ผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน ก็ยังต้องเอาพระทัยใส่ต่อเครื่องเสวยเสมอไป หญิงคนใดไม่มีนิสัยชอบการครัว หรือไม่มีรสนิยมในการทำอาหาร ให้รู้เถิดว่า หญิงคนนั้นเป็นคนไม่ชอบความเป็นแม่บ้านแม่เรือนเป็นหลักฐาน นิสัยของเขาเป็นนักเลงโดยแท้ หญิงที่รสนิยมไม่ดีในการทำอาหารนั้น โบราณว่าเป็นหญิงไม่มีบุญ เพราะฉะนั้น บุรุษที่เป็นสามี จึงควรให้ความเป็นใหญ่ในการครัวแก่ภรรยาโดยเด็ดขาด จึงจะถูกต้องตามพระพุทธโอวาทที่แสดงมา

ในข้อที่ ๕ ว่า สามีต้องปฏิบัติต่อภรรยาด้วยการให้เครื่องแต่งตัว ซึ่งพระอรธกถาจารย์ว่า ได้แก่ การให้เครื่องประดับประดา ตามสมควรแก่ฐานะของตน นั้น อธิบายว่า ธรรมดาสามีต้องหาเครื่องแต่งตัวให้ภรรยาเสมอ ถึงแม้ว่าภรรยาจะมีเครื่องแต่งตัวดีมาแต่ตระกูลเดิมก็ตาม สามีก็ควรหาให้ใหม่ เพื่อจะได้เป็นที่ชื่นใจของภรรยา แต่การที่จะหาให้ใหม่นั้น ก็ต้องหาให้ตามกำลังทรัพย์ของตน และคำว่า เครื่องแต่งตัวนั้น หมายถึงแต่เครื่องนุ่งห่มเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องเพชรพลอยเป็นที่สุด ตามที่โลกมนุษย์เรานิยมว่า เป็นของสวยงาม ทั้งจงให้เครื่องแต่งตัวอันประเสริฐ กล่าวคือ สีสวรรค์ อันได้แก่

ศีล ๕ แก่ภรรยาให้จงได้ คือ ผู้เป็นสามีต้องแนะนำให้ภรรยาของตน ประดับเครื่องประดับอันประเสริฐ กล่าวคือ ศีล ๕ ซึ่งจะให้เกิดในสวรรค์ทิพพานต่อไปให้จงได้ จังจะนับว่า ได้ทำตามหน้าที่ของสามีในข้อนี้ให้เต็มที

บุรุษใดปฏิบัติต่อภรรยาด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ด้วยการยกย่องนับถือว่า เป็นภรรยา ๑ ด้วยการไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วยการไม่เอนใจ ๑ ด้วยการให้ความเป็นใหญ่ในการจัดแจงอาหาร ๑ ด้วยการให้เครื่องประดับประดา ๑ ดังมาแล้ว บุรุษนั้นเรียกว่า เลขภรรยาดี บุรุษนั้นย่อมแทนที่กับถือสรเสรีญะของเทพยดามนุษย์ทั้งหลาย แม้แต่พระอินทร์ก็ต้องนอบน้อมบุรุษนั้น ด้วยความเห็นคิเห็นงามว่าเป็นคุณงามความดีของบุรุษในโลกโดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย สันเนอความในธัมมัตถาธิบาย สำหรับหน้าที่สามีควรปฏิบัติต่อภรรยาเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๕๘

คัมภีร์ฌานิกาย ปาฎิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่ภรรยาปฏิบัติต่อสามี

อิมะหิ โข คหปติปุตฺต ปณฺจหิ จานะหิ สามิเกเน ปจฺจิมะ ทิสสา ภริยา ปจฺจุปฺภุจิตา ปณฺจหิ จานะหิ สามิกิ อนุกมฺปนฺติ สุตฺตํ กมฺมมนฺตา จ โหติ สุตฺตํ หิตฺตปริชชา จ อนตฺตจารินี จ สมฺภตฺตญฺจ อนุรกฺขติ ทกฺขา โหติ อนลสา สหฺพกฺโขเจสฺสติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณห์ที่ ๕๘ ว่าด้วยหน้าที่ภรรยาจะต้องปฏิบัติต่อสามี ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ คัมภีร์ฌานิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงแสดงหน้าที่ภรรยาแก่สังคาลมาณพ ผู้เป็นบุตรศฤงคาร ๕ ประการว่า ดูก่อน
บุตรศฤงคาร ภรรยาที่เป็นทิศเบื้องหลัง ซึ่งสามบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ แล้ว
ควรปฏิบัติต่อสามีด้วยสถานทั้ง ๕ คือ จักการงานดี ๑ สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๑
ไม่นอกใจ ๑ รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ ๑ ขยันไม่เกียจคร้านในการงาน
ทั้งปวง ๑ ดูก่อนบุตรศฤงคาร ภรรยาที่เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามบำรุงด้วย
สถานทั้ง ๕ อย่างนั้นแล้ว ต้องปฏิบัติต่อสามีด้วยสถานทั้ง ๕ อย่าง เป็นอันปัดทิศ
เบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ไม่ให้มิภยันตราย ดังนี้ สันเนือความในบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร คัมภีร์สมุทฺทคลวิลาสินี
ว่า คำว่า จักการงานดีนั้น ได้แก่ไม่ปล่อยการงานให้ค้างค้ำ มีการไม่ปล่อยให้
เสียเวลา หุงข้าวต้มแกงเป็นต้น ฯ คำว่า สงเคราะห์คนข้างเคียงดีนั้น ได้แก่
สงเคราะห์ด้วยการนับถือและด้วยการส่งสิ่งของไปให้ ฯ คำว่า คนข้างเคียงนั้น ได้แก่
ญาติของสามีและญาติของตน ฯ คำว่า ไม่นอกใจนั้น ได้แก่ การไม่ละสามีของตน
แล้วไปปรารถนาบรหฺมอื่นแม้ด้วยใจ ฯ คำว่า รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้นั้น ได้แก่
รักษาทรัพย์ที่สามีได้มา ด้วยการทำนาค้ำขายเป็นต้น ฯ คำว่า ขยันไม่เกียจคร้าน
ในการงานทั้งปวงนั้น คือ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งหลาย มีการหุงข้าว
ต้มแกงเป็นต้น ไม่นั่งที่ไหนจมอยที่นั่น ยืนอยู่ที่ไหนจมอยที่นั่น เหมือนหญิง
ที่เกียจคร้านทั้งหลาย ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความว่า สถาน ๕ ประการที่
แสดงมาตามพระบาลี และอรรถกถาแล้วนั้น ก็มีเนื้อความแจ่มแจ้งอยู่แล้วทั้งนั้น
แต่ว่ายังเป็นข้อความที่ย่อ ๆ ทั้งนั้น จึงจักได้ขยายต่อไปอีกให้พิสดาร กล่าวคือ
คำว่า หน้าที่ภรรยาข้อที่ ๑ ซึ่งว่า ได้แก่ จักการงานดี ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า

ได้แก่ การทำงานไม่ให้ล่งค้าง ไม่ปล่อยให้เลยเวลาหงตัมเป็นต้นนั้น ควรขยาย
ต่อไปว่า หน้าที่การทำงานใดซึ่งเป็นหน้าที่ของภรรยา ภรรยาต้องทำงานอันนั้นให้
สำเร็จเรียบร้อยไปเป็นอันดี ไม่ให้ล่วงเลยเวลาไป สิ่งใดควรทำให้สำเร็จในเวลาใด
ก็ต้องทำให้สำเร็จในเวลานั้น อย่าปล่อยให้สิ่งนั้นล่วงเลยเวลาไป ถ้าปล่อยให้สิ่ง
นั้นล่วงเลยเวลาไปก็ดี ทำสิ่งนั้นไม่เรียบร้อยก็ดี เรียกว่า ผิดต่อหน้าที่ข้อที่ ๑
ของภรรยา ฯ ก็การทำงานอันเป็นหน้าที่ของภรรยา พระอรรถกถาจารย์ได้ยกการ
หงตัมขึ้นเป็นต้น ส่วนการงานนอกจากการหงตัมนั้นก็ยังมีอยู่อีกมาก แต่ว่าการ
หงตัมนั้นเป็นการทำงานสำคัญของภรรยา เพราะเหตุว่า ในครอบครัวหนึ่ง ๆ ข้อม
มีการกินเป็นสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น ถ้าถึงเวลากินไม่ได้กินแล้ว เป็นต้องเกิดเรื่อง
เพราะสามีหรือผู้คนซึ่งกลับจากทำงานเหนื่อย ๆ ถ้วนแต่กำลังหิวโหยอดโรยหงนั้น
เมื่อมาถึงบ้านยังไม่ได้รับประทานอาหารด้วยแล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความหิวโหยอดโรย
มากขึ้น ผิดใจดี ก็กลายเป็นคนใจร้าย ถ้ายังเป็นคนใจร้ายด้วยแล้วก็ยิ่งซำร้าย
เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นภรรยาต้องเอาใจใส่ต่อการจัดอาหารไว้ทานกาลทันเวลา อย่า
ให้ล่วงเลยเวลาไปได้ เมื่อสามีเลิกการทำงานแล้ว ต้องให้ได้บริโภคอาหารตามเวลา
จึงจักเป็นการดี จอย่าทำตนให้เข้าสภาวะที่ว่า แม้ยัง คือ เมื่อสามีถามว่า ทำกับ
ข้าวเสร็จแล้วหรือยัง ก็ตอบว่า ยัง หุงข้าวแล้วหรือยัง ก็ตอบว่า ยัง ตักน้ำแล้ว
หรือยัง ก็ตอบว่า ยัง บัดนี้อยู่ป็นอนแล้วหรือยัง ก็ตอบว่า ยัง ถ้าเป็นดังนี้ ก็จะ
ต้องโดนดิสักวันหนึ่งเป็นแน่ ถ้าท่านทั้งหลายยังไม่เชื่อแท้ก็ลองดู ผู้ที่ทะเลาะกัน
รบราฆ่าฟันกัน เพราะอาหารการกินนั้นมอญมาก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย จึงได้ทรงวางการจัดการงานไว้ให้ดี
ไว้ให้เป็นหน้าที่ภรรยา เช่นข้อที่ ๑ ฯ ก็การทำงานของภรณานั้น หมายถึงการงาน
ในบ้านทั้งสิ้น มีการหงตัมเป็นต้น ส่วนการงานนอกบ้านนั้น เป็นการทำงานของ
สามี เพราะฉะนั้น หญิงที่เป็นภรรยาต้องจัดการงานทางบ้านให้ดีทุกอย่าง เริ่ม
แต่การหงตัมเป็นต้นไป เมื่อภรรยาคนใด จัดการงานทางบ้านให้เรียบร้อยดี
ทุกประการ ภรรยาคนนั้นเรียกว่าทำถูกต้องตามหน้าที่ข้อที่ ๑ แล้ว จึงหักทำหน้า
ข้อที่ ๒ อีกต่อไป

หน้า๑๓๖ หน้า๑๓๖ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า ได้แก่ การสงเคราะห์คน
ข้างเคียงให้ดี ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ สงเคราะห์ญาติของสาม
และญาติของตนให้ดี ด้วยการยกย่องนับถือ และด้วยการส่งสิ่งของไปให้ เช่น
ส่งข้าวส่งแกง เป็นต้น ตามสมควรแก่ฐานะของตนนั้น มีคำอธิบายต่อออกไปอีกว่า
ธรรมคาถาซึ่งที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน ต้องเป็นคนรู้จักใกล้รู้จักไกล รู้จักควรเผื่อแผ่
และไม่ควรเผื่อแผ่ รู้จักต่ำ รู้จักสูงจึงจักได้ เพราะเหตุว่าแม่เรือนนั้น ย่อม
มีคนเกี่ยวของทั้งข้างชายข้างขวา ข้างหน้าข้างหลัง ข้างล่างข้างบน อยู่ทุกด้านแล้ว
คนที่เกี่ยวของข้างซ้ายนั้น ได้แก่ ญาติมิตรสหายของตนและของสาม ฯ คนที่
เกี่ยวของข้างขวานั้น ได้แก่ คุรบาอาจารย์ของสามและของตน ฯ คนที่เกี่ยว
ของข้างหลังนั้น ได้แก่ บุตรธิดาของตน ฯ คนที่เกี่ยวของข้างหน้านั้น ได้แก่
มารดาบิดาของสามและของตน ฯ คนที่เกี่ยวของข้างบนนั้น ได้แก่ สมณพราหมณ์
คือ พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ฯ คนที่เกี่ยวของข้างล่างนั้น ได้แก่
บ่าวไพร่คนใช้สอยของตน ฯ หญิงที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนจะต้องสงเคราะห์คนเหล่านี้
ให้จงดี ด้วยการยกย่องนับถือ และด้วยการส่งสิ่งของไปให้ตามสมควรแก่ฐานะ
ของตน ฯ คือ ให้ยกย่องนับถือบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง อา ป้า น้า ทั้งของสาม
และของตนให้คล้ายกัน ผู้ใดควรนับถือสถานใดก็ให้นับถือสถานนั้น ส่วนบิดา
มารดาของสามและของตนนั้น ควรให้นับถือเท่ากัน หรือไล่เลี่ยกันจึงจะดี ถ้าไม่
อย่างนั้นก็จะเกิดผิดใจกันกับสามเป็นข้อใหญ่ เพราะเหตุว่า สามที่ดีย่อมมีความ
เคารพนับถือมารดาบิดาของเขาเป็นอย่างยิ่ง อาจทั้งภรรยาอันสุดแสนหาได้ด้วย
เห็นแก่มารดาบิดา ส่วนบิดามารดาของตนนั้น สามโดยมากย่อมไม่กล้ากราบศอก
คหมั่นเว้นแต่สามที่มันสัพพัตถิพหิณชาติเท่านั้น ส่วนคนอื่นมี ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง อา ป้า
น้า เป็นต้น ของสามและของตนนั้น ย่อมสำคัญตามลำดับกันลงมา คือ ญาติใกล้ชิด
ก็สำคัญกว่าญาติห่างไกล ส่วนการส่งสิ่งของไปให้นั้น ก็ต้องส่งไปให้ตามฐานะของ
ตน คือ ถ้าเป็นบิดาของสามและของตน ก็ต้องให้ของดีและให้มากกว่าคนอื่น
ดังนี้ เป็นต้น เป็นอันว่า แม่บ้านแม่เรือนต้องเอาใจใส่ประพฤติดต่อกัน ๖ จำพวก
คือ มารดาบิดา ญาติมิตรสหาย คุรบาอาจารย์ บ่าวไพร่ สมณพราหมณ์ ด้วยการ
ยกย่องนับถือ และด้วยการให้สิ่งของตามสมควรแก่ฐานะของตน จึงจักเป็น

มงคลอันให้เกิดความสุขความเจริญแก่ตน ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อหญิงใดทำได้อย่างที่มานี้ หญิงนั้นเรียกว่าปฏิบัติได้ตามหน้าที่ของภรรยาข้อที่ ๒

หน้าที่ของภรรยาข้อที่ ๓ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า ได้แก่ การไม่นอกใจสามีนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่ การไม่ละสามีของตนแล้วไปปรารถนาบุรุษอื่นแม้ด้วยใจนั้น อธิบายว่า ผู้ที่เป็นภรรยาไม่ควรนอกใจสามี แม้ด้วยใจ คือ แม้เพียงแต่ใจก็ไม่ควรคิดที่จะละสามีของตน ไปร่วมรักกับบุรุษอื่นอย่างว่าแต่อกใจด้วยกายวาจาเลย เพราะเหตุไร พระพุทธองค์จึงทรงสั่งสอนไว้อย่างนี้ เพราะเหตุว่า ความผิดชอบเป็นความผิดอันใหญ่หลวงของหญิงทั้งหลาย เป็นความชั่วช้าเลวทรามอันใหญ่หลวงของหญิงทั้งหลาย ด้วยว่า หญิงคนใด แม้เพียงแต่คิดว่าจะนอกใจสามีเท่านั้น ถึงยังไม่ได้นอกใจสามีก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เป็นการนอกใจสามีแล้ว คือ เป็นการนอกใจด้วยใจ ไม่ใช่เป็นการนอกใจด้วยกายและวาจา ๑ กาย วาจา ใจทั้งสาม ของหญิงที่เป็นภรรยาของบุรุษนั้น ข้อมเป็นของบุรุษผู้เป็นสามีนั้นทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น เมื่อหญิงผู้เป็นภรรยาไปลอบรักกับบุรุษอื่น จึงเป็นกาเมสุมิจฉาจาร เพราะเหตุว่า เป็นการลักขโมยร่างกายจิตใจของตนไปให้แก่ผู้อื่นซึ่งไม่ใช่เจ้าของ

ก็โทษแห่งกาเมสุมิจฉาจาร คือ การนอกใจสามีนั้น ข้อมได้รับเริ่มแต่ในบัดจันชาตินี้ไป จนกระทั่งถึงชาติหน้า ๑ โทษที่ได้รับในบัดจันชาตินี้ก็คือ ความรู้สึกไม่สบายใจตัวเองเป็นขั้นแรก ได้รับความตักเตือนหมิ่นจากชายผู้เป็นขั้นที่ ๒ ความฉินนิมิตมาจากชาวบ้านเป็นขั้นที่ ๓ ความถูกฟ้องหาหรือถูกทำร้ายจากสามีเป็นขั้นที่ ๔ ความเลือนสียบุตรเป็นขั้นที่ ๕ ส่วนโทษในชาติหน้านั้น ได้แก่ การตกสุมพลันรกอันเต็มไปด้วยคันทง และโลหกมกัณรก อันเต็มไปด้วยหมอน้ำทองแดง แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นแน่แท้ ๑ ข้อที่ว่า ความรู้สึกไม่สบายใจตัวเองเป็นขั้นแรกนั้น คือ เพียงแต่ตนคิดว่าจะนอกใจสามีเท่านั้น ใจก็ข้อมไม่เป็นสุขแล้ว เพราะใจนั้นข้อมวนวาทด้วยความรัก และความกลัวปนกัน คือ ใจหนึ่งก็รักผู้ อีกใจหนึ่งก็กลัวผู้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้เป็นทิสปาโกกขาจารย์ในชาติหนึ่งนั้นจึงได้สั่งสอนศิษย์ไว้ว่า ถ้าหญิงใดเวลาเข้านอนแล้วหันหน้าจากผัวเสมอไปก็ดี บ่นกลุ้มใจโดยไม่มีเรื่องปรากฏกลุ้มอกกลุ้มใจด้วยเรื่องใดก็ดี ชอบนอน

ถอนใจใหญ่ก็ดี ชอบนอนเอนมือก่ายหน้าผากก็ดี ยินดีจัดสิ่งของให้ผัวในเวลาผัว
จะเดินทางไกลก็ดี เศร้าใจในเวลาผัวกลับมาถึงก็ดี ตามส่งผัวในเวลาจะไปแรมไกล
ก็ดี ให้รู้เถิดว่า หญิงนั้นคิดนอกใจสามีแล้ว หรือกำลังนอกใจสามีอยู่แล้ว
ดังนี้ ฯ ข้อที่ว่า ได้รับความดูถูกดูหมิ่นจากชายชั้นนั้น คือ ชายชู้ต้องถูกเป็นแน่นอน
ว่า หญิงคนนี้เป็นคนใจโหดกลอนไม่น่าเลียง แม้แต่โจรไพรก็ยังไมเลียงหญิง ๒ ใจ
ดังเรื่องที่ปรากฏอยู่ในอุพชนคกเบณฑิต หรือเรื่องจันทโครพเป็นต้น ซึ่งคนทั้งหลาย
เคยได้อ่านได้ฟังอยู่แล้วเป็นอันมาก แต่หากเกรงว่าผู้ยังไม่เคยได้อ่านได้ฟัง จะ
มัวอยู่ในที่นี้ จึงชักยิบใจความในเรื่องที่ ๒ นี้ ขึ้นมาให้ฟังเพียงเล็กน้อยว่า ในเรื่อง
ที่ ๒ นี้ นางโมราณีเป็นภรรยาได้ส่งดาบให้มหาโจร ฆ่าสามีของตนตายเสียใน
กลางป่า แล้วมหาโจรก็ทิ้งนางโมราณีเสีย ด้วยเห็นว่าขึ้นเอาไปเลียงไว้ก็จักว่า
ตัวเสีย ด้วยความรักภรรยา เหมือนกับฆ่าสามีของเขา ดังนี้

ข้อที่ว่า ได้รับความตีดินนินทาจากชาวบ้านนั้น คือ ชาวบ้านย่อมตีดินนินทา
หญิงที่นอกใจสามีว่า เป็นหญิงชั่วช้ากาลเป็นเทียงแท้ไม่สงสย กว่าสามีจะรู้เห็น
นั้น ชาวบ้านพากันตีดินนินทาเสียเพียงพอแล้ว เพราะชาวบ้านย่อมรู้เห็นก่อน
สามีเป็นธรรมดา ยิ่งเทพดาอารักษ์ ยิ่งรู้จักก่อนคนทั้งหลาย

ข้อที่ว่า ถูกฟ้องหา หรือถูกทำร้ายจากสามีนั้น คือ เมื่อสามีรู้เห็นก็ต้อง
ฟ้องหาตามกฎหมาย หรือไม่อย่างนั้น ก็จะต้องทำร้ายฆ่าฟันเสียด้วยตนเอง เพราะ
ความเจ็บใจและความอาชวายเป็นแน่แท้

ข้อที่ว่า เสียนิสัยบุตรนั้น คือ เมื่อหญิงคนใดนอกใจสามีแล้ว บุตรของ
หญิงคนนั้นก็ต้องนอกใจสามีตามกัน ตกไปถึงชั่วหลาน หรือชั่วเหลน ชั่วลื้อ ก็
จะต้องเหมือนกัน ทำให้ลูกหลานเหลนลื้อเสียคนไปเป็นลำดับ ทำให้ลูกหลานเหลนลื้อ
ได้รับความอับอายขายหน้าทั่วทุกคน เพราะฉะนั้น หญิงที่นอกใจนั้น จึงควร
ตายเสียดีกว่าอยู่

ข้อที่ว่า โทษในชาติหน้า อันได้แก่ การตกสิมพลันรก และโลหกมกัณรณนั้น
อธิบายว่า หญิงที่นอกใจสามีกับชายชั้นนั้น ต้องไปทนทุกข์อยู่ในนรกทั้งสองนั้นอีก
อยู่ตลอดกาลนาน ในเวลาที่อยู่ในสิมพลันรกอันเต็มไปด้วยสัตว์นรกนั้น พวกนาย
นิรบาลย่อมไล่ต้อนให้หญิงกับชายชั้นนั้น ขึ้นสู่ต้นจวซึ่งมีหนามอันแหลมยาว
ลูกเป็นเปลวไฟอยู่รำไป ในเวลาชั้นนั้น ไล่ให้หญิงขึ้นก่อนแล้วไล่ให้ชายขึ้นตาม

หลัง ทนนามวันนั้นก็ขึ้นศาลงอปลายลงมาเสียนแหงขาใหญ่ทั้งสอง ให้โลหิตไหล
อาบลงมา โลหิตาใหญ่ก็ไหลเรศศีรษะขาบลงมา เมื่อขึ้นไปถึงค้ำคอบต้นงัวแล้ว ก็มี
แรงปากเหล็ก ทาปากเหล็ก ตัวใหญ่เท่าช้างสาร บินมาโอบจิกศีรษะและเนื้อตัว
ของขาใหญ่ค้ำนั้นไปแทนทุกขเวทนา เมื่อใหญ่ขาใหญ่ค้ำนั้นเหนียวไม่ไหว ก็พากันขึ้นบ้าย
ลงมา ขาลงมานั้น ทนนามวันนั้นได้งอปลายขึ้น เสียนแหงร่างกายมือทำให้ปร
เป็นรอรอบเลือดหยดหยดย้อยมาเวทนา จนกว่าจะลงมาถึงพื้นนั้น ก็กินเวลานาน
เพราะค้ำงัวแต่ละค้ำนั้น สูงต่ำละร่อยโยชน์เป็นประมาณ เมื่อลงมาถึงพื้นแล้ว
ก็ยังถูกพวกนายนิรยบาลจับเกี่ยวมรด ห่วงอยู่ซ้ายซ้ายอยู่ขวา แล้วจับให้เล่นไป
บนแผ่นเหล็กแดง แหงด้วยปฏักอันลวกเป็นเปลวไฟ จนกว่าจะสิ้นใจทั้ง ๒ สัตว์
เป็นบรรพตฐาน แต่เมื่อสิ้นใจแล้วก็กลับเกิดเป็นชนทนทุกขเวทนาอีกต่อไป ฯ เมื่อ
ไปตกโลหภูมิภนรกนั้น พวกนายนิรยบาลได้จับโยนลงไปในห้องทองแดง ลักได้
ร่อยโยชน์ แล้วใหญ่ขาใหญ่ค้ำทั้งสองนั้นก็พากันจมลงไปในน้ำทองแดง อัน
เดือดพล่านพลกกว่าพลกหงาย เหมือนกับข้าวสารในห้องข้าวอันเดือดพล่าน ฉะนั้น
จนกว่าจะถึงพื้นหมอนนั้นย่อมกินเวลานานนักหนา เมื่อถึงพื้นหมอนแล้ว ก็กลับฟูขึ้น
มาอีก มีอาการเหมือนกับเมล็ดข้าวสารในห้องข้าว อันเดือดพล่าน ฉะนั้น
เมื่อขึ้นมาถึงปากหม้อทองแดงแล้ว ก็กลับจมลงไปอีก จนกว่าจะสิ้นบาปกรรมที่ทำ
มาแต่ปางก่อน มิใช่แต่จะได้รับโทษในนรกที่แสดงมาแล้วเท่านั้น เมื่อพ้นจาก
นรกแล้ว ก็ต้องมาเกิดเป็นเปรตอีก เมื่อพ้นจากเปรตแล้ว ยังต้องมาเกิดเป็น
สัตว์ครึ่งจัน มีเกิดเป็นสุนัขบ้านสุนัขป่าเป็นต้น เมื่อพ้นจากสัตว์ครึ่งจันแล้ว
ยังมาเกิดเป็นคนชั่วช้าสามานย์ ยากจนเชื่องโง่ มีเวรภัยข้าศึกศัตรูอีกเป็นอันมาก
ทั้งเกิดเป็นคนกะเทยอีกหลายสปีชชาติ ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระโลกนาถเจ้าผู้ทรง
พระมหากรุณาแก่สัตว์โลกทั้งหลาย จึงได้ทรงสอนไม่ให้หญิงนอกใจสามี อันเป็น
หน้าที่ข้อที่ ๓ ของภรรยา ดังที่แสดงมา

ข้อที่ ๔ ว่า ภรรยาต้องรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ซึ่งพระอรธกถาจารย์ว่า
ได้แก่ การที่ภรรยาควรรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้มา ด้วยการทำนาค้าขายเป็นต้นนั้น
อธิบายว่า ผู้ที่เป็นภรรยาต้องดูแลรักษาเงินทองบรรดาที่อยู่ในบ้าน แทนสามีให้ถ้วนถี่
อย่าให้คดโกงเสียหายโดยทางไม่จำเป็น เป็นอันขาด คือ ผู้ที่เป็นภรรยาอย่าสะเพร่า

ในการดูแลสิ่งของบ้านช่องของตน อย่าทำเป็นคนก้นลงรว คอยลักทรัพย์ของผู้อื่น ไปให้แก่คนอื่น หรือไปเล่นการพนัน หรือไปกินเหล้าเมาสุราเป็นอันขาด เพราะ ทรัพย์สมบัติทั้งสามนั้น ไม่ใช่ของคนอื่นคนใดไกล เป็นของตนกับสามีและบุตรหลาน เท่านั้น เมื่อคนรักหาไว้ดี ก็จะมีความสุขยิ่งขึ้นไปในครอบครัว เมื่อตนใช้จ่าย ดี ก็จะไม่เดือดร้อนในครอบครัว ถ้าตนใช้จ่ายไม่ดีก็จะนำตนไปสู่ความเป็นหนี้ของ คนอื่นเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้น หญิงแม่บ้านแม่เรือนทั้งหลาย ควรรักษาทรัพย์สิ่งของ เงินทองไว้ให้ดี อย่าให้เสียหายไปโดยทางไม่จำเป็น มีทางเล่นการพนันเป็นต้น อย่าใช้จ่ายให้สรวสรวเกินไป ให้เจ้าสุมิตสอนหญิงไว้ว่า มีสิ่งพึงบรรจบให้ ครบบริบูรณ์ อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์ มีน้อยใช้น้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลง ให้มากจะยากนาน ดังนี้

หน้าที่ของภรรยาข้อที่ ๕ ซึ่งว่าขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวงนั้น พระ ธรรมกถาจารย์ว่า อย่างนี้ที่ไหนจอมอยุ่ที่นั้น หรือย่นอยที่ไหนก็ย่นอยที่นั้น เหมือน กับหญิงเกียจคร้านทั้งหลาย ให้ทำการงานทั้งปวงให้สำเร็จไปด้วยความอดสาหะ พยายาม ดังนี้ หมายความว่า หญิงแม่เรือนนั้น ต้องหัดแม้ว่าจะต้องไปทำงานนอก บ้าน เช่น ไปทำไร่นาเรือกสวนกับสามี ควรให้มีความขยันประจำใจ จึงจักได้ ความสุขความเจริญข้างหน้า อย่าเป็นหญิงเกียจคร้าน คอยนั่งกินแต่แรงผิวเป็น อันขาด จึงจักสามารถทำให้เกิดความสุขแก่ตนและลูกหลานวันเรื่อยต่อไป สันใจ ความที่ควรแสดงในหน้าที่ของภรรยาเพียงเท่านั้น เอิ๊ว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๖๐

คัมภีร์ที่หมินกาย ปาฏิภววรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่มิตรควรประพฤติต่อมิตร

ปณจหิ โข กุหปติปุตต จเนหิ กุลปุตเตน อุตตรา ทิสสา มิตตามจจา ปจจุ-
ปฏฐาตพพา ทาเนน ปิยวชเชน อตถจริยาช สมานตตตยาช อวิสวาหนตยาช ฯ อิมเห
โฆ กุหปติปุตต ปณจหิ จาเนหิ กุลปุตเตน อุตตรา ทิสสา มิตตามจจา ปจจุปฏฐิ ตาติ-

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๐ ว่าด้วยหน้าที่ของ
มิตรควรประพฤติต่อมิตร ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดย
สมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความความวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๘ คัมภีร์ทิฆนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพเป็นบุตรภคฤหบดีว่า ดูก่อนบุตรภคฤหบดี
กุลบุตรควรปฏิบัติต่อมิตรอำมาตย์ อันเป็นทศเบองชาย ด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ด้วย
การให้ปัน • ด้วยการกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รัก • ด้วยการประพฤติประโยชน์ •
ด้วยการเป็นผู้มีคนเสมอ • ด้วยการไม่แก่งกล่าวให้คลาจากความจริง • ดูก่อน
บุตรภคฤหบดี มิตรอำมาตย์อันเป็นทศเบองชาย ทักลอบบำรุงด้วยสถาน ๕ ดังนี้
แล้ว ข้อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีตอน
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
วิลาสินีว่า คำว่า ไม่แก่งกล่าวให้คลาจากความจริงนั้น คือ มิตรอำมาตย์ออกข้อ
สิ่งของใด ๆ ก็ไม่แก่งกล่าวให้คลาจากสิ่งนั้น ๆ กล่าวตรง ๆ ออกไปว่า สิ่ง
นั้นก็อยู่ในเรือนของเรา ถึงสิ่งนั้นก็อยู่ในเรือนของเรา ท่านจงถือเอาไปเกิด
แล้วก็ให้ไป สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ฐัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในฐัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้ว
ตามพระบาลี อรรถกถาลานี้ว่า สถานทั้ง ๕ ที่กุลบุตรควรประพฤติต่อมิตรนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ๕ ประการ มีการให้ปันเป็นต้น แต่พระ
 อรรถกถาจารย์ได้แสดงไว้เพียงประการเดียว คือ การไม่แก่งกล่าวให้คลาดจาก
 ความจริง เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบาย ๕ ประการ เบื้องต้นนั้น ออกไปอีก
 ให้พิสดาร ตามสมควรแก่เนื้อความแห่งประการนั้น ๆ กล่าวคือ ประการที่ ๑
 หรือข้อที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยการให้ปันนั้น อธิบายว่า กุลบุตรต้องประพฤติดังมิตร
 สหายด้วยการให้ปัน จึงจะยึดเหนี่ยวน้ำใจของมิตรสหายไว้ได้ ถ้าไม่มีการให้
 ปันแก่มิตรสหายแล้ว ย่อมไม่อาจยึดเหนี่ยวน้ำใจแห่งมิตรสหายไว้ได้ ถึงแม้ว่า
 จะรักใคร่กันสักเท่าไรก็ตาม ถ้าไม่มีการให้ปันแก่กันแล้ว ก็ทำให้หมดรักใคร่
 กันได้ อย่างว่าแต่มิตรสหายภายนอกเลย ถึงมิตรสหายภายใน คือ บิดา มารดา
 สามี ภรรยาก็ตาม ถ้าขาดการให้ปันแก่กันแล้ว ก็ขาดความรักใคร่นับถือกัน
 เช่น มารดาบิดาผู้เป็นมิตรภายใน ไม่ให้ปันสิ่งใดแก่บุตรธิดา ตามสมควรแก่
 หน้าที่ของตน บุตรธิดานั้นก็ต้องคลายความรักใคร่นับถือมารดาบิดาลงไปทีละ
 น้อย ๆ ถ้าบุตรธิดาไม่ให้ปันสิ่งใดแก่บิดามารดา ตามฐานะของตน มารดาบิดา
 ก็จะหมดความรักใคร่บุตรธิดาลงไปทีละน้อย ๆ เหมือนกัน ถ้าต่างฝ่ายต่างก็ไม่
 ให้ปันสิ่งใดแก่กันแล้ว ก็จะขาดความรักใคร่นับถือกันลงไปโดยเร็วพลัน เพราะ
 ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนมารดาบิดาให้แบ่งปันทรัพย์สมบัติ แก่บุตรธิดาตาม
 สมควรกำลังทรัพย์ของตน ซึ่งจัดเป็นหน้าที่ของมารดาบิดาข้อที่ ๕ คือ ข้อว่า
 ด้วยการมอบทรัพย์ไว้ในสมัย ส่วนบุตรธิดาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้แบ่งปันแก่
 มารดาบิดาไว้เป็นข้อที่ ๓ คือ ข้อว่าด้วยการเลียงดูมารดาบิดา ๆ ส่วนสามีภรรยา
 อันจัดเป็นสหายภายใน คือ เป็นสหายในบ้านเรือนอย่างใกล้ชิดก็เหมือนกัน คือ
 ถ้าสามีไม่ให้ปันสิ่งใดแก่ภรรยา ภรรยาก็ขาดความรักใคร่นับถือสามีไปทีละ
 น้อย ๆ จนถึงกับไม่รักใคร่นับถือเสียเลย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรง
 สอนให้บุตรเป็นสามีนุเคราะห์ภรรยา ด้วยการให้ความเป็นใหญ่ในครอบครัว
 และให้เครื่องแต่งกายตามสมควรแก่ความสามารถของตน ส่วนภรรยาแล้ว ถ้าไม่มี
 การให้ปันสิ่งใดแก่สามี สามีจะต้องมีใจเหินห่างเกลียดชังลงไปทีละน้อย ๆ เช่น
 ภรรยาที่ได้อะไรมา ก็บริโภคแต่ตัวคนเดียว ได้เครื่องใช้มา ก็ใช้แต่ผู้เดียว ไม่
 เหลือวจนถึงสามีเสมอ ๆ แล้ว สามีก็ต้องหมดความรักภรรยาคนนั้นเป็นแน่แท้

ด้วยลามิจะเห็นว่า ภรรยาคนนี้เป็นคนใจจืดใจดำต่อตน เป็นคนไม่รักตน โดย
 เหล่น พระพุทธเจ้าจึงทรงวางการแบ่งปัน ให้เป็นหน้าที่ของภรรยาสำหรับข้อที่ ๑
 ซึ่งได้แก่การจัดการงานดี และสำหรับข้อที่ ๒ ซึ่งให้สงเคราะห์คนข้างเคียง
 ของผัวดี ดังที่เคยแสดงมาแล้วข้างต้น โดยแท้คน พระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณา
 แก่สัตว์โลก จึงทรงสอนให้กุลบุตรปฏิบัติต่อมิตรสหายภายนอกด้วยการให้ปันเป็น
 ข้อที่ ๑ ดังที่ได้ยกขึ้นแสดงตามพระบาลีแล้วนั้น ๑ ก็การให้ปันนั้น ได้แก่ การ
 ให้ปันสิ่งของเงินทองตามสมควรแก่เหตุการณ์ คือ ถ้าเห็นว่ามีมิตรสหายคนใด คิ
 ล่อตน แต่เป็นคนขาดแคลนด้วยทรัพย์สินเงินทอง ล้วนตนมีพอจะแบ่งปันให้ได้
 ก็แบ่งปันให้ ถ้าเพื่อนคนใดขาดข้าวปลาอาหาร หรือขาดเครื่องมือสำหรับทำ
 ไร่นาเรือกสวน เช่น ขาดพันธุ์ข้าว หรือขาดคราด โถ วัว ควาย ตน
 มีพอจะแบ่งปันให้ได้ ก็ควรแบ่งปันให้ ถ้าเพื่อนคนใดขาดทุนทรัพย์สำหรับทำ
 การค้าขาย เมื่อตนมีพอที่จะให้ก็ควรให้ จึงจะถูกต้องตามที่เป็นมิตรสหาย แต่ว่า
 มิตรสหายที่ตนจะให้ปันนั้น ต้องเป็นมิตรสหายที่ดี ๔ จำพวก คือ มิตรมีอุปการ-
 คุณ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรแนะนำประโยชน์ ๑ มิตรมีความรักใคร่ ๑ จึง
 ควรให้ ๑ มิตร ๔ จำพวกนี้ ล้วนแต่มีลักษณะจำพวกละ ๔ ๑ ดังที่แสดงมา
 แล้วในกัณฑ์ที่ห้าด้วยมิตรดี ๔ จำพวกนั้น กุลบุตรควรจำลักษณะมิตรทั้ง ๔ จำพวก
 นี้ไว้ให้จงดี เพื่อจะได้รู้ว่าคนไหนเป็นมิตรจำพวกไหน คนไหนเป็นมิตรดีมิตรเลว
 ของตน อย่าถือตัวแต่เพียงว่า เป็นคนชอบพอกันแล้วก็ให้ปันเท่านั้น เพราะถ้าถือ
 เพียงเท่านั้น ตนอาจได้รับความเสียใจด้วยการที่ตนได้ให้ปันต่อมิตรสหายนั้นภายหลัง
 ดังตัวอย่างดังอนาถบิณฑิกเศรษฐีให้ปันแก่มิตรสหายคนหนึ่ง ซึ่งเป็นมิตรสหาย
 ที่ยังไม่เคยเห็นกัน คือ เป็นสหายโดยมารดาบิดาทั้งสองฝ่าย ทำความติดต่อกัน
 ผูกข้อมือให้เป็นสหายกันไว้ ก็เรื่องนี้ได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๕๔ แห่ง
 สังคาลกสูตรนี้ แต่เกรงว่าผู้ที่ไม่ได้ฟังกัณฑ์ที่ ๕๔ นั้นจะมัวอยู่ในที่นี้ จึงจักยกมา
 แสดงซ้ำอีก คือ อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ให้ปันสินค้า แก่สหายผู้อยู่หัวเมือง
 คนหนึ่ง ครั้นถึงคราวที่อนาถบิณฑิกเศรษฐี ต้องการแลกเปลี่ยนสินค้าจาก
 สหายคนนั้น ก็ไม่ได้สมดังที่คิดไว้ เมื่ออนาถบิณฑิกเศรษฐีไปกราบทูลเรื่อง
 ให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงออกตัญญูขนาดกว่า อติเต

พาราณสีมี พรหมทศเต รชย์ กาเรนเต เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า ในอดีต-
กาลล่วงแล้วมา ครั้นพระเจ้าพรหมทศเสวยราชย์โอสุริยสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี
มีเศรษฐี ๒ สหาย คนหนึ่งอยู่ในกรุงพาราณสี อีกคนหนึ่งอยู่ที่หัวเมือง เป็น
สหายที่ยังไม่เคยเห็นกัน ครั้นต่อมา เศรษฐีที่อยู่หัวเมืองนั้น กิจดสินค้า ๕๐๐ เล่ม
เกวียน ให้บ่าวไพร่ของตนนำเข้าไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับเพื่อนเศรษฐี ซึ่งอยู่
ในกรุงพาราณสี เพื่อนเศรษฐีซึ่งอยู่ในกรุงพาราณสีนั้น ก็ยินดีแลกเปลี่ยนสินค้า
ตามสมควรแก่ราคา ๑ ต่อมาไม่ช้า เศรษฐีกรุงพาราณสี ก็ให้บ่าวไพร่ของตน
นำเครื่องบรรณาการและสินค้า ๕๐๐ เล่มเกวียน ออกไปหาเศรษฐีที่อยู่หัวเมืองบ้าง
แต่เศรษฐีที่อยู่หัวเมืองนั้น รับเอาเครื่องบรรณาการแล้วก็บอกว่า เราไม่รู้จัก
เศรษฐีนี้ ท่านทั้งหลายจงหาแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยตนเองเถิด ว่าแล้วก็ให้พวก
นั้นออกจากบ้านของตน ตนจะได้ให้ที่พักอาศัย หรือเสบียงอาหารแก่พวก
นั้นแม้แต่สักอย่างก็หาไม่ พวกบ่าวไพร่ของเศรษฐีที่อยู่ในกรุงพาราณสีนั้น ก็หา
กันเที่ยวหาแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยตนเอง แล้วก็พากลับไปให้แก่มาฆของตน ทั้งแจ้ง
เหตุผลนั้นให้ทราบด้วย แต่ต่อมาอีกไม่ช้า เศรษฐีที่อยู่หัวเมือง ก็จัดเครื่อง
บรรณาการและสินค้าต่าง ๆ บรรทุกเกวียน ๕๐๐ เล่ม ให้บ่าวไพร่ของตนนำเข้าไป
หาเศรษฐีที่อยู่ในกรุงพาราณสีอีก ด้วยคิดว่าคงจักได้สินค้าอย่างที่เคยมา แต่
บ่าวไพร่ของเศรษฐีที่อยู่ในกรุงพาราณสี ได้ให้ออกไปพักเกวียนอยู่นอกกรุง
แล้วพากันยกพวกไปปล้นในเวลากลางคืน เพื่อแก้ความเจ็บใจที่มีมา รุ่งเช้า
ขึ้น ก็พากันนำเรื่องไปบอกแก่เศรษฐีที่อยู่ในกรุงพาราณสี ส่วนเศรษฐีที่อยู่ใน
กรุงพาราณสี จึงกล่าวเป็นสุภาษิตขึ้นว่า ผู้ใดไม่รู้จักคุณของผู้ทำคุณแก่ตนก่อน
ผู้นั้นย่อมได้รับทุกข์ในภายหลัง ดังนี้ ครั้นต่อมา เศรษฐีที่อยู่ในกรุงพาราณสีนั้น
ก็ได้มาเกิดเป็นอนาถบิณฑิกเศรษฐี ส่วนเศรษฐีที่อยู่หัวเมืองนั้น ก็ได้มาเกิด
เป็นเพื่อนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี

อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีมาในอัมปทานชาดก คัมภีร์เอกนิบาตว่า ในอดีตชาติ
ล่วงแล้วแต่ปางหลัง ครั้นพระราชองค์หนึ่ง ได้ทรงครอบครองราชสมบัติอยู่ในนคร
ประเทศนั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เสวยพระชาติเป็นเศรษฐี อยู่ใน
กรุงราชคฤห์ มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ มีนามอุโฆษว่าสังขเศรษฐี ๑ ในครั้งนั้น

ได้มีภัยใหญ่เกิดขึ้นแก่บิรยเศรษฐี จนบิรยเศรษฐีนั้น กลายเป็นคนยากจน
เจ็บใจ ๑ บิรยเศรษฐีนั้นจึงพาภรรยาไปหาสังขเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์มหานคร
เศรษฐีในกรุงราชคฤห์มหานครนั้น ได้ต้อนรับด้วยความยินดี มีทักทายนักพา
อาศัยให้เป็นที่พักสบายทุกประการ เมื่อล่วงมาได้ ๓ ทิวาแล้ว จึงได้ถามบิรย-
เศรษฐีว่า ท่านสหายมานเพื่อประสงค์สิ่งใด ? บิรยเศรษฐีตอบว่า เพื่อประสงค์
จะพึ่งท่าน ด้วยว่าทรัพย์สินสมบัติของข้าพเจ้าได้เสื่อมไปหมดแล้ว ขอท่านจงเป็นที่พึ่ง
ของข้าพเจ้าด้วยเถิด ๑ สังขเศรษฐีจึงว่า สหายอย่าเป็นทุกข์ไปเลย เราจะ
ช่วยสหายจนเต็มกำลัง ว่าดังนี้แล้ว ก็ให้เบิกเงินมาจากคลัง ๕๐ โกฏิ พร้อมทั้ง
สวัสดียานกัณฑ์และอวยยานกัณฑ์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก มอบให้แก่บิรยเศรษฐี
เมื่อบิรยเศรษฐีได้รับแล้ว ก็นำกลับไปสู่ที่อยู่ในกรุงพาราณสี แล้วคงตัวจนได้เป็น
มหาเศรษฐีขึ้นอีก

ต่อมาอีกนาน ก็เมื่อมีเหตุการณ์ บันดาลให้สังขเศรษฐีนั้นยากจนลง
เหมือนกับบิรยเศรษฐี สังขเศรษฐีจึงคิดว่า เราได้อุดหนุนสหายของเราไว้มากแล้ว
เขาคงไม่ทิ้งเราเป็นแน่ เขาคงจะช่วยเหลือเราเป็นแน่ เราควรจะไปหาเขา
ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงพากันออกเดินทางไปจนถึงกรุงพาราณสี ให้ภรรยาพักอยู่
ที่ศาลานอกกรุงก่อน บอกภรรยาว่า เธอจงพักอยู่ที่นี่ก่อน เราจะส่งยานพาหนะ
พร้อมกับบริวารมารับเข้าไปภายหลัง แต่เมื่อสังขเศรษฐีไปถึงบ้านบิรยเศรษฐีแล้ว
ก็พลาดจากความหวังทุกประการ คือ บิรยเศรษฐีไม่ต้อนรับปราศรัย เหมือน
กับที่ตนได้ทำต่อบิรยเศรษฐีเลย โดยบิรยเศรษฐีได้ถามเพียงคำเดียวว่า ท่านมาน
เพื่อประสงค์สิ่งใด เมื่อสังขเศรษฐีตอบว่า เรามานเพื่อประสงค์จะขย่มเขื่อนท่าน
บิรยเศรษฐีจึงถามว่า ท่านพักอยู่ที่ไหน สังขเศรษฐีตอบว่า ยังไม่มีที่พัก เวลา
เราได้ให้ภรรยาพักอยู่ที่ศาลานอกพระนคร บิรยเศรษฐีจึงว่า เราก็คงไม่มีที่จะให้
ท่านพักเหมือนกัน ท่านจงรับเอาเสบียงไปหุงต้มบริโภคด้วยตนเอง แล้วเชิญ
ไปท่อน อย่าได้กลับมาหาเราอีกต่อไป ว่าดังนี้แล้ว จึงบอกให้บ่าวไพร่จัดข้าวสาร
ให้ ๔ ทะนาน ความจริงในวันนั้น บิรยเศรษฐีให้ชนชาวสาละชนฉางถึงพันแก้วขึ้น

ไม่ควรเลยที่จะให้ข้าวสารแก่เพื่อนเพียง ๔ ทะนานเท่านั้น ๑ เมื่อบ่าวไพร่คนนั้น นำเอาข้าวสาร ๔ ทะนานไปห่อขายผ้าให้สังขเศรษฐี จึงได้กระซิบบอกสังขเศรษฐี ว่า สหายของท่านเป็นคนอกตัญญูเสียแล้ว ฝ่ายสังขเศรษฐีจึงคิดว่า เราควร จะรับข้าวสาร ๔ ทะนานหรือไม่ ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงคิดต่อไปว่า ถ้าเราไม่รับ ข้าวสาร ๔ ทะนานนี้ ก็ได้ชื่อว่าเราทำลายความเป็นมิตรก่อนเขา ๑ คนโง่เขลา ทั้งหลาย บ่อมไม่มีความเป็นมิตรกัน เพราะไม่รับของเล็กน้อยให้มิตรให้ ถ้าเรา รับข้าวสาร ๔ ทะนานนี้ไป ก็ได้ชื่อว่า เราไม่ได้ทำความเป็นมิตรให้เสียไป คิด ดังนี้แล้ว ก็รับเอาข้าวสาร ๔ ทะนานนั้นไป เมื่อภรรยาแลเห็นก็ถามว่า ท่านได้ สิ่งไรมาบ้าง ตอบภรรยาว่า บิรยเศรษฐีผู้เป็นสหายของเรา ได้ทั้งเราเสียแล้ว เราได้มาเพียงข้าวสาร ๔ ทะนานเท่านั้น ๑ ภรรยาจึงว่า ท่านรับข้าวสาร ๔ ทะนาน นี้อะไรมา ข้าวสาร ๔ ทะนานนี้ จะสมกันกับเงิน ๔๐ โกฏิของเราแล้วหรือ ว่าดังนี้แล้ว ก็ร้องไห้ด้วยความเสียใจ ฝ่ายสังขเศรษฐีจึงปลอบภรรยาว่า อย่า ร้องให้ไปเลย เรารับข้าวสาร ๔ ทะนานนี้มา เพื่อว่าจะรักษาความเป็นมิตรฝ่าย เราไว้ ด้วยว่าความเป็นมิตรของคนไม่มีปัญญา บ่อมเสียไปเพราะไม่รับของเล็ก น้อย ๑ เมื่อภรรยาได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ร้องไห้อีกด้วยความเสียใจใหญ่หลวง

ในขณะนั้น บ่าวไพร่ทั้งปวงที่สังขเศรษฐีให้แก่บิรยเศรษฐีไปนั้น จึงคิด ตามสังขเศรษฐีออกไปที่ศาลา ได้ถามทราบความทุกข์สุขตลอดแล้ว ก็พร้อมกันรับ พาไปพักที่ห้านของตน ให้อาบน้ำชำระกายด้วยสுகนธวารีเป็นอันดีแล้ว ก็ให้บริโภค อาหารอันประณีตบรรจง แล้วให้พักอยู่ ๓ ราตรี จึงพากันไปร้องทุกข์ต่อพระเจ้า พาราณสี กราบทูลคดีนั้นให้ทรงทราบ พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสสั่งให้มหาเศรษฐี ทั้งสองนั้นเข้าเฝ้าในทันที มีพระราชโองการซักถาม ได้ความตามเป็นจริงแล้ว ก็กริ้ว บิรยเศรษฐี ถึงกับตรัสสั่งให้ถอนจากตำแหน่ง และให้บริพัตรสมบัติทั้งสนมา ให้แก่สังขเศรษฐี แต่สังขเศรษฐีรับเฉพาะเพียงเงิน ๔๐ โกฏิ กับบ่าวไพร่ ซึ่งเป็น ของตนเท่านั้น นอกจากนั้นก็คืนให้แก่บิรยเศรษฐี แล้วกลับไปตั้งตัวเป็นมหาเศรษฐี อยู่อีกจนกระทั่งอายุไขย ครั้นมาถึงในบัดนี้ บิรยเศรษฐีนั้น ก็ได้มาเกิดเป็นพระ เทวทัตผู้อกตัญญู ส่วนสังขเศรษฐีนั้น ได้มาเกิดเป็นพระบรมครูของเราทั้งหลาย ดังนี้ ๑ เรื่องทั้งหลายที่แสดงมาแล้วนี้ให้เห็นว่า ก่อนแต่จะให้ปันสิ่งของเงิน

ทองแก้มมิตรสหายคนใด ให้พิจารณาให้ดีเสียก่อนว่า มิตรสหายคนนั้นจะเป็น
คนคัมภีร์หรือไม่ว่า ถ้าเห็นว่าเป็นคนไม่ดี ก็ควรให้ด้วยไม่คิดหวังการตอบแทน
หรือไม่ควรให้เสียเลยเป็นการดี แต่ถ้าไม่ให้เสียเลย ก็ไม่อาจรู้ได้ว่ามิตรสหาย
คนนั้นจะเป็นคนอย่างไร เพราะฉะนั้น เมื่อเรากับใครเป็นมิตรสหายแล้ว จง
ทดลองให้สิ่งของเงินทองเขา ดูว่าจะเป็นอย่างไร แต่อย่าเพิ่งให้มาก เช่นตนมี
พอที่จะให้บาท ก็ให้เพียงสลึง พอที่จะให้เพียงตำลึง ก็ให้เพียงบาทไปก่อน แล้ว
สังเกตว่า มิตรสหายคนนั้น จะตอบแทนคุณของเราอย่างไร เมื่อทำได้อย่างนี้
จึงจะไม่เสียที่เพื่อน เหมือนกับเรื่องเศรษฐีในกรุงและนอกกรุง และเรื่องสังขเศรษฐี
กับปรีชเศรษฐี ดังที่แสดงมา

หน้าที่ซึ่งกลุบุตรควรปฏิบัติต่อมิตรสหายข้อที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ นั้น มี
คำอธิบายว่า หน้าที่ข้อที่ ๒ อันได้แก่ การกล่าวคำอันเป็นที่รักนั้น คือ ได้แก่
การกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานตามความเป็นจริง ต่อมิตรสหาย ไม่ใช่กล่าวถ้อยคำ
หยาบคายเหมือนกับเพื่อนซี้เมากล่าวต่อกัน ฉะนั้น เพราะการกล่าวถ้อยคำหยาบคาย
ต่อมิตรสหายนั้น ย่อมทำความรักกันอันแท้จริงให้มลาย่อยไป ทั้งทำให้เป็น
พระคยาของผู้คนด้วย ฯ ข้อที่ ๓ ซึ่งว่า ได้แก่ การประพฤติประโยชน์นั้น คือ
ได้แก่ การทำ การพูด การคิด ให้เป็นประโยชน์แก่มิตรสหายตามกำลังกาย วาจา
ใจ ของตนที่จะทำได้ ฯ ข้อที่ ๔ ซึ่งว่า ได้แก่ การเป็นผัมนเสมอนั้น คือ ได้แก่
ความไม่อื้อเนื้อถือตัวต่อมิตรสหาย ถึงตนจะมีฐานะดีกว่ามิตรสหาย ก็ไม่ควร
ถือตัวต่อมิตรสหาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ผัมนเสมอกับมิตรสหายนั้น ได้แก่
ความรู้สึกพลอยเป็นทุกข์เป็นสุขไปด้วย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อไปพบมิตรสหาย
กำลังกำลังไถอยู่ ก็ควรช่วยทำสิ่งนั้น โดยไม่ถือว่าสิ่งนั้นเป็นของต่ำกว่าฐานะ
ของตน เช่นตนมีฐานะเป็นเจ้าเมือง ส่วนมิตรสหายมีฐานะเป็นช่างเหล็ก เวลา
ไปพบมิตรสหายกำลังตีเหล็กอยู่ ก็ช่วยมิตรสหายยกก้อนหรือส่งค้อนให้ หรือ
ช่วยสุมไฟ อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อพบมิตรสหายกำลังบริโภคอาหารที่เร็วกว่าที่ตน
เคยได้บริโภค ก็ให้ร่วมบริโภคด้วยโดยไม่ถือตัว จึงเรียกว่า ผัมนเสมอกับมิตร
สหาย ฯ ข้อที่ ๕ ว่า ไม่แก่งกล่าวให้พลาดจากความจริงนั้น คือ เมื่อมิตร
สหายต้องการสิ่งใด ก็ให้บอกความจริงว่า สิ่งนั้นมีหรือไม่มี ดังนี้ ฯ เมื่อกลุบุตร

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่มิตรควรประพฤติต่อมิตร

๗๓

ผู้ใดทำต่อมิตรสหายด้วยสถานทั้ง ๕ คือ การให้ปัน • การกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รัก • การประพฤติให้เป็นประโยชน์ • การไม่ถือตัว • การไม่แก่งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง • ดังแสดงมาแล้วนี้ ฤๅบุตรผู้หนึ่งเรียกว่าปฏิบัติถูกต้องตามหน้าที่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวางไว้ให้ประพฤติต่อมิตรสหาย แล้วจักได้ความสุขความเจริญ ดังสังขเศรษฐกิจที่ได้ทรัพย์สินจากเพื่อนทั้ง ๕๐ โกฏิ แล้วจึงหันมาทำประโยชน์ให้เจริญได้อีกต่อไป ฉะนั้น สันเนือความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๑

คัมภีร์ที่หมณิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่มิตรควรประพฤติต่อมิตร

ปมคตํ ฤๅชนนํ ปมคตสฺส สาปเตชํ ฤๅชนนํ ฤๅคตสฺส สวณํ โทณนํ อาปทาสุ น วิชนนํ นปรปจฺปิยสฺส ปฏิปุเชนติ ฯ อิมํ โข คหปติปุตฺต ปณฺจํ จานนํ กุลปฺตเตน อุตฺตรา ทิสฺวา มิตฺตามจฺจา ปจฺจุปฺปจฺจิตา อิมํ ปณฺจํ จานนํ กุลปฺตเตนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๑ ว่าด้วยหน้าที่มิตรควรประพฤติต่อมิตร ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี อันมีมาในสังคาลกสูตรที่ ๘ คัมภีร์ที่หมณิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาแล้วว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้ทรงแสดงแก่สังคาลมาณเฝ้าเป็นบุตรคฤหบดีว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี มิตรควร
ประพฤติด้อมิตรด้วยสถานทั้ง ๕ คือ บอingkันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ บอingkัน
ทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมีภัยเป็นเหตุพหุพาทันได้ ๑ ไม่ละทิ้งใน
เวลาเมื่ออันตราย ๑ นับถือตลอดวงศ์ตระกูลของมิตร ๑ ๑ ดูก่อนบุตรคฤหบดี กลุบุตร
ประพฤติด้อมิตรอำมาตย์ อันเป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยสถานทั้ง ๕ ทั้งสองฝ่ายอย่างนั้นแล้ว
เรียกว่าทิศเบื้องซ้ายไม่ให้มีภัยอันตราย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลสูตร ในคัมภีร์สมังควลาลิ-
สินีว่า คำว่า บอingkันเพื่อนผู้ประมาทแล้วนั้น คือ เมื่อเวลาเห็นเพื่อนเมาเหล้า
นอนอยู่กลางบ้าน หรือที่ประตูบ้าน หรือที่หนทางแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วนั่งเฝ้า
เพื่อนอยู่จนกระทั่งเพื่อนตื่นขึ้น ด้วยคิดว่าเมื่อเพื่อนรานอนหลับอย่างนี้ จะต้อง
มีผู้ขโมยเอาผ้าปูเตียงผ้าห่มของเพื่อนไป

คำว่า บอingkันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้วนั้น คือ เมื่อเห็นเพื่อน
ทั้งบ้านเรือนไป หรือเมื่อเห็นเพื่อนเมาเหล้าไม่มีความรู้สึกตัว ไม่มีผู้รักษา
บ้านเรือน ก็ไปอยู่รักษากันเรือนให้ ด้วยจะไม่ให้โจรผู้ร้ายมาลักทรัพย์สมบัติ
ของเพื่อนไป

คำว่า ไม่ละทิ้งในเวลาที่มีภัยนั้น คือ เมื่อมีภัยอันใดเกิดขึ้นแก่เพื่อน ก็
ปลอบโยนเพื่อนว่า อย่ากลัวเลยเพื่อนเอ๋ย เมื่อเพื่อนเข้านเรานอนอยู่ เพื่อนอย่าได้
กลัวเป็นอันขาด

คำว่า ไม่ละทิ้งในเวลาเมื่ออันตรายนั้น คือ เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นแก่เพื่อน
ก็ไม่ละทิ้งเพื่อนไป

คำว่า นับถือตลอดวงศ์ตระกูลของมิตรนั้น คือ นับถือตลอดถึงบุตรธิดา
หลานเหลนของเพื่อนตลอดไป ในเวลาที่พวกนั้นมีกรรมมงคล ก็ช่วยเหลือด้วยถือว่า
เป็นวงศ์ตระกูลของมิตร ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความสถานที่ ๕ ซึ่งมีมิตรควรประพฤติต่อมิตรตามที่แสดงมาแล้ว ออกไปให้พิสดาร กล่าวคือ สถานที่ ๖ ซึ่งได้แก่การป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว อันพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่เห็นเพื่อนนอนหลับอยู่กลางบ้าน หรือที่ประตูบ้าน หรือที่หนทาง แห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วนั่งเฝ้าอยู่จนกระทั่งเพื่อนตื่นขึ้น ด้วยคิดว่า เมื่อเพื่อนเรานอนหลับอยู่อย่างนี้ จะต้องมิใช่โมบเอาผ้าถุงผ้าห่มของเพื่อนไป ดังนี้ มีคำอธิบายต่อไปอีกว่า ไม่ใช่แต่เห็นเพื่อนเฝ้านอนหลับอยู่กลางบ้าน หรือที่ประตูบ้าน หรือที่หนทางแห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น ถึงแม้เห็นเพื่อนผลอสติ หรือเผลอเมาในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งอาจเกิดภัยอันตรายได้ แล้วช่วยป้องกันรักษา ก็เรียกว่าป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้วนั้น ฯ เป็นอันได้ใจความว่า การช่วยเหลือเพื่อนไม่ให้ต้องภัยอันตราย ทั้งในส่วนตัว และทรัพย์สินสมบัติ บุตรภรรยา เรียกว่าป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้วทั้งนั้น ฯ ควรที่ผู้ฟังทั้งหลายจะจดจำนำไปปฏิบัติ หรือสั่งสอนลูก หลาน เหลนของตนว่า เมื่อจะมีภัยเกิดแก่เพื่อน โดยทางใดก็ตาม ให้ช่วยป้องกันรักษาตามกำลังความสามารถของตน จึงจะจัดว่าเป็นคนดี ทำตามหน้าที่ของมิตรข้อที่ ๖ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลทั้งหลายที่มีมิตรสหาย

สถานที่ ๖ ว่า ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่การเห็นเพื่อนทั้งบ้านเรือนไป หรือเห็นเพื่อนเมาสุรา ก็ไปช่วยรักษากันเรือนให้ เพื่อไม่ให้เกิดโจรร้าย ดังนั้น มีคำอธิบายต่อไปอีกว่า คำของพระอรรถกถาจารย์นั้น ท่านยกขึ้นไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ความจริงนั้น เมื่อเห็นว่า จะมีภัยอันตรายแก่ทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน โดยทางหนึ่งทางใดก็ตาม เช่นเห็นว่า จะมีผู้ไปลักขโมยทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน หรือมีผู้จะคิดขโมยออกฉ้อโกงทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน แล้วช่วยป้องกันรักษา ก็เรียกว่าป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้วทั้งนั้น เช่นเพื่อนของอเนกนิณฺจิก-เศรษฐี ที่จะขมมาแสดงข้างหน้าเป็นตัวอย่างอันดี ฉะนั้น

สถานที่ ๓ ว่า เมื่อมีภัยเป็นเหตุให้พัวพันได้ ซึ่งพระอรธกถาจารย์อธิบายว่า เมื่อมีภัยเกิดขึ้นแก่เพื่อนก็ไปลอบโยนว่า อย่ากลัวเลยเพื่อนเอ๋ย เมื่อเพื่อนเช่นเรามีอยู่ อย่าได้กลัวเป็นอันขาด ดังนี้ มีคำอธิบายต่อออกไปอีกว่า เมื่อเพื่อนเกิดความกลัวอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นก็ให้บอกว่ อย่ากลัวเลยเพื่อนเอ๋ย เราจะช่วยเพื่อนไม่ให้มีอันตราย ครั้นบอกดังนี้แล้ว ก็ช่วยป้องกันมิให้รอนภัยอันตรายนั้นเสีย ไม่ให้เกิดแก่เพื่อนได้ เว้นไว้แต่เหลือความสามารถของเราเท่านั้น ดังเรื่องสัตว์ ๓ สหาย ซึ่งจักยกมาแสดงต่อไปข้างหน้า

สถานที่ ๔ ซึ่งว่าไม่ละทิ้งในเวลาที่มีอันตราย ซึ่งพระอรธกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ไม่ทิ้งเพื่อนในเวลาเกิดมีอันตรายนั้น มีคำอธิบายต่อไปอีกว่า เมื่อเกิดราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่เพื่อน ก็ไม่ยอมทิ้งเพื่อนไป ช่วยเหลือเพื่อน เหมือนกับเรื่องสัตว์ ๔ สหาย ซึ่งได้เคยแสดงมาแล้ว ในกัณฑ์ก่อนโน้น

สถานที่ ๕ ซึ่งว่า ได้แก่การนับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตรสหาย อันพระอรธกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่การนับถือตลอดถึงลูก หลาน เหลน ลื่อ ของมิตรสหายในเวลาหุลูก หลาน เหลน ลื่อ ของมิตรสหาย มักจะอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็ช่วยเหลือหรือช่วยถือว่าเป็นวงศ์ของมิตรสหายนั้น มีคำอธิบายต่อไปอีกว่า ได้แก่การเห็นพวกพ้องของมิตรสหาย มีลูก หลาน เหลน ของมิตรสหายเป็นต้น เป็นเหมือนกับพวกพ้องของตน เป็นเหมือนกับลูก หลาน เหลนของตน ตนมีเมตตากรุณาแก่พวกพ้องของตน และลูก หลาน เหลน ของตนอย่างใด ก็มีเมตตากรุณาแก่พวกพ้องของมิตรสหาย ต่อลูกหลานของมิตรสหายอย่างนั้น

ต่อไป จะยกเรื่องเพื่อนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี และเรื่องสัตว์ ๓ สหาย มาแสดงเป็นลำดับไป กล่าวคือ เรื่องเพื่อนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีนั้น มีปรากฏอยู่ในกาลกัณณชาดก คัมภีร์เขกนิบาตว่า เพื่อนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีมีอยู่คนหนึ่ง เรียกว่านายกาลกัณณ ซึ่งเป็เพื่อนกันมาแต่ในเวลายังเป็นเด็ก ต่อมาเมื่อเวลาเติบโตขึ้น นายกาลกัณณก็ได้ยากจนลง ไม่อาจหาเลี้ยงตัวเองได้ จึงไปขอพึ่งพาอนาถบิณฑิกเศรษฐี อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ให้พึ่งพาอาศัยด้วยความยินดี จัดที่พักและข้าวปลาอาหารให้จนเพียงพอ คนทั้งหลายก็

ห้ามปรามอนาถบัณฑิตเศรษฐีเสมอว่า ขอท่านอย่าเลี้ยงนายกาลกัณณไว้เลย เพราะนายกาลกัณณไม่ซื่อสัตย์ อนาถบัณฑิตเศรษฐีจึงตอบว่า คนทั้งหลายอย่าได้ถือซื่อเป็นประมาท เพราะถึงเขาจะชื่อว่ากาลกัณณก็ตาม แต่ตัวของเขา ใจของเขา ก็ไม่เป็นกาลกัณณ เราคิดว่าตัวของเขา ใจของเขาต่างนั้น ท่านทั้งหลายอย่าห้ามปรามเราเลย ว่าดังนี้แล้ว ก็ได้เลี้ยงนายกาลกัณณไว้ต่อไป โดยไม่มีผู้ใดกล้าห้ามปราม ฯ

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อดังครวอนาถบัณฑิตเศรษฐีจะละทิ้งบ้านออกไปที่บ้านส่วยของตนนั้น จึงส่งให้นายกาลกัณณเป็นผู้รักษามัน ๑ เมื่อพวกโจรทราบว่าย่านเศรษฐีไม่อยู่ ก็พากันไปล้อมบ้านในเวลากลางคืน ส่วนนายกาลกัณณซึ่งนั่งระวังบ้านอยู่ ด้วยกลัวว่าจะมอันตราย พอทราบว่าพวกโจรมาล้อมบ้าน ก็รีบปลุกคนทั้งหลายให้ลุกขึ้น แล้วทำเสียงอ้ออิงสนกสนานว่า ท่านทั้งหลายจงเบ้าสังข์ จงตีกลอง ดังนี้เป็นต้น คนทั้งหลายก็กระทำตามทุกประการ ในเวลานั้น ก็มีเสียงกึกก้องไปทั้งบ้าน ปานประหนึ่งว่ามีมหรสพ ฉะนั้น พวกโจรเข้าใจว่าท่านเศรษฐียังอยู่ จึงพากันทั้งสาตราวุธ มีไม้ค้อน ก้อนดินเป็นต้น แล้วพากันแตกหนีไป ฯ

ในเวลารุ่งเช้า คนทั้งหลายได้เห็นสาตราวุธดังนี้ ก็พากันสยดสยอง แล้วพากันสรรเสริญนายกาลกัณณว่า ถ้าไม่มีนายกาลกัณณแล้ว พวกโจรจะต้องเข้าปล้นบ้านเป็นแน่แท้ ฯ

เมื่อนายเศรษฐีกลับมาถึง จึงพากันเล่าเรื่องนั้นให้ฟัง ท่านเศรษฐีจึงว่า นี่แหละท่านทั้งหลาย ซื่อสัตย์ไม่สำคัญประการใด สำคัญอยู่ที่จิตใจเท่านั้น ว่าแล้วก็ให้รางวัลเป็นอันมากแก่นายกาลกัณณ ทั้งได้พากันไปเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งประทับอยู่ที่พระเชตะวันมหาวิหาร กราบทูลเหตุการณ์นั้นให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดี ไม่ใช่แต่นายกาลกัณณ ผู้เป็นสหายของเธอคนเดียวเท่านั้น ที่ได้รับรักษาทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทไว้ ถึงแม้ว่านายกาลกัณณคนอื่นก็เหมือนกัน ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงยกเรื่องในอดีตกาลขึ้นมาทรงแสดงว่า เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัต ผ่านสมบัตินิคมในกรุงพาราณสี อันมีมาในอดีตกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าได้เสวยพระชาติเป็นบุตรมหาเศรษฐี อยู่ในกรุงพาราณสี มีสหายอยู่คนหนึ่ง ซึ่งชื่อว่า นายกาลกัณณ ซึ่งได้ช่วยรักษามันให้พ้นภัยอันตราย เหมือนกับในครั้งนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้ากลับจากบ้านส่วย ทราบดังนี้แล้ว จึงกล่าว

ขึ้นว่า ผู้ใดเดินทางร่วมกันตั้งแต่ก้าวหนึ่งขึ้นไป เรียกว่ามิตร ฯ ผู้เดินทางด้วย
กันตั้งแต่ ๒๔ ก้าวขึ้นไป เรียกว่าสหาย ฯ ผู้ที่ไปเยี่ยมกันเดือนละ ๒ ครั้ง
เรียกว่าญาติ ฯ ผู้ที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กับคฤหาสน์สหายและญาติเหล่านั้น คำนึง ฯ
ค่อมานายกาลกัณณิน ได้เกิดมาเป็นพระอรหันต์ พระโพธิสัตว์เจ้านั้นได้เกิดมา
เป็นพระตถาคตในบัดนี้ ฯ จบเรื่องเพื่อนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเพียงเท่านั้น ฯ
เรื่องนชให้เห็นว่า เพื่อนที่ดีย่อมบ่มกัณทรพสมบัติน้ำใจของเพื่อนไว้ ไม่ให้
เป็นอันตราย ควรที่คนทั้งหลายจะถือเอาไว้เป็นเยี่ยงอย่างสำหรับตนต่อไป

เรื่องสัตว์ ๓ สหายนั้น มีมาในกรุงกษัตถก ในอดีตกาลล่วงแล้วแต่
นานมานั้น มีสัตว์ ๓ สหาย คือ กวาง ๑ นกกระเต็น ๑ เต่า ๑ อาศัยอยู่ที่ใกล้
สระน้ำแห่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในกลางป่า ฯ ในเวลานั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งได้ไปพบรอย
เท้ากวางตัวนั้นลงไปกินน้ำในสระนั้น จึงได้ติดบ่วงไว้แล้วก็กลับบ้าน ฯ พอถึง
เวลากลางคืน กวางตัวนั้นก็ส่งมากินน้ำ ได้ติดบ่วงของนายพราหมณ์ที่ติดไว้นั้น
แล้วก็ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดัง เพื่อให้เพื่อนรู้ว่าตนติดบ่วง นกกระเต็นกับเต่า
ได้ยินเสียงกวางร้องดังนั้น ก็รีบออกจากที่อยู่ของตนไป ครั้นไปถึงแล้วก็ปรึกษากันว่า
เราจะทำอย่างไรดี ฯ นกกระเต็นตอบว่า เต่าเอ๋ย เพื่อนมีพันพองจะกัด
เชือกนั้นได้ เพื่อนจงกัดเชือกนั้นให้ขาด ส่วนเราจะทำอุบายไม่ให้พราหมณ์มา
ถึงโดยเร็ว เมื่อเราทั้ง ๒ ได้ช่วยกันอย่างนั้นแล้ว สหายของเราจักรอดชีวิตได้
ว่าดังนี้แล้วก็บอกกล่าว เต่าเอ๋ย เพื่อนจงกัดเชือกหมดเกลียวอันแขวนด้วยพัน
ของเพื่อนเถิด นายพราหมณ์จะไม่มาถึงเร็วด้วยอุบายอันใด เราจะไปทำอุบาย
อันนั้น ว่าดังนี้แล้วก็รีบขึ้นไป ฯ ในเวลาใกล้รุ่งขึ้นนั้น นายพราหมณ์ก็ตื่นขึ้น
ถือหอกลงจากเรือนเพื่อจะออกจากบ้าน นกกระเต็นตัวนั้นก็ไปคอยอยู่ที่ประตูบ้าน
พอได้เห็นนายพราหมณ์มาถึง ก็โฉบจิกด้วยจะงอยปาก นายพราหมณ์จึงคิดว่า เราถูก
นกกาลกัณณจิกเสียแล้ว เราไม่ควรจะไปในบัดนี้ ครั้นคิดแล้วก็กลับขึ้นไปนอน
อีก พอตื่นขึ้น ก็ถือเอาหอกลงจากเรือนไปอีก นกกระเต็นก็คิดว่า คราวนี้
นายพราหมณ์คงจะไม่ออกมาทางประตูหน้าบ้าน คงจะออกทางประตูหลังบ้านเป็นแน่
คิดแล้วจึงไปรออยู่ที่ประตูหลังบ้าน เมื่อเห็นนายพราหมณ์มาถึง ก็โฉบลงจิก
นายพราหมณ์อีกเหมือนคราวที่แล้วมา นายพราหมณ์จึงคิดว่า นกกาลกัณณได้จิกเราอีกแล้ว

เรายังไม่ควรไป คิดแล้วก็กลับขึ้นไปนอนอีก พอสว่างขึ้น ก็ได้ถือเรือกลงจาก เรือไปเป็นครั้งที่ ๓ คราวนี้ นกกระเต็นได้รับบินหนีกลับไปบอกกวาง และเต่า ล่วงหน้าว่า นายพรานกำลังเดินมา ฯ ในเวลานั้นเชือกยังเหลืออยู่เกลียวเดียว แต่เชือกที่กรวนเต็มทีแล้ว เต่าก็พยายามกัดเชือกจนโลหิตเต็มปาก เชือกนั้น ก็ยังไม่ขาด เมื่อกวางแลเห็นนายพรานวิ่งปราดมา ก็สลัดเชือกนั้นขาดออก ด้วยความสามารถของตน แล้วหนีเข้าป่าพนาสัตย์ไป ฝ่ายนกกระเต็นตัวนั้นจึงบิน ขึ้นไปจับอยู่บนปลายไม้ ส่วนเต่าตัวนั้นได้หมดกำลังนอนฟุบอยู่ในที่นั้น เมื่อ นายพรานเห็นเต่าก็คิดว่า ถึงเราไม่ได้กวางก็ตามที เราจะเอาเต่าตัวนี้ไปต้มกิน ว่าแล้วก็สานกระทอใส่เต่าตัวนั้นแขวนไว้บนต้นไม้

เมื่อกวางตัวนั้นวิ่งเข้าป่าพนาสัตย์ไปได้ครู่ใหญ่แล้ว ก็วิ่งกลับมาอีก ด้วยมีใจเป็นห่วงเต่าเพื่อนคู่ชีวิตของตน ครั้นได้เห็นเต่าถูกใส่กระทอแขวนไว้ที่ ต้นไม้ดังนั้น จึงคิดว่า เราก็คงช่วยชีวิตเต่าผู้เป็นสหายให้จงได้ คิดแล้วจึงออกจาก ที่กำบัง วิ่งล่อนายพรานไปด้วยอาการอ่อนเพลีย เมื่อนายพรานเห็นก็ถือหอก วิ่งไล่ทันที กวางก็วิ่งล่อไปจนไกลจากที่นั้น แล้วจึงวิ่งวนให้เสียรอบ ครั้นแล้ว ก็วิ่งกลับหลังมายังกระทอไม้ที่แขวนเต่านั่นโดยเร็วพลัน เอาเขากระชุนกระทอให้ตกลงจากต้นไม้ แล้วพังกระทอเสียให้เต่าออกมาได้ เมื่อเต่าออกมาได้แล้ว จึงกล่าวแก่เต่าและนกกระเต็นว่า ๒ สหายเอ๋ย เราได้รอดชีวิตมาเพราะ สหายทั้ง ๒ ทั้งสองสหายได้ทำสิ่งที่ควรทำแก่เราเป็นสหายแล้ว ไม่เข้าพนาพนา ก็จะมาถึง เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจะอยู่ซ้ำในที่นี้ไม่ได้ ขอสหายนกกระเต็นจง พาลูกเมียไปอยู่ที่อื่นเถิด ส่วนสหายเต่าก็จงรีบลงไปอยู่ในสระนี้ กล่าวดังนั้นแล้ว กวางก็รีบวิ่งหนีเข้าไป ฯ เมื่อนายพรานมาถึงก็เกิดความโหม่นส ด้วยไม่เห็น เต่าอยู่ในกระทอดังที่ตนได้แขวนไว้ และไม่รู้ว่าจะทำประการใด ได้แต่แบก ความเสียใจกลับบ้านเท่านั้น ครั้นต่อมาในพุทธบาทกาลนี้ นายพรานนั้นได้ มาเกิดเป็นพระเทวทัต นกกระเต็นนั้นได้มาเกิดเป็นพระสารีบุตร เต่านั้นได้ มาเกิดเป็นพระโมคคัลลาน์ กวางนั้น ได้มาเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ จบเรื่องสัตว์ ๓ สหาย ฯ ไม่ทวงเพื่อนในเวลามีกับอันตราขายแต่เพียงเท่านั้น

ขอท่านทั้งหลายผู้มีมิตรสหาย จงพยายามช่วยเหลือกันโดยสถานทั้ง ๕ คือ รักษามิตรสหายผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์สมบัติของมิตรสหายผู้ประมาท

แล้ว . เป็นที่พึ่งของมิตรสหายผู้กลัวภัย . ไม่ละทิ้งมิตรสหายในเวลามีกภัยอันตราย .
 จงนับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตรสหาย . และจงพยายามเล่าเรื่องเพื่อนของ
 อนาคตบิดาเจกเศรษฐี กับเรื่องสัตว์ ๓ สหาย ดังที่แสดงมานี้ให้ลูกหลานของคนฟัง
 เพื่อให้ลูกหลานของตน รู้จักช่วยเหลือนกันในระหว่างพี่น้องญาติมิตรสหาย ด้วยว่า
 ผู้ที่เป็นญาติพี่น้องกัน ก็ควรประพฤติดต่อกันด้วยสถานทั้ง ๕ นี เหมือนกันกับความ
 ประพฤติต่อมิตรสหาย อันมิตรสหายภายนอกนั้น ไม่สำคัญเท่ามิตรสหาย
 ภายใน คือ พี่น้องกัน ญาติวงศ์พ้องผู้รู้กันนั้น ย่อมมีความสุขทุกข์ใกล้ชิดกันยิ่งกว่า
 มิตรสหายภายนอก โดยเหตุนี้ ผู้ที่เป็นพี่น้องกัน จงช่วยรักษากัน ช่วยรักษา
 ทรัพย์สมบัติของกัน เป็นที่พึ่งของกันในเวลามีกภัย อย่าละทิ้งกันในเวลามีกภัย
 ให้รักใคร่นับถือกัน ตลอดถึงลูกหลานเหลนเป็นลำดับไป . แต่ที่จะเป็นอย่างว่า
 มานี้ ก็ต้องอาศัยมารดาบิดาเป็นผู้ฉลาดในการอบรม เริ่มแต่เป็นเด็กไป วิธีอบรม
 ให้ลูกหลานรักใคร่นับถือกันนั้น ย่อมมีหลายวิธี แต่วิธีที่ดีที่สุด ก็คือในเวลาที
 ลูกหลานทะเลาะกัน ให้บอกว่า จงรักกัน อย่าทะเลาะกัน ดังนี้ ทุกครั้งไป เมื่อลูกหลาน
 ได้ฟังดังนี้เนื่อง ๆ ก็จจะรักกันขึ้นทีละน้อย ๆ เมื่อเติบโตขึ้นก็จจะรักกันมากขึ้น ถ้ายัง
 ได้ฟังเรื่องรักใคร่ช่วยเหลือกันดังแสดงมาแล้วนั้นเนื่อง ๆ ก็จจะรักกันมากขึ้นโดย
 เกียงแก่ไม่สงสัย สันเนือความในพระธรรมเทศนาที่ฉันฟังเท่านั้น .

เอว้ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ .

กณททิ ๖๒

คัมภีรทัศนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่ของนายประพฤติดต่อบ่าว

ปณฺณหิ โข กหปติปุตฺต จานเห อธิรเกณฺ ฃญจิมวํ ทิสว ทาสกมมกรว
 ปจฺจุปฺปจฺจาทพฺพทว ขณฺทลํ กมฺมมตฺตํ สวฺวิชานเนน ภสฺสทเวตฺตณานุปฺปทานเนน
 คิลานุปฺปจฺจานเนน อจฺฉริยานํ รสํ สวฺวิภาเคเนน สมฺมเย โวสสคฺเคนาติ .

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๒ ว่าด้วยหน้าที่ของนายประพฤติก่อบ่าว สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ทัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ กัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพเป็นบุตรกฤหบดีว่า คุณก่อนบุตรกฤหบดี นายควร ประพฤติก่อบ่าว อันได้ชื่อว่าทิศเบื้องต่ำ ด้วยสถานทั้ง ๕ คือ จัดการงานให้ ทำตามกำลัง ๑ ให้อาหารและรางวัล ๑ รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ ๑ แจกของ มีรสแปลกประหลาดให้กิน ๑ ปลอຍในสมัย ๑ ดังนี้ สันเนอความตามพระบาลี เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในกัมภีร์สุมังคล-วิลาสินีว่า คำว่า จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลังนั้น คือ คนหนุ่มก็ให้ทำงาน ของคนหนุ่ม คนแก่ก็ให้ทำงานของคนแก่ หญิงก็ให้ทำงานสำหรับหญิง ชายก็ให้ ทำงานสำหรับชาย ตามสมควรแก่กำลังของเขา ไม่ใช่ปะปนกัน คือ ไม่ให้คนแก่ ทำงานสำหรับคนหนุ่ม ไม่ให้คนหนุ่มทำงานสำหรับคนแก่ ไม่ให้ชายทำงาน สำหรับหญิง ไม่ให้หญิงทำงานสำหรับชาย

คำว่า ให้อาหารและรางวัลนั้น คือ ให้อาหารและรางวัลตามสมควรแก่บ่าว ไพร่นั้น ๆ คนใดมีบุตรน้อยคน หรืออยู่คนเดียวก็ให้น้อย

คำว่า รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ นั้น คือ ในเวลาบ่าวไพร่เจ็บไข้ ก็ให้หัด การงานเสีย แล้วพยาบาลรักษาให้ยาอันถูกแก่โรคเป็นต้น

คำว่า แจกของอันมีรสแปลกประหลาดให้กินนั้น คือ เวลาตนได้ของที่มีรส
อร่อยแปลกประหลาด ก็สูดเสียด้วยตน แจกให้บ่าวไพร่กินตามสมควรแก่คนที่ควร
แจกมากแจกน้อย

คำว่า ด้วยปล่อยในสมัยนั้น คือ ปล่อยเป็นนิจ ๑ ปล่อยเป็นบางครั้ง
บางครั้ง ๑ ปล่อยเป็นนิจนั้น ได้แก่ การปล่อยประจำวันในเวลาที่เห็นว่า บ่าวไพร่
ทำงานพอสมควรแล้ว ๑ ปล่อยเป็นบางครั้ง บางคราวนั้น ได้แก่ การให้เครื่อง
แต่งตัว ให้ของเคี้ยวของกิน เป็นต้น แล้วปล่อยให้ไปในเวลามิมหรรสพ หรือ
นักขัตตฤกษ์ต่าง ๆ ดังนี้ ส่วนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า คำว่า บ่าวไพร่นั้น ได้แก่ ทาส
กรรมกรในครั้งโบราณ ๑ ทาสนั้น ได้แก่ ผู้ที่ได้มาด้วยเงิน ๑ กรรมกรนั้น
ได้แก่ ผู้ที่เขาจ้างมาทำงาน ซึ่งตรงกับคำว่า กุล หรือลูกจ้าง หรือคนใช้ หรือ
คนงานในเวลา^๕ ๑ คำว่า ทาส ซึ่งได้แก่ ผู้ที่เขาได้มาด้วยเงินนั้น บ่อมไม่มี
ในสมัย^๕แล้ว ยังมีอยู่แต่กรรมกรเท่านั้น แต่คำว่า กรรมกรนั้น ก็หมายคน
อีกจำพวกหนึ่งต่างหาก โดยไม่ได้หมายถึงพวกลูกจ้าง หรือคนใช้ หรือหมายถึงพวก
กุล หรือพวกคนงานเท่านั้น ๑ ส่วนคำว่า กรรมกร ตามศัพท์เดิมแล้ว บ่อม
หมายถึงพวกลูกจ้าง พวกคนใช้ด้วย เพราะฉะนั้น ของให้เข้าใจว่า ตามศัพท์
หมายคน ๔ จำพวก คือ พวกลูกจ้าง ๑ พวกคนใช้ ๑ พวกกุล ๑ พวกคน
งาน ๑ ๑ พวกลูกจ้างนั้นอยู่กับนายจ้างก็มี อยู่ต่างหากก็มี ๑ พวกคนใช้นั้น
อยู่กับนายเสมอ ๑ พวกกุลนั้น ได้แก่ พวกที่หลวงจ้างให้ทำงานหนัก มีแบก
หาม เป็นต้น ๑ พวกคนงานนั้น ได้แก่ พวกที่บริษัทยจ้าง คนทั้ง ๒ จำพวกนี้
โดยมากไม่ได้อยู่ประจำกับนาย ๑ ส่วนสถานที่ ๕ ที่พระพุทธเจ้าสอนไว้นั้น
มีเนื้อความบ่งเฉพาะทาสกรรมกรที่อยู่กับนายเท่านั้น แต่บางข้อก็ใช้ได้ทั่วไปทั้งผู้
ที่อยู่กับนายและไม่ได้อยู่กับนาย เช่นข้อว่า จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
และข้อว่าให้อาหารและรางวัล อันเป็นข้อที่ ๑ ที่ ๒ ส่วนข้อที่ ๓ ว่า พยาบาลใน

เวลาเจ็บไข้ และข้อที่ ๔ ว่า แจกของแปลกประหลาดให้กิน ข้อที่ ๕ ว่า
 ปล่อยในสมัยนั้น มีเนื้อความบังคับว่าสำหรับทาสกรรมกรที่อยู่กับนายเท่านั้น
 เพราะฉะนั้น ผู้ทาสกรรมกร คือ ลูกจ้าง คือ คนใช้ที่อยู่กับตน จึงปฏิบัติให้ได้ทั้ง ๕
 ข้อ จึงจะเป็นการดี คือ เมื่อผู้ใดมีลูกจ้าง หรือคนใช้อยู่ในบ้าน ผู้นั้นต้องจัดการ
 งานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ต้องให้รางวัลและอาหาร ต้องรักษาพยาบาลในเวลา
 เจ็บไข้ ต้องแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน ต้องปล่อยในสมัยนั้น ดังนี้ ฯ
 เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีคนใช้หรือลูกจ้างอยู่ด้วยตน ต้องให้จำหัวข้อทั้ง ๕ นี้ไว้ให้ได้
 แล้วให้เข้าใจคำอธิบาย ซึ่งได้แสดงมาแล้วตามอรรถกถา จึงจะปฏิบัติให้ถูกต้อง
 ตามสมควรแก่ฐานะของตนผู้เป็นนาย เมื่อปฏิบัติผิดจาก ๕ ข้อนี้ แม้เพียงข้อใด
 ข้อหนึ่งก็ตาม ก็ทำให้ตนเป็นที่เกลียดชังของคนใช้ และลูกจ้างได้ทันที เมื่อคนใช้
 หรือลูกจ้างเกลียดชังแล้ว ก็อาจได้รับภัยอันตรายจากคนใช้หรือลูกจ้าง โดยทาง
 ต่าง ๆ เช่น คนใช้หรือลูกจ้างจะไม่ทำให้ดี หรือจะเป็นไส้ศึกให้แก่คนภายนอก
 เป็นต้น ฯ การที่คนใช้หรือลูกจ้างไม่ทำงานให้ดังนี้ ก็ไม่สำคัญเท่าไรนัก
 เพราะตนอาจว่ากล่าวได้ อาจบังคับบัญชาได้ แต่การที่คนใช้หรือลูกจ้างที่อยู่
 ภายในบ้านนั้น ย่อมรู้จักความเป็นไปของนายได้ดี รู้จักหนทางที่จะทำร้ายนาย
 ได้ง่าย เมื่อคิดคดต่อนายแล้ว ย่อมทำร้ายนาย หรือทรัพย์สินของนายได้โดยง่าย
 ถึงแม้ผู้เป็นนายได้ปฏิบัติถูกต้องตามหน้าที่ทั้ง ๕ ประการนี้แล้วก็ดี ก็ควรเอาตา
 หูฟังอีกว่า คนใช้หรือลูกจ้างของตนจะมีความจงรักภักดีต่อตนหรือไม่ คนใช้หรือ
 ลูกจ้างคนไหนชอบคบคนภายนอก ชอบคบเพื่อนบ้านใกล้เคียง อย่าได้ไว้ใจ
 ลูกจ้างหรือคนใช้คนนั้น เพราะถึงแม้ว่าเขาจะไม่คิดร้ายต่อตนก็ตาม แต่เขาอาจ
 ทำความฉิบหายให้แก่ตนได้ด้วยความโง่ของเขา เช่น เมื่อผู้ใดคิดจะทำร้ายตนผู้เป็น
 นาย แล้วประจบประแจงคนใช้หรือลูกจ้างของตนให้รักใคร่ เห็นอกเห็นใจกัน
 แล้วหาโอกาสไต่ถาม ถึงความตลกสนุกสนานของตน คนใช้หรือลูกจ้างที่โง่
 เขานั้น จะต้องเล่าให้ฟัง เมื่อเรื่องใดอาจเป็นช่องทางให้ศัตรูคนนั้น ศัตรู
 คนนั้นก็จะต้องทำความฉิบหายให้แก่ตนผู้เป็นนาย โดยช่องทางนั้นได้ เหมือน

กับบ่าวเศรษฐีคนนั้น จึงคบมหาโจรโดยไม่รู้เท่ากัน แล้วนำมหาโจรนั้นมาทำ
ความฉิบหายอันใหญ่หลวงให้แก่เศรษฐีคนนั้น เป็นนิทสน์อาหรรณ

ก็เรื่องนี้มีปรากฏในคัมภีร์พระธรรมบทว่า กสสปพุทฺธกาเล กิร
สมฺมกฺกเสฏฺฐิ นาม สุวณฺณญฺเอยกาหิ ภูมิมิ ปตฺตริตฺวา ในครั้งศาสนาแห่ง
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าโน้น มีเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่า สมมกฺกเสฏฺฐิ
เป็นผู้มีความเลื่อมใสศรัทธา ได้ซื้อที่ดินกว้างยาว ๒๐ อสุภะ คือ กว้างยาว
๒๕ เส้น แล้วสร้างเป็นวิหาร ถวายแก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พันทวารนั้น
ไปด้วยอิฐทองคำทั้งนั้น เวลาสร้างเสร็จแล้ว ก็มีการฉลองด้วยบริจาทรพย์เท่ากับ
แทนที่สร้าง ฯ อยู่มาเข้าวันหนึ่ง เมื่อสมมกฺกเสฏฺฐินั้นออกไปสู่วิหาร ได้เห็น
โจรคนหนึ่งนอนคลุมศีรษะอยู่ที่ศาลาหลังหนึ่ง อันมีไม้ไผ่ล้อมประตูเมือง โจรคน
นั้นมีเท้าเป็นโคลน เศรษฐีนั้นจึงกล่าวขึ้นว่า บรรพเททำเป็นโคลนคนนั้นเห็น
จะเป็นคนเที่ยวกลางคืน ฯ พอโจรได้ยินคำนี้ ก็เปิดผ้าคลุมหน้าขึ้นดู ก็รู้ว่าเข
เศรษฐี จึงมีความอาฆาตว่า เราจักทำแก่เศรษฐีให้จงได้ แล้วไปลอบเฝามา
ของเศรษฐีนั้นถึง ๗ ครั้ง ตัดเท้าโคในคอกอีกถึง ๗ ครั้ง เฝารือนอก ๗ ครั้ง
แต่ก็ยังไม่หายโกรธ จึงไปประจบประแจงเป็นคนชอบพอกับคนใช้ของเศรษฐี
ถามคนใช้ว่า สิ่งใดเป็นที่รักของท่านเศรษฐี เมื่อคนใช้บอกว่า สิ่งอื่นที่จะเป็น
ที่รักของท่านเศรษฐียิ่งไปกว่าพระคันธกฐีย่อมไม่มี จึงคิดว่า เอาละ เราจักไปเฝ้า
พระคันธกฐีให้ได้ เมื่อพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์
เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเวลาเช้า โจรคนนั้นก็เข้าไปในพระวิหาร ค่อยหมอนำฉัน
และน้ำใช้เสวยสน แล้วเฝ้าพระคันธกฐี ฯ พอเศรษฐีได้ทราบข่าวไฟไหม้พระ
คันธกฐีรีบออกไปดู เมื่อเห็นไฟไหม้พระคันธกฐีดังนั้น ก็ตบมือขึ้นด้วยความ
ดีใจ หาได้มีความเสียใจแม้เท่าปลายขนทรายจามรีไม่ ฯ คนทั้งหลายซึ่งยืนอยู่ใน
ที่ใกล้ได้ถามว่า ข้าแต่ท่านเศรษฐี ท่านได้สละทรัพย์เป็นอันมากสร้างพระคันธกฐี
นี้ แต่เมื่อไฟไหม้เช่นนี้ เหตุไรท่านจึงตบมือแสดงความดีใจ ฯ เศรษฐีนั้น
ตอบว่า ดูก่อนสหายทั้งหลาย การที่เราสละทรัพย์ออกสร้างพระคันธกฐีนี้ เรียกว่า
เราฝังทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนา อันไม่รู้สิ้นสูญไปด้วยภัยต่าง ๆ มีถูก

ไฟไหม้เป็นต้นแล้ว การที่เราตบมือแสดงความดีใจนั้นก็ด้วยคิดว่า เราก็คงได้สละ
 ทรัพย์เป็นอันมากออกสร้างพระคันธกุฏี ฯ ต่อมาไม่ช้าเศรษฐีนั้นก็ได้สละทรัพย์
 เป็นอันมากสร้างพระคันธกุฏีอีก ครั้นสร้างเสร็จแล้ว ก็ได้ถวายทานแก่พระพท-
 ทกัสสป พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์บริวาร ๒ หมื่น ด้วยความซนขมยินดี ฯ โจ-
 รนั้นจึงคิดว่า ถ้าเราไม่ฆ่าเศรษฐีเสีย เราก็จักไม่หายโกรธเป็นแน่ เราก็จำเศรษฐี
 นี้ให้ได้ คิดดังนั้นแล้วก็ซ่อนกริชไว้ในผ้าถุง แล้วเที่ยวไปมาอยู่ในวิหารนั้นถึง
 ๗ วัน แต่ไม่ได้โอกาสที่จะทำร้ายมหาเศรษฐีได้ ฯ เมื่อมหาเศรษฐีถวายทาน
 แก่พระภิกษุสงฆ์อยู่เป็นเวลา ๗ วันแล้ว จึงกราบทูลองค์พระพทกัสสปขึ้นว่า
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มีบรุษหนึ่งได้เฝ้ามาของข้าพระองค์ ๗ ครั้ง ได้ตัด
 เท้าโคในคอกของพระองค์อีก ๗ ครั้ง ได้เผาเรือนของข้าพระองค์อีก ๗ ครั้ง
 เห็นจะเป็นบรุษนั้นแหละเป็นผ่เผ่าพระคันธกุฏี ข้าพระองค์ขอให้ส่วนบุญในการที่
 ข้าพระองค์บริจาคทานครั้งนี้แก่บรุษนั้นก่อนกว่าคนทั้งปวง ฯ เมื่อบรุษนั้นได้ฟังดังนี้
 ก็รู้สึกตัวว่าตัวผิด คิดว่าเราได้ทำกรรมอันหนักเสียแล้ว มหาเศรษฐีไม่ได้มีความ
 โกรธแก่เราผู้ทำผิดถึงเพียงนี้ ยังได้เมตตาให้ส่วนบุญแก่เรามาก ถ้าเราทำร้ายแก่
 มหาเศรษฐี เทวทัตจักจกตกลงบนกระหม่อมของเราเป็นแน่แท้ คิดอยู่แต่ในใจ
 ดังนี้แล้ว จึงไปหมอบลงแทบเท้ามหาเศรษฐี แล้วกล่าวขึ้นว่า ขอท่านมหาเศรษฐี
 จงยกโทษให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด เมื่อมหาเศรษฐีถามว่า อะไรกัน ก็เล่าให้ฟังว่า
 ข้าพเจ้าได้เป็นผู้ทำผิดแก่ท่านอย่างนั้น ฯ มหาเศรษฐีจึงถามว่า เราไม่เคยเห็น
 หน้าท่านเลย เหตุไรท่านจึงได้โกรธเรา แล้วทำให้แก่เราอย่างนี้ โจรนั้นก็เล่าให้ฟัง
 ตั้งแต่ต้นจนจบแล้ว เมื่อเศรษฐีระลึกได้แล้ว จึงขอมาโทษโจรนั้นว่า เออ เราได้
 กล่าวอย่างนั้นจริง ขอท่านจงยกโทษให้แก่เราด้วย ท่านจงลุกขึ้นเถิด เรายกโทษให้
 แก่ท่านแล้ว ท่านจงไปตามความประสงค์ ฯ โจรนั้นจึงว่า ถ้าท่านมหาเศรษฐียก
 โทษให้แก่ข้าพเจ้าแล้ว ขอท่านมหาเศรษฐีจงรับข้าพเจ้าพร้อมทั้งบุตรภรรยาไปเป็นทาส
 อยู่ในบ้านของท่านเถิด ฯ มหาเศรษฐีจึงกล่าวว่า เรากล่าวเพียงเท่านั้นเธอยัง
 ทำความฉิบหายให้แก่เราถึงเพียงนี้ เมื่อเธอไปอยู่ในบ้านเรือนของเราแล้ว เราไม่
 อาจรับรองได้ว่าจะกล่าวอะไรแก่เธอ เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องการให้เธออยู่ในบ้าน
 ของเรา แต่เรายินดียกโทษให้แก่เธอ เธอจงไปเถิด โจรนั้นก็ได้หลีกไปตามใจ

ประสงค์ เวลาโจรนั้นทำกาลกิริยาแล้ว ก็ได้ไปเกิดในอเวจีนรกหมกไหม้อยู่ตลอด
กาลนาน เวลาพ้นจากอเวจีนรกแล้ว ได้มาเกิดเป็นเปรตงูเหลือมอยู่ที่ภูเขา
ศิขณภูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ มีตัวยาว ๒๕ โยชน์ มีเปลวไฟพุ่งออกจากศีรษะ
ไปตลอดหาง พุ่งจากหางไปตลอดศีรษะ พุ่งจากศีรษะและหางไปรวมไหม้
อยู่ทุกกลางตัว อยู่มาวันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าได้ลงจากภูเขาศิขณภูฏกับ
พระลักขณเถรเจ้า แล้วได้เห็นเปรตงูเหลือมด้วยทิพพจักขุญาณ จึงย่นขึ้น ให้
ปรากฏแก่เหตุการณ์ เวลาพระลักขณเถรเจ้าถามว่า ท่านย่นด้วยเหตุไร จึงตอบว่า
เวลานี้ไม่ใช่เวลาแก้คำถามนี้ ท่านจงถามข้าพเจ้าในเวลาไปถึงที่เฝ้าพระพุทธองค์
เถิด กล่าวดังนี้แล้ว ก็พากันไปเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ต่อไป เมื่อไปถึงที่เฝ้า
พระพุทธเจ้าแล้ว พระลักขณเถรเจ้าจึงได้ถามขึ้นอีก ท่านจึงตอบว่า ได้เห็นเปรต
งูเหลือม ดังแสดงมา สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสรับรองขึ้นว่า จริงดังถ้อยคำ
ของโมคคัลลาน์ เราตถาคตได้เห็นเปรตงูเหลือมตัวนั้นแต่วันตรัสรู้ แต่เราตถาคตไม่
ได้บอกแก่ใคร ด้วยกลัวจะเกิดโทษแก่ผู้ไม่เชื่อ มาบัดนี้เราได้โมคคัลลาน์เป็น
พยานแล้ว จึงได้กล่าวขึ้นเช่นนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามบุพพกรรมของ
เปรตงูเหลือมนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายดังแสดงมา
ครั้นทรงแสดงจบลงแล้ว จึงตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันคนพาลทั้งหลาย
เมื่อทำบาปกรรมอยู่นั้น ย่อมไม่รู้สีก ต่อเมื่อบาปกรรมให้โทษจึงได้รู้สึกในภายหลัง
ตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า อถ ปาปานิ กัมมานิ กริ พาลो น พุชฺเชติ เมื่อคนพาล
ทำบาปกรรมย่อมไม่รู้สีกว่ามีโทษอย่างไร ฯ เสหิ กัมเมหิ ทุมเมโธ อคฺคิทฺทฺโธว
ตปฺปติ คนพาลย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้ ด้วยบาปกรรมของตนที่ทำไว้
ดังนี้ จบเรื่องอชครเปรตเพียงเท่านั้น ฯ เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า คนชั่วของ
มหาเศรษฐีนั้นก็ไม่ได้มีจิตคิดร้ายต่อมหาเศรษฐี แต่ว่าได้คบหาสมาคมจับใจ
ซึ่งเป็นคนนอกบ้าน โดยไม่รู้เท่าทันเหตุการณ์ จึงบอกความจริงไปตามที่โจรถาม ฯ
ถ้าคนชั่วคนนั้นเป็นคนที่รู้เท่าทันเหตุการณ์ ก็คงจะไม่บอกความจริงดังนี้ จะบอกไป
เสียอย่างอื่น หรือพูดกลบเกลื่อนเสียก็ได้ หรือจะย้อนถามว่า เหตุไรจึงถามถึง
ของรักของมหาเศรษฐี ถ้าถามดังนี้ ก็อาจรู้ความประสงค์ของโจรนั้นได้ ถึงแม้ว่า

จะไม่อาจให้มีทางสงสย ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ควรที่จะไปบอกแก่มหาเศรษฐีว่ามีผู้
ถามเช่นอย่างนี้ แต่เพราะคนใช้นั้นเป็นคนโง่และซื่อ จึงได้บอกตามชื่อว่า สิ่ง
อื่นจะเป็นที่รักของท่านมหาเศรษฐียิ่งไปกว่าพระคันธกุฎีย่อมไม่มี เมื่อโจรได้ฟัง
ดังนี้ ก็ได้ไปเฝ้าพระคันธกุฎี ดังแสดงมา เพราะฉะนั้น ผู้ที่มียกนใช้ บ่าว ไพร
คนใช้สอย กวระวังงหนัก อย่าปล่อยให้บ่าวไพร่คนใช้สอยของตนไปปะปนคบหา
สมาคมกับคนนอกบ้าน ซึ่งตนไม่รู้จักเป็นอันตราย ถึงแม้ว่าเป็นคนที่ตนรู้จักก็ตาม
ก็ไม่ควรให้ไปสหายสมาคมกันบ่อยนัก ควรให้ไปในเวลาว่างๆเท่านั้น เพราะ
คนใช้นั้นอาจทำความฉิบหายแก่ผู้เป็นนายได้โดยความกิดของเขา หรือด้วยความ
โง่เขลาของเขา ดังเรื่องคนใช้ของสมังคลเศรษฐี ที่แสดงมาแล้วเป็นอุทาหรณ์
สำหรับหน้าที่ที่ ๕ ซึ่งเป็นหน้าที่ของนายนั้น ผู้ที่มียกนใช้หรือลูกจ้างอยู่ในบ้าน
ควรจะปฏิบัติตามทุกข้อ คือ ข้อที่ ๑ จงจัดงานให้ทำตามสมควรแก่กำลังของเขา
ตามสมควรแก่คนหนุ่มคนแก่ ตามสมควรแก่คนหญิงคนชาย ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่
ให้บริโภคน้ำอาหารให้อิ่มหนำสำราญ และจ่ายค่าจ้างรางวัลให้ตามที่ได้พูดกัน
ไว้ ฯ ข้อที่ ๓ ให้เอาใจใส่รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ คล้ายกับเขาเป็น
ลูกหลานของตน อย่าทำเหมือนคนบางคนที่เขาว่า ดีใช้ใช้ไม่รักษา ฯ ข้อที่ ๔
ให้แจกของมีรสแปลกประหลาดที่ตนได้มาให้กิน อย่าได้หวงไว้กินแต่โดยลำพังตน
การที่แจกของมีรสแปลกประหลาด คือ ของอร่อยให้กินนั้น แม้เพียงเล็กน้อย
ก็ทำให้ผู้ได้รับแจกดีอกดีใจ เกิดความรักใคร่ขึ้นอีกมาก ฯ ข้อที่ ๕ จงปล่อย
ในสมัย คือ ให้มีเวลาหยุดงานในวันใดวันหนึ่ง อย่าใช้ให้พร่ำเพรื่อไปตลอดวัน
เพราะจะทำให้เขาเหน็ดเหนื่อยมาก ในเวลาที่มันักขัตตึกหา ซึ่งเขาเรียกว่า
นักขัตตฤกษ์ ก็ควรแจกเครื่องแต่งตัวหรือของกินหรือของเคี้ยว ค่าเทียว ค่าดู ค่ากิน
ให้แก่คนใช้ แล้วปล่อยให้ไป ดังนี้ เมื่อทำได้ดังที่แสดงมาทั้งหมดนี้แล้ว จึงจัก
แคล้วจากภัยอันตราย ซึ่งจะเกิดมาจากทิศเบื้องต่ำ คือ บ่าวไพร่ คนใช้สอย
อีกประการหนึ่ง รสอันใดจะยิ่งไปกว่ารสวากาย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น จึง
ควรแจกของมีรสอร่อย คือ รสวากาให้แก่บ่าวไพร่คนใช้สอยจงเสมอ ฯ คือ จง
ใช้ถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานแก่บ่าวไพร่ คนใช้สอยจงเสมอไป เว้นไว้แต่ใน

เวลาเขาทำผิดหรือเขาเกียจคร้าน หรือเขาคิดงมงายนั้น เมื่อทำได้ดังนี้ จึงปลอดภัย
แท้โดยไม่สงสัย สันนัยเทศนาในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๓

คัมภีร์ที่ฉนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ว่าด้วยหน้าที่บ่าวประพฤติด่อนาย

อิมหิ โข คหปติปุตฺตํ ปณฺจหิ จานเหหิ อธิรเกณ เหมจฺจิมหา ทิสา
ทาสกมฺมกรรา ปจฺจุปฺภุจฺจิตา ปณฺจหิ จานเหหิ อธิรกํ อนุกมฺปนฺติ ปุพฺพพฺภุจฺจานิโก จ
โหนติ ปจฺฉานิปาติโน จ หินฺนาทานิยิโน น สุกตกมฺมกรรา จ กิตฺติวณฺณहरา จาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๓ ว่าด้วยหน้าที่ของ
บ่าวไพร่ควรประพฤติด่อนาย ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดย
สมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๘ คัมภีร์ที่ฉนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพผู้เป็นบุตรคฤหบดีว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี บ่าวไพร่
อันเป็นทิศเบื้องต่ำ ที่นายบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ แล้ว บ่อมประพฤติด่อนายด้วยสถาน
ทั้ง ๕ คือ ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย • เลิกการงานที่หลังนาย • ถือเอาแต่ของ
ที่นายให้ • ทำการงานให้ดีขึ้น • นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่ต่าง ๆ • ฯ

ดูก่อนบุตรภคอุทเทสิ นายและบ่าวที่ประพฤติก่อนด้วยสถานฝ่ายละ ๕ แล้ว ได้
ชื่อว่าบิตทิสเบองตำไมให้มอันตราย ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร คัมภีร์สมังควลาลสิน
คำว่า ถ้อเอาแต่ของทนายให้นั้น คือ ไม่ถ้อเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยความเป็นโจร ถ้อ
เอาเฉพาะแต่ของทนายให้เท่านั้น ฯ คำว่า ทำการงานให้ดีขึ้นนั้น คือ ผู้มีน้ำ
ใจดี ไม่ยกโทษว่าจะประโยชน์อันใดด้วยการทำงานให้แก่นาย เพราะเราไม่ได้สิ่ง
ใด ดังนี้ ธรรมดาผู้มีน้ำใจดีนั้น มีแต่ทำให้การงานดีขึ้นเท่านั้น ฯ คำว่า นำคุณของนาย
ไปสรรเสริญในที่ต่าง ๆ นั้น คือ เมื่อมีการพูดขึ้นในที่ประชุม ก็กล่าวขึ้นว่า
ไม่มีใครดีเท่ากับนายของเรา เราไม่รู้สึกตัวเราเป็นบ่าวไพร่ ตัวท่านเป็นนาย
เพราะท่านเอื้อเฟื้อเราดี อย่างนั้นอย่างนี้ ดังนี้ ฯ ส่วนคำที่ยังเหลืออยู่นั้น เหมือน
กับที่แสดงมาแล้วข้างต้น สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า ธรรมคาบ่าวไพร่คนใช้สอย
เมื่อได้รับความอนุเคราะห์จากนายแล้ว ก็ควรที่จะทดแทนบุญคุณนายด้วยอาการ
หลายประการ แต่การทดแทนบุญคุณทางอื่น บ่อไม่สำคัญเท่าการทดแทนด้วย
สถานทั้ง ๕ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงพระมหากรุณาแก่
สัตว์โลก จึงทรงสอนให้บ่าวไพร่คนใช้สอยทดแทนบุญคุณนายไว้ ๕ สถาน มี
การขึ้นขึ้นทำการงานก่อนนายเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น เมื่อบ่าวไพร่คน
ใช้สอยคนใดปฏิบัติได้ตามสถานทั้ง ๕ ซึ่งเป็นหน้าที่ของตน บ่าวไพร่คนใช้สอย
คนนั้น ก็ย่อมได้ความสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน เพราะจะทำให้นายเห็นว่า
ตนเป็นคนดี แล้วมีเมตตากรุณาจัดการงานให้ตนทำดีกว่าให้คนอื่นทำบ้าง จะ
เพิ่มอาหารและรางวัลให้แก่ตนบ้าง จะเอาใจใส่ดูแลตนในเวลาเจ็บไข้ ดีกว่าคน

อื่นบ้าง จะแจกของให้มียศร่อยไรให้ตนบริโภคมกกว่าคนอื่นบ้าง จะปล่อยให้ตน
 ไปมาอื่นได้มากกว่าคนอื่นบ้าง เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายขยายสถานทั้ง ๕ นั้น
 ออกไปให้พิสดาร เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายนำไปแนะนำสั่งสอนคนใช้สอยคนของตน
 หรือลูกจ้างของตน หรือคนงานของตน หรือภักดีของตน หรือลูกหลานของตนไว้
 ว่า ข้อไหนหมายความว่าอย่างไร กล่าวคือ ข้อที่ ๑ ว่า ลูกขึ้นทำการงานก่อน
 นายนั้น หมายความว่า ธรรมดาว่าไพร่คนใช้สอย หรือธรรมดาผู้น้อย ต้อง
 ขึ้นก่อนนอนที่หลังจึงจะถูกตามหน้าที่ เช่นผู้เป็นลูกจ้างทำนาทำสวน ก็ต้องลูก
 ขึ้นไปทำนาทำสวนก่อนนาย ผู้เป็นลูกจ้างคนใช้อยู่ในบ้าน ก็ต้องลูกขึ้นทำ
 การบ้าน มีหญิงสาวคัมแกงเป็นต้น ก่อนนายเป็นธรรมดา ผู้ที่เป็นผู้น้อยในทาง
 ราชการ หรือทางพาณิชย์การ ตามกระทรวงและห้างร้านต่าง ๆ ก็จะต้องไปทำงาน
 ก่อนผู้ใหญ่ ไปทำงานก่อนนายจึงจะดี ๆ แต่การที่จะทำได้อย่างนี้เสมอไป
 ค่อนข้างกว่า การงานที่ทำนั้น ไม่ใช่การงานของนาย ไม่ใช่การงานของผู้ใหญ่ เป็น
 การงานของตนโดยแท้ เพราะถ้าตนไม่ทำการงานนั้น ตนก็ไม่ได้ค่าจ้างรางวัล
 หรือเงินทองจากนาย จากผู้ใหญ่ ต่อเมื่อตนทำการงานนั้น ตนจึงจะได้ค่าจ้าง
 รางวัล หรือเงินเดือนอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อผู้ใดนึกอย่างนี้ ผู้นั้นจึงจักขยันลุกขึ้น
 ทำการงานก่อนนาย อีกประการหนึ่ง ผู้ที่เป็นผู้น้อยกว่าเขา คือ เป็นบ่าวไพร่คน
 ใช้สอยของเขา หรือเป็นลูกจ้างเขา เป็นคนงานเขา เป็นภักดีเขา ค่อนข้างกว่าผู้
 เป็นนายของเรา ผู้ที่เป็นใหญ่กว่าเรา ข้อมใช้ความคิดมากยากที่จะนอนหลับได้
 โดยง่าย จำเป็นอยู่เองที่ตนเองจะต้องตื่นสาย ส่วนเราไม่ต้องใช้ความคิดอะไร
 เป็นแต่รับใช้แข็งแรงเท่านั้น เมื่อเราก่อนแล้วก็หายเหนื่อย นอนหลับได้ง่าย
 ควรที่เราจะต้องตื่นขึ้นทำงานก่อน จึงจะเป็นการดี ๆ อันการตื่นสายข้อมเป็น
 การไม่ดี ไม่ว่าแต่เราผู้เป็นบ่าวไพร่คนใช้สอยของเขา หรือเป็นลูกจ้างลูกวาน
 ของเขา เป็นคนงานของเขา เป็นภักดีของเขา ถึงผู้ที่ไม่ได้เป็นบ่าวเขา ไม่ได้
 เป็นคนใช้เขา ไม่ได้เป็นลูกจ้างเขา ไม่ได้เป็นภักดีเขาก็เหมือนกัน ถ้าไม่ตื่นแต่
 เช้ารีบเร่งไปทำงานแล้ว ก็ไม่อาจทำการงานให้ดีขึ้นได้ ไม่อาจทำการงานให้
 ทันกาลทันเวลาได้ เช่นขานนาที่ตื่นสาย ไม่ออกไปดำนาหรือไถนาแต่เช้า ก็ข้อม
 ไม่ได้ข้าวบริบูรณ์ดีเป็นตัวอย่าง ฉะนั้น เมื่อผู้ใดคิดได้อย่างนี้ ผู้นั้นเรียกว่าลึกลับ

เพราะถูกตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และตามเบี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้าของ
เราทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ข้อมารรังกับบรรทมแต่ดึกทุกวันไป
ส่วนพระภิกษุสาวกของพระองค์ก็กตัญญูเหมือนกัน เมื่อพระพุทธองค์และพระ
ภิกษุสงฆ์ขึ้นแล้ว ก็ทำหน้าที่สมณะที่ควรทำนั้นให้สำเร็จไป คือ พระพุทธองค์
ก็ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ในเวลาจะใกล้รุ่ง ส่วนพระภิกษุสงฆ์ก็ทำสมณวัตร มี
ให้พระสวคมนตรีและเจริญกรรมฐานเป็นต้น เมื่อสว่างขึ้นเป็นวันใหม่แล้ว ก็ออก
ไปโปรดสัตว์ด้วยการไปบิณฑบาตทุกเช้าไป เพราะฉะนั้น ผู้ที่ตนคิดกลั่นทำการ
งาน จึงเรียกว่า ทำถูกต้องตามเบี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ใน
พระพุทธศาสนา ทว่าทำถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้น เพราะพระ
พุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า อสุสุรเสขย์ การนอนตนสายบนทางฉิบหายในปัจจุบัน
เป็นเหตุให้ขาดการงานและขาดรายได้ที่ควรจะได้ ส่วนรายได้ที่ได้แล้ว หรือการ
งานที่กำลังทำอยู่แล้ว ก็จะต้องเสียไป ดังนี้ ฯ เว้นแต่การนอนตนสายนั้นจะ
มีเป็นบางครั้งบางคราว เช่นเวลาเจ็บไข้ไม่สบายเป็นต้น หรือเว้นแต่คนที่ไม่มี
ศรีสุขแล้วเท่านั้น ส่วนคนที่มั่งคั่งพอใช้ ถ้าประพฤติดนเป็นคนต้นสาย ข้อมไม่คิด
เลย ผู้ที่เป็นแม่เรือนพอเรือนซึ่งไม่มีบ่าวไพร่คนใช้สอย ถ้านอนตนสายก็เป็นอัน
ไม่ทันทำข้าวปลาอาหารให้ลูกเต้ากิน หรือใส่บาตรพระภิกษุสามเณร เมื่อตัวเอง
ต้นขนมามากก็จะพากันหิวด้วย ผู้ก็จะหิว เมียก็จะหิว เมื่อต่างคนต่างหิวเข้าแล้ว
ก็ต้องทะเลาะกัน ถ้าตนใส่บาตรประจำ ก็จะไม่ทันใส่บาตร เมื่อสามหรือ
ลูกเต้าของคนจะต้องไปทำงานแต่เช้า ก็จะไม่ทันได้กินข้าว จะต้องแบกความ
หิวไป เพราะฉะนั้น อันการนอนตนสายจึงไม่ดีสำหรับคนทั้งปวง ยิ่งคนที่ไม่มีบ่าวไพร่
ของคนอื่น เป็นคนใช้ของคนอื่นด้วยแล้ว ก็ยิ่งไม่ดีมาก เพราะการงานจะเสีย
นายก็จะคุดำ โดยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนไว้ว่า ผู้ที่เป็นบ่าวไพร่ควรกลั่น
ขึ้นทำการงานก่อนนายน ดังนี้ ฯ ยิ่งบ้านที่มีการทำบุญใส่บาตรประจำวัน ก็ยิ่ง
สำคัญมาก เมื่อบ่าวไพร่คนใช้สอยคนใดมีหน้าที่หุงข้าวใส่บาตร ถ้าบ่าวไพร่คน
นั้น หรือคนใช้คนนั้นมีความขยัน กลั่นให้ทันเวลาหุงข้าวใส่บาตรด้วยจิตปสาทเลื่อม
ใสศรัทธา บ่าวไพร่คนนั้น หรือลูกจ้างคนนั้น หรือคนใช้คนนั้น ก็จะได้ผลานิสงส์
ยิ่งไปกว่านายก็อาจเป็นได้ มีเบี่ยงอย่างปรากฏมาในพระคัมภีร์ กล่าวคือ ในพระ

คัมภีร์ทิณนิกาย มหาวรรค ได้กล่าวไว้ว่า คนไข้ของพระยาปายาสี ซึ่งมีหน้าที่
จัดการให้ทานแทนพระยาปายาสีคนหนึ่ง มีชื่อว่าอุตตรมาณพ อุตตรมาณพเป็นคน
คนไข้ของพระยาปายาสีนั้น เป็นคนมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อสาเหตุนิยามจำแนก
แจกทานแก่สมณพราหมณ์และคนขอทานทั้งหลาย ได้ทำหน้าที่ให้ทานนั้น โดย
ความขยันขันแข็ง แล้วก็ได้รับผลานิสงส์แรงกว่าพระยาปายาสีผู้เป็นนาย กล่าวคือ
เมื่อเวลาตายแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นสูงกว่าพระยาปายาสีผู้เป็นนาย มีทิพยสมบัติ
บริวารก็มากกว่าพระยาปายาสีหลายเท่า ส่วนพระยาปายาสีผู้เป็นนายนั้น ได้
ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำกว่า มีทิพยสมบัติบริวารน้อยกว่าเป็นหลายเท่า กล่าวคือ
พระยาปายาสีนั้นได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีแต่ปราสาทเปล้า หาสาว
สวรรค์ก้านัลโณมิได้ ส่วนอุตตรมาณพผู้เป็นคนไข้นั้น ได้ขึ้นไปเกิดอยู่ในสวรรค์
ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีแต่สิ่งซึ่งเป็นที่น่าพอใจนับไม่ถ้วน สวรรค์ก้านัลโณก็ล้วนแต่
นางเทพอัปสรเรียงสละนกันอย่างกับนิ้วมือ มีจำนวนตั้งพันเป็นกำหนด ปราสาท
เล่าก็อลงกตด้วยทองอันเรืองรองงาม ถนนทางสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ เพราะฉะนั้น
ผู้ที่เป็นบ่าวของคนอื่น เป็นคนไข้ของคนอื่น เป็นผู้น้อยของคนอื่น จึงควร
ตั้งตนทำงานก่อนนาย ด้วยความขยันขันแข็งตามหน้าที่ของตน จึงจักเป็นคนดีข้าง
หน้า มิใช่จะมีแต่เรื่องอุตตรมาณพเท่านั้น ยังมีเรื่องอื่นอีกหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า
บ่าวไพร่ที่ขยันขันแข็งกลายเป็นคนดีข้างหน้า ดังเรื่องพระเจ้าจันทรบุชโชต
ซึ่งจักนำมาแสดงในบัดนี้

กล่าวคือ เรื่องพระเจ้าจันทรบุชโชตนั้น มีปรากฏในคัมภีร์พระธรรมบทชั้น
ต้น ประปรายอยู่ในเรื่องนางสามาวดีว่า โส กิร ราชา พระเจ้าจันทรบุชโชต
เมื่อชาติก่อนได้เป็นคนไข้ของอิสรชนคนหนึ่ง อยู่มาวันหนึ่ง เมื่ออิสรชนคนนั้น
ออกไปนอกเมือง ครั้นอาบน้ำเสร็จแล้วจึงกลับมา ได้มาพบพระบิณฑกะพุทธเจ้าองค์
หนึ่ง ซึ่งกลับจากบิณฑกะด้วยบาตรเปล่า โดยมารเข้าดลใจไม่ให้ผู้ใดใส่บาตร
อิสรชนคนนั้นแลเห็นแล้ว จึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าบิณฑกะได้สิ่งใดหรือไม่ว่า
เมื่อพระบิณฑกะพุทธเจ้าตรัสตอบว่า อาตมากลับจากบิณฑกะมา ดังนี้ ถิ่นกเกลียว
ใจว่า เหตุไรพระผู้เป็นเจ้าจึงไม่ตอบตรงคำถามของเรา ชะรอยพระผู้เป็นเจ้าจะ
ไม่ได้อาหารสิ่งใดกระมังหนา คิดแล้วจึงขอมองดูบาตร เมื่อเห็นว่าพระบิณฑ-

พุทธเจ้ายังไม่ได้สิ่งใด ก็รีบกลับไปสํบ้านของตน โดยนิมนต์ให้พระปัจเจกพุทธเจ้า
 รอยอยู่ในที่นั้นก่อน เมื่อกลับไปถึงบ้านแล้ว เห็นว่าข้าวปลาอาหารเสร็จ
 แล้ว จึงบอกคนใช้คนนั้นว่า ผู้ที่จะมีกำลังเร็วกว่าเจ้าขอมไม่มี ขอเจ้าจงรีบไป
 รับบาตรของพระผู้เป็นเจ้าองค์นั้นมาโดยเร็วพลันเถิด คนใช้คนนั้นก็เกิดความ
 โสมนัสยินดี จึงรีบวิ่งไปรับบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาในทันใด เมื่อนาย
 จัดอาหารใส่ลงในบาตรให้เต็มแล้ว ก็บอกแก่คนใช้คนนั้นอีกว่า เจ้าจงรีบนำบาตรนั้นไป
 ถวายพระผู้เป็นเจ้าองค์นั้น เราจะแบ่งส่วนบุญกุศลอันนั้นให้แก่เจ้า คนใช้คนนั้นรีบ
 ถือเอาบาตรนั้นไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยเร็วพลัน แล้วตั้งความปรารถนาว่า
 ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เวลานี้ก็จวนหมดเวลาแล้ว ข้าพเจ้าได้รับทั้งไปทั้งมา ด้วย
 ผลานสงส่อนั้น ขอจงให้ข้าพเจ้ามีพาหนะที่สามารถไปมาได้เร็วถึง ๕ อย่าง คือ
 ถ้าเป็นช้างหรือม้า ก็ให้มันเดินเร็วได้วันละ ๕๐ โยชน์ ๖๐ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์
 ๑๒๐ โยชน์ ในอนาคตกาลภายภาคหน้า อีกประการหนึ่ง ตัวของข้าพเจ้าผู้กลับ
 ไปกลับมาในเวลานี้ ก็ร้อนด้วยแสงแดดแผดเผา ด้วยผลอันนั้น ขอจงให้ข้าพเจ้า
 มีเดชานุภาพอันเข้มแข็ง เหมือนแสงพระอาทิตย์ในเวลาเที่ยง จงทุกภพทุกชาติไป
 อีกประการหนึ่ง นายของข้าพเจ้าก็ได้ให้ส่วนบุญแก่ข้าพเจ้าในการใส่บาตรคราวนี้
 เพราะฉะนั้น ต่อไปภายภาคหน้า ขอจงให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมเหมือนกับพระ
 ผู้เป็นเจ้านั้นเถิด ฯ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า เอว โหตุ จงเป็นดังเจ้า
 ปรารถนาเถิด ตั้งนั้นแล้ว ก็อนุโมทนาด้วยคำว่า อจิฉิํ ปตฺถิํ ตฺยหํ จิปปเมว
 สมิขฺเขตฺตํ สิ่งใดที่เจ้าประสงค์จงใจแล้ว จงให้สิ่งนั้นสำเร็จแก่เจ้าโดยพลัน ฯ
 สพเพ ปเรนฺทฺ สงฺกปฺปา จนฺโท ปณฺณรโส ยถา จงให้ความปรารถนาของเจ้า
 ทั้งสามเต็มเปี่ยมเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญฉะนั้นเถิด ตั้งนั้น ฯ เมื่อคนใช้คน
 นั้นตายจากชาตินั้นแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอยู่ตลอดกาล
 นาน เวลาจุติจากสวรรค์แล้ว ก็ลงมาเกิดเป็นพระมหากษัตริย์ มีพระนามบัญญัติ
 ว่าพระเจ้าจันทรวิชัย อยู่ในกรุงอชเชนี ครั้นนั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยัง
 ทรงพระชนมมัยอยู่ ท้าวเธอมีนางข้างเชือกหนึ่งชื่อว่าภททวดี มีฝีเท้าเดินได้วันละ
 ๕๐ โยชน์ มีทาสคนหนึ่งเดินเร็วได้วันละ ๖๐ โยชน์ มีม้า ๒ ม้า วิ่งได้เร็ววันละ
 ๑๐๐ โยชน์ มีช้างเชือกหนึ่งชื่อนาฬาคิริ มีกำลังเดินทางได้วันละ ๑๒๐ โยชน์

สมดังความปรารถนาเข้ามาแล้วในอดีตชาติ ฯ เพราะฉะนั้น ขอให้เขามานั่งไต่ถาม
 คน เป็นคนใช้คนอื่น จงขยันขันแข็งต่อหน้าที่ของตน จงตนขึ้นทำงานก่อน
 นาย จงเลื่อมใสศรัทธาในการทำบุญให้ทานของนาย จึงจักได้เป็นนายเขาข้างหน้า
 เหมือนเรื่องพระเจ้าจันทรปัชโชตที่แสดงมา

ฐานะข้อที่ ๒ อันเป็นหน้าที่ของบ่าวไพร่คนใช้สอย คือ นอนที่หลังนาย
 นั้น อธิบายว่า ธรรมดาผู้ที่เข่าบ่าวไพร่ของเขา หรือเป็นคนใช้ของเขา หรือเป็น
 ลูกจ้างของเขา ต้องนอนที่หลังนายเสมอไป เพราะถ้านอนก่อนนาย ก็จะถูกนายว่า
 กล่าว โดยเหตุว่า เวลานั้นจะใช้ตัวกันนอนหลับเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจำ
 อยู่เองที่จะต้องนอนที่หลังนาย แต่ว่าผู้มันสับเกียจคร้าน ก็ชอบนอนก่อนนาย
 โดยเหตุว่า ธรรมดาคนเกียจคร้าน ย่อมเห็นแก่กินแก่นอนเป็นใหญ่ ย่อมมีร่าง
 กายอ่อนแอเสมอ คนเกียจคร้านย่อมเข้าไปในสภาวะที่ กินเป็นหน้า นอนเป็น
 เป็นประธาน ขเป็นปริโยสาน คือ ธรรมดาคนเกียจคร้าน ย่อมมุ่งแต่จะกินนอน
 เท่านั้น เมื่อกินอิ่มแล้วก็นอน นอนตื่นขึ้นก็กิน กินแล้วก็ไปทุ่งหรือไปนอกบ้าน
 เท่านั้น ผู้ที่เป็นบ่าวไพร่เขา เป็นคนใช้เขา หรือเป็นผู้ช่วยเขา ไม่ควรทำตนให้เป็น
 คนเกียจคร้าน ไม่ควรนอนก่อนนาย หรือนอนก่อนผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้จะให้ความ
 ศักดิ์เป็นอันขาด ผู้ที่มกลุกลาน ควรหัดหลุกหลานไว้ให้ตนก่อนตน ผู้ที่เป็น
 มารดาบิดา ปู่ย่า ตายาย เวลานั้นนอนก่อนก่อนตน จึงจะเป็นการดี เพราะจะได้
 การงานดีขึ้น ทั้งจะได้ทำตัวให้ถูกในเวลาเป็นนายเขา หรือเป็นบ่าวเขาข้างหน้า

หน้าที่ข้อที่ ๓ ซึ่งว่า ถอดเอาแต่ของที่นายให้เท่านั้น พระอรรถกถาจารย์
 อธิบายว่า ไม่ถือเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยความเป็นโจร ถือเอาเฉพาะแต่ของที่นาย
 ให้เท่านั้น ขอนขให้เห็นชัดอยู่แล้วว่า ผู้ที่เป็นบ่าวไพร่เขา เป็นคนใช้ของเขา ต้อง
 เป็นคนซื่อสัตย์ ไม่มีอไวใจเร็ว ไม่ฉกฉกข้าวของเงินทองของนายจึงจะได้
 เพราะธรรมดาบ่าวไพร่หรือคนใช้ อาจหยิบฉวยสิ่งใดได้ตามใจชอบ ถ้าไม่ซื่อตรงต่อ
 นายแล้ว อาจขโมยของนายได้โดยง่าย แต่ว่านายก็อาจจับได้โดยง่ายเหมือนกัน
 เมื่อนายจับได้แล้ว ก็จะต้องถูกลงโทษตามฐานะของนายบ้าง ตามอำนาจกฎหมาย
 บ้านเมืองบ้าง ต่อไปตนจะไปอยู่ที่ใด ก็อยู่ได้ยาก เพราะชื่อของตนที่เป็นคนมือ
 ไวใจเร็วนัก ย่อมจะปรากฏไปในที่ต่าง ๆ เป็นอันว่าตัดหนทางข้างหน้าของตน

เสียแล้ว ถ้าตนเป็นผู้ย่อยในทางราชการ ก็จะหาที่ทำงานได้ยาก เพราะในทางราชการย่อมไม่รับผู้มีความผิดทางอาญา มีการถือโทษ ถักขโมยของหลวง เป็นต้น โดยเหตุนี้ ท่านทั้งหลายจงจำไว้ว่า คุณสมบัติอันดีของผู้ย่อย ก็คือความซื่อสัตย์ สุจริตต่อผู้ใหญ่ ไม่ทำตนเป็นมือไวใจเร็ว หยาบโหนนจวนนี้ ด้วยกิริยาขโมย ดังนี้

ฐานะข้อที่ ๔ ว่า การทำงานให้ดีขึ้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า บ่าวไพร่ที่น้ำใจดี ย่อมไม่คิดว่า เราจะทำการงานให้ดีขึ้นทำไม เพราะถึงเราทำให้ดีขึ้น เราก็ไม่ได้อะไร ฯ มีแต่ตั้งใจทำการงานให้ดีขึ้นเท่านั้น ข้อนี้หมายความว่า ผู้ที่เป็นบ่าวไพร่คนใช้สอย หรือเป็นผู้ย่อยกว่าเขา ต้องทำการงานในหน้าที่ของตนให้ดีขึ้นเป็นลำดับไป ตนจึงจะได้ดีขึ้นเป็นลำดับ เช่นตนจะเป็นที่รักใคร่ของนายขึ้นไปโดยลำดับ เป็นต้น

ฐานะข้อที่ ๕ ว่า นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่ต่าง ๆ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เมื่อมีการพูดกันขึ้นในที่ประชุม ก็กล่าวขึ้นว่า ไม่มีใครจะดีเท่านายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่รู้สึกตัวว่าเป็นบ่าวไพร่ของท่าน ไม่รู้สึกตัวว่าท่านเป็นนาย เพราะท่านดีต่อข้าพเจ้ามาก ดังนี้ ข้อนี้หมายความว่า ผู้ที่เป็นบ่าวไพร่ของเขา หรือเป็นคนใช้ของเขา หรือเป็นผู้ย่อยของเขา เช่นผู้ย่อยในทางราชการเป็นตัวอย่าง เมื่อพูดถึงนาย หรือพูดถึงผู้ใหญ่ของตนขึ้นมาในที่ใด ก็ให้สรรเสริญในที่นั้น คำสรรเสริญนั้น จะสรรเสริญอย่างไรก็ได้ จะสรรเสริญตามคำพระอรรถกถาจารย์ที่กล่าวไว้นั้นก็ได้ จะสรรเสริญอย่างอื่นก็ได้ แต่ว่าสรรเสริญอย่างอื่นไม่ดีเท่ากับสรรเสริญ ตามคำของพระอรรถกถาจารย์ คือ ในคำของพระอรรถกถาจารย์นั้น ให้สรรเสริญว่า นายของข้าพเจ้าไม่ถือตัวว่าเป็นนาย ไม่เหยียดข้าพเจ้าว่าเป็นบ่าวไพร่ เป็นคนใช้เป็นผู้ย่อยแม้แต่อย่างไร ท่านดีต่อข้าพเจ้าเหมือนกับไม่ใช่บ่าวไพร่ของท่าน เหมือนกับไม่ใช่คนใช้ของท่าน เหมือนกับไม่ใช่ผู้ย่อยของท่าน ดังนี้

เมื่อนายและบ่าว ต่างฝ่ายต่างทำถูกต้องตามหน้าที่ของตนฝ่ายละ ๕ ข้อ ดังแสดงมาในกัณฑ์ก่อนและกัณฑ์แล้ว ก็เรียกว่าน้องกันกับอันตรายที่จักมีมาจากทิศเบื้องต่ำ คือ บ่าวไพร่บริวารได้เป็นเทียงแท้ตามกระแสพระภูฏา แสดงมาในหน้าที่บ่าวไพร่ก็สงนอความเพียงเท่านั้น เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๖๔

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคาลกสูตร คือนวด้วยหน้าที่กุกุตรควรประพาศต่อสมณพราหมณ์

ปณฺหิ โข กหปฺติปฺตฺต จาเนหิ กุกุปฺตเต อูปริมา ทิสสา สมณพราหมณา
ปจฺจุปฺปชาตพฺพา เมตฺเตน กายกมฺเมน เมตฺเตน วจิกมฺเมน เมตฺเตน มโนกมฺเมน
อนาวฏฺทวารคาย อามิสานุปฺปทานนาคิ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฐกัณฐ ๖๔ ว่าด้วยหน้าที่กุกุตร
ควรประพาศต่อสมณพราหมณ์ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๔ คัมภีร์ทิฆนิกาย
ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีสวดสังคาลมานพเป็นบุตรคฤหบดีว่า ตุก่อนบุตรคฤหบดี กุกุตรควรประ-
พาศต่อสมณพราหมณ์ ซึ่งเป็นทิศเบื้องบนด้วยสถานทั้ง ๔ คือ ด้วยกายกรรมประกอบ
ด้วยเมตตา ๑ ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑
ด้วยไม่ปดประทุบ้านเรือน ๑ ด้วยให้อามิสทาน ๑ ดังนี้ สันเนอความในวาระพระบาลี
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตานี้ คือ กายกรรมเป็นต้น
ที่บุคคลทำด้วยเมตตาจิต เรียกว่า เมตตากรรม ฯ ในคำว่า กายกรรมประกอบ

ควยเมตตาเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า การคิดว่าเราจักนิมนต์ภิกษุทั้งหลายแล้วให้ไปวิหารถือเอากระบองกรองน้ำ กรองน้ำถวายภิกษุทั้งหลายก็ดี ทำกิจต่าง ๆ มีบิณฑบาตให้ภิกษุทั้งหลายเป็นต้นก็ดี เรียกว่า กายกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งนั้น ฯ การเห็นภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงถวายข้าวต้มข้าวสวยด้วยความเคารพทั้งเป็นต้นก็ดี แสดงความยินดีต่อผู้ที่ทำบุญให้ท่านก็ดี ตั้งใจฟังธรรมก็ดี คือนับโดยเคารพเป็นต้นก็ดี เรียกว่า วชิกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งนั้น ฯ การคิดว่า ขอให้พระทั้งหลายของเราปราศจากเวรภัย ดังนี้ เรียกว่ามโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ฯ คำว่า ควยไม้ปักประตูเรือนนั้น คือ ผู้ที่ไม่ถวายทานแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล ถึงแม้ว่าจะเปิดประตูไว้ทุกประตูก็ตาม ก็เรียกว่า ปักประตูบ้านเรือน ฯ ส่วนผู้ถวายทานแก่สมณพราหมณ์ ถึงแม้ว่าจะปิดประตูบ้านเรือนไว้ก็ดี ก็เรียกว่าเปิดประตู ฯ เมื่อท่านผู้มีศีลมาที่ประตูบ้านของตน ไม่บอกว่าไม่มีในสิ่งท่ม้อย แล้วถวายสิ่งท่มอยนั้นไป เรียกว่าไม้ปักประตูบ้านเรือน ฯ คำว่า ควยให้อามิสทานนั้น คือ สิ่งทควรบริโภคนั้นในเวลาเช้าก่อนเที่ยง เรียกว่าอามิส มีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายข้อความทั้ง ๕ นั้น ออกไปอีก กล่าวคือ ข้อที่ว่ากายกรรมประกอบด้วยเมตตา ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่กายกรรมเป็นต้น ที่บุคคลทำด้วยเมตตาจิต แล้วยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายนั้นไป ได้ใจความว่า ผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ จะทำสิ่งใดเกี่ยวข้องกับสมณพราหมณ์ มีพระภิกษุสามเณรเป็นต้น ควยเหตุว่าสมณพราหมณ์มีพระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นต้นนั้น เป็นผู้อ่อนควยเมตตา กรุณา ไม่กล้าแข็งต่อผู้ใด ถึงจะทำร้ายว่าตีท่าน ท่านก็ไม่โต้ตอบโดยมาก มีตัวอย่างในครั้งพระพุทธเจ้าอยู่หลายเรื่องด้วยกัน มีเรื่องพระที่ถูกนายพรานให้สุนัขไล่กัดเป็นต้น

คำว่า กายกรรมประกอบด้วยเมตตานัน ก็ได้แก่การทำต่อสมณพราหมณ์ ด้วยใจเมตตา เป็นต้นว่าตักน้ำถวายหรือนวดพุงให้ดังที่พระอรรถกถาจารย์ว่าไว้ นั่น แต่คำว่า เป็นต้นนั้น ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจว่า นอกจากนั้นยังมีอีกมาก เป็นอันได้ใจความว่า ขรวาสควรช่วยเหลือภิกษุสามเณรด้วยกำลังกายในกิจการ ที่ต้องทำด้วยกำลังกาย เช่น ช่วยก่อสร้างซ่อมแซมเสนาสนะที่อยู่อาศัย เป็นต้น และควรให้อ่อนน้อมด้วยกาย เช่น ยกมือไหว้หรือหลักทางให้เป็นต้น ถึงจะมองดู ก็ควรมองดูด้วยเมตตา อย่ามองดูด้วยความเกลียดชัง หรือโกรธแค้นเป็นอันขาด เพราะผู้ให้อ่อนน้อมด้วยกาย มีการยกมือไหว้ เป็นต้น จะได้ผลอันดี คือ การเกิด ในตระกูลสูงในภายภาคหน้า ฯ การมองดูด้วยตาอันแสดงความเลื่อมใสนับถือกัน จะไม่เกิดโรคตา มีเจ็บตาหรือตาต้อ เป็นต้น จนตลอดหลายแสนชาติ แม้แต่สัตว์ ตีรจนาแก่ ๆ ซึ่งรู้จักเคารพบนอบต่อพระพุทธเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ ด้วยการ ยกมือไหว้สองชั้นไหว้กับศีรษะลงคำนับ ในเวลาที่ได้เห็นพระพุทธเจ้ากับเหล่าภิกษุสงฆ์ เท่านั้น พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสว่า จักไม่ไปสู่ทุกคติตลอดแสนกัลป์เป็นกำหนดกาล ในที่สุดจักได้สำเร็จพระปัจเจกโพธิญาณ ดังนี้ เรื่องนี้ได้แก่เรื่องนกเค้ที่กล่าวไว้ใน พระคัมภีร เพราะฉะนั้น ควรที่คนทั้งหลายจะแสดงความเคารพต่อพระภิกษุสามเณร ว่า ท่านเป็นผู้มีศีลธรรมดีกว่าตน จงทุกคนไป

คำว่า วชิกรรมประกอบด้วยเมตตานัน พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ว่า ได้ แก่การเห็นพระภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาต แล้วบอกให้คนทั้งหลายใส่บาตรด้วย คำว่า ท่านจงนำข้าวต้มข้าวสวยมาใส่บาตร ดังนี้ ๐ ได้แก่การแสดงความยินดี ต่อผู้ทำบุญกับพระภิกษุทั้งหลาย ๐ ได้แก่การฟังธรรม ๐ ได้แก่การต้อนรับโดย เคารพ เป็นต้น ๐ ดังนี้ คำพระอรรถกถาจารย์ชี้ให้เห็นว่า การพูดให้เป็นประโยชน์ แก่สมณพราหมณ์มีพระภิกษุสามเณรเป็นต้น เรียกว่าเป็นวชิกรรมประกอบด้วยเมตตา เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า การพูดให้เสียประโยชน์ของสมณพราหมณ์ หรือการ คำว่าสมณพราหมณ์ เรียกว่าเป็นวชิกรรมปราศจากเมตตา ไม่ควรที่คนทั้งหลาย จะประพฤตินั้นเป็นอันขาด เพราะเป็นบาปอันหยาบช้าสามัญ ทำให้ไปตกอบาขภูมิ นรกเป็นต้น การพูดไม่ดีต่อสมณพราหมณ์ คือ การด่าว่าดูถูกดูหมิ่นสมณพราหมณ์นั้น

ขอมให้โทษทั้งในชาตินี้และชาติหน้า คือ ในชาตินี้กัมมผลซึ่งนำหน้า ส่วนชาติหน้า ขอมเป็นดังกับวาจาของตน เช่น เรื่องขัมพกาชัวก และเรื่องนางอัมพปาลีคลีกา เป็นตัวอย่างฉะนั้น คือ ขัมพกาชัวกนั้น ได้กินบุตรคนเป็นอาหารอยู่ตลอดกาลนาน เพราะโทษที่ได้คำพระอรหันต์ว่า ท่านจงไปกินบุตรคนเหมือนกับสุนัขสุกรเถิด ดังนั้น ส่วนนางอัมพปาลีคลีกานั้น ได้เป็นหญิงแพศยาอยู่หลายชาติ เพราะอำนาจปาปอกศล ที่กล่าวคือพระอรหันต์ตรัสว่า ท่านจงกินเนื้อจะเป็นลูกเมียแพศยา ดังนี้ โดยเหตุนั้น ควรทบทวนทั้งหลายจะตเว้นจากสิ่งที่ไม่ดีคือพระภิกษุสามเณรไว้จึงได้ เพราะให้โทษทั้งชาตินี้และชาติหน้าดังแสดงมา

คำว่า มโนกรรมประกอบด้วยเมตตานั่น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ได้แก่การคิดว่า ขอให้พระของเรจงปราศจากเวรภัย ดังนี้ ถิ่นให้เห็นชัดว่า ผู้เป็นศฤหัตถ์ ต้องน้อมอยากให้พระภิกษุสามเณรมีความสุขกายสบายใจอยู่เสมอ เพราะเหตุว่า เมื่อพระภิกษุสามเณรมีความสุขกายสบายใจแล้ว ท่านก็ได้ทำหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสั่งสอนได้ โดยสะดวก และอีกประการหนึ่ง การที่น้อมอยากให้พระภิกษุสามเณรมีความสุขความสบายนั้น ตนและครอบครัวของตนก็มีความสุขสบายด้วย เพราะพระภิกษุสามเณรทั้งหลายเป็นผู้มีศีลธรรมอันดี อาจทำให้ความนึกความคิดของตนนั้นมัวอันสงสรวุ่นเห็นในปัจจุบันทันตา เพราะเพียงแต่นึกอยากให้คนและสัตว์ซึ่งไม่มีศีลธรรมอันดี มีความสุขความเจริญ ซึ่งเรียกว่าเจริญเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวงเท่านั้น ก็ยังได้รับอันสงสรวุ่นถึง ๓๐ ประการ มีการเป็นที่รักใคร่ของคนทั้งหลายเป็นต้นอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น การแผ่เมตตาต่อพระภิกษุสามเณรมีศีลธรรมอันดี ก็ยังจะเห็นอันสงสรวุ่นแก่กล้าขึ้นไปเป็นธรรมดา

คำว่า ไม่ปิดประตูบ้านเรือนและให้อามิสทานนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงไว้แจ่มแจ้งอยู่แล้วว่า ได้แก่การถวายทั่วไป และถวายอามิส คือ อาหารแก่ผู้มศีล เพราะฉะนั้น สำหรับ ๒ ข้อนี้ไม่มีคำที่ควรอธิบายอีก มีแต่ควรยกตัวอย่างมาอ้างให้เห็นว่า การถวายทานแก่ท่านผู้มศีลนั้น มีผลอันสงสรวุ่นอย่างไรเท่านั้น โดยเหตุนั้น จักได้ยกตัวอย่างของผู้ถวายบิณฑบาต ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานบิณฑบาต แก่ผู้มศีล สืบต่อไป

อดีต พาราณสีวาส เอโก กุมภพิโก อรณเณ วิจรณโต จีวร ทตฺวา เรื่องผู้
 ถวายเครื่องนุ่งห่มแก่ผู้ศรัทธา ได้มีปรากฏมาในเรื่องพระเจ้าอนันตราชว่า ใน
 อดีตกาลล่วงแล้วมา มีกุมภพิกคนหนึ่งอยู่ในกรุงพาราณสี ได้พบพระบิณฑุเจกพุทธเจ้า
 พระองค์หนึ่งกำลังทำจีวรอยู่ พอรูว่าผ้าอนูวาท คือ ผ้าสำหรับทาบชายจีวรของ
 พระบิณฑุเจกพุทธเจ้านั้นไม่พอ จึงได้ถวายผ้าขาวม้าของตนด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ฯ
 เวลาที่กุมภพิกนั้นทำกาลกิริยาแล้ว ก็ได้ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ เสวยทิพยสมบัติ
 อยู่ตลอดกาลนาน เวลาจึงจากสวรรค์แล้วได้ลงมาเกิดในตระกูลอำมาตย์ มีนิวาส
 สถานอยู่ห่างจากกรุงพาราณสี ๑ โยชน์ เมื่อเติบโตขึ้น จะเข้าไปค้นภักขัตฤกษ์ในกรุง
 ก็ได้ขอผ้านุ่งผ้าห่มใหม่ ๆ จากมารดา มารดาส่งให้ผืนไหนก็บอกว่าเนื้อหยาบทั้งนั้น
 เมื่อมารดาว่า ผ้าที่เนื้อละเอียดกว่านั้นไม่มีในบ้านของเราแล้ว จึงบอกแก่มารดาว่า
 ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะไปแสวงหาเอง มารดาจึงว่า ไปเกิดลูกเอ๋ย ตามหัวใจของ
 มารดาแล้ว ก็อยากให้เจ้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินในเร็ววันนั้น ฯ กุมารนั้นจึงให้วามารดา
 แล้วออกจากบ้านเดินทางไปสู่กรุงพาราณสี ได้ไปนอนคลบสรีระอยู่ที่พระแท่นศิลา
 ในพระราชอุทยาน ฯ ในกาลวันนั้น เป็นวันที่ ๘ แห่งวันที่พระเจ้าพาราณสีสวรรคต ฯ
 ชาวพระนครทั้งหมดมีอำมาตย์เป็นต้น ได้พร้อมกันถวายพระเพลิงแล้ว ก็ปริกษา
 กันว่า พระราชาของเรามีแต่พระราชธิดาพระองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีพระราชโอรสเลย
 ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชาข้อมไม่ตั้งอยู่ได้ เมื่อปริกษากันดังนี้แล้ว จึงจัดม้าสินธพ
 ซึ่งมีสีดังดอกโกมุท ๔ ม้า เข้าเทียมบุษบราชรถ จัดเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ คือ
 พระขรรค์ เสวตฉัตร มหามงกุฏ ฉลองพระบาท พัดวาลวิชนี ขึ้นตั้งไว้
 บนรถแล้วก็ปล่อยไป รถได้ออกจากพระนครทางประตูตะวันออกแล้วแล่นไปสู่พระ
 ราชอุทยาน ทำการปทักษิณเวียนรอบพระแท่นศิลาจนถึง ๓ รอบ แล้วก็หยุด
 อยู่ ฯ ปุโรหิตจึงไปเปิดผ้าคลุมเท้าของกุมารนั้นดู ก็เห็นว่ากุมารนั้นมีลายพ่นเท้า
 สมควรเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ จึงให้ประโคมดนตรีจนถึง ๓ ครั้ง เป็นอาณัติ
 สัญญา ฯ ขณะนั้น กุมารก็เปิดผ้าคลุมสรีระขึ้นถามว่า นี้อะไรกัน ฯ ปุโรหิตนั้น
 ตอบว่า ราชสมบัติได้ถึงแก่ท่านแล้ว ฯ จึงถามว่า พระราชาของพวกท่านไปไหน ?
 ปุโรหิตตอบว่า สวรรคตแล้ว ฯ จึงถามว่า สวรรคตได้กี่วันแล้ว ฯ ได้ ๘ วัน
 กับวันนั้นแล้ว ฯ ก็พระราชโอรสพระราชธิดาไม่มีหรือ ฯ มีแต่พระราชธิดาเท่านั้น ฯ

ถ้า อย่างนั้น เราจักรับราชสมบัติอันนี้ ๑ พวกอำมาตย์มนตรีก็พากันจัดมณฑป
อภิเชก ขึ้นในทันใด แล้วอภิเชกให้เป็นพระราชานันทน์ ครั้นอภิเชกโสรงสร
ด้วยสกุณโธทกวารเสร็จแล้ว ก็น้อมผ้าทรงอันมีราคาพันเข้าไปถวาย ๑ บุญหนุนหลัง
ได้บันดาลให้ท้าวเธอคิดว่า เราจักให้ผ้าเกิดขึ้นด้วยบุญของเรา แล้วทรงหล่น
จากพระเต้าทองลงไปพื้นปฐพี ๑ ต้นกล้วยพฤกษณ์อันเต็มไปด้วยผ้าทิพย์ก็เกิดขึ้นใน
ทิศทั้ง ๔ แห่งพระอุทยานในทันใด รวมเป็นต้นไม้กล้วยพฤกษณ์ ๓๒ ต้น ๑ ท้าวเธอได้
ทรงนุ่งห่มผ้าทิพย์อันได้จากต้นกล้วยพฤกษณ์เหล่านั้นแล้ว ก็ให้ประกาศว่า หญิง
ทั้งหลายในพระราชอาณาเขตของพระเจ้าฉันท์ราช อย่าให้ทอผ้ากันอีกต่อไป ครั้น
แล้วก็เสด็จขึ้นทรงช้างคันมงคลหัตถ์ เสด็จเข้าไปสู่กรุงพาราณสี อภิเชกพระราชธิดา
ของพระราชาองค์ก่อนนั้น ให้เป็นอัครมเหสีแล้วเสวยราชสมบัติสืบไป ในเวลา
ทรงพระชราภาพแล้ว ก็พร้อมด้วยอัครมเหสีเสด็จออกบรรพชาเป็นฤาษี ได้สำเร็จ
ฌานสมาบัติอยู่ที่พระราชอุทยานนี้ เวลาสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ได้ไปเกิดอยู่ใน
พรหมโลก ๑ ต่อมาถึงครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้ พระเจ้าฉันท์ราช
นั้นก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีนามสมัญญาว่า พระมหากัสสปเถระเจ้า ส่วนพระ
อัครมเหสีนั้น ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์เถรี มีนามว่าภิกขุภิกขุณี ดังนี้

เรื่องผู้ถวายอาหารบิณฑบาตนั้น ได้แก่เรื่องมหาอุคตเศรษฐี อันมีมาแล้ว
ในอดีตกาล คือ เศรษฐีนั้นได้ใส่บาตรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ในเวลาข้าวยาก
หมากแพง แล้วปรารถนาว่า ขออย่าให้ข้าพเจ้าพบกับความอดอยากอีกต่อไป
ในวันนั้น ก็ได้มีข้าวสาลีเกิดขึ้นเต็มฉางด้วยอำนาจที่ได้ถวายอาหารเป็นมัทศจรรย์
ต่อมาชาติหลัง ๆ ก็ได้บริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารทุกภพทุกชาติตลอดมา

เรื่องผู้ถวายเสนาสนะนั้น ได้แก่เรื่องนันทิยอุบาสก ในครั้งพุทธกาล
กล่าวคือ นันทิยอุบาสก ได้ฟังอนิสงส์แห่งการถวายอาวาส จากพระบรมศาสดา
แล้ว ก็ได้สร้างพระคันธกุฎี ๔ มุม มีห้อง ๔ ห้อง ขึ้นที่มดาวihar ในป่าอิสิปตน-
มิตทายวัน จัดเครื่องเสนาสนะ มีเตียงตั้งเป็นต้น ไว้ในกุฎีนั้นพร้อมทุกประการ
ทำการฉลองเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์เสร็จแล้ว ก็หล่นตาลงบนพระหัตถ์ของพระพุทธ-
องค์ พร้อมทั้งเปล่งวาจาถวายสังกัณฐ์นั้น ๑ ในขณะนั้น ก็มีปราสาทแก้ว ๗

ประการ กว้างยาว ๑๐ โยชน์ เต็มไปด้วยนางเทพอัปสร เกิดขึ้นที่ดาวดึงส์สวรรค์ สำหรับนันทิยอบาสกนั้น ๆ อยู่มาวันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าได้ขึ้นไป เห็นปราสาทนั้น จึงได้ถามเทพธิดาทั้งหลายว่า เจ้าของปราสาทนี้ไปไหน เทพธิดาทั้งหลายก็ตอบว่า ยังอยู่ในมนุษย์ คือ เจ้าของปราสาทนี้ได้แก่นันทิยอบาสกผู้สร้าง กุฏิถวายสงฆ์ ได้ความดังนั้นแล้ว ก็กลับมากราบทูลพระพุทธองค์ ฝ่ายนันทิยอบาสกได้ทราบว่าปราสาทเกิดขึ้นรอตนอนอยู่แล้ว ก็ทำบุญให้ทานเป็นต้นยิ่งขึ้นไปอีกเป็นอันมาก เวลาตายแล้วก็ได้ไปเกิดอยู่ในปราสาทหลังนั้น

เรื่องผู้ถวายศิลาบิณฑบาตนั้น ได้แก่เรื่องพระเจ้าธรรมมาโสกราช ที่ปรากฏในกัมภีร์ทั้งหลาย มีกัมภีร์มหาเวศเป็นต้น กล่าวคือ ในอดีตกาลนั้น มีพ่อค้ามาผองยอกคนหนึ่ง ได้ขายน้ำผองอยู่ที่ตลาด ฯ มีพระบิณฑเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นโรคผิวหนังเหาะมาจากภูเขาคันธมาถ์ มาบิณฑบาตน้ำผองที่กรุงพาราณสี ฯ มีทาสคนหนึ่ง ได้ยกมือขึ้นขบอกว่า ขอให้พระผู้เป็นเจ้าไปบิณฑบาตน้ำผองที่ร้านพ่อค้าคนนั้นเถิด เวลาพระบิณฑเจกพุทธเจ้า ไปถึงร้านพ่อค้าคนนั้น พ่อค้าคนนั้นก้มความยินดี จัดน้ำผองใส่บาตรจนล้นบาตร เวลาได้เห็นน้ำผองล้นบาตรไหลลงสู่แผ่นดินก็เกิดความยินดีอย่างลึกซึ้ง จึงตั้งความปรารถนาว่า อมินาห์ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ด้วยบุญกรรมนี้ ขอจงให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาเอกราชในชมพูทวีป มีอำนาจแผ่ไปในอากาศและปฐพีได้ ๑ โยชน์ ในภพภาคหน้าเถิด ฯ พระบิณฑเจกพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาว่า จงได้ดังปรารถนา ว่าดังนี้แล้วก็กลับไป เวลาทาสคนนั้นได้เห็นดังนั้นก็ถามว่า พระผู้เป็นเจ้าได้น้ำผองแล้วหรือ เมื่อท่านตอบว่า ได้แล้ว จึงถามว่า พ่อค้าน้ำผองนั้นปรารถนาอย่างไร เมื่อพระบิณฑเจกพุทธเจ้าตอบว่า ปรารถนาเป็นพระมหากษัตริย์ในชาติหน้า ทาสนั้นจึงได้ปรารถนาเป็นอัครมเหสี เมื่อคนทั้งสองตายจากชาตินั้นแล้ว ก็ได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก พ่อค้าน้ำผองนั้น ได้มาเกิดเป็นพระราชาโอรสองค์สุดท้ายในจำนวนร้อยหนึ่งองค์ ของพระเจ้าพินทุสาร ในปาตลีบุตรมหานคร เมื่อพระราชาบิดาสวรรคตแล้ว ก็ได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ มีเดชาบุภาพแผ่ไป พระนางอัสสัมภิตา จึงแปลว่า ไม่มีข้อปรากฏที่พระหัตถ์และพระบาท ด้วยอำนาจ

ทชกมอชบชบอพระบัจเจกพทเจ้า ให้ไปบิณฑบาตนำเฝง ดังที่แสดงมา ได้ความว่า พระนางอสนธิมิตานัน เป็นผมนวพระหัตถ์และนวพระบาทกลมเกลี้ยงไม่ปรากฏข้อปลอมสมควรเทียบกับลำเทียนที่ช่างหล่อไว้เป็นอันดี ฉะนั้น

โดยเหตุที่ถวายทานแก่ท่านผู้มีศีล ได้รับผลานิสงส์ ดังตัวอย่างทั้ง ๕ ที่แสดงมาแล้วนี้ จึงควรที่ท่านทั้งหลายจะเป็นผู้ไม่ปิดประตูบ้านเรือน และถวายทานแก่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ให้ถูกต้องหน้าที่ของฆราวาสทั้ง ๕ ประการ ดังที่แสดงมาแล้วข้างต้น เป็นอันสิ้นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๕

คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยหน้าที่สมณพราหมณ์ ประพฤติดอกุลบุตร

อิมหิ โข คหปติปุตฺต จานเหิ กุลปุตฺเตน อปรีมา ทิสสา สมณพฺรหฺมณา ปจฺจุปฺภุจिता ฉหิ จานเหิ กุลปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ ปาปา นีวาเรณฺติ กลฺยาณเณ นีเวเสนฺติ กลฺยาณเณ มนสา อนุกมฺปนฺติ อสฺสุตฺตํ สาเวณฺติ สุตฺตํ ปริโยทเพณฺติ สกฺคสฺส มคฺคํ อจฺจิกฺขณฺตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๕ ว่าด้วยหน้าที่สมณะพราหมณ์ควรประพฤติดอกุลบุตร สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี อันมีมาในสังคาลกสูตรที่ ๔ คัมภีร์ที่ฌนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคางมานพผู้เป็นบุตรศฤงษะว่า ดูก่อนบุตรศฤงษะ
 สมณพราหมณ์ที่เป็นทศเบื้องบน อันกลุบุตรบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ แล้ว ย่อม
 อมฺเระหฺที่กลุบุตรด้วยสถานทั้ง ๕ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ แนะนำให้ตั้งอยู่ใน
 ความดี ๑ อมฺเระหฺด้วยน้ำใจอันดีงาม ๑ ให้ได้ทั้งสิ่งที่ยังไม่เคยพึง ๑ ทำสิ่งที่เคยพึง
 แล้วให้แจ่มแจ้ง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑ ฯ ดูก่อนบุตรศฤงษะ สมณพราหมณ์อัน
 เป็นทศเบื้องบน ที่กลุบุตรบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ แล้ว ย่อมอมฺเระหฺที่กลุบุตรด้วย
 สถานทั้ง ๕ นั้น ฯ การที่กลุบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ อันเป็นทศเบื้องบนอย่างนี้
 เรียกว่า บิณฑิสเบื้องบนไม่ให้มีภัยอันตราย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสัมปสาทนียสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
 วิลาสินีว่า คำว่า อมฺเระหฺด้วยน้ำใจอันดีงามนั้น ได้แก่การแผ่เมตตาไปว่า ขอสัตว์
 ทั้งปวงจงมีความสุขเกิด ขอสัตว์ทั้งปวงจงอย่ามีความทุกข์เลย ขอสัตว์ทั้งปวงจงอย่า
 มีเวร อย่ามีโรค อย่าได้มีพยาบาทแก่กัน ฯ อีกประการหนึ่ง สมณพราหมณ์
 ทั้งหลาย พาผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยกัน ซึ่งเป็นผู้ศรัทธาเข้าไปสู่เรือนอุปัฏฐากของคน
 เรียกว่า อมฺเระหฺด้วยน้ำใจอันดีงาม ฯ คำว่า ทำสิ่งที่เคยพึงแล้วให้แจ่มแจ้งนั้น
 คือ กำจัดความสงสัย หรือให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดความสงสัยในสิ่งที่กลุบุตรได้ฟังมาแล้ว
 นั้น ฯ ส่วนเนื้อความนอกจากนี้ เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนี้ สันเนอความ
 ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ที่
 กลุบุตรได้ปฏิบัติด้วยสถานทั้ง ๕ ดังได้แสดงมาในกัณฑ์ก่อนนั้นแล้ว ย่อมอมฺเระหฺที่
 กลุบุตรด้วยสถานทั้ง ๕ ดังที่ยกขึ้นแสดงตามพระบาลี ฯ สถานทั้ง ๕ นั้น
 พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายออกไว้เพียง ๒ ข้อเท่านั้น คือ ข้อว่า สงฺเระหฺด้วย

เข้าใจอันดีงาม กับชื่อว่าทำสิ่งที่เคยฟังแล้วไว้อย่าง
ทำไม่ได้กับขันธอธิบาบไว้ จึงจำเริญที่จะต่ออาชกับขันธอธิบาบ เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่ผู้ฟังทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

กล่าวคือ คำว่า ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว และแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดีนั้น
ได้แก่ การที่สมณพราหมณ์ชโยในบัดนี้ และอนาคต แห่งความชั่วทั้งหลาย
มีปาณาติบาต เป็นต้น แล้วห้ามไม่ให้ทำว่า เจ้าอย่าทำความชั่วอย่างอื่นอีกต่อไป
ความชั่วอันใดที่กัลยาณิกิริยาทำแล้ว ท่านก็เตือนความชั่วอันนั้นให้ฟังว่า เป็นของ
ไม่ดี แล้วแนะนำให้ทำแต่ความดี มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน เป็นต้น ฯ ขยาย
ความออกไปอีกชั้นหนึ่งว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย บ่อมหิโทษแห่งความชั่ว
๑๐ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมศมฺมิจจาจาร มสาวาท ปิสุณาวาท
มรฺสวาท สัมผัสฺปปลาปวาท อภิชฌา พยาบาท มัจฉาทิฏฐิ ให้ฟังเป็นอย่าง ๆ ไป
แล้วห้ามไม่ให้กัลยาณิกิริยาทำต่อไป การทำอย่างนี้เรียกว่า ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ฯ
การที่สมณพราหมณ์ชโยคุณแห่งความดี คือ ชโยคุณแห่งการช่วยชีวิตผู้อื่น การ
ให้ทาน การยินดีในกรรมของตน การพูดจริง การพูดอ่อนหวาน การพูด
สมานมิตร การพูดสิ่งที่มีประโยชน์ การไม่โลภเอาของผู้อื่น การไม่ปองร้าย
ผู้อื่น การเห็นชอบตามเป็นจริง ให้กัลยาณิกิริยาฟังแล้วแนะนำให้ทำตาม เรียกว่า
แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี เพราะฉะนั้น ควรที่กัลยาณิกิริยาทั้งหลาย จะบำรุงสมณะ
พราหมณ์ด้วยสถานทั้ง ๕ คบหาสมาคมกับสมณพราหมณ์ให้คุ้นเคยสนิทสนม เพื่อ
ท่านจะได้มีโอกาสชโยโทษแห่งความชั่ว ได้ชโยคุณแห่งความดีให้ฟังตามที่แสดงมาน
ด้วย ตามนัยอื่นด้วย เพราะว่า ความชั่วและความดีไม่ใช่มีแต่เพียง ๑๐ ประการ
เท่านั้น ยังมีอีกมากมายหลายประการ เช่น กรรมกิลเลส ๘ อคติ ๔ อบายมุข ๔
หรืออบายมุข ๖ มลทิน ๘ อุปกิลเลส ๑๖ ก็ล้วนแต่เป็นความชั่วทั้งนั้น ส่วน
ความดีนั้น เช่น ความหมั่นหาทรัพย์โดยที่ชอบ ความรักษาทรัพย์ไว้ ความ
ใช้จ่ายทรัพย์แต่พอควร ความคบเพื่อนที่ดี ความมีศรัทธา มีศีล มีการ
ให้ทาน มีปัญญา เป็นต้น ก็เรียกว่า ความดีทั้งนั้น ฯ ในสมัยนี้ บ่อมหิได้รับ
คำสั่งสอนจากสมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ด้วยการฟัง

พระธรรมเทศนาของท่าน บางบ้าน บางตำบล ก็ได้รับคำสอนจากท่าน ด้วยการ
เล่าเรียนธรรมศึกษา เป็นอันว่า สมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา
ทุกคน บ่อมอนุเคราะห์กัลปบุตรด้วยสถานที ๑ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
และด้วยสถานที ๒ คือ แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ด้วยการแสดงธรรม
สั่งสอนแล้ว ถึงข้อที่ ๔ คือ ข้อว่า ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟังก็ดี ข้อที่ ๕
ว่า ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้งก็ดี ข้อที่ ๖ ว่า บอกทางสวรรค์ให้ก็ดี สมณะ
พราหมณ์ คือ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ ก็ได้อนุเคราะห์กัลปบุตรด้วยการแสดงธรรม
สั่งสอนแล้ว ส่วนข้อที่ ๓ ว่า อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงามนั้น เป็นการอนุเคราะห์
ด้วยการแผ่เมตตาทางใจ ฯ เมื่อรวมลงไป ก็ได้หน้าที่ของพระพุทธศาสนา
ที่ควรประพฤติดอกบุตร ที่อยู่ในบ้านในสมัยนี้ เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ
การแสดงธรรมสั่งสอน ๑ การแผ่เมตตาให้ ๑ เท่านั้น ส่วนกัลปบุตรที่อยู่ในวัด
คือ เด็กวัดนั้น บ่อมได้รับอนุเคราะห์จากภิกษุทั้ง ๖ สถาน เพราะว่า
เด็กวัดอยู่กับพระนั้น พระต้องห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ มีแต่แนะนำให้ทำแต่
ความดี ๑ ต้องอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑
ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้งขึ้น ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑ การบอกทางสวรรค์ให้นั้น
ได้แก่แสดงให้ฟังว่า ผู้ทำความดีอย่างนั้นแล้ว บ่อมได้ไปเกิดในสวรรค์ ดังนี้ ฯ
สำหรับชาวบ้านทั่วไปนั้น ก็เหมือนกับกัลปบุตรที่อยู่ในวัด คือ ได้รับความ
อนุเคราะห์จากภิกษุสามเณรเพียง ๒ สถาน คือ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของท่าน ๑
ได้รับไมตรีจากท่าน ๑ เท่านั้น เพียงแต่ ๒ อย่างเท่านั้น ก็มีประโยชน์เป็นอันมาก
ประการ คือ การได้ฟังธรรมจากท่านนั้น บ่อมรู้จักบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์
และไม่ใช้ประโยชน์เป็นอันมาก เมื่อรู้แล้วปฏิบัติตาม ก็จะได้รับประโยชน์
จากการปฏิบัติอีกเป็นอันมาก ฯ การได้รับไมตรีจิต คือ ความแผ่เมตตาจาก
ท่านนั้น ก็ทำให้ได้ความอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัย ตามสมควรแก่ฐานะ
ของตน ฯ อำนาจเมตตาของพระภิกษุสงฆ์นั้น บ่อมแรงมากกว่าอำนาจเมตตา
ของผู้อื่น เพราะว่า พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ทรงคุณธรรม มีศีลเป็นต้น ถ้า
พระภิกษุสงฆ์เจริญพระปริตร สวดพระปริตร ด้วยจิตเมตตาประกอบด้วยแล้ว ก็ยัง
ทำให้ชาวบ้านปราศจากโรคภัยไข้เจ็บมากขึ้น กว่า การแผ่เมตตาทางใจอย่างเดียว

มีเรื่องพระอนนทเถระเจ้าสวตรัตนปริตร ระงับภัย ๓ ประการ ในเมืองเวสาลีเป็น
 อุทาหรณ์ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทปรากฏว่า เอกสมัย หิ สมเข
 เวสาลี กล่าวคือ ในครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นครึ่งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์มอยุนั้น
 เมืองเวสาลีนั่นเป็นเมืองใหญ่โตกว้างขวาง มีภิกษุถึง ๑ พัน ๑ ร้อย ๑ พระองค์
 มีปราสาทราชมณเฑียร สวนอุทยานและสระโบกขรณี ก็ถึง ๑ พัน ๑ ร้อย ๑ แห่ง
 ด้วยกัน ฯ ครั้นต่อมาเมืองเวสาลีนั่นก็เกิดทุกข์ภัยขึ้น คนทั้งหลายที่ยาก
 จน ก็ตายไปด้วยความอดอาหาร แต่เมื่อตายมากเข้า ก็มอมมนุษย์ ภูติ ผี ปีศาจ เข้า
 ไปในเมือง ด้วยได้กลิ่นซากศพ เมื่อพวกมอมมนุษย์ ภูติ ผี ปีศาจ เข้าไปในเมืองได้ ก็
 ทำให้คนตายมากขึ้น ในลำดับนั้น ก็เกิดหิวาตกโรคขึ้น ด้วยอำนาจกลิ่นซากศพ
 ทั้งหลาย รวมเป็นภัย ๓ ประการ คือ ทุกข์ภัยภัย อันได้แก่การอดอยาก
 มอมมนุษย์ อันได้แก่มอมมนุษย์เบียดเบียน โรคภัย อันได้แก่อหิวาตกโรคเกิดขึ้น
 ในเมืองเวสาลี ฯ ชาวเมืองจึงประชุมกันกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
 ภัย ๓ ประการ ได้เกิดขึ้นในพระนครแล้ว ตั้งแต่ก่อนมาจนถึง ๑ ชั่วพระราชา
 แล้ว ยังไม่เคยมีภัยเช่นนี้เกิดขึ้นเลย ภัยเช่นนี้ย่อมไม่เกิดขึ้นในรัชกาลของ
 พระราชาผู้ตั้งอยู่ในธรรม ฯ พระราชาจึงให้ประชุมชาวพระนครทั้งสิ้น แล้วตรัสว่า
 พวกท่านจงพิจารณาดูสิ่งที่ไม่ชอบธรรมอันมีอยู่ในตัวเรา ฯ ชาวเมืองเวสาลี ก็ได้
 พากันตรวจดูตามความประพฤติของพระราชาทุกประการ ก็ไม่เห็นว่าจะมีสิ่งใดผิด
 ประเพณี จึงได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า โทษของพระองค์ย่อมไม่มี
 กราบหูลดกันแล้ว จึงปรึกษากันว่า ทำอย่างไรภัย ๓ ประการนี้จะสงบไป ฯ เมื่อ
 บางพวกกล่าวว่า ต้องทำพิธีบวงสรวงเทพยดา ต้องอ่อนน้อมเทพยดา
 ต้องทำมงคลจึงจะได้ ก็มีผู้ห้ามเสียว่า การทำเหล่านั้นไม่อาจระงับภัย ๓ ประการ
 นี้ได้ ฯ อีกพวกหนึ่งจึงกล่าวกันว่า ครุฑทั้ง ๖ เป็นผู้มีอำนาจมาก เมื่อเชิญ
 ครุฑทั้ง ๖ มาแล้ว ภัย ๓ ประการนั้นก็จักหายไป ฯ อีกพวกหนึ่งจึงกล่าวกันว่า
 เวลาน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้เกิดขึ้นในโลกแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็น
 ผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ได้ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก
 ทั้งหลาย เมื่อพระองค์เสด็จมาที่เมืองนี้ ภัยทั้ง ๓ ประการก็จักหายไป ฯ คน
 ทั้งหลายต่างก็เห็นด้วย จึงถามกันขึ้นว่า เวลานองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับ

อุบลโกเน เมื่อทราบว่า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร ในกรุงราชคฤห์ จึง
 พร้อมกันจัดเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก มอบให้แก่มหาลิจฉวิกับบุตรปุโรหิต
 เป็นอันมาก พวกนั้นทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ ทูลถวาย
 เครื่องบรรณาการและเล่าเหตุการณ์ที่บังเกิดแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า
 ขอพระองค์จงส่งพระบรมสาสดา ให้ไปสู่เมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายในบัดนี้ ฯ
 พระเจ้าพิมพิสารจึงมีพระราชดำรัส ตรัสตอบว่า ขอพวกท่านจงไปทูลอาราธนาด้วย
 ตนเองเถิด ฯ พวกนั้นก็พากันไปกราบทูลพระพุทธรองค์ว่า ข้าแต่พระพุทธรองค์
 ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ภัย ๓ ประการ ได้เกิดขึ้นในเมืองเวสาลีแล้ว เมื่อ
 พระองค์ทรงพระกรุณาเสด็จไปที่เมืองเวสาลี ภัย ๓ ประการนั้น ก็จักหายไป
 เป็นแน่แท้ พระเจ้าข้า ขอเชิญพระองค์ทรงพระกรุณาเสด็จไปให้จงได้ ฯ เมื่อ
 องค์พระจอมไตรสาสดา ได้ทรงสดับคำทูลอาราธนาดังนั้นแล้ว จึงทรงพิจารณา
 ภิเษก เมื่อเราไปแสดงรัตนสูตรชนในเมืองเวสาลีแล้ว ก็จะมีอานุภาพแผ่ไปตลอด
 แสนโกฏจักรวาล ในเวลาจบรัตนสูตรลง ก็จะมีผู้ได้บรรลุมรรคผลถึง ๘๔๐๐๐ คน
 ภัย ๓ ประการนั้นก็จักหายไปโดยทันใด ทรงทราบดังนั้นแล้ว จึงทรงรับอาราธนา ฯ
 พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบว่ พระพุทธรองค์จะเสด็จไปสู่เมืองเวสาลี ก็มีพระ
 ราชโองการตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์ปราบปรามมรรคให้ราบคาบสม่ำเสมอ ตั้งแต่
 กรุงราชคฤห์ไปจนถึงแม่น้ำคงคา อันเป็นเขตแดนแดนเมืองเวสาลี ซึ่งมีระยะ
 ทาง ๕ โยชน์ ทั้งโปรดให้สร้างที่พักถวาย ๑ โยชน์ ครั้นพวกอำมาตย์จัดสร้าง
 มรรคาและที่พักถวายแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจึงทูลเชิญเสด็จพระพุทธรองค์ ให้
 ทรงเสด็จดำเนินไปสู่เมืองเวสาลี ฯ พระพุทธรองค์กับพระภิกษุ ๕๐๐ ก็เสด็จออกจาก
 พระเวฬุวันไปตามมรรคานั้น ฯ ในระยะมรรคาทั้ง ๕ โยชน์นั้น พระเจ้าพิมพิสาร
 ได้เรียกรายข้าวตอกดอกไม้ ปลุกตักแก้วบัตน์อ้อยขกชงช่อธงชัย เต็มตลอดไปใน
 มรรคา เมื่อไปถึงแม่น้ำคงคาแล้ว ก็โปรดให้ตกแต่งมรรคารับเสด็จพระบรมสาสดา
 โดยเร็วพลัน เมื่อพวกชาวเมืองเวสาลีทราบดังนั้น ก็ปรึกษากันว่า พวกเราก็นุชา
 พระบรมสาสดาให้ยิ่งกว่าพระเจ้าพิมพิสารขึ้นไปอีก ๑ เท่า แล้วก็จัดแจงมรรคาอัน
 มีระยะทาง ๑ โยชน์ ให้ราบคาบปราศจากเสี้ยนหนามแหลมเล็กคอ แล้วพร้อมกัน
 คำเครื่องสักการบูชาไปรับพระพุทธรองค์ ทรงจัดเสวยจัดไว้สำหรับพระพุทธรองค์

ถึง ๔ คัน สำหรับพระภิกษุอยู่ประจำ ๒ คัน ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารได้โปรดให้จัดเรือ
ขนานถวายพระพุทธรองค์ ทรงจัดที่ประทับแล้วด้วยแก้วทั้งปวง ถวายแต่พระพุทธร-
องค์ ขนเประอัญมณีอันมีค่าในเรือนาน พระพุทธรองค์ได้เสด็จลงทรงประทับที่ใกล้กับ
อันตั้งอยู่บนประรำในเรือนานนั้น ฝ่ายภิกษุทั้งหลาย ก็ได้ลงเรือบริวารห้อมล้อม
พระพุทธรองค์ไป ฯ พระเจ้าพิมพิสารตามส่งพระพุทธรองค์ ไปด้วยการดำเนิ
ลงไปในเมืองถึงเพียงพระศอ แล้วก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์จักพักอยู่ริมแม่น้ำคงคา จนกว่าพระองค์จะเสด็จกลับมา กราบทล
ดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับขึ้นประทับริมแม่น้ำคงคา ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาก็เสด็จ
ไปในคงคา สันระยะทาง ๑ โยชน์ จึงถึงเขตแดนเมืองเวสาลี ฯ พวกภิกษุบริษ
โหมเมืองเวสาลี ก็ได้พากันลงน้ำลงไปรับเสด็จนำเรือไปส่ง แล้วเชิญเสด็จขึ้น
ประทับบนบกด้วยความเคารพเป็นอย่างยิ่ง ฯ พอพระพุทธรองค์เสด็จเข้าริมแม่น้ำ
คงคาเท่านั้น ก็มีเมฆใหญ่ตงขึ้นทำให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา มีน้ำไหลบ่า
ไปในท้องปวง เพียงเข้าบ้าง เพียงขาบ้าง เพียงสะเอวบ้าง ลึกกว่านั้นบ้าง
น้ำเหล่านั้นได้พัดเอาซากศพทั้งปวง ให้ไหลล่องไปในคงคา พันภูมิภาคนิรสุทธ
สะอาดดี เหล่าภิกษุทั้งหลายจึงมีความยินดียิ่งใหญ ได้เชื่อเชิญพระพุทธรองค์
ให้ประทับทุกระยะทาง ๑ โยชน์ แล้วได้ถวายมหาทานให้ยิ่งใหญ่มากกว่าที่พระเจ้าพิม-
พิสารทรงทำ นำเสด็จพระพุทธรองค์ไปได้ ๑ วัน จึงถึงเมืองเวสาลี ฯ ในคราวนั้น
ท้าวโกสีย์เทวราชก็พร้อมด้วยเทพยดาทั้งปวง เสด็จลงมาสู่เมืองเวสาลี พวกอมนุษย์
ภูตผีปิศาจโดยมาก ก็ได้พากันแตกหนีไปด้วยอานภาพแห่งเทวดาทั้งหลาย ที่
มีศักดิ์ใหญ่ ฯ ในเวลาเป็นวันนั้น พระพุทธรองค์ได้เสด็จไปขึ้นที่ประตูเมืองเวสาลี
มีพระพุทธรูปกาตรัสแก่พระอานนท์ว่า อานนท์จงเรียนรัตนสูตรให้ได้ แล้วเที่ยว
สวดไปในระหว่างกำแพงเมืองเวสาลีทั้ง ๓ ชั้น โดยมีพวกภิกษุจวนมารติดตามไป
เป็นบริวาร ฯ พระอานนท์เถระเจ้าก็เรียนรัตนสูตรตามที่พระพุทธรองค์ทรงสั่งสอนให้
ได้ดีแล้ว ก็ถือเอาบาตรแก้วของพระพุทธรองค์ แล้วขึ้นมาถึงพระพุทธรูปอยู่
ที่ประตูพระนคร เริ่มแต่พระองค์ทรงตั้งพระปณิธานเป็นพระพุทธเจ้ามา ก็
ระลึกถึงพระบารมี ๓๐ กับมหาบริจาต ๕ กิริยา ๓ การเสด็จลงสู่พระกรรภ
และการประสูติ ในปัจฉิมชาติของพระพุทธรองค์ การที่พระพุทธรองค์เสด็จออก

ทรงบรรพชา และการที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียร ผจญมารที่โพธิบัลลังก์ ทรงแย่งธรรมทั้งปวง ทรงแสดงพระธรรมจักรและโลกุตตรธรรมทั้ง ๖ เป็นลำดับไปแล้ว ก็เข้าไปสู่เมืองเวสาลี เดินสวรัตนสูตรไปในระหว่างกำแพงเมืองทั้ง ๓ ชั้น จนตลอด ๓ ยามแห่งราตรี ฯ ในเวลาสวดนั้น พอต่านสวดไปถึงคำว่า ขงกฺโขจ วิตฺตํ อธิ วา หุริ วา ท่านก็สาธนาขึ้นไปจากบาตร น้ำนั้นได้พุ่งขึ้นไปในอากาศเป็นสาย เหมือนกับสายน้ำเงินที่เทออกจากเบ้า แล้วตกลงถูกต้องคนที่กำลังเจ็บป่วย ให้หายจากความเจ็บป่วยในทันใด ฯ พวกภิกษุทั้งหลายก็ได้อาบน้ำนั้น ก็ได้พากันแตกหน่อออกจากเมืองเวสาลีไปสิ้น ประตูที่ออกนั้นไม่พอกัน ก็ได้พังกำแพงเมืองออกไป ฯ คนทั้งหลายที่หายเจ็บไข้แล้ว ก็ได้พากันห้อมล้อมพระอรหันต์ไปเป็นหมื่น ๆ ส่วนพวกภิกษุที่อยู่ในเมืองเวสาลี ก็พร้อมกันนิมนต์พระพุทธองค์กับพระภิกษุสงฆ์ ไปประทับที่สัตถุการ ในท่ามกลางพระนคร ส่วนสมเด็จพระจอมเทวราชก็ประทับอยู่บนอากาศกับเทพดาทั้งหลาย พระพุทธองค์ก็ได้ทรงพระมหากรุณาแสดงรัตนสูตรนี้อีก เวลาจบรัตนสูตรนั้น ก็ได้มีผู้บรรลุผลถึง ๘๕๐๐๐ เป็นประมาณ กับ ๓ ประการ คือ พุทธิกขภัย อันได้แก่ ความอดอยาก อมนุสสภัย อันได้แก่ อมนุษย์เบียดเบียน โรคภัย อันได้แก่ ความเจ็บไข้ ในเมืองเวสาลีนั่น ก็ได้หายไปพร้อมกันเป็นมหัศจรรย์ แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จกลับสู่พระเวฬุวันมหาวิหาร สรรเสริญพระอรหันตเจาสวรัตนสูตรด้วยจิตเมตตา แก่มหาชนทั้งหลายเพียงเท่านั้น

เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังเรื่องมาแล้ว จะเห็นว่า อานุภาพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นมหัศจรรย์ สรรควรที่เราท่านทั้งหลายจะเคารพนับถือสักการบูชาทุกทีพิจารณากาล ตามหน้าที่ทั้ง ๕ คือ ความประพฤติดต่อกับสามเณรด้วยกายกรรม ประกอบด้วยเมตตา ด้วยวัจกรรม ประกอบด้วยเมตตา ด้วยมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตา ด้วยไม่ปิดประตูบ้านเรือน ด้วยถวายอามิสทาน ดังได้แสดงมาแล้วในกัมมัทท ๖๔ นั้น เพราะเราทั้งหลายก็ได้รับอานุภาพเมตตา และอานุภาพพระพุทธรูปจากท่าน เหมือนกับเรื่องที่แสดงมาแล้ว เป็นอันว่า สรรเสริญความไว้วางใจว่าด้วยหน้าที่สมณพราหมณ์เพียงเท่านั้น

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๖

คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคาลกสูตร ตอนว่าด้วยสรุปเทศนาในทิสทั้ง ๖

อิทมโวจ ภควา อิหิ วตฺวาน สุกโต อกาปริ เอตทโวจ สตุแ
 มาตาปิตา ทิสสา ปุพฺพา อางริยา ทกฺขินาทิสสา
 ปุตฺตทารา ทิสสา ปจฺฉา มิตฺตามจฺจา จ อุตฺตรา
 ทาสกวมมกรา เหฏฺฐา อุทฺธิ สมณพฺราหฺมณา
 เอตา ทิสสา นมสฺสเสชฺช อลฺมคฺโต กุเล กิหิตฺติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาลกสูตร กัณฑ์ที่ ๖๖ ว่าด้วยสรุปเทศนา
 ในทิสทั้ง ๖ ตามพระบาลี อวรกถา ธรรมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
 พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

ปาฐ

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคาลกสูตรที่ ๘ คัมภีร์ทมนิกาย
 ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่สังคาลมาณพผู้เป็นบุตรกฤหบดี ในเรื่องทิสทั้ง ๖
 จบลงแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระคาถา ดังที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
 ต่อไป อันมีเนื้อความเป็นภาษาไทยของเราว่า กฤหัสถ์ผู้สามารถ ควรนอบน้อม
 ทิสทั้ง ๖ คือ ทิสเบื้องหน้า อันได้แก่ มารดาบิดา ทิสเบื้องขวา อันได้แก่
 อาจารย์ ทิสเบื้องซ้าย อันได้แก่ มิตรอำมาตย์ ทิสเบื้องหลัง อันได้แก่ บุตรภรรยา
 ทิสเบื้องต่ำ อันได้แก่ ทาสกรรมกร ทิสเบื้องบน อันได้แก่ สมณพราหมณ์ ฯ กฤหัสถ์
 ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ผู้ละเอียด ผู้มีปฏิภาณ ผู้อ่อนน้อมถ่อมตน
 ผู้ไม่กระด้าง ผู้คงที่ ข้อมได้ยศ ผู้มีความหมั่น ผู้ไม่เกียจคร้าน ข้อมไม่หวั่น
 ไหวในอันตรายทั้งหลาย ผู้มีความประพฤติไม่ขาดวัน ผู้หวั่นคตติ ผู้คงที่

ข้อมได้ยศ ฯ ผู้สงเคราะห์ ผู้มิตร ผู้รู้จักความ ผู้ปราศจากความตระหนี่ ผู้นำ
ผู้แนะนำ ผู้แนะนำเนื่อง ฯ ผู้คงที่ ข้อมได้ยศ ฯ สังคหวัตถุ ๔ คือ การให้
การกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รัก ฯ การประพฤติกให้เป็นประโยชน์ ฯ การมีตนเสมอ
ในธรรมทั้งหลายตามสมควรในบุคคลนั้น ฯ ดังนี้ ข้อมเป็นไปในโลก เหมือน
กับหมดแรงรถอันแล่นไปอยู่ ฉะนั้น ถ้าสังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้ไม่มี มารดาบิดาก็
ไม่ได้ความนับถือหรือความบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร ฯ บัณฑิตทั้งหลายข้อมจึง
คู่สังคหวัตถุทั้ง ๔ นี้ เป็นอันดี เพราะฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงได้เป็นผู้ใหญ่
และเป็นผู้ควรสรรเสริญ ดังนี้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสอย่างนั้นแล้ว บุตรคฤหบดีอันมีนามว่า
สิงคาลมานพ ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การแสดงธรรมของพระ
องค์นี้มาก พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดย
อเนกประการ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่คนสารแก่ข้าพระองค์ เหมือนกับบุคคล
หายของท้าว หรือเบ็ดของทาบิด หรือบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือส่อง
ไฟในทมิฬเพื่อให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพระองค์ ขอนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า
กับทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นเทพ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำข้าพระองค์
ไว้ว่า ข้าพระองค์เป็นอภาสกณนับถือพระรัตนตรัยเป็นเทพจนตลอดชีวิต นับแต่
วันนี้เป็นต้นไปเกิด ดังนี้ จบสังคาลกสูตรที่ ๔ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคาลกสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า สามารถนั้น คือ สามารถเลียงบุตรภรรยาได้ ฯ คำว่า บัณฑิตนั้น
หมายบัณฑิตในการนอบน้อมทิศทั้งหลาย ฯ คำว่า ผู้ละเอียตนั้น คือ ผู้มีความ
เห็นในเหตุผลอันละเอียด หรือกล่าวถ้อยคำอันละเอียด ฯ คำว่า ผู้มีปฏิภาณนั้น
คือ ผู้มีปฏิภาณในการนอบน้อมทิศทั้งหลาย ฯ คำว่า ผู้นอบน้อมถ่อมตนนั้น ได้
แก่ผู้รู้จักเคารพยำเกรง ฯ คำว่า ผู้ไม่กระต้างนั้น ได้แก่ ผู้ปราศจากความคืดอง ฯ
คำว่า ผู้หมั่นนั้น คือ ผู้สมบุรณ์ด้วยความหมั่นและความเพียร ฯ คำว่า ผู้ไม่เกียจ-
คร้านนั้น คือ ผู้ไม่มีความเกียจคร้านในการงานทั้งปวง ฯ คำว่า ผู้มีความประพฤ

ไม่ขาด นั้น คือ ทำเรื่อยไม่หยุดหย่อน ฯ คำว่า ผู้มหัศจรรย์นั้น คือ ผู้มปัญญาอันเกิดขึ้นตามสมควรแก่เหตุการณ์ ฯ คำว่า ผู้สงเคราะห์นั้น ได้แก่ผู้สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ฯ คำว่า ผู้ทำมิตร คือ ผู้แสวงหามิตร ฯ คำว่า ผู้รู้จักความ คือ ผู้รู้จักถ้อยคำซึ่งบุพพการีก้าวไว้ อธิบายว่า ผู้ระลึกได้ถึงถ้อยคำที่ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวไว้ในเวลาเพื่อนมาสู่เรือนของตนว่า ท่านทั้งหลาย จงหาผ้านุ่งผ้าห่มให้แก่สหายเรา จงให้อาหารและรางวัลแก่ผู้ที่มากับสหายของเรา ดังนี้ แล้วตอบแทนสหายนั้นให้เท่ากับที่เขาทำแก่ตน หรือยิ่งกว่า อีกอย่างหนึ่ง ผู้ทราบความประสงค์ของเพื่อนที่มาหาตนแล้ว ช่วยเหลือให้สำเร็จความประสงค์ของเพื่อนนั้น เรียกว่าผู้รู้จักความ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ทำให้สหายสหายขาดแคลน ก็เรียกว่าผู้รู้จักความ ฯ คำว่า ผู้แนะนำนั้น ได้แก่ผู้ชี้แจงประโยชน์นั้น ๆ ให้ ฯ คำว่า แนะนำนั้น ได้แก่ผู้ชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ให้ฟังจนเข้าใจ ฯ คำว่า ผู้แนะนำเนื่อง ๆ นั้น ได้แก่ผู้แนะนำพรัาสอนในความดีเสมอ ฯ คำว่า เหมือนหมดแห่งรถอันแล่นไปอยู่นั้น คือ ธรรมการณเมื่อยังมีหมคอบ หรือมัลมหรือสลักก้อยก็แล่นไปได้ เมื่อไม่มีก็แล่นไปไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อสังคหวัตถุเหล่านี้มอญ โลกก็แล่นไปได้ เมื่อไม่มี โลกก็แล่นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สังคหวัตถุเหล่านี้ย่อมเป็นไปในโลก เหมือนกับหมดรถที่แล่นไปอยู่ฉะนั้น ฯ คำว่า มารดาบิดาก็จะไม่ได้ความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งวัตถุนี้ คือ ถ้ามารดาบิดาไม่ทำสังคหวัตถุเหล่านี้แก่บุตร มารดา บิดาก็จะไม่ได้ความนับถือหรือการบูชาจากบุตร ฯ คำว่า จ้องคุณนั้น คือ คอยเอาใจใส่พิจารณาสังคหวัตถุทั้ง ๔ นั้นเป็นอันดี ฯ คำว่า ได้รับความสรรเสริญนั้น คือ เป็นผู้ควรได้รับความสรรเสริญจากผู้ทั้งหลาย

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงทิศ ๖ ให้สังคาลมาณพฟังจบลงแล้ว ก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ต่อไป ฯ ส่วนสังคาลมาณพก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ได้สละทรัพย์ ๔๐ โกฏฐ์ ออกไปทำให้เป็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนา เวลาทำกาลกิริยาที่ได้ไปเกิดในสวรรค์ สิ่งที่เคยสงสัยควรทำ ได้มอญในพระสูตรนทงสน เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงได้นามว่า กิหวัณน ผู้ที่ได้ฟังพระสูตรแล้วปฏิบัติตาม ต้องมีแต่ความเจริญหาความเสื่อมมิได้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ต่อไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถะธิบาย ขยายเนื้อความในคาถา และ
อธิบายว่า กฎข้อที่สามารถเลียงบุตร ภรรยาได้นั้น ควรนอบน้อมทิศทั้ง ๖ มี
ทิศเบื้องหน้า อันได้แก่ มารดา บิดา เป็นต้น ด้วยการประพฤติก่อให้เกิดตามทิศนั้น ๆ
คือ ผู้ที่เป็นมารดาบิดา ก็ประพฤติดต่อบุตรธิดา ให้ถูกต้องตามหน้าที่ของมารดา บิดา
ผู้เป็นบุตรธิดา ก็ประพฤติดต่อมารดา บิดา ให้ถูกต้องตามหน้าที่ของบุตรธิดา ๆ ผู้
เป็นอาจารย์ ก็ประพฤติดต่อศิษย์ให้ถูกต้องตามหน้าที่ของอาจารย์ ส่วนผู้เป็นศิษย์
ก็ประพฤติดต่ออาจารย์ให้ถูกต้องตามหน้าที่ของศิษย์ ๆ ผู้เป็นสามี ก็ประพฤ
ติดภรรยาให้ถูกต้องตามหน้าที่ของสามี ส่วนภรรยา ก็ประพฤติดต่อสามีให้ถูกต้อง
ตามหน้าที่ของภรรยา ๆ ผู้เป็นมิตรสหายกัน ก็ประพฤติดต่อกันให้ถูกต้องตาม
หน้าที่ของมิตรสหาย ๆ ผู้เป็นนาย ก็ประพฤติดต่อบ่าวไพร่ให้ถูกต้องตามหน้าที่
ของนาย ส่วนผู้เป็นบ่าวไพร่ ก็ประพฤติดต่อนายให้ถูกต้องตามหน้าที่ของบ่าว
ไพร่ ๆ ผู้เป็นสมณพราหมณ์ ก็ประพฤติดต่อชาวบ้านให้ถูกต้องตามหน้าที่ของ
สมณพราหมณ์ ส่วนชาวบ้าน ก็ประพฤติดต่อสมณพราหมณ์ให้ถูกต้องตามหน้าที่
ของชาวบ้าน ๆ ผู้เป็นบัณฑิตในทางนอบน้อมต่อทิศทั้งหลาย ผู้สมบูรณ์ด้วย
ศีล ผู้รักเหตุผลอันละเอียด รอบคอบคำอันละเอียด ผู้มีปฏิภาณ คือ
มีไหวพริบดีในการประพฤติดในศีลทั้ง ๖ ผู้อ่อนน้อมถ่อมตัว ผู้ปราศจากความคดโกง
ผู้เต็มเปี่ยมด้วยความหมั่นและความเพียร ผู้ไม่มีความเกียจคร้าน ผู้มีความ
ประพฤติดเป็นนิจ ผู้หมั่นหัดดี ผู้มีใจยังยืน ผู้มีการสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยสังกหวัตถุ ๔
ผู้มมตรสหาย ผู้รักความ ผู้ปราศจากความตระหนี่ ผู้แข็งแรงเหตุผล
ผู้แนะนำเหตุการณ์ต่าง ๆ ผู้แนะนำผู้อื่นมอง ๆ ย่อมได้ยศ คือ บรรวาระและ
ชื่อเสียง ๆ สังกหวัตถุ ๔ คือ การให้ปัน การกล่าวถ้อยคำอันเป็นจริง การ
ประพฤติดให้เป็นประโยชน์ การวางตัวให้สมควรแก่บุคคลนั้น ๆ ย่อมทำให้โลกให้
เป็นไปดี เหมือนกับหมู่นครหรือลุ่มเกวียน สลักเกวียน ที่ทำให้รถหรือเกวียน
ไปได้ ฉะนั้น ถ้าสังกหวัตถุ ๔ ไม่มีอยู่ในโลกแล้ว คือ มารดาบิดาก็ไม่ได้ทำ

สังคหวัตถ ๔ แก่บุตรแล้ว มารดา บิดา ก็จะไม่ได้รับความนัยถือ หรือการบูชาจากบุตร
เพราะเหตุนี้ บัณฑิตทั้งหลายได้เอาใจใส่ต่อสังคหวัตถทั้ง ๔ ไว้เป็นอันดี จึงได้
เป็นผู้ใหญ่และได้รับความสรรเสริญ ดังนี้

ข้อความที่แสดงมาแล้วนั้น ข้อความที่ควรขยายออกเป็นอันมาก คือ
 คำว่า ศฤหฺสฺถ์ผู้สามารถ ๑ ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ผู้ละเอียด ๑ ผู้มีปฏิภาณ ๑ ผู้
 ถ่อมตน ๑ ผู้ไม่กระด้าง ๑ ผู้หมั่น ๑ ผู้ไม่เกียจคร้าน ๑ ผู้มีความประพฤติไม่ขาด
 วัน ๑ ผู้มีหฤหรรษ์ ๑ ผู้สงเคราะห์ ๑ ผู้ทำมิตร ๑ ผู้รู้จักความ ๑ ผู้นำ ๑ ผู้แนะนำ
 นำ ๑ ผู้แนะนำเนื่อง ๆ ๑ ดังนี้ เพราะตามอธิบายมาตามอรรถกถาแล้วนั้น
 ก็ยังย่อยยงกัน เมื่อได้อธิบายคำเหล่านี้ให้พิสดาร ก็จักเป็นประโยชน์แก่
 ท่านผู้ฟังทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายให้พิสดารต่อไปอีก คือ คำว่า
 ศฤหฺสฺถ์ผู้สามารถนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ ผู้สามารถเลียงบุตรภรรยา
 เท่านั้น หาได้อธิบายให้กว้างขวางออกไปไม่ ว่าความสามารถอย่างไร ก็จะเลียง
 บุตรภรรยาได้ เมื่อจะอธิบายให้กว้างขวางออกไป ต้องอธิบายว่า ศฤหฺสฺถ์คนใด
 สามารถในการทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยทางชอบธรรม มีการทำไร่นาค้าขายเป็นต้น
 แล้วได้ผลจากการทำไร่นาค้าขายเป็นต้นนั้นสมประสงค์ เมื่อได้มาแล้ว ก็เลียง
 บุตร ภรรยาให้มีความสุขตามฐานะของตน ศฤหฺสฺถ์คนนั้นเรียกว่า ผู้สามารถเลียง
 บุตร ภรรยา เพราะฉะนั้น ควรที่ศฤหฺสฺถ์ทุกคนจะพยายามทำไร่นาค้าขายหรือ
 ราชกิจใหญ่ย่อย ให้ได้ผลเพื่อเลี้ยงตนและบุตร ภรรยา ให้เป็นสุข เมื่อเลี้ยงตน
 และบุตร ภรรยา ให้เป็นสุขแล้ว ก็ควรเลียงมารดาบิดา ญาติมิตรสหาย บ่าวไพร่ คน
 ใช้สอย และสมณพราหมณ์ให้เป็นสุขตามกัน จึงจะเรียกว่าได้ไหว่ทิศทั้ง ๖ ตาม
 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายกของโลก การที่จะได้ชื่อว่า เป็นผู้สามารถ
 เลียงบุตร ภรรยาได้นั้น ไม่ใช่เป็นของง่าย เพราะตามที่เราทั้งหลายเห็นอยู่ทุกวันนี้
 บ่อมน่าเป็นของยากอยู่ทั่วไปไม่ว่าชาวนา หรือชาวสวน ชาวไร่ พ่อค้า ข้าราชการ
 ชนคใด โดยเหตุนี้ ศฤหฺสฺถ์ทุกคนจึงควรทำตนให้เป็นคนมีสติปัญญา คือ หา
 ความรู้ความคิดในทางหาเลี้ยงชีพเสมอไป เช่น ผู้ทำนา ก็ต้องคิดทำนาให้ดี
 ขึ้น คัดขายข้าวให้ดีขึ้น ผู้ทำสวน ก็ต้องคิดทำสวนให้ได้ผลดีขึ้น เมื่อได้ผลก็คิด
 ขวนขวายขายของสวนให้มีราคาดีขึ้น ผู้ค้าขาย ก็ต้องคิดค้าขายสินค้าของตน

อยู่โดยอุบายนานาประการให้ดีขึ้น อย่าได้นอนใจว่า เรามีความรู้ ความคิดในการทำมา ทำสวน และการค้าขายเป็นต้นนั้นเพียงพอแล้ว ต้องให้นึกไว้เสมอว่า ยังไม่พอ เพราะเหตุว่า ผู้ที่เราจะต้องเลี้ยง คือ ลูก หลานนั้น บ่อมีมากขึ้นตามลำดับ รายได้ของเราจะต้องให้มากขึ้นตามลำดับจึงจะพอกัน เช่น เรามีนาเพียง ๓๐ ไร่ เราต้องพยายามให้มีมากขึ้นไปกว่า ๓๐ ไร่ เป็นลำดับไป ผู้ที่ทำไร่ ทำสวน ทำการค้าขาย หรือทำการารกเหมือนกัน แต่ว่าเมื่อจะพูดตามใจคนทั้งหลายแล้วก็ไม่จำเป็นต้องสอนกันในข้อนี้ เพราะใคร ๆ ก็มีแต่อยากได้มากขึ้นเป็นลำดับไป โดยมากก็แค่รู้จักอยากได้เท่านั้น แต่ไม่รู้จะหาวิธีหาหรือทำให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นจึงได้สอนไว้ว่า ให้คิดหาหนทางจนได้ชื่อว่า เป็นบัณฑิต อันเป็นข้อ ๒ รองลงไป

คำว่า บัณฑิตนั้น พระอรุณกถาจารย์กล่าวไว้ว่า ได้แก่ บัณฑิตในทางไหว้ทิศทั้ง ๖ คือ ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาด รู้จักประพฤติดต่อกับทิศทั้ง ๖ ตามสมควรแก่ทิศนั้น ๆ เพราะฉะนั้น ขอนให้ผู้ฟังทั้งหลายจำไว้ว่า ผู้ที่เป็นฆราวาสซึ่งสามารถในการหาเลี้ยงชีพแล้ว ยังต้องฉลาดในการประพฤติดต่อกับทิศทั้ง ๖ อีก จึงจะได้ถ้าไม่ฉลาดในการประพฤติดต่อกับทิศทั้ง ๖ แล้ว ก็จะมีภัยอันตรายเกิดมาจากทิศทั้ง ๖ คือ เกิดจากมารดา บิดา อันเป็นทิศเบื้องหน้าบ้าง เกิดจากครูบาอาจารย์ อันเป็นทิศเบื้องขวาบ้าง เกิดมาจากเพื่อนฝูง อันเป็นทิศเบื้องซ้ายบ้าง เกิดมาจากบุตร ภรรยา อันเป็นทิศเบื้องหลังบ้าง เกิดจากผู้น้อย คือ บ่าวไพร่ คนใช้สอย หรือคนงานคนการของตน อันเป็นทิศเบื้องต่ำบ้าง เกิดจากสมณพราหมณ์ อันเป็นทิศเบื้องบนบ้าง คือ คนเหล่านั้น จะให้โทษแก่ตนโดยทางใดทางหนึ่ง มีทางฉิบฉินหาเป็นต้น ซึ่งจะทำให้ตนเสียชื่อเสียงและทรัพย์สินสมบัติไปก็เป็นได้ เมื่อเราเป็นผู้ฉลาดรอบคอบ ในการประพฤติดต่อกับทิศทั้ง ๖ แล้ว ต้องทำตนให้เป็นคนละเอียด อันเป็นข้อที่ ๓

คำว่า ความละเอียดนั้น พระอรุณกถาจารย์ว่าไว้ ๒ ประการ คือ ความละเอียดในเหตุผล ๑ ความละเอียดในการพูดจาปราศรัย ๑ ๑ คือ ความละเอียดในเหตุผลนั้น ได้แก่ ความคิดความเห็นอันละเอียดในเหตุผลทั้งปวง เพราะฉะนั้นเมื่อมีเหตุผลสิ่งใดเกิดขึ้นแก่ตนหรือคนอื่นก็ตาม ซึ่งเป็นเหตุผลที่ตนยังไม่มีความรู้

ความเข้าใจดีแล้ว จงคิดให้ได้ความรู้ความเข้าใจให้ได้ เช่นนี้ที่แล้วขายข้าว
ได้กำไรดี มาบนขายข้าวมีแต่ขาดทุนและทรงอยู่ จงคิดว่า เป็นเพราะเหตุไร
จึงเที่ยวไต่ถาม หรือปรึกษาหารือกับผู้อื่นที่ติดต่อเกี่ยวเนื่องกับตน จนให้ได้ความ
จริงว่า เป็นเพราะเหตุนั้น ๆ เมื่อรู้แล้ว จงพยายามแก้ไขโดยอุบายอันแบบค้าย เช่น
รู้ว่าเอเย่นคักดราคาของ ก็ให้พยายามหาวิธีแก้ไข ทำความเข้าใจกับเอเย่นคักนั้น
เสีย เมื่อเขาชดช้อย ก็ต้องคิดถอดเอเย่นคักนั้นก็ได้ แล้วแต่งตั้งผู้อื่นแทนต่อไป
ถ้าเอเย่นคักนั้นเป็นคนทรูฐบาลดง ก็จงพยายามให้รัฐบาลเข้าใจว่า เอเย่นคักนั้นเป็น
คนบกพร่องในการค้า เพื่อทางการเมืองของรัฐบาล จะได้แก้ไขสับเปลี่ยนแต่งตั้งให้
คนอื่นเป็นแทนต่อไป เว้นแต่ขายข้าวไม่ดี เพราะข้าวมีมากเกินไปความต้องการของผู้ซื้อ
เท่านั้น เมื่อเห็นว่า ตลาดการค้าข่มเข่นอย่างนี้ ก็ควรหาสินค้าอื่นไว้อขาย
เพื่อให้เป็นรายได้แทนกันกับการทำนา ให้ได้ผลน้อยของตน อย่าได้เป็นคนนอน
ใจเป็นอันขาด จังจะสมกับ คำว่า เป็นคนละเอียดในเหตุผล ณ ที่นี้ ๆ คำว่า
ละเอียดในการพูดนั้น คือ จะพูดสิ่งไรก็ต้องให้ตรองแล้วตรองเล่า เว้นแต่คำที่
พูดตามปกติธรรมดาเท่านั้น ถ้าพูดเกี่ยวกับการทำมาหากินแล้ว ต้องคิดให้ละเอียด
ถี่ถ้วนแล้วจึงพูดไป เมื่อทำได้อย่างนั้นแล้ว ก็ควรหัดให้เป็นคนมีปฏิภาณ คือ มี
ไหวพริบทันเหตุการณ์ อันเป็นข้อที่ ๔ ต่อไป

คือ คำว่า ผู้มีปฏิภาณ อันได้แก่ การมีไหวพริบทันเหตุการณ์นั้น พระอรรถ-
กถาจารย์ว่า ได้แก่ความมีไหวพริบในการนอบน้อมทศทั้ง ๖ เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็น
ฆราวาสต้องมีไหวพริบคือทศทั้ง ๖ จึงจะได้ การมีไหวพริบคือทศทั้ง ๖ นั้น คือ
อย่างไร คือ ให้อ่องไวต่อการประพฤติดต่อกับทศทั้ง ๖ ตามที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์
ก่อน ๆ โน้น เมื่ออ่องไวต่อกับทศทั้ง ๖ แล้ว ควรทำตนให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน
อันเป็นข้อที่ ๕ ที่ ๖ อีกต่อไป

คือ ข้อที่ ๕ ว่า ความถ่อมตน และข้อที่ ๖ ว่า ความไม่กระต้างนั้น หมายถึง
ความว่า ผู้ที่เป็นฆราวาสไม่ควรทำตนให้เป็นคนหัวสูง ให้เป็นคนมีมานะกล้าแข็ง
ต้องทำตนให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนทั้งหลายอย่างเสมอ เพราะจะทำให้คนทั้งหลาย
รักใคร่นับถือ เมื่อคนทั้งหลายรักใคร่นับถือแล้ว ก็จักปราศจากทุกข์ภัยซึ่งจักเกิด
จากคนทั้งหลายโดยประการทั้งปวง โดยเหตุนี้ ผู้ที่เป็นนายคนก็ควร หรือผู้ที่เป็น

กรบาอาจารย์ของคนก็ คือ จงอย่าเชื่อแข็งจองเอง ให้รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนต่อ
คนที่เจริญด้วยชาติ ตระกูล อายุ วัย ความรู้ และคุณธรรมจึงจะเป็นการดี เมื่อ
ทำได้อย่างนั้นแล้ว ยังทำตนให้เป็นคนมีความมั่นใจเป็นข้อที่ ๑ อีก

คือ คำว่า ความมั่นใจเป็นข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่ความมั่นใจในการงานการเงิน
คือ ความมั่นใจในการทำงานเพื่อให้ได้เงินทอง อันความมั่นใจ ตรงกับความ
ไม่เกียจคร้าน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสความไม่เกียจคร้านไว้เป็นข้อที่ ๒
อีกต่อไป ความไม่เกียจคร้านนั้น ก็ได้แก่ความประพฤติไม่ขาดวันอันเป็นข้อที่ ๓
คือ ได้แก่ความทำเป็นกิจไป อย่างทำเวร ๆ หย่อน ๆ เหมือนกับกิ่งกำว้าง ฉะนั้น
คือ ธรรมดากิ่งกำว้างไปปราศหนึ่งแล้ว ก็ยกศีรษะผิงถอยนาน ๆ แล้วจึงวิ่งต่อ
ไปอีก การทำอย่างงี้เป็นการไม่ดีโดยแท้ เช่น คำนาวินาหนึ่งแล้ว หยุด
เฉิบ ๒ วัน ๓ วัน จึงจะดำอีกวันหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ย่อมเป็นการไม่ดีโดยแท้
ผู้เป็นฆราวาสเมื่อได้ทำสิ่งใด ก็จงทำสิ่งนั้นอย่าได้หยุดหย่อน จนกว่าสิ่งนั้น
จะสำเร็จไป ทั้งฝึกฝนตนให้เป็นคนมีวิริยอุตสาหะ ให้รู้จักสงเคราะห์คนอื่น รู้จัก
รักต่อกับมิตรสหาย รู้จักความประสงค์ของมิตรสหาย รู้จักนำตนและผู้อื่นไป
ด้วยปัญญา รู้จักแข็งแรงแผลต่าง ๆ ได้ รู้จักแนะนำตัวเองและผู้อื่นไปใน
ทางดีเสมอ ๆ

เชื่องว่า ฆราวาสผู้ใดทำได้อย่างมานั้นแล้ว ฆราวาสผู้นั้น ย่อมไม่แคล้ว
จากความสุขสรรเสริญ ตสฺมา อิมํ สุตฺวา เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึง
กล่าวว่า ผู้ใดพึงข้อปฏิบัติของสงฆ์สี่ประการในสังคาลกสูตรแล้ว และปฏิบัติตาม
วาทะเขว ปาฎิกฤษา ใน ปรีกขี กฤทเทสฺสํนั้น ต้องหวังได้แต่คุณงามความดี
มีความเจริญออกงานโดยแท้ หากความแปรผันเสื่อมทรามมิได้ ดังนี้ เป็นอันจบ
ธัมมัตถาธิบายในสังคาลกสูตร

สังคาลกสูตรเตตสฺสาวสานเน ในที่สุดแห่งสังคาลกสูตรเทศนานี้ ขอผู้สดับ
ทั้งหลาย จงทรงจำนำไปสั่งสอนบุตรหลาน เหลน ให้ประพฤติตามพระพุทธโอวาท
ที่มีอยู่ในพระสูตรนี้ทุกคนไป ด้วยอานภาพธัมมัสสวนมัชฌิมสูตร อันเกิดจากการฟัง
พระธรรมเทศนา ขอเหล่านั้ดงามจงมีแต่ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงทุกทีพาราตริกกาล.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๗

คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค

อาถรรพณ์สูตร ตอนว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเเท วิหริติ กิञ्ชณกุญเ
ปพเพเต ฯ อถโข จตฺตาริ มหาราชา มหติยา จ ยกุขเสนาย มหติยา จ
คนธพฺพเสนาย มหติยา จ กุมภณฺฑเสนาย มหติยา จ นาคเสนาย จตฺตทิสั
รกขํ จเปตฺวาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงอาถรรพณ์สูตร กัณฑ์ที่ ๖๗ ว่าด้วยท้าวจตุโลก-
บาลทั้ง ๔ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมคถาธิบาย เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในอาถรรพณ์สูตรที่ ๘ ในคัมภีร์
ทมนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ข้าพเจ้าผู้
ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่กุเชาคิञ्ชณกุญ ใกล้ราชคฤห์ธานี ฯ ครั้งนั้น ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ตั้ง
การรักษาทศทั้ง ๔ วางหมวดหมู่ไว้ในทิศทั้ง ๔ ตั้งการป้องกันไว้ในทิศทั้ง ๔ ด้วย
เสนายักษ์ เสนาคนธรรพ เสนากุมภันฑ์ เสนานาค ไว้เป็นอันมาก พอ
สิ้นปฐมยามแห่งราตรี ก็ทำกุเชาคิञ्ชณกุญให้สว่างด้วยรัศมีของตน แล้ว
พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงทศพลญาณ ถวายอภิวัทนาการ
แล้ว ก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ พวกยักษ์บางจำพวกก็ได้พากันถวาย
อภิวัทาแล้ว จึงพากันนั่งลง บางจำพวกเพียงแต่แสดงความชื่นชม เปล่งวาจา
ปราศรัยแล้วก็นั่งลง บางจำพวกเพียงแต่ประณมมือ น้อมไปทางสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า แล้วก็นั่งลง บางจำพวกเพียงแต่ร้องประกาศนามและโคตรของตน

แล้วก็นั่งลง ทางจำพวกไม่ได้แสดงอาการอย่างไร ได้พากันนั่งลงเฉย ๆ ด้วย
 กริยาปกคิธรรมคา ๆ ครบนั่งลงพร้อมกันแล้ว ท้าวเวสวัณมหาราช จึงได้
 กราบพลึงวิธียอมน้อมกราบทั้งหลาย เพื่อไม่ให้เบียดเบียนพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนา
 ต่อพระเจ้าภัทรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนใน
 กัณฑ์นี้ ของคณเฑาะพวกรูปพระบาลีไว้เพียงนี้.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งอาฏานาฏิยสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
 วิลาสินีว่า คำว่า ตั้งการรักษาศักดิ์ ๔ นั้น ได้แก่ ตั้งการรักษาดาวดิ่งสี่สวรรค์
 อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ไว้ในทิศทั้ง ๔ เพื่อบอกกันเสียซึ่งพวกอสูรมิให้ขึ้น
 ไปย่ำยีได้ คำว่า ตั้งหมวดตั้งหมื่นนั้น ได้แก่ ตั้งหมวดหมู่พลโยธา ๆ คำว่า ตั้งการ
 บอกล้วนนั้น คือ ตั้งการบอกล้วนในทิศทั้ง ๔ แห่งดาวดิ่งสี่สวรรค์ ๆ ครั้นท้าว
 มหาราชทั้ง ๔ จัดการบอกล้วนรักษาดาวดิ่งสี่สวรรค์ไว้เป็นอันดีอย่างนั้นแล้ว จึงได้
 ประชุมกันที่อาฏานาฏนคร ณภูมิตบ้องกัน บรรดาพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๑ พระองค์
 ขึ้นประกาศแก่บริวารทั้งหลายว่า พวกใดไม่เชื่อฟังอำนาจธรรมของพระพุทธเจ้า
 และอำนาจอาชญาของเราทั้งหลายแล้ว เราทั้งหลายจักลงโทษอย่างนี้ ๆ แก่พวก
 นั้น ดังนั้นแล้ว ก็จัดแจงการบอกล้วนรักษาด้วยเสนาทิ้ง ๔ เหล่า ในภพของตนแล้ว
 จึงพร้อมด้วยบริวารพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ผู้ทรงทศพลญาณ ในเวลาเช้า
 มัชฌิมยาม ดังที่แสดงมา ดังนี้ สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำที่ว่าด้วยท้าวมหาราช
 ทั้ง ๔ เป็นต้น จนถึงว่าด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นที่สุด ตามที่มีอยู่ในพระบาลี
 และอรรถกถา ฎีกาต่าง ๆ ดังจักอ้างมาแสดงข้างหน้า แต่ขอให้ท่านทั้งหลายจงจำ
 ไว้ว่า เนื้อความที่จะแสดงต่อไปนี้ เมื่อว่าตามข้อใหญ่ ๆ แล้ว ก็มี ๔ ข้อด้วยกัน
 คือ ข้อว่าด้วยสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๑ ข้อว่าด้วยยานพาหนะของท้าวเวสวัณ ๑

อาถรรพณ์สูตร ตอนว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ๑๒๑

ชื่อว่าด้วยบุพพกรรมของท้าวเวสวัณ ๑ ชื่อว่าด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑ ตั้งเร
โดยเหตุนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังข้อความเหล่านี้ ดังจักแสดงต่อไปตามลำดับ
แห่งเทศนา

กล่าวคือ ข้อที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกานั้น แปลว่า หมู่
แห่งเทพยดามหาราชทั้ง ๔ เป็นประธาน คือ ในสวรรค์ชั้นนันทมหาราชอยู่ ๔ องค์
อันได้แก่ ท้าวอครุ ท้าววิรูปหกะ ท้าววิรูปักษ์ ท้าวเวสวัณ ฯ ซึ่งจักกล่าว
ถึงโดยพิสดารต่อไป

สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาเขาคันธ ซึ่งเป็นเขาที่ ๑ ในจำนวนเขาสัตตบริ
ภัณฑ์ทั้ง ๗ ลูก เขาเขาคันธนี้ต่ำกว่าเขาสุเมรุ ๔ พัน ๒ ร้อย โยชน์ วัดวัดเขาสุเมรุ
คิด ๑๐ ศอกกับ มัชฌิมบุรุษเป็น ๑ วา แล้วจึงคิดเป็นเส้นเป็นโยชน์ต่อไป

เขาสุเมรุนี้ สูง ๔ พัน ๔ ร้อย โยชน์ ตั้งลงในท่ามกลางมหาสมุทร หยั่งลง
ไปในน้ำ ๔ พัน ๔ ร้อย โยชน์ ตั้งต่อจากแผ่นหินขึ้นมา คือ ได้ดินลงไปมีแผ่นหิน
รองและเขาสุเมรุนี้มียอดทุกจักรวาล

ที่เรียกกันว่า จักรวาลนั้น ในหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัยกล่าวไว้ว่า หมายถึง
ถึงส่วนใหญ่หนึ่ง ๆ ของแผ่นดิน มีภูเขาเป็นขอบเขต เขานั้นเรียกว่า เขาจักรวาล
วัดโดยรอบได้ ๓ ล้าน ๖ แสน ๑ หมื่น ๓ ร้อย ๕๐ โยชน์ โดยคิด ๒๐ ศอก
มัชฌิมบุรุษ เป็น ๑ วา

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มূলปัณณาสก์ว่า
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ตั้งอยู่บนภูเขาบ้าง บนอากาศบ้าง แต่ไม่บอกชัดว่า
ภูเขาอะไร จะได้สาธกยกหลักฐานเรื่องท้าวมหาราชทั้ง ๔ ในมหาสมยสูตรมา
แสดงดังต่อไปนี้

ปริมณจ ทิสฺส ราชา

ชตรฏโฆ ปสาสติ

กนฺธพฺพานิ อธิปติ

มหาราชา ยสสฺสโน

ชตรฏฐมหาราชปกครองทางทิศบูรพา เป็นเจ้าแห่งพวกคันธรรพ

ทกฺขิณณจ ทิสฺส ราชา

วิรุฬฺหो ทปฺปสาสติ

กมุภณจามัน อธิปติ มหาราชา ยสสสีโน
 วิรุฬหกมหาราชปกครองทางทิศทักษิณ เป็นเจ้าแห่งพวกกมุภณ
 ปจฉิมณจ ทิสสิ ราชาน วิรุฬโภ ปสาสติ
 นาคานัน อธิปติ มหาราชา ยสสสีโน
 วิรุฬักษมหาราชปกครองทางทิศปัจฉิม เป็นเจ้าแห่งพวกนาค
 อุตตรณจ ทิสสิ ราชาน กุเวโร ตปปสาสติ
 ขกุขานัน อธิปติ มหาราชา ยสสสีโน
 กุเวรมหาราช คือ ท้าวเวสวัน ปกครองทางทิศอุดร เป็นเจ้าแห่งพวกยักษ์ ๑
 มหาราชทั้ง ๔ นี้ ล้วนแต่มีฤทธิ์เดชอำนาจวาสนายศศักดิ์มาก และมีโอรสองค์ละพัน
 ทรงนามว่าอินทร์เหมือนกันหมด

จงจำไว้โดยย่อว่า ทิศบูรพา ท้าวธตรฐ ๑ ทิศทักษิณ ท้าววิรุฬหก ๑
 ทิศปัจฉิม ท้าววิรุฬษ ๑ ทิศอุดร ท้าวกุเวระ ดังนี้
 ทางทิศบูรพาแห่งเขาสุเมรานั้น สำเร็จแล้วด้วยเงิน ทางทิศทักษิณสำเร็จ
 แล้วด้วยแก้วมณี ทางทิศปัจฉิมสำเร็จแล้วด้วยแก้วผลึก ทางทิศอุดร สำเร็จแล้ว
 ด้วยทองคำ

ทางทิศอุดร ที่สำเร็จด้วยทองคำนั้น มีพระนครตั้งอยู่ ๑๐ พระนคร คือ
 อาณานาฏา ๑ กุสินาฏา ๑ ประกาสินาฏา ๑ นาฏปริยา ๑ ประกาสิตนาฏา ๑ กบิวันตะ ๑
 ชโมมะ ๑ นวนวติยะ ๑ อัมพรอัมพรติยะ ๑ อาพกมันทา ๑

มีราชธานีอยู่อีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่า วิสาณราชธานี เป็นที่ประทับของท้าว
 กุเวรมหาราช โดยเหตุนี้ ท้าวกุเวรมหาราชจึงทรงพระนามคล้ายกับนามราชธานีว่า
 เวสวัน

ท้าวเวสวันนั้น มียักษ์บริวาร ผู้มีหน้าที่สืบข่าวและตรวจตราเหตุการณ์
 ต่าง ๆ ๑๒ นาย คือ ตโตลา ๑ ตัตตลา ๑ ตโตทลา ๑ โยชสี ๑ เตชสี ๑ ตโตชสี ๑
 สุระ ๑ ราชะ ๑ สุโรราชะ ๑ อริฏฐะ ๑ แกมิ ๑ อริฏฐเนมิ ๑ ๑ เมื่อยักษ์พวกนี้
 ได้ข่าวเหตุการณ์ต่าง ๆ มาแล้ว ก็ไปแจ้งแก่ยักษ์นายประตูก่อ ๑๒ คน พวกยักษ์
 นายประตูก่อจึงนำไปกราบทูลแด่ท้าวเวสวันมหาราช

อาถรรพ์วิเศษ ตอนว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ๑๒๓

ท้าวเวสวัณมหาราชนั้น มีภักษที่เป็นเสนาบดีอยู่ ๒๘ นาย คือ มาตลี ๑ จิตตเสน ๑ กัมธัพพะ ๑ นโพราะ ๑ ชโนสกะ ๑ สาทาคีระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรตียะ ๑ กุละ ๑ สิวกะ ๑ มุจจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ บุคันธะ ๑ โคปาละ ๑ สุปเภระ ๑ ทวี ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ อาพวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มณิจระ ๑ ทิมะ ๑ เสริสกะ ๑

ในวิสาณราชธานี ที่ประทับของท้าวเวสวัณมหาราชนั้น มีสระโบกขรณี อยู่สระหนึ่ง ชื่อว่าสระธรณี มีสภาพประชุมของหมุ่ภักษอยู่สภาพหนึ่ง ชื่อว่าภคฉวตี

สระโบกขรณีนั่นชื่อว่า ธรณีนั่น เป็นสระใหญ่กว้างยาว ๕๐ โยชน์ เต็ม เบี่ยมไปด้วยน้ำเสมอ น้ำในสระนั้น กลายเป็นฝนพ่นขึ้นไปแล้วตกลงมาอีก เป็นนิตย เช่น น้ำ

สภาพนั้นเป็นที่ประชุมของหมุ่ภักษ ซึ่งเชื่อว่าภคฉวตินั้น ตั้งอยู่ริมสระนั้น เป็นสภาพใหญ่ แล้วด้วยแก้วต่าง ๆ ทางกว้างและยาวประมาณ ๑๒ โยชน์

รอบสระนั้น มีต้นไม้อันมีดอกและผลประจำเป็นนิตย และประกอบ ด้วยหมุ่คนต่าง ๆ มีนกยูงและนกกระเรียนเป็นต้น

พาหนะของพวกภักษนั้น มีหลายอย่าง คือ โค สัตว์ของเลียง สตรี บุรุษ เด็กหญิง เด็กชาย พวกภักษที่เป็นบริวารของท้าวเวสวัณขึ้นสู่พาหนะ เหล่านั้นแล้วเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ

ในยานพาหนะเหล่านั้น สำหรับยาน คือ สตรีนั้น โดยมากพวกภักษ ชอบใช้สตรีที่มีครรภ์เป็นพาหนะ เขาขึ้นขึ้นหลังสตรีที่มีครรภ์แล้วเที่ยวไป เพราะ หลังของสตรีที่มีครรภ์ไม่นูนกลาง คือ หลังแอ่นขึ้นสบาย ส่วนสตรีที่ไม่มีครรภ์ เขาใช้เทียมขบวนต่าง ๆ ดังนี้

ข้อที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยยานพาหนะของท้าวเวสวัณนั้น มีคำพรรณนาว่า ที่พพยาน คือ ยานอันเป็นที่พขี่ของท้าวเวสวัณมหาราชาเป็น มีหลายอย่าง เช่น ช้าง ม้า ปราสาท วอ ฯ อธิบายว่า ท้าวเวสวัณมหาราชนั้น ทรงยานเหล่านั้น เสด็จไปได้ ตามปรารถนา เป็นต้นว่า ทรงบรรทม ณ พระที่นั่งปราสาท หรือราชยานอื่น ๆ มีวอเป็นต้นแล้วเสด็จไป ดังนี้

ข้อที่ ๓ ว่าด้วยบพเพกรรมของท้าวเวสวันมหาราชนั้น มีคำพรรณนาว่า เมื่อพระเพทเจ้ายังไม่ทรงอุปติ มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อว่า กุเวรพราหมณ์ ได้ทำไว้กับอ้อยขายในโรงกับอ้อยแห่งหนึ่ง ได้ยกน้ำอ้อยให้เป็นทานแก่มหาชนที่ผ่านไปมา อยู่ตลอด ๒ หนับ ครั้นตายแล้วได้เกิดเป็นเทพบุตร ชื่อว่า กุเระ อยู่ในชั้นจาตุมมหาราชิกา ครั้นต่อมาได้เสวยราชย์ในราชธานีชื่อว่าวิสาณะ จึงทรงพระนามว่า เวสวัน สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกานี้ อยู่ในความปกครองของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนี้

ข้อที่ ๔ ซึ่งว่าด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น มีคำพรรณนาว่า คำว่า ดาวดึงส์ แปลว่า ๓๓ ๆ สวรรค์ชั้นนี้มีเทพเจ้าที่เป็นหัวหน้าอยู่ ๓๓ องค์ องค์ใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นพระราชของเทพเจ้าทั้งหลายเรียกว่า พระอินทร์ แต่คำว่า พระอินทร์เป็นชื่อที่เราเรียกกันจนติดปาก หากจะว่าตามชื่อจริงมีอยู่ ๑ ชื่อ คือ มขมา ๑ ปรีณโท ๑ สักโก ๑ วาสโว ๑ สหัสสัโก ๑ สุขัมบดี ๑ เทวานมินโท ๑ เรียกเป็นมคธแปลว่า ท้าวมขมา ท้าวปรีณทร์ ท้าวสักกะ ท้าววาสะวะ ท้าวสหัสสนันน์ ท้าวสุขัมบดี ท้าวเทวานมินทร์ หรืออินทราธิราช

ที่เรียกว่า ท้าวมขมา เพราะเมื่อชาติเป็นมนุษย์ ชอบมขมาณพ ๆ ที่เรียกว่า ท้าวปรีณทร์ เพราะได้บำเพ็ญทานต่าง ๆ ไว้ในชาติก่อน ๆ ที่เรียกว่า ท้าวสักกะ เพราะได้บำเพ็ญทานโดยเคารพในชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ ๆ ที่เรียกว่า ท้าววาสะวะ เพราะได้ให้ที่พักอาศัยเป็นทานแก่สาธารณชนในชาติที่เป็นมนุษย์ ๆ ที่เรียกว่า ท้าวสหัสสนันน์ เพราะคิดเหตุผลได้ในครั้นเดียวถึงพันอย่าง ๆ ที่เรียกว่า ท้าวสุขัมบดี เพราะเป็นสามีของนางสุชาดา ๆ ที่เรียกว่า เทวานมินทร์ หรืออินทราธิราช เพราะเป็นใหญ่แห่งเทพดาทั้งหลายทั้งชั้นจาตุมและดาวดึงส์

คุณธรรมที่ทำให้เป็นพระอินทร์นั้น มี ๑ อย่าง เรียกว่าตบถ ๑ คือ

มาตาปติโกโร เลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีพ ๑ กุเลเชฏฐาปาจาบี เคารพผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีพ ๑ สณฺหาโว เจริญอ่อนหวานตลอดชีพ ๑ อปีสุณฺหาโว ไม่ส่อเสียดตลอดชีพ ๑ วิคตมลมฺจเญโร ไม่ตระหนี่ตลอดชีพ ๑ สจฺจวาโอ พูดจริงตลอดชีพ ๑ อโกธโน ไม่โกรธตลอดชีพ ๑

เทพดาชาวดาวดึงส์ สรรเสริญพระอินทร์ว่าเป็นสัปบุรุษ ด้วยพระอินทร์ได้บำเพ็ญคุณธรรมทั้ง ๑ นี้ไว้ในเมื่อชาติเป็นมนุษย์ มีพุทธภาษิตอ้างว่า

มาตาเปติกริ ชนตฺ	กุเล เชฏฐาปจาณิ
สณฺหิ สขิลสมภาสํ	เปสฺสเนยฺยปฺปหาณิ
มจฺเจรวินเข ยุตฺตํ	สจฺจิ โกธากิภูํ นรํ
ตํ เว เทวา ตาวตฺสา	อาหุ สปฺปริโส อิติ

แปลว่า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ กล่าวว่า ผู้ที่เลี้ยงมารดาบิดา ผู้ที่เคารพต่อ
ผู้ใหญ่ในตระกูล ผู้เจรจาอ่อนหวาน ผู้ละการส่อเสียด ผู้ไม่ตระหนี่ ผู้มีความสัจย์
ผู้กำจัดความโกรธได้ ว่าเป็นสัปบุรุษ ดังนี้

พระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีประมาณพื้นที่กว้างยาว
ถึงหมื่นโยชน์ มีปราสาทหลังหนึ่งสูง ๗๐๐ โยชน์ เป็นที่ประทับของพระอินทร์ ฯ
มีต้นไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่า ต้นปาริฉัตตกะ ต้นไม้นี้มีลักษณะเหมือนร่ม มีปริมาตร
๓๐๐ โยชน์ มีแผ่นหินชนิดหนึ่งอยู่ใต้ต้นไม้ เรียกว่า บันฑุกัมพล ยาว
๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีเหมือนผ้าข้อมดอกคำ ในเวลา
ที่พระอินทร์ประทับนั่งขยับลงไปถึงกึ่งพระองค์ ในเวลาที่พระอินทร์เสด็จลุกขึ้น ก็พุ่ม
ตามเดิม

มีช้างอยู่เชือกหนึ่ง ชื่อช้างเอราวัณ ช้างนี้ไม่ใช่ช้างจริง เพราะใน
เทวโลกไม่มีสัตว์จริงฉนั้น ช้างนี้ได้แก่เทพบุตร ชื่อเอราวัณนิรมิตขึ้น คือ ใน
เวลาที่พระอินทร์จะเสด็จประพาสอุทยาน เอราวัณเทพบุตร ได้จำแลงเป็นช้าง
สูง ๑๕๐ โยชน์ นิรมิตให้เป็นกระพอง ๓๓ กระพอง สำหรับเทพบุตร ๓๓ องค์
กระพองหนึ่ง ๆ วัดโดยรอบได้ ๓๐๐ เส้น ยาว ๒๐๐ เส้น ในท่ามกลางกระพอง
ทั้ง ๓๓ นั้น มีกระพองหนึ่งสูง ๓๓ โยชน์ ชื่อว่า สัทิสสนะ สำหรับพระอินทร์
ประทับ บนกระพองนั้นมีมณฑปแก้ว ๑๒ โยชน์ ในระหว่างกระพองหนึ่ง ๆ
สร้างสกลอนไปด้วยธงชัย สูง ๑๐๐ โยชน์ ล้วนแต่สำเร็จด้วยแก้ว ๗ ประการ
ธงแต่ละอัน ๆ ห้อยย้อยไปด้วยกระดิ่งทอง เวลาต้องลมก็ดังมีเสียงไพเราะอย่าง
เครื่องบรรเลงทิพย์ ในท่ามกลางมณฑปมีบัลลังก์แก้วสูง ๑ โยชน์ พระอินทร์
ประทับที่บัลลังก์นั้น ส่วนเทพบุตรอีก ๓๒ องค์ ก็ประทับที่บัลลังก์แก้วอันอยู่ใน
กระพองของตน ๆ ในกระพองหนึ่ง ๆ มี ๗ งา ในงาหนึ่ง ๆ ยาว ๕๐ โยชน์ มี

สระโบกขรณังละ ๑ สระ ในสระโบกขรณังหนึ่ง ๆ มีกอบัว ๗ กอ กอหนึ่งมี ๗ ดอก ดอกหนึ่งมีนางเทพธิดาผู้น้อย ๑ นาง

ในคราวดั่งนั้น มีเทวสภาซึ่งเป็นที่ประชุมของเทพดาอยู่สภาหนึ่ง กว้างยาว ๕๐๐ โยชน์ ชื่อว่า สุธรรมาเทวสภา ถึงวัน ๘ ค่ำ ซึ่งเป็นวันพึงธรรม เทพดาชาวดาวดึงส์ได้ไปประชุมพึงธรรมกันที่สถาน จนกระทั่งทุกวันนี้

มีสระโบกขรณียุ่สระหนึ่ง ชื่อว่า สระนันทา กว้างยาว ๕๐๐ โยชน์

มีอุทยานอยู่แห่งหนึ่ง ชื่อ จิตรลดา กว้างยาว ๕๐๐ โยชน์ ในสวนนี้เป็นที่เที่ยวเล่นสนุกสนานยิ่งนัก สำหรับเทพดาชาวดาวดึงส์ จนถึงกับเทวดาผู้จะจุติในขณะได้เห็นบุพพนิมิตเกิดขึ้น แน่ใจว่า คนจะต้องจุติแล้วมีความเศร้าโศก แต่พอไปเล่นในสวนนั้นแล้ว ก็ลืมโศกลืมคายได้จุติหายไประบายใจ

พระอินทร์นั้น มีอัครมเหสีอยู่ ๔ นาง คือ นางสุชาดา นางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรว มีนางสนมอยู่ ๒ โกฏกึ่ง คอยบำรุงบำเรอให้ทั่วเธอ ได้รับความสำราญ

การที่พระอินทร์ ผู้ได้เทพสมบัติอย่างพรตแนมาน ก็เป็นเพราะบุญกุศลที่ท้าวเธอได้สร้างสมอบรมมาแต่ครั้งเกิดเป็นมนุษย์ อันมีชื่อว่า มหมาณพ ซึ่งท่านทั้งหลายได้เคยสดับมาแล้ว ฯ การที่ได้แสดงข้อความทั้ง ๔ นั้นมา ก็เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับท้าวมหाराชทั้ง ๔ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงไว้ในพระบาลีข้างต้นนั้น จึงเป็นอันว่า ข้อความเหล่านี้จะทำให้ท่านทั้งหลายหมดความฉงนสงสัยแสดงมา จึงเห็นว่าพอสมควรแก่เวลาเพียงเท่านี้

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๖๘

คัมภีร์ทมิฬนิกาย ปาฏิกวรรค

อาฏานาฏิยสูตร ท่อนว่าด้วยท้าวเวสวัณกล่าวคาถาบังนักษัตร

เอกมนต์ นิสินโน โข เวสสวโน มหาราชา ภควโต เอตทโว จ
สวติ หิ ภนเต อุพารา ขกขา ภควโต อปฺปสนฺนา สวติ หิ ภนเต อุพารา
ขกขา ภควโต ปสนฺนา สวติ หิ ภนเต มชฺฌิมา ขกขา ภควโต อปฺปสนฺนา
สวติ หิ ภนเต มชฺฌิมา ขกขา ภควโต ปสนฺนาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงอาฏานาฏิยสูตร กณฑ์ที่ ๖๘ ว่าด้วยท้าวเวส-
วัณมหาราช กล่าวคาถาบังนักษัตรต่อพระพักตร์พระพุทธองค์ ตามพระบาลี
อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในอาฏานาฏิยสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทมิฬนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น เมื่อท้าวเวสวัณมา
ราช นั่งลงในที่เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตทั้งหลายที่เป็นผู้ใหญ่ และปานกลางต่ำต้อย ซึ่งไม่
เลื่อมใส ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่โดยมาก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง
ธรรม เพื่อให้ละปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย ฯ
บัณฑิตโดยมากที่ไม่เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท
สุราเมรัย ต่อมาไม่รักใคร่พอใจต่อพระธรรมเทศนาของพระองค์ ฯ ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า พวกสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่อยู่ในเสนาสนะป่า อันเป็น
ที่สงัด อันมีเสียงน้อย อันมีเสียงอีกากน้อย อันปราศจากลมพัด อัน
ไม่มีผู้คนกลั่นกลอน อันสมควรแก่ผู้ชอบสงัดมีอยู่ พวกบัณฑิตที่ไม่เลื่อมใสต่อคำ
สอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าในบ้าน ๆ ก็มีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงโปรด

รับอาณานิธิรักษา เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเกิดความเลื่อมใส เพื่อให้เป็นเครื่อง
คุ้มครองป้องกันรักษาภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เพื่อไม่ให้ยักษ์เหล่านั้น
เบียดเบียนภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เพื่อให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
อยู่เป็นสุขสำราญ พระพุทธเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงรับด้วย
พระอาการนิงอัย ฯ ครั้นท้าวเวสวัณมหาราชทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรับคำพลขอร้องนั้นแล้ว จึงได้กล่าวอาณานิธิรักษาขึ้นในเวลานั้นว่า วิปัสสิสส
นมคฺค จกขมนตสฺส สิริมโต คังนเปตฺตํ จนกระทั่งถึง คำว่า พุทฺธ วนฺทาม
โคตมํ เป็นที่สุด ฯ แต่ถ้าไม่ยกขึ้นว่าเป็นลำดับไปจนจบแล้ว ผู้ฟังทั้งหลายก็จะไม่
เข้าใจว่า อาณานิธิรักษา คือ คำถ้อยคำอันขึ้นต้นว่า วิปัสสิสส นมคฺค
นั้น มีอย่างไรบ้าง จึงยกยกขึ้นแสดงให้สิ้นเชิงไปตามลำดับ คำว่า

วิปัสสิสส นมคฺค

สิขิสสปี นมคฺค

เวสสภุสส นมคฺค

นมคฺค กุสสนธสฺส

โกณาคมนสฺส นมคฺค

กสฺสปลสฺส นมคฺค

องคฺริสส นมคฺค

โย อิมํ ธมฺมมเทเสติ

เย จาปี นิพพุตา โลเก

เต ชนา อปัสฺสุณา

หิตํ เทวมนุสฺसानํ

วิชาจรณสมปन्नํ

อิโต อุกฺคจฺจติ สุริโย

ยสฺส จุกฺคจฺจมานสฺส

ยสฺส จุกฺคเต สุริเย

รหโหปี ตตฺถ คมภีโร

จกขมนตสฺส สิริมโต

สพฺพภูตานุกมฺปิโน

นหาคกสฺส ตปสฺสีโน

มารเสนปฺปมทฺธิโน ฯ

พฺราหฺมณสฺส วุสฺมโต

วิปฺปมคฺคสฺส สพฺพธิ ฯ

สกุขปฺปคฺคสฺส สิริมโต

สพฺพทุกฺขา ปนฺทนี ฯ

ยถากุตํ วิปัสสิสฺสํ

มหนฺตา วิตสารถา ฯ

ยํ นมสฺสนนฺติ โคตมํ

มหนฺตํ วิตสารถํ ฯ

อาทิจฺโจ มณฺทลํ มหา

สวปี นิรริชฺชเตติ ฯ

ทิวโสติ ปวฺจจติ

สมทุโท สริโตทโก

เอวนต์ ตตถ ชานนติ
 อโศก สา ปริมา ทิสา
 ยัม ทิสํ อภิปาเลติ
 กณฺฐพฺพานํ อาธิปติ
 รมติ นจฺจกิตฺเทหิ
 ปุตฺตาปํ ตสฺส พหโว
 อสฺสติ ทสฺส เอโก จ
 เต จาปํ พุทฺธํ ทิสฺวาน
 ทูโรโต ว นมสฺสสนฺติ
 นโม เต ปุริสาชฌณ
 กุสเลน สเมกฺขสึ
 สุตํ เนตํ อภินฺทโร
 ชนํ วนทก โศคมํ
 วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ
 เยน เปตา ปวฺจจฺจนฺติ
 ปาณาติปาติโต กุทฺทา
 อโศก สา ทกฺขิณาทิสา
 ยัม ทิสํ อภิปาเลติ
 กุมฺภณฺฑจฺานํ อาธิปติ
 รมติ นจฺจกิตฺเทหิ
 ปุตฺตาปํ ตสฺส พหโว
 อสฺสติ ทสฺส เอโก จ
 เต จาปํ พุทฺธํ ทิสฺวาน
 ทูโรโต ว นมสฺสสนฺติ
 นโม เต ปุริสาชฌณ
 กุสเลน สเมกฺขสึ

สมทุโท สริโตทโก
 อิติ นํ อัจฺจุขติ ชโน
 มหาราชา ยสฺสสฺส โส
 ฐตรญฺโฆ อิติ นามโส
 กณฺฐพฺเพหิ ปฺรกฺขโต
 เอกนามาติ เม สุตํ
 อินฺทนามา มหพฺพลา
 พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุนํ
 มหนฺตํ วิตสารถํ ฯ
 นโม เต ปุริสุตฺตม
 อมฺนุสฺสาปํ ตํ วนทนฺติ ฯ
 ตสฺมา เอวํ วเทมฺหเส
 ชนํ วนทาม โศคมํ
 พุทฺธํ วนทาม โศคมํ ฯ
 ปิสุณา ปิฏฺฐจิมํ ลิกา
 โจรา เนกติกา ชนา
 อิติ นํ อัจฺจุขติ ชโน
 มหาราชา ยสฺสสฺส โส
 วิรุโฬห อิติ นามโส
 กุมฺภณฺฑเจหิ ปฺรกฺขโต
 เอกนามาติ เม สุตํ
 อินฺทนามา มหพฺพลา
 พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุนํ
 มหนฺตํ วิตสารถํ
 นโม เต ปุริสุตฺตม
 อมฺนุสฺสาปํ ตํ วนทนฺติ ฯ

สุตํ เนตํ อภินนโส
 ชินํ วนนถ โคตมํ
 วิชชาจรณสมุปบันนํ
 ขคฺค โขคฺคจฺจติ สฺริโย
 ขสฺส โขคฺคจฺจมานสฺส
 ขสฺส โขคฺคเต สฺริเย
 รหโหปี ตตฺถ กมฺภีโร
 เอวณฺตํ ตตฺถ ชานนฺติ
 อโศ สํ ปจฺฉิมา กิสา
 ยํ กิสา อภิปาเลติ
 นาคานํ อาธิปติ
 รมตี นจฺจกิตฺเทว
 ปุตฺตาปี ตสฺส พหโว
 อสฺสิตี ทสฺส เอโก จ
 เต จาปี พุทฺธํ กิสุวาน
 มุรโต ว นมสฺสนฺติ
 นโม เต ปุริสาชฌณ
 กุสเลน สเมกฺขสึ
 สุตํ เนตํ อภินนโส
 ชินํ วนนถ โคตมํ
 วิชชาจรณสมุปบันนํ
 เชน อุตฺตรกฺข รมมา
 มนุสฺสา ตตฺถ ชานนฺติ
 น เต พิชํ ปวปฺปนฺติ
 อกฺกฺขปากิมํ สาลิ
 อกณํ อกฺสํ สุตฺธํ
 ตุณฺจิกิเล ปจิตฺวาน

ตสฺมา เอวํ วเทมฺหาเส
 ชินํ วนนถ โคตมํ
 พุทฺธํ วนนถ โคตมํ ฯ
 อาทิจฺโจ มณฺฑลํ มหา
 ทิวโสปี นิริชฺฌติ
 สํวริตํ ปวฺจจติ
 สมฺมุทโท สฺริโตทโก
 สมฺมุทโท สฺริโตทโก ฯ
 อิติ นํ อจฺจิกฺขตี ชโน
 มหาราชา ขสฺสสึ โส
 วิรูปกฺโข อิติ นามโส
 นาคเหปี ปุรฺกฺขโต
 เอกนามาติ เม สุตํ
 อินฺทนามา มหพฺพลา
 พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุนํ
 มานนฺตํ วิตฺสารถํ ฯ
 นโม เต ปุริสฺสุตฺตม
 อมฺนุสฺสาปี ตํ วนนถ โคตมํ ฯ
 ตสฺมา เอวํ วเทมฺหาเส
 ชินํ วนนถ โคตมํ
 พุทฺธํ วนนถ โคตมํ ฯ
 มหานเระ สุตฺสโน
 อมฺมา อปฺริคฺคหา ฯ
 นปี นีนฺติ นจฺจลา
 ปรีกฺขณฺติ มานุสา ฯ
 สุกนฺธํ ตณฺฑุลปฺพลํ
 ตโต ภณฺชนฺติ โกชนํ ฯ

คาวี เอกขร กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ
ปสฺส เอกขร กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ ฯ
อิตถิ วาหนํ กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ
ปฺริสํ วาหนํ กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ ฯ
กุมาริ วาหนํ กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ
กุมาริ วาหนํ กตฺวา	อนุชนฺติ ทิโส ทิสํ ฯ
เต ขาเน อภิรุหิตฺวา	สพฺพา ทิสํ อนุปริชนฺติ
	ปจฺจรา ตสฺส ราชนิโน ฯ
หตฺถิยานํ อสฺสยานํ	ทิพฺพํ ขานํ อปฺภุจิตํ
ปาสาทา สีวิกา เจว	มหาราชสฺส ยสฺสสีโน ฯ
ตสฺส จ นครา อหุ	อนตฺลิกฺเข สุมานีตา
อาถรรพณา กุสินาถา ปฺรกุสินาถา	นาถปฺริยา ปฺรกุสินาถา ฯ
อุตฺตเรน กปฺปวนฺโต	ชโนชมปเรน จ
นนวนติโย อมฺพรอมฺพรตฺติโย	อาพกมนฺทา นาม ราชนานิ
กุเวรสฺส โข ปน มาริส มหาราชสฺส	วิสาณนา นาม ราชนานิ
ตสฺมา กุเวโร มหาราชา	เวสฺสวโนเต ปวฺจจติ ฯ
ปจฺเจสนฺโต ปกาเสนฺติ	ตโตลา ตตฺตลา ตโตตลา
	โอชสี เตชสี ตโตชสี
	สุโร ราชา อริฏฺโฐ เนมิ ฯ
	รหโหปํ ตตฺถ ธรณิ นาม
	ยโต เมฆา ปวสฺสนฺติ
	วสฺสาบโต ปตฺตาชนฺติ
	สภานํ ตตฺถ ภคฺลวติ นามา
	ยตฺถ ยถา ปยิริปาสนฺติ ฯ
ตตฺถ นิจฺจผลา รุกฺขา	นानาหิขคฺคเภา ยุตฺตา
มยฺบูรโกณฺจาภิรุทา	โกกิลากิหิ วคฺคฺภิ ฯ
ชีวญฺชีวกสทฺเทตฺถ	อโธ โอฏฺฐวจิตฺตกา

กุกกุกกา กุฬิรกา
 สุกสาลิกสพเพตถ
 โสภติ สพเพกาล ส
 อโธ สอ อุตตรา นิส
 ยัม นิส อภิปาเลติ
 ขกขานัม อธิปติ
 รมติ นจจกิตเท
 ปุตตาปี ตสส พเว
 อสตี หส เอโก จ
 เต จาปี พุทฺธํ นิสวาน
 ทูโรโต ว นมสฺสนติ
 นโม เต ปุริสาชฌณ
 กุสเลน สเมกขสี
 สติ เนติ อภินฺทโส
 ชินํ วนฺตถ โคตมํ
 วิชชาจรณสมุปฺปนํ

วเน โปกฺขรสาตกา
 ทณฺเฑมานวกานิ จ
 กุเวรณพินิ สทา
 อิติ นํ อัจจุขติ ชโน
 มหาราชา ยสสฺส โส
 กุเวโร อิติ นามโส
 ขกฺเขหิ ปุรกฺขโต
 เอกนามาติ เม สุตํ
 อินฺทนามา มหพฺพลา ฯ
 พุทฺธํ อาทิจฺจนฺธุนํ
 มหนฺตํ วิตสารถํ ฯ
 นโม เต ปุริสุตฺตม
 อมฺนุสฺสาปี ตํ วนฺตถติ ฯ
 ตสฺมา เอวํ วเทมฺหเส
 ชินํ วนฺตถ โคตมํ
 พุทฺธํ วนฺตถ โคตมํ ฯ

ดังนี้ ฯ จบอาฏานาฎยคาถา คือ คาถาบังนัยกษของท้าวเวสวัณเพียงเท่านั้น

ก็แลคาถาเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๔๔ บท บทละ ๑ คาถาก็มี บทละคาถากังก็มี
 บทละ ๒ คาถาก็มี มีเนื้อความต่าง ๆ กัน คือ บทที่ ๑ ว่า

วิปสฺสิสฺส นมตฺตุ

จกฺขมนฺตสฺส สิริมโต

สิจฺสสฺสปี นมตฺตุ

สพฺพภูตานุกมฺปิโน

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระวิปสสิ และว่าด้วยคำไหว้พระสิจิ มีคำแปลว่า
 ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระวิปสสิผู้มีพระจักขุ ผู้มีสิริ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสิจิผู้ทรง
 อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง ดังนี้ ฯ บทที่ ๒ ว่า

เวสฺสภุสฺส นมตฺตุ

มหาตกสฺส คปสฺสโน

นมตฺตุ กกุสนฺธสฺส

มารเสนปฺปมฺหติโน

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระเวสภู และพระกกุสนธ มีคำแปลว่า ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมพระเวสภูผู้กำจัดกิเลสให้สิ้นแล้ว ผู้มีตปธรรม ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
พระกกุสนธผู้กำจัดเล่ห์เชิงเสนามาร ฯ บทที่ ๓ ว่า

โกนาคมนสฺส นมตฺถ

พฺรหฺมณสฺส วุสฺมิตฺโต

กสฺสปสฺส นมตฺถ

วิปฺปมุตฺตสฺส สหุพฺพิ

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระโกนาคมน และพระกัสสป มีคำแปลว่า ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมพระโกนาคมนผู้เป็นพราหมณ์ ผู้สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ข้าพเจ้าขอ
นอบน้อมพระกัสสปผู้หลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงแล้ว ดังนี้ ฯ บทที่ ๔ ว่า

องฺคิรสฺส นมตฺถ

สกฺขปฺตฺตสฺส สิริมิตฺโต

โห อิมํ ชมมมเทเสสิ

สพฺพทุกฺขา ปนฺทนํ

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระพุทธรูปเจ้าของเราทั้งหลาย มีคำแปลว่า ข้าพเจ้าขอ
นอบน้อมพระองฺคิรผู้เป็นพระโอรสสักยราช ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมให้กำจัด
ทุกข์ทั้งปวง ดังนี้ ฯ บทที่ ๕ ว่า

เขจปิ นิพฺพุตา โลเก

ขณฺฑกํ วิปฺสสิสฺสํ

เต ชนา อปฺสฺสนา

มหนฺตา วิตฺสารถา

บทนี้ กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวงว่า พระพุทธรูปเจ้าเหล่านี้เป็นผู้ดับกิเลสแล้ว
เป็นผู้ตรัสรู้แจ้งแจ้งทุกประการแล้ว พระพุทธรูปเจ้านั้น เป็นผู้ไม่กล่าววาจา
ส่อเสียด เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้แก่กล้า ฯ บทที่ ๖ ว่า

หิตํ เทวมนุสฺसानํ

อํ นมสฺสสนฺติ โคตมํ

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ

มหนฺตํ วิตฺสารถํ

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระโคตม มีคำแปลว่า เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ข่อม
นอบน้อมพระโคตม ผู้มีประโยชน์แก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้
และความประพฤติน่าเลื่อมใส ผู้มีคุณธรรมอันประเสริฐ ผู้มีความแก่กล้าสามารถ
ดังนี้ ฯ บทที่ ๗ ว่า

ยโต อุกฺกจฺจนฺติ สุริโย

อาทิจฺโจ มนุสฺสํ มหา

ยโต อุกฺกจฺจมานสฺส

สํวริปํ นิริชฺฌนฺติ

บทที่ ๖ ว่าด้วยเวลากลางคืน มีคำแปลว่า พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศ
เหนือพระอาทิตย์ขึ้นในทิศ เวลากลางคืนในที่นี้หายไป ดังนี้ ฯ บทที่ ๗ ว่า

ยสฺส อุกฺคเต สุริเย
รหโณปฺปํ ตตฺถ คมฺภีโร
เอวมนฺตํ ตตฺถ ชานนฺติ

ทิวโสติ ปวฺจจติ
สมุทฺโท สริโตทโก
สมุทฺโท สริโตทโก

บทที่ ๗ ว่าด้วยเวลากลางวัน มีคำแปลว่า พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศ
ใต้เป็นเวลากลางวัน ทางที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้น คนทั้งหลายย่อมรู้กันว่าเป็นมหาสมุทร
ซึ่งเป็นแม่น้ำอันลึก เป็นแม่น้ำกว้างขวาง เป็นที่ไหลมารวมแห่งแม่น้ำทั้งปวง ดังนี้ ฯ
บทที่ ๘ ว่า

อิโต สา อุตฺตรา ทิสฺสา
อํ หิสํ อภิปาเลติ
คณฺธพฺเพนํ อธิปติ
รมติ นจฺจกิตฺเท

อิติ นํ อจฺจกฺขติ ชโน
มหาราชา ยสฺสสิ โส
ชตฺรณฺโง อิติ นามโส
คณฺธพฺเพหิ ปฺรกฺโข

บทที่ ๘ ว่าด้วยทิศที่ดาวจรขึ้นปกครอง มีคำแปลว่า ดาวจรจรุมหาราชผู้เรืองยศ
ผู้เป็นเจ้าแห่งคัมภีร์ทั้งหลาย ผู้รรมย์อยู่ด้วยพวกคัมภีร์สำหรับบำเรอด้วยการ
เพื่อนราชบริวาร ได้ปกครองทางทิศตะวันออก ซึ่งอยู่ข้างภูเขาสิเนรุราช ดังนี้ ฯ
บทที่ ๑๐ ว่า

ปุตฺตาปํ ตสฺส พหโร
อัสติ ทสฺส เอโก จ
เต จาปํ พุทฺธํ ทิสฺวาน
หฺรโต ว นมสฺสสนฺติ

เอกนามาติ เม สฺกํ
อินฺทนามา มหพฺพลา
พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุมํ
มหนฺตํ วิตสารถ

บทที่ ๑๐ ว่าด้วยโอรสพระเจ้าชตรฐ มีคำแปลว่า โอรสพระเจ้าชตรฐนั้นมีอยู่
มาก แต่มช่ออย่างเดียวกันทั้งนั้น โอรสพระเจ้าชตรฐนั้นมีอยู่ ๕๐ องค์ มีชื่อว่าอันทร
เหมือนกันทั้งนั้น มีกำลังมากเหมือนกันทั้งนั้น โอรสพระเจ้าชตรฐนั้น พอได้
แลเห็นพระมหาเจ้าเป็นดวงพระอาทิตย์ ผู้มีพระคุณเป็นใหญ่ ผู้ปราศจากความ
คร่ำคร้าม ก็ได้ขอบน้อมแต่ไกล ดังนี้ ฯ บทที่ ๑๑ ว่า

นโม เต ปุริสาชุลณ

นโม เต ปุริสุตตม

กุสเลน สมกขสี

อมนุสสาปี้ ตัม วทนติ

บทนี้ ว่าด้วยคำที่โอรสพระเจ้าธรรมาโห พระพุทธเจ้า มีคำแปลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นบรมราชาในย โย เป็นบรมอันสูงสุด ผู้เพ่งกมลธรรม ผู้เป็นต้นอนันต
ของมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์ ดังนี้ บทที่ ๑๒ ว่า

สตุ เนติ อภินุโส

ตสฺมา เอว วเทมฺหเส

จัน วทนฺท โคตม

จัน วทนฺท โคตม

วิชาจรณสมปณ

พุทฺธ วทนฺท โคตม

บทนี้ ได้กล่าวด้วยคำนอบน้อมของโอรสพระเจ้าธรรมาโหเหมือนกัน มีคำแปลว่า
ข้าพระองค์ได้สดับเนื่อง ๆ คือ ข้าพระองค์ได้ถามผู้ว่า ท่านทั้งหลายได้ให้พระ
โคตมผู้ชนะสิ่งทั้งปวงหรือไม่ ผู้ที่ถูกถามนั้นก็ตอบว่า ให้ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์
ทั้งหลาย จึงขอให้พระโคตมผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ และความประพฤตินันต์ ดังนี้ ๆ
บทที่ ๑๒ ว่า

เยน เปตา ปวฺจจฺนติ

ปิสุณา ปิฏฺฐิมํสิกา

ปาณาติปาตีโน ลุทฺธา

โจรา เนกติกา ชนา ฯ

บทนี้ ว่าถึงทิศทั้งสี่ มีคำแปลว่า พวกโจรที่ฆ่าสัตว์เสียด ทดเตียนผู้อื่น
ในลับหลัง เหมือนกับกินเนื้อข้างหลังของผู้อื่น ผู้ทำปาณาติบาต ผู้หยาบขำ ผู้ล่อง
ที่คนทั้งปวงมาแล้วนำออกไปทางทิศใด ทิศนั้น คือ ทิศทักษิณ ดังนี้ ๆ บทที่ ๑๔ ว่า

อิโต सा भक्षिणा तिसा

อิตี น อจิกฺขติ ชโน

ยํ ทิสํ อภิปาเลติ

มหาราชา ยสฺสสิ โส

กุมภณฺฑานํ อาริปฺติ

วิรุโฬห อิตี นามโส

รมตี นจฺจกิตฺติ

กุมภณฺฑเหติ ปฺรฺกฺขโต ฯ

บทนี้ ว่าด้วยทิศทักษิณนั้น เป็นทิศที่พระเจ้าวิรุฬหกปกครอง มีคำแปลว่า
ท้าววิรุฬหกมหาราชผู้ยศ ผู้เป็นเจ้าของพวกกุมภณฺฑะ ผู้รณรงค์ด้วยการพ้อนรำ
ขบร้อง ผู้มีพวกกุมภณฺฑะเป็นบริวาร ปกครองอยู่ทิศใด ทิศนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า
ทิศทักษิณ ดังนี้ ๆ บทที่ ๑๕ ว่า

ปุตตะปิ คสฺส เพโว

เอกนามาติ เม สุตํ

อัสติสฺส เอโก จ

อินทนามา มหัพฺพลา

เต จาปิ พุทฺธํ กิสุวาน

พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุนํ

เรโศว นมสฺสสนฺติ

มหนตฺติ วิตสารถํ ฯ

บทที่ ๑๖ ว่าด้วยโอรสพระเจ้าวิรุฬหก ให้พระบรมนาภกาสดา มีคำแปลว่า
โอรสพระเจ้าวิรุฬหกนั้นมีอยู่มาก แต่มีชื่ออย่างเดียวกันทั้งหมด มีกำหนดได้
๕๐ องค์ ล้วนแต่มีชื่อว่าอันตรเหมือนกันทั้งนั้น พวกนั้นได้แลเห็นพระพุทธเจ้า
ผู้เป็นพระอาทิตย์ ผู้เป็นใหญ่ ผู้ปราศจากความครั่นคร้าม ก็นอบน้อมแต่ที่ไกล
ดังนี้ ฯ บทที่ ๑๖ ว่า

นโม เต ปุริสาชฌณ

นโม เต ปุริสุตฺตม

กสฺสเลน สเมกฺขสฺส

อมนุสฺสาปิ ตํ วนฺทนฺติ ฯ

บทที่ ๑๗ ว่าถึงคำที่โอรสพระเจ้าวิรุฬหกให้พระพุทธเจ้า มีคำแปลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นบรมราชาในบ้น ผู้เป็นบุรุษอันสูงส่ง ผู้แลคุมหาชนด้วยความฉลาด
ผู้เป็นเกราะไว้ของมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์ ดังนี้ ฯ
บทที่ ๑๗ ว่า

สุตํ เนตํ อภินฺทโส

ตสฺมา เอวํ วทามฺหเส

ชินฺนํ วนฺทตฺต โคตมํ

ชินฺนํ วนฺทาม โคตมํ

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ

พุทฺธํ วนฺทาม โคตมํ ฯ

บทที่ ๑๘ ว่าด้วยคำที่โอรสของพระเจ้าวิรุฬหกให้พระพุทธเจ้าอีก มีคำแปลว่า
ข้าพระองค์ได้ฟังเนื่อง ๆ ซึ่งถ้อยคำของผู้ที่ข้าพระองค์ถามว่า ท่านทั้งหลายได้ให้
พระโคตมหรือ แล้วเขาก็ตอบว่า เราทั้งหลายได้ให้พระโคตมผู้ชนะสิ่งทั้งปวง ผู้
สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤตินันต์ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงขอไหว
พระโคตมผู้ชนะสิ่งทั้งปวง ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤตินันต์ ดังนี้ ฯ
บทที่ ๑๘ ว่า

ยตฺถ โจกฺคจฺจติ สุริโย

อาทิจฺโจ มณฺจลํ มหา

ยสฺส โจกฺคจฺจมานสฺส

ทิวโสปี นิรุชฺชติ

ยสฺส โจกฺคเต สุริเย

สํวรติ ปวฺจจติ ฯ

บทน์ ว่าด้วยเวลากลางคืน มีคำแปลว่า พระอาทิตย์ทมิฬมณฑลใหญ่ตกลง
ในทางใด ในทางนั้นก็สิ้นไป ทางนั้นก็เป็นกลางคืน ดังนี้ ฯ บทที่ ๑๘ ว่า

รหโหปี ตตถ กมภโร	สมุทโท สริโตทโก
เอวนคัม ตตถ ชานนติ	สมุทโท สริโตทโก

บทน์ ว่าถึงทางที่พระอาทิตย์ตก มีคำแปลว่า ทางที่พระอาทิตย์ตกนั้น คน
ทั้งหลายย่อมรู้กันว่าเป็นทางมหาสมุทรที่เป็นแม่น้ำอันลึก เป็นแม่น้ำกว้างขวาง เป็นที่
ไหลมารวมแห่งน้ำทั้งปวง คือ ทิศตะวันตก ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๐ ว่า

อิโต सा प्रजिमा हिसा	อิติ न् ओजिखตี चโน
อัม หิส อภิปาเลติ	มหาราชา ยสสสิ โส
นาคาน์ อธิปติ	วิรูปกโซ อิติ นามโส
รมติ นจจกเตหิ	นาเคหิ ปรุกขโต ฯ

บทน์ ว่าถึงทิศตะวันตก ซึ่งเป็นทิศที่พระเจ้าวิรูปกษัตริย์ปกครอง มีคำแปลว่า
วิรูปกษัตริย์เป็นใหญ่ของนาคทั้งหลาย ผู้ نرمย่อยด้วยพอนราชบริวาร ผู้มีนาค
เป็นบริวาร ย่อมปกครองอยู่ในทิศตะวันตก ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๑ ว่า

ปุตตาปี ตสส พหโว	เอกนามาติ เม สุตัม
อัสติ ทส เอโก จ	อินทนามา มหพพลา
เต จาปี พุทธิ หิสวาน	พุทธิ อาทิจพนฺธุนิ
ทรโต ว นมสฺสนติ	มหนตัม วิตสารถ

บทน์ ว่าด้วยโอรสของพระเจ้าวิรูปกษัตริย์ มีคำแปลจากบทพระคาถาว่า
โอรสพระเจ้าวิรูปกษัตริย์นั้น มีอยู่ถึง ๔๐ องค์ ล้วนแต่มีชื่อว่าอินทร์เหมือนกัน
ทั้งนั้น ล้วนแต่พากันนอบน้อมพระพหูเจาเป็นวงศ์พระอาทิตย์ ผู้สถิตอยู่ใน
พระकुณอันเป็นใหญ่ ผู้หาความครั่นคร้ามมิได้ทั้งนั้น ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๒ ว่า

นโม เต ปฺริสาชณฺณ	นโม เต ปฺริสฺตฺตม
กสเลน สเมกฺขสิ	อมนุสฺสาปี ตัม วนหนติ ฯ

บทน์ ว่าด้วยคำที่โอรสพระเจ้าวิรูปกษัตริย์ ให้พระพหูเจา มีคำแปลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นบรมราชาในข ผู้เป็นบรมอันสูงสุด ผู้เลศมุนหาชนด้วยพระสัพพัญญุต-

๑๓๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๑ ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๒
ญาณ ผู้เป็นที่กราบกราบของมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์
ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๓ ว่า

สัคค์ เมตติ อภินุโส

ตสฺมา เอวํ วเทมฺหเส

ชินฺนี วมฺหาม โคตมํ

ชินฺนี วมฺหาม โคตมํ

วิชาจรณสมฺปนฺนํ

เพทฺธํ วมฺหาม โคตมํ ฯ

บทนี้ กล่าวด้วยคำของโอรสพระเจ้าวิรุฬหกซึ่งกราบทูลพระพุทธองค์ ดังที่ตนได้

สัจจมา มีคำแปลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังพระคุณของพระองค์อยู่เนื่อง ๆ
จึงได้ถามผู้อื่นว่า ท่านทั้งหลายได้ไหว้พระโคตมหรือ เขาตอบว่า ข้าพเจ้าทั้งหลาย
ได้ไหว้พระโคตม ผู้ชนะสิ่งทั้งปวง ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ และความประเพณีเป็น
อันดี ดังนี้

ส่วนบทที่ ๒๔ เป็นต้น จักได้ยกขึ้นแสดงข้างหน้า ในกัณฑ์ของคพระธรรม-
เทศนาไว้เพียงเท่านั้น ด้วยว่าในอรรถกถาไม่มีคำที่ควรยกขึ้นแสดง เพราะได้ยกขึ้น
แสดงในกัณฑ์ที่ ๑ มาแล้ว ทั้งธัมมัตถจริยาบยก็เห็นว่าไม่มีอันใด จึงเป็นอันว่า
จบพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น. เอวํ กมฺมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๔

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

อาฏานาฏิยสูตร ตอนว่าด้วยอาฏานาฏิยคาถาที่ ๒๔ เป็นต้น

เขน อุตฺตรกูรฺ รมฺมา มหาเนรฺ สุทฺตสฺสโน มนุสฺสา ตตฺถ ชายนฺติ
อมฺมา อปริคุหา น เต พิจฺฉํ ปวฺปฺปนฺติ นบี นียนฺติ นงฺกลา อกฺขจปากัม
สาถิ ปรีกฺขชฺชนฺติ มานุสา อกณฺโณ อตุสฺสํ สุทฺธํ สุกฺกนฺธํ ตณฺหุลปฺเปสฺสํ ตณฺหิจิเร
ปิจฺจวาน ตโต ภูณฺชณฺติ โกชนฺติ.

ณ บัดนี้ อาศมภาพักได้แสดงอาฏานาฏิยสูตร กัณฑ์ที่ ๖๔ ว่าด้วยอาฏานา
ฏิยคาถาที่ ๒๔ เป็นต้นไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถจริยาบย สืบต่อไป

เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตามสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในอาฏานาฏิยสูตรที่ ๘ คัมภีร์ทมิฬนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า อาฏานาฏิยคาถาที่ ๒๔ นั้น
ว่าด้วยอัครกรทวิป มีคำแปลว่า ภูเขาหามาเนรุอันมาตมียอยู่ในทิศใด ข้างทิศ
เบื้องซ้ายแห่งทิศนั้นเป็นกรทวิป มนุษย์ทั้งหลายในอัครกรทวิปนั้น ไม่มีการถือว่า
ของเราของเขา ไม่มีการหวงแหนว่าของเราของเขา ดังนี้ ฯ คาถาที่ ๒๔ ว่า

น เต พิชํ ปวปฺพนฺติ

นปํ นินฺนติ นงฺกลา

อกฺกฺชปากิมํ สาลํ

ปฺริกฺกฺชชฺนติ มานุสา ฯ

บทนี้ ว่าด้วยการเลียงชีพของมนุษย์ในอัครกรทวิป มีคำแปลว่า คนทั้งหลาย
ในทวีปอุตรนั้น ไม่มีการทำไร่ไถนา บริโภคข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเอง ดังนี้ ฯ คาถาที่ ๒๕ ว่า

อกณํ อณฺธํ สฺมฺหํ

สฺกนธํ ตณฺหฺลปฺพลํ

ตณฺหฺจิกิเร ปิจิตฺวาน

ตโต กฺกฺชชฺนติ โภชนํ ฯ

บทนี้ ว่าด้วยข้าวสาลีอันมีในอัครทวิป มีคำแปลว่า คนในอัครทวิปนั้น
หุงต้มซึ่งข้าวสาลีอันไม่มีรำมิเกลบ อันบริสุทธิ์ อันมีกลิ่นหอมที่ก่อนเส้าศิลาแล้ว
บริโภค ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๖ ว่า

คาวํ เอกชฺรํ กตฺวา

อนฺนฺนฺติ ทิโส ทิสํ

ปสํ เอกชฺรํ กตฺวา

อนฺนฺนฺติ ทิโส ทิสํ ฯ

บทนี้ กว่ด้วยพาหนะของพวกยักษ์ที่เป็นบริวารของท้าวเวสวัณ มีคำแปลว่า
พวกยักษ์ทำแม่โคให้เป็นพาหนะ ทำสัตว์ของเลี้ยงให้เป็นพาหนะ แล้วขึ้นไปตามทิศ
ต่าง ๆ ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๗ ว่า

อิตฺถิ วาหํ กตฺวา

อนฺนฺนฺติ ทิโส ทิสํ

ปฺริสํ วาหํ กตฺวา

อนฺนฺนฺติ ทิโส ทิสํ ฯ

บพณ กัฏฐักขณพาทะของพวกขัณฐ์เหมือนกัน มีคำแปลว่า พวกขัณฐ์ทำ
สครและบุรุษให้เป็นยานพาหนะแล้วจะไปตามทิศต่าง ๆ ดังนี้ ฯ บทที่ ๒๘ ว่า

กุมาร วาหนํ กตวา

อนุนนติ ทิโส ทิสํ

กุมาร วาหนํ กตวา

อนุนนติ ทิโส ทิสํ ฯ

บพณ กัฏฐักขณพาทะของขัณฐ์เหมือนกัน มีคำแปลว่า พวกขัณฐ์ทำ
กุมารและกุมารให้เป็นพาหนะแล้วก็เที่ยวไปตามทิศต่าง ๆ ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๐ ว่า

เต ขาเน อภิรุหิตวา

สพพา ทิสา อนุปริยนติ

ปจารา ตสฺส ราชนิ

บพณ กัฏฐักขณพาทะเหมือนกัน มีคำแปลว่า พวกขัณฐ์ที่เป็นบริวารของ
ท้าวเวสวัณนั้น ขนขึ้นยานพาหนะแล้วก็เที่ยวไปตลอดทิศทั้งปวง ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๑ ว่า

หตฺถิยานํ อสฺสยานํ

ทิพฺพํ ยานํ อปฺปญฺจติ

ปาสาหา สิวิกา เจว

มหาราชสฺส ยสฺสสิโน

บพณ ว่าด้วยยานพาหนะของท้าวเวสวัณ มีคำแปลว่า ทิพพยานพาหนะ
ของท้าวเวสวัณมหาราชนั้น คือ ยานช้าง ยานม้า ปราสาท และวอ ดังนี้ ฯ
บทที่ ๓๒ ว่า

ตสฺส จ นครา อหุ

อนตฺถิกุเข สุมานิตา

อาณานาฏา กุสินาฏา ปรุกฺสินาฏา นาฏปริยา ปรุกฺสินาฏา ฯ

บพณ ว่าด้วยเมืองท้าวเวสวัณ มีคำแปลว่า เมืองท้าวเวสวัณนั้นตั้งอยู่ใน
อากาศ มีชื่อว่าอาณานาฏา ๑ กุสินาฏา ๑ ปรุกฺสินาฏา ๑ นาฏปริยา ๑ ปรุกฺสินาฏา ๑
ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๓ ว่า

อุตฺตเรน กปิวันโต

ชโนมมปเรน จ

นนวนติโย อมฺพรอมพรวติโย

อาพกมนฺทา นาม ราชนานิ

กุเวรสฺส โข ปณ มหาราชสฺส

วิสาณา นาม ราชนานิ

ตสฺมา กุเวโร มหาราชา

เวสฺสวโนติ ปวฺจจติ ฯ

บพณ ว่าด้วยราชธานีของท้าวเวสวัณ มีคำแปลว่า ทางทิศอุดรนั้น มีเมือง
อยู่อีก ๕ เมือง เป็น ๖ กับราชธานี คือ เมืองกปิวันตะ ๑ เมืองชโนมมะ ๑

เมืองแวนวติยะ • อัมพรอัมพรวติยะ • อาพกมัทธราชธานี • ส่วนเมืองที่ประทับ
ของท้าวภูเวรมหาราชนั้น ชื่อว่าวิสาณราชธานี เพราะฉะนั้น ท้าวภูเวรมหาราชจึง
ทรงพระนามว่า ท้าวเวสวัณ ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๔ ว่า

ปจฺเจสนโต ปกาเสนติ
โอชสี เตชสี ตโตชสี

ตโตลา ตตฺตลา ตโตตลา
สุโร ราชา ภีรราชา อริฏฺโง
เนมิ อริฏฺโงเนมิ ฯ

บทนี้ ว่าด้วยยักษที่สืบข่าวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของท้าวเวสวัณ ๑๒ นาย
มีชื่อว่า ตโตลา • ตตฺตลา • ตโตตลา • โอชสี • เตชสี • ตโตชสี • สุระ •
ราชะ • สุโรราชะ • อริฏฺชะ • เนมิ • อริฏฺฐเนมิ • ฯ บทที่ ๓๕ ว่า

รหโหปี ตตฺถ ธรณิ นาม
วสุสาโย ปตายนติ
ยตฺถ ยกฺขา ปยิรฺปาสนติ

ยโต เมฆา ปวสฺสนติ
สภามิ ตตฺถ ภคฺลวติ นาม

บทนี้ ว่าด้วยสระและสภาพของพวกยักษ์ มีคำแปลว่า ในวิสาณราชธานีนั้น
มีสระโบกขรณอยู่สระหนึ่ง ชื่อว่าธรณี อันเป็นที่ตั้งขนแห่งเมฆแล้วตกลงมายังสระ
นั้นอีก ก็มีสภาพอยู่สภาพหนึ่งชื่อว่าภคฺลวติ อันเป็นสภาพที่ประชุมของยักษ์ทั้งหลาย
ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๖ ว่า

ตตฺถ นิจฺจพฺลา รุกฺขา
มยุรโกณฺจาภีรฺทา

นानาธิชคณา ยุตฺตา
โกกิลากิหิ วคฺคฺภี ฯ

บทนี้ ว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่ใกล้สระโบกขรณนั้น มีคำแปลว่า รอบสระโบกขรณนั้น
มีต้นไม้ซึ่งมีผลอยู่เป็นนิจ อยู่เป็นอันมาก มีทั้งหม่นกต่าง ๆ คือ นกยูง นกกระเรียน
นกคู้เหว่า ซึ่งล้วนแต่มีเสียงอันไพเราะทั้งนั้น ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๗ ว่า

ชีวนชีวกสฺตเตตฺถ
กุกฺกุตฺตา กุฬิรฺกา

อโถ โอฏฺฐจิจิตฺตกา
วเน โปกฺขรสาตกา ฯ

บทนี้ ว่าด้วยฝูงนกในสระโบกขรณนั้น มีคำแปลว่า ฝูงนกในสระโบกขรณนั้น
คือ นกพิริก นกที่ร้องว่าชีวะชีวะพวกหนึ่ง นกโอฏฺฐจิจิตฺตกาพวกหนึ่ง ไก่พวกหนึ่ง
ไก่ฟ้าพวกหนึ่ง ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๘ ว่า

ลฺกฺสาณิสฺสทเตตฺถ
โสภติ สพฺพกาลิ สา

ทณฺฑมาณวกานิ จ
กุเวรณพินิ สทา ฯ

บทนี้ ว่าด้วยนกในสระโบกขรณีนั้นอีกเหมือนกัน มีคำแปลว่า นกที่สระโบกขรณีนั่น คือ นกสาธิกา และนกทัณฑมาถเวกา นกกุเวรณพินิ ซึ่งเป็นนกที่งามอยู่ทุกเมื่อ ดังนี้ ฯ บทที่ ๓๘ ว่า

อิโต สา ทกขิณา ทิสา อิติ นํ อัจฉิขติ ชโน
 บิ ทิสํ อภิปาเลติ มหาราชา ยสสสิโส ฯ

บทนี้ ว่าด้วยทิศที่ท้าวเวสวันปกครอง มีคำแปลว่า ท้าวเวสวันมหาราชปกครองทิศใด ทิศนั้นคนทั้งหลายเรียกว่าทิศอุดร ดังนี้ ฯ บทที่ ๔๐ ว่า

ยกุขานํ อธิปติ กุเวโร อิติ นามโส
 รมติ นจจคิเตหิ กุมภณเทหิ ปรุกขโต ฯ

บทนี้ ว่าด้วยบริวารท้าวเวสวัน มีคำแปลว่า ท้าวเวสวันผู้ทรงพระนามเดิมว่า ท้าวกุเวรณพินิ เป็นใหญ่ของพวกยักษ์ รินรมย์อยู่ด้วยการพ้อนรำขบร้อง มีพวกยักษ์ล้อมล้อมเป็นบริวาร ดังนี้ ฯ บทที่ ๔๑ ว่า

ปุตตาปี ตสฺส พหโว เอกนามาติ เม สุตํ
 อสฺสึ ทสฺส เอโก จ อินฺทนามา มหพฺพลา ฯ

บทนี้ ว่าด้วยโอรสท้าวเวสวัน มีคำแปลว่า โอรสท้าวเวสวันนั้นมีอยู่ถึง ๔๐ องค์ ล้วนแต่มีชื่อว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น ล้วนแต่มีกำลังมากเหมือนกันทั้งนั้น ดังนี้ ฯ บทที่ ๔๒ ว่า

เต จาปี พุทฺธํ ทิสฺวาน พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุนิ
 ทฺรโต ว นมสฺสสนฺติ มหนฺตํ วิตฺสารถํ ฯ

บทนี้ ว่าด้วยโอรสท้าวเวสวันไหว้พระพุทธเจ้า มีคำแปลว่า พ่อโอรสท้าวเวสวันเหล่านั้น ได้แลเห็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นวงศ์พระอาทิตย์ ผู้เป็นบรมบุรุษ ผู้ปราศจากความครั่นคร้าม ก็พากันนอบน้อมแต่ไกล ดังนี้ ฯ บทที่ ๔๓ ว่า

นโม เต ปฺริสาชณฺณ นโม เต ปฺริสฺสุตฺตม
 กุสฺเลน สเมกฺขสิ อมฺนสฺสาปี ตํ วนฺทนฺติ

บทนี้ ว่าด้วยคำไหว้พระพุทธเจ้า มีคำแปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบรมราชา ในย ผู้เป็นบรมสูงสุด ผู้แลดูสัตว์โลกด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ผู้เป็นที่กราบกรานของอมมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายขอนอบน้อมพระองค์ ดังนี้ ฯ บทที่ ๔๔ ว่า

สุตฺติ แมตฺติ อภินฺทโส

ตสฺมา เอวํ วเทมฺหเส

ชินฺนํ วนฺตถ โคตมํ

ชินฺนํ วนฺตม โคตมํ

วิขาจฺรตฺสเมปฺพนํ

พุทฺธํ วนฺตม โคตมํ

บทนี้ ว่าด้วยคำกราบทูลพระพุทธเจ้าของพวกโอรสของท้าวเวสวัณ มีคำแปลว่า พวกโอรสของท้าวเวสวัณกราบทูลพระสรเพชญพระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้สดับพระเกียรติคุณเนื่อง ๆ จึงถามผู้อื่นว่า ท่านทั้งหลายได้ไหว้พระโคตมบ้างหรือ เขาตอบว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายไหว้พระโคตมผู้ชนะสิ่งทั้งปวง ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ และความประพฤติอันดีงาม ดังนี้ ฯ จบอาฏานาฏิยคาถา คือ คาถากันยักย์ ๔๔ บท ของท้าวเวสวัณเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งอาฏานาฏิยสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า ภุเขามหาเนรชนัน ได้แก่ พระยาเขาสีเนรราช ฯ คำว่า นาคุนัน
คือ ภุเขาสีเนรราชนั้น สำเร็จแล้วด้วยทองทั้งภุเขา ฯ ภุเขาสีเนรราชทางทิศ
ตะวันออกนั้นเป็นเงิน ทางทิศทักษิณนั้นเป็นแก้วมณี ทางทิศปัจฉิมนั้นเป็นแก้วผลึก
ทางทิศอุดรนั้นเป็นทองคำ เพราะฉะนั้น ภุเขาสีเนรราชนั้น จึงจัดว่าเป็นภุเขา
ที่น่าดู ฯ ทางทิศอุดรแห่งภุเขาสีเนรราชนั้น เป็นที่ตั้งแห่งอุตตรกรทวูป พวก
มนุษย์ในอุตตรกรทวูปนั้น ไม่มีการถือว่าของเราของเขา ในสิ่งของต่าง ๆ มี
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับประดา และอาหาร เป็นต้น ไม่มีการหวงแหนสตรัว
ผู้เป็นภรรยาของเรา เหมือนกับในชมพูทวีป ฯ ธรรมดาของพวกนั้นมิชอบว่า
เขาย่อมไม่รู้จักกันว่า หญิงคนใดเป็นมารดาหรือพี่สาวน้องสาว แต่วงศ์ภาพปะ
หญิงที่เป็นมารดาหรือพี่สาวน้องสาวแล้ว ก็ไม่เกิดความรักใคร่พอใจ ฯ พวกอุดร
ทวีปนั้น ไม่ต้องทำอะไรไฉน มีแต่บริโกลขาวสาละที่เกิดขึ้นเอง เขาพากันเก็บขาวสาละ
มาใส่ลงในหม้อข้าวแล้วก็ยกขึ้นตั้งบนก้อนหิน ๓ ก้อน โดยไม่ต้องใส่ไฟไฟ แต่
ไฟได้ลุกขึ้นจากหินนั่นเอง พอสุกแล้วก็พากันมาบริโกล ฯ ไม่มีแกงหรือกับ
อย่างอื่น เป็นแต่เมื่อบริโกลคนนั้นยกอยากบริโกลอันใด ขาวสาละนั้นก็ปรากฏรส
อันนั้น ฯ พวกนั้นย่อมแบ่งขาวสาละที่ตนกำลังบริโกลนั้น ให้แก่ผู้ไปถึงโดยไม่เลือก

หน้า ๙ พวกนั้นไม่มีความตระหนี่แม้แต่สักคนเดียว ๙ ท่านผู้มีฤทธิ์มาก มี
พระพุทธรเจ้า และปัจเจกพุทธรเจ้าเป็นต้น ย่อมเคยไปรับบิณฑบาตที่อุครทวีปนี้
อันชื่อว่า คัวยาวีปอคร

คำว่า เอกกร์ กตฺวา ต่อนี้ไป ว่าด้วยพาหนะของยักษ์ กล่าวคือ พวกยักษ์
ที่เป็นบริวารของท้าวเวสวัณ พวกนั้นจับโคจับแม่โคและสัตว์ของเลี้ยงต่าง ๆ มา
เที่ยวไปในทิศต่าง ๆ เหมือนกับขี้ม้า บางจำพวกก็ขับหลังสตรมครรภ์แทนพาหนะ
เพราะหลังสตรมครรภ์นั้น ย่อมเป็นหลังแอ่นสบาย ส่วนสตรีที่ไม่มีครรภ์นั้น
เขานำเข้าเทียมยานพาหนะแล้ว ขับไป ๙ บางจำพวกก็ขับพวกบรรพชัเทียมยาน
พาหนะ แต่ไม่อาจขับพวกพหุเป็นสมาธิอุฏฐิได้ โดยมากก็ขับได้เพียงชาวมิลักกะ
อันอยู่ตามปัจฉิมตชนบทเท่านั้น ๙ มีชาวชนบทคนหนึ่งนั่งง่วงอยู่ใกล้พระเถรเจ้า
องค์หนึ่ง ๙ พระเถรเจ้าองค์นั้นถามว่า เหตุไร อบาสกจึงง่วงนัก ๙ ชาวชนบท
คนนั้นตอบว่า เพราะบ่าวท้าวเวสวัณทำให้ข้าพเจ้าลำบากตลอดคืน ๙ บางจำพวก
ก็ทำพวกกุมารและพวกกุมารให้เป็นยานพาหนะนำมาเทียมรถแล้วขับไป ๙ ส่วน
ยานพาหนะของท้าวเวสวัณนั้น มีอยู่หลายอย่าง มีช้าง มีม้าเป็นต้น ตลอดถึง
ปราสาทและวอ ถึงแม้ว่าท้าวเธอบรรทมอยู่บนปราสาท หรือประทับอยู่ทวอ ก็เสด็จ
เที่ยวไปได้เหมือนกับขี่พาหนะต่าง ๆ ฉะนั้น

เมืองของท้าวเวสวัณนั้น มีหลายเมืองด้วยกัน ล้วนแต่ตั้งอยู่ในอากาศทั้งนั้น
รวมเมืองทั้งสนกิมีย ๑๐ เมือง ดังที่แสดงมาตามพระบาลี คือ เมืองอาณานาฏา ๑
กุสินาฏา ๑ ปรกุกสินาฏา ๑ นฤปริยา ๑ ปรกุกสินาฏา ๑ กปิวันตะ ๑ ชโนมะ ๑
นนวนคิยะ ๑ อัมพรอัมพคิยะ ๑ อาพกมันทา ๑ มีราชธานีอยู่อีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่า
วิสาณราชธานี อันเป็นที่ประทับของท้าวเวสวัณ

เมื่อพระพุทธรเจ้าของเรายังไม่ทรงเกิดขึ้นนั้น ท้าวเวสวัณองค์ทงวันนั้นได้เกิด
เป็นพราหมณ์ ชื่อว่ากุเวรพราหมณ์ ได้ทำไร่นาหีบอ้อยขายอยู่ ๑ โรง ได้ให้นาอ้อย
เป็นทานแก่คนทั่วไปมาอยู่ถึง ๒ หมื่นปี เวลาตายจากชาตินั้นแล้ว ได้เกิดเป็น
เทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีนามว่ากุเวรเทพบุตร ต่อมาภายหลัง
ได้เสวยราชย์ ในราชธานีอันมีชื่อว่าวิสาณราชธานี จึงมีพระนามว่า ท้าวเวสวัณ
ท้าวเวสวัณนั้นมียักษ์สำหรับสืบข่าว และตรวจเหตุการณ์ต่าง ๆ อยู่ถึง ๑๒ ตน ดังที่

แสดงมาแล้วตามพระบาลี เมื่อภิกษุพวกนั้นไปสืบข่าวได้มาแล้ว ก็มาบอกแก่พวกภิกษุผู้รักษาประตูอีก ๑๒ คน พวกภิกษุที่รักษาประตูจึงเข้าไปกราบทูลท้าวเวสวัตให้ทรงทราบ

ในวิสาขมาส อันเป็นที่ประทับของท้าวเวสวัตเมหาราชนั้น มีสระโบกขรณีใหญ่อยู่อีกสระหนึ่ง ชื่อว่าสระกุเวรฐณีโบกขรณี มีกำหนดกว้างยาว ๕๐ โยชน์ เต็มเปี่ยมด้วยน้ำอยู่เสมอ น้ำในสระโบกขรณีนั้น ได้กลายเป็นเมล็ดฝัณพล่งขึ้นในเบ้องบนแล้วตกลงมาอีกเป็นน้ำ เหมือนกับน้ำพุที่เราทั้งหลายเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ แต่เมื่อน้ำใหม่ตกลงมา น้ำเก่าก็ไหลออกไป ในที่ใดที่สระโบกขรณีนั้น มีสภาพอย่างสภาพหนึ่ง สำเร็จด้วยแก้ว ๘ ประการ กว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ ล้อมด้วยเครือไม้ อันชื่อว่ากลวคิ มีต้นไม้ที่มีดอกและผลเป็นนิจอยู่ล้อมสระโบกขรณีนั้น ต้นไม้เหล่านั้น มีต้นมะม่วง และต้นหว้า ต้นจำปา เป็นต้น หงมีแม่น้ำที่บินเร็วร้อนไปมา อยู่เป็นนิจอีกหลายจำพวก เป็นต้นว่า นกยูง นกกระเรียน นกต้อยตวัด นกโอฏฐจิตตะกะ ไก่ป่า ไก่ฟ้า คือ ไก่ที่มีสีเป็นทองคำ และนกกาบบัว นกทัณฑมณฑกา คือ นกที่มีปากเหมือนมนุษย์ ฯ นกที่มีปากเหมือนมนุษย์นั้น ได้ถือไม้เท้าทองคำด้วยมือทั้งสองเดินไปบนใบบัว สักไม้เท้าทองคำลงในระหว่างใบบัวหนึ่ง ๆ ได้ตามสบาย ฯ สระโบกขรณีอันชื่อว่ากุเวรฐณีนั้น ข้อมแลดูงามอยู่เป็นนิจกาล ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถาตอนนั้นเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า ตามที่แสดงมาในกถาเห็นว่าด้วยเนื้อความในอาถรรพณ์คาถาสำหรับป้องกันภัยเท่านั้น เนื้อความในคาถานั้น ว่าด้วยทวีปอดร . ว่าด้วยยานพาหนะของพวกภิกษุและท้าวเวสวัต . ว่าด้วยเมืองท้าวเวสวัต . ว่าด้วยพวกภิกษุสืบข่าวของท้าวเวสวัต . ว่าด้วยสระและสภาพของท้าวเวสวัต . ว่าด้วยทิศที่ท้าวเวสวัตปกครอง . ว่าด้วยโอรสท้าวเวสวัตไหว้พระพุทธเจ้า . ดังนี้ ได้ใจความว่า คาถาทั้ง ๔๔ บท เริ่มต้นแต่คำว่า วิปสสิสสุเมตฺตุ จกฺขุมฺมตฺสฺส สิริมโต เป็นต้นมา จนถึงคำว่า พุทฺธ วนาาม โคตมํ น

เรียกว่าอาณานิยคาถา เป็นคาถาป้องกันภัยของท้าวเวสวัตต์นั้น เมื่อผู้ใด
เล่าเรียนคาถาทั้ง ๔๔ บทนี้ได้แล้ว สาขายอโยสมอ พวกยักษ์ คนธรรพ์ กุม-
ภณห์ และนาค ไม่อาจเบียดเบียนผู้นั้นได้ เพราะท้าวเวสวัตต์ได้มีการลงโทษแก่ผู้
ที่ฝ่าฝืนคาถาน้อย่างหนัก คือ เมื่อผู้ใดเบียดเบียนผู้ที่สาขายคาถาทั้ง ๔๔ บทนี้ยอ-
ยโม ท้าวเวสวัตต์จะบันดาลให้บาตรเหล็กอันลุกเป็นไฟ ครองศีรษะของผู้นั้น
ลงไปจนกระทั่งหลุมคอ ส่วนกลางตัวนั้น ผูกด้วยขวานใหญ่ให้หมุนทุกเวลาอยู่
ตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น ควรที่ท่านทั้งหลายจะศึกษาเล่าเรียนสวดสาธยาย
คาถาทั้ง ๔๔ บทนี้ไว้เสมอ จึงจักไม่มียักษ์ หรือคนธรรพ์ กุมภณห์ และนาค มา
เบียดเบียนได้เป็นนิจไป สันใจความที่ควรยกขึ้นอธิบายเพียงเท่านี้.

เอวံ กัม คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๗๐

คัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

อาณานิยสูตร ตอนว่าด้วยอานุภาพแห่งอาณานิยคาถา

อัม โข สา มาริส อาณานิยา รกขา ภิกขุณฺโณ ภิกขุณฺโณ อูปาสกานํ
อูปาสิกานํ กุสฺสียา รกขาย อวิหีสาย เสาสุวิหารายาติ ฯ ยสฺส กสฺสจิ
มาริส ภิกขุสฺส วา ภิกขุณฺเีย วา อูปาสกสฺส วา อูปาสิกาย วา อัม
อาณานิยา รกขา สุกฺหิตา ภวิสฺสตี สมมตฺตา ปรียาปฺปตฺตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงอาณานิยสูตร กัณห์ที่ ๗๐ ว่าด้วยอานุภาพ
แห่งอาณานิยคาถา ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมคถาธิบาย เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในอาณานิยสูตรที่ ๕ ในคัมภีร์
ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาแล้วว่า ท้าวเวสวัตต์

มหาราชได้แสดงอาณภาพแห่งอาถรรพณ์กาลาทั้ง ๔๔ บท ดังที่ได้ยกขึ้นแปลและอธิบายในกัณฑ์ที่ ๒ ที่ ๓ แล้วนั้น คือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อาถรรพณ์รักษาน เป็นเครื่องคุ้มครองป้องกัน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย เป็นของทำไม่ให้เกิดความลำบาก ให้อยู่สำราญแก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาคนใด เล่าเรียนอาถรรพณ์รักษานได้บริบูรณ์แล้ว ถ้าอมนุษย์ คือ ยักษ์ หรือยักษ์ิน หรือลูกยักษ์ผู้หญิงผู้ชาย หรือยักษ์มาอำมาตย์ ยักษ์บริวาร ยักษ์รับใช้ คันธัพพมหาอำมาตย์ คันธัพพบริวาร คันธัพพสำหรับรับใช้ หรือกุมภกันตผู้ชายผู้หญิง ลูกกุมภกันตผู้ชายผู้หญิง กุมภกันตมหาอำมาตย์ กุมภกันตบริวาร กุมภกันตรับใช้ หรือนาคผู้หญิงผู้ชาย ลูกนาคผู้หญิงผู้ชาย นาคมหาอำมาตย์ นาคบริวาร นาครับใช้ จะคิดประทุษร้ายภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกานั้น แล้วติดตามไปในเวลาที่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกานั้น เดิน ขึ้น นั่ง นอน อมนุษย์ผู้นั้นก็ไม่ได้สักการะ ไม่ได้ความเคารพในบ้านหรือนิคม ฯ อมนุษย์ผู้นั้นจะไม่ได้อยู่ที่อยู่ จะไม่ได้อยู่ในอาพกัมมัตถาราชธานี ฯ อมนุษย์ผู้นั้นจะไม่ได้เข้าสัที่ประชุมของยักษ์ทั้งหลาย ฯ อมนุษย์ทั้งหลายจะด่าว่าอมนุษย์นั้น จะทำอมนุษย์นั้นไม่ให้แต่งงานกับใครได้ ฯ อมนุษย์ทั้งหลายจะเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะอมนุษย์นั้น ฯ อมนุษย์ทั้งหลายจะทำลายศีรษะอมนุษย์นั้นให้แตก ๗ ภาค ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อมนุษย์ทั้งหลายที่ดร้ายหยาบซำกล้าแข็งมอยู่ อมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่เชื่อถ้อยต่อท้าวมหาราช ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของท้าวมหาราช ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของบุรุษแห่งท้าวมหาราช ฯ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่าเป็นผู้ประทุษพิตต่อท้าวมหาราช ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกโจรโง่โง่แค้นของมคธ ย่อมไม่เชื่อถ้อยต่อพระเจ้ามคธ ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของพระเจ้ามคธ ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของบุรุษของพระเจ้ามคธ โจรเหล่านั้น เรียกว่า ทำพิตต่อพระเจ้ามคธ ฉะนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อมนุษย์ทั้งหลายที่ดร้ายหยาบซำกล้าแข็ง ก็ไม่เชื่อถ้อยต่อท้าวมหาราช ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของท้าวมหาราช ไม่เชื่อถ้อยต่อบุรุษของบุรุษของท้าวมหาราช เรียกว่า เป็นผู้ทำพิตต่อท้าวมหาราช ฉะนั้น ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ว่าอมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นยักษ์ผู้หญิง

ผู้ชาย แร่ลูกบักเณรผู้ชาย บักหมมหาอำมาตย์ บักบวร บักรับใช้ก็ตาม
จะเป็นคันธพะผู้ชาย แร่ลูกคัธพะผู้ชาย คันธพะมหาอำมาตย์
คันธพะบวร คันธพะรับใช้ก็ตาม จะเป็นกมภักเจ้าผู้ชาย หรือลูก
กมภักเจ้าผู้ชาย กมภักหมมหาอำมาตย์ กมภักบวร กมภักรับใช้
ก็ตาม จะเป็นนาคผู้ชาย แร่ลูกนาคผู้ชาย นาคมหาอำมาตย์
นาคบวร นาครับใช้ก็ตาม มีจิตคิดร้ายแล้วติดตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกาไปทอริยาบถ คือ เมื่อเดินก็เดินตาม เมื่อยืนก็เข้าไปยืนใกล้ เมื่อ
นั่งก็เข้าไปนั่งใกล้ เมื่อนอนก็นอนใกล้ ๆ ของงให้บอกกล่าวแก่บักซ์ มหา
บักซ์ เสนาบดี มหเสนาบดี ว่าบักซ์ฉนจับ บักซ์ฉนสัง บักซ์ฉนทำให้ลำบาก
บักซ์ฉนเบียดเบียน บักซ์ฉนทำให้เกิดทุกข์ บักซ์ฉนทำร้าย บักซ์ฉนไม่ปล่อย ดังนั้น

ก็ยกทัพเป็นมาหาข้า เป็นเสนาบดี เป็นมหาเสนาคณัน ได้แก่ข้า
จำพวกไหน ? ได้แก่ ข้าเหล่านี้ คือ อินทขัย • โสมขัย • วรณขัย •
การหาขัย • ปชาบดีขัย • จันทนขัย • กามเสฏฐขัย • กิณนขัย •
ฉันทขัย • นิมนทขัย • ปนาทขัย • โอปมัญญขัย • เทวสุทรขัย •
มาตลีขัย • จิตตเสนขัย • คันธัพพะขัย • นโพรราชขัย • ชโนสภขัย •
สาตาคิรขัย • เหมวตขัย • ปุณณภขัย • กรตียขัย • คลขัย •
สวถขัย • มจจลินทขัย • เวสสามิตตขัย • บุคันธขัย • โอปาลขัย •
สุปปเศรขัย • หิริขัย • เนตตขัย • มัททขัย • ปัญจาลจันทขัย •
อาฬวกขัย • ปชณณขัย • สุขขขัย • ทริมุขขัย • มณิขัย •
มณิจรขัย • ทัณขัย • เสวีสกขัย •

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อาณาอุปัชฌายัน ข้อมเป็นเครื่องคุ้มครอง
น้องกันภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย เป็นเครื่องทำให้ไม่เกิดความ
ลำบากแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย เป็นเครื่องทำให้ย่อยสลาย
แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย พระเจ้าข้า ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า บดินข้าพระองค์ทั้งหลายขอทูลลา เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายมกิจมาก
มีสิ่งที่ควรทำมาก ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เชิญมหาราช
ทั้งหลายเกิด ดังนี้

ลำดับนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ถูกชนถวายขอภวาทพระพุทธรองค์แล้ว ก็
ทำปัทมธินแล้วก็หายไป ฯ อีกบางจำพวกก็ถูกชนทำปัทมธินแล้วก็หายไป บาง
จำพวก ได้เปล่งวาจาแสดงความชื่นชมยินดีต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็หายไป บาง
จำพวกประณมมอชนแล้วก็หายไป บางจำพวกประกาศนามและโคตรของตน แล้ว
ก็หายไป บางจำพวกก็หายไปเฉย ๆ โดยไม่ได้แสดงกิริยาอย่างใด ในเวลา
รุ่งเช้าชน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงเล่าเรื่องท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าเฝ้า
พระองค์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังตั้งแต่นั้นจนวสาน เป็นอันว่า จบการแสดงอาฏานาฏิย-
สูตร ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งอาฏานาฏิยสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า เมื่อท้าวเวสวัณมหาราช กล่าวอาฏานาฏิยคาถาจบลงแล้ว จะ
แสดงปริกรรมอาฏานาฏิยคาถานั้น จึงกล่าวขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้
ใดผู้หนึ่ง คือ ภิกษุ หรือภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เรียบอาฏานาฏิยคาถาได้ถูกต้อง
บริบูรณ์แล้ว ตั้งนเป็นต้น ฯ คำว่า เรียบถูกต้องดังนี้ คือ ถูกต้องทั้งอรรถ-
พยัญชนะ ฯ คำว่า บริบูรณ์ดังนี้ คือ เต็มบทพยัญชนะทั้งสน ฯ เพราะ
ธรรมตามนตบ้องกัน ข้อมเป็นของไม่มีเศษแก่ผู้ทเรียนให้พลาดแก่อรรถบาลี ไม่
ทำให้คล่องแคล่วชำนาญทั่วทุกแห่งแล้วจึงสาธยาย เมื่อทำให้คล่องแคล่วทั้งหมด
จึงสาธยายจึงจะมีเศษ ฯ ผู้ทเรียนแล้วสาธยายเพราะเห็นแก่ลาภ ก็ไม่ให้
สำเร็จประโยชน์ ฯ ส่วนผู้ที่ตั้งอยู่ในความช่วยเหลือ มีเมตตาเป็นเบื้องหน้า จึง
สาธยาย มนต์นั้นจึงจักสำเร็จประโยชน์ ฯ คำว่า ยักษ์รับใช้ใน ได้แก่ ยักษ์
สำหรับรับใช้ของท้าวเวสวัณ ฯ คำว่า ท่อนั้น ได้แก่ ที่บ้านที่เรือน ฯ คำว่า
การอยู่นั้น ได้แก่ การอยู่ประจำในที่นั้น ๆ ฯ คำว่า ที่ประชุมชนนั้น ได้แก่
สมาคม ฯ คำว่า อมนุษย์ทั้งหลายต้องทำอมนุษย์นั้นให้เป็นผู้ไม่ควรแต่งงานนั้น คือ
ไม่ให้ผู้ใดแต่งงานด้วย ฯ คำว่า อมนุษย์ทั้งหลายคำว่าด้วยคำคำว่าอันบริบูรณ์
นั้น ได้แก่ คำว่าด้วยคำคำว่าอันบริบูรณ์ด้วยพยัญชนะว่า อัยยักษ์ตาเหลือก
อัยยักษ์เขี้ยวออก ดังนี้ อธิบายว่า อมนุษย์ทั้งหลายต้องคำด้วยคำคำของยักษ์ ฯ

คำว่า บาตรเปล่า^๕นั้น คือ บาตรเหล็กเหมือนกับบาตรของภิกษุทั้งหลาย ฯ บาตร
นั้น เมื่อครอบศีรษะลงไปก็ครอบลงไปถึงหลุมคอ ฯ มิใช่ครอบด้วยบาตร
เหล็กเท่านั้นก็หาไม่ ทั้งกลางตัวของอมนุษย์นั้นก็ถูกตอกด้วยตะปู

คำว่า ทราย^๕นั้น คือ ขี้ไกรธ ฯ คำว่า เขยaban^๕นั้น คือ ทำผิด ฯ คำว่า
กล้าแข็ง^๕นั้น คือ ทำเกินกว่าเหตุ ฯ คำว่า ไม่เชื่อถือท้าวมหาราช^๕นั้น คือ ไม่อยู่
ในอำนาจของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ฯ คำว่า บรมของท้าวมหาราช^๕นั้น ได้แก่ ยักษ์
ที่เป็นเสนาบดี ๒๔ นาย ฯ คำว่า บรมของบรมของท้าวมหาราช^๕นั้น ได้แก่
อาจารย์ของพวกยักษ์ที่เป็นเสนาบดี ฯ คำว่า ชื่อว่าทำผิด^๕นั้น คือ ชื่อว่า เป็น
ข้าศึกของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ฯ คำว่า ควรให้ยกโทษบอกกล่าวแก่ยักษ์ที่เป็น
มหายักษ์ ที่เป็นเสนาบดี ที่เป็นมหาเสนาบดี คือ เมื่อสวดพระปริตรแล้วยังไม่
อาจให้พวกอมนุษย์ถอยกันได้ ก็ให้บอกแก่ยักษ์พวกนั้น ฯ ก็การที่จะสวด
อาถรรพณ์สูตรนั้น ควรสวดคำปริกรรมแห่งอาถรรพณ์สูตรก่อนจึงจะเป็นการดี

กล่าวคือ ไม่ควรสวดอาถรรพณ์สูตรทีเดียว ควรสวดเมตตสูตร ๖๔ คคสูตร
รัตนสูตร ให้สิ้น ๗ วันเสียก่อน ฯ ถ้าอมนุษย์นั้นปล่อยก็เป็นการดี ฯ ถ้า
อมนุษย์นั้นไม่ปล่อย จึงควรสวดอาถรรพณ์สูตร ฯ ภิกษุผู้จะสวดอาถรรพณ์สูตร
นั้น ไม่ควรฉันอาหารที่เป็นแข็งหรือเป็นเนย ไม่ควรอยู่ในป่าช้า เพราะอมนุษย์
ทั้งหลายจะได้ช่องทำร้าย ฯ ควรโบกที่สวดนั้นด้วยขี้โคลสด แล้วตั้งอาสนะ
อันบริสุทธิ์ไว้ให้ภิกษุนั่ง ฯ ภิกษุผู้จะสวดอาถรรพณ์สูตรนั้น ต้องให้
พวกคนถือโล่และอาวุธห้อมล้อมไปจากวิหาร ฯ ครั้นไปถึงแล้ว ไม่ควรให้นั่ง
สวดในที่แจ้ง ฯ ควรปิดประตูหน้าต่างแล้วจึงนั่ง ให้มีคนถืออาวุธห้อมล้อมรอบ
ตั้งใจแผ่เมตตาจิต แล้วจึงสวด ฯ ควรให้ผู้ท่อมมนุษย์เข้าสิงนั้นรับสักขาบทเสีย
ก่อน จึงสวดพระปริตรต่อภายหลัง ฯ เมื่อไม่อาจให้อมนุษย์ปล่อยได้ด้วยอาการ
อย่างนั้น จึงควรนำผู้ท่อมมนุษย์สิงนั้นไปสู่วิหาร ให้นอนที่ลานพระเจดีย์ ตั้งท่อนาสน
จุดประทัดขึ้น บัดกวาดลานพระเจดีย์ให้เสร็จแล้วจึงวามงคลคาถา ฯ ควรบ้วน
รื่องให้เทพดาประชุมกันด้วย ฯ คือ ถ้ามีต้นไม้ใหญ่อยู่ในที่ใกล้วิหาร ก็ใช้
ให้ภิกษุไปบอกว่า ภิกษุสงฆ์กำลังคอยท่านอยู่ ฯ เพราะเหตุว่ารุกขเทวดา
ที่จะไม่มาสู่ที่ประชุมกันย่อมไม่ได้ ฯ ครั้นแล้วจึงถามผู้ท่อมมนุษย์สิงนั้นว่า ท่าน

คือใคร ฯ เมื่อเขาบอกขอล่วงจกกล่าวว่า ภิกษุสงฆ์ขอให้ส่วนบุญแห่งการ
บูชาด้วยดอกไม้มงคลเป็นต้น และขอให้ส่วนบุญแห่งการตั้งบูชา แห่งการ
ถวายอาหารบิณฑบาต ภิกษุสงฆ์ ได้กล่าวมหายาคณาจารย์ เพื่อให้เป็นเครื่อง
บรรณาการสำหรับท่าน ท่านจงปล่อยผู้มันเสีย ด้วยความเคารพต่อภิกษุสงฆ์
เถิด ดังนี้ ฯ ถ้าอมนุษย์นั้นไม่ปล่อย ก็บอกแก่เทวดาทั้งหลายว่า ท่าน
ทั้งหลายจงรู้ไว้เถิด อมนุษย์นั้นไม่ทำตามถ้อยคำของเราทั้งหลาย เราทั้งหลายจัก
ลงโทษอาญาแก่อมนุษย์นั้น ดังนี้ แล้วจึงสวดอาฏานาฏิยปริตร คือ อาฏานาฏิยกาลา
ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ อนัน ว่าจะด้วยการสวดสำหรับคุณที่สถิตที่อมนุษย์สิ่ง ฯ
ถ้าอมนุษย์เข้าสิงภิกษุ ฯ ก็ให้ชำระที่อยู่ท่านอน แล้วให้ประกาศเทพดาทั้งปวง
ให้ส่วนบุญแก่อมนุษย์นั้นแล้วจึงสวดอาฏานาฏิยกาลา ฯ ครั้นประกาศเทพดา
แล้ว ก็ให้บอกกล่าวแก่ยักษ์เสนาบดี ๒๘ นายว่า ยักษ์ผ่นจบคนนั้น เบียดเบียน
คนนั้น ตามบาลีว่า อัย ยกโข คณหาติ อัย ยกโข อวิสติ อัย ยกโข
เทเจติ อัย ยกโข วิเทเจติ อัย ยกโข หีสติ อัย ยกโข วิหีสติ อัย ยกโข
น มุจจติ ดังนี้ คำว่า อินโท-โสโม เป็นต้นนั้น เป็นชื่อของพวกยักษ์เสนาบดี ฯ
คำว่า เวสสามิตต นั้น หมายถึงกษัตริย์แห่งขงอัยที่ภูเขาเวสสามิตตบรรพต ฯ
คำว่า ยุกัธรนั้น หมายถึงกษัตริย์แห่งขงอัยที่ภูเขาคุธร ฯ เมื่อท้าวมหाराช
ทั้ง ๔ จะแสดงความประสงค์ว่า ภิกษุสงฆ์ทำอาชญากรรม พวกเราก็ทำอาชญา
สำหรับพระยาอัย เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จักไม่มีอมนุษย์ได้โอกาสเบียดเบียนพหุ-
บริษัททั้งหลาย ความสุขสำราญก็จักมีแก่พหุบริษัททั้งหลาย ดังนี้ ฯ จึงได้
กราบทูลพระพุทธเจ้าเป็นคำสุดท้ายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อาฏานาฏิย-
รักษาน ย่อมเป็นไปเพื่อความคุ้มครอง เพื่อความรักษา เพื่อความไม่ตกเบียดเบียน
เพื่อความอยู่สำราญ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ดังนี้ กราบทูล
ดังนี้แล้ว ก็ทูลลากลับไป สำนึกความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความว่า อาฏานาฏิยสูตรนี้
เป็นสูตรที่ท้าวเวสวัตมหाराช ได้ผูกขึ้นสำหรับป้องกันอมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ให้

เก็บเอาเบี้ยมณุษย์ที่เก็บถือพระพุทธรูปมา ส่วนที่เป็นภาตาสำหรับสวดบ้องกันนั้น มีอยู่ ๔๔ บท เริ่มแต่คำว่า วิปัสสิสส เหมตฺต เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงคำว่า วิชชา-
จรณสมปณฺณ พุทฺธ วนฺทาม โคตมฺ ดังที่ได้แสดงมาในกัณฑ์ที่ ๒ ที่ ๓ แล้ว
นั้น ฯ แล้วเวสวันทราบทูลพระสรพเชษฐพุทธเจ้าว่า ถ้าอมณุษย์เก็บเอา
เบี้ยเหล่านี้ไปอาณานิคมกัณฐกนั้น ได้ถูกต้องบริบูรณ์ดี อมณุษย์ผู้นั้นต้องถูกลงโทษ
หลายสถาน คือ สถานที่ ๑ อมณุษย์ผู้นั้น จะไม่ได้รับเครื่องสักการบูชาของคน
ทั้งหลาย ฯ สถานที่ ๒ อมณุษย์ผู้นั้นจะไม่ได้อยู่ในเมืองยักษ์อันชื่อว่า อาพกะ
มันธาราชาธิ ฯ สถานที่ ๓ อมณุษย์ผู้นั้นจะเข้าที่สมาคมของยักษ์ทั้งหลายไม่ได้ ฯ
สถานที ๔ อมณุษย์ผู้นั้นจะแต่งงานกับใครไม่ได้ ฯ สถานที ๕ อมณุษย์ผู้นั้นจะ
ถูกพวกอมณุษย์ด้วยกันด่าว่าด้วยคำยาวยากลำบาก ฯ สถานที ๖ อมณุษย์ผู้นั้น
จะถูกพวกอมณุษย์ด้วยกันเรบอาตรครอบล้อม ฯ สถานที ๗ อมณุษย์ผู้นั้น
จะถูกพวกอมณุษย์ด้วยกันตีศีรษะให้แตก ๗ ภาค

แล้วเวสวัน ได้กราบทูลพระพุทธรเจ้าไว้ว่า ถ้าอมณุษย์เก็บเอาเบี้ยมณุษย์
ต้องให้บอกกล่าวแก่พวกยักษ์ที่เป็นยักษ์ใหญ่ เป็นเสนาบดี เป็นมหาเสนาบดี
ให้ชื่อว่า อิมายักษ เป็นต้นว่า ยักษ์นั้นจับคน เก็บเอาเบี้ยมณุษย์คน ไม่ปล่อยคน ดังนี้
แล้วเวสวันไม่ได้กราบทูลพระพุทธรเจ้าไว้ ให้ทำพิธีสวดอันใด เป็นแต่พระอรธ-
กถาจารย์ได้กล่าวไว้เท่านั้น ตามที่พระอรธกถาจารย์กล่าวไว้ว่า เมื่อฟังดูก็
เห็นว่า เป็นการสวดสำหรับไล่ผีที่เข้าสิงมณุษย์นั่นเอง การไล่ผีที่เข้าสิงมณุษย์นั้น
มีประวัติอยู่ในมัชฌิมประเทศ คือ ประเทศที่พระพุทธเจ้าเกิดนั้น เพราะท่าน
กล่าวไว้ว่า ในมัชฌิมประเทศนั้น มีอมณุษย์ชุกชุม เช่น นอกกรุงราชคฤห์
 เป็นต้น กล่าวคือ ท่านกล่าวว่า นอกกรุงราชคฤห์นั้นย่อมมียักษ์อยู่มาก ในเวลา
ที่คนออกจากกรุงไปนอกกรุงในเวลาค่ำคืน ย่อมถูกพวกยักษ์จับเสมอ เช่น เรื่อง
ลูกของคณคัลลหะเป็นตัวอย่าง ดังที่อ้างไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทเป็นต้น ซึ่งมีใจ
ความว่า คณวันทมฺ คณคัลลหะนั้นได้ทรงลูกเล็ก ๆ ให้นอนอยู่ที่ใต้ถุนนอกเมือง
แล้วได้ทรงโอบเข้าไปในมือ พอถึงเวลากลางคืน ก็มียักษ์ ๒ ตนมาพบเด็กคนนั้น
นอนหลับอยู่ใต้ถุน ยักษ์มีอกาภกัณฐกหนึ่ง ก็จะเข้าไปจับกินเป็นอาหาร
แต่ยักษ์สวณภกัณฐกนั้นได้เข้าเฝ้าไว้ ก็นอนนอนไม่ฟัง ได้จับเข้าไปจับข้อเท้า

ของเด็กคนนั้นกระซามา พ่อเด็กนั้นตนชนกว่า นโม พุทธสส ขึ้น ตามทบตา
ได้สอนให้ว่ามา ยักขณ์นั้นก็เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวยืนตัวสั่นเทา ๆ อยู่กับที่
มีความกลัวประหนึ่งว่าหวั่นจะแตกออก ๗ ภาค จึงหารอกับยักขณ์สมาธิปฏิญาณที่เป็นเพื่อน
กันนั้นว่า จะทำอย่างไร ยักขณ์สมาธิปฏิญาณนั้นจึงบอกให้ทำพิธีขอขมาโทษ คือ
ให้ยักขณ์นั้นเข้าไปนำสำหรับเครื่องเสวยของพระเจ้าแผ่นดินออกมาแล้ว ให้ยักขณ์
ตนนั้นจำแลงตนเป็นมารดา ส่วนยักขณ์สมาธิปฏิญาณนั้นได้จำแลงตนเป็นบิดา แล้วพา
กันปลุกเด็กนั้นให้ลุกขึ้นกินข้าวปลาอาหาร ครั้นแล้วจึงจารึกเป็นต้วหนังสือไว้ที่
ก้นภาตทองคำนั้นว่า ภาตนี้ยักขณ์นำไป ดังนี้ แล้วก็พากันให้เด็กนั้นนอน
ส่วนยักขณ์ทั้ง ๒ นั้นก็ได้รักษาอยู่จนตลอดราตรี รุ่งเช้าขึ้นพวกเจ้าพนักงานจึงรู้
ว่า ภาตทองคำสำหรับเครื่องเสวยของพระเจ้าแผ่นดินนั้นหายไประยะหนึ่ง ได้พากันค้นหาทั้งใน
กรุงและนอกกรุง ได้ไปพบภาตทองคำที่เกวียนนั้น จึงจับเด็กนั้นเข้าไปถวาย
พระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินทรงซักถามว่า ใครเป็นผู้นำไปให้ เด็กนั้น
ก็บอกว่า บิดามารดาพาไปให้พร้อมทั้งอาหาร ท้าวเธอก็ทรงเอะพระทัยว่า ใครจะ
สามารถเข้ามาขโมยจนถึงภายในพระราชวังนี้ได้ ท้าวเธอจึงขกภาตทองคำนั้นขึ้น
พิจารณาดู จึงได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือจารึกอยู่ที่ก้นภาต ท้าวเธอจึงได้ทรง
นำภาตนั้นออกไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทูลเล่าเรื่องให้ฟังดังแสดงมา พระพุทธเจ้า
จึงตรัสว่า การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า
และการเจริญอุสภกรรมฐาน การแผ่เมตตา บ่อมเป็นเครื่องป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง
ดังนี้ ๆ เรืองนชให้เห็นว่า ในมัชฌิมประเทศนั้นบ่อมมียักขณ์อยู่มาก ส่วนใน
ประเทศของเรา ไม่ปรากฏว่ามียักขณ์อยู่ที่ไหน ปรากฏว่ามีแต่ภูตผีปีศาจเท่านั้น ๆ
แต่คำว่าภูตผีปีศาจ กับคำว่า ยักขณ์นั้น ก็หมายความว่าอย่างเดียวกัน คือ พวกเรา
ไม่เรียกว่ายักขณ์ ไม่เรียกว่าอมนุษย์ พวกเราเรียกว่าภูตผีปีศาจ โดยมากก็เรียกว่า
ผีเท่านั้น คือ ที่เรียกว่าผีนั่น ก็หมายความว่าไม่ใช่คน ผีที่ตนไม่เห็นหรือผู้
ตายแล้ว พวกเราเรียกว่าผีทั้งนั้น แต่พวกเราไม่มีพิธีสวดตั้งที่พระอรหันต
จารย์ว่าไว้ เพราะถ้ามีผีเขาคณพวกเราก็คงได้ด้วยเวทมนต์อย่างอนเสย ในสมัยที่
วิทยาศาสตร์เจริญแล้วนี้ บ่อมถือว่าไม่มีผี ไม่ถือการไล่ผีเหมือนแต่ก่อนมา

ยังมีอยู่บ้างก็ในบ้านนอกทั่วเมืองเท่านั้น แต่ถ้ามองตามคำของท้าวเวสวัตแล้วเพียงแต่
เรียนอาณานิธิยาคาไว้เท่านั้นก็พอ หรืออาณานิธิยาคานั้นเป็นของยศยาวจำได้ยาก
ก็เรียนเพียง นโม เท่านั้น แล้วว่าไปทุกวันทุกคืน ก็บ่งกันผู้ใดเหมือนกับเรื่องเด็ก
ที่แสดงมาแล้วนั้นโดยไม่ต้องสงสัย สันใจความที่ควรยกขึ้นอธิบายเพียงเท่านี้

อาณานิธิยาสุตตเสนาวสาเน ในที่สุดแห่งอาณานิธิยาสุตตเทศนาคี ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่ท่านทั้งหลายทุกภพปาราตริกกาล.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณ ๗๑

คัมภีร์ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคิตสูตร ตอนว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จเมืองปาวา

เอวมเม สุตัง ฯ เอกัง สมัยं ภควา มลลเสฏฺฐ จาริกณจรมานโน มหตา
ภิกขุสงฺฆเณ สหสฺสึ ปณฺจมคฺเตหิ ภิกขุสฺเตหิ เขน ปาวา นาม มลลानํ นครํ
ตทวสริ ฯ ตตฺร สหํ ภควา ปาวายํ วิหริติ จุนทสฺส กมฺมารปฺตตสฺส
อมพวเนติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงสังคิตสูตร กัณฐกัณ ๗๑ ว่าด้วยพระพุทธเจ้า
เสด็จเมืองปาวา ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคิตสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทิมนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาคีว่า ข้าพเจ้าขอว่าอาณานิธิ
ที่ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น ฯ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากับเหล่าพระ

ภิกษุ ๕๐๐ องค์ ได้เสด็จไปในแขวงมัลลประเทศ แล้วเสด็จเวะปาวานครอันเป็นนครของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปประทับที่สวนมะม่วงแห่งนายจุนทะ ผู้เป็นบุตรช่างทองใกล้เมืองปาวา

ในคราวนั้น พวกมัลลกษัตริย์ชาวเมืองปาวาได้สร้างหอประชุมขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่า หอยก ยังไม่มีสมณพราหมณ์ หรือมนุษย์คนใดคนหนึ่งได้เข้าไปพักอาศัย ฯ พวกกษัตริย์ชาวปาวาได้ทรงสดับว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ ได้เสด็จไปถึงเมืองปาวา พักอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ ผู้เป็นบุตรช่างทอง จึงพร้อมกันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กวายนั่งแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ ครั้นนั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ แล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกมัลลกษัตริย์ชาวเมืองปาวาได้สร้างหอประชุมขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่าหอยก ยังไม่มีสมณพราหมณ์ หรือมนุษย์คนใดคนหนึ่งเข้าไปพักอาศัย ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จไปประทับก่อนคนทั้งปวงเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปประทับก่อนคนทั้งปวงแล้ว พวกมัลลกษัตริย์เมืองปาวา จึงจักขึ้นไปพักอาศัยในภายหลัง ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่พวกมัลลกษัตริย์เมืองปาวาตลอดกาลนาน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับด้วยพระอาการนงอัย ฯ ครั้นพวกกษัตริย์เมืองปาวาทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงพร้อมกันลุกขึ้นถวายบังคมลา ทำปัทมเกณเฑาะว์ก็กลับไปจัดแจงหอประชุม หาเครื่องลาดปูให้ครบบริบูรณ์ ให้จัดตั้งหมอน้ำและตามประทีปน้ำมันไว้ ครั้นแล้วจึงพากันกลับไปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์ได้จัดศาลาไว้เรียบร้อยแล้ว ตั้งหมอน้ำและตามประทีปน้ำมันไว้แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทราบเวลาเสด็จเถิด พระเจ้าข้า

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงรองบาตรจีวรเข้าไปที่หอประชุมนั้น พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาทแล้วก็เสด็จเข้าไปในหอประชุม ประทับผืนพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก โดยทรงพึงเสากลาง ฯ ฝ่ายภิกษุสงฆ์ล้างเท้าแล้ว ก็พากันเข้าสู่หอประชุม นั่งติดฝ่าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ข้างหน้า พวกกษัตริย์เมืองปาวาทรงล้างพระ

บาทแล้วก็เสด็จเข้าสู่หอประชุม ทรงนั่งฟังฝ่าทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ข้างขวา ๕ คราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมแก่พวกมัลลกะตริย์เมืองปาวาอยู่ตลอดปฐมยาม จึงให้พวกมัลลกะตริย์เหล่านั้นกลับไป ๕ พวกมัลลกะตริย์เมืองปาวาก็พากันลุกขึ้นถวายบังคมลา ทำปทักษิณแล้วก็กลับไป

เมื่อพวกมัลลกะตริย์เมืองปาวา ถวายบังคมลาไปแล้วไม่ช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุสงฆ์นั่งอยู่ จึงตรัสแก่พระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุสงฆ์ยังปราศจากความง่วงเหงาหาวนอนอยู่ สารีบุตรจึงแสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตเมื่อขลัง เราตถาคตจักเอนเสียก่อน ๕ พระสารีบุตรทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ๕ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงโปรดให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้นลงถวายแล้ว ก็ทรงบรรทมข้างขวา ช้อนพระบาทเลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงตั้งพระหฤทัยว่าจักลุกขึ้นอีก

ก็ในคราวนั้น นิคณฐนาฏบุตร ได้ทำกาลกิริยาที่เมืองปาวายังไม่นาน ๕ เพราะเหตุที่นิคณฐนาฏบุตรทำกาลกิริยาแล้วนั้น พวกนิครนถ์แตกกันเป็น ๒ พวก ได้ก่อการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ได้เสียดแทงกันด้วยหอก คือ ปาก ว่าท่านไม่รู้จักรัทธิวินัยนี้ ท่านจะรู้จักธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด เราเป็นผู้ปฏิบัติถูก คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวเสียทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกล่าวเสียก่อน ท่านได้สะสมความประพฤติกิเลสที่ไม่ดีมาแล้ว เราขอว่าท่าน ท่านถกเราเข้มแข็งแล้วจงเปลื้องตนเพื่อให้พ้นคำกล่าวของผู้อื่นเสีย ถ้าท่านอาจจะเปลื้องตนได้

พวกฤๅษีที่เห็นสาวกของนิคณฐนาฏบุตร ก็เกิดความเบื่อน่ายเกลียดชัง พวกนิคณฐนาฏบุตร เพราะธรรมวินัยของนิคณฐนาฏบุตรนั้น เป็นธรรมวินัยที่ไม่ถูกต้อง เป็นธรรมวินัยที่ไม่นำออกจากทุกข์ เป็นธรรมวินัยที่ไม่เป็นเหตุให้สงบระงับ ไม่ใช่ธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมวินัยมีข้ออันหักแล้ว เป็นธรรมวินัยอันเป็นที่พึ่งไม่ได้ ๕ ลำดับนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้า จึงได้เล่าเรื่องนิคณฐนาฏบุตรทำกาลกิริยา มีพวกสาวกแตกกันให้ภิกษุทั้งหลายฟัง แล้วกล่าวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย

ได้ทรงแสดงธรรมไว้ถูกต้องดีแล้ว ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้นั้น เป็นธรรม
ที่นำออกจากทุกข์ เป็นธรรมที่ทำให้สงบระงับ เป็นธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พวกเราควรพร้อมเพรียงกันสังคายนา ไม่ควรโต้เถียงกัน เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้ง
อยู่มั่นคงตลอดกาลนาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ
ก็ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้ว เป็น
ธรรมที่ทำให้สิ้นทุกข์ ทำให้สงบระงับ เป็นธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ที่พวกเราทั้งสี่ควรสังคายนาให้ถูกต้องกัน ไม่ควรโต้เถียงกัน เพื่อให้พรหมจรรย์
ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์นั้น ก็ ธรรม
ข้อไหน หมวดไหน

พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวเป็นคำถามอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าวเป็นคำแก้ตอบว่า
ดูก่อนท่านทั้งหลาย ธรรมหมวดหนึ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้ว ซึ่งพวกเราทั้งสี่
ควรสังคายนาให้ถูกต้องกัน ไม่ควรโต้เถียงกัน เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ตลอด
กาลนาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลายนั้นมีอยู่ ธรรมหมวด
หนึ่งนั้น ได้แก่อะไร ได้แก่ว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วยอาหาร สัตว์ทั้งปวงตั้ง
อยู่ด้วยสังขาร ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งควร
สังคายนาเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิตสูตร ในคัมภีร์สุมังคลวิลา-
สินีว่า กราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแผ่ข่ายพระญาณไปในหมื่น
จักรวาลเพื่อตรวจดูสัตว์โลก ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกมัลลกะภิกษุชาวเมืองปาวา
จึงทรงพิจารณาว่า ภิกษุทั้งหลายนี้เหตุไรจึงปรากฏในข่าย คือ พระสัพพัญญู-
ญาณของเรา ก็ทรงทราบว่ ภิกษุทั้งหลายนี้ได้สร้างหอบประชุมขึ้นหลังหนึ่ง เมื่อ
เราตถาคตไปเห็นนั้น เขาก็ให้เราตถาคตกล่าวคำที่เป็นมงคล ครั้นเราตถาคตกล่าว
คำที่เป็นมงคลแล้วให้เขากลับไป เราตถาคตก็ชักบอกให้สารีบุตรแสดงธรรมแก่
พระภิกษุสงฆ์ สารีบุตรก็พิจารณาเหตุพระไตรปิฎก แล้วยกข้อธรรมขึ้นมาแสดง

แก้ภิกขุสงฆ์ ประคับค้วยปัญหา ๑๐๑๔ ปัญหา มีนามว่าสังคิตสูตร ภิกขุทั้ง ๕๐๐ ได้ฟังสังคิตสูตรแล้ว ก็จักสำเร็จพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุการณ์อย่างนั้นแล้ว จึงได้เสด็จสู่เมืองปาวา ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวว่า เสด็จไปในแขวงมัลลประเทศ ฯ คำว่า หอยกนั้น คือ หอประชุมเหล่านั้นเป็นหอประชุมสงฆ์ มีอยู่ในท่ามกลางพระนคร ฯ คำว่า ยังไม่มีสมณพราหมณ์ได้พักอาศัยอยู่นั้น คือ ในเวลาที่มนุษย์มาขายที่จะปลูกเรือนนั้น เทวดาทั้งหลายก็ได้หมายที่อยู่ของตน แต่พวกมัลลกษัตริย์ไม่กล่าวว่า มีเทวดาได้อาศัยอยู่แล้ว กล่าวแต่ว่า ยังไม่มีสมณพราหมณ์หรือมนุษย์ผู้ใดคนหนึ่งได้พักอาศัย

คำว่า พวกมัลลกษัตริย์ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ พวกมัลลกษัตริย์ได้ทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง ก็ทรงคิดกันว่า พวกเราไม่ได้ไปเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยตนเอง ไม่ได้ให้ทูตไปเชิญเชิญให้พระองค์เสด็จมา แต่พระองค์เสด็จมาเองพร้อมด้วยพระภิกขุสงฆ์บริวาร เวลาที่พวกเราได้สร้างสถานการสาละจนแห่งหนึ่งแล้ว พวกเราจักต้องไปทูลอาราธนาให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมากล่าวคำที่เป็นมงคลในสถานการศาลานี้ ทรงดำริกันดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ คำว่า พวกมัลลกษัตริย์ได้พากันกลับไปหอประชุมนั้น คือ ในวันนั้นเพิ่งได้โบกหอประชุมแล้วใหม่ ๆ เพิ่งจะแก่นักร้าออกในวันนั้น ฯ พวกมัลลกษัตริย์คิดว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงยินดีในบา พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงยินดีพักในภายในบ้าน หรือไม่ก็ยังไม่ทราบ เพราะฉะนั้น พวกเราจักไปเฝ้าให้พระประสงค์ว่า ทรงยินดีพักแล้ว จึงจักกลับมาจัดแจงหอประชุม คิดดังนี้แล้วจึงได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยินดีพักที่หอประชุมนั้นแล้ว จึงได้พากันกลับมาจัดแจงหอประชุม ฯ กษัตริย์มัลลราชเหล่านั้นจัดแจงหอประชุมเสร็จแล้ว ก็ตรัสสั่งให้กวาดถนน ให้ชักธง ตั้งหม้อน้ำและต้นกล้วยทุกประตูบ้าน ให้ทำพระนครทั้งสวนสว่างไสวด้วยประทีปและดอกไม้แลดูดังดวงดาว แล้วให้ประกาศทั่วพระนครว่า พวกเราเลี้ยงเด็กกำพร้าให้เด็กดมดมเจิบ ๆ พวกเราเลี้ยงเด็กที่โศกน้อยก็จรรีบให้เด็กกินข้าวและให้นอน ใคร ๆ อย่าได้ทำเสียงอกหักกักก้อง เพราะวันนี้ สมเด็จพระ

มีพระภาคเจ้า จักเสด็จประทับในภายในพระนครราตรีหนึ่ง ธรรมตาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมชอบเสวยเบาดังนั้นแล้ว จึงได้พากันถือประทีปด้ามด้วยตัวเอง ออกไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

คำว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ข้างหน้านั้น คือ ในเวลานั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งอยู่ข้างหน้า ฯ กล่าวคือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุและอุบาสกทั้งหลาย ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารุ่งเรืองยิ่งนัก เพราะตามปกติของพระองค์มีพระกายนวลเลื่อมใสทั้งสนอຍแล้ว มีพระฉวีวรรณดังทองคำ มีพระรูปพระโฉมสวยงาม น่ายลไม่รุ่มอຍแล้ว ฯ ซ้ำยังมีพระรัศมีสี่เหลี่ยมดังทองคำ เปล่งออกจากพระกายเบื้องบนขึ้นไปถึง ๘๐ ศอก ฯ มีพระรัศมีสี่เหลี่ยมดังทองคำเปล่งออกจากกลางพระกาย และพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้าย ออกไปด้านละ ๘ ศอกอีก ฯ พระรัศมีสี่เหลี่ยมสร้อยคอนกบุง ได้พุ่งขึ้นไปจากปลายพระเกศจับท้องฟ้าถึง ๘๐ ศอก ฯ พระรัศมีดังสแลงประพาฬ เปล่งออกจากพื้นพระบาทเบื้องต่ำลงไปยังพื้นปฐพีอีก ๘๐ ศอก ฯ เป็นอันว่า พระพุทธรัศมี ๖ ประการ โชติช่วงสว่างลอบตลอดที่ ๘๐ ศอกโดยรอบ ด้วยประการดังนี้ ฯ ทิศอากาศทั้งสี่สว่างไสวเหมือนกับโปรยปรายด้วยดอกจำปาทอง และเหมือนกับรดด้วยน้ำทองคำอันเทออกจากหม้อทองคำ เหมือนกับคลมด้วยผ้าทองคำ เหมือนกับเรขารายลงด้วยผงดอกทองกวาว และดอกกรรณิการัตนพลนลงมากด้วยกำไลงมพัด ฉะนั้น ฯ พระสรีรกายของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันรุ่งเรืองด้วยอัสติยานุพยัญชนะ ๘๐ ประการ และพระรัศมีประจำพระองค์ ด้านละวากับพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการนั้น ย่อมรุ่งเรืองงามเหมือนกับท้องฟ้าอันประดับด้วยหมู่ดาว ฉะนั้น ก็เหมือนกับสีดอกลีปทุมอันบานเต็มที ฉะนั้น ก็เหมือนกับต้นปาริฉัตตกะอันสูงได้ร้อยโยชน์ มีดอกบานบริบูรณ์ ฉะนั้น ก็เหมือนกับมีพระอาทิตย์และพระจันทร์ พระเจ้าจักรพรรดิ พระอินทร์ และมหาพรหม ตั้งอยู่ตามลำดับกัน อย่างละ ๓๒ ฉะนั้น ฯ พระภิกษุทั้งหลายที่เป็นพุทธบริวารนั้น ก็ล้วนแต่มีความมกน้อย มีความสันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบคลุกคลี มีความเพียรเข้มแข็ง เป็นผลว่ากล่าวสั่งสอน เป็นผลควรแก่การว่ากล่าวสั่งสอน เป็นผู้ตักเตือน เป็นผู้เตือนความชั่ว เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ

ทิสสนะเงนน ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทมพระภิกษุเหล่านั้นนั่งแวดล้อมอยู่
 นั้น ข้อมค้วงเรื่องเหมือนกับคันทกด้วยของที่ล้อมด้วยผ้ากัมพลแดง หรือเหมือน
 กับเรือทองที่อยู่ท่ามกลางน้ำปทุมทอง หรือเหมือนกับปราสาททองที่ล้อมด้วย
 ไพรที่แก้วประพาฬ ฉะนั้น ๓ ฝ่ายพระมหาเถรเจ้า ๘๐ องค์ ที่คลายกิเลสแล้ว ทำ
 ลายกิเลสแล้ว ทางบ้า คือ กิเลสแล้ว คัดเครื่องผูก คือ กิเลสแล้ว ไม่ข้องอยู่ใน
 ตระกูลหรือคณะซึ่งอยู่ในที่ประชุมกัน ซึ่งหม่อมบ้างสกุลเหมือนกับสีเมฆนั้น ก็
 แลดูประหนึ่งว่านาคใหญ่ที่อยู่บนจอมปลวกแก้วมณี ฉะนั้น ๓ เป็นอันว่า สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีตัณหาภิเลส ตรัสรู้ธรรม
 พิเศษด้วยพระองค์เอง มีพระมหาเถรเจ้าผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ไม่มี
 ตัณหาภิเลส มีความตรัสรู้พิเศษเป็นพระสุตพุทธเจ้า ห้อมล้อมเป็นบริวาร
 ก็แลดูปานประหนึ่งว่า เกษรอันล้อมด้วยใบ หรือดอกกรรณการล้อมด้วยเกษร
 พญาช้างฉัททันต์ล้อมด้วยช้าง ๘๔๐๐๐ เป็นบริวาร พญาหงส์ศัครฐ ล้อมด้วยหงส์
 บริวาร ๘ หมื่น พระเจ้าจักรพรรดิล้อมด้วยจตุรงคเสนา ท้าวสักกเทวราชล้อมด้วย
 หม่อมเทพเจ้า หารัตมหาพรหม ล้อมด้วยพรหมบริวาร ฉะนั้น ในคตินั้น
 พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในท่ามกลางบริษัท ด้วยเพศพระพุทธรเจ้าอันหาผู้เสมอ
 มิได้ ด้วยท่าทางพระพุทธรเจ้าอันหาสิ่งที่เปรียบมิได้ พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม
 เกี่ยวกับคำอนุโมทนาซึ่งสังฆคารุณาสถา แก่พวกมัลลกะศรัยโดยมากกับทั้งทรง
 แสดงปณิณณกคคาถาอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก แล้วจึงให้พวกมัลลกะศรัยกลับไป ๓
 ก็ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันนำมาซึ่งประโยชน์
 สุขแก่พวกมัลลกะศรัยเมืองปาวานัน มีอุปมาเหมือนทำน้ำให้ตกลงจากอากาศ หรือ
 มีฉะนั้น ก็เหมือนกับผู้วิเศษพลิกปฐพีให้สัตว์ทั้งหลายได้กินง้วนดิน ฉะนั้น มีฉะนั้น
 ก็เหมือนกับผู้มีฤทธิ์จับเขย่าต้นชมพูใหญ่ให้ผลร่วงหล่นลงมา ฉะนั้น มีฉะนั้น ก็
 เหมือนกับผู้ बनाผงด้วยเครื่องขบตีให้นาผงไหลออกมาให้คนทั้งหลายได้ดื่ม ฉะนั้น

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็น พระภิกษุสงฆ์นั่งเป็นปกติอยู่
 นั้น คือ พระองค์ทรงแลดูด้วยมังสจักขุ และพาธจักขุ เห็นว่าภิกษุสงฆ์นั่ง
 เป็นปกติอยู่ คือ ทรงเห็นอริยาบถภายนอกของภิกษุสงฆ์เหล่านั้นด้วยมังสจักขุ ๓

คือ พระองค์ทรงกำหนดอิริยาบถของภิกษุเหล่านั้นด้วยมังสัจจะ เห็นว่า ไม่มีภิกษุ
สักรูปหนึ่งที่จะคณอมือคณองเท้า ยกศีรษะหรือพูดจาเกิน หรือนั่งง่วง มีแต่มุ่งต่อ
ไตรสิกขา นั่งอยู่เหมือนเปลวประทีปในที่ไม่มีลม ฉะนั้น ฯ ครั้นแล้วพระองค์
ก็ทรงเจริญอาโลกกสิณ ทรงแลเห็นหัตถ์รูปของภิกษุเหล่านั้น ด้วยทิพพจักขุ
แล้วทรงตรวจดูสัณนิบาตใน ก็ได้ทรงเล็งเห็นว่า ศีลของภิกษุเหล่านั้น สมควรแก่
ความเป็นพระอรหันต์ เหมือนกับเปลวประทีปอันลุกอยู่ภายในหม้อครอบ ฉะนั้น ฯ
ด้วยว่า ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้วิปัสสนาแก่กล้าทั้งนั้น ฯ ครั้นทรงเล็งเห็นศีลของภิกษุ
เหล่านั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านั้นสมควรแก่เรา เราก็สมควรแก่ภิกษุเหล่านั้น
จึงได้ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า เราตถาคคเมื่อยหลัง ดังนี้ ฯ มีคำป้อนว่า เหตุไร
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเมื่อยหลัง ฯ มีคำวิสัชนาว่า เพราะเหตุว่า พระผู้
มีพระภาคเจ้าได้รับทุกข์ทางกายเป็นอันมาก ในเวลาที่พระองค์ทรงตั้งความเพียรใหญ่
อยู่ ๖ พรรษา ครั้นถึงเวลาพระองค์ทรงพระชราก็มีลมเสียดแทงหลัง ฯ คำว่า
ตรัสสั่งให้ไปฆ่าสังฆานีนฺ นั้น คือ พวกมัลลกะศรียนฺ ได้จัดตั้งเตียงอันสมควรไว้ในที่
ส่วนหนึ่งแห่งสังฆาการ ด้วยทรงเห็นว่า ถึงอย่างไร พระศาสดาก็จะทรงบรรทม ฯ
ฝ่ายพระศาสดาทรงพระดำริว่า เมื่อสังฆาการนี้ เราพักด้วยอิริยาบถ ๔ ก็จักมีผลมาก
แก่พวกมัลลกะศรียนฺ ดังนี้ แล้วจึงตรัสสั่งให้ไปฆ่าสังฆานีลงบรรทม

คำว่า ตรัสสั่งพระสารีบุตรนั้น คือ ตรัสสั่งด้วยประสงค์จะให้พระสารีบุตร
แสดงธรรม อันเป็นเครื่องระงับความทะเลาะวิวาทเป็นต้น ฯ คำว่า พวกเราทั้งสน
ควรสังคายนาให้ถูกต้อง ไม่ควรวิวาทกันนั้น คือ ควรกล่าวให้เป็นอันเดียวกัน อย่า
ให้ผิดพลาดกัน ไม่ควรทะเลาะกัน ด้วยอรรถพญฺชฺชนะ ฯ คำที่ท่านว่า ธรรม
หมวด ๑ นั้น คือ ท่านประสงค์จะแสดงรสแห่งความพร้อมเพรียงด้วยหมวดธรรมเป็น
อันมาก มีธรรมหมวด ๑ หมวด ๒ หมวด ๓ เป็นต้น

คำว่า สัตว์ทั้งปวงนั้น หมายถึงสัตว์ทั้งปวงในภพทั้งปวง คือ ในกามภพ
รูปภพ อรูปภพ สัตถุญญภพ อสัตถุญญภพ เนวสัตถุญญาสัตถุญญภพ และเอก-
โวการภพเป็นต้น ฯ คำว่า ตั้งอยู่ด้วยอาหารนั้น คือ อาหารเป็นเหตุให้สัตว์

ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ ฯ ในข้อนี้ พระสารีบุตรเถรเจ้าหมายความว่า ธรรมหมวด ๑ ซึ่ง
ได้แก่ คำว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วยอาหาร เป็นธรรมที่พระบรมศาสดาของเรา
ทั้งหลายทรงรู้ต่องแก่แล้ว ทรงแสดงไว้โดยถูกต้อง ฯ มีคำปจฉาว่า เมื่อเป็น
อย่างนั้น คำว่า เทพเจ้าทั้งหลายที่เป็นอสัญญสัตว์ เป็นผู้ไม่มีเหตุ ไม่มีอาหาร
ไม่มีผัสสะ ดังนี้ ก็ผิดไปซี ฯ มีคำตอบว่า ไม่ผิด เพราะอาหารของพวกนั้น
ก็คือฌาน ฯ แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น คำว่า อาหาร ๔ คือ กวฬิงการาหาร ผัสสาหาร
มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ เป็นเหตุ
อนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายที่แสวงหาที่เกิดขึ้น ดังนี้ ก็ผิดไปซี ฯ แก้วว่า ไม่ผิด เพราะ
ในพระสูตรนี้ได้เล็งถึงธรรมอันมีการนำมาเป็นลักษณะไว้โดยตรงแล้ว ฯ เมื่อว่าโดย
อ้อม บัณฑิต ก็เรียกว่าอาหาร หมายถึงอาหารทั้งปวงนั้น ฯ บัณฑิตนั้น ทำผล
ใด ๆ ให้เกิด ก็ชื่อว่า นำผลนั้น ๆ มา เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า อาหาร ฯ
ด้วยเหตุนี้นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า
อวิชชาเป็นอาหาร กิเลสใดเป็นอาหารแห่งอวิชชา นิวรณ์ ๕ เป็นอาหารแห่งอวิชชา
นิวรณ์ ๕ ก็มีอาหาร กิเลสใดเป็นอาหารแห่งนิวรณ์ ๕ ความทำไว้ในใจโดยผิดทาง
เป็นอาหารแห่งนิวรณ์ ๕ ดังนี้ ฯ ในพระสูตรนี้ หมายถึงอาหาร คือ บัณฑิตแห่ง
ธรรมทั้งปวง ดังที่กล่าวมาแล้ว ฯ เมื่อหมายถึงอาหาร คือ บัณฑิตแล้ว ก็เป็นอัน
หมายถึงอาหาร ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ฯ ในอสัญญภูมิกัมมอาหาร คือ บัณฑิต

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น มีภิกษุในลัทธิพวกเดียรถีย์ทำกรรม
ในวาโยกสิณจนได้จตุตถฌาน เวลาออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็นึกคิดเห็นจิตว่า
เป็นของไม่ดี เห็นความไม่มจิตเป็นของดี คือ เขาเห็นว่าทุกข์ที่เกิดจากเหตุต่าง ๆ
มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น บ่ยอมเกิดขึ้นเพราะจิตทั้งนั้น เมื่อจิตไม่ทุกข์
เกิดจากเหตุต่าง ๆ นั้นก็ไม่มี เขาชอบใจอย่างนี้ จึงถือความไม่มจิตเป็นอารมณ์
เวลาตายแล้วจึงเกิดในอสัญญภูมิ ฯ ตายด้วยอริยาบถใด ก็เกิดด้วยอริยาบถนั้น
ตั้งอยู่ในอสัญญภูมิต้น ด้วยอริยาบถนั้นอยู่ตลอด ๕๐๐ ปี ฯ อาหารของ
พวกนั้น ก็คือฌานนั่นเอง ฯ พวกนั้น ได้สำเร็จฌานอันใด ฌานอันนั้นแหละ
เป็นอาหารของเขา เขาตั้งอยู่ด้วยอาหาร คือ ฌานนั้น จนกว่าจะหมดกำลังฌาน

เปรียบเหมือนกับลูกขนุนที่กระเด็นไปด้วยกำลังสายธนู ฉะนั้น คือ กำลังสายธนูยังมี
อยู่เพียงใด ก็กระเด็นไปได้เพียงนั้น เมื่อสิ้นกำลังสายธนูแล้ว ลูกขนุนนั้นก็ตกลง
ยังพื้นพสธา

ก็พวกสัตว์นรกที่ไม่ได้อาศัยผลแห่งความหมั่น และผลแห่งความเพียรนั้น
มีสิ่งใดเป็นอาหาร ฯ มีกรรมเป็นอาหาร ฯ ถ้าจะถามว่า อาหารมีอยู่ถึง ๕ อย่าง
หรือ ก็ควรตอบว่า ไม่ควรถามอย่างนั้น เพราะได้กล่าวแล้วว่า อาหารนั้น คือ
ปัจจัย เพราะฉะนั้น สัตว์นั้นเกิดในนรกด้วยกรรมอันใด กรรมอันนั้นแหละ
เป็นอาหารของเขา กรรมอันนั้นยังไม่สิ้นไปตราบใด เขาก็ยังไม่ตายตราบนั้น ฯ
ไม่ควรโต้เถียงกันในเรื่องอาหาร เพราะปรารภกวฬิงกาอาหาร ฯ ถึงแม้ว่าน้ำลาย
ในปากก็ให้สำเร็จอาหารก็ได้อีก ฯ เพราะน้ำลายเป็นเหตุให้เกิดทุกขเวทนาในนรก เป็น
เหตุให้เกิดสุขเวทนาในสวรรค์ จึงจัดว่าเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง

เมื่อว่าโดยตรงแล้ว สำหรับกามภพ มีอาหารครบทั้ง ๕ สำหรับรูปภพ
และอรุภพ ยกอสัญญภาพเสีย มีอาหารเพียง ๓ สำหรับอสัญญภาพนั้น มีอาหาร
คือ ปัจจัยเท่านั้น ฯ คำว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วยอาหารนี้ หมายอาหาร คือ
ปัจจัยนี้ ครั้นพระสารีบุตรเถรเจ้า กล่าวปัญหาข้อที่ ๑ ขึ้นอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าวเป็น
ปัญหาข้อที่ ๒ ไว้ว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วยสังขาร ดังนี้ ฯ ก็คำว่า สังขารนั้น
ได้แก่สิ่งที่ตกแต่งผลของตน สิ่งตกแต่งผลของตนนั้น ก็คือ ปัจจัยอันหนึ่ง ฯ
ของที่เนื่องด้วยอินทรีย์ หรือไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ก็ดี ก็มีปัจจัยทั้งนั้น ที่จะไม่
มีปัจจัยนั้น ย่อมไม่มี ฯ เช่น หญ้า ต้นไม้ เครือไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นของ
ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ ก็มีรสดี รสเ็นปัจจัย ฯ เพราะเมื่อฝนไม่ตก หญ้า
และต้นไม้ เครือไม้เป็นต้นนั้น ก็เหี่ยวไป ฯ เมื่อมีฝนตก สิ่งเหล่านั้น ก็สดชื่น
ขึ้น ฯ สิ่งเนื่องด้วยอินทรีย์นั้น มีอวิชชา ตัณหา กรรม อาหารเป็นต้น เป็น
ปัจจัย ฯ ในคำแรก หมายอาหาร คือ ปัจจัย ในคำที่ ๒ หมายอาหาร คือ
สังขาร ฯ ท่านประสงค์ความว่า พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาให้ถูกต้อง ในธรรม
หมวด ๑ ไม่ควรวิวาทกันในธรรมหมวด ๑ ซึ่งพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ตรัสรู้
ถูกต้องดีแล้ว ฯ เมื่อกล่าวถูกต้องกันไป ในธรรมหมวด ๑ ว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ด้วย

อาหาร สัตว์ทั้งปวงคงอยู่ด้วยสังขาร ดังนี้ ก็จะมีผู้บอกกล่าวสั่งสอนกันเป็นแบบเคียงต่อไป จักทำให้พรหมจรรย์เป็นประโยชน์แก่โลกตลอดกาลนาน ฯ พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้เป็นเสนาบดีในทางธรรม ได้แสดงรสแห่งความพร้อมเพรียงกันในธรรมหมวด ๑ ดังแสดงมาแล้ว สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงว่า อาหารนั้น ได้แก่ สิ่งที่น่ามา คือ นำความเป็นอยู่มาให้ นำสุขทุกข์มาให้ นำความยินดียินร้ายมาให้เท่านั้น นอกนั้นก็ไม่มีคำอันใดที่ควรอธิบายอีกแล้ว จึงเป็นอันว่า จบพระธรรมเทศนาที่นี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๒

คัมภีร์ทิมนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคัตติสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีนามรูปเป็นต้น

อคุติ โข อาวุโส เทน ภควา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมพุทฺธเตน เทว ฐมฺมา สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกาศิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ ขณฺธิทํ พรหมจริยํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรญฺจิติกํ ตทสฺส พุทฺชนทิตาย พุทฺชนสุขาเย โลกา-
นุกมฺปาย อคฺคทาย ทิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคัตติสูตร กัณฑ์ที่ ๗๒ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีนามรูปเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคิยสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์ทีมนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
ได้แสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการ ซึ่งเป็น
หมวด ๒ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้วนั้น พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาให้ถูกต้องกัน ไม่ควร
โต้เถียงกัน เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ถาวร จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยดา
มนุษย์ทั้งหลาย ฯ ธรรมหมวด ๒ นั้น คือ นามรูปหมวด ๑ อวิชชาตัณหา
หมวด ๑ ภวทฤษฎี วิภวทฤษฎีหมวด ๑ อหิริกะ อโนตตปปะหมวด ๑ หิริโอตตปปะ
หมวด ๑ ความเป็นผู้ยาก ความมีมิตรเลวทรามหมวด ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย
ความเป็นผู้มีมิตรดีหมวด ๑ ความฉลาดในอาบัติ ความฉลาดในการออกจาก
อาบัติหมวด ๑ ความฉลาดในสมาบัติ ความฉลาดในการออกจากสมาบัติหมวด ๑
ความฉลาดในธาตุ ความฉลาดในมนสิการหมวด ๑ ความฉลาดในอายตนะ
ความฉลาดในปฏิจสงสมุปบาทหมวด ๑ ความฉลาดในฐานะ ความฉลาดใน
อฐานะหมวด ๑ ความซื่อตรงและความอ่อนโยนหมวด ๑ ความอดทน ความ
ยินดีในธรรมอันดีหมวด ๑ ความมีวาจาสะสลาย ความมีปฏิสันถารหมวด ๑
ความไม่เบียดเบียน ความสะอาดหมวด ๑ ความปล่อยสติ ความไม่รู้สีกตัว
หมวด ๑ สติสัมปชัญญะหมวด ๑ ความไม่รักษาอินทรีย์ ความไม่รู้จักพอดีใน
การบริโภคหมวด ๑ ความรักษาอินทรีย์ ความรู้จักพอดีในการบริโภคหมวด ๑
กำลังการพิจารณา กำลังภาวนาหมวด ๑ กำลังสติ กำลังสมาธิหมวด ๑ สมณะ
วิปัสสนาหมวด ๑ นิมิตสมณะ นิมิตบัลลหะหมวด ๑ ความประคอง ความไม่พังช้าน
หมวด ๑ สลวิบัติ ทิฏฐิวีตติหมวด ๑ สลสัมปทา ทิฏฐีสัมปทาหมวด ๑ สลวิสุทธ
ทิฏฐิวิสุทธหมวด ๑ ทิฏฐิวิสุทธกับการตั้งทิฏฐิไว้หมวด ๑ ความสลัดใจในเหตุ
ที่ควรสลัดใจ กับการตั้งความสลัดใจไว้ถูกต้องหมวด ๑ ความไม่รู้จักเพียงพอ
ในกสลธรรม กับการไม่ข้อย้อในความเพียรหมวด ๑ วิชากับวิมุตติหมวด ๑
การรู้จักความสันกับการรู้จักความไม่เกิดหมวด ๑ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม

หมวด ๒ เหล่านี้แล เป็นธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ ผู้เห็น ผู้เป็น
 อริหัตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาธรรมเหล่านี้
 ไม่ควรโต้เถียงกันในธรรมเหล่านี้ เพื่อให้พระเมจรรย์ตั้งอยู่ถาวร จักได้เป็นประโยชน์
 แก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย ดังนี้และมหาย

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในคัมภีร์สมุทฺธกถาสีว่า
 ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้า แสดงรสแห่งความสามัคคี ด้วยธรรมหมวด ๑ ดังแสดงมา
 ในกัจจกก่อนนั้นจบลงแล้ว บัดนี้ จึงได้แสดงธรรมหมวด ๒ ต่อไป เพื่อไม่ให้ภิกษุ
 เหล่านี้เกิดโต้เถียงกันในธรรมหมวด ๒ นั้น ๆ

ที่ธรรมหมวด ๒ นั้น มีคำอธิบายต่อไปนี้ คือ นามรูปนั้น มีอธิบายว่า รูป-
 ขันธ ๔ กับนิพพาน ๑ เรียกว่านาม ฯ ขันธ ๔ ที่เรียกว่านามนั้น เพราะหมาย
 ความว่าเสื่อมไป คือ เพราะหมายความว่า มีแต่ชั่ว ๆ เหมือนอย่างชื่อของ
 พระเจ้ามหาสมมติเป็นตัวอย่าง คือ ที่ชื่อว่า มหาสมมตินี้ ก็เพราะมหาชวสมมติ
 ให้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง มารดา บิดาทั้งหลายย่อมตั้งชื่อบุตรว่า คนนชิตสสะ คนน
 ชิตสสะ หรือว่า พระองค์เป็นพระธรรมกถิก องค์เป็นพระวินัยธร ดังนี้ ฉะนั้น
 ขันธ ๔ มีเวทนาเป็นต้น จะเป็นฉันทนั้น ก็หาไม่ได้ ฯ ด้วยว่า ขันธ ๔ มีเวทนา
 เป็นต้นนั้น ย่อมไม่มีชื่อตามสมควรแก่ตน เหมือนกับมหาปฐพีเป็นต้น ฯ เมื่อ
 สิ่งเหล่านี้เกิดแล้ว ชื่อของสิ่งเหล่านั้น ก็เกิดขึ้น ฯ จะมีผู้กล่าวต่อเวทนาว่า ท่าน
 ชื่อเวทนา ดังนี้ หาไม่ได้ ขันธ ๔ นั้น ไม่มีใครตั้งชื่อให้ ฯ การตั้งชื่อให้แผ่นดิน
 หรือการตั้งชื่อให้จักรวาล และเขาสิเนรุ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และดวงนักษัตร-
 ฤกษ์ว่า ท่านจงชื่อว่า จักรวาล ชื่อว่า เขาสิเนรุ ชื่อว่า พระจันทร์ ชื่อว่า พระอาทิตย์
 ชื่อว่า นักษัตรฤกษ์ เมื่อชื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็บัญญัติเกิดขึ้น เมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้ว
 จะมีการตั้งชื่อว่า ท่านจงชื่อว่า เวทนา ดังนี้ ย่อมไม่มี ฯ แม้ในสัญญา สังขาร
 วิญญาณ ก็เหมือนกัน ฯ นิพพานก็เหมือนกัน ไม่ต้องการตั้งชื่ออันใด ขันธ ๔
 ที่เรียกว่านามนั้น เพราะเสื่อมไปสู่อารมณ์ ฯ นิพพานที่เรียกว่านามนั้น เพราะเสื่อม
 ไปสู่ธรรมอันไม่มีโทษ โดยเหตุที่มีอารมณ์เป็นอธิปัตติปัจจัย ฯ ขันธ ๔ กับนิพพาน

นั้น เรียบกว่า นาม เพราะน้อมไปในข้อเหมือนกันสน ๆ คำว่า รูปนั้น ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ กบรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เรียกว่า รูปนั้น เพราะเป็นของรู้จับหาบไป รู้แตกดับไป ด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ๑ เนื้อความพิสดารได้มีอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว

คำว่า อวิชชานั้น ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ๆ คำว่า ภวตัณหา นั้น ได้แก่ ความปรารถนาความมีความเป็น คือ ความอยากมีนั้น มีนี้ อยากเป็นนั้นเป็นนั้น เหมือนกับ คำว่า ภวตัณหา ได้แก่ ความพอใจในความมีความเป็นทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า ภวาทิฏฐินั้น ได้แก่ สัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่า โลกยังยืน ๆ วิภวาทิฏฐินั้น ได้แก่ อุนฺณเจตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่า ชาติสูญ คือ เห็นว่า สัตว์โลกทั้งหลายตายแล้วชาติสูญ

คำว่า อหิริกะนั้น ได้แก่ ความไม่ละอายสิ่งที่ควรละอาย ๆ คำว่า อโนตตปเปะนั้น ได้แก่ ความไม่กลัวสิ่งที่ควรกลัว

คำว่า หรินั้น ได้แก่ ความละอายสิ่งที่ควรละอาย อันเกิดขึ้นในใจของตน ๆ คำว่า โอตตปเปะนั้น ได้แก่ ความกลัวสิ่งที่ควรกลัวในภายนอก ๆ หิริ มีคนเป็นใหญ่ ตั้งขึ้นตามสภาพแห่งความละอาย โอตตปเปะมีโลกเป็นใหญ่ ตั้งขึ้นด้วยความกลัว

คำว่า ความว่าขานนั้น ได้แก่ ความตอင့် ซึ่งมีอยู่ในบุคคลที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อ คำว่ากล่าวสั่งสอน ๆ ความมีมิตรเลวทรามนั้น ได้แก่ ความคบคนที่ไม่มีความศรัทธา ไม่มีศีล ไม่มีการศึกษา ไม่มีใจเผื่อแผ่ ไม่มีปัญญาเป็นมิตรสหาย

ความว่าง่าย และความมีมิตรดีนั้น มีความตรงกันข้ามกับความว่าขาน และ ความมีมิตรเลวทราม ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๆ ความว่าง่ายและความมีมิตรดี มีทั้ง ฝ่ายโลกีย์และโลกุตระ

ความฉลาดในอาบัตินั้น ได้แก่ ความรู้จักอาบัติของพระภิกษุทั้งหลายได้ทั่วถึงทุกประเภท ๆ ความฉลาดในการออกจากอาบัตินั้น ได้แก่ ความรอบรู้ในการที่จะทำตนให้พ้นจากอาบัติตามวินัยนิคม

ความฉลาดในสมาบัตินั้น ได้แก่ ความรอบรู้ในสมาบัติ ๔๔๑ กิจการ และมีแต่สมาบัติไม่มีวิตก ไม่มีทั้งสมาบัติ ๔๔๑ กิจการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ๆ ความฉลาดในการ

ออกจากสมาบัติ นั้น ได้แก่ ความรอบรู้ในการกำหนดเวลาที่จะออกจากสมาบัติ เป็น
ต้นว่า เราจะออกจากสมาบัติในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น

คำว่า ความฉลาดในชาตุนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ธาตุ ๑๘ ด้วยการฟัง การจำ
การพิจารณา การแทงตลอด อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ คำว่า ความฉลาดในมนสิการนั้น
ได้แก่ ความรอบรู้ในการพิจารณา และการแทงตลอดซึ่งธาตุเหล่านั้นโดยแจ่มแจ้ง

คำว่า ความฉลาดในอายตนะนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ในอายตนะ ๑๒ อีก
อย่างหนึ่ง ความฉลาดในชาตุนั้น ความฉลาดในมนสิการ ความฉลาดในอายตนะนั้น
หมายความว่า ความฉลาดในการเรียน ในการเอาใจใส่ การฟัง การพิจารณา การแทงตลอด
การเห็น... ฯลฯ การทำอย่างแจ่มแจ้งด้วยการฟัง และการเรียนนั้น เป็นโลกีย์
การสมาธิ... ฯลฯ การมนสิการซึ่งการพิจารณา เป็นได้ทั้งโลกีย์และ
โลกุทธะ ๑ คำว่า ความฉลาดในปฏิจกสมุปบาทนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ใน
ปัจจุตการ ๑๒ มีวิภังคเป็นต้น ด้วยการเล่าเรียนเป็นต้น

คำว่า ความฉลาดในฐานะนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ ในเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย ๑
คำว่า ความฉลาดในฐานะนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ ในสิ่งที่ไม่เป็นเหตุปัจจัยที่จะให้
ธรรมนั้นจะเกิดขึ้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง ความรอบรู้ในสิ่งที่อาจเป็นไปได้ เรียกว่า
ความฉลาดในฐานะ ความรอบรู้ในสิ่งที่ไม่อาจจะเป็นไปได้ เรียกว่าความฉลาด
ในอฐานะ เช่น รู้ว่า พระโสดาบันจะว่าสังขารเป็นของเที่ยง ดังนี้ ย่อมเป็นไปได้
ไม่ได้ ประสงค์ถือว่าเป็นของเที่ยง ดังนี้ ย่อมเป็นไปได้

คำว่า ความซื่อตรงนั้น ได้แก่ ความไม่คดทั้งในปฐมวัย มัชฌิมวัย
ปัจฉิมวัย ๑ ความคดในปฐมวัย เรียกว่าความคดเหมือนเขี้ยวโค ความคดใน
มัชฌิมวัย เรียกว่า ความคดแห่งพระจันทร์ ๑ ความคดในปัจฉิมวัย เรียกว่า
ความคดแห่งแมง ๑ คำว่า ความอ่อนโยนนั่น ได้แก่ ความอ่อนโยนด้วย
เมตตา กรุณา

คำว่า ความอดทนนั้น ได้แก่ ความไม่ดื้อรั้น ความไม่ร้องไห้ ความมีใจ
เย็นชองตัว ๑ ความยินดีในสิ่งใดนั้น คือ ความยินดีในสัณสีธรรมทั้งสี่

คำว่า มีวาจาสะสลวยนั้น ได้แก่ ความมีวาจาไม่เป็นปม ไม่ขรุขระ ไม่
เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น ไม่อวดใจผู้อื่น ไม่เป็นเหตุให้โกรธ ไม่เป็นเหตุให้เสียสมาธิ

เป็นวาจาที่สะดวกหู หักใคร่พอใจ ฯ คำว่า ปฏิสันถารนั้น ได้แก่ การต้อนรับ ด้วยอาภิสและธรรม ฯ การต้อนรับด้วยอาภิสนั้น ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วย อาภิส ฯ การต้อนรับด้วยธรรมนั้น ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วยธรรม

คำว่า ความไม่เบียดเบียนนั้น ได้แก่ ความกรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง ฯ คำว่า ความสะอาดนั้น ได้แก่ ความสะอาดใจด้วยมมตตา

คำว่า ความปล่อยสคินั้น ได้แก่ ความปล่อยสติ ฯ คำว่า ความไม่รู้สีกตัว นั้น ได้แก่ ความไม่รู้สีกดี ฯ คำว่า สติสัมปชัญญะนั้น ได้แก่ ความระลึกได้ และ ได้แก่ ความรู้ตัว

คำว่า ความไม่รักษาอินทรีย์นั้น ได้แก่ ความไม่ระวังอินทรีย์ ปล่อยให้ เกิดความยินดีในร้ายในเวลาได้เห็นรูป หวังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ นึกถึงธรรมารมณ์ ฯ ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภคนั้น ได้แก่ ความไม่รู้จักพอดีในการบริโภคอาหาร ส่วนความรักษาอินทรีย์ และความรู้จัก ประมาณในการบริโภคนั้น มีเนื้อความตรงกันข้ามกับที่ว่ามีมาแล้ว

คำว่า กำลังแห่งการพิจารณานั้น ได้แก่ กำลังแห่งปัญญา ฯ คำว่า กำลัง กวามานั้น ได้แก่ กำลังแห่งโพชฌงค์ ๘ ประการ

คำว่า กำลังสคินั้น ได้แก่ ความไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจสติ ฯ คำว่า กำลัง สมานนั้น ได้แก่ ความไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจสมาธิ

คำว่า สมถะนั้น ได้แก่ สมาธิ ฯ คำว่า วิปัสสนานั้น ได้แก่ ปัญญา ฯ คำว่า นิमितสมถะนั้น ได้แก่ เครื่องหมายที่ทำให้เกิดสมถะ ฯ คำว่า นิमितปักคาหะ นั้น ได้แก่ เครื่องหมายแห่งความประคองกำลังใจ

คำว่า ความประคอง ได้แก่ ความเพียร ฯ คำว่า ความไม่ฟุ้งซ่าน ได้แก่ ความมีอารมณ์อันเดียว

คำว่า สลวิบัติ ได้แก่ ความเสียศีล ฯ คำว่า ทิฏฐิวิบัติ ได้แก่ ความเสีย ทิฏฐิในทางที่ชอบ

คำว่า ความสลัดใจในเหตุที่ควรสลัดใจนั้น ได้แก่ ความรู้ความเห็นว่า ความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของควรกลัว ความทุกข์อันเกิดด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตาย

เป็นเหตุให้เกิดความสลดใจ ฯ คำว่า การตั้งความสลดใจไว้โดยถูกต้องทางนั้น ได้แก่ การตั้งความสลดใจไว้ถูกต้อง ตามหนทางที่จะให้ละบาปอกุศลทั้งหลาย

คำว่า ความไม่รู้จักเพียงพอในกุศลธรรมทั้งหลายนั้น คือ ความอยากทำ กุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น มีศีลแล้วอยากได้ฉันท มีสมาธิแล้วอยากไว้วิปัสสนา มีวิปัสสนาแล้วอยากได้อรหัต ฯ คำว่า ความไม่ย่อห่อในความเพียรนั้น ได้แก่ ความไม่ย่อห่อในความเพียร ชอบที่จะประกอบตน จนให้ได้บรรลุพระอรหัตผล ความไม่ย่อห่ออื่น ได้แก่ ความทำโดยเคารพ ๑ ความทำเนื่อง ๆ ๑ ความทำไม่หยุดหย่อน ๑ ความทำไม่อ่อนแอ ๑ ความไม่ทอดทิ้งความเพียรทางกาย ๑ ความไม่ทอดทิ้งความเพียรทางใจ ๑ ซึ่งรวมใจความว่า ได้แก่ การทำให้มากจนสำเร็จ มรรค ผล นฤพาน

คำว่า วิชชานั้น ได้แก่ วิชชา ๓ ฯ คำว่า วิมุตตินั้น ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ ความหลุดพ้นแห่งจิตและนิพพาน ฯ ความหลุดพ้นแห่งจิตนั้น ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสมีนิวรณ์เป็นต้น ด้วยอำนาจสมาบัติ ๘ ประการ ฯ นิพพานนั้น ได้แก่ สิ่งที่ไม่มียังขยับคกแต่งทั้งสัน

คำว่า การรู้จักความไม่เกิดนั้น ได้แก่ อริยมรรคญาณที่ทำให้สิ้นกิเลส ฯ คำว่า การรู้จักความไม่เกิดนั้น ได้แก่ อริยผลญาณที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความไม่เกิดแห่งกิเลสนั้น

พระสารีบุตรเถรเจ้าได้แสดงรสแห่งความสามัคคีด้วยธรรมหมวด ๒ ทั้ง ๓๘ หมวด ด้วยประการดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้แสดงว่า ภิกษุทั้งหลายควรกล่าวให้ถูกต้องกันในธรรมหมวด ๒ ดังแสดงมา เพราะพุทธศาสนา จึงจะดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ถ้ากล่าวผิดกันในธรรมหมวด ๒ ดังแสดงมาแล้ว ก็เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปโดยเร็วพลัน เพราะฉะนั้น จึงควรที่เราเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสั่งสอนกันให้ถูกต้องในธรรมหมวด ๒ นี้ ดังแสดงมาแล้ว จึงจะนับว่า เราทั้งหลาย

ได้ทำให้พระพุทธานามิอายุยืนยาวอยู่ต่อไป เมื่อพระพุทธานามิอายุยืนยาว
อยู่ตราบใด เทพยามนุษย์ทั้งหลาย ก็ได้ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น
สุขและทุกข์อยู่ตราบนัน ดังนี้ สันเนอความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.
เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๓

คัมภีร์ทมิณิกาย ปาฏิกวรรค

สังกัตสูตร ทอว่าด้วยธรรมหมวด ๓ ม็อกุสลมูล ๓ เป็นต้น

อตุลิก โข อวสุโล เตน ภควตา ขานตา ปสฺสตา อรหตา สมมาสม-
พุทฺธเตน ตโย ชมมา สมมตฺถาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกายิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ
ยถยิทํ พุรหมจฺจริยํ อทฺธนียํ จิรญฺจิติกํ ตทสฺส พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย
โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังกัตสูตร กัณฑ์ที่ ๗๓ ว่าด้วยธรรมหมวด ๓
ม็อกุสลมูล ๓ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธานามิและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังกัตสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์ทมิณิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
แสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น
ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมหมวด ๒ ไว้ดีแล้ว พวก
เราทั้งสี่ ควรสังคายนา ร้อยกรองให้ถูกต้องเป็นอันเดียวกันในธรรมหมวด ๓ ไม่
ควรกล่าวให้แตกต่างกันในธรรมหมวด ๓ นั้น เพื่อให้พระภุมจรรยตั้งอยู่ยาวนาน จัก

ได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยดามนุษย์ทั้งหลาย ธรรมหมวด ๓ นั้น คือ อะไรบ้าง?
 คือ อกุศลมูล ๓ อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ • กุศลมูล ๓ อันได้แก่ อโลภะ
 อโทสะ อโมหะ • หุจจิต ๓ อันได้แก่ กายหุจจิต วาจหุจจิต มโนหุจจิต • สุนทรีย ๓
 อันได้แก่ กายสุนทรีย วาจสุนทรีย มโนสุนทรีย • อกุศลวิตก ๓ อันได้แก่ กามวิตก
 พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก • กุศลวิตก ๓ อันได้แก่ เนกขัมมวิตก อพยาบาท-
 วิตก อวิหิงสาวิตก • ความดำริในอกุศล ๓ อันได้แก่ ความดำริในความรักใคร่
 ในความปองร้าย ในความเบียดเบียน • ความดำริที่เป็นกุศล ๓ อันได้แก่ ความ
 ดำริในการจะออกจากความรักใคร่ ความดำริในความไม่ปองร้าย ความดำริใน
 ความไม่เบียดเบียน • ความจำที่เป็นอกุศล ๓ คือ ความจำเรื่องรักใคร่ เรื่อง
 ปองร้าย เรื่องเบียดเบียน • ความจำเป็นกุศล ๓ คือ ความจำเรื่องออกจาก
 ความรักใคร่ เรื่องไม่ปองร้าย เรื่องไม่เบียดเบียน • ชาติที่เป็นอกุศล ๓ คือ
 ตามชาติ อันได้แก่ ความรักใคร่ พยาบาทชาติ อันได้แก่ ความพยาบาท วิหิงสา-
 ชาติ อันได้แก่ ความเบียดเบียน • ชาติที่เป็นกุศล ๓ คือ เนกขัมมชาติ อัน
 ได้แก่ การออกจากความรักใคร่ อพยาบาทชาติ อันได้แก่ ความไม่คิดปองร้าย
 อวิหิงสาชาติ อันได้แก่ ความไม่คิดเบียดเบียน • อีกนัยหนึ่ง ชาติมีอยู่ ๓ คือ
 กามชาติ อันได้แก่ ความรักใคร่ รูปชาติ อันได้แก่ รูป อรูปชาติ อันได้แก่
 สิ่งที่ไม่เป็นรูป • ได้แก่ รูปชาติ คือ รูป อรูปชาติ คือ สิ่งที่ไม่เป็นรูป นิโรธชาติ
 คือ นิโรธ • ได้แก่ หีนชาติ คือ ความเลวทราม มัชฌิมชาติ คือ ความเป็นปาน
 กลาง ปณิธชาติ คือ ความเป็นของดี • ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา อันได้แก่
 ความทะเยอทะยานในเรื่องความรัก ภวตัณหา อันได้แก่ ความทะเยอทะยานใน
 สิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ วิภวตัณหา อันได้แก่ความทะเยอทะยานในสิ่งที่ไม่มีไม่เป็น •
 อีกอย่างหนึ่ง ตัณหา ๓ นั้น ได้แก่ กามตัณหา คือ ความทะเยอทะยานในเรื่อง
 ความรัก รูปตัณหา อันได้แก่ ความทะเยอทะยานในรูป อรูปตัณหา อันได้แก่
 ความทะเยอทะยานในสิ่งที่ไม่มีรูป • อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ อรูปตัณหา คือ ความ
 ทะเยอทะยานในรูป อรูปตัณหา คือ ความทะเยอทะยานในสิ่งที่ไม่มีรูป นิโรธ-
 ตัณหา อันได้แก่ ความทะเยอทะยานในนิโรธ • สังโยชน์ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ
 ความเห็นว่ามีตน ๕ เป็นร่างกายของตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย สักกัพพ-

ปรมาส ความปรารถนาที่พหุสมบัติข้างหน้าด้วยศัลและขั้ววัตร ๑ อาสวะ ๓ ได้แก่ กามาสวะ คือ ความรัก ภวาสวะ คือ ความมีความเป็น อวิชชาสวะ คือ ความไม่รู้ ๑ ภพ ๓ อันได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ๑ การแสวงหา ๓ ได้แก่ การแสวงหาความรัก แสวงหาความมีความเป็น แสวงหาพรหมจรรย์ ๑ มานะ ๓ ได้แก่ ความถือตัวว่าเรามากกว่าผู้อื่น ความถือตัวว่าเราเสมอผู้อื่น ความถือตัวว่าเราเลวกว่าผู้อื่น ๑ กาล ๓ คือ อดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบันกาล ๑ ที่สุด ๓ คือ ร่างกายของตน เหตุให้เกิดร่างกายของตน ความดับร่างกายของตน ๑ เวทนา ๓ คือ ความรู้สึกว่าเป็นสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ๑ ความเป็นทุกข์ ๓ คือ ทุกข์ ทุกข์สังขาร ทุกข์แปรปรวน ๑ ราสี ๓ คือ ความแน่นนอนในทางผิด ความแน่นนอนในทางถูก ความไม่แน่นนอน ๑ ความสงสัย ๓ คือ ความสงสัยใน อดีต อนาคต ปัจจุบัน ๑ สิ่งทีพระตถาคตเจ้าไม่ต้องการรักษา ๓ คือ ความประพฤตินั้นบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ เพราะพระตถาคตเจ้าได้ทรงละความไม่บริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ แล้ว ๑ เครื่องกังวล ๓ อันได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ๑ ไฟ ๓ อันได้แก่ ไฟราคะ โทสะ โมหะ ๑ ไฟอีก ๓ อันได้แก่ ไฟคือ ผู้ควรบูชา ผู้ควรรับทักษิณาทาน และพ่อเรือน ๑ การสงเคราะห์รูป ๓ คือ รูปที่เห็นได้กระทบได้ รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รูปทั้งที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ๑ สังขาร ๓ คือ ปุณฺณาสังขาร อปุณฺณาสังขาร อนเนยฺยาสังขาร ๑ บุคคล ๓ คือ เสขบุคคล อเสขบุคคล ไม่ใช่เสขอเสขบุคคล ๑ พระเถระ ๓ คือ ชาติเถระ ธรรมเถระ สมมติเถระ ๑ ๑ ดังนี้ ของตธรรมหมวด ๓ ตามพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในคัมภีร์สุมังคลวลาสินีว่า ครั้นพระสาริบุตรเถระเจ้า แสดงรสแห่งความสามัคคีในธรรมหมวด ๒ ดังที่แสดงมาในกถาทำก่อนนั้นแล้ว จึงเริ่มแสดงธรรมหมวด ๓ ดังที่แสดงมาแล้ว ตามวาระพระบาลี มีคำว่า มอกุศลมูล ๓ เป็นต้น ในคำเหล่านั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คำว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมอกุศลมูลนั้น คือ เป็นรากเหง้าแห่ง

อกุศลทั้งหลาย ส่วน อโลภะ อโมหะ อโมหะ ที่ว่าเป็นกุศลมูลนั้น คือ เป็นราก
เหง้าแห่งกุศลทั้งหลาย

คำว่า ทุจรีคนั้น ได้แก่ ความประพฤติกุศลที่ไม่ดี หรือความประพฤติกุศลที่วิปริต ๆ
คำว่า สุจรีคนั้น ได้แก่ ความประพฤติกุศลที่ดี หรือความประพฤติกุศลที่งาม ๆ การล่วง
สิกขาบทบัญญัติทางกาย วาจา ใจ เรียกว่า ทุจรี การไม่ล่วงสิกขาบทบัญญัติทาง
กาย วาจา ใจ เรียกว่า สุจรี ๑ เจตนา ๓ คือ เจตนาฆ่า เจตนาขโมย เจตนา
ทำกาเมสุมิจฉาร ที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา เป็นกายทุจรี เจตนาพูดเท็จ พูด
ส่อเสียด พูดหยาบคาย พูดเหลวไหล เรียกว่า วิจทุจรี ธรรม ๓ ประการ
ที่ประกอบกับเจตนา คือ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ เรียกว่า มโนทุจรี
เจตนา ๓ การงดเว้น ๓ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้งดเว้นปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมส-
ุมิจฉาร เรียกว่า กายสุจรี เจตนา ๔ การงดเว้น ๔ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้งดเว้นจาก
การกล่าวเท็จเป็นต้น เรียกว่า วิจสุจรี ธรรม ๓ ประการ ที่ประกอบกับเจตนา
คือ ความไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ความไม่คิดปองร้ายผู้อื่น ความเห็นชอบ
เรียกว่า มโนสุจรี

กามวิตกนั้น ได้แก่ ความนึกเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ ๆ พยาบาทวิตก ได้แก่
ความนึกเกี่ยวข้องกับพยาบาท ๆ วิหิงสาวิตก ได้แก่ ความนึกเกี่ยวข้องกับความเบียด-
เบียน ๆ กามวิตก พยาบาทวิตก เกิดขึ้นในสัตว์บ้าง ในสังขารบ้าง คือ
กามวิตก เกิดขึ้นแก่ผู้ถึงสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักใคร่พอใจ ๆ พยาบาทวิตก
เกิดขึ้นแก่ผู้โกรธสัตว์ หรือสังขารอันไม่เป็นที่รักใคร่พอใจ เริ่มแต่การเลศไปจน
ถึงการพิณาศเป็นที่สุด ๆ วิหิงสาวิตก ไม่เกิดในสังขารทั้งหลาย ๆ ค้ำว่า
สังขารที่คนจะทำให้เป็นทุกข์นั้นไม่มี ๆ เกิดขึ้นแต่ในสัตว์ทั้งหลาย เท่านั้น คือ
เกิดขึ้นในเวลาหนึ่งกว่า ขอให้พวกนั้นจงถูกฆ่า หรือจงขาดสูญ หรือจงพิณาศ
หรือจงอย่าได้มีได้เป็น ดังนี้ ๆ เนกขัมมวิตกนั้น ได้แก่ ความนึกที่เกี่ยวกับการ
ออกจากกามารมณ์ ๆ ความนึกเกี่ยวกับการออกจากกามารมณ์นั้น ถ้านึกใน
เวลาเจริญอสุภกรรมฐาน ก็เป็นกามาวจร นึกในเวลาได้กาม เป็นรูปาวจร นึกใน
เวลาได้มรรคผลแล้ว เป็นโลกุตตระ ๆ อพยาบาทวิตกนั้น ได้แก่ ความนึกเกี่ยว
กับความไม่คิดปองร้าย ๆ ถ้าเกิดขึ้นในเวลาแผ่เมตตา เป็นกามาวจร เกิดขึ้น

ในเวลาไถ่ถามด้วยการเจริญเมตตา เป็นรูปาวจร เกิดขึ้นในเวลาทำถากถางนั้นให้เป็น
ที่ตั้งแล้วได้มรรคผล เป็นโลกุตตระ ๑ อวิหิงสาวิตกนั้น ได้แก่ ความนึกเกี่ยว
แก่ความไม่นึกเบียดเบียน ถ้าเกิดขึ้นในเวลาเจริญกรุณาครั้งแรก เป็นกามาวจร
เกิดขึ้นในเวลาเจริญกรุณาจนไถ่ถามแล้ว เป็นรูปาวจร เกิดขึ้นในเวลาได้มรรคผล
เพราะทำถากถางนั้นให้เป็นที่ตั้ง เป็นโลกุตตระ ๑ ในเวลาไถ่ถามโลกะออกหน้า ใน
เวลานั้น อโหสะ อโมหะ ก็ตามหลัง ๑ ในเวลาไถ่ถามเมตตาออกหน้า ในเวลานั้น
อีก ๒ อย่างก็ตามหลัง ๑ ในเวลาไถ่ถามกรุณาออกหน้า ในเวลานั้น อีก ๒ อย่าง
ก็ตามหลัง ๑ คำว่า ความดำริในความรักใคร่เป็นต้นนั้น ควรทราบตามนัยที่
แสดงมาแล้ว ๑ แต่เท่าที่แสดงมาแล้วเป็นแต่สักว่าเทศนาเท่านั้น ๑ เมื่อว่า
ตามใจความแล้ว คำว่า วิตกกับความดำรินั้น ไม่ต่างกันเลย

การจำความรักใคร่นั้น ได้แก่ การจำเกี่ยวกับความรักใคร่ ๑ การจำ
ความคิดปองร้ายนั้น ได้แก่ การจำเกี่ยวกับความคิดปองร้าย ๑ การจำความ
เบียดเบียนนั้น ได้แก่ การจำเกี่ยวกับความเบียดเบียน ๑ ควรทราบอาการเกิด
ขึ้นแห่งความจำทั้ง ๓ อย่างนั้นว่า เหมือนกับอาการเกิดขึ้นแห่งอกุศลวิตก ๓ ๑
เพราะการจำ ๓ อย่างนั้น ประกอบกับอกุศลวิตก ๓ อย่าง ๑ ความจำที่เป็น
อกุศลวิตก ๓ อย่าง ก็ประกอบกับความนึกที่เป็นกุศล ๓ อย่าง ๑ เพราะฉะนั้น
จึงควรทราบว่า ความจำที่เป็นกุศล ๓ อย่างนั้น เป็นได้ทั้งกามาวจร รูปาวจร
และ โลกุตตระ

คำว่า ธาตุ ๓ มีกามธาตุเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า กามธาตุนั้น ได้แก่
ความนึกคิดถึงกามารมณ์ และได้แก่ อกุศลธรรมทั้งสี่ ๑ พยาบาทธาตุนั้น ได้แก่
ความนึกพยาบาท ความคิดผิด ความอาฆาต ๑๐ ประการ ๑ วิหิงสาธาตุนั้น
ได้แก่ ความนึกเบียดเบียน ความคิดเบียดเบียนผอนด้วยมือ หรือไม้ก้อน
ก้อนหิน สาสตราอาวุธ อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ คำทั้ง ๒ นี้ รวมเป็นอันเดียวกันด้วย
ไม่แตกต่างกันด้วย คือ เมื่อพูดถึงกามธาตุก็เป็นอันพูดถึงธาตุอีก ๒ ประการ แต่
เมื่อแยกกันว่า นเป็นพยาบาทธาตุ นเป็นวิหิงสาธาตุ ก็เรียกว่าสงเคราะห์ด้วย
กัน ๑ แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงกามธาตุ ก็ทรงยกพยาบาทธาตุ
ไว้เป็นส่วนหนึ่ง ยกวิหิงสาธาตุไว้เป็นส่วนหนึ่ง นอกนั้นพระองค์ก็ตรัสว่า เป็น

กามธาตุทั้งนั้น อันนี้เรียกว่าแสดงไม่ให้เป็นกัน ๆ เนกขัมมธาตุนี้ ได้แก่ การ
 คึกคักที่จะออกจากกามารมย์ และได้แก่การได้กุศลธรรมทั้งสิ้น ๆ อพยบายธาตุ
 นั้น ได้แก่ ความนึกไม่ปองร้าย และความเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวง ๆ อวิหิงสาธาตุ
 นั้น ได้แก่ ความคึกคักไม่เบียดเบียน และความกรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง ๆ ส่วนธาตุ
 อีก ๒ อย่าง ควรทราบเหมือนที่แสดงมาแล้วข้างต้น ๆ คำว่า ธาตุนี้ หมายถึง
 ความว่า เป็นของว่างเปล่าจากความเป็นตัวตนคนสัตว์ ๆ กามธาตุนี้ ได้แก่
 กามภพ เริ่มแต่อเวจันรกขึ้นมา ๆ รูปธาตุนี้ ได้แก่ รูปภพ ๆ อรูปธาตุนี้
 ได้แก่ อรูปภพ ๆ นิโรธธาตุนี้ ได้แก่ นิพพาน ๆ ทิณธาตุนี้ ได้แก่ อกุศลจิต
 ๑๒ ดวง ๆ มัชฌิมธาตุนี้ ได้แก่ ธรรมในภูมิ ๓ นอกจากอกุศลจิต ๑๒ ดวง ๆ
 ปณิธธาตุนี้ ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๘ ประการ

กามคณหานั้น ได้แก่ ความรักใคร่ในกามคุณ ๕ ๆ ภวคณหานั้น ได้แก่
 ความยินดีในรูปภพ อรูปภพ ๆ วิภวคณหานั้น ได้แก่ ความยินดีในความเห็นว่า
 ชาติสญฺญ ๆ อีกอย่างหนึ่ง คณหามอกจากคณหาสุดท้าย ๒ ประการ เรียกว่า
 กามคณหา ๆ ความพอใจรักใคร่ในรูปภพ เรียกว่า รูปคณหา ๆ ความพอใจ
 รักใคร่ในอรูปภพ เรียกว่า อรูปคณหา ๆ ธรรมในภูมิ ๓ ทั้งสิ้น เป็นเหตุให้เกิด
 คณหาทั้งนี้ เพราะเป็นเหตุให้เกิดความรักใคร่ทั้งนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อยก
 คณหาอีก ๒ ประเภทนี้ออกเสียแล้ว คณหาทั้งสาม ก็เรียกว่า กามคณหาทั้งนี้ ๆ
 นิโรธคณหานั้น ได้แก่ ความยินดีที่ประกอบด้วยอุเบกขา คือ ประกอบด้วยความ
 เห็นว่า คนสัตว์ตายแล้วไม่เกิด

คำว่า สังโยชน์นั้น ได้แก่ เครื่องเกาะเกี่ยวผูกพันไว้ในวัฏฏสงสาร ๆ
 สักกายทิฏฐินั้น ได้แก่ ความเห็นว่า เมื่อชนธ ๕ มีกายก็มี อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่
 ความเห็นอันมีอยู่ในกาย ๆ วิจิกิจฉานั้น ได้แก่ ความไม่อาจตกลงได้ ๆ
 สักกพิพคปราคาสันนั้น ได้แก่ ความลบล้างซึ่งศีลและวัตร ๆ เมื่อว่า โดยใจความ
 แล้ว สักกายทิฏฐินั้น ได้แก่ ความเห็นในเรื่องชนธ ๕ ว่า ชนธ ๕ เป็นตัวตน
 เป็นต้น ๆ วิจิกิจฉานั้น ได้แก่ ความสงสัย ๘ ประการ มีความสงสัยในพระ
 พุทธเจ้า เป็นต้น ๆ สักกพิพคปราคาสันนั้น ได้แก่ การถือว่า ตนจะบริสุทธิ์ได้ด้วย
 ศีลและข้อวัตรอันวิปริต

คำว่า อาสวะนั้น ได้แก่ สิ่งที่ต้องอยู่นาน หรือได้แก่การอบรมสะสม คือ อวิชชาอันไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลายปรากฏ ๑ กามารมณ์ ๑ ภพน้อยภพใหญ่ ๑ เมื่อรวมเข้ากับความเห็นผิด ก็เป็น ๔ ประการ เมื่อว่าให้เป็นหนทางเบื้องหน้าโลก ก็มีย่อย ๕ ประการ คืออาสวะเป็นเหตุให้ไปเกิดในภพ ๗ เป็นเหตุให้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ๑ เป็นเหตุให้ไปเกิดเป็นเปรตวิสัย ๑ เป็นเหตุให้ไปเกิดเป็นมนุษย์ ๑ เป็นเหตุให้ไปเกิดในสวรรค์ ๑ เมื่อว่าตามอาหุเนยขสูตร ก็มี ๖ คือ อาสวะที่ควรละด้วยการระงับ ๑ ควรละด้วยการอบรม ๑ ควรละด้วยการงดเว้น ๑ ควรละด้วยการอดทน ๑ ควรละด้วยการบรรเทา ๑ ควรละด้วยการภาวนา ๑ เมื่อว่าตามสัพพาสวปริยายสูตร ก็มี ๑ เดิมคำว่า อาสวะที่ควรละด้วยการเห็นแจ้ง ๗ แต่ในสังคตสูตรนี้ ท่านว่าไว้เพียง ๓ เท่านั้น คือว่าไว้เพียงกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เท่านั้น

การแสวงหา ๓ ประการนั้น มีคำอธิบายว่า การแสวงหาความรักนั้น ได้แก่ การแสวงหาอารมณ์ที่ตนรักใคร่พอใจ ๗ การแสวงหาภพนั้น ได้แก่ การแสวงหาความมีความเป็น ๗ การแสวงหาพรหมจรรย์นั้น ได้แก่ การแสวงหาลัทธิศาสนา เช่น แสวงหาว่าโลกยังยืนหรือไม่ยังยืน เป็นต้น ๗ อีกอย่างหนึ่ง การยินดีต่อกุศลทั้งสาม ก็เรียกว่า การแสวงหากามารมณ์ แสวงหาภพ แสวงหาพรหมจรรย์

คำว่า มานะ ๓ อย่าง อันได้แก่ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอเขา เราเลวกว่าเขา นั้น มีคำอธิบายว่า การถือตัวว่าเราดีกว่าเขานั้น ย่อมเกิดแก่พระราชาและบรรพชิตทั้งหลาย เพราะพระราชาย่อมทรงถือพระองค์ว่า ไม่มีใครจะเสมอกับเราในทางแว่นแคว้น หรือทรัพย์สมบัติ พาหนะ ส่วนบรรพชิตก็ถือตัวว่า ใครจะเสมอกับเราด้วยคุณธรรมมีศีลและอุตุนี เป็นต้น ๗ ความถือตัวว่า เราเสมอเขานั้น ก็เกิดแก่พระราชาและบรรพชิตทั้งหลายเหมือนกัน เพราะพระราชาย่อมทรงถือว่า เราเสมอกับพระราชาอื่น บรรพชิตก็ถือว่า เราเสมอกับภิกษุอื่น ๗ ถึงการถือตัวว่าเราเลวกว่าเขา ก็ย่อมมีแก่คน ๒ จำพวกนี้ คือ พระราชาองค์ใดไม่สมบูรณ์ด้วยแว่นแคว้นและทรัพย์สมบัติพาหนะ เป็นต้น พระราชา

พระองค์นั้นก็ทรงถือว่า เราเลวกว่าพระราชาองค์อื่น ส่วนบรรพชิตที่ไม่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม มีศีลและชุกคเป็นต้น ก็ถือว่าตนเลวกว่าบรรพชิตอื่น ไม่ใช่แต่ความถ้อยคำทั้ง ๓ นั้น จะเกิดแก่พระราชาและบรรพชิตทั้ง ๒ จำพวกเท่านั้น ก็หาไม่ ย่อมเกิดแก่คนทั่วไป จนกว่าจะได้สำเร็จพระอรหัต จึงจักสิ้นความถ้อยคำทั้ง ๓ ประการนี้

คำว่า อดีตกาล อนาคตกาล บัจจุบันกาลนั้น ว่าตามพระสูตรอย่างหนึ่ง ว่าตามพระอภิธรรมอย่างหนึ่ง ว่าตามพระสูตรนั้น คือ ก่อนกฏปฏิสันธิ เรียกว่า อดีต จุตินไปแล้ว เรียกว่า อนาคต ในระหว่างกฏปฏิสันธิทั้ง ๒ นั้น เรียกว่า บัจจุบัน ฯ ตามพระอภิธรรมว่า พันธะภังคะ เรียกว่า อดีต ก่อนความเกิด เรียกว่า อนาคต ขณะทั้ง ๓ นั้น เรียกว่า บัจจุบัน

คำว่า ที่สุด ๓ อย่างนั้น ได้แก่ ส่วนทั้ง ๓ คือ อุปาทานขันธ ๑ เหตุให้เกิดอุปาทานขันธ ๑ ความดับอุปาทานขันธ ๑

ทุกข์ ๓ ประการนั้น มีคำอธิบายว่า ทุกขทุกขนั้น ได้แก่ ทุกขเวทนา ทุกขสังขารนั้น ได้แก่ อเบกขาเวทนา ทุกขแปรปรวนนั้น ได้แก่ สุขเวทนา ด้วยเหตุว่าสุขย่อมแปรปรวนเป็นทุกข์ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมในภูมิ ๓ ทงสน ขกเสียดักขเวทนากับสุขเวทนาเท่านั้น นอกนั้นเรียกว่า ทุกขสังขารสน เพราะมีพระบาลีว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ดังนี้

คำว่า ความแน่นในทางผิดนั้น ได้แก่ นิยมิจฉาทิฏฐิ กับอนันตริยกรรม ฯ คำว่า ความแน่นในทางถูกนั้น ได้แก่ อริยมรรค ๘ ฯ คำว่า ความไม่แน่นนั้น ได้แก่ ธรรมเหล่านั้นนอกจากธรรมที่เข้ามาแล้ว

คำว่า สิ่งทพระตถาคตเจ้าไม่ต้องการรักษานั้น อธิบายว่า ความชั่วทั้งสี่นพระตถาคตเจ้าไม่จำเป็นต้องรักษาแล้ว เพราะพระองค์ได้ทรงละเสียสิ้นแล้ว ส่วนพระขีณาสพอื่น ๆ ยังรักษาอยู่เป็นบางอย่าง เช่นรักษาอาบัติที่เป็นโทษทางบัญญัติ ฯ อีกอย่างหนึ่ง พระตถาคตเจ้าได้ละความชั่วทั้งสี่น ด้วยอำนาจพุทธธรรม ๑๘ ประการแล้ว ฯ พุทธธรรม ๑๘ ประการนั้น คือ ความไม่มีกายทุจริต ๑ ความไม่มีวจีทุจริต ๑ ความไม่มีมโนทุจริต ๑ ความไม่รู้ชัดข้อในอดีต ๑ ความไม่รู้ชัดข้อในอนาคต ๑ ความไม่รู้ชัดข้อในบัจจุบัน ๑ กายกรรม

ทั้งสน ข้อมเป็นไปตามพระปริชาญาณ ๑ วิกรรมทั้งสน ข้อมเป็นไปตามพระปริชาญาณ ๑ มโนกรรมทั้งสน ข้อมเป็นไปตามพระปริชาญาณ ๑ ไม่รู้จักเสื่อมฉันทะ ๑ ไม่รู้จักเสื่อมวิริยะ ๑ ไม่รู้จักเสื่อมสติ ๑ ไม่รู้จักคะนอง ๑ ไม่รู้จักร้องโววาย ๑ ไม่รู้จักพลาด ๑ ไม่รู้จักผลุนผลัน ๑ ไม่รู้จักย่อท้อ ๑ ไม่รู้จักมีอกุศล ๑ ฯ คำว่า รากะ โทสะ โมหะ เป็นเครื่องกังวลนั้น เพราะเป็นเครื่องผูกพันเกาะเกี่ยวสัตว์โลกทั้งหลาย ฯ รากะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่า ไฟนั้น เพราะเผาใจสัตว์โลกทั้งหลายให้เร่าร้อน

ผู้ควรแก่ของกำนัลนั้น ได้แก่ มารดา บิดา ผู้ที่ำผิดต่อมารดาบิดาข้อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้ จึงเรียกมารดาบิดาว่าเป็นไฟชนิดหนึ่ง ฯ พระอรียเจ้าผู้ควรแก่ทักษิณานั้น เมื่อผู้ใดทำผิด ก็ทำให้ผู้นั้นเดือดร้อนในอบายภูมิ มนรก เป็นต้น เรียกว่า ไฟชนิดหนึ่ง ฯ พ่อเรือนซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรภรรยา นั้น ข้อมเป็นผู้ผูกพันแก่บุตรภรณามาก เมื่อบุตรภรรยาประพฤติผิด ก็ทำให้ทุกข์ร้อนในอบายภูมิ มนรก เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นไฟชนิดหนึ่ง

คำว่า การสงเคราะห์รูป ๓ อย่างนั้น มีคำอธิบายว่า สงเคราะห์ด้วยชาติ ๑ ด้วยสัญญาชาติ ๑ ด้วยกิริยา ๑ ด้วยการนับ ๑ ฯ สงเคราะห์ด้วยชาตินั้น ได้แก่ การกล่าวว่า พวกกษัตริย์ทั้งสนจงมาเป็นต้น ฯ สงเคราะห์ด้วยสัญญาชาตินั้น มีคำว่า พวกชาวโกศล เป็นต้น ฯ สงเคราะห์ด้วยกิริยานั้น มีคำว่า พวกหมอช้าง เป็นต้น ฯ สงเคราะห์ด้วยการนับนั้น คือ นับอายตนะภายในกับภายนอกเข้าด้วยกัน ฯ รูปที่ชื่อว่า เห็นได้กระทบได้นั้น ได้แก่ รูปที่เห็นได้ด้วยจักขุวิญญาณกระทบได้ด้วยจักขุวิญญาณ เมื่อว่าโดยใจความ ก็ได้แก่ รูปร่างตนะนั่นเอง ฯ รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้นั้น ได้แก่ เสียงที่เห็นไม่ได้ด้วยจักขุ แต่กระทบได้ด้วยโสต เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ก็ได้แก่ อายตนะ ๕ มีจักขวณขวายตน เป็นต้น ฯ รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ได้แก่ รูปที่ละเอียดทั้งสน ยกอายตนะ ๑๒ เล็บ

คำว่า ปุณฺณภิกษุสงฆารณนั้น ได้แก่ บุญอันเป็นเครื่องตกแต่งให้เกิดในที่ดีวิสุทฺธ ฯ คำว่า อปุณฺณภิกษุสงฆารณนั้น ได้แก่ บาปที่ตกแต่งให้ได้ทุกข์ ฯ อเนญชาภิกษุสงฆารณนั้น ได้แก่ อรูปาวจรณานที่ตกแต่งอรูปธรรม

คำว่า เสขมคคณัน ได้แก่ พระอริยเจ้า ๑ จำพวก ที่ยังศึกษาอยู่ ฯ

อเสขมคคณัน ได้แก่ พระอรหันต์ที่หมดการศึกษาแล้ว ไม่ใช่พระเสขะและพระ
อเสขะนั้น ได้แก่ ปุณชนที่ไม่ได้ศึกษาในไตรสิกขา

คำว่า ชาติเถระนั้น ได้แก่ ภิกษุผู้มีอายุพรรษามาก ฯ คำว่า ธรรมเถระนั้น
ได้แก่ ภิกษุผู้แก่ในทางธรรม ฯ คำว่า สัมมคติเถระ ได้แก่ ผู้ที่คนทั้งหลาย
เรียกว่า เป็นพระเถระโดยที่บวชในเวลาแก่ สันเนือความในอรรถกถาตอนนเพียง
เท่านั้น

ส่วนเนือความในธัมมัตถาธิบายนั้น ก็ยังมีอยู่อีก แต่เห็นว่าสมควรแก่เวลา
แล้ว จึงขอจบพระธรรมเทศनावุ้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๔

คัมภีร์ทิณนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคิตฺติสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๓ มีบุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นต้น

คิณิ ปุณฺณกิริยาวัตถุณิ ทานมยํ ปุณฺณกิริยาวัตถุ สัลมยํ ปุณฺณกิริยา-
วัตถุ ภาวนามยํ ปุณฺณกิริยาวัตถุ ฯ คิณิ โจทनावตฺถุณิ ทิฏฺฐเรน สุเตน ปริ-
สงฺกาย ฯ ติสฺสโส กามุปฺปตฺติโย สมนฺตาวุโส สตฺตา ปจฺจุปฺปจิตกาม เต
ปจฺจุปฺปจิตเตสิ กามสฺส วสํ วตฺเตนคฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงสังคิตฺติสูตร กัณฑ์ที่ ๗๔ ว่าด้วยธรรมหมวด ๓
มีบุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย
สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคิยสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทมนิกาย
 ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ธรรมหมวด ๓ ตามพระบาลี
 ซึ่งได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สีสัมมัย ภาวนามัย ๑
 โจรนาวัตถุ ๓ คือ การโจทก์ด้วยการเห็น โจทก์ด้วยการได้ยิน โจทก์ด้วยการ
 สงสัย ๑ ความเกิดแห่งกามารมณ์ ๓ คือ สัตว์ทั้งหลายที่มีกามารมณ์เกิดขึ้น
 เฉพาะหน้าก็มี เมื่อกามารมณ์เกิดขึ้นเฉพาะหน้าแล้ว สัตว์โลกก็แผ่อำนาจใน
 กามารมณ์เหล่านั้น เช่น พวกมนุษย์ พวกเทพเจ้าบางจำพวก พวกวินิยาตบาง
 จำพวก พวกสัตว์โลกที่นิรมิตกามารมณ์ได้ ครั้นนิรมิตกามารมณ์ขึ้นแล้ว ก็แผ่
 อำนาจกามารมณ์เหล่านั้น เช่น พระเทพเจ้าชั้นนิมมานรดี พวกสัตว์โลกที่มี
 นิรมิตกามารมณ์ให้ก็มีอยู่ พวกนั้น ก็แผ่อำนาจในกามารมณ์ที่ผู้นั้นนิรมิตให้
 เช่น พวกเทพเจ้าชั้นปรินิมิทวสวัตติ ๑ ความเกิดขึ้นแห่งสุข ๓ ประการ คือ
 พวกที่ทาสสุขให้เกิดขึ้นแล้วก็อยู่เย็นเป็นสุข เช่น พวกเทพเจ้าชั้นพรหมกายิกา พวก
 ที่บริบูรณ์ด้วยสุขเปล่งอุทานขึ้นว่า สุขจริง ๆ เช่น พวกเทพเจ้าชั้นอาภัสรา พวก
 ที่บริบูรณ์ด้วยสุข บินดีด้วยสุข เสวยสุขใจ เช่น พวกเทพเจ้าชั้นสุกทินหา ๑
 ปัญญา ๓ คือ ปัญญาของพระเสขะ ปัญญาของพระอเสขะ ปัญญาของผู้ไม่ใช่
 พระเสขะและไม่ใช่พระอเสขะ ๑ ปัญญาอีก ๓ คือ ปัญญาเกิดจากการคิด เกิด
 จากการฟัง เกิดจากการอบรมใจ ๑ อวช ๓ คือ การศึกษา การอยู่ในที่สงัด
 และปัญญา ๑ อินทรีย์ ๓ คือ อนุญตัญญูสามัตถินทรีย์ อนุญนทรีย์ อนุญนตา-
 อินทรีย์ ๑ จักขุ ๓ คือ มังสจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ ๑ สิกขา ๓ คือ อธิสั-
 ลิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ๑ ภาวนา ๓ คือ กายภาวนา จิตตภาวนา
 ปัญญาภาวนา ๑ อนุตตริยะะ ๓ คือ ทัสสนานุตตริยะะ ปาฏิปทานุตตริยะะ วิมุตตา-
 นุตตริยะะ ๑ สมာธิ ๓ คือ สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์ สมาธิที่ไม่มีวิตกแต่วิจารณ์ สมาธิ
 ที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑ สมาธิอีก ๓ คือ สุนฺณญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิต-
 สมาธิ ๑ ความสะอาด ๓ คือ ความสะอาด กาย วาจา ใจ ๑ ความเป็นนักปราชญ์
 ๓ คือ ความเป็นนักปราชญ์ทาง กาย วาจา ใจ ๑ ความฉลาด ๓ คือ ความฉลาด

ในทางได้ ความฉลาดในทางเสีย ความฉลาดในอุบาย ๑ ความเมา ๓ คือ ความเมาในความไม่มีโรค ความเมาในความแน่นสาบ ความเมาในชาติตระกูล ๑ ความเป็นใหญ่ ๑ คือ ความมีตนเป็นใหญ่ ความมีโลกเป็นใหญ่ ความมีธรรมเป็นใหญ่ ๑ กถาวัตถุ ๓ ความปรารถนาดีว่า อดีตได้มาแล้ว กล่าวปรารถนาดีว่า อนาคตจักมี กล่าวปรารถนาปัจจุบันว่า ปัจจุบันมีอยู่ในบัดนี้ ๑ วิชา ๓ ได้แก่ บุพเพนิวาसानุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขณญาณ ๑ วิหาร ๓ ได้แก่ ทิพยวิหาร พรหมวิหาร อริยวิหาร ๑ ๑ ปาฏิหาริย์ ๓ ได้แก่ อิทธิปาหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ๑ ๑ ดูก่อนท่านทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมเมวต ๓ นี้ไว้ถกต้องดีแล้ว พวกเราทั้งสนควรสังคายนาให้ถกต้องกัน ไม่ควรกล่าวให้ผิดกัน เพื่อให้พระธรรมจรรยงตงอยู่นาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยดามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ จบธรรมหมวด ๓ ซึ่งพระสารีบุตรยกขึ้นแสดงว่า เป็นธรรมที่ควรยกขึ้นสังคายนาเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคีตสูตร ในคัมภีร์สมังคลวิลาสินว่า คำว่า ทานมัย ก็คือทานนั่นเอง ๑ คำว่า บุญกิริยาวัตถุ ได้แก่ การทำบุญ ได้แก่ ที่ตั้งแห่งอันสงฆ์บุญ ๑ ในคำว่า สิลมัย ภาวนามัย ก็โดยนัยนี้ ๑ แต่เมื่อว่า โดยใจความแล้ว บุญกิริยาวัตถุ ๓ นั้น ได้แก่ เจตนาต้นและเจตนาปลายแห่งการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ๑ ในการให้ทานนั้น เมื่อทำด้วยกายก็เป็น กายกรรม ทำด้วยวาจาก็เป็นวจกรรม คิดด้วยใจก็เป็นมโนกรรม ๑ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ย่อมมีแก่ผู้ให้สิ่งของ มีข้าวเป็นต้นบ้าง มีในเวลาถึงทานบารมว่า เราจักได้สิ่งของมีข้าวเป็นต้นแล้วก็ให้บ้าง ๑ บุญกิริยาวัตถุของผู้ที่ตั้งอยู่ในข้อวัตรปกติแล้วให้ จัดเป็นสิลมัย ๑ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา ย่อมมีแก่ผู้พิจารณาความสัน ความเสื่อม แล้วจึงให้ บุญกิริยาวัตถุอีก ๓ คือ บุญกิริยาวัตถุที่ประกอบด้วยความขำเกรง ๑ ประกอบด้วยการช่วยเหลือ ๑ ประกอบด้วย การให้ส่วนบุญแก่ผู้อื่น ๑ ประกอบด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ ที่ผู้อื่นให้ ๑

ประกอบกับการแสดง ๑ ประกอบกับการฟัง ๑ ประกอบกับความเห็นตรง ๑ ๑
 ที่ประกอบกับความขำเกรงนั้น ได้แก่ แสดงความขำเกรงแก่ผู้ใหญ่ด้วยการลุกขึ้น
 และการรับบาตรจิ๋ว การกราบไหว้ การหลักทางให้ เป็นต้น ๑ ที่ประกอบกับการ
 ช่วยเหลือนั้น ได้แก่ การช่วยปฏิบัติผู้ที่แก่กว่าตน หรือผู้ที่มีคุณธรรมดี เช่น ช่วย
 เหลือในการใส่บาตร เป็นต้น ๑ การให้ส่วนบุญนั้น ได้แก่ การถวายปัจจัย ๔
 แก่พระภิกษุทั้งหลาย แล้วเปล่งวาจาว่า ขอส่วนบุญจงมีแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
 การอนุโมทนาส่วนบุญนั้น ได้แก่ การแสดงความยินดีต่อส่วนบุญที่ผู้อื่นให้ ๑
 การแสดงนั้น ได้แก่ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ด้วยไม่หวังลาภสักการะอันใด ๑
 การฟังนั้น ได้แก่ การฟังธรรมด้วยจิตคิดเล็งเห็นประโยชน์ว่าจักมีผลมาก ๑ การ
 ทำความเห็นให้ตรงนั้น ได้แก่ การทำความเห็นให้ตรงกับความจริง ในบุญ
 กิริยาวัตถุทั้งหลาย ๑ ด้วยเหตุนี้ จึงควรสงเคราะห์บุญกิริยาวัตถุ ๑ เข้ากับ
 บุญกิริยาวัตถุ ๓ เป็นต้น ๑ กล่าวคือ ควรจัดความขำเกรง ความช่วยเหลือ เข้า
 ในสීමັย จัดการให้ส่วนบุญกับการอนุโมทนาส่วนบุญ เข้าในทานมัย จัดการ
 แสดงธรรมกับการฟังธรรม เข้าในภาวนามัย จัดการทำความเห็นให้ตรง เข้าใน
 บุญกิริยาวัตถุทั้ง ๓

คำว่า โจอทกวัตถุ ได้แก่ เรื่องที่ให้อุจก ๑ คำว่า โจอทกด้วยการเห็นนั้น
 ได้แก่ การเห็นละเมิดของผู้อื่นด้วยมังสจักขุ หรือทิพจักขุแล้วจึงอุจก ๑ คำว่า
 โจอทกด้วยการยินคินนั้น ได้แก่ ได้ยินด้วยหูปกติ หรือหูทิพย์แล้วจึงอุจก ๑ คำว่า
 โจอทกด้วยการรังเกียจสงสัยนั้น ได้แก่ โจอทกด้วยความสงสัย เพราะได้เห็น หรือ
 เพราะได้ยิน หรือเพราะได้ทราบ ๑ ที่ว่ามานั้นเป็นข้อความย่อ ๆ ทงนั้น ส่วนข้อ
 ความพิสดารนั้น มีอยู่ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

คำว่า ความเกิดแห่งกามารมณนั้น ได้แก่ การสะสมกามารมณ หรือการ
 ได้กามารมณ ๑ คำว่า มีกามารมณเกิดขึ้นเฉพาะหน้านั้น คือ มีกามารมณประจำ
 อยู่ ๑ คำว่า เช่น มนุษย์นั้น คือ ขกมนุษย์ชนเป็นตัวอย่าง ๑ เพราะมนุษย์ทั้งหลาย
 วิจิตผูกพันในสิ่งใด ก็แผ่อำนาจในสิ่งนั้น ถึงกับให้เงินตังร้อยตังพันแล้วนำ
 มาตุคามนั้นมาไว้เป็นของตน ๑ คำว่า เทพเจ้าบางจำพวกนั้น หมายถึงเทพเจ้าใน
 ชนจาตุมมหาราชิกา ๑ เพราะเทพเจ้าชนจาตุมมหาราชิกา ก็มีกามารมณประจำ

อยู่เป็นนิจ ๆ คำว่า พวกนิบาตนั้น ยกพวกนรกเสีย นอกนั้นเป็นพวกนิบาต
ทั้งนั้น ๆ เพราะเหตุว่า สัตว์ทั้งหลายมีปลาและเต่าเป็นต้น ก็มีการมรณ
ประจำอยู่เป็นนิจเหมือนกัน ๆ คือ ปลาผกเป็นคู่กับปลาเมียบ เต่าผกเป็นคู่กับ
เต่าเมียบ ดังนี้ ๆ คำว่า นิรมิตนั้น คือ ตนต้องการสิ่งใดก็นิรมิตสิ่งนั้นขึ้น เหมือนกับ
เหวคาจำพวกที่เชื่อว่ามานาปกาธิกา อันแสดงตัวไปปรากฏแก่พระอนูรุธเถระเจ้า ๆ
คำว่า นิมมานรตินั้น แปลว่า มีความยินดีต่อสิ่งที่ตนเองนิรมิตขึ้น ๆ คำว่า มี
การมรณที่อยู่นิรมิตให้ขึ้น คือ เทพเจ้าจำพวกอื่นนิรมิตการมรณให้แก่เทพเจ้า
จำพวกนั้นตามประสงค์ ๆ ทำอย่างไรจึงจักนิรมิตให้ถูกต้องตามประสงค์ได้ ๆ มี
คำแก้ว่า เพื่อครวญฉลาดเห็นว่า พระราชาเสวยสิ่งใด ๆ ได้มาก ก็รู้ว่าสิ่งนั้น ๆ
เป็นที่ชอบพระทัยของพระราชรา ๆ เทพเจ้าเหล่านั้น ก็รู้จักการมรณที่ชื่นชอบใจตามที่
เคยสังเกตมาแล้ว ก็นิรมิตให้ เทพเจ้าชั้นปรินิมิตวสวัตตินั้น ก็แผ่อำนาจไปใน
การมรณนั้น คือ ส่องเสพเมถุนธรรม ๆ ส่วนพระเถระบางจำพวกกล่าวว่า
การมรณของเทพเจ้าชั้นปรินิมิตวสวัตตินั้น ย่อมสำเร็จด้วยการข่มต่อกัน การ
แสดงกัน การกอดกันเท่านั้น ๆ แต่ในอรรถกถาปฏิเสธว่าไม่มีทั้งนั้น ๆ เทพเจ้า
ชั้นปรินิมิตวสวัตตินั้น ไม่ได้สำเร็จการมรณด้วยการถูกต้องกันทางกาย ๆ ตาม
ที่ถามมาแล้ว ว่าตามการมรณปกติของเทพเจ้าในกามาพจรสวรรค์ ทั้ง ๖ ชั้น
เท่านั้น ๆ เพราะมีคำกล่าวว่า เทพเจ้าชั้นกามาพจรทั้ง ๖ ชั้น ล้วนแต่สมบูรณ์
ด้วยการมรณมีอายุต่าง ๆ กัน ดังนี้

คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งสุขนั้น ได้แก่ การได้สุข ๆ คำว่า ทำสุขให้เกิด
ขึ้นแล้วก็อยู่เป็นสุข ได้แก่ การทำสุขในปฐมฌานให้เกิดขึ้นแล้ว ได้เสวยสุข
อันเป็นผลต่อไป ๆ คำว่า บริบูรณ์ด้วยสุขนั้น หมายถึงสุขในหัตถิฌาน ๆ การที่
เทพเจ้าพวกนั้นเปล่งวาจาว่า สุขจริง ๆ นั้น เพราะเทพเจ้าเหล่านั้นมีความโลภมาก
ในความสุขที่มีอยู่ ๆ คำว่า ยินดีต่อสุขนั้น ได้แก่ ยินดีต่อสุขชั้นนั้น ไม่ปรารถนา
ให้ยิ่งกว่าสุขชั้นนั้นขึ้นไป ๆ คำว่า เสวยสุขนั้น ได้แก่ เสวยสุขในหัตถิฌาน

คำว่า ปัญญาของพระเสขะนั้น ได้แก่ ปัญญาของพระอริยเจ้าเบื้องต้น ๘
จำพวก ๆ คำว่า ปัญญาของพระอเสขะนั้น ได้แก่ ปัญญาของพระอรหันต์ ๆ
ปัญญาของผู้ไม่ใช่พระเสขะ และไม่ใช่ของพระอเสขะนั้น ได้แก่ ปัญญาของ

ปุณณ ๑ ปุณณสำเร็จด้วยความคิดนั้น ได้แก่ ปุณณที่เกิดขึ้นด้วยการคิดในการงานหรือศิลปวิทยา เกิดจากการคิดในเรื่องกรรม เรื่องอริยสัจ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๑ ปุณณสำเร็จด้วยการฟังนั้น ได้แก่ ปุณณที่เกิดขึ้นด้วยการฟัง การงาน หรือฟังศิลปวิทยา ฟังกรรม ฟังอริยสัจ ฟังไตรลักษณ์กถา ๑ ปุณณสำเร็จด้วยการภาวนานั้น ได้แก่ ปุณณของผู้สำเร็จสมาบัติทั้งสาม

คำว่า อวูธ คือ การฟังนั้น หมายถึงการฟังพระพุทธวจนะ ๑ เพราะภิกษุที่ได้ฟังพระพุทธวจนะแล้ว ได้ฟังอวูธ คือ ปุณณแล้ว ย่อมเป็นผู้แก้แล้วข้ามเสียซึ่งความกัณการในสงสาร เหมือนกับสุริโยธาที่แก้แล้วข้ามเสียซึ่งทางกัณการอันใหญ่ ฉะนั้น ๑ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีอวูธ คือ การสดับฟัง ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละสิ่งที่มีโทษ เจริญสิ่งที่ไม่มิโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้ ๑ คำว่า อวูธ คือ ความสงบนั้น ได้แก่ ความสงัดกายสงัดใจไม่มีกิเลส ๑ ความสงัดกายนั้น ได้แก่ ความหลีกออกจากหมู่ย่นคฤหัสถ์ ๑ ความสงัดใจนั้น ได้แก่ ความมีใจบริสุทธิ์ ผ่องใสจากนิวรณ์ ๕ ๑ ความไม่มีกิเลสนั้น ได้แก่ ความไม่มีเครื่องตกแต่งให้วนเวียนอยู่ในโลก ๑ ผู้ยินดีในความสงัดทั้ง ๓ นี้ ย่อมไม่กลัวต่อสิ่งใด เพราะฉะนั้น ความสงัดทั้ง ๓ นี้ จึงเรียกว่าอวูธ ๑ คำว่า อวูธ คือ ปุณณนั้น หมายถึงถึงปุณณทั้งที่เป็นโลกีย์และโลกุตตระ ๑ ผู้ที่มีปุณณ ย่อมไม่กลัวต่อสิ่งใด เพราะฉะนั้น ปุณณนั้นจึงเรียกว่าอวูธ

คำว่า อนัญญัตตัญญูสามัตถ์นั้น แปลว่า รู้ซึ่งสิ่งซึ่งตนยังไม่เคยรู้ ได้แก่ ความรู้พระโสดาปัตติผล ๑ คำว่า อัญญินทรีย์นั้น แปลว่า ความรู้ตามความเป็นจริง ได้แก่ ความรู้ในฐานะ ๖ เริ่มแต่สำเร็จพระโสดาปัตติผลไป ๑ คำว่า อัญญาตาวิมุตตีย์นั้น แปลว่า ได้แก่ อินทรีย์ในธรรมที่ตนรู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่ อรหัตผลญาณ

คำว่า มังสัจจ ได้แก่ จักขุประสาท ๑ คำว่า ทิพพจักขุ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยอาโลกสัญญา ๑ คำว่า ปุณญาจักขุ ได้แก่ ปุณณที่เป็นโลกีย์และโลกุตตระ

คำว่า อธิสัสสะกา ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล ฯ คำว่า อธิจิตตสิกขา ได้แก่ สมาบัติ ๔ ฯ คำว่า อธิปัญญาสิกขา ได้แก่ วิปัสสนา ฯ ศีล ๕ ศีล ๑๐ ข้อม มีทั้งในเวลามีพระพุทธรเจ้า และไม่มีพระพุทธรเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าศีล เท่านั้น ฯ ส่วนการงดเว้น ตามสิกขาบทในปาฏิโมกขนั้น ข้อมมีเฉพาะในเวลามีพระพุทธรเจ้าเกิดเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอธิศีล ฯ อีกอย่างหนึ่ง ศีล ๕ ศีล ๑๐ ของผู้ปรารธนานิพพาน ก็เรียกอธิศีลเหมือนกัน สมาบัติ ๔ ของผู้ปรารธนานิพพาน ก็เรียกว่าอธิจิตเหมือนกัน ฯ ศีลที่เป็นโลกีย์ทั้งสนธิ เรียกว่า ศีลเท่านั้น ฯ ส่วนศีลที่เป็นโลกุตตระ เรียกว่าอธิศีล ฯ ในจิตและปัญญา ก็มี อธิบายเหมือนกัน

คำว่า กายภาวนา ได้แก่การอบรมทวาร ๕ ของพระชินาสพ ฯ จิตตภาวนา ได้แก่ สมาบัติ ๔ ฯ ปัญญาภาวนา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดด้วยอรหัตผล ฯ เพราะพระชินาสพท่านได้อบรมทวาร ๕ ดีแล้ว ฯ สมาบัติ ๔ ของพระชินาสพ นั้น ก็ไม่มีกำลังน้อยเหมือนสมาบัติของพวกอื่น ฯ ปัญญาท่านก็ได้อบรมดีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้อย่างนั้น

คำว่า ทสฺสนานุตตริยะนั้น ได้แก่ วิปัสสนา ฯ ปฏิปทานุตตริยะนั้น ได้แก่ มรรค ฯ วิมุตตานุตตริยะนั้น ได้แก่ ผล ฯ อีกอย่างหนึ่ง ทสฺสนานุตตริยะนั้น ได้แก่ผล ปฏิปทานุตตริยะนั้น ได้แก่ มรรค วิมุตตานุตตริยะนั้น ได้แก่ นิพพาน ฯ อีกอย่างหนึ่ง ทสฺสนานุตตริยะนั้น ได้แก่ นิพพาน เพราะเป็นของควรเห็นอย่างเยี่ยม ปฏิปทานุตตริยะนั้น ได้แก่ มรรค วิมุตตานุตตริยะนั้น ได้แก่ ผล ฯ คำว่า อนุตตริยะนั้น แปลว่า สูงสุด แปลว่า เป็นใหญ่

คำว่า สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์ ได้แก่ สมาธิขั้นปฐมฌาน ฯ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่จวนั้น ได้แก่ สมาธิขั้นตติยฌาน อันมีในฌานหมวด ๕ นอกนั้น หมายสมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ในฌานชั้นสูงต่อไป ฯ คำว่า สุญญตสมาธิ ได้แก่ มรรคสมาธิ ผลสมาธิ เพราะว่างเปล่าจากกิเลส ฯ คำว่า อนิมิตตสมาธิ ก็ได้แก่ มรรคสมาธิ และผลสมาธิเหมือนกัน เพราะไม่มีนิมิตคือกิเลส ฯ คำว่า อัปปณิหิตสมาธิ ก็ได้แก่ มรรคสมาธิ และผลสมาธิเหมือนกัน เพราะสมาธิทั้งสองนั้นไม่มีที่ตั้ง คือ กิเลส ฯ แต่มรรคสมาธิ ที่เรียกว่าสุญญตสมาธินั้น เพราะ

เปล้าจากกิเลส มีรากะเป็นต้น ที่เรียกว่าอนิมิตตสมาธิ^๕ เพราะไม่มีนิमित คือ รากะ^๖ เป็นต้น ที่เรียกว่าอัปปณิหิตสมาธิ^๗ เพราะไม่มีทตัง คือ รากะเป็นต้น^๘ อันนั้นว่าตามคุณของตน ฯ เมื่อว่าตามอารมณ์นั้น นิพพานชื่อว่า^๙ เป็นของเปล้า เป็นของไม่มีนิमित เป็นของไม่มีทตัง เพราะนิพพานนั้นเปล้าจากกิเลส มีรากะเป็นต้น ไม่มีนิमित มีรากะเป็นต้น ไม่มีทตัง คือ รากะเป็นต้น ฯ มรรคสมาธิที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้น จึงเรียกว่า สุกญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ

คำว่า ความสะอาด กาย วาจา ใจ นั้น หมายความว่าบริสุทธิ์จากความชั่วทางกาย วาจา ใจ

คำว่า ความเป็นนักปราชญ์ทาง กาย วาจา ใจ นั้น หมายความว่า การประพฤติชอบทาง กาย วาจา ใจ และการละความรักริโครินดีในร่างกาย การได้สมบัติ ๔ การกล่าวชอบ การละความรักริโครใจในวาจา การได้ทตียถา การประพฤติชอบทางใจ การละความรักริโครินดีในใจ การได้สัญญาเวทย์ตวิโรธ

คำว่า ความฉลาดในทางใดนั้น ได้แก่ ความรอบรู้^{๑๐} เมื่อนักถึงธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็จะเกิด ที่เกิดแล้วก็จักดับไป ส่วนกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็จักเจริญขึ้น ฯ ความฉลาดในทางเหล่านั้น ได้แก่ ความรอบรู้^{๑๑} เมื่อนักถึงธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็จะไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ดับไป ส่วนอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็จักเจริญขึ้น ฯ คำว่า ความฉลาดในอุบายนั้น ได้แก่ ความรอบรู้ตามสมควรแก่สิ่งนั้น ๆ สามารถให้สิ่งนั้น ๆ สำเร็จได้

คำว่า ความเมาในความไม่มีโรคนั้น ได้แก่ ความถือว่า เรา^{๑๒}มาถึง ๖๐ ปี ๗๐ ปีแล้ว ก็ยังไม่เคยได้กินยาเลย ส่วนคนอื่นต้องกินยาอย่างนั้นอย่างนี้ ผู้ที่จะไม่มีโรคเช่นเราขอมไม่มี ฯ คำว่า ความเมาในความเป็นหนุ่มสาวนั้น ได้แก่ ความถือว่าเรา^{๑๓}ยังหนุ่มยังสาวอยู่ เราจักทำบุญในเวลาเราแก่ชรา ฯ คำว่า ความเมาในชีวิตนั้น ได้แก่ ความถือว่า เรา^{๑๔}มีชีวิตอยู่นานแล้ว เรากำลังมีชีวิตอยู่นาน เราจักมีชีวิตอยู่นาน เราได้มีชีวิตเป็นสุขมาแล้ว เรากำลังมีชีวิตเป็นสุขอยู่ เราจักมีชีวิตเป็นสุขต่อไป

คำว่า มัตนเป็นใหญ่^{๑๕} นั้น ได้แก่ การไม่ทำความชั่วเพราะนึกถึงตัวเป็นใหญ่^{๑๖}ว่า เราเป็นผู้มัลล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ถึงเพียงนี้ ขอมไม่ควรทำบาปเช่นนั้น ฯ

คำว่า มีโลกเป็นใหญ่^๕ ได้แก่ การไม่ทำบาปเพราะถือโลกเป็นใหญ่^๕ คำว่า มีธรรมเป็นใหญ่^๕ ได้แก่ การไม่ทำบาปเพราะมีโลกุตตรธรรมเป็นใหญ่^๕

คำว่า กถาวัตถุนั้น ได้แก่ เหตุแห่งการกล่าว^๕ คำว่า กล่าวปรารภ อดีตอนาคต ปัจจุบันนั้น ได้แก่ กล่าวปรารภถึงขั้น^๕ ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน เช่น กล่าววา รูปอันใดที่เป็นอดีต รูปอนันนั้นก็ล่วงไปแล้ว การบัญญัติรูปอนันนั้นก็ล่วงไปแล้ว ชื่อของรูปอนันนั้นก็ล่วงไปแล้ว ส่วนแห่งรูปอนันนั้นจักไม่มีใน อนาคต และไม่มีอยู่ในปัจจุบัน ดังนี้

คำว่า วิชชา แปลว่า เจาะซึ่งความมืด หมายความว่า ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้น^๕ คำว่า บุปผเนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ ความรู้ที่เจาะความมืดอันปกปิดชาติก^๕ ฌกก่อนเสียแล้ว ชาติก่อนภพก่อนได้แจ่มแจ้ง^๕ คำว่า จตุปปาตญาณ ได้แก่ ความรู้ที่เจาะความมืดที่บังจตูปฏิสันธิเสีย ทำให้รู้จตูปฏิสันธินั้นได้แจ่มแจ้ง^๕ คำว่า อาสวกชยญาณ ได้แก่ ความรู้ที่เจาะความมืดซึ่งเป็นเครื่องบังของจริง ๔ ประการ แล้วทำให้รู้ของจริง ๔ ประการ ได้แจ่มแจ้ง^๕

คำว่า ทิพยวิหาร ได้แก่ สมบัติ ๘^๕ คำว่า พรหมวิหาร ได้แก่ อัมป^๕ มัญญา ๔^๕ คำว่า อริยวิหาร ได้แก่ ผลสมบัติ

ปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น มีพิสดารอยู่ในแก้วฏสูตรนั้น สันเนือความใน อรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ก็มีแต่เพียงว่า ธรรมหมวด ๓ ที่แสดงมาแล้ว^๕ มีอยู่เป็นอันมากด้วย แต่ที่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัตินั้น ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๓ โจทนาวัตถุ ๓ ปัญญา ๓ สิกขา ๓ อนุตตรริยะ ๓ ความสะอาด ๓ ความเป็นนักปราชญ์ ๓ ความฉลาด ๓ ความเมตตา ๓ ความเป็นใหญ่ ๓ เท่านั้น ส่วนนอกนั้นเป็นปริยัติทั้งสิ้น คือ เป็นแต่เพียงความรู้เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับความปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านผู้ฟังทั้งหลาย จำข้อที่เป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติ ข้อใดข้อหนึ่งได้แล้ว ก็จงปฏิบัติให้ได้ตามสมควรแก่กำลัง กาย วาจา ใจ ของตน จึ่งจักนับว่าได้ผลแห่งการฟังพระธรรมเทศนาแก่ตน ทั้งเห็นว่าเวลา ก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว จึ่งขอจดพระธรรมเทศนาไว้เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี^๕ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคตสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๔ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

อตฺถิ โข อวฺโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมา-
สมฺพุทฺธเตน จตฺตาริ ชมฺมา สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพุเพเหว สงฺคายิตพฺพํ น
วฑฺฒิตพฺพํ ขทิตํ พุรฺหมจฺจริยํ อหฺรณียํ อสฺส จิรฺภูจฺจิกํ ตทสฺส พหุชนหิตาย
พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสังคตสูตร กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยกรรมหมวด ๔
มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคตสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์ทศนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตัก่อนท่านทั้งหลาย กรรมหมวด ๔ ที่สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ดลแล้วนั้นมอญ
พวกเราทั้งสัณเควสสังคายนากรรมหมวด ๔ นั้นไว้ ไม่ควรกล่าวให้ผิดกรรมหมวด ๔
นั้น เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ตลอดกาล จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยดา
มนุษย์ทั้งหลาย ฯ ก็กรรมหมวด ๔ นั้น ได้แก่ สิ่งใดบ้าง ฯ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔
คือ การทบทวนผู้มีความเพียร มีความรู้สึกตัว มีความระลึกได้ พิจารณาภายใน
กาย พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาจิตในจิต พิจารณาธรรมใน
ธรรมทั้งหลาย จนกำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ หมวด ๑

ได้แก่ สัมมปธาน ๔ คือ การที่ภิกษุเกิดความพอใจ พยายามพากเพียร
ประคองกำลังใจไว้ เพื่อความไม่เกิดแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งยัง

ไม่เกิดขึ้น เพื่อละธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล ซึ่งยังไม่เกิด เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่หลงลืม เพื่อความไพบูลย์ยิ่งขึ้น เพื่อความบริบูรณ์แห่งการอบรม หมวด ๑

ได้แก่ อธิธัมมา ๔ คือ ได้แก่ การที่ภิกษุเจริญอธิธัมมา อันประกอบด้วยเครื่องปรุง คือ ความตั้งไว้ซึ่งความมั่นคงในความพอใจ ในความเพียร ในความเอาใจหมั่นไฝ่ ในความไตร่ตรอง ดังนี้ หมวด ๑

ได้แก่ ฌาน ๔ คือ ได้แก่ การที่ภิกษุสละกามารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วได้สำเร็จปฐมฌาน อันมีทั้งวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก ได้สำเร็จทุติยฌาน อันทำให้ใจสงบใส เพราะระงับวิตกวิจารณ์ อันทำให้ใจมีอารมณ์เป็นหนึ่ง อันไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ ได้สำเร็จตติยฌาน อันทำให้เป็นผ่องแผ้ว เพราะละปีติแล้ว ทำให้เป็นสมาธิสัมพัชฌัญญะ ทำให้ได้เสวยสุขด้วย ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเรียกว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่ด้วยความสุข ได้สำเร็จจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข อันบริสทด้วยอุเบกขา และสติ เพราะละสุขทุกข์แล้ว เพราะสันโสมนัสโทมนัสในก่อนแล้ว ดังนี้ หมวด ๑

ได้แก่ สมาธิภาวนา ๔ คือ ได้แก่ สมาธิภาวนาที่บุคคลทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ได้ความรู้ความเห็น ได้แก่ สมาธิภาวนาที่บุคคลอบรมให้มากแล้ว เป็นเหตุให้สมาธิสัมพัชฌัญญะ ได้แก่ สมาธิภาวนาที่บุคคลอบรมให้มากแล้ว เป็นเหตุให้สันอาสวะทั้งหลาย ฯ สมาธิภาวนา ข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่ ฌาน ๔ ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่ การนึกถึงแสงสว่างเป็นอารมณ์ ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในใจให้เหมือนกัน ทั้งกลางวัน กลางคืน มีใจเปิดเผยไม่ถูกสิ่งใดหุ้มทอรั้ง มีใจสว่างอยู่เป็นนิจ ฯ ข้อที่ ๓ ได้แก่ การรู้เท่าทัน เวทนา สัญญา วิตก ทั้งที่เกิดขึ้นและที่สิ้นไป ได้แจ่มแจ้ง ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่ การพิจารณาเห็นความเกิดและความดับไป ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ดังนี้ หมวด ๑

ได้แก่ อัปปมัญญา ๔ คือ ได้แก่ การที่ภิกษุแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไปในทิศที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องต่ำ ทางขวาง ตลอดทั้งปวง

แล้วอยู่ด้วยจิตอันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นจิตไพเราะ
เป็นจิตมีอารมณ์ใหญ่ เป็นจิตมีอารมณ์หาประมาณมิได้ เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มี
พยาบาท ดังนี้ หมวด ๑

ได้แก่รูป ๔ คือ ได้แก่ การที่ภิกษูล่วงความจำรูปทั้งปวงเสีย สิ้นความจำ
เรื่องขัตติยวงศ์ ไม่นึกถึงความจำต่าง ๆ แล้วสำเร็จอากาสนัญญาตนะว่า วิญญาณ
ไม่มีที่สุด ล่วงวิญญาณัญญาตนะทั้งปวง แล้วเข้าถึงอาภิญญัญญาตนะว่า
ไม่มีอะไร ล่วงอาภิญญัญญาตนะทั้งปวง แล้วเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ
ดังนี้ หมวด ๑

ได้แก่ อาบัสเสนธรรม คือ ได้แก่ การที่ภิกษุพิจารณาแล้ว จึงสังเกตรูปของ
อย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วงดเว้นของอย่างหนึ่ง
พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง ดังนี้ หมวด ๑ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลี
เพียงเท่านี้.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี
ว่า ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้า ได้แสดงรสแห่งความสามัคคี ด้วยขกกรรมหมวด ๓
ขึ้นแสดงแล้ว จึงได้ขกกรรมหมวด ๔ ขึ้นแสดงต่อไป เริ่มแต่สติบัญญัติ ๔ เป็นต้น
ก็ในสติบัญญัติ ๔ นั้น ได้มีพิสดารมาในพระสูตรก่อน ๆ แล้ว ฯ ในสัมมปป-
ธาน ๔ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า เกิดฉันทะนั้น ได้แก่ เกิดความพอใจ
ในการทำ ฯ คำว่า พยายามนั้น ได้แก่ ทำความพยายาม ฯ คำว่า ปรรก
ความเพียรนั้น ได้แก่ ทำความเพียรให้เกิด ฯ คำว่า ประคองจิตนั้น ได้แก่ ค้ำชู
จิตไว้ ฯ อันนี้เป็นเนื้อความย่อ ฯ ส่วนเนื้อความพิสดารนั้น มีอยู่ในสัมมปปธาน
วิงค์แล้ว ฯ ในอิทธิบาท ๔ มีคำอธิบายว่า ความตั้งใจมั่นในความพอใจนั้น
ได้แก่ ความตั้งใจมั่น ที่เป็นไปเพราะอาศัยความพอใจ ฯ คำว่า เครื่องปรุง คือ
ความตั้งใจมั่น ได้แก่ ธรรมอันเป็นเครื่องปรุง คือ ความเพียร ฯ คำว่า อิทธิบาท
นั้น ได้แก่ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งฤทธิ์ หรือเป็นวัตถุฤทธิ์ ในอิทธิบาทนอกจาก

น ก็เหมือนมัยน ๑ ส่วนเนื้อความพิสดารได้มาในอิทธิบาทวิภังค์แล้ว เนื้อความแห่งอิทธิบาท ๔ นั้น มีอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑ ฉะนั้น ฉะนั้น มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเหมือนกัน

คำว่า เพื่อยุบสลายในบัดบัดนั้น คือ เพื่อยุบสลายในอภัพนั้น ๑ ฉะนั้น ที่เกิดขึ้นจากผลสมาบัติก็ดี ฉะนั้น ที่เกิดขึ้นแก่พระชินาสพในเวลาต่อไปก็ดี ก็หมายเอาในคำว่าฉาน ๑ คำว่า นึกถึงแสงสว่างเป็นอารมณ์นั้น ได้แก่ นึกถึงแสงสว่างแห่งสิ่งต่าง ๆ มีแสงพระอาทิตย์ พระจันทร์ และแก้วมณีโชติเป็นต้น อยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ๑ คำว่า ตั้งความเข้าใจว่าเป็นกลางวันไว้ในใจนั้น คือ นึกอยู่ว่า กลางวัน กลางวัน ๑ คำว่า เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืนนั้น คือ ได้เห็นแสงสว่างในกลางวันอย่างไร ก็ให้นึกถึงแสงสว่างนั้นในเวลากลางคืน ได้เห็นแสงสว่างในเวลากลางคืนอย่างไร ก็ให้นึกถึงแสงสว่างนั้นในเวลากลางวัน ๑ คำว่า มีใจเบ็ดเตลี่ยั้น คือ ไม่มีอะไรไปกบฏใจ ๑ คำว่า ไม่มีสิ่งใคร่ตรงใจนั้น คือ ไม่มีสิ่งใดจะรั้งรั้งห่มห่อหัวใจไว้ ๑ คำว่า มีแสงสว่างนั้น คือ ใจมีแสงสว่าง ๑ คำว่า ได้ความรู้ความเห็นนั้น คือ ได้ทิพพจักขุญาณ ด้วยการนึกถึงแสงสว่างเป็นอารมณ์ จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๑ ในบาลีว่า อบรมจิตตัมแสงสว่างนั้น หมายสมบัติที่หมดความเป็นทัง ทั้งในเวลาได้ทิพพจักขุแล้ว และเวลายังไม่ได้ ๑ คำว่า สติสัมปชัญญะนั้น หมายสติสัมปชัญญะในที่ ๓ สถาน ๑ คำว่า รู้แจ้งเวทนาเป็นต้นนั้น ได้แก่ การที่พระชินาสพรู้จักวัตถุ รู้จักอารมณ์ว่า เวทนาอย่างนั้นเกิดขึ้น อย่างนั้นตงอยู่ อย่างนั้นดับไป ได้สิ้นเชิง ๑ ไม่เฉพาะแต่รู้จักเรื่องเวทนาเท่านั้น เรื่องสัญญาเป็นต้น ท่านก็รู้จักเหมือนกัน ๑ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ การที่พระชินาสพ รู้จักความเกิดขึ้นแห่งเวทนา รู้จักความปรากฏแห่งเวทนา ๑ ผู้ที่เห็นลักษณะเกิดขึ้นแห่งเวทนา อวิชชา ตัณหา กรรม ผัสสะ เป็นเหตุให้เกิดเวทนา ดังนี้ ก็ชื่อว่าเห็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนาขั้นนี้ ๑ ท่านรู้จักความเกิดขึ้นแห่งเวทนาอย่างนี้ ๑ คำว่า ท่านรู้จักความปรากฏแห่งเวทนานั้น คือ ท่านรู้จักความปรากฏว่า เวทนาสิ้นไป เพราะความไม่เที่ยง เพราะนึกไว้ในใจโดยชอบ รู้จักความปรากฏว่า เวทนานั้นเป็นของน่ากลัว เพราะเวทนานั้นเป็นทุกข์ เพราะนึกถึงเวทนานั้นโดยชอบ รู้จักว่าเวทนานั้นเป็นของเปล่า เพราะ

เวทนา^๕ไม่ใช่ตัวตน ย่นใจความว่า ทำ^๕ว่าเวทนานั้น^๕เป็นของ^๕สิ้นไป^๕ เป็นของ^๕น่ากลัว^๕ เป็นของว่างเปล่า^๕ ดังนี้^๕ ๑ ข้อที่^๕ว่า ท่าน^๕รู้จัก^๕ความ^๕สิ้นไป^๕แห่ง^๕เวทนานั้น^๕ อย่างไร^๕ คือ ท่าน^๕รู้ว่า เมื่อ^๕อวิชชา^๕ ตัณหา^๕ กรรม^๕ ผัสสะ^๕ สิ้นไป^๕ เวทนาจึง^๕สิ้นไป^๕ ๑ ในข้อ^๕ว่าด้วย^๕สัญญา^๕ สังขาร^๕ วิญญาณ^๕ ก็^๕เหมือนกับ^๕ที่^๕ว่า^๕มา^๕แล้ว^๕นี้^๕ ๑ คำว่า^๕ อปฺปมัญญาน^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ ไม่มี^๕ประมาณ^๕ คือ^๕ แม่^๕เมตตา^๕ กรุณา^๕ มุหิตา^๕ อุเบกขา^๕ไป^๕ ใน^๕สัตว์^๕ทั้ง^๕ปวง^๕หา^๕ประมาณ^๕มิ^๕ได้

คำว่า^๕ อภิเสก^๕เสนา^๕ธรรม^๕นั้น^๕ ได้แก่^๕ ธรรม^๕ที่^๕ไม่^๕เกี่ยว^๕กับ^๕กิเลส^๕ตัณหา^๕ ๑ คำว่า^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕ต้อง^๕เสพ^๕ของ^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕นั้น^๕ ได้แก่^๕ พิจารณา^๕ปัจจุ^๕ ๔ ตาม^๕วิธี^๕พิจารณา^๕ แล้ว^๕จึง^๕บริ^๕โภค^๕ ๑ คำว่า^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕จึง^๕อตก^๕กลัน^๕ของ^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕นั้น^๕ ได้แก่^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕ จึง^๕อตก^๕กลัน^๕ความ^๕หนาว^๕ความ^๕ร้อน^๕เป็น^๕ต้น^๕ ๑ คำว่า^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕ จึง^๕ดเว้น^๕ของ^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕นั้น^๕ ได้แก่^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕จึง^๕ดเว้น^๕สิ่ง^๕ที่จะ^๕ทำ^๕อันตราย^๕ มี^๕หลัก^๕ข้าง^๕ร้าย^๕ เป็น^๕ต้น^๕ ๑ คำว่า^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕ จึง^๕บรรเทา^๕ของ^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕นั้น^๕ ได้แก่^๕ พิจารณา^๕แล้ว^๕ จึง^๕บรรเทา^๕เสีย^๕ซึ่ง^๕อกุศล^๕วิตก^๕ ๓ ประการ^๕ ดังนี้^๕ สัน^๕เนื้อ^๕ความ^๕ใน^๕อรรถ^๕กถา^๕เพียง^๕เท่านั้น^๕

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อน^๕ไป^๕ เป็น^๕เนื้อ^๕ความ^๕ใน^๕ธัมม^๕ัตถา^๕ธิบาย^๕ ขยาย^๕หมวด^๕กรรม^๕เหล่านั้น^๕ออกไป^๕ อีก^๕ ตาม^๕สมควร^๕แก่^๕เนื้อ^๕ความ^๕ที่^๕ควร^๕ขยาย^๕ กล่าว^๕คือ^๕ คำว่า^๕ สติ^๕ปัฏ^๕ฐาน^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ การ^๕ทำ^๕ให้มี^๕สติ^๕ หรือ^๕การ^๕ตั้ง^๕ไว้^๕ซึ่ง^๕สติ^๕ ๑ สัมม^๕ปฺปชาน^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ ความ^๕เพียร^๕ชอบ^๕ อิทธิ^๕บาท^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ คุณ^๕เครื่อง^๕ให้^๕สำเร็จ^๕ความ^๕ประ^๕สงค์^๕ ๑ ฌาน^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ การ^๕เพ่ง^๕ ๑ สมาธิ^๕ภาวนา^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ การ^๕อบรม^๕สมาธิ^๕ ๑ อปฺปมัญญาน^๕นั้น^๕ แปลว่า^๕ ไม่มี^๕ประมาณ^๕ ๑ อภิเสก^๕ นั้น^๕ แปลว่า^๕ ไม่มี^๕ที่^๕พอง^๕

สติ^๕ปัฏ^๕ฐาน^๕ ที่^๕แปลว่า^๕ การ^๕ทำ^๕ให้มี^๕สติ^๕ หรือ^๕การ^๕ตั้ง^๕ไว้^๕ซึ่ง^๕สติ^๕นั้น^๕ แยก^๕ออก^๕เป็น^๕ ๔ ประการ^๕ คาม^๕กาย^๕ เวทนา^๕ จิต^๕ ธรรม^๕ ๑ หมายความว่า^๕ ทำให้^๕มี^๕สติ^๕อยู่^๕ในการ^๕ พิจารณา^๕กาย^๕ เวทนา^๕ จิต^๕ ธรรม^๕ หรือ^๕ตั้ง^๕สติ^๕ไว้^๕ในการ^๕พิจารณา^๕กาย^๕ เวทนา^๕ จิต^๕ ธรรม^๕ อัน^๕ได้^๕แก่^๕เอา^๕ใจ^๕จรด^๕จ่อ^๕ต่อ^๕การ^๕พิจารณา^๕กาย^๕ใจ^๕ และ^๕สิ่ง^๕ที่^๕มี^๕อยู่^๕ใน^๕กาย^๕ ใจ^๕ ทั้ง^๕ ๔ นั้น^๕อยู่^๕

เสมอ จนกำจัดอกิชา โทมนัส คือ ความยินดี ยินร้ายในโลก คือ ในกาย เวทนา จิต ธรรม นีเสียบ ฯ เมื่อกำจัดความยินดียินร้ายในโลก คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นีได้แล้ว ความทุกข์ทั้งสี่ก็ไม่มี ฯ การที่จะมีความทุกข์ต่าง ๆ เกิดขึ้นนั้น ก็เพราะความยินดียินร้ายในกาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ นี้ เป็นต้นเหตุ ฯ คือ เมื่อยินดีในกาย เวทนา จิต ธรรม ของตัวเอง ก็อยากให้ตัวเองมีสุข แล้วแสวงหาความสุขด้วยอาการต่าง ๆ ฯ ในการที่แสวงหาความสุข ด้วยอาการต่าง ๆ นั้น ก็ต้องได้รับความทุกข์ต่าง ๆ เป็นต้นว่า เป็น ร้อน หิวกระหาย เมื่อยขบ อ่อนเพลีย อันเกิดจากการแสวงหาความสุขนั้น เช่นแสวงหาความสุขให้แก่ตน ในการงานอันใด ก็ต้องได้รับความทุกข์ในการงานอันนั้น ตามสมควรแก่การงานอันนั้น ฯ ถ้าการงานนั้น ๆ ต้องทำในท่ากลางแจ้ง เช่น การทำไร่ นา เรือกสวน ก็ต้องได้รับความทุกข์ด้วยการตากแดดตากฝน ถ้าการงานนั้น ๆ ต้องทำในที่ร่ม เช่น การทำงานอยู่กับโต๊ะเก้าอี้ มีทำราชการ เป็นต้น ก็ต้องได้รับความทุกข์ด้วยความเมื่อยขบ อ่อนเพลีย ฯ เมื่อไม่ได้ผลอันดีจากการงาน ก็ต้องเกิดความทุกข์ ความน้อยใจว่า ความเพียรของเราไม่มีผลเสียแล้ว เมื่อได้ผลดีจากงานนั้น ก็เกิดความดีใจ แล้วหลงละเมอไปในสิ่งต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อีก ฯ ถ้ายินดีต่อกาย เวทนา จิต ธรรม ของผู้อื่น ก็เป็นเหตุให้ทะเลาะทะเลาะต่อผู้อื่น ด้วยการอยากได้มาเป็นของตัว เมื่อยังไม่ได้ตราบไต่ ก็เป็นทุกข์ข้อยตราบนั้น เมื่อได้มาแล้ว ก็เป็นทุกข์ในการเลี้ยงดูอีกต่อไป เช่นการได้ภรรยาสามเป็นต้น เมื่อยินดีต่อกาย เวทนา จิต ธรรม ของตนหรือของผู้อื่น ด้วยเห็นว่า เป็นของไม่ดี ก็เป็นเหตุให้เกลียดให้โกรธ ฯ เมื่อเกิดความเกลียด ความโกรธขึ้นแล้ว ก็เป็นทุกข์ใจ ไม่สบายใจ ฯ ต่อเมื่อกำจัดความยินดียินร้ายในกาย เวทนา จิต ธรรม ของตน และของผู้อื่น ได้แล้ว จึงจะหมดทุกข์ ฯ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพหูเจาของเราทั้งหลาย จึงทรงสอนให้มีสติในการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม นี ด้วยอาการต่าง ๆ อย่างที่พระองค์ทรงแสดงไว้โดยพิสดารในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเคยแสดงมาในกัณฑ์ก่อน ๆ โน้น ฯ คำว่า โลก ซึ่งกล่าวถึงในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า โลก อกิชาโทมนสัส กำจัดอกิชาโทมนัสในโลกได้นั้น ขอให้เข้าใจความอรรถกถาว่า โลกนั้นไม่ใช่อื่นไกล ได้แก่ ตัวเราเอง ได้แก่ สิ่งที่มีในตัว

เราเอง เพราะตัวเราซึ่งแยกเป็นกาย เวทนา จิต ธรรม นั้น จิตว่าเป็นโลกแต่
ละอย่าง ๆ ทั้งนี้ เพราะคำว่า โลกนั้น แปลว่า แตกหัก ผุพัง แปรปรวน ตัวเรา
และของที่มีอยู่ในตัวเราทั้งสาม ก็ล้วนแต่มีความแตกหักผุพังไปทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดคง
ทนถาวรอยู่ได้ เช่นพื้นซึ่งเป็นกระดูกที่นับว่าแข็ง ก็ต้องแตกหักผุพังหลุดไป
สิ้น ถึงแม้ว่าตัวของผู้อื่นก็เหมือนกัน ฯ เมื่อผู้ใดนึกอภัยเสมอว่า ตัวเราและตัว
ของผู้อื่น เป็นของต้องแตกหักผุพังเป็นธรรมดา จนกำจัดความยินดียินร้ายเสียได้
ผู้นั้นเรียกว่า เจริญสติบัญญัติได้แล้ว ถ้ายังกำจัดความยินดียินร้ายไม่ได้ ก็ยังไม่
เรียกว่า เจริญสติบัญญัติได้ เมื่อยังเจริญสติบัญญัติไม่ได้ตราบใด ก็ต้องได้รับ
ทุกข์ต่าง ๆ อยู่ตราบนั้น เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะหัดนึก
อภัยเสมอว่า ตัวเราและตัวคนอื่นล้วนแต่มีความแตกหักเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งใดจะ
ยั่งยืนอยู่ได้ ดังนี้

คำว่า ความเพียรชอบ ๔ อย่างนั้น ได้แก่ การเพียรไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น
ในใจ ๑ เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น ๑ เพียรทำ
ความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑ ฯ ความชั่วและความดีนั้น หมายถึง
ความคิดชั่วความคิดดี อันเป็นเหตุจะทำให้ทำชั่วทำดีด้วยกาย วาจา ฯ ความคิดชั่ว
นั้น ได้แก่ อภิขมา พยาบาท มัจฉาทิฏฐิ คือ ได้แก่ ความโลภ ความปองร้าย ความ
เห็นผิด ฯ ความชั่วทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นรากเหง้าให้เกิดความคิดชั่วต่าง ๆ ฯ ส่วน
ความคิดดีนั้น ได้แก่ ความคิดไม่โลภ คิดไม่ปองร้าย คิดถูกต้องตามเหตุผล ฯ ทั้ง
๓ อย่างนี้ เป็นต้นเหตุให้เกิดความคิดดีอื่น ๆ ต่อ ๆ ไป ฯ ความโลภนั้น ได้แก่ ความ
โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเปล่า ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้คิดโกงลักขโมยผู้อื่นต่อไป
ไม่ใช่ความอยากได้โดยชอบธรรม ส่วนความอยากได้โดยชอบธรรมนั้น ไม่เรียกว่า
ความโลภ เพราะฉะนั้น ควรที่เราทั้งหลายจะระวังในเรื่องความคิดชั่ว ความคิดดี
ทั้ง ๒ อย่างน้อยเป็นนิจ อย่าให้ความคิดชั่วเกิดขึ้น ๑ หัดละความคิดชั่วที่เคยคิด
มาแล้ว ๑ หัดให้ความคิดดีเกิดขึ้น ๑ หัดทำความคิดดีที่เคยคิดไว้แล้วนั้นให้ยิ่ง ๆ
ขึ้นไป ๑ จึงจะเรียกว่า เป็นผู้มีความเพียรชอบ อันเป็นเหตุให้ได้รับความดีความชอบ
คือ ความเจริญด้วยความสุขทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า

คำว่า อิทธิบาท ๔ ซึ่งแปลว่า คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์นั้น ได้แก่
ความพอใจในสิ่งนั้น ๆ ๑ ได้แก่ ความพากเพียรในสิ่งนั้น ๆ ๑ ได้แก่ ความ

เอาใจใส่ในสิ่งนั้น ๆ ๑ ได้แก่ ความไตร่ตรองในสิ่งนั้น ๆ ๑ เมื่อ ๔ อย่างนี้ มียอยู่ใน
สิ่งใด สิ่งนั้นต้องสำเร็จไปดังความประสงค์ เช่นมีความพอใจในการทำนุ พากเพียร
ในการทำนุ เอาใจใส่ในการทำนุ ไตร่ตรองในการทำนุอยู่เป็นนิจกาล ต้อง
ทำนุสำเร็จได้ดังปรารถนา เช่นเป็นเบญจกัมม ๕ ผล นิพพาน กล่าวคือ
เมื่อมีความพอใจ ความพากเพียร ความเอาใจใส่ ความไตร่ตรองในมรรค ผล นิพพาน
อยู่เป็นนิจแล้ว ต้องได้สำเร็จมรรค ผล นิพพานเป็นแน่ เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใด
ประสงค์สิ่งใด จงให้กุศลธรรม ๔ อย่างนี้ มียอยู่ในสิ่งนั้นเป็นนิจไป ก็จักได้สิ่งนั้น
สมประสงค์ เช่น อยากได้ทรัพย์ก็จงให้มีความพอใจ มีความพากเพียร มีความ
เอาใจใส่ มีความไตร่ตรอง ในสิ่งที่จะให้ได้ทรัพย์ ก็จะได้ทรัพย์สมประสงค์โดยแท้

คำว่า ฌาน ซึ่งแปลว่า การเพ่งนั้น ท่านแยกออกไปเป็น ๔ ประการ
ได้แก่ การเพ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนใจเป็นสมาธิแน่วแน่ แยกไล่ขึ้นไปเป็นลำดับถึง ๔ ชั้น
ก็เรียกว่า ฌาน ๔

คำว่า สมาธิภาวนา ซึ่งแปลว่า การอบรมสมาธินั้น ท่านแยกออกไปเป็น ๔
คือ การเจริญฌาน ๔ อันเป็นเหตุให้มีความสุขในปัจจุบัน ยิ่งกว่าความสุขอย่างอื่น ๑
การนึกถึงความสว่างเป็นอารมณ์จนใจเป็นสมาธิ อันเป็นเหตุให้ได้ความรู้ความเห็น
อันดี ๑ การนึกถึงความเกิดความดับของเวทนา สัญญา วิตก เป็นอารมณ์ จนใจ
เป็นสมาธิ อันเป็นเหตุให้ได้สติสัมปชัญญะ ๑ การนึกถึงความเกิด ความดับแห่งขันธ์ ๕
อันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวกิเลส ๑

อัปปมัญญา ซึ่งแปลว่า ไม่มีประมาณนั้น ได้แก่ การแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ไปในคนสัตว์ทั้งปวง หาประมาณมิได้

อรุณ ๔ นั้น ได้แก่ อรุณาน ๔ คือ อากาสนัญญาตนอกาน ซึ่งได้แก่การ
นึกว่า อากาศไม่มีที่สุด อากาศไม่มีที่สุด ดังนี้ เป็นอารมณ์ จนใจเป็นสมาธิ
แน่วแน่ ๑ คือ วิญญานัญญาตนอกาน อันได้แก่การนึกว่า วิญญานไม่มีที่สุด ๆ ดังนี้
เป็นอารมณ์ จนใจเป็นสมาธิแน่วแน่ ๑ คือ อากิญจัญญาตนอกาน อันได้แก่การนึก
ว่า ไม่มีอะไร ๆ ดังนี้ จนใจเป็นสมาธิแน่วแน่ ๑ คือ เนวสัญญานาสัญญาตนอกาน
อันได้แก่การนึกว่า ไม่มีจิตวิญญาน ๆ ดังนี้ จนใจเป็นสมาธิแน่วแน่ ๑ รวมเป็น
อรุณาน ๔ ประการ

คำว่า อับสเสนธรรม ซึ่งแปลว่า ความไม่มีที่พักพิงนั้น ได้แก่ ความไม่มีที่พักพิงแห่งกิเลสตัณหา คือ กิเลสตัณหาพักพิงในใจไม่ได้ เพราะเหตุว่า ใจนั้นพิจารณาเหตุผลอยู่เสมอ คือ พิจารณาแล้วจึงกระทำ ๑ พิจารณาแล้วจึงอดกลั้น ๑ พิจารณาแล้วจึงละเว้น ๑ พิจารณาแล้วจึงกำจัด ๑ ดังนี้ ไม่ใช่กระทำ หรืออดกลั้น ละเว้น กำจัด โดยไม่ได้พิจารณาตามเหตุผล แต่คำว่า การพิจารณาตามเหตุผลนั้น ได้แก่ การพิจารณาตามเหตุผล ที่จะให้ละกิเลสตัณหา ตามคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเท่านั้น สันเนอความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๖

คัมภีร์ทิมณิกาย ปาฎิกวรรค

สังคิยสูตร ท่อนว่าด้วยอริยวงศ์ ๔

จตุตทาโร อริยวสา อิทาสุโส ภิกขุ สนฺตญฺโฆ โหติ อิตริคเรน จีวรเณ
อิตริตฺตจีวรสนฺตญฺจิยา จ วณฺณวาทิ น จ จีวรเหตุ อนเสนํ อปฺปญฺริปํ อาปชฺชติ
อลทฺธา จ จีวรํ น ปริตฺตสฺสติ ลทฺธา จ จีวรํ อคฺชิโต อมฺจุฉิโต อนชฺฌกาปนโน
อาทมนวสฺสาวี นิสฺสรณปณฺโน ปรีกฺขชฺติ ทาย จ ปณฺ อิตริตฺตจีวรสนฺตญฺจิยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสังคิยสูตร กัณฑ์ที่ ๗๖ ว่าด้วยอริยวงศ์ ๔ ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี อันเป็นสังคิยสูตรที่ ๑๐ . ในคัมภีร์ทิมณิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นแล้วว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าแสดง

แก้ภิกษุทั้งหลายว่า อริยวงศ์มี ๔ ประการ คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยเป็นผู้ที่มีความสันโดษในจีวรบังจยอันใดอันหนึ่ง สรรเสริญความสันโดษในจีวรบังจยอันใดอันหนึ่ง ไม่แสวงหาจีวรบังจยอันไม่ชอบธรรมอันใดอันหนึ่ง แสวงหาไม่ได้ก็ไม่คั่นรณ ได้แล้วก็ไม่ติดอยู่ มีความเห็นโทษ มีปัญญาสำหรับสละเสีย ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยความสันโดษในจีวรตามมีตามได้ เป็นผู้มีความฉลาด ไม่มีความเกียจคร้าน มีความรู้สึกดี มีสติ อันนี้แหละท่านทั้งหลาย เรียกว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่า อันนักปราชญ์รู้กันแล้วว่า เลิศ ดังนี้ • ได้แก่ การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษยินดีด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และสรรเสริญความสันโดษยินดีด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ไม่แสวงหาบิณฑบาตโดยผิดธรรมวินัยด้วย แสวงหาไม่ได้ก็ไม่คั่นรณด้วย ได้แล้วก็ไม่ติดอยู่ มีความคิดรู้จักพิจารณาโทษด้วย ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วย ความสันโดษยินดีต่อบิณฑบาตตามมีตามได้นั้นด้วย ภิกษุผู้ฉลาด ผู้ไม่เกียจคร้าน ผู้รู้สึกดี ผู้ระลึกได้ดี ในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ดังที่กล่าวแล้ว เรียกว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่า อันนักปราชญ์รู้กันแล้วว่า เป็นของเลิศ ดังนี้ • ได้แก่ การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษยินดีด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และเป็นผู้สรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะ ตามมีตามได้ด้วย ไม่แสวงหาเสนาสนะในทางผิดธรรมวินัยด้วย แสวงหาไม่ได้ก็ไม่คั่นรณด้วย ได้แล้วก็ไม่ติดอยู่ มีปัญญาจักพิจารณาโทษด้วย ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้นั้นด้วย ภิกษุที่ฉลาด ที่ไม่เกียจคร้าน ที่มีความระลึกได้ดีในความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ อย่างที่กล่าวแล้ว เรียกว่า ตั้งอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่า อันนักปราชญ์รู้กันแล้วว่า เลิศ ดังนี้ • ได้แก่ การที่ภิกษุเป็นผู้ยินดีในการละ ยินดีในการอบรม และไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยความยินดีในการละและความยินดีในการอบรมนั้นด้วย ภิกษุที่มีความฉลาด ปราศจากความเกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะดีในการละและการอบรมอย่างทั่วมาแล้ว เรียกว่า ตั้งอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่า อันนักปราชญ์รู้กันแล้วว่า เป็นของเลิศ ดังนี้ • รวมเป็นอริยวงศ์ ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยอริยวงศ์ ๔ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคตสูตร คัมภีร์สมังคลวิลาสินว่า
 คำว่า อริยวงศ์นั้น แปลว่า วงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย ฯ คำว่า อริยวงศ์ ก็ได้
 แก้อริยประเพณี เปรียบเหมือนกับคำว่า จัตติยวงศ์ พราหมณวงศ์ เวสวงศ์
 สุททวงศ์ สมณวงศ์ กุลวงศ์ ฉะนั้น ฯ ก็อริยวงศ์นี้ปรากฏว่าเล็กกว่าวงศ์เหล่านี้
 เหมือนกับกลิ่นกฤษณาเป็นต้น ซึ่งเป็นของเล็กกว่ากลิ่นทั้งหลาย ฉะนั้น ฯ คำว่า
 พระอริยะนั้น ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ พระสาวกของ
 พระพุทธเจ้า ๑

คำว่า สันโดษนั้น ได้แก่ ความยินดีด้วยปัจจัยคามมีตามได้ แยกออกเป็น ๑๒
 ตามปัจจัยทั้ง ๔ คือ ในปัจจัยหนึ่ง ๆ มีสันโดษ ๓ คือ ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามได้ ๑
 ยถาผลสันโดษ ยินดีตามกำลัง ๑ ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร ๑ ฯ ภิกษุ
 ควรรู้จักจิวร เขตจิวร ผ้าบังสุกุล ความสันโดษในจิวร รุดงค์อันเกี่ยวกับจิวร
 กล่าวคือ ควรรู้จักจิวร ๑๒ อย่าง อันได้แก่ รู้จักผ้า ๑๒ อย่าง คือ ผ้าที่ทอดด้วย
 หนุฏาคา ๑ ผ้าที่ทอดด้วยเปลือกปอ ๑ ผ้าที่ทอดด้วยเปลือกผลไม้ ๑ ผ้าที่ทอดด้วยผมคน ๑
 ผ้าที่ทอดด้วยขนสัตว์ร้าย ๑ ผ้าที่ทอดด้วยใบลาน ๑ แผ่นหนัง ๑ ผ้าที่ทอดด้วยขนนกแก้ว ๑
 ผ้าเปลือกไม้ ๑ ผ้าเครือไม้ ๑ ผ้าขนแกะ ๑ ผ้าใยกล้วย ๑ ผ้าที่ทอดด้วยผิวไม้ไผ่ ๑
 ผ้าเหล่านี้เป็นผ้าที่ไม่ควรแก่ภิกษุ ส่วนผ้าที่สมควรแก่ภิกษุนั้น ได้แก่ผ้า ๖ อย่าง
 มีผ้าปานเป็นต้น และผ้าอนุโลมอีก ๖ อย่าง มีผ้าทุกุลพัสตร์เป็นต้น

คำว่า เขตจิวรนั้น ได้แก่ เขต ๖ และเขต ๘ ฯ เขต ๖ นั้น ได้แก่ เขตผ้า
 ที่เกิดขึ้นจากสงฆ์ ๑ คณะ ๑ ญาติ ๑ มิตร ๑ แลกมาด้วยทรัพย์สินของตน ๑ เก็บได้
 ตามที่เขาทิ้งไว้ ๑ เขต ๘ นั้น ได้แก่ มาติกา ๘

คำว่า ผ้าบังสุกุลนั้น ได้แก่ ผ้าบังสุกุล ๒๓ อย่าง คือ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ใน
 บำช้า ๑ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ข้างหลังตลาด ๑ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในรถ ๑ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตาม
 กองหยากเยื่อ ๑ ผ้าที่เขาเช็ดกรรมภมมทนแล้วทิ้งเสีย ๑ ผ้าที่เขาบ่มอบน้ำสะอาด
 เกระห่นแล้วทิ้งเสีย ๑ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามท่าน้ำ ๑ ผ้าคลุมศพ ๑ ผ้าไฟไหม้ ๑

ผ้าโคขบ ๑ ผ้าปลวกกัศ ๑ ผ้าเนกัต ๑ ผ้าชาติในที่สุด ๑ ผ้าชาติชาย ๑ ผ้าขง ๑
 ผ้าสอป ๑ ผ้าสมณะ ๑ ผ้าที่คลื่นในทะเลขัณฑ์ขึ้นมาบนบก ๑ ผ้าบังเรตนา ๑ ผ้าที่เขา
 หักไว้ตามทาง ๑ ผ้าลมพัด ๑ ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์ ๑ ผ้าที่เหวตาให้ ๑

ความสันโดษในจิวรนั้น แยกออกไปอีกเป็น ๒๐ ประการ คือ ความสันโดษ
 ในการนั่ง ๑ ความสันโดษในการไป ๑ ความสันโดษในการแสวงหา ๑ ความ
 สันโดษในการได้ ๑ ความสันโดษในการรับ ๑ ความสันโดษในการงตเว้นจาก
 ความโลก ๑ ความสันโดษตามที่ได้มา ๑ ความสันโดษตามกำลัง ๑ ความสันโดษ
 ตามสมควร ๑ ความสันโดษในน้ำซักผ้า ๑ ความสันโดษในน้ำข้อมผ้า ๑ ความ
 สันโดษในการทำผ้า ๑ ความสันโดษในปริมาณ ๑ ความสันโดษในค่ายเย็บ ๑
 ความสันโดษในการเย็บ ๑ ความสันโดษในการข้อม ๑ ความสันโดษในการทำ
 เงิน ๑ ความสันโดษในการนุ่ง ๑ ความสันโดษในการละความสะสม ๑
 ความสันโดษในการสละ ๑ รวมเป็นความสันโดษในจิวร ๒๐ ประการด้วยกัน ฯ
 ภิกษุผู้ยินดีต่อจิวรนั้น จำพรรษาตลอด ๓ เดือนแล้ว ควรนึกถึงเรื่องจิวรเพียงเดือน
 หนึ่ง ฯ เวลาปวารณาแล้วควรทำจิวรในเดือนทำจิวร ฯ ภิกษุผู้ถือบั้งสกุล
 ควรทำภายในครึ่งเดือน ฯ การนึกเรื่องจิวรเพียงเดือนหนึ่ง กับครึ่งเดือนนั้น
 เรียกว่า ความสันโดษในการนั่ง ฯ ภิกษุผู้สันโดษในการนั่งนั้น ควรเป็นเหมือน
 พระเถระเจ้าผู้ถือผ้าบังสกุล ที่อยู่ในปาจิณชนทราช กล่าวคือ พระเถระเจ้าองค์นั้นคิดว่า
 เราจักไปไหว้พระเจดีย์ในเจตียบรรพตวิหาร แล้วจึงมาจากปาจิณชนทราช ครั้น
 ไหว้พระเจดีย์แล้วจึงคิดว่า จิวรของเราเก่าแล้ว เราจักได้ในที่อยู่ของภิกษุ
 หักหลาย ฯ คิดดังนี้แล้วก็ไปสัณหาวิหาร ไหว้พระสังฆเถระแล้วจึงถามหา
 ที่พัก ได้ที่พักแล้ว รุ่งเช้าขนถ่อเอาจิวรมาไหว้พระเถระ ฯ พระเถระถามว่า
 อะไร ฯ ตอบว่า ข้าพเจ้าจักไปที่ประทับ ฯ พระเถระก็กล่าวว่า เราก็จัก
 ไปเหมือนกัน ฯ ตอบพระเถระว่า คีละ แล้วก็ไป เมื่อไปยืนอยู่ที่ชุมประค
 อันชื่อว่ามหาโพธิ ก็คิดว่า เราจะได้จิวรที่ชอบใจในที่อยู่ของภิกษุผู้มีบุญทั้งหลาย
 กลับคิดขึ้นได้ว่า ความนึกของเราไม่บริสุทธิ์เสียแล้ว แล้วจึงกลับเสียจาก
 ที่นั้น รุ่งขึ้นจึงไปในที่ใกล้สวนมะม่วงแห่งหนึ่ง แล้วกลับเสียอีก รุ่งขึ้นอีกก็ได้
 ไปในที่ใกล้มหาเจดีย์ แล้วกลับเสียอีก ในวันที่ ๔ ได้กลับไปหาพระเถระเจ้า

นน ๑ พระเถระเจ้านั้นจึงคิดว่า ความนึกของภิกษุนั้นคงจะไม่บริสุทธิ จึงถือเอา
จิวรเข้าไปสับ้านกับภิกษุนั้น ในเวลาที่เดินไปนั้น ได้ถามปัญหาไปด้วย ๑ ใน
คืนวันนั้น มีมณษย์คนหนึ่งทิ้งผ้าเบื่อนอจจาระไว้ที่กองหยากเยื่อ ๑ พระเถระเจ้า
ทอดผ้าบังสกุลเป็นข้อวัตรนั้น ได้เห็นผ้าที่แมลงวันตอมอยู่ตั้งนั้น ก็ยกมือขึ้น
ไหว ๑ พระมหาเถระเจ้าจึงถามว่า ท่านไหวกองหยากเยื่อทำไม ? ท่านตอบว่า
ไม่ได้ไหวกองหยากเยื่อ ไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้นำเอาผ้าห่อศพนางปณณาสมาทำ
เป็นผ้าบังสกุลต่างหาก พระมหาเถระเจ้าจึงคิดว่า อันความนึกของภิกษุผู้ถือผ้า
บังสกุลนั้น เป็นความนึกที่บริสุทธิแล้ว ๑ ส่วนพระเถระเจ้าผู้ถือผ้าบังสกุลเป็นข้อ
วัตรนั้น ยืนเจริญวิปัสสนาอยู่ในที่นั้น จนได้สำเร็จผลถึง ๓ แล้วจึงถือเอาผ้านั้น
ไปทำเป็นจิวร ครั้นแล้วจึงกลับไปส่ำปาจิณจักษุราช แล้วก็ได้สำเร็จเป็นพระ
อรหันต์ อันนี้เรียกว่า ความสันโดษในการนึก ส่วนความสันโดษในการไปเป็นต้นนั้น
มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

ความสันโดษในการไปนั้น ได้แก่การไปเพื่อต้องการจิวร ด้วยถือกรรมฐาน
เป็นใหญ่ คือ ไปด้วยไม่คิดว่าเราจักได้จิวรที่ไหน

ความสันโดษในการแสวงหานั้น ได้แก่ไม่แสวงหาจิวรนั้น กับภิกษุที่ไม่มีศีล
ได้พาภิกษุที่มีศีล มีความละเอียดต่อความชั่ว ไปเที่ยวแสวงหา

ความสันโดษในการได้นั้น คือ ได้จิวรอย่างไรก็ยินดีอย่างนั้น ไม่เลือก
ว่าจิวรนั้น ดีหรือชั่วอย่างไร

ความสันโดษในการรับนั้น ได้แก่การยินดีรับแต่พอสมควรแก่ตน เมื่อเห็น
ว่า ผ้าชนิดนั้นเท่านั้น จึงจักทำเป็น ๒ ชั้นได้ เท่านั้นทำเป็นชั้นเดียวได้ ก็ยินดี
เท่านั้น

ความสันโดษด้วยการละความโลภนั้น คือ เที่ยวไปแสวงหาจิวรตามลำดับ
ประตูบ้าน ของทายกทายิกา ไม่เลือกกว่าจะได้จิวรดีในที่โน้นที่นี่

ความสันโดษตามที่ได้มานั้น ได้แก่การได้ผ้าเลวหรือผ้าดี อย่างใดอย่างหนึ่ง
มา เมื่อเห็นว่าพอใช้ได้แล้วก็ยินดี ไม่ทะเขอะทะยานหาใหม่ต่อไป

ความสันโดษตามกำลังนั้น คือ กำลังของตนพอจะใช้ผ้าชนิดใดได้ ก็ใช้ผ้าชนิดนั้น คือ พอจะใช้ผ้าเนื้อหนาหนามาก หรือพอจะใช้ผ้าเนื้อบางหนานักเบาได้ ก็ใช้ตามสมควร

ความสันโดษตามสมควรแก่ตนนั้น คือ ความยินดีต่อผ้าที่สมควรแก่ฐานะของตน เมื่อได้ผ้าดีกว่าฐานะของตนมา ก็ให้ผู้อื่นเสีย

ความสันโดษด้วยน้ำนั้น คือ ความยินดีด้วยน้ำสำหรับซักผ้าที่จะทำจีวรนั้นตามมีตามได้ ไม่เลือกว่า น้ำนั้นจะเป็นที่พอใจของตนหรือไม่ แต่ควรละน้ำที่ปะปนด้วยดินสีขาว หรือน้ำมันยาง น้ำใบไม้เมาเสีย

ความสันโดษในการซักผ้านั้น ได้แก่ยินดีซักผ้าด้วยมือแต่เบาๆ ไม่ทุบด้วยไม้ส้นเป็นต้น เมื่อซักแล้วก็ตากให้ดี

ความสันโดษด้วยการทำนั้น คือ เมื่อซักผ้าแล้วก็นัดทำเป็นจีวร ไม่เลือกว่าผ้านั้นจะเป็นผ้าเนื้อหยาบ หรือเนื้อละเอียดประการใด

ความสันโดษในปริมาณนั้น ได้แก่ความยินดีต่อการทำจีวรให้พอปีติมณฑลทั้ง ๓ แห่งร่างกายได้

ความสันโดษด้วยด้ายนั้น ได้แก่ความยินดีต่อด้ายสำหรับเย็บจีวร ตามที่ตนได้มาจากโรงรถ หรือศาลเทพารักษ์ หรือมีผู้ถวาย ไม่คิดว่าจักแสวงหาด้ายที่พอใจ

ความสันโดษด้วยการเย็บนั้น ได้แก่ความยินดีด้วยการเย็บจีวร คือ ในเวลาผูกตาผ้านั้น ควรเย็บในที่สุดตาผ้าจนถึง ๓ หน ถ้าภิกษุใดไม่ช่วย ภิกษุนั้นก็เสียข้อวัตร ที่ควรเย็บ ๓ หนน ได้แก่ผ้าที่มีประมาณถึง ๓ องคุลี ถึงภิกษุผู้เดินทางไกลมาพบเขาก็กควรช่วย ถ้าภิกษุใดไม่ช่วยภิกษุนั้นต้องเสียข้อวัตร

ความสันโดษด้วยการข้อมนั้น คือ ความยินดีด้วยการข้อมจีวร เมื่อได้น้ำข้อมจีวรทคนทั้งหลายตามทงไว้ในบักติ ทภิกษุทั้งหลายตามและทงกากไว้ก็ดี ภิกษุข้อมทงนั้น

ความสันโดษในการทำพินทุนั้น คือ ความยินดีต่อการทำพินทุจีวรด้วยสี ๓ อย่าง คือ สีเขียว สีโคลน สีดำคล้ำ อย่างใดอย่างหนึ่ง

ความสันโดษในการบริโภคนั้น ได้แก่ความยินดีนั่งห่ม ด้วยคิดว่าจักปกปิดร่างกายที่จะทำให้เกิดความละอายเท่านั้น

ความยินดีต่อการละความสะสมนั้น คือ ภิกษุได้ผ้ามาแล้ว ยังไม่ได้ด้ายหรือเข็ม หรือผู้ทำ ก็ควรเก็บผ้านั้นไว้ เมื่อคิดว่าจะไม่ได้อายหรือเข็ม หรือผู้ทำ ก็ไม่ควรเก็บผ้านั้นไว้ ฯ ถ้าประสงค์จะให้ผ้าที่ทำแล้วแก่ผู้อื่น มคิษยเป็นต้น ก็ควรเก็บไว้จนกว่าพวกนั้นจะมาถึง พอพวกนั้นมาถึงก็ควรให้ เมื่อไม่อาจให้ได้ ก็ควรอธิษฐานไว้ เมื่อผ้าอันมียกควรอธิษฐานให้เป็นผ้าปูพื้นเสีย เพราะถ้าไม่อธิษฐาน ก็เป็นการสะสม อธิษฐานแล้วไม่เป็นการสะสม

ความยินดีต่อการสละนั้น คือ เมื่อจะสละผ้านั้นให้แก่ใคร ไม่ควรให้ เพราะเห็นแก่หน้าผืนนั้น ควรตั้งอยู่ในสาราณียธรรม แล้วจึงสละให้

องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสกุล และองค์แห่งภิกษุผู้ถือการใช้ผ้า ๓ ผืน เป็นข้อวัตร ข้อว่าชุดังคือนเกี่ยวกับจิวร ซึ่งมีเรื่องพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโน้น ฯ ภิกษุผู้จะปฏิบัติในเรื่องจิวรสันโดษ ควรรักษารุคงค์ ๒ เมื่อจะรักษารุคงค์ ๒ นั้น ควรสันโดษด้วยจิวรดังแสดงมา

คำว่า ความสันโดษในบิณฑบาต ด้วยบิณฑบาตนั้น ก็ได้แก่ความยินดีในบิณฑบาตด้วยการนั่ง การไป การแสวงหา การได้ การรับ การรับพอสมควร การละความโลภ และสันโดษตามที่ได้มา ตามกำลัง ตามสมควร ตามอุปการคุณ ตามปริมาณ ตามการบริโภค ตามการละซึ่งความสะสม ตามการสละ รวมเป็นสันโดษในบิณฑบาต ๑๕ ประการ ส่วนคิลานปัจจัย สงเคราะห์เข้าในบิณฑบาต แต่มีสันโดษอยู่เพียง ๓ คือ สันโดษได้ตามกำลัง ตามสมควรเท่านั้น การสันโดษในเสนาสนะนั้น ก็มีอยู่ ๑๕ อย่างเหมือนกับในบิณฑบาต เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดงสันโดษ ๑๕ ประการ ในบิณฑบาต ตามคำของพระอรรถกถาจารย์ต่อไป

ความวิตกในการนี้กันนั้น คือ ภิกษุผู้ยินดีถือบิณฑบาตชุดังคือนั้น ไม่ควรนึกว่าพรุ่งนี้เรจักไปบิณฑบาตที่ไหน ควรนึกแต่ว่า เรจักไปบิณฑบาตที่ตำบลโน้นเท่านั้น

ความสันโดษในการไปนั้น คือ ไปบิณฑบาตตามธรรมเนียมเท่านั้น ไม่ได้ไปด้วยคิดว่า เรจักไปบิณฑบาตในที่ไหน

ความสันโดษในการแสวงหา^๕นั้น คือ ควรพากิจข^๕ที่เป็นลัษ^๕ซ^๕ ทิมสลอนค^๕
เท่านั้น ไปเที่ยวบิณฑบาต ไม่ควรพากิจข^๕ที่ไม่เป็นลัษ^๕ซ^๕ ที่ไม่มีสลอนค^๕ไปด้วย

ความสันโดษในการไค^๕นั้น คือ ได้บิณฑบาตอย่างไร ก็กินตัวอย่างนั้น
ไม่คิดว่าเป็นที่พอใจของคนหรือไม่

ความสันโดษในการรับ^๕นั้น คือ ไม่คิดว่า เราจ^๕รับแต่สิ่ง^๕ที่ชอบใจ จัก
ไม่รับสิ่ง^๕ที่ไม่ชอบใจ แล้วที่รับพอจะเลี้ยงร่างกายเท่านั้น

ความสันโดษในการรับพอสมควร^๕นั้น คือ รับพอสมควรแก่การบริโภคของ
ตน ไม่รับให้น้อยเกินไป หรือมากเกินไป

ความสันโดษในการละความโลภ^๕นั้น คือ ไปเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับ
ประตูบ้าน โดยไม่เลือกว่ามีหรือจนอย่างไร ส่วนความสันโดษตามได้ ตามกำลัง
ตามสมควร^๕นั้น เหมือนกับที่แสดงมาแล้วในจิว^๕

ความสันโดษในอุปการคุณ^๕นั้น ได้แก่การบริโภคอาหาร ด้วยเห็นว่า มี
คุณ^๕ที่ให้เจริญสมณธรรมได้

ความสันโดษในปริมาณ^๕นั้น หมายปริมาณในการรับ คือ เมื่อผู้นำบาตร
ไปใส่อาหารจนเต็มบาตร แล้วนำมาถวายก็ไม่รับไว้ เมื่ออนุปสัมบัน้อย ก็ให้
อนุปสัมบันรับบาตรนั้นไปเสีย เมื่ออนุปสัมบันไม่มี ก็ให้นำบาตรนั้นไปท่อนเสีย
ส่วนตนรับอาหารจากบาตรนั้นแต่พอสมควรเท่านั้น

คำว่า ความสันโดษในการบริโภค^๕นั้น คือ บริโภคด้วยคิดว่า จักกำจัด
ความหิวเท่านั้น

ความสันโดษในการละความสะสม^๕นั้น คือ ไม่สะสมอาหารไว้บริโภค

ความสันโดษในการละความสะสม^๕นั้น คือ สะสมอาหารที่ตนได้มานั้น ให้แก่ผู้อื่น
โดยถือว่าเป็นสราณียธรรม อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ชุดงค^๕ที่เกยวกับบิณฑบาต^๕นั้น มีอยู่ ๕ ประการ คือ ปิณฑปาติกชุดงค^๕ ๑
สัพปทานจาริกชุดงค^๕ ๑ เอกาสนิกชุดงค^๕ ๑ บัตตปิณฑกชุดงค^๕ ๑ ขลุปัจฉาภัตติก-
ชุดงค^๕ ๑ ๑ กิจข^๕ผู้ถือสันโดษในบิณฑบาต ต้องรักษารชุดงค^๕ทั้ง ๕ ประการนี้
จึงจะเรียกว่า เป็นผู้สันโดษในการบิณฑบาต ดังแสดงมา

กัเสนาสนะนั้น มีเรื่องควรรู้อันเกี่ยวกับเสนาสนะอีก ๓ อย่าง รวมเป็น ๔ กับเสนาสนะ คือ ควรรู้ว่าเสนาสนะ ๑ ควรเขตเสนาสนะ ๑ ควรรู้ความสันโดษในเสนาสนะ ๑ ควรรู้ตงค้ออันเกี่ยวกับเสนาสนะ ๑

เสนาสนะนั้น มีอยู่ ๕ อย่าง คือ เตยง ๑ ตั้ง ๑ ฟูก ๑ หมอน ๑ วิหาร ๑ เเพง ๑ ปราสาท ๑ เรือนหลังลาดค ๑ ถ้ำ ๑ เงอม ๑ บ่อม ๑ โรง ๑ ที่ประชุม ๑ กอไผ่ ๑ โคนต้นไม้ ๑ ที่กษทงหลายเคยพัก ๑

เขตเสนาสนะนั้น มีอยู่ ๖ คือ สงฆ์ ๑ กณะ ๑ ญาติ ๑ มิตร ๑ ชอด้วยทรัพย์ของตน ๑ ได้ด้วยบังสกล ๑

สันโดษในเสนาสนะนั้น ก็มีอยู่ ๕ ประการ เหมือนกับในบิณฑบาต

ตงค้อทเกี่ยวกับเสนาสนะนั้น มีอยู่ ๕ คือ อารญญิกตงค้อ ๑ รุกขมูลิกตงค้อ ๑ อปโปกาสิกตงค้อ ๑ โสมานิกตงค้อ ๑ ยถาสันถติกตงค้อ ๑ ๑ กษผู้รักษาตงค้อ ๕ ประการนี้ จึงจักเรียกว่าสันโดษในเสนาสนะ

ส่วนคิลาบัจจย จัดเข้าในบิณฑบาต ๑ ในคิลาบัจจยนั้น มีสันโดษอยู่ ๓ ประการ คือ สันโดษตามได้ ๑ สันโดษตามกำลัง ๑ สันโดษตามสมควร ๑ ๑ จัดเนสัชฌิกตงค้อเข้าในอริยวงศ์ชื่อว่าด้วยภาวนา

ครันพระสารีบุตรเถรเจ้าแสดงอริยวงศ์ คือ ความสันโดษในจิวร เหมือนกับปลาตซึ่งมหาปฐพี มีฉะนณ ก็เหมือนกับทำห้วงมหาสมุทรอันเต็มด้วยน้ำ มีฉะนณ ก็เหมือนกับทำอากาศให้กว้าง แล้วจึงทรงแสดงอริยวงศ์ คือ ความสันโดษในบิณฑบาตเป็นที่ ๒ เปรียบเหมือนกับบุคคลยกขนซึ่งดวงพระจันทร์ หรือดวงพระอาทิตย์ฉะนณ แล้วแสดงอริยวงศ์ คือ ความสันโดษในเสนาสนะ เป็นข้อที่ ๓ เหมือนกับบุคคลยกขนซึ่งภูเขาสิเนรราช ครันแล้วจึงทรงแสดงอริยวงศ์ คือ ความยินดีในภาวนาเป็นข้อที่ ๔ สืบต่อไป

ความยินดีในภาวนา อันเป็นอริยวงศ์ข้อที่ ๔ นั้น ได้แก่ความยินดีในการละกามฉันทน์วรรณ์ และการเจริญเนกขัมมธรรม ยินดีในการละพยายาม ตั้งอยู่ในความเมตตา ยินดีในการละกัมมิทระ ตั้งอยู่ในอาโลกสัญญา ยินดีในการละความฟุ้งซ่านรำคาญ ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่านรำคาญ ยินดีในการละความล่งเล ตั้งอยู่ในความเด็ดขาด ดังนเป็นต้น ย่นใจความว่า การยินดีในการละกิเลสตัณหาทั้งสน เรียกว่ายินดีต่อภาวนาทั้งนั้น ดังน ของตเนอความในอรรถกถาไว้เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายนั้น ก็มีแต่เพียง ว่าด้วยสันโดษเท่านั้น คือ คำว่า สันโดษนั้น แปลว่า ความยินดีด้วยของ ๆ ตน อธิบายว่า ของ ๆ ตนมีอยู่ มากน้อยเท่าใด ดีชั่วอย่างใด ก็ยินดีอย่างนั้น ดังนี้ ไม่ใช่หมายความว่า ความ สันโดษนั้น ได้แก่ความมักน้อย เพราะความมักน้อยนั้น ได้แก่คำว่า อပ္ปีจณา การยินดีด้วยของ ๆ ตนนั้น จัดเป็นหนทางให้เกิดความเจริญอย่างหนึ่ง ไม่เลือก ว่าทางโลก ทางธรรม ทางวัด ทางบ้าน ประการใด บุรุษที่มีความยินดีต่อภรรยา ของตน เรียกว่าตั้งอยู่ในสภาวะสันโดษ อันเป็นเหตุให้เกิดโสภณผลแก่ตนและ ครอบครัว บุตรภรรยา ส่วนภรรยาที่ยินดีเฉพาะต่อสามีของตนเท่านั้น ก็เรียกว่า สามีสันโดษ อันเป็นเหตุให้ได้รับผลพิเศษ คือ ความสุขความเจริญ ทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า ดังนี้ ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านี้.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๗

คัมภีร์ทิณนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคิตสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๔ มีประธาน ๔ เป็นต้น

จตุตถาริ ปธานานิ สัวรปฺปธานํ ปหานปฺปธานํ ภาวนาปฺปธานํ
อนุรทฺตนาปฺปธานํ ฯ กตมณฺหาสุ สัวรปฺปธานํ ฯ อิทาสฺมา ภิกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา น
นิमितฺตคฺคคาหิ โหติ อเนฺพุยฺยณฺชนคฺคคาหิ ขตฺวาชิกฺกรณเมณํ จกฺขุณฺทริยํ อสํวติ วิหรณฺตณฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคิตสูตร กัณฑ์ที่ ๗๗ ว่าด้วยธรรม
หมวด ๔ มีประธาน ๔ เป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ก็แลธรรมหมวด ๔ ซึ่งจักแสดงต่อไปในกัณฑ์นี้ ได้แก่ ปธาน ๔ ญาณ ๔ องค์แห่งความเป็นพระโสดาปัตติมรรค ๔ องค์แห่งพระโสดาบัน ๔ สามัญผล ๔ ชาติ ๔ อาหาร ๔ ทตฺตแห่งวิญญาน ๔ อคติ ๔ สิ่งทำให้เกิดคตินหา ๔ กล่าวคือ พระสารีบุตรเถระเจ้าได้แสดงไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย ในสังกตสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทณีกาย ปาฎิกวรรค ดังที่ได้ยกพระบาลีขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ปธาน ๔ นั้น ได้แก่ สังวรปธาน ๑ ปหานปธาน ๑ ภาวนาปธาน ๑ อนรักขนาปธาน ๑ ๑ สังวรปธานนั้น ได้แก่การเพียรระงับอินทรีย์ ๖ คือ ได้เห็นรูป ฟังเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ นึกถึงธรรมารมณ์ แล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยุชณะไว้เป็นอารมณ์ ระงับไม่ให้ธรรมอันเป็นบาปอกุศล คือ ความขโมยทรัพย์ครอบงำใจได้ ๑ ปหานปธานนั้น ได้แก่เพียรละซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และวปอกุศลธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ภาวนาปธานนั้น ได้แก่ความเพียรทำให้เกิดโพชฌงค์ ๘ คือ สติ ความระลึกได้ ธรรมวิจยะ ความสอดส่องธรรม วิริยะ ความเพียร ปีติ ความอิ่มใจ รัสสัทธิ ความสงบใจ สมาธิ ความตั้งใจมั่น อเบกขา ความเพิกเฉย ที่อาศัยความคลายกิเลส ความดับกิเลส ความสละกิเลส ๑ อนรักขนาปธานนั้น ได้แก่เพียรรักษา ซึ่งสมาธินิมิตอันดี คือ อัญญิกสัญญา ความจำซึ่งร่างกระดูก ปุพฺพุกสัญญา ความจำซึ่งหนอนในซากศพ วินฺลกสัญญา ความจำซึ่งหนอนในซากศพอันมีสีเขียวต่าง ๆ วิณฺทกสัญญา ความจำซึ่งซากศพอันขาวดำต่าง ๆ อุทฺธุมาดกสัญญา ความจำซึ่งซากศพอันกำลังขึ้นพอง ดังนี้

ญาณ ๔ นั้น ได้แก่ความรู้จักรธรรม ความรู้จักความไปตาม ๑ ความรู้จักกำหนด ๑ ความรู้จักสมมติ ๑ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ความรู้จักทุกข์ ๑ ความรู้จักเหตุให้ทุกข์เกิด ๑ ความรู้จักความดับทุกข์ ๑ ความรู้จักทางให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ ๑

องค์แห่งความเป็นพระโสดาปัตติมรรค ๔ นั้น ได้แก่ การคบสัปบุรุษ ๑ การฟังธรรมของสัปบุรุษ ๑ การทำไว้ในใจโดยแนบคาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑

องค์แห่งพระโสดาบัน ๔ นั้น ได้แก่ความเลื่อมใสแน่วแน่ ในพระ
 พุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และศีล ๕ ฯ ความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธรูป
 นั้นว่า ด้วยเหตุอันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น อรหะ จึงเป็นพระอรหันต์ ฯ
 สมมาสมพุทโธ จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชาจรณสมปโน จึงทรงสมบูรณ์
 ด้วยความร่ำและความประพฤติ ฯ สุกโต จึงทรงดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ฯ
 โลกวิทู จึงทรงรู้แจ้งโลก ฯ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ จึงเป็นผู้ฝึกฝนบุคคลที่ควรฝึกฝน
 ได้อย่างดี ไม่มีใครจะฝึกฝนได้ดีกว่า ฯ สดกา เทวมนุสสานัง จึงทรงเป็นครูของ
 เทพยคานมนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทโธ จึงทำเทพยคานมนุษย์ทั้งหลายให้ตรัสรู้ได้ ฯ ภควา
 จึงเป็นผู้จำแนกแจกความรู้ให้แก่เทพยคานมนุษย์ทั้งหลายได้ ฯ ความเลื่อมใสแน่วแน่
 ในพระธรรมนั้น ได้แก่ความเลื่อมใสว่า สวากขาโต ภควตา ธมโม พระธรรม
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้ว ฯ สันทิฏฐิโก เป็นของที่เห็นได้
 ด้วยตนเอง ฯ อกาลิโก เป็นของไม่จำกัดเวลา ฯ เอหิปัสสิโก เป็นของควร
 เรียกให้มาดูได้ ฯ โอปนยิโก เป็นของควรน้อมเข้ามาในตน ฯ ปจจคัม
 เวทิตัพโพ วิญญูหิ เป็นของผู้ที่รู้จักความรู้ได้ด้วยตนเอง ฯ ความเลื่อมใส
 แน่วแน่ในพระสงฆ์นั้น ได้แก่ความเลื่อมใสว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
 หมู่พระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อสุปฏิปันโน ภควโต
 สาวกสงฺโฆ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ ฌายปฏิ-
 ปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติ
 เพื่อธรรมอันควรรู้ ฯ สามิจิปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่สาวกของพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแท้ ฯ ยทิตฺถ จตตาริ ปรีสยคานัง ออุชปรีส-
 ปุคคลา หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ว่ามาแล้วนี้ ได้แก่พระอริยสาวก ๔ คู่
 ๘ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ที่ว่ามาแล้วนี้แล เป็นผู้ควรแก่ของบูชา ฯ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ฯ
 ทกฺขิณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ฯ อณฺชลักรณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้ ฯ
 อนุตฺตรํ ปญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ฯ ศีล ๕ นั้น
 หมายศีล ๕ ทบรสุทธํ ไม่ขาดวินัยต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา เป็นของทศ
 ทั้งหลายสรรเสริญ ไม่มีคณหาถูกต้อง เป็นของทำให้เกิดสมาธิได้ ดังนี้

สามัญผล ๔ นั้น ได้แก่ โสตาปัตติผล • สกทาคามิผล • อนาคามิผล • อรหัตผล •

ธาตุ ๔ นั้น ได้แก่ ปฐวีธาตุ • อาโปธาตุ • เตโชธาตุ • วาโยธาตุ •
อาหาร ๔ นั้น ได้แก่ กวฬิงการาหาร คือ อาหารที่กัดกินเป็นคำ ๆ ทั้งหยาบ
และละเอียด • ได้แก่ ผัสสะ คือ ความถูกต้อง • ได้แก่ มโนสัญเจตนา คือ
ความจงใจ • ได้แก่ วิญญาณ คือ ปฏิสนธิวิญญาณ •

ที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๔ นั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร คือ วิญญาณ
ที่เกี่ยวกับรูป ที่มีรูปเป็นอารมณ์ ที่ตั้งอยู่ด้วยรูป ที่มีความเปลี่ยนแปลง ก็ตั้งอยู่
เจริญงอกงามไพบูลย์ในรูป ส่วนวิญญาณที่เกี่ยวกับ เวทนา สัญญา สังขาร
คือ มีเวทนา สัญญา สังขาร เป็นอารมณ์ ตั้งอยู่ด้วย เวทนา สัญญา สังขาร
มีความเปลี่ยนแปลงใน เวทนา สัญญา สังขาร ก็มีความเจริญงอกงามไพบูลย์
ในเวทนา สัญญา สังขารนั้น

อกติ ๔ นั้น ได้แก่ ฉันทาคติ คือ ความเอนเอียงเพราะความรักใคร่พอใจ •
โทสาคติ คือ ความเอนเอียงเพราะความเกลียดความโกรธ • โมหาคติ คือ
ความเอนเอียงเพราะความโง่เขลา • ภยาคติ คือ ความเอนเอียงเพราะความกลัว •

สิ่งที่ให้เกิดตัณหา ๔ นั้น หมายถึง จักร บินชบาต เสนาสนะ กิลาณบัจจ
อันดีและไม่ดี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดตัณหาแก่ภิกษุ ดังนี้ สมนะ ความในพระบาลี
อันว่าด้วย ประธาน ๔ ญาณ ๔ องค์แห่งความเป็นพระโสดาปัตติมรรค ๔ องค์แห่ง
พระโสดาบัน ๔ สามัญผล ๔ ธาตุ ๔ อาหาร ๔ ที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๔ อกติ ๔
สิ่งที่ให้เกิดตัณหา ๔ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในกัมภีร์สุมังคลวิลาส
ว่า คำว่า ประธานนั้น ได้แก่ ความเพียรอย่างสูง ๆ คำว่า สังวรประธานนั้น ได้แก่
ความเพียรอันเกิดขึ้นแก่ผู้ระงับอินทรีย์ ๖ มีจักขุอินทรีย์ เป็นต้น ๆ คำว่า ปธาน-
ประธานนั้น ได้แก่ ความเพียรอันเกิดขึ้นแก่ผู้ละการวิถก เป็นต้น ๆ ภาวนาประธานนั้น

ได้แก่ความเพียรอันเกิดขึ้นแก่ผู้ทำโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น ฯ อนรรักขนาปธานนั้น ได้
 แก่ความเพียรอันเกิดแก่ผู้รักษาสมาธิमित ฯ ในคำทั้งหลายมีคำว่า อาศัยวิเวก
 เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า คำทั้ง ๓ คือ คำว่า วิเวก วิราคะ นิโรธ
 ซึ่งแปลว่า ความสงบ ความคลายกิเลส ความดับกิเลส นั้น หมายถึงนิพพาน
 ทั้งนั้น ฯ เพราะนิพพานชื่อว่าวิเวก โดยเหตุที่สงัดจากอุปกิเลส ฯ ชื่อว่า วิราคะ
 เพราะคลายกิเลส มีราคะเป็นต้น ฯ ชื่อว่า นิโรธ เพราะดับกิเลส มีราคะเป็นต้น ฯ
 เพราะฉะนั้น ในคำว่า อาศัยวิเวกเป็นต้นนั้น จึงมีคำอธิบายว่า ได้แก่อาศัย
 นิพพาน คือ มีนิพพานเป็นอารมณ์ มีนิพพานเป็นของที่ควรบรรลุ ฯ คำว่า สละ
 กิเลส นั้น ได้แก่สละ ๒ อย่าง คือ สละด้วยการบริจาค ๑ สละด้วยการเล่น
 ไป ๑ ฯ สละด้วยการบริจาคนั้น ได้แก่การสละกิเลสและขันธเป็นคราว ๆ โดย
 อำนาจวิปัสสนา ฯ สละด้วยการเล่นไปนั้น ได้แก่สละกิเลสด้วยมรรค อันเล่นไป
 สนิพพาน คือ มีนิพพานเป็นอารมณ์ ฯ เพราะฉะนั้น บุคคลเจริญสติสัมโพชฌงค์
 ด้วยประการใด จึงน้อมไปเพื่อความสละ และถึงความเ็นวิปัสสนา ถึงความ
 เป็นมรรค ก็เจริญด้วยประการนั้น ส่วนในโพชฌงค์ นอกจากสติสัมโพชฌงค์
 ก็เหมือนกับที่กล่าวแล้ว ฯ คำว่า สมาธิมคคอันคั้น ได้แก่เครื่องหมายที่จะให้
 เกิดสมาธิ ๕ อย่าง มีอภิวาสสัญญา คือ ความจำซึ่งร่างกระดูกเป็นต้น ฯ คำว่า
 รักษานั้น คือ สมาธิทำให้ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นข้าศึกหมดไป ก็เรียกว่ารักษา
 คำว่า ความรู้จักธรรมนั้น ได้แก่ความรู้จักสังขธรรมทั้ง ๔ ด้วยการ
 แหงดตลอดด้วยญาณอันเดียวกัน และความรู้กันโรธธรรม ในระหว่างแห่ง
 สังขะ ๔ นั้น ฯ เพราะมีหลักว่า ได้แก่ความรู้จักมรรค ๔ ผล ๔ ฯ คำว่า
 ความรู้จัก ความไปตามนั้น คือ เห็นสังขะ ๔ แฉ่มแจ้งแล้ว ก็รู้จักความไป
 ตามแห่งความรู้นั้นว่า ขันธ ๕ ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นทุกขสังข ตัณหา
 เป็นสมุทัยสังข นิโรธ เป็นนิโรธสังข มรรค เป็นมรรคสังข ด้วยประการใด ก็
 รู้จักด้วยประการนั้น ฯ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวไว้ในอภิธรรมว่า อริยสาวก
 นั้น ย่อมนำไปซึ่งนัย ในอดีต อนาคต ด้วยธรรมที่ตนรู้ ตนเห็น ตนถึง
 ตนรู้แจ้ง ตนหยั่งลง ฯ คำว่า ความรู้จักกำหนดนั้น ได้แก่ความรู้จักกำหนดจิต
 ของผู้นั้น คือ รู้ได้ว่าจิตของผู้นั้นเป็นอย่างไร

ความรู้จักสมมตินั้น ได้แก่ความรู้นอกจากความรู้จักธรรม ความรู้จัก
ความไปตาม ความรู้จักกำหนด ดังที่ว่าแล้วนั้น ๑ เป็นอันว่าท่านกล่าวถึงสัง-
กรรมฐาน ๔ ไว้ในที่นี้ด้วย คำว่า การรู้จักธรรม การรู้จักความไปตามทั้ง ๒ นั้น ๑
ก็สังขธรรม ๔ นั้น แยกออกไปอีกเป็น ๒ คือ เป็นวิภูฏัสจจะ ๑ วิภูฏ-
ัสจจะ ๑ ๑ สังขจะเบื้องต้นเป็นวิภูฏัสจจะ ส่วน ๒ สังขจะเบื้องปลาย เป็นวิภูฏ-
ัสจจะ ๑ การถือเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน ข้อมมีในวิภูฏัสจจะ คือ ทุกข์ สมุทัย
ไม่มีในวิภูฏัสจจะ คือ นิโรธ มรรค ๑ เพราะบุคคลเวียนปฏิบัติในสำนักอาจารย์
แล้วถือกรรมฐานในสังขจะ ๒ เบื้องต้นได้ ๑ ส่วนสังขจะทั้ง ๒ เบื้องปลายนั้น
ได้แต่นึกเป็นอารมณ์ด้วยการฟังว่า นิโรธสังข มรรคสังข เป็นของน่าปรารถนา
น่ารักใคร่ชอบใจ ๑ ๒ สังขจะเบื้องต้น บุคคลย่อมแทงตลอดได้ด้วยการเรียนรู้ การ
สอบถาม การฟัง การจำ การพิจารณา ๑ อีก ๒ สังขจะเบื้องปลาย บุคคลย่อม
แทงตลอดได้ด้วยการฟังเท่านั้น ๑ ๓ สังขจะ บุคคลแทงตลอดได้ด้วยกิจ .. อีก ๑
สังขจะ บุคคลแทงตลอดได้ด้วยอารมณ์ ๑ ๒ สังขจะ ชื่อว่าเป็นของลึก เพราะ
เป็นของเห็นได้ยาก อีก ๒ สังขจะ ชื่อว่าเป็นของเห็นได้ยาก เพราะเป็นของลึก

คำว่า องค์แห่งความเป็นโสดาปัตติมรรคนั้น ได้แก่ เหตุที่จะให้ได้พระ
โสดาปัตติผล ๑ คำว่า การคบสัปปรุษนั้น ได้แก่การคบพระพุทธเจ้า เป็นต้น ๑
คำว่า การฟังธรรมของสัปปรุษนั้น ได้แก่การฟังธรรม อันมีในพระไตรปิฎก ซึ่ง
เป็นที่สบายใจของตน ๑ คำว่า การทำไว้ในใจโดยแยกคานนั้น ได้แก่การนึก
ไว้ในใจ ซึ่งความไม่เที่ยง เป็นต้น ๒ คำว่า การปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้น
ได้แก่ การปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น ซึ่งสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๑ คำว่า
กตวิงการอาหาร อันหยาบและละเอียดนั้น ได้แก่ กตวิงการอาหารที่เลวและดี

คำว่า ท้องแห่งวิญญานนั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งเป็น
อารมณ์แห่งวิญญาน ๑ คำว่า เกี่ยวกับรูปนั้น คือ เกี่ยวกับรูปขันธ์ในภพที่มี
ขันธ์ ๕ ๑ คำว่า มีรูปเป็นอารมณ์นั้น คือ มีรูปขันธ์เป็นโคจร ๑ คำว่า มีความ
พลัดเปลี่ยนนั้น หมายถึงพลัดเปลี่ยนด้วยความโลภ ๑ คำว่า ถึงความเจริญงอกงาม
ใหญ่ล้นนั้น คือ ตั้งอยู่ได้ถึง ๖๐ ปี ๗๐ ปี ๑ ในวิญญานที่เกี่ยวกับ
เวทนา เป็นต้น ก็เหมือนกันนั้น ๑ ก็ด้วยบททั้ง ๓ นี้ เป็นอันท่านแสดงอภิสังขาร

วิญญานในภพที่มีขันธ ๔ ๑ ขันธ ๔ ตั้งอยู่ตราบโค วิญญานก็เจริญงอกงาม
โพบูลย์อยู่ตรานั้น

คำว่า จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานั่งจ้อย อันเป็นเหตุให้เกิดตัณหา
สำหรับภิกษุนั้น คือ ภิกษุยอมคิดว่า เราจักได้ของ ๔ อย่างในที่ไหน ดังนี้ สิ้น
เนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความจากอรรถกถาที่ว่าด้วย
สังขะ ๔ นั้นอีกต่อไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย คือ อรรถกถาว่า
๒ สังขะ เป็นวิภวสังขะ อีก ๒ สังขะ เป็นวิภวสังขะนั้น ขยายความออกไปว่า ทุกขสัง
กับสมุทัยสัง ทั้ง ๒ สังขะนี้ เป็นวิภวธรรม คือ เป็นโลกียธรรม ๑ อีก ๒ สังขะ
คือ มรรคกับนิโรธนั้น เป็นวิภวธรรม คือ เป็นโลกุตตรธรรม ๑ วิภวธรรมนั้น
บุคคลถือเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐานได้ คือ ยกขึ้นบริกรรม ว่าเป็น อนิจจัง ทุกข
อนัตตา ได้ ๑ ที่เป็นวิภวธรรม คือ เป็นโลกุตตรธรรมนั้น ยกขึ้นบริกรรมว่าเป็น
อนิจจัง ทุกข อนัตตา ไม่ได้ ได้แต่เพียงนึกว่า เป็นของน่าปรารถนา น่ารักใคร่
ชอบใจเท่านั้น

คำว่า ๒ สังขะ บุคคลแทงตลอดได้ด้วยการเรียน การสอบถาม การฟัง
การจำ การพิจารณานั้น ได้แก่ ทุกขสัง สมุทัยสัง คือ ทุกขสัง สมุทัยสังนั้น ย่อม
รู้แจ้งแทงตลอดด้วย การเรียน การสอบถาม การฟัง การจำ การพิจารณาได้
เพราะเมื่อเรียนแตกฉาน สอบถามแตกฉาน ฟังจนชำนาญ จดจำจนคล่องแคล่ว
พิจารณาจนคล่องใจแล้ว ย่อมรู้แจ้งแทงตลอดได้ว่า ทุกขสัง คือ กองทุกข์ต่าง ๆ
และสมุทัยสัง คือ เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เป็นอย่างไร เป็นแต่ความรู้แจ้งแทงตลอดได้
ชั่วเวลาคิดเท่านั้น ไม่รู้ประจำใจอยู่เป็นนิจ ต่อเมื่อสำเร็จอริยมรรค จึงจกรู้
ประจำใจเป็นนิจได้ โดยเหตุนี้ คำว่า รู้อริยสังของปุถุชนนั้น จึงต่างกับความรู้
อริยสังของพระอริยเจ้า เพราะพระอริยเจ้ารู้เป็นนิจ ปุถุชนรู้ชั่วเวลาเรียน
เวลาถาม เวลาฟัง เวลาจำ เวลาคิดเท่านั้น แต่ไม่ซำก็หายไป ส่วนพระอริยเจ้า
นั้น เมื่อรู้แล้วก็เป็นอันไม่รู้จักลืม

คำว่า ๒ สัจจะ บุคคลแห่งตลอดด้วยการฟังนั้น คือ มรรคสัง กับนิโรธสัง
ทั้ง ๒ สัจจะนี้ บุคคลแห่งตลอดได้ด้วยการฟังอย่างเดียว คือ เมื่อฟังจนชินหูแล้ว
ก็รู้แจ้งแห่งตลอดได้ว่า มรรคสังเป็นอย่างไร นิโรธสังเป็นอย่างไร

คำว่า บุคคลย่อมแห่งตลอดสัจจะ ๓ ด้วยอำนาจกิจนั้น อธิบายว่า สัจจะ
๓ นั้น ได้แก่ ทุกขสัง สมุทัยสัง มรรคสัง ฯ คำว่า กิจนั้น ได้แก่ปริณญากิจ
ปหานกิจ ภาวนากิจ คือ ได้แก่การรู้จักทุกข์ การละเหตุให้ทุกข์เกิด การทำ
มรรคให้เกิด ฯ อธิบายออกไปว่า บุคคลย่อมแห่งตลอดทุกขสัง ด้วยปริณญากิจ
คือ ด้วยการรอบรู้ในเรื่องทุกข์ ว่าเป็นอย่างไร ? บุคคลย่อมแห่งตลอดสมุทัยสังด้วย
ปหานกิจ คือ ด้วยการละเหตุอันให้เกิดทุกข์ ฯ บุคคลชื่อว่า แห่งตลอดซึ่ง
มรรคสังด้วยภาวนากิจ คือ ด้วยการทำมรรคให้เกิด ฯ เมื่อรอบรู้ทุกข์ ละสมุทัย
ทำให้เกิดมรรคแล้ว จึงเรียกว่าแห่งตลอดทุกข์ สมุทัย มรรค

คำว่า อีก ๑ สัจจะ บุคคลย่อมแห่งตลอดด้วยอารมณีนั่น อธิบายว่า
บุคคลย่อมแห่งตลอดนิโรธสัง ด้วยการถือเป็นอารมณฺ์ คือ บุคคลทำให้แจ้ง
นิโรธสัง ด้วยการทำนิโรธสัง คือ นิพพาน ให้เป็นอารมณฺ์ เมื่อบุคคลทำให้แจ้ง
นิโรธสังแล้ว จึงเรียกว่าแห่งตลอดนิโรธสัง

คำว่า ๒ สัจจะ ขอว่าลึก เพราะเป็นของเห็นได้ยาก และอีก ๓ สัจจะ
ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะเป็นของลึกนั้น ย่อมหมายความว่าอันเดียวกัน คือ หมาย
ความว่า คือ จะว่าลึกก็ได้ จะว่าเห็นได้ยากก็ได้ เพราะฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔
ที่เรียกตามบาลีว่า อริยสัง ๔ นั้น เรียกว่า เป็นของลึกก็ได้ เป็นของเห็นได้ยากก็ได้
ดังนี้ สันเนอความในธัมมัตถอธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๗๘

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคิตฺตสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๔ มีปฏิปทา ๔ เป็นต้น

จตฺตสฺส โส ปฏิปทา ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภินฺนุตา ทุกฺขาปฏิปทา จิปฺปภาภินฺนุตา
สุขาปฏิปทา ทนฺธาภินฺนุตา สุขาปฏิปทา จิปฺปภาภินฺนุตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคิตฺตสูตร กัณฐกัณฐ ๗๘ ว่าด้วยธรรมหมวด ๔
และหมวด ๕ มีปฏิปทา ๔ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา
ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ตลอดกาล ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ก็แลที่ว่า ธรรมหมวด ๔ มี ปฏิปทา ๔ เป็นต้น ซึ่งจักขึ้นแสดงต่อไปใน
กัณฐกัณฐ ได้แก่ ปฏิปทา ๔ ปฏิปทาอีก ๔ บทแห่งธรรม ๔ ธรรมสมา-
ทาน ๔ ธรรมขันธ ๔ อธิษฐาน ๔ บัญหาพยากรณ์ ๔ กรรม ๔ ธรรม
ที่ควรทำให้แจ้ง ๔ โอชะ ๔ โยคะ ๔ วิสัฏฺฐโยคะ ๔ คันถะ ๔ อุปาทาน ๔
กามินิ ๔ ซึ่งพระสารีบุตรเถระเจ้าได้แสดงไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย ในสังคิตฺตสูตรที่ ๑๐
คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค ด้วยวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ปฏิปทา ๔ นั้น ได้แก่ การปฏิบัติ ๔ คือ การปฏิบัติยากตรัสรู้ได้ช้า •
การปฏิบัติยากตรัสรู้ได้เร็ว • การปฏิบัติง่ายตรัสรู้ช้า • การปฏิบัติง่ายตรัสรู้
ได้เร็ว •

อีกอย่างหนึ่ง ปฏิปทา ๔ นั้น ได้แก่ การปฏิบัติไม่อดทน • การปฏิบัติ
อดทน • การปฏิบัติผกผัน • การปฏิบัติระงับ •

บทแห่งธรรม ๔ นั้น ได้แก่ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น • ความ
ไม่ปองร้าย • ความระลึกรชอบ • ความตั้งใจมั่นชอบ •

ธรรมสมาทาน ๔ นั้น ได้แก่ การทำกรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไป • ได้แก่ การทำกรรมที่เป็นทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป • ได้แก่ การทำกรรมที่เป็นสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป • ได้แก่การทำกรรมที่ได้สุขในปัจจุบัน และได้สุขเป็นวิบากต่อไป •

ธรรมชั้น ๔ นั้น ได้แก่ สิลชั้น คือ หมวดศีล • สมาธิชั้น คือ หมวดสมาธิ • ปัญญาชั้น คือ หมวดปัญญา • วิมุตติชั้น คือ หมวดวิมุตติ •

ผล ๔ นั้น ได้แก่ วิชยผล กำลังความเพียร • สติผล กำลังสติ • สมาธิผล กำลังสมาธิ • ปัญญาผล กำลังปัญญา •

อธิษฐาน ๔ นั้น ได้แก่ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง คือ ปัญญา ความรอบรู้ • สัจจะ ความจริงใจ • จาคะ ความสละ • อปสมะ ความสงบ •

ปัญหาพยากรณ์ ๔ นั้น ได้แก่ ปัญหาที่ควรแก้ทีเดียว • ปัญหาที่ควรย้อนถามแล้วจึงแก้ • ปัญหาที่ควรจำแนกแล้วจึงแก้ • ปัญหาที่ควรพักไว้ •

กรรม ๔ นั้น ได้แก่ กรรมดำให้ผลดำ • กรรมดำให้ผลขาว • กรรมทั้งดำและขาว ให้ผลทั้งดำและขาว • กรรมทั้งไม่ดำไม่ขาว ซึ่งให้ผลทั้งไม่ดำไม่ขาว ซึ่งเป็นเหตุให้สิ้นกรรม •

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ อย่างนั้น คือ ปุพเพนิวาสานุสสติ ความระลึกได้ถึงชาติก่อนภพก่อน • จตูปปาตญาณ คือ ความรู้จักจุติปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย • วิโมกข์ ๔ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยกาย • ความสนทนาสวาทหลาย •

โอฆะ ๔ นั้น ได้แก่ กามโอฆะ คือ กาม • ภวโอฆะ คือ ภพ • ทิฏฐิโอฆะ คือ ทิฏฐิ • อวิชชาโอฆะ คือ อวิชชา •

โยคะ ๔ นั้น ได้แก่ เครื่องเกาะเกี่ยว ๔ คือ กาม • ภพ • ทิฏฐิ • อวิชชา •

วิสังโยคะ ๔ นั้น คือ ความปราศจากเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อันได้แก่ ความปราศจากกาม • ความปราศจากภพ • ความปราศจากทิฏฐิ • ความปราศจากอวิชชา •

กัมมกะ ๔ นั้น ได้แก่ ธรรมอันเป็นเครื่องขึงเหยียด ๔ อย่าง คือ อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น • พยาบาท ความปองร้ายผู้อื่น • สัลลพตปรามาส

ความปรารถนาที่พบสมบัติในข้างหน้าด้วยศัลและข้อวัตร ๑ สัจจาภินเวส ความถือว่า
สิ่ง^{๒๔}เป็นมาของจริง ๑

อุปโลกน ๔ นั้น ได้แก่ ๔ มโนมัย ๔ คือ ความถ่อมมั่นในกาม ๑ ความ
ถ่อมมั่นในภว^{๒๕} ๑ ความถ่อมมั่นในศีลและข้อวัตร ๑ ความถ่อมมั่นถ้อยคำของตน ๑

กำเนิด ๔ นั้น ได้แก่ กำเนิดเกิดจากไข่ ๑ กำเนิดเกิดจากท้องมารดา ๑
กำเนิดเกิดจากเหงื่อไคล ๑ กำเนิดเกิดขึ้นเอง ๑ ดังนี้ ของตนเองในความในธรรม
หมวด ๔ ไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

๑. ความในอรรถกถา แห่งสังคาลกสูตร คัมภีร์สมังคลวาลสินี
ว่า การปฏิบัติไม่อดทนนั้น ได้แก่การไม่อดทนต่อความหนาวเป็นต้น ในเวลา
ทำความเพียรอย่างสูง ๆ คำว่า การปฏิบัติอดทนนั้น ได้แก่การปฏิบัติอดทนต่อ
ความหนาวเป็นต้น ในเวลาทำความเพียรอย่างสูง ๆ คำว่า การปฏิบัติฝึกฝน
นั้น ได้แก่การฝึกฝนอินทรีย์ ๆ คำว่า การปฏิบัติระงับนั้น ได้แก่การระงับ
วิตกที่เป็นกุศล มีกามวิตกเป็นต้น

คำว่า บทแห่งธรรมนั้น ได้แก่ส่วนแห่งธรรม ๆ คำว่า ความไม่
เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นนั้น ได้แก่ความไม่โลภ หรือฉาน วิบัสสนา มรรค
ผล นิพพาน ที่บุคคลได้ด้วยความไม่โลภ ๆ คำว่า ความไม่ปองร้ายผู้อื่นนั้น
ได้แก่ความไม่โกรธ หรือฉาน วิบัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่ได้ด้วย
ธรรม มีเมตตาเป็นหัวหน้า ๆ คำว่า ความระลึกชอบนั้น ได้แก่สติที่ตั้งอยู่
หรือฉาน วิบัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่ได้ด้วยธรรม มีสติเป็นหัวหน้า
คำว่า ความตั้งใจมั่นชอบนั้น ได้แก่สมาบัติ คือ ฉาน วิบัสสนา มรรค ผล
นิพพาน ที่ได้ด้วยสมาบัติ^{๒๖} อีกอย่างหนึ่ง ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นนั้น
หมายถึงความไม่โลภ^{๒๗} ที่บุคคลได้โดยมกุฏ ๑๐ ๆ ความไม่ปองร้าย ก็หมายความว่า
เมตตา^{๒๘} ที่บุคคลได้ด้วยความเมตตา^{๒๙} ๆ ความระลึกชอบนั้น ก็ได้แก่ฉาน
เป็นต้น ที่บุคคลได้โดยอินทรีย์ ๑๐ และความใส่ใจในความนี้กว่า อาหารเป็น
ของเก่าเกลียด ๑ ความตั้งใจมั่นชอบนั้น ได้แก่กามเป็นต้น ที่บุคคลได้ด้วย
กสิณ ๑๐ และอภิสมาเสติกรรมฐาน

สมาทาน ๔ ซึ่งได้แก่การทำกรรม ๔ นั้น มีคำอธิบายว่า ข้อที่ ๑ ได้แก่ การปฏิบัติของพวกอเจลล คือ พวกนักบวชที่ไม่มุ่งผ้า ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่การ ประพฤติพรหมจรรย์ของพวกกิเลสกล้า ซึ่งไม่อาจถือเอาความเป็นพระอรหันต์ได้ แล้ว ก็ร้องไห้เสียใจ ฯ ข้อที่ ๓ ได้แก่ความดื่มกามรส ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่ศาสน- พรหมจรรย์ของผู้ไม่ได้ปัจจัย ๔ แต่มีความสุขด้วยอำนาจฌานและวิปัสสนา

คำว่า ธรรมชั้นนั้น หมายความว่าคุณ ๑ หมายความว่าหมื่น ๑ ฯ คำว่า สิลชั้นนั้น หมายศีลคุณ คือ ผลแห่งศีล ฯ ถึงแม้ในบทที่เหลือ ก็เหมือนกัน ฯ เป็นอันว่า ชั้น นั้น หมายผลแห่งธรรม ๕ หรือคุณแห่งธรรม ๕ เหมือนกับคำว่า คุณแห่งศีล

คำว่า พละนั้น แปลว่า กำลัง ฯ ที่เรียกว่ากำลังนั้น เพราะหมายความว่า เป็นเครื่องค้า และหมายความว่าไม่หวั่นไหว ฯ ด้วยเหตุว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่หวั่นไหวด้วยธรรมที่เป็นมัจฉิก มีความเกียจคร้าน เป็นต้น ฯ พละทั้งหมดนั้น เป็นทั้งโลกีย์ และโลกุตระ ด้วยอำนาจสมณะวิปัสสนา และมรรค

คำว่า อธิ ในคำว่าอธิฐานนั้น เป็นแต่เพียงอุปสรรคเท่านั้น ฯ เมื่อว่า โดยใจความแล้ว ก็คือ ได้แก่ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งบุญผู้ยังด้วยคุณนั้น ฯ คำว่า บุญญาในอธิฐานธรรมข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่บุญญาอันเกิดจากมรรคผล ฯ คำว่า สัจจะ ความจริงอันเป็นข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่วิจัสสัจจะ คือ ความจริงวาจา ฯ คำว่า จาคะ คือ ความสละอันเป็นข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่ความสละอามิส ฯ อุปสมะ คือ ความสงบอันเป็นข้อที่ ๔ นั้น ได้แก่ความสงบกิเลส ฯ อีกนัยหนึ่ง คำว่า บุญญานัน หมายบุญญาที่รู้จักกรรม บุญญาวิปัสสนา จนกระทั่งถึงบุญญาอันเกิด จากมรรคผล ฯ สัจจะนั้น หมายวิจัสสัจจะ ตลอดถึงนิพพานอันเป็นปรมัตต- สัจจะ ฯ การสละนั้น หมายการสละอามิส ตลอดจนการสละกิเลสด้วยมรรค อันเลิศ ฯ การสงบนั้น หมายความสงบกิเลสด้วยสมาบัติ ๘ จนกระทั่งถึง สงบกิเลสด้วยมรรคอันเลิศ ฯ อีกอย่างหนึ่ง บุญญานัน หมายบุญญาอันเกิด จากอรหัตผล ฯ สัจจะนั้น หมายปรมัตตสัจจะ ฯ ส่วนปัญหาพยากรณ์นั้น มีพิสดารอยู่ในมหาปเทศกถา

คำว่า กรรมค้ำนั้น ได้แก่ อกุศลกรรมมต ๑๐ ๑ คำว่า ให้ผลค้ำนั้น คือ ให้เกิดในอบาย ๑ คำว่า กรรมขานนั้น ได้แก่ กุศลกรรมมต ๑๐ ๑ คำว่า ให้ผลขานนั้น ได้แก่ ให้เกิดในสวรรค์ ๑ คำว่า กรรมทั้งค้ำทั้งขานนั้น ได้แก่ กรรมที่ปะปนกัน ๑ คำว่า ให้ผลไม่ค้ำไม่ขานนั้น คือ ให้ผลทั้งสุขและทุกข์ ๑ เพราะบุคคลทำกรรมที่ปะปนกันแล้ว ไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉาน มีเกิดเป็นช้าง ตัณมกคหฬหัตถ์ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น ด้วยอกุศล แล้วได้รับความสุขด้วย กุศลต่อไป ๑ ผู้ที่เกิดในราชตระกูลด้วยกุศลแล้ว ได้รับความทุกข์ด้วยอกุศล คือ ไปเป็นทวอย่าง ๑ คำว่า กรรมที่ไม่ค้ำไม่ขานนั้น ได้แก่ มรรคญาณ ๔ ๑ เพราะ มรรคญาณ ๔ ไม่ให้ผล คือ สุขและทุกข์ในโลก มีแต่ทำให้กรรมสิ้นไปเท่านั้น

คำว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ ธรรมที่ควรทำให้รู้แจ้งแจ่มแจ้ง และควรทำให้ได้ ๑ คำว่า วิโมกข์ ๔ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยกายนั้น หมายความว่า วิโมกข์ ๔ นั้น เป็นของที่ควรทำให้แจ้งด้วยนามกายที่เกิดกับดับพร้อม คือ ด้วย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า โหมนั้น ได้แก่ สภาวธรรมที่ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายจมอยู่ในวัฏสงสาร ๑ กามโหมนั้น ได้แก่ ความยินดีประกอบด้วยกามคุณ ๕ ๑ ภวโหมนั้น ได้แก่ ความพอใจในรูปภพ และอรูปภพ และความยินดีในฉาน ความยินดีประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ ๑ ทิฏฐิโหมนั้น ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒ ๑ คำว่า โยคะนั้น ได้แก่ ธรรมที่เกาะเกี่ยวไว้ในวัฏสงสาร ๑ คำว่า ความพราดจากเครื่องเกาะเกี่ยว คือ กามนั้น ได้แก่ อสุภกาม คือ การเพ่งอสุภเป็นอารมณ์ จนได้สำเร็จฉาน ครั้นได้สำเร็จฉานแล้ว ก็ทำกามนั้นให้เป็นที่ตั้ง แล้วได้สำเร็จอนาคามมรรค ๑ คำว่า การพราดจากเครื่องเกาะเกี่ยว คือ ภพนั้น ได้แก่ อรหัตมรรค ๑ คำว่า การพราดจากเครื่องเกาะเกี่ยว คือ ทิฏฐินั้น ได้แก่ โสตาปัตติมรรค ๑ คำว่า พราดจากเครื่องเกาะเกี่ยว คือ อวิชชานั้น ได้แก่ อรหัตมรรค

คำว่า คันถะ ซึ่งแปลว่า เครื่องขึงเข็นนั้น ได้แก่ สิ่งที่ทำให้ขึงกาย ขึงใจ ๑ คำว่า ความถือว่าสิ่งนั้นเป็นของจริงนั้น ได้แก่ อทิฏฐิ ๑๐ มีความเห็นว่า โลกมีที่ สุดเป็นตน ว่าเป็นของจริงของแท้ นอกนั้นไม่จริงไม่แท้

คำว่า อุปาทานนั้น ได้แก่ความถ่มนํ้า ๗ คำว่า กามนั้น ได้แก่ความ
ยินดี ๗ เพราะความยินดีนั้นเรียกว่าเป็นอุปาทาน เพราะเป็นเหตุให้ยึดถือ ๗
คำว่า ทิฏฐินั้น ได้แก่มิจฉาทิฏฐิ ๗ คำว่า การถ่มนํ้าศีลและข้อวัตรนั้น ได้แก่
การถ่มนํ้าว่า ความบริสุทธิ์ของมมด้วยศีลและข้อวัตรนั้น ๗ คำว่า การถ่มนํ้า
ถ้อยคำว่า ตัวตน นั้น ได้แก่การกล่าวว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นตัวตน และการถ่มนํ้า
สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นตัวตน

คำว่า กำนันเกิดในฟองไข่นั้น ได้แก่พวกสัตว์ที่เกิดอยู่ในฟองไข่ ๗
คำว่า สัตว์ที่เกิดในเหงื่อโคลนนั้น ได้แก่สัตว์ซึ่งเกิดในที่นอน และเกิดในปลาเน่า
 เป็นต้น ๗ คำว่า เกิดขึ้นเองนั้น ได้แก่พวกที่เป็นเหมือนกับมาโผล่ขึ้นด้วย
กำลังเร็ว ๗ จำพวกที่เกิดในเหงื่อโคลนและเกิดขึ้นเองนั้น มีทั้งเทพยดาและ
มนุษย์ แต่ว่าแปลกกัน คือ เทพยดาและมนุษย์ที่เกิดในเหงื่อโคลนนั้น ย่อมเป็นเด็ก
อ่อน ๆ ไปก่อน ๗ เทพยดาและมนุษย์ที่เกิดขึ้นเองนั้น เมื่อเกิดขึ้นก็เติบโตเท่ากับ
มีอายุ ๑๖ ปี ที่เดียว ๗ กำนัน ๔ ย่อมมีในมนุษย์และภุมมเทพยดา ตลอดถึงสัตว์
คิริฉณาน มีครุฑและนาค เป็นต้น เพราะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้
ว่า พวกครุฑที่เกิดจากฟองไข่ ย่อมมีอายุที่เกิดจากฟองไข่ได้ แต่ไม่อาจมีอายุ
ที่เกิดในท้องมารดาและที่เกิดในเหงื่อโคลนที่เกิดขึ้นเองเป็นต้นได้ ๗ เทพเจ้าชั้นสูง
นับแต่เทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกาก็ไป เป็นจำพวกที่เกิดขึ้นเองทั้งนั้น ๗ กำนัน
๔ นั้น ย่อมมีทั้งสัตว์นรกและเปรต คึงมี สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความที่ควรขยายต่อไป
กล่าวคือ หมวดธรรมที่แสดงมาแล้วนั้น ที่ควรยกขึ้นขยายอีก มีแต่กรรม ๔ เท่านั้น
เพราะเป็นของที่บุคคลทำอยู่เสมอ เมื่อไม่รู้ว่าจะอย่างไรเป็นกรรมอย่างไร ก็จะไม่
รู้จักเลือกทำ จะทำไปสับสนสับสน ซึ่งจะพาตนให้ชั่วบ้าง ดีบ้าง ให้สุขบ้าง ทุกข์บ้าง
เมื่อรู้เสียแล้ว ก็จะได้เลือกทำแต่กรรมที่ดี เพราะฉะนั้น จึงจักได้ขยายคำว่า
กรรม ๔ นั้น ออกไปอีก กล่าวคือ กรรม ๔ นั้น ในพระบาลีว่า กรรมดำให้ผล
ดำ ๑ กรรมขาวให้ผลขาว ๑ กรรมทั้งดำทั้งขาว ให้ผลทั้งดำทั้งขาว ๑ กรรม

ไม่ดำไม่ขาว ให้ผลไม่ดำไม่ขาว ๑ ๑ กรรมดำให้ผลดำนั้น ในอรรถกถาว่า
 ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ให้เกิดในอบาย ๑ ๑ กรรมขาวให้ผลขาวนั้นว่า ได้แก
 กุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ให้เกิดในสวรรค์ ๑ ๑ กรรมทั้งดำทั้งขาว ให้ผลทั้งดำทั้งขาว
 นั้น ได้แก่การทำความปนกัน ซึ่งให้ผลทั้งสุขและทุกข์ แล้วท่านยกตัวอย่าง
 ช้างต้นมงคลหัตถิของพระเจ้าแผ่นดิน และพระราชชนิน্দแสดงไว้ ๑ ๑ กรรมที่
 ไม่ดำไม่ขาวนั้น ท่านว่าได้แก่มรรคญาณ ๘ ๑ ตามคำของพระอรรถกถาจารย์
 ทักขิณแสดงแล้ว ได้ใจความว่า กรรมดำให้ผลดำนั้น ได้แก่ความชั่วทั้งสน
 ที่ให้ผลเป็นทุกข์ เพราะเมื่อได้รับทุกข์แล้ว ใจก็เศร้า หน้าก็ดำ ๑ ๑ กรรมขาว
 ให้ผลขาวนั้น ได้แก่ความดีทั้งสนที่ให้ผลเป็นสุข เพราะเมื่อบุคคลได้สุขแล้ว
 ใจก็ใส หน้าก็ขาว ๑ ๑ กรรมทั้งดำทั้งขาว ให้ผลทั้งดำทั้งขาวนั้น ได้แก่ความชั่ว
 และความดีที่หารวมกันไป เช่น การทำปาณาติบาต กับการให้ทานรวมกันใน
 คราวเดียว เช่น ฆ่าสัตว์ทำบุญเป็นต้น การฆ่าสัตว์นั้น เป็นกรรมดำ ข่อมให้ผลดำ
 คือ ทุกข์ การทำบุญนั้น เป็นกรรมขาว ข่อมให้ผลขาว คือ สุข ๑ ๑ เมื่อกรรม
 ทั้ง ๒ นั้นให้ผล ก็นำบุคคลนั้นให้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง
 เมื่อไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้รับความสุข เมื่อไปเกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับความ
 สุขและความทุกข์ปนกันไป คือ ผลแห่งการฆ่าสัตว์นั้น ทำให้เกิดเป็นสัตว์ดิรั
 จฉาน หรือเกิดเป็นมนุษย์ที่มีอายุสั้น ๑ ๑ ผลที่ให้ทานนั้น ทำให้เกิดเป็นสัตว์
 ดิรัจฉานที่ได้รับความสุข เช่น เป็นช้างพระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น หรือ
 เป็นพระราชามีอายุน้อยอายุสั้นเป็นต้น ๑ ๑ การที่ทำบาป ทำบุญ ในคราวเดียวกัน
 นั้น ข่อมได้รับทั้งทุกข์และสุขปนกันไป ดังที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้ว เพราะฉะนั้น
 ผู้ที่ต้องการสุขอย่างเดียว ก็ให้ทำแต่บุญอย่างเดียว ไม่ควรเกาะเกี่ยวกับบาป
 กล่าวคือ ในเวลาจะทำบุญ เช่น ให้ทาน หรือรักษาศีล เจริญภาวนา สดับฟังพระธรรม
 เทศนา ก็ควรให้ทานแต่ของที่บริสุทธิ์ และให้ด้วยน้ำใจบริสุทธิ์ อย่าให้ด้วย
 ความเกลียดความโกรธ เหมือนกับเปรตอ้อยเป็นตัวอย่างฉะนั้น กล่าวคือ เปรต
 อ้อยนั้น เมื่อชาติเป็นมนุษย์ ได้ให้อ้อยแก่เด็กคนหนึ่งด้วยความโกรธ กล่าวคือ
 วันหนึ่ง มีบุรุษผู้หนึ่งแบกมัตถอ้อยไปตามมรรคา มีบุรุษอีกคนหนึ่งพาเด็กซึ่งเป็น
 บุตรของตนเดินไปตามหลัง เด็กนั้นได้ร้องให้อ้อยจากนั้นอ้อย บิดาของเด็กนั้นก็ได

ตะโกนขออภัยบรมชนนั้นเป็นหลายครั้ง แต่บรมชนนั้นก็ทำเป็นไม่ได้ยิน เมื่อบรมชนตะโกนขอหนักขึ้น จึงกระซกอภัยโยนกลับหลังไปให้ล้าหนึ่ง เวลาตายแล้ว ได้ไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในทิพยอุทยานอันเต็มไปด้วยอภัยทิพย์ แต่กินไม่ได้ ถึงแม้ว่าจะอยากกินสักเท่าไรก็กินไม่ได้ เวลาเข้าไปใกล้อภัยกอไหน ใบอภัยกอนั้นก็ปรากฏเป็นหอกดาบ เปรตคนนั้น ได้ทนทุกข์ด้วยความอยากอภัยอยู่ตลอดกาลนาน ครั้นมาถึงพุทธกาล แห่งพระพุทธเจ้าของทั้งหลายนี้ พระโมคคัลลาน์จึงไปพบเปรตคนนั้นเข้า ได้ถามทราบบุพกรรมของเปรตนั้นแล้ว ก็ให้เปรตคนนั้นถืออภัยตามหลังท่านไปถวายพระพุทธเจ้า ที่พระเชตวันวิหาร เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยแล้ว เปรตคนนั้นก็สนกรรม ได้กลายเป็นเทพบุตร มีทิพยอุทยานอันเต็มไปด้วยอภัยแล้วบริโภคน้ำได้ตามปรารถนา เพราะฉะนั้นจึงว่า เมื่อจะให้ทาน ก็จงให้แก่ของที่บริสุทธ์ อย่าฆ่าเขามาให้ทาน อย่าขโมยเขามาให้ทาน อย่าฉ้อโกงเขามาให้ทาน และจงให้ทานด้วยใจบริสุทธ์ จึงจักได้ผลดี ถึงแม้ว่าจะรักษาศีล เจริญภาวนา สดับฟังพระธรรมเทศนา เป็นต้น ก็ควรทำด้วยใจบริสุทธ์ อย่าทำด้วยความโกรธ ความเกลียด หรือความขัดแค้นต่อผู้หนึ่งผู้ใด จึงจักได้รับแต่ผลอันดี มีแต่ความสุข ไม่มีทุกข์ปะปน ทั้งจงพยายามปฏิบัติตามอริยอัฏฐังคิกมรรค จงทุกคนไป เพื่อให้ได้ประสบมรรคญาณทั้ง ๔ อันไม่เป็นกรรมค้ำกรรมขาว อันไม่ให้ผลทั้งทุกข์และสุขในโลกอีกต่อไป จักให้แต่ผลอันเป็นสุขฝ่ายเดียวในนฤพาน ในอนาคตกาลภาคหน้า ของคกระแสธรรมเทศนาเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๙

คัมภีร์ทิมนิกายปาฎิกวรรค

สังคีสสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๔ มีการลงสู่ครรภ์เป็นต้น

จตสุโส คพฺภาวกฺกนฺติโย อีธวฺโส เอกจฺโจ อสมฺปชาโน มาตุ กุจฺฉิ
โอกฺกมฺติ อสมฺปชาโน มาตุ กุจฺฉิสฺมี ชาติ อสมฺปชาโน มาตุ กุจฺฉิสฺมา นิกฺขมฺติ
อํ ปจฺมา คพฺภาวกฺกนฺติ ฯ ปุณฺ จปริ ธวฺโส อีธจฺโจ สมฺปชาโน มาตุ
กุจฺฉิ โอกฺกมฺติติ

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงสังคีสสูตร กัณฑ์ที่ ๗๙ ว่าด้วยกรรมหมวด ๔
มีการลงสู่ครรภ์เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ก็แลกรรมหมวด ๔ ซึ่งจักแสดงในกัณฑ์นี้ คือ การลงสู่ครรภ์ ๔ การ
ได้อัตภาพ ๔ ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาทาน ๔ สังคหวัตถุ ๔ โวหารที่
ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ๔ โวหารของพระอริยเจ้า ๔ ไม่ใช่โวหารของพระอริย-
เจ้า ๔ โวหารของพระอริยเจ้าอีก ๔ ไม่ใช่โวหารของพระอริยเจ้า ๔ โวหารของ
พระอริยเจ้าอีก ๔ บุคคล ๔ บุคคลอีก ๔ บุคคลอีก ๔ บุคคลอีก ๔ ดังนี้ ฯ
มีเนื้อความในพระบาลี แห่งสังคีสสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทิมนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยก
ขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย การลงสู่ครรภ์มี ๓ คือ บางคนในโลกนี้ เวลาเข้าสู่
ท้องมารดาไม่รู้สึกตัว เวลาอยู่ในท้องมารดาก็ไม่รู้สึกตัว เวลาออกจากท้องมารดา
ก็ไม่รู้สึกตัว อันนั้นเป็นการลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๑ ฯ บางคนเวลาลงสู่ครรภ์มารดา
รู้สึกตัว แต่เวลาอยู่ในครรภ์มารดาไม่รู้สึกตัว เวลาออกจากครรภ์มารดาก็ไม่
รู้สึกตัว อันนั้นเป็นการลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๒ ฯ บางคนเวลาลงสู่ครรภ์มารดา
รู้สึกตัว อยู่

ในกรรมมารดากรัสกตัว แต่เวลาออกจากกรรมมารดาไม่รัสกตัว อันเป็นการ
ลงสักรรภ์ข้อที่ ๓ ๑ บางคนลงสักรรภ์มารดากรัสกตัว อยู่ในกรรมมารดากรัส
กตัว ออกจากกรรมมารดากรัสกตัว อันเป็นการลงสักรรภ์ข้อที่ ๔

การได้อัตภาพ ๔ นั้น คือ การได้อัตภาพเพราะความจงใจของตนอย่างเดียว
ไม่ใช่เพราะความจงใจของผู้อื่น ๑ การได้อัตภาพเพราะความจงใจของผู้อื่นอย่าง
เดียว ไม่ใช่เพราะความจงใจของตน ๑ การได้อัตภาพเพราะความจงใจของตน
ด้วย เพราะความจงใจของผู้อื่นด้วย ๑ การได้อัตภาพไม่ใช่เพราะความจงใจของตน
และไม่ใช่เพราะความจงใจของผู้อื่น ๑

ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาทาน ๔ นั้น คือ ทักษิณาทานที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก
ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฎิคาหก ๑ ทักษิณาทานที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฎิคาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่าย
ทายก ๑ ทักษิณาทานที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฎิคาหก ๑ ทักษิณาทาน
ที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฎิคาหก ๑

สังคหวัตถุ ๔ นั้น ได้แก่การให้ปัน ๑ การกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รัก ๑ การ
ทำให้เป็นประโยชน์ ๑ การทำตนเสมอ ๑

โวหารที่ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ๔ นั้น ได้แก่ การกล่าวเท็จ ๑ การกล่าว
ส่อเสียด ๑ การกล่าวหยาบคาย ๑ การกล่าวทำลายประโยชน์ ๑

โวหารของพระอริยเจ้า ๔ นั้น ได้แก่ การกล่าวงดเว้นจากคำเท็จ ๑ การ
กล่าวงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑ การกล่าวงดเว้นจากคำหยาบคาย ๑ การกล่าว
งดเว้นจากคำทำลายประโยชน์ ๑

โวหารที่ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า อีก ๔ นั้น ได้แก่สิ่งที่ไม่เห็นกล่าวว่า
เห็น ๑ สิ่งที่ไม่ได้ยินกล่าวว่าได้ยิน ๑ สิ่งที่ไม่ทราบกล่าวว่าทราบ ๑ สิ่งที่ไม่รู้
กล่าวว่ารู้ ๑

โวหารพระอริยเจ้าอีก ๔ นั้น ได้แก่สิ่งที่ไม่เห็นกล่าวว่าไม่เห็น ๑ สิ่งที่ไม่ได้ยิน
กล่าวว่าไม่ได้ยิน ๑ สิ่งที่ไม่ทราบกล่าวว่าไม่ทราบ ๑ สิ่งที่ไม่รู้กล่าวว่าไม่รู้ ๑

โวหารที่ไม่ใช่ของพระอริยเจ้าอีก ๔ นั้น ได้แก่สิ่งที่เห็นกล่าวว่าไม่เห็น ๑
สิ่งที่ได้ยินกล่าวว่าไม่ได้ยิน ๑ สิ่งที่ไม่ทราบกล่าวว่าไม่ทราบ ๑ สิ่งที่ไม่รู้กล่าวว่า
ไม่รู้ ๑

โวหารของพระอริยเจ้าอีก ๔ นั้น ได้แก่ว่าเห็นกล่าวว่าเห็น • สิ่งที่ได้ยินกล่าวว่าได้ยิน • สิ่งที่ได้ทราบกล่าวว่าทราบ • สิ่งที่ได้รู้กล่าวว่ารู้ •

บุคคล ๔ จำพวกนั้น ได้แก่จำพวกที่ทำตนให้เดือดร้อน พยายามทำตนให้เดือดร้อน • จำพวกที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน • จำพวกที่ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทำตนให้เดือดร้อน และทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน • จำพวกที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทำตนให้เดือดร้อน และไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน • จำพวกสุดท้ายนี้เป็นจำพวกที่ไม่มีความประสงค์สิ่งใด เป็นจำพวกที่ดับความเร่าร้อนแล้ว เป็นจำพวกที่มีแต่ความเย็นแล้ว เป็นจำพวกที่สวายนแต่ความสุข เป็นจำพวกที่อยู่ด้วยตนเองเป็นพรหม

บุคคลอีก ๔ จำพวกนั้น ได้แก่ จำพวกที่ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ตนอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับผู้อื่น • จำพวกที่ปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์ผู้อื่นอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับตน • จำพวกที่ปฏิบัติเพื่อให้เป็นทั้งประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น • จำพวกที่ไม่ปฏิบัติเพื่อให้เป็นทั้งประโยชน์ตน และทั้งประโยชน์ผู้อื่น •

บุคคลอีก ๔ จำพวกนั้น ได้แก่ จำพวกที่มีตมมาแล้วมีตต่อไปอีก • จำพวกที่มีตมาแล้ว สว่างต่อไป • จำพวกที่สว่างมาแล้ว มีตต่อไป • จำพวกที่สว่างมาแล้ว สว่างต่อไป •

บุคคลอีก ๔ จำพวกนั้น ได้แก่ สมณะที่ไม่หวั่นไหว • สมณะคอกปทุม • สมณะคอกปณทริก • สมณะสุขุมาลในจำพวกสมณะทั้งหลาย •

เมื่อพระสารีบุตรเถรเจ้า จำแนกธรรมหมวด ๔ ดังที่ยกขึ้นแสดงมาให้ภิกษุทั้งหลายฟังแล้ว จึงกล่าวว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมหมวด ๔ เหล่านี้ไว้ถูกต้องแล้ว พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาธรรมหมวด ๔ นี้ ให้ถูกต้องกัน ไม่ควรกล่าวให้ผิดกันในธรรมหมวด ๔ เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ถาวร ให้สำเร็จประโยชน์สุข แก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยธรรมหมวด ๔ ซึ่งควรสังคายนาเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคิตสูตร คัมภีร์สมังควลาสินี ว่า การได้อัตภาพที่ ๑ นั้น ได้แก่ การได้อัตภาพของพวกเทพยดาที่มัวเมาในการเล่น และที่โกรธเคืองกัน ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่ การได้อัตภาพของสัตว์ มีแกะเป็นต้น ที่ถูก คนทั้งหลาย มีคนฆ่าแกะเป็นต้น ฆ่าเสียซึ่งหัวใจ ฯ ข้อที่ ๓ ได้แก่ การได้อัตภาพ ของเทวดา ที่คิดร้ายต่อกัน ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่ การได้อัตภาพของเทวดาชั้นสูงขึ้นไป เริ่มแต่ชนจาตุมมหาราชกาเป็นต้น ฯ เพราะเทวดาชั้นสูงนั้น ไม่ได้ตายด้วยเจตนา ของตนและของคนอื่น

คำว่า ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาทานนั้น อธิบายว่า ทานกับทักษิณานั้น ได้แก่ สิ่งอันเดียวกัน แต่ความบริสุทธิ์ และไม่บริสุทธิ์นั้นต่างกัน คือ ถ้าทายก เป็นผู้มีศีล และให้ของที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่ปฏิคาหกผู้ไม่มีศีล ก็เรียกว่า บริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก เช่น ทักษิณาทานของพระเวสสันดร มหาราชเป็นต้น ฯ ถ้าปฏิคาหกมีศีล ส่วนทายกไม่มีศีล ก็เรียกว่าบริสุทธิ์ ฝ่ายปฏิคาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก เช่น กับทักษิณาทานของนายโจรฆาต ฯ ถ้าทั้งสองฝ่ายไม่มีศีลเหมือนกัน ของที่ให้ก็เกิดขึ้นโดยชอบธรรม ก็เรียกว่า ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิคาหก ฯ ถ้ามีศีลทั้ง ๒ ฝ่าย และของที่ให้ ก็เป็นของที่ได้มาโดยทางชอบธรรม ก็เรียกว่า บริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่าย ทายกและฝ่ายปฏิคาหก ฯ คำว่า สังคหัตถ์นั้น ได้แก่ เหตุแห่งการสงเคราะห์ ฯ สังคหัตถ์นั้น ได้แสดงมาแล้วในพระสูตรก่อน ๆ นั้น

คำว่า โวหารที่ไม่ใช่ของพระอริยเจ้านั้น หมายถึงคำพูดของคนลามกเลวทราม ฯ คำว่า โวหารของพระอริยเจ้านั้น หมายถึงคำพูดของคนดีที่มีสุจริตประจำกาย วาจา จิต ฯ คำว่า กล่าวว่าเป็นนั้น ได้แก่ กล่าวว่าเป็น ขำพเจ้าได้เห็น ฯ ในข้อที่ ว่าด้วยโวหารนี้ ขอให้ทราบใจความด้วยเจตนาที่พูดออกไป

บุคคลที่ทำตนให้เดือดร้อน และประจบประแจง ๆ ซึ่งการทำตนให้เดือดร้อน นั้น ได้แก่ พวกขี้เปลือย คือ นักบวชที่ไม่บิณฑบาต ห่มผ้า อันเป็นนักบวชภายนอก

พระพหุศาสนา ฯ พวกที่^{๕๕}ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนนั้น ได้แก่ พวกทำปาณาติบาต เลี้ยงชีพ มีพวกฆ่าแกะขายเป็นต้น ฯ พวกที่^{๕๖}ทำทั้งตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนนั้น ได้แก่ พวกฆ่าสัตว์บูชาบุญ ฯ พวกที่ไม่^{๕๗}ทำทั้งตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนนั้น ได้แก่ พวกปฏิบัติชอบในพระพหุศาสนา

พวกที่ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ตนอย่างเดียวกัน ได้แก่ พวกที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้นด้วยตนเองเท่านั้น ไม่ชักนำผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม มีศีลเป็นต้น เหมือนกับพระวัคคิเถระเจ้า เป็นตัวอย่าง ฉะนั้น ฯ พวกที่ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ผู้อื่นอย่างเดียวกัน ได้แก่ พวกที่ชักนำผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม มีศีลเป็นต้น ไม่เลี้ยวใจของตนว่า จะมีศีลเป็นต้นหรือไม่ ส่วนตนเป็นผู้ไม่มีคุณธรรม มีศีลเป็นต้น เหมือนพระอุปนันทเป็นตัวอย่าง ฉะนั้น ฯ พวกที่ไม่^{๕๘}ทำให้เป็นประโยชน์ทั้งตนและผู้อื่นนั้น ได้แก่ พวกที่ไม่^{๕๙}ทำตนของตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม มีศีลเป็นต้น และไม่ชักนำคนอื่นให้ตั้งอยู่ในธรรม มีศีลเป็นต้น เหมือนกับพระเทวทัตเป็นตัวอย่าง ฉะนั้น พวกที่^{๖๐}ทำให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ได้แก่ พวกที่^{๖๑}ทำตนของตนให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม มีศีลเป็นต้นด้วย ชักนำคนอื่นให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม มีศีลเป็นต้นด้วย เหมือนกับพระมหากัสสปเถระเจ้า ฉะนั้น

คำว่า คนที่^{๖๒}หมดมาแล้ว มีต่อไปนั้น ได้แก่ คนที่เกิดในตระกูลอันต่ำช้า เลวทราม เป็นตระกูลที่หาเลี้ยงชีพได้ยาก มีตระกูลคนจัญจาลเป็นต้น แล้วทำทุจริตทั้ง ๓ อีกต่อไป ฯ พวกที่^{๖๓}หมดมาแล้ว สว่างต่อไปนั้น ได้แก่ พวกที่เกิดในตระกูลที่ต่ำช้าเลวทราม แต่ได้ประพฤตีสุจริตทั้ง ๓ ฯ พวกที่สว่างแล้วมีต่อไปนั้น ได้แก่ พวกที่เกิดในตระกูลสูง มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ที่สมบูรณ์พละผลด้วยข้าวปลาอาหาร แต่ได้ทำทุจริตทั้ง ๓ ไว้ ฯ พวกที่สว่างมาแล้ว สว่างต่อไปอีกนั้น ได้แก่ พวกที่เกิดในตระกูลสูง มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร ทั้งได้ทำสุจริตทั้ง ๓ ไว้

คำว่า สมณะที่ไม่^{๖๔}หวนไหวนั้น ได้แก่ พระโสดาบัน เพราะพระโสดาบัน ย่อมไม่^{๖๕}หวนไหวเพราะถ้อยคำของคนอื่น เหมือนกับเสาเขื่อนซึ่งไม่^{๖๖}หวนไหวต่อลมทั้ง ๔ ทิศ ฉะนั้น ฯ คำว่า สมณะดอกปทุมะนั้น ได้แก่ พระสกทาคาม เพราะมีพระบาลีว่า บุคคลบางคนจะกลับมาสู่โลกนี้ เพียงอีกครั้งเดียว แล้วจักทำให้

สนทุกข บุคคลทว่าน เรียกว่า สมณะดอกลปทม ฯ คำว่า สมณะดอกลปทม
นั้น ได้แก่ พระอนาคามิ ฯ เพราะมีเนื้อความในพระบาลีว่า ผู้สนสังโยชน์
เบื้องต่ำ ๕ ประการ เรียกว่าสมณะปณจริก ฯ คำว่า สมณะสุขุมาลนั้น ได้
แก่พระอรหันต์ผู้ไม่มีกิเลสทั้งสน เพราะกิเลสทั้งสนเป็นเหตุให้หยาบช้ากล้าแข็ง
ทั้งมีเนื้อความในพระบาลีว่า ผู้ทสนาสวะทั้งหลาย เรียกว่าสมณะสุขุมาล ดังนี้ ฯ
ในกรรมหมวด ๔ นี้ มีกรรมอยู่ ๒๐๐ ข้อ ล้วนแต่มีเนื้อความย่อตั้งแสดงตาม
บาลี สนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่ควรขยายดังที่
แสดงมาแล้วนั้นออกไปอีก ตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ ผู้ที่ไม่รู้สึกตัวทั้ง
ในเวลาเข้าสู่ท้องมารดา และในเวลาอยู่ในท้องมารดา เวลาออกจากท้องมารดา
นั้น ได้แก่ ปุณฺชนทั้งสน เพราะปุณฺชนทั้งสน ย่อมไม่รู้สึกตัวในเวลาทั้ง ๓ นั้น เปรียบ
เหมือนกับการนอนหลับฉะนั้น คือ ธรรมดาปุณฺชนที่ไม่มีสตินั้น ย่อมไม่รู้สึกตัว
ทั้งในเวลากลับ และเวลาหลับ เวลาจะตื่นจากหลับ ฯ ผู้ที่รู้สึกตัวในเวลาเข้าสู่
ท้องมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวในเวลาอยู่ในท้องมารดา และเวลาออกจากท้องมารดานั้น
ได้แก่ พระอัครสาวกในบังฉิมชาติ คือ พระอัครสาวกทั้ง ๒ ในบังฉิมชาติสุดท้าย
นั้น ย่อมรู้ตัวว่าเราจะเข้าถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา เหมือนกับผู้มีสติสัมปชัญญะ
รู้สึกว่าจะหลับฉะนั้น ฯ ผู้ที่รู้สึกตัวใน ๒ เวลา คือ ในเวลากลับเข้าถือปฏิสนธิ
ในครรภ์มารดา และในเวลาอยู่ในครรภ์มารดานั้น ได้แก่ พระโพธิสัตว์เจ้า
ในชาติสุดท้าย ฯ ผู้ที่รู้สึกตัวทั้ง ๓ เวลา คือ ทั้งในเวลากลับเข้าถือปฏิสนธิ และ
ในเวลาอยู่ในครรภ์มารดา เวลาออกจากครรภ์มารดานั้น ได้แก่ พระสัพพัญญู
โพธิสัตว์เจ้าในบังฉิมชาติ

คำว่า การได้อัตภาพ ๔ อย่าง ซึ่งได้แสดงตามพระบาลี และอรรถกถา
แล้วนั้น กลับใจความว่า อย่างที่ ๑ หมายถึงจะตายด้วยความตั้งใจของตน แล้ว
ไปเกิดใหม่ ซึ่งได้แก่ พวกเทพยดาที่มัวเมาในการเล่น คือ เทวดาจำพวกนี้
ย่อมตายด้วยการมัวเมาในการเล่นของตัวเอง ฯ อย่างที่ ๒ ได้แก่ผู้ที่ตายด้วย

ความจงใจของผู้อื่น แล้วไปเกิดใหม่ เช่น สัตว์ที่ถูกฆ่าเป็นต้น ฯ อย่างที่ ๓ ได้แก่ผู้ตายด้วยเจตนาของตนด้วย ของคนอื่นด้วย ได้แก่พวกเทพยดาที่มีใจคิดร้ายต่อกัน คือ พวกนั้นมีใจคิดร้ายต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องจุติจากเทวสถาน ฯ อย่างที่ ๔ ได้แก่การจุติของเทพเจ้าชั้นสูง เริ่มแต่ชั้นจาตุम्मหาราชิกาเป็นต้นไป เพราะเทพเจ้าชั้นสูงนั้น ย่อมไม่จุติด้วยความจงใจของตนและของคนอื่น

คำว่า ทายกและปฏิคาหกนั้น มีอธิบายว่า ผู้ให้เรียกว่าทายก ผู้รับเรียกว่าปฏิคาหก ฯ ถ้าผู้ให้เป็นผู้มีศีล ผู้รับไม่มีศีล เรียกว่า การให้ทานนั้นบริสุทธ แต่ฝ่ายทายกเท่านั้น ฯ ถ้าผู้รับมีศีล ผู้ให้ไม่มีศีล ทานนั้นเรียกว่า บริสุทธฝ่ายผู้รับเท่านั้น ฯ ถ้าไม่มีศีลทั้ง ๒ ฝ่าย ก็เรียกว่า ไม่บริสุทธทั้ง ๒ ฝ่าย ฯ ถ้ามีศีลทั้ง ๒ ฝ่าย ก็เรียกว่าบริสุทธทั้ง ๒ ฝ่าย ฯ ทานที่บริสุทธทั้งสองฝ่าย เป็นทานที่มีผลานิสงส์อันล้นเหลือ เพราะฉะนั้น จึงมีการนิยมนับศีลก่อน แล้วจึงให้ทานในพระพุทธศาสนา

คำว่า สังคหัตถุ์นั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ได้แก่เหตุแห่งการสงเคราะห์ แต่ในธัมมัตถาธิบายว่า ได้แก่เครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน และได้เคยแสดงมาแล้วในสังคาลกสูตรนั้น

คำว่า โวหารนั้น ได้แก่ คำพูด หรือได้แก่การพูด ฯ คำพูด หรือการพูดนั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ เลวอย่างหนึ่ง ดีอย่างหนึ่ง อย่างเลวนั้น เรียกว่า ไม่ใช่โวหารของพระอริยเจ้า ฯ อย่างดีนั้น เรียกว่า เป็นโวหารของพระอริยเจ้า ฯ คำว่า อริยเจ้านั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ได้แก่สัปบุรุษ คือ ได้แก่คนที่มีศีลธรรมอันดี ส่วนข้อที่ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวกนั้น มีเนื้อความแจ่มแจ้งมาแล้วทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ยกขึ้นอธิบายอีกในธัมมัตถาธิบาย ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงทำตามข้อความตามที่ตนจำได้จากพระธรรมเทศนาภังค์นั้น ทั่วทุกคนไป สันนียเทศนาในภังค์นั้นเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๐

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคตสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๕ มีขันธ ๕ เป็นต้น

อุตถิ โข อวสุเต เตเน ภควตา ชานตา ปัสสตา อรหตา สมมาสม-
พุทเธน ปณฺณ ชมมา สมมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกายิตพฺพํ น วิวตฺติพฺพํ
ยถิทํ พุรหมจฺจริยํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฺภูจฺจิตํ ตทสฺส พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย
โลกานุกมฺปาย อุตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคตสูตร กัณฑ์ที่ ๘๐ ว่าด้วยกรรมหมวด ๕
มีขันธ ๕ เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ก็แลกรรมหมวด ๕ ซึ่งจักแสดงในกัณฑ์นี้ ได้แก่ขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕
กามคุณ ๕ กตติ ๕ มัจฉริยะ ๕ นีวรณ ๕ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สังโยชน์เบื้องบน ๕
สิกขาบท ๕ อภัพพฐาน ๕ ความฉิบหาย ๕ สัมปทา ๕ โทษแห่งความไม่มีศีล ๕
อันสงสย ๕ ซึ่งพระสารีบุตรเถระเจ้าได้แสดงไว้แก่ภิกษุทั้งหลายด้วยวาระพระบาลี
อันได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นว่า จักอนทธานทั้งหลาย กรรมหมวด ๕ ที่สมเด็จพระ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้
ถูกต้องแล้วนั้นมอญ พวกเราทั้งสัณเฑาะว์สังคายนาให้ถูกต้องกันในกรรมหมวด ๕ นั้น
เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ถาวร จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน ฯ กรรมหมวด ๕ นั้น คือ ขันธ ๕ ได้แก่ รูปขันธ ๑ เวทนาขันธ ๑
สัญญาขันธ ๑ สังขารขันธ ๑ วิญญาณขันธ ๑

อุปาทานขันธ ๕ นั้น ได้แก่ รูปุปาทานขันธ ๑ เวทนามุปาทานขันธ ๑ สัญญู-
ปาทานขันธ ๑ สังขารุปาทานขันธ ๑ วิญญาณุปาทานขันธ ๑

กามคุณ ๕ นั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่รู้สึกด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย อันเป็นที่ปรารถนาใคร่พอใจ

คติ ๕ นั้น ได้แก่ นรก . กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน . เปตวิสัย . มนุษย์ . เทพเจ้า .

มัจฉริยะ ๕ นั้น ได้แก่ ความตระหนี่อาวาส . ตระหนี่ตระกูล . ตระหนี่ลาภ . ตระหนี่วรรณะ . ตระหนี่ธรรม .

นิวรณ์ ๕ นั้น ได้แก่ ความรักใคร่พอใจในกามารมณ์ . ความปองร้าย . ความง่วงเหงาหาวนอน . ความฟุ้งซ่านรำคาญ . ความล่งเลสงสัย .

สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ นั้น ได้แก่ สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่า ฉัน ๕ เป็นร่างกายของตน . วิจิกิจฉา คือ ความล่งเลสงสัย . สัมพัตปราคาส คือ ความปรารถนาที่พหุสมบัติด้วยศีลและข้อวัตร . กามฉันท คือ ความพอใจในกามารมณ์ . พยาบาท คือ ความปองร้าย .

สังโยชน์เบื้องบน ๕ นั้น ได้แก่ รูปราคะ คือ ความยินดีในรูป . อรูปราคะ คือ ความยินดีในสิ่งที่ไม่มีรูป . มานะ คือ ความถือตัว . อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน . อวิชชา คือ ความไม่รู้ .

สิกขาบท ๕ นั้น คือ ปาณาติปาตาเวรมณี การงดเว้นจากปาณาติบาต . อทินนาทานาเวรมณี การงดเว้นจากอทินนาทาน . กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณี การงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร . มุสาวาทาเวรมณี การงดเว้นจากมุสาวาท . สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณี การงดเว้นจากสิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดความประมาท คือ น้าเมา อันได้แก่ สุราเมรัย

อภัพพฐาน ๕ นั้น ได้แก่ การที่ภิกษุผู้ส่นอาสวกิเลสแล้ว ไม่อาจทำร้ายชีวิตผู้อื่น . ไม่อาจถือเอาของที่ผู้อื่นไม่ให้ด้วยอาการขโมย . ไม่อาจส้องเสพเมถุนธรรม . ไม่อาจกลั่นกล่าวเท็จ . ไม่อาจบริโภคของที่สะสมไว้เหมือนเมื่อยังเป็นฆราวาสอยู่ .

ความฉิบหาย ๕ นั้น ได้แก่ ความฉิบหายญาติ . ความฉิบหายทรัพย์ . ความฉิบหายเพราะโรค . ความฉิบหายศีล . ความเสียทิฏฐิ . ๑ สัตว์โลกทั้งหลายย่อมไม่เกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความฉิบหายญาติ หรือความ

ฉิบหายทรัพย์ หรือความฉิบหายเพราะโรคพาธ คือ ความเจ็บไข้ ๑ สัตว์โลก
ทั้งหลายย่อมเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความฉิบหายศีล หรือเพราะ
ความฉิบหายทัญญู

สัมปทา ๕ นั้น ได้แก่ ญาติสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยญาติ ๑ โภคสัมปทา
ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ๑ อาโรคยสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยความไม่มีโรคภัย
ไข้เจ็บ ๑ สีสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยศีล ๑ ทัญญูสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วย
ทัญญู ๑ ๑ ก่อนท่านทั้งหลาย สัตว์โลกทั้งหลายย่อมไม่เกิดในสุคติโลกสวรรค์
เพราะความสมบูรณ์ด้วยญาติ หรือเพราะความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ หรือเพราะ
สมบูรณ์ด้วยความไม่มีโรค สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความ
สมบูรณ์ด้วยศีล หรือเพราะความสมบูรณ์ด้วยทัญญู

โทษแห่งสลวิบัติ ๕ อย่างนั้น คือ ผู้มีสลวิบัติ อันได้แก่ผู้ไม่มีศีล ย่อม
ฉิบหายทรัพย์มาก เพราะความประมาทเป็นต้นเหตุ ๑ ผู้ไม่มีศีลย่อมเสียชื่อเสียง ๑
ผู้ไม่มีศีล ย่อมเก้อเขินในเวลาเข้าไปสู่ที่ประชุมใดประชุมหนึ่ง คือ ที่ประชุมกษัตริย์
ที่ประชุมพราหมณ์ ที่ประชุมคฤหบดี ที่ประชุมสมณะ ๑ ผู้ไม่มีศีลย่อมหลง
โหลในเวลาจะตาย ๑ ผู้ไม่มีศีลย่อมเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ๑

อานิสงส์แห่งความสมบูรณ์ด้วยศีล ๕ อย่างนั้น ได้แก่ การได้ทรัพย์มาก
เพราะมีความไม่ประมาทเป็นต้นเหตุ ๑ ได้แก่ มีชื่อเสียงอันดี ๑ ไม่เก้อเขินในที่ประชุม
กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ ๑ ไม่หลงโหลในเวลาจะตาย ๑ ตายแล้วไป
เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๑ ดังนี้ ของตเนื้อความในกรรมหมวด ๕ ไว้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคิตสูตร คัมภีร์สมุทฺธกวลีลาสินีว่า
ครั้นพระสาริบุตรเถระเจ้าแสดงรสแห่งความสามัคคี ด้วยกรรมหมวด ๔ ดังที่แสดงมา
แล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ แล้ว จึงได้แสดงด้วยกรรมหมวด ๕ ต่อไป เริ่มแต่ คำว่า
ชั้น ๕ เป็นต้น

ก็ในชั้น ๕ นั้น รูปชั้นเป็นโลกียอย่างเดียว ส่วนเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น เป็นได้ทั้งโลกียและโลกุตระ

อุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นโลกียอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับโลกุตระธรรมแม้แต่อย่างใด ๆ ๑ ในเรื่องชั้นได้มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑ การคุณ ๕ นั้น ได้เคยแสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้น ๑ คำว่า คตินั้น ได้แก่ ที่ต้องไปด้วยการทำดี ทำชั่วเป็นต้น ๑ คำว่า นรณั้น ได้แก่ ที่ไม่มีความสุขอันใด

คำว่า ความตระหนี่อาวาสนั้น ได้แก่ความตระหนี่ของภิกษุที่เกียดกันอาวาสของสงฆ์ ด้วยอาการกล่าวว่า เห็นเป็นที่เก็บของเจดีย์ หรือเป็นที่เก็บของสงฆ์ ดังนี้เป็นต้น ๑ เวลาภิกษุนั้นตายไปแล้ว ต้องไปเกิดเป็นเปรตหรือไปเกิดเป็นงูเหลือมอย่างใดอย่างหนึ่งในข้างหน้า ๑ คำว่า ตระหนี่ตระกูลนั้น ก็ได้แก่ ความตระหนี่ของภิกษุเหมือนกัน คือ ภิกษุใดที่ประกอบด้วยความตระหนี่ตระกูลนั้น ภิกษุนั้นย่อมเกียดกันไม่ให้ภิกษุอื่นเข้าไปในตระกูลปฏิภวาภของตน ด้วยอ้างเหตุต่าง ๆ นานา ๑ ความตระหนี่ลาภนั้น ก็ได้แก่ความตระหนี่ของภิกษุเหมือนกัน คือ ภิกษุที่มีความตระหนี่ลาภ ย่อมทำให้ผู้อื่นไม่ได้ลาภของสงฆ์ ๑ คำว่า ตระหนี่วรรณะนั้น ได้แก่ตระหนี่ผิวพรรณร่างกาย และตระหนี่คฤหาสน์ ๑ คำว่า ตระหนี่ธรรมนั้น ได้แก่ความตระหนี่ปริยัติธรรม ๑ คือ ภิกษุที่ประกอบด้วยความตระหนี่ธรรมนั้น ย่อมไม่ยินดียินชอบกรรมแก่ผู้อื่น ด้วยกล่าวว่าจักดีกว่าตนไป ส่วนผู้ใดไม่บอกกรรมให้แก่ผู้อื่นด้วยการอนุเคราะห์ธรรม หรือด้วยการอนุเคราะห์บุคคลผู้นั้น ไม่เรียกว่าตระหนี่ธรรม

คำว่า นีวรณนั้น แปลว่า เครื่องบ่วงกันจิต เครื่องรัดจิต ๑ กามฉันทนีวรณนั้น ต้องฆ่าด้วยอรหัตมรรค กามราคานุสัย ที่เป็นกามราคสังโยชนนั้น ต้องฆ่าด้วยอนาคามิมรรค ๑ ความง่วงเหงาหาวนอนนั้น ต้องฆ่าด้วยอรหัตมรรค ๑ ความฟุ้งซ่าน ต้องฆ่าด้วยอนาคามิมรรค ๑ ความล่งเลสงสัย ต้องฆ่าด้วยโสดาปัตติมรรค อันเป็นมรรคเบื้องต้น

คำว่า สังโยชนนั้น แปลว่า เครื่องเกาะเกี่ยว ๑ พระโสดาบัน พระสกทาคามี ที่เกิดในรูปภพ อรูปภพ เรียกว่า ถูกขังในภายใน แต่นอนอยู่ในภายนอก ๑ พระอนาคามีที่เกิดในกามภพ ชื่อว่าถูกขังในภายนอก แต่นอนอยู่ใน

ภายใน ฯ พระโสดาบัน พระสกทาคามี ที่อยู่ภายในภพ ชื่อว่าถูกขังภายใน และนอนอยู่ในภายใน ฯ พระอนาคามีอยู่ในรูปภพ อรูปภพ ชื่อว่าถูกขังในภายนอก และนอนอยู่ในภายนอก ส่วนพระชินาสพข้อมไม่ถูกขังในที่ใด ๆ ทั้งสิ้น

คำว่า ลิกขาบท แปลว่า บทที่ควรศึกษา อันได้แก่ แบบฝึกหัด ฯ อธิบายว่า ได้แก่ ส่วนแห่งข้อศึกษา ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ลิกขาบทนั้น แปลว่า บทแห่งการศึกษา ฯ อธิบายว่า ลิกขาบทนั้น ได้แก่ อุบายที่เป็นเหตุให้ได้ อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

คำว่า ภิกษุสงฆ์สนทนาแล้ว ไม่อาจแก่งทำร้ายชีวิตผู้อื่นเป็นต้นนั้น เพียงแต่ยกขึ้นเป็นประธานแห่งเทศนาเท่านั้น ความจริงนั้น พระอริยเจ้าทั้งสี่ มีพระโสดาบัน เป็นต้น ข้อมไม่ทำสิ่งทั้ง ๕ มีมาฆือนเป็นต้นทั้งนั้น ฯ การที่ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น เพื่อจะเตือนปลุกชนและสรรเสริญพระชินาสพท่านนั้น ฯ อันปลุกชน เป็นผลควรเตือนด้วยการทำชั่ว มีมามารดาเป็นต้น ฯ ส่วนพระชินาสพเป็นผลควรสรรเสริญ เพราะพระชินาสพนั้น ข้อมไม่ทำความชั่ว มีการฆ่ามดค้ำมดแดงเป็นต้น

คำว่า ความฉิบหายนั้น ได้แก่ ความทำลายประโยชน์สุข ฯ คำว่า ความฉิบหายญาณั้น ได้แก่ ประโยชน์สุขของพวกญาติฉิบหายไปด้วยภัยต่าง ๆ มีโจรภัยและโรคภัยเป็นต้น ฯ ความฉิบหายทรัพย์นั้น ได้แก่ ทรัพย์ฉิบหายไปด้วยราชภัยโจรภัยเป็นต้น ฯ ความฉิบหายเพราะโรคนั้น คือ โรคข้อมทำความไม่มีโรคให้ฉิบหายไป ฯ ความฉิบหายศีลนั้น ได้แก่ ความไม่มีศีล ฯ ความฉิบหายทัญญูนั้น ได้แก่ มีฉาติญญีที่ทำสัมมาทิญญีให้ฉิบหายไป ฯ ความฉิบหายญาติ ฉิบหายทรัพย์ ฉิบหายโรค ทั้ง ๓ นั้นไม่เป็นบาปอกุศล ไม่จัดเข้าในลักษณะ ๓ ประการ ส่วนความฉิบหายศีล และความฉิบหายทัญญูนั้น เป็นบาปอกุศล จัดเข้าในลักษณะ ๓ ประการ ที่เรียกว่า ไตรลักษณะญาณ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า สัตว์โลกทั้งหลายข้อมไม่เกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความฉิบหายญาณ ดังนี้เป็นต้น

คำว่า ญาติสัมปทานั้น ได้แก่ ความมีญาติมาก ๆ คำว่า โภคสัมปทานั้น ได้แก่ ความมีทรัพย์มาก ๆ คำว่า อโรคยสัมปทานั้น คือ ความไม่มีโรคตลอดกาลนาน ๆ คำว่า สีสสัมปทานั้น ได้แก่ ความมีสีลมาก ๆ คำว่า ทิฏฐิสัมปทานั้น ได้แก่ ความมีสัมมาทิฏฐิมาก ๆ สัมปทาทั้ง ๓ เบื้องต้น คือ ญาติสัมปทา โภคสัมปทา อโรคยสัมปทานั้น ไม่เป็นกุศล ไม่ถูกลักษณะ ๓ กำจัด ๆ สีลสัมปทา กับทิฏฐิสัมปทา ทั้ง ๒ นั้นเป็นกุศล ถูกลักษณะทั้ง ๓ กำจัดให้วิบัติไป ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า ลัตถวโลกทั้งหลาย ย่อมไม่ไปสู่สคติโลกสวรรค์ เพราะญาติสัมปทา โภคสัมปทา อโรคยสัมปทา ๆ ก็การว่าด้วยสีลวิบัติและสีลสมบัติ นั้น มีพิสดารอยู่ในมหาปริณิพพานสูตรนั้น สันเนอความในอรรถกถาตอนนพยงน.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า ศีลนั้น ออกไปอีกตามสมควรแก่เวลา โดยตั้งเป็นปจฉาวิชันนาสืบต่อไปว่า ก็ สีล คำว่า ศีล ได้แก่สิ่งไร เจตนาสีล สวรรสีล อวิตกกมณสีล ได้แก่ เจตนาที่ ๑ ได้แก่ เจตสิกที่ ๑ ได้แก่การระวางที่ ๑ ได้แก่ การไม่ละเมิดข้อห้าม ๑ ๆ คำว่า เจตนาที่ต้นนี้ หมายเจตนาที่ละความชั่ว ทำแต่ความดี อีกอย่างหนึ่ง หมายเจตนาที่ให้ละอกุศลกรรมมถ ๑ ตอนต้น มีการฆ่าผอนเป็นต้น จนกระทั่งถึงข้อว่าด้วยการพูดเหลวไหลเป็นที่สุด ๆ เจตสิกที่ต้นนี้ ได้แก่ การงดเว้นจากอกุศลกรรมมถ ๑๐ ทั้ง ๑ ตอนต้น อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ อเนกชลา อพยาบาท สัมมาทิฏฐิ คือ ความไม่คิดโลกเขาของผู้อื่นมาเป็นของตัว ๑ การไม่คิดปองร้ายผู้อื่น ๑ การเห็นชอบตามเหตุผล ๑ ๆ การระวางที่ต้นนี้ หมายการระวางในปาฏิโมกข์ ๑ การระวางด้วยสติ ๑ การระวางด้วยบุญญา ๑ การระวางด้วยขันติ ๑ การระวางด้วยวิริยะ ๑ ๆ การไม่ละเมิดข้อห้ามนั้น ได้แก่ การไม่ล่วงกิลด้วยกายและวาจา อันนี้ เป็นคำปจฉาวิชันนาข้อที่ ๑ ในเรื่องศีล

คำปจฉาวิชันนาข้อที่ ๒ นั้นว่า เกณฑณ สีล ที่เรียกว่าศีลนั้น เพราะหมายความว่าอย่างไร สีลตณ สวรรตณ สีลตตณ เพราะหมายความว่า ๓ อย่าง

คือ หมายความว่า ปก ๑ หมายความว่า ศรัทธา ๑ หมายความว่า เป็น ๑ ๑ อธิบาย
ว่า คำว่า สลนนั้น ได้แก่ ความปกติแห่งการทำ การพูด ๑ ความเปรียบด้วย
ศรัทธา ๑ ความเปรียบด้วยของเย็น ๑ ๑ คือ คำว่า สลน เดิมเป็น สละ
แปลว่า ปกติ ๑ เป็นศรัทธา แปลว่า ศรัทธา ๑ เป็นสละ แปลว่า เย็น ๑ ๑ ที่แปล
ว่า ปกตินั้น อธิบายว่า ได้แก่ การทำความดี หรือทำความชั่ว หรือสิ่งที่ไม่ดีไม่ชั่ว
เป็นปกติอยู่เสมอ ก็เรียกว่าสลทนนั้น ๑ การทำความดีเป็นปกตินั้น เรียกว่า
กุศลศล ๑ การทำความชั่วเป็นปกตินั้น เรียกว่าอกุศลศล ๑ การทำสิ่งที่ไม่
ดีไม่ชั่วเป็นปกตินั้น เรียกว่าอัปยอกุศลศล ๑ ที่แปลว่า ศรัทธานั้น อธิบายว่า
ธรรมจาคณะและสัตว์ทั้งหลาย เมื่อศรัทธาขาดแล้วต้องตาย ฉะนั้น ความดีทั้งหลาย
มีสมาธิและปัญญาเป็นต้น เมื่อศรัทธาขาดแล้วก็ต้องขาดไปหมด ฉะนั้น แต่ทำแปล
ตัว “ร” รักษา เป็นตัว “ล” วิชาสเสีย จึงเป็นคำว่าสล ๑ ที่แปลว่า เป็น
นั้น ออกมาจากศัพท์ว่า สละ เมื่อลบตัว “ด” เสีย ก็เป็นสละ เมื่อลบ
สระอะเสีย ก็เป็นคำว่า สล ๑ อธิบายว่า การทำความดีทั้งสาม เป็นความเย็น
ทนนั้น ส่วนการทำความชั่วทั้งสามเป็นความร้อนทนนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใดไม่
ต้องการความร้อน ผู้นั้นก็จะอย่าทำความชั่ว ถ้าทำความชั่ว เช่น ฆ่าคน ตีคน
พ่นคน แทะคน หรือทำร้ายร่างกายอย่างอื่นของคน และทำการลักขโมย ทำ
กาเมศุมิฉาจาร อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้นั้นต้องร้อนเป็นแน่ ส่วนผู้ที่ช่วยชีวิตผู้อื่น
ให้พ้นแก่ผู้อื่น ไม่ทำกาเมศุมิฉาจารในหญิงที่ผู้อื่นหวงแหน อย่างใดอย่างหนึ่ง
ผู้นั้นต้องได้รับความเย็นใจเป็นแน่ ดังนี้

ส่วนคำถามและคำตอบเรื่องศีล นอกจาก ๒ ข้อ ก็ยังมีอีกเป็นอันมาก แต่
หากจกยมาแสดงในเทศนาภักขัน ก็จกมากเกินต้องการ จึงขอจดไว้แต่เพียง
เท่านี้ ขอท่านทั้งหลายจงจำไว้ว่า ข้อธรรมที่บอกขึ้นแสดงในภักขันนั้น ได้แก่
แก่ขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕ กามคุณ ๕ คติ ๕ ความตระหนี่ ๕ สังโยชน์
เบืองดำ ๕ สังโยชน์เบืองบน ๕ สักขาบท ๕ อภัพพฐาน ๕ ความฉิบหาย ๕
สัมปทา ๕ โทษแห่งสัลวิตติ ๕ อานิสงสศีล ๕ ดังนี้ เมื่อจำได้ อย่างนั้นแล้ว จง
นึกว่า ขันธ ๕ มีทั้งโลกียและโลกุตตระ ๑ อุปาทานขันธ คือ ขันธที่ปถุชน
ถือว่าเป็นของ ๆ ตนนั้น เป็นโลกุตตระอย่างเดียว กามคุณ ๕ ความตระหนี่ ๕

นิวรรณ์ ๕ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สังโยชน์เบื้องบน ๕ ความฉิบหาย ๕ โทษแห่ง
ความไม่มัสส ๕ เป็นของไม่เที่ยงแท้ ส่วนคติ ๕ ขวักม ขวักม อภัพพฐาน ๕
สัมปทา ๕ อานิสส ๕ แก่งสกล เป็นของค้ำงนมน ดังน เมื่อนักได้ออย่างนั้นแล้ว
ก็จะได้อำส้งที่ค้ำงให้เกิดมโนตม ซึ่งจกให้ได้อรับผล คือ ความสขความเจริญทั้งในชาตินี้
และชาติหน้า สนกระแสเทศนาในกัณจนนเงยงเท่าน. เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๘๑

คัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคิตสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๕ ม้องค์ ๕ ของภิกษุผู้เป็นโจทก์เป็นต้น

โจทเคน อาวุโส ภิกษุณา ปรี โจทเหตุกาเมน ปณจ ฐมเม อชุนคต
อุปฏฐเปตวา ปโร โจทเหตุโพ กาเลน วกขามิ โน อกาเลน ภูเตน วกขามิ
โน อภูเตน สณฺเหมน วกขามิ โน ญฺเรเสน อตฺตสณฺหิเตน วกขามิ โน
อนตฺตสณฺหิเตน เมตฺตจิตฺเตน วกขามิ โน โทสนตเรนาติ.

ณ บัคน อวตมภาพจกได้อแสดงสังคิตสูตร กัณห์ที่ ๘๑ ว่าด้วยธรรมหมวด ๕
ม้องค์ ๕ ของภิกษุผู้เป็นโจทก์เป็นต้น สัมค่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถา-
ธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทศาสนา และพุทศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

กัณธธรรมหมวด ๕ ซึ่งจกแสดงไปในกัณห์นี้ ได้อแก่ องค์ ๕ ของภิกษุผู้เป็น
โจทก์ องค์ ๕ ของผู้มีความเพียรอย่างสูง สุททาวาส ๕ อันเป็นที่อยู่ของพระ
อนาคาม พระอนาคาม ๕ จำพวก ตะปุใจ ๕ อย่าง เกรองผูกห่มใจ ๕ อย่าง อินทรีย์ ๕
อินทรีย์อก ๕ อินทรีย์อก ๕ บิสสารณิยชาติ ๕ วิมุตตายนะ ๕ สัญญาอัน
อบรมวิมุตติ ๕ ซึ่งมิปรากฏตามวาระพระบาลีในสังคิตสูตรที่ ๓๐ คัมภีร์ทีฆนิกาย

ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ภิกษุเป็นโจทก์ประสงค์จะโจทก์ผู้อื่น ต้องตั้งตนอยู่ในองค์ ๕ จึงจะควรโจทก์ผู้อื่น องค์ ๕ นั้น คือ ต้องคิดว่า เรา จะกล่าวขึ้นในเวลาอันสมควร ไม่กล่าวในเวลาอันไม่สมควร ๑ เราจะกล่าวตาม ความจริง ไม่กล่าวตามความไม่จริง ๑ เราจะกล่าวด้วยคำอ่อนหวาน ไม่กล่าว ด้วยคำกล้าแข็ง ๑ เราจะกล่าวด้วยคำอันเป็นประโยชน์ ไม่กล่าวด้วยคำอันไม่ เป็นประโยชน์ ๑ เราจะกล่าวด้วยจิตเมตตา ไม่กล่าวด้วยจิตโกรธเคือง ๑

องค์ ๕ แห่งภิกษุผู้มีความเพียรอย่างสูงนั้น ได้แก่ การเชื่อต่อความตรัส ของพระศาสดาเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประเสริฐ ผู้ทรงดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ผู้ทรง ล่วงรู้โลกแจ่มแจ้ง ผู้ผูกฝนบุคคลทั่วทุกฝ่ายได้เป็นอย่างดี ไม่มีใครจะผูกฝน ได้ดีกว่า ผู้เป็นครูของเทพตามมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ปลุกเทพตามมนุษย์ทั้งหลายให้ ตื่น ผู้เทพตามมนุษย์ทั้งหลายมีความจงรักภักดีอย่างมั่นคง ดังนี้ ๑ ผู้นั้นเป็นผู้ อาพาชน้อย เป็นผู้โรคน้อย มีชาติสมบูรณ์ดี ไม่เข็นน้ก ไม่ร่อนน้ก พอปานกลาง มี ชาติสมควรแก่ความเพียรอย่างสูง ๑ ผู้นั้นเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นผู้ทำตน ให้แจ่มแจ้งเปิดเผยต่อพระศาสดา หรือต่อเพื่อนพรหมจรรย์หมดความรังเกียจ ๑ เป็น ผู้มีความเพียรกล้าแข็งในการละอกุศลธรรม และทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ๑ เป็นผู้ เรียวแรงดี มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ เป็นผู้บัญญัติ ประกอบด้วยบัญญัติอันเล็งเห็นความเกิดและความดับ อันเป็นบัญญัติของพระอริยเจ้า อันเป็นบัญญัติทำให้เบื่อหน่าย อันเป็นบัญญัติทำให้สันทกซ์โดยชอบ ๑

สททวาส ๕ นั้น ได้แก่ พรหมโลกอันเป็นที่อยู่ของพรหมผู้เป็นพระอนา- คามิ ๕ ชั้น คือ ชั้นอวิหา • อตปฺปา • สุตฺตสา • สุตฺตสี • อกนิฏฐา •

พระอนาคามิ ๕ จำพวกนั้น ได้แก่ พระอนาคามิที่ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ๕ จำพวก คือ จำพวกที่ปรินิพพานในท่ามกลางอายุ ๑ จำพวกที่ปรินิพพานใน เวลาจวนสิ้นอายุ ๑ จำพวกที่ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรกล้าแข็ง ๑ จำ พวกที่ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรกล้าแข็ง ๑ จำพวกที่มีกระแสในเบื้องบน คือ เลื่อนขึ้นไปเกิดในชั้นสูง ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงชั้นอกนิฏฐา จึงปรินิพพาน ๑

ตะปุใจ ๕ อย่างนั้น ได้แก่ ความสงสัย ความลังเล ความไม่แน่ใจ
ไป ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเหตุไม่ทำให้น้อมใจไปเพื่อความ
เพียร เพื่อความประกอบ เพื่อความทำเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรอย่างสูง ๑ ได้
แก่ ความสงสัย ความลังเลใจ ความไม่แน่ใจไป ความไม่เลื่อมใสในพระธรรม ๑
ได้แก่ ความสงสัย ความลังเลใจ ความไม่แน่ใจไป ความไม่เลื่อมใส
ในพระสงฆ์ ๑ ได้แก่ ความสงสัย ความลังเลใจ ความไม่แน่ใจไป ความไม่
เลื่อมใสในการศึกษา ๑ ได้แก่ ความโกรธ ความไม่พอใจ ความมีใจกระหนาบกระทั้ง
ความมีสังตริใจในเพื่อนพราหมณ์จรรยา ๑

เครื่องผูกพันใจ ๕ อย่างนั้น ได้แก่ การไม่ปราศจากความรัก โครห์พอใจ
ความหิวกระหาย ความทรมานทรมาน ความทะเยอทะยานในกามารมณ์ทั้งหลาย ๑
ได้แก่ การไม่ปราศจากความพอใจในร่างกาย ๑ ได้แก่ ความไม่ปราศจากความรัก
โครห์พอใจในรูป ๑ ได้แก่ บริโภคแล้วนอนให้เป็นสุข ๑ ได้แก่ การปรารถนา
เป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่ หรือเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งด้วยศัลหรือข้อวัตร ๑ สิ่งทั้ง ๕ นี้
ล้วนแต่ทำใจไม่ให้น้อมไปเพื่อความเพียรอย่างสูงทั้งนั้น

อินทรีย์ ๕ นั้น ได้แก่ จักขุนทรีย์ คือ ตา ๑ โสณินทรีย์ คือ หู ๑ ฆานินทรีย์
คือ จมูก ๑ ชิวहनทรีย์ คือ ลิ้น ๑ กายินทรีย์ คือ กาย ๑

อินทรีย์อีก ๕ นั้น ได้แก่ สุขินทรีย์ คือ สุข ๑ ทุกขินทรีย์ คือ ทุกข์ ๑
โสมนัสสินทรีย์ คือ โสมนัส ๑ โทมนัสสินทรีย์ คือ โทมนัส ๑ อุเบกขินทรีย์ คือ
อุเบกขา ๑

อินทรีย์อีก ๕ นั้น คือ สัทธินทรีย์ ได้แก่ ศรัทธา ๑ วิริยินทรีย์ ได้แก่ ความ
เพียร ๑ สติินทรีย์ ได้แก่ สติ ๑ สมาธิินทรีย์ ได้แก่ สมาธิ ๑ ปัญญินทรีย์ ได้แก่ปัญญา ๑

นิสสารณียชาติ ๕ นั้น ได้แก่ การที่จิตไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่
ไม่น้อมไปในกามารมณ์ทั้งหลาย มีแต่ใจแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปใน
การออกจากกามารมณ์ทั้งหลาย มีแต่ใจได้เดินไปดี ได้อบรมดี ได้ออกดี ได้
หลุดพ้นดี ได้ปราศดี จากกามารมณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอาสวะที่ทำความ
เรารอน ผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้น เมื่อจิตหลุดพ้นอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ยินดีต่อ
เวทนานั้น ๆ ๑ ได้แก่ การมีจิตไม่แล่นไปในพยาบาท ไม่เลื่อมใสในพยาบาท ไม่

ตั้งอยู่ในพยาบาท ไม่น้อมไปในพยาบาท มีแต่เล่นไปในความไม่พยาบาท เลื่อมใสในความไม่พยาบาท ตั้งอยู่ในความไม่พยาบาท น้อมไปในความไม่พยาบาท เป็นจิตที่ดำเนินไปดี ทอบรมดี ทอออกดี ทหลุดพ้นดี ทปรากดี จากความพยาบาท ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอาสวะที่ทำให้เดือดร้อน ส่วนผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้น เมื่อจิตหลุดพ้นอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ยินดีต่อเวทนานั้น ๆ ได้แก่ การที่จิตไม่เล่นไปในความเบียดเบียน ไม่เลื่อมใสในความเบียดเบียน ไม่ตั้งอยู่ดีในความเบียดเบียน ไม่น้อมไปดีในความเบียดเบียน มีแต่เล่นไปในความไม่เบียดเบียน เลื่อมใสในความไม่เบียดเบียน ตั้งอยู่ดีในความไม่เบียดเบียน น้อมไปในความไม่เบียดเบียน เป็นจิตที่ดำเนินไปดี เป็นจิตทอบรมดี เป็นจิตทอออกดี เป็นจิตที่หลุดพ้นดี เป็นจิตที่ปรากดี จากความเบียดเบียน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอาสวะอันทำให้เดือดร้อน ส่วนผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้น เมื่อจิตพ้นอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่รู้สึกยินดีต่อเวทนานั้น ๆ ได้แก่ การที่จิตไม่เล่นไปในรูป ไม่เลื่อมใสในรูป ไม่ตั้งอยู่ในรูป ไม่น้อมไปในรูป มีแต่เล่นไปในรูป เลื่อมใสในรูป ตั้งอยู่ดีในรูป น้อมไปในรูป เป็นจิตที่ดำเนินไปดี เป็นจิตทอบรมดี เป็นจิตทอออกดี เป็นจิตที่หลุดพ้นดี เป็นจิตที่ปรากจากรูปซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอาสวะอันทำให้เราร้อน ผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้น เมื่อจิตพ้นอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ยินดีต่อเวทนานั้น ๆ ได้แก่ การที่จิตไม่เล่นไปในร่างกายของตน ไม่เลื่อมใสในร่างกายของตน ไม่ตั้งอยู่ดีในร่างกายของตน ไม่น้อมไปในร่างกายของตน มีแต่เล่นไปสู่ความดับร่างกายของตน เลื่อมใสต่อความดับร่างกายของตน ตั้งอยู่ดีในความดับร่างกายของตน น้อมไปในความดับร่างกายของตน เป็นจิตที่ดำเนินไปดี เป็นจิตทอบรมดี เป็นจิตทอออกดี เป็นจิตที่หลุดพ้นดี เป็นจิตที่ปรากดี จากร่างกายของตน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอาสวะอันทำให้เราร้อน ผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้น เมื่อจิตหลุดพ้นอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ยินดีต่อเวทนานั้น รวมเป็นนิสสารกเบชาตุ ๕ ประการด้วยกัน

วิมุตตยาบทนั้น ได้แก่ การเข้าใจอรรถธรรม ในธรรมที่พระศาสดา หรือที่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้ควรเคารพ ผู้ใดผู้หนึ่งแสดงให้ฟัง แล้วเกิดปราโมทย์ บัณฑิต สัทธา สุข สมาธิ ได้แก่ การเข้าใจอรรถธรรมในธรรมที่ตนแสดงแก่ผู้อื่น

โดยพิสดาร แล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ บัณฑิต สุข สมาธิ ๑ ได้แก่ การสำราญ
 ธรรมโดยพิสดารตามที่ตนได้สดับฟังเล่าเรียนมา แล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ บัณฑิต
 สุข สมาธิ ๑ ได้แก่ การนั่ง การทรง การพิจารณา ซึ่งธรรมตามที่ตนได้ฟังได้
 เรียนมา แล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ บัณฑิต สุข สมาธิ ๑ ได้แก่ การจำสมาธินิมิต
 วัตถุ การทำไว้ในใจซึ่งสมาธินิมิต การทรงไว้ซึ่งสมาธินิมิต การแทงตลอดค
 ึ่งสมาธินิมิตด้วยปัญญา แล้วเข้าใจอรรถธรรมในสมาธินิมิตนั้น เมื่อเข้าใจ
 อรรถธรรมในสมาธินิมิตนั้นแล้ว ก็เกิดปราโมทย์ ปีติ บัณฑิต สุข สมาธิ ๑
 รวมเป็นวิมุตตายนะ คือ บ่อเกิดแห่งวิมุตติ ๕ ประการด้วยกัน

สัญญา ๕ อันเป็นเครื่องอบรมวิมุตติให้แก่กล้านั้น ได้แก่ อนิจจสัญญา
 ความจำซึ่งความไม่เที่ยง ๑ ทุกขสัญญา ความจำความทุกข์ ๑ อนัตตสัญญา ความจำ
 ซึ่งความไม่ใช่ตัวตน ๑ ปหานสัญญา ความจำซึ่งการละกิเลส ๑ วิราคสัญญา ความ
 จำซึ่งความคลายกิเลส ๑

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ธรรมหมวด ๕ เหล่านี้แล เป็นธรรมที่สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ผู้ ผู้ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ถูกต้อง
 แล้ว พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาให้ถูกต้องกันในธรรมหมวด ๕ นี้ เพื่อให้
 พรหมจรรย์ได้คงอยู่นาน จักเป็นการให้สำเร็จประโยชน์สุขแก่เทพยดา มนุษย์
 ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๕ ที่พระสารีบุตร
 กล่าวว่าควรสังคายนา เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในคัมภีร์สมังคลวิลาสที่ว่า
 ผู้เป็นโจทก์นั้น ได้แก่ ภิกษุผู้โจทก์ด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ โจทก์ชวัตถุ ๑ โจทก์
 ขอบัติ ๑ ห้ามการร่วมอุโบสถสังฆกรรม ๑ ปฏิเสธการไหวกราบ ๑ ฯ คำว่า
 กล่าวในเวลาอันสมควร ไม่กล่าวในเวลาอันไม่สมควรนั้น ได้แก่ ไม่โจทก์ในที่
 ประชุมชน หรือในโรงอุโบสถปวารณา หรือในอาสนศาลา คือ ที่นั่งประชุมกัน
 หรือในโกชนศาลา คือ ในหอฉัน เป็นต้น ฯ ควรขอโอกาสแล้วจึงโจทก์กันใน
 เวลานั้นอยู่ในที่พักกลางวันว่า ขอท่านจงให้โอกาสแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าประสงค์

จะโจทก์ท่าน ดังนี้ แล้วให้โจทก์ ฯ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ภิกษุนี้เป็นบุคคลโง่เล
จะกล่าวคำไม่จริง จะยกโทษภิกษุทั้งหลาย ก็ไม่ควรขอโอกาส ควรโจทก์ขึ้น
ทีเดียว ฯ คำว่า โจทก์ด้วยเรื่องจริงนั้น คือ โจทก์ตามเรื่องที่เป็นจริง ฯ คำว่า
โจทก์ด้วยคำอ่อนหวานนั้น คือ โจทก์ด้วยคำเกลี้ยเกลือกอ่อนโยน ฯ คำว่า โจทก์
ด้วยคำอันเป็นประโยชน์นั้น คือ โจทก์ด้วยคำอันมุ่งประโยชน์ มุ่งความเจริญให้
แก่พระพุทธศาสนา

คำว่า องค์ ๔ อย่าง ของภิกษุประกอบความเพียรอย่างสูง ซึ่งได้แก่
ศรัทธา ๕ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ ศรัทธา ๕ ประการนั้น
คือ ศรัทธาที่คิดเป็นนิสัยมาแต่ชาติก่อน ฯ อันได้แก่ศรัทธาพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เจ้า
ทั้งหลาย ๑ ศรัทธามรรคผล อันได้แก่ศรัทธาของพระอริยเจ้า ๑ ศรัทธาที่ยังลง
โดยความไม่หวั่นไหว ซึ่งได้แก่ความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๑
ปสาทศรัทธา คือ ความเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส ๑ ฯ แต่ในที่นี้ หมายศรัทธา
ที่ยังลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯ คำว่า ความรู้ของพระตถาคตเจ้านั้น
หมายความว่า ธรรมมรรค ๔ มีใจความว่า เชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้านั้น
ได้แก่เชื่อว่า พระตถาคตเจ้าเป็นพระผู้ทรงแห่งตลอด ซึ่งอริยมรรคทั้ง ๔ นั้นแล้ว ฯ
ในพระบาลีว่า ศรัทธา ๕ อันได้แก่การเชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้านั้น เป็น
แต่ยกขึ้นเป็นประธานแห่งเทศนาเท่านั้น เนื้อความนั้น หมายความว่า เชื่อถ้อยคำ ๓
พระรัตนตรัยด้วย ฯ ผู้ใดมีความเลื่อมใสแรงกล้าต่อพระรัตนตรัย การตั้งความ
เพียรของผู้นั้นย่อมสำเร็จ

คำว่า มีอาพาชน้อยนั้น คือ ไม่สู้มีโรคภัยไข้เจ็บ ฯ คำว่า มีโรคน้อยนั้น
คือ ไม่สู้มีทุกข์อันใด ฯ คำว่า มีธาตุเสมอนั้น คือ มีธาตุทั้ง ๔ เสมอกันเป็นอันดี ฯ
คำว่า มีธาตุทนต่อเย็นและร้อนนั้น คือ มีธาตุไฟอันเกิดจากกรรมไม่เย็นนัก ไม่
ร้อนนัก สามารถทนต่อเย็นและร้อนได้ ฯ คำว่า ทำตนให้แจ่มแจ้งปรากฏต่อพระ
ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์นั้น ได้แก่เปิดเผยความผิดของตนตามเป็นจริงต่อ
ครู หรือต่อเพื่อนฝูง ฯ คำว่า ปัญญาอันรู้จักความเกิดความดับนั้น ได้แก่ปัญญา
อันสามารถรู้จักซึ่งความเกิดและความดับแห่งขั้น ๕ ซึ่งสิ่งเอาอุทัยพินาศ อัน

กำหนดลักษณะ ๕๐ แห่งเบญจขันธ์ ฯ คำว่า ปัญญาของพระอริยเจ้านั้น ได้แก่ ปัญญาอันบริสุทธิ์ ฯ คำว่า ปัญญาอันทำให้เบื่อหน่ายนั้น ได้แก่ปัญญาที่สามารถทำให้เบื่อหน่าย ซึ่งสิ่งที่มีอยู่ในโลก มีขันธ์ ๕ เป็นต้น ซึ่งตนไม่เคยเบื่อหน่าย ฯ คำว่า ปัญญาอันให้ถึงซึ่งความสิ้นทุกข์โดยชอบนั้น ได้แก่ ปัญญาอันทำให้สิ้นทุกข์ ซึ่งเกิดจากกิเลสทั้งหลาย ด้วยอำนาจการละกิเลสนั้นเพียงชั่วคราว ฯ เป็นอันได้ใจความว่า ปัญญาเหล่านี้ หมายถึงสสมานปัญญาทั้งนั้น

คำว่า สหชาवास แปลว่า ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ พระอนาคามีและพระขีณาสพผู้เกิดในพรหมโลก ฯ พระอนาคามีที่ชื่อว่าปรินิพพานในระหว่างอายุนั้น คือ ได้สำเร็จพระอรหัตในท่ามกลางอายุ ฯ ที่ชื่อว่าปรินิพพานในเวลาจนสิ้นอายุนั้น ได้แก่สำเร็จพระอรหัตในเวลาอายุพ้นกึ่งไปแล้ว ฯ ที่ชื่อว่าปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรแก่กล้า นั้น คือ สำเร็จพระอรหัตได้โดยง่าย ฯ ที่ชื่อว่าปรินิพพานด้วยความเพียรแรงกล้า นั้น คือ สำเร็จพระอรหัตได้โดยลำบาก ฯ ที่ชื่อว่ามึนกระแสนในเบ้องบนไปสู่อกนิฏฐานั้น คือ เลื่อนขึ้นไปเกิดตั้งแต่ชั้นอวทาสขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐา จึงได้สำเร็จพระอรหัต ส่วนผู้ที่ตายจากกามภพแล้วขึ้นไปเกิดในชั้นอกนิฏฐาทีเดียว จึงสำเร็จพระอรหัตเกิดแต่เกิดในชั้นอตปปา สุทัตสา สุทัตสี แล้วขึ้นไปเกิดในชั้นอกนิฏฐา จึงสำเร็จพระอรหัตเกิด ไม่เรียกว่ามึนกระแสนในเบ้องบนไปสู่ชั้นอกนิฏฐา

คำว่า ตะปุโจนัน ได้แก่ ความที่ใจแข็งกระด้าง ฯ คำว่า สงสยในพระศาสนานั้น ได้แก่สงสยในกายของพระพุทธเจ้า ที่จะประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษครบทั้ง ๓๒ ประการหรือไม่ และสงสยในคุณพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้า จะมีพระสัพพัญญุตญาณ สามารถรู้สิ่งทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน จริงหรือไม่ ฯ สงสยในพระธรรมนั้น ได้แก่สงสยในปริยัติธรรมว่า จะมีถึง ๘ หมั่น ๔ พัน พระธรรมขันธ์จริงหรือไม่ และสงสยในปฏิเวธธรรมว่า มรรค ผล นิพพาน มีจริงหรือไม่ ฯ สงสยในพระสงฆ์นั้น ได้แก่สงสยว่า พระอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ จำพวก ที่ว่าปฏิบัติ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ ปฏิบัติควรนับถือ นั้น มีจริงหรือไม่ ? สงสยในสิกขานั้น คือ สงสยว่า อริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา มี

สังคตสูตร ทอนว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มงคล ๕ ของภิกษุผู้โง่ก เป็นต้น ๒๔๑
จริงหรือไม่? คำว่า ความโกรธต่อเพื่อนพรหมจรรย์นั้น ๆ ได้แก่การมีจิตกระด้าง
ต่อเพื่อนพรหมจรรย์

เครื่องผูกพันใจ ๕ อย่างนั้น อย่างที่ ๑ ได้แก่ ความยินดีในวัตถุทาง กิเลส-
ทาง ๆ อย่างที่ ๒ ได้แก่ ความยินดีในร่างกายของตน ๆ อย่างที่ ๓ ได้แก่ความ
ยินดีในร่างกายของผู้อื่น ๆ อย่างที่ ๔ ได้แก่ การบริโภคแล้วนอน โดยตั้งใจจะ
นอนให้เป็นสุขเท่านั้น ๆ อย่างที่ ๕ ได้แก่ การปรารถนาเพื่อให้เกิดเป็นเทพเจ้าผู้ม
ศักดิ์มาก หรือมีศักดิ์น้อย อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยพรหมจรรย์ที่ตนประพฤติมา

ส่วนคำในอรรถกถาซึ่งว่าด้วยอินทรีย์ ๕ นิสสารณียธาตุ ๕ วิมุตตายนะ ๕
สัญญา ๕ ที่ไม่ได้ยกขึ้นแสดงนั้น มีแต่อธิบายศัพท์ต่าง ๆ เท่านั้น จึงเป็นอันว่า
สนอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนธัมมัตถาธิบายในกัมมัฏฐาน ก็มีแต่อธิบายว่า คำว่า อินทรีย์กับนิสสารณีย-
ธาตุเท่านั้น คือ คำว่า อินทรีย์นั้น แปลว่า เป็นใหญ่ อธิบายว่า สิ่งใดเป็นใหญ่
ในหน้าที่ของตน สิ่งนั้นก็เรียกว่าอินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต่างก็เป็นใหญ่ใน
หน้าที่ของตนเท่านั้น คือ ตาก็เป็นใหญ่ในหน้าที่ดู หูก็เป็นใหญ่ในหน้าที่ฟัง จมูก
ก็เป็นใหญ่ในหน้าที่สูดกลิ่น ลิ้นก็เป็นใหญ่ในหน้าที่ลิ้มรส กายก็เป็นใหญ่ในหน้าที่
ถูกต้องสิ่งที่ควรถูกต้องด้วยกาย ซึ่งเรียกว่าโมกฺขัพพะ ถึงแม้ว่า ธรรมอื่น ๆ
ที่เรียกว่าอินทรีย์ ก็มีอธิบายคล้ายกันกับที่อธิบายมาแล้ว คำว่า นิสสารณียธาตุ
นั้น แปลว่า สภาพอันเปลื้องจากความเป็นตัวตน จึงพราจากสิ่งทั้ง ๕ มีพราจาก
จากกามารมณ์เป็นต้น คือ คำว่า นิสสารณียธาตุนั้น แปลว่า ความพราจาก ซึ่งได้
แก่ ความไม่เกาะเกี่ยวกับสิ่งทั้ง ๕ คือ ไม่เกาะเกี่ยวกับกามารมณ์ พยาบาท วิหิงสา
รูป ร่างกาย ดังนี้ เป็นอันว่าสนธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๒

กัมภีร์ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคัตติสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๖ มีอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น

อตุลฺลิ โข อาวุโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมนฺนา-
สมพุเชน จ ธมฺมา สมนฺนากุชตา ตตฺถ สพุเพเหว สงฺกาศิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ
ยถยิทํ พุรฺหมจฺริยํ อหฺมณฺยํ อสฺส จิรฺญจิตํ ตทสฺส พหุชนนิตาย พหุชนสฺสชา-
โยกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย เทวมนุสฺสาณนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคัตติสูตร กัณฑ์ที่ ๘๒ ว่าด้วยกรรมหมวด ๖
มีอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคัตติสูตรที่ ๑๐ ในกัมภีร์ทิมนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า กรรมหมวด ๖ ซึ่งจะยก
ขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้นั้น ได้แก่อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวด
วิญญาน ๖ หมวดผัสสะ ๖ หมวดเวทนา ๖ หมวดสัญญา ๖ หมวดสัญญาเจตนา ๖
หมวดตัณหา ๖ ความไม่เคารพ ๖ ความเคารพ ๖ โสมนัสสุปฺปวฺจาร ๖ โทมนัส-
สุปฺปวฺจาร ๖ อูปฺกขุปฺปวฺจาร ๖ สาราณียธรรม ๖ ซึ่งพระสารีบุตรเถรเจ้าได้แสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมหมวด ๖ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้วมอญ เรา
ทั้งปวงควรสังคายนาให้ถูกต้องกันในกรรมหมวด ๖ นั้น เพื่อให้พระหมจรยนต์อยู่
นาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ก็กรรมหมวด ๖ นั้น
ได้แก่ สิ่งไหนบ้าง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑

ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑
ได้แก่ หมวดวิญญาน ๖ คือ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน จานวิญญาน ชิวหาวิญญาน
กายวิญญาน มโนวิญญาน ๑ ได้แก่หมวดผัสสะ ๖ คือ ความถูกต้องอารมณ์ทาง
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ ได้แก่หมวดเวทนา ๖ คือ เวทนาอันเกิดจากการ
ถูกต้องอารมณ์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ ได้แก่หมวดสัญญา ๖ คือ
ความจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ ได้แก่หมวดสังขเจตนา ๖
คือ ความจงใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ ได้แก่หมวดตณหา ๖
คือ ตณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑

ความไม่เคารพ ๖ ได้แก่ ความไม่เคารพในพระพุทธเจ้า ๑ ความไม่เคารพ
ในพระธรรมเจ้า ๑ ความไม่เคารพในสงฆ์เจ้า ๑ ความไม่เคารพในสิกขา ๑
ความไม่เคารพในความไม่ประมาท ๑ ความไม่เคารพในปฏิสันถาร ๑

ความเคารพ ๖ นั้น ได้แก่ ความเคารพในพระพุทธเจ้า ๑ ความเคารพใน
พระธรรมเจ้า ๑ ความเคารพในพระสงฆ์เจ้า ๑ ความเคารพในสิกขา ๑ ความ
เคารพในความไม่ประมาท ๑ ความเคารพในปฏิสันถาร ๑

โสมนัสสุปปีچار ๖ นั้น คือ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว พิจารณารูปอันเป็นเหตุให้
เกิดโสมนัส ๑ ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว ตรึกตรองเสียงอันเป็นเหตุให้เกิดโสมนัส ๑
ได้สุดดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ตรึกตรองกลิ่นอันเป็นเหตุให้เกิดโสมนัส ๑ ได้ลิ้มรสด้วย
ลิ้นแล้ว ตรึกตรองรสอันเป็นเหตุให้เกิดโสมนัส ๑ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว
ตรึกตรองโผฏฐัพพะอันเป็นเหตุให้เกิดโสมนัส ๑ รู้อารมณ์ด้วยใจแล้ว ตรึกตรอง
อารมณ์อันเป็นเหตุให้เกิดโสมนัส ๑

โสมนัสสุปปีچار ๖ นั้น ได้แก่ ความตรึกตรอง รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้สุดดม ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้อง
โผฏฐัพพะ ได้รู้ธรรมารมณ์ ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

อุปกฆุปปีچار ๖ นั้น ได้แก่การตรึกตรองรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ อันเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขา ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สุดดม ได้ลิ้ม ได้ถูก
ต้อง ได้รู้ ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

สาราณียธรรม ๑ ได้แก่ เมตตากายกรรม ซึ่งตั้งอยู่ในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้ง
ในที่แจ้งและที่ลับ ๑ ได้แก่ เมตตาวาจกรรม ซึ่งตั้งอยู่ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งใน
ที่แจ้งและที่ลับ ๑ ได้แก่ เมตตาคามโนกรรม ซึ่งตั้งอยู่ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งในที่
แจ้งและที่ลับ ๑ ได้แก่ การแบ่งลาภที่ได้อันมาโดยชอบธรรม โดยที่สุตแต่ของ
ที่บังเกิดมาโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีล ๑ ได้แก่ ความเป็นผู้มีศีลไม่ขาด
วันค่างพร้อย มีศีลไม่ตกอยู่ในอำนาจตัดanea มีศีลที่ผู้สรรเสริญ มีศีลที่ตัดanea
ไม่ถูกต้อง มีศีลทำให้เกิดสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ๑
ได้แก่ การมีความเห็นชอบ อันเป็นความเห็นของพระอรหันต์ เป็นความเห็นที่นำ
ออกจากทุกข์ เป็นความเห็นที่ให้สันทุกข์ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ ๑ ๑
ธรรมทั้ง ๖ ข้อนั้น ล้วนแต่ทำให้เกิดความรักใคร่แก่กัน ทำให้เกิดความเคารพยำเกรง
ต่อกัน ทำให้เกิดความสงเคราะห์กัน ทำให้ไม่วิวาทกัน ทำให้พร้อมเพรียงกัน ทำให้
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนี้ ของตณเฑาะฐความในธรรมหมวด ๖ ไว้แต่เพียงเท่านี้.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิตสูตร ในคัมภีร์สุมังคลวิลาส
ว่า ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้าแสดงรสแห่งความสามัคคีด้วยธรรมหมวด ๖ คือ สอน
ภิกษุทั้งหลายให้กล่าวถูกต้องกัน ในธรรมหมวด ๕ ดังที่แสดงมาในกัณฑ์ก่อน
นั้นแล้ว จึงได้ยกธรรมหมวด ๖ ขึ้นแสดงเป็นลำดับไป เริ่มแต่อาชยตนะภายใน ๖
เป็นต้น ดังที่แสดงมา

ก็คำว่า อาชยตนะนั้น แปลว่า บ่อเกิด อธิบายว่า บ่อเกิดแห่งความยินดีอันร้าย
นั้น มีอยู่ในภายในร่างกายของตน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีอยู่นอก
ร่างกายของตน ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๑ คำว่า
วิญญาณนั้น แปลว่า ความรู้สึก หมายความว่าความรู้สึกอันเป็นผลแห่งกุตและอกุต
ที่อาศัยประสาททางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ คำว่า สัมผัสนั้น ได้แก่
ความถูกต้องอารมณ์ คือ ตา เห็นรูป หู ฟังเสียง จมูก ดมกลิ่น ลิ้น ลิ้มรส กายถูก
ต้องโผฏฐัพพะ ใจ นึกถึงอารมณ์ ๑ เวทนานั้น ได้แก่ ความรู้สึกว่าเป็นสุข

ทุกข์ อเบกขา ๑ สัญญานัน ได้แก่ ความจำสิ่งที่พบเห็น สัญเจตมานัน ได้แก่ ความจงใจในสิ่งที่พบเห็น ๑ ตณฺหานัน ได้แก่ ความทะเยอทะยานตนรนในสิ่งที่ตามรักใคร่พอใจ มีรูป เป็นต้น

ความไม่เคารพนั้น ได้แก่ ความไม่ยำเกรง ความไม่อ่อนน้อมถ่อมตน ๑ ความไม่เคารพในพระพุทธเจ้านัน ได้แก่ ไม่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าวันละ ๓ เวลา ๑ ได้แก่ ตนสวมรองเท้าเดินจงกรม ในเวลาที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงสวมรองเท้าเดินจงกรม ๑ เดินจงกรมสูงกว่าพระพุทธเจ้า ๑ อยู่สูงกว่าพระพุทธเจ้า ๑ ห่มผ้าคลุมไหล่ทั้ง ๒ หรือกัณฐม้วนสวมรองเท้า อาบน้ำ ถายอูจจาระ บัสสาวะ ในที่แลเห็นพระพุทธเจ้า ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ ๑ หรือทำสิ่งทั้งปวงมีการห่มผ้าคลุมไหล่ทั้ง ๒ เป็นต้น ในที่แลเห็นพระเจดีย์ ๑ ๑ ความไม่เคารพในพระธรรมนัน ได้แก่ เมื่อสงฆ์ประกาศให้ไปฟังธรรม ก็ไม่ไปฟังธรรม หรือไปแต่ไม่ตั้งใจฟังธรรม มีแต่นั่งสนทนาเล่น หรือไม่ตั้งใจเรียนธรรม ไม่ตั้งใจสอนธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ ความไม่เคารพในพระสงฆ์นั้น ได้แก่ ภิกษุที่อ่อนกว่า ไม่ได้รับคำเชื่อเชิญจากภิกษุที่แก่กว่า ได้แสดงธรรมขึ้นด้วยตนเอง หรือได้แก้ปัญหาในเทต่อน้ำพระเถระที่แก่กว่า ๑ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง เบียดเสียดพระเถระที่แก่กว่า ๑ นั่งรัดเข้าด้วยผ้า หรือมือในที่ประชุม ๑ ห่มผ้าคลุมไหล่ทั้ง ๒ หรือกัณฐม้วนสวมรองเท้า ในท่ามกลางสงฆ์ ๑ ๑ ความไม่เคารพในสิกขานั้น ได้แก่ ความไม่ทำสิกขาทั้ง ๓ ให้เต็มบริบูรณ์ ๑ ความไม่เคารพในความไม่ประมาทนั้น ได้แก่ การไม่ทำลักษณะแห่งความไม่ประมาทให้เจริญขึ้น ๑ ความไม่เคารพในปฏิสังขารนั้น ได้แก่ ไม่ทำการต้อนรับ ๒ อย่าง แก้วที่มหา ๑ ส่วนความเคารพนั้น มีเนื้อความตรงกันข้ามกับความไม่เคารพดังแสดงมา

คำว่า โสมนัสสุปฏิวารัน ได้แก่ ความตรึกตรองอันประกอบด้วยโสมนัส ๑ คำว่า โทมนัสสุปฏิวารัน ได้แก่ ความตรึกตรองอันประกอบด้วยโทมนัส ๑ คำว่า วิอุเปกขุปฏิวารัน ได้แก่ มีความตรึกตรองอันประกอบด้วยอเบกขา ๑ คำว่า ความเห็นเสมอมนัน หมายความว่าเห็นในมรรค ๔ ดังนั สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า สาราถเขยธรรมทั้ง ๖ นั้น ออกไปอีก เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลาย ด้วยเหตุว่า คนเราทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นพระ หรือชาวบ้าน ล้วนแต่อยากให้มีผู้รักใคร่เคารพนับถือตนทั้งนั้น ล้วนแต่อยากได้มณีนียม หรือมหาเสน่ห์ หรือเมตตามหานิยม แต่ว่าไม่ได้สมประสงค์ เพราะทำไม่ตรงต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยเหตุที่ไม่เคยได้ยิน ได้ฟังบ้าง หรือเคยได้ยินได้ฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจวิธีใช้บ้าง หรือเข้าใจวิธีใช้อย่างบ้าง แต่ว่าขี้เกียจทำตาม จึงทำให้ตนเป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของผู้อื่นไม่ได้ ตั้งใจประสงค์ ทำให้ตนเป็นมณีนียม หรือเป็นมหาเสน่ห์แก่ผู้อื่นไม่ได้ ทำให้ตนเป็นที่เมตตา กรุณาแก่ผู้อื่นไม่ได้ โดยมากผู้ที่ยอยากให้ผู้รักตน นิยมตน เสนอหาในตน ก็ไปเที่ยวแสวงหานามนต์ ตะกรุด คาถาวิชาอาคมตามเกจิอาจารย์ต่าง ๆ เมื่อไปหาอาจารย์นามนต์ ก็อาบนามนต์ เมื่อไปหาอาจารย์ตะกรุดคาถา ก็ขอตะกรุดคาถา เมื่อไปหาอาจารย์วิชาอาคม ก็ขอเรียนวิชาอาคม บ้างก็หาสิ่งของ บ้างก็หาน้ำมัน เพื่อจะมามีเสน่ห์ให้ตนเป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น แต่ก็ไม่ได้ดังประสงค์ เพราะเหตุว่า ของเหล่านั้นไม่ใช่ของจริงของแท้ เป็นแต่ของหลอกลวงเท่านั้น ของจริงของแท้ได้แก่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือ สาราถเขยธรรม ๖ ข้อ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงมาแล้วตามพระบาลี อรรถกถาแล้วนั้น สาราถเขยธรรม ๖ ข้อนั้น แหละ เบ็นมหาานิยมอย่างเอก เบ็นมหาเสน่ห์อย่างเอก เมื่อใครต้องการให้ใครรักตัว นับถือตัว พร้อมเพรียงกับตัว ไม่วิวาทกับตัว จึงใช้สาราถเขยธรรม ๖ ข้อนี้ ต่อผู้อื่น คือ ข้อที่ ๑ จงตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่นด้วยกาย ฯ ข้อที่ ๒ จงตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่นด้วยวาจา ฯ ข้อที่ ๓ จงตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่นด้วยใจ ฯ ข้อที่ ๔ จงให้บัณฑิตสั่งสอนสั่งหนึ่งแก่ผู้หนึ่ง ฯ ข้อที่ ๕ จงกล่าวคำให้ริษยาให้เหมือนกับผู้อื่น ฯ ข้อที่ ๖ จงให้มีความคิดการเป็นถูกต้องกับแท้ ฯ เมื่อทำใจครบทั้ง ๖ ข้อนี้แล้ว เป็นอันรับรองได้ว่า ผู้หนึ่งจะต้องรักใคร่เคารพนับถือตนเป็นแน่แท้ ผู้หนึ่งจะต้องสงเคราะห์ตนเป็นแน่แท้ ผู้หนึ่งจะต้องดีต่อกับตนเป็นแน่แท้ จะพร้อมเพรียงกับตนเป็นแน่แท้ ฯ ข้อที่ ๗ ท่านทั้งหลายคิดดูเถิดว่า จะจริงอย่างยาวนานหรือไม่

เมื่อกำหนดหลายคิดแล้ว ก็เห็นได้ว่าจริง โดยไม่ผิดแม้สักนิดเดียว เช่น
เมื่อเราเป็นผู้ชาย จะทำให้ผู้ชายด้วยกันรักใคร่เคารพนับถือเรา สงเคราะห์ช่วย
เหลือเรา ถูกต้องพร้อมเพรียงกับเรา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเราแล้ว เราจึงช่วย
เขาในสิ่งที่ต้องทำด้วยกาย ด้วยความเมตตาต่อเขา เช่น ช่วยทำกิจการให้เขา
 เป็นต้น จึงช่วยเขาทางวาจา เช่น ช่วยว่ากล่าวตักเตือน เป็นต้น จึงช่วยเขาทางใจ
 กล่าวคือ นึกอยากให้เขาได้ความสุขทั้งต่อหน้าและลับหลัง จึงแบ่งปันลาภผลให้แก่
เขา จึงมีความประพฤติทางกาย วาจา เหมือนกับเขา มีความเห็นให้ถูกต้องกับเขา
ไม่ทะเลาะกับเขา เพราะความเห็นของตน เมื่อเขาเห็นว่าอย่างใดดีหรือไม่ดีก็
ให้เห็นตามเขา เมื่อเราทำได้อย่างนั้นแล้ว เราต้องหวังได้ว่า เราจะต้องเป็นที่รักใคร่
เคารพนับถือของเขาเป็นเทียงแท้ไม่สงสัย ถึงแม้ว่าผู้ชายจะทำให้เป็นผู้รักของ
ผู้หญิง หรือผู้หญิงจะทำให้เป็นผู้รักของผู้ชาย ก็ทำตามแบบที่ว่าแล้วนั้น จึงจะเป็น
ที่รักของอีกข้างหนึ่ง ได้ดังประสงค์ ถ้าจะทำตนให้เป็นที่รัก ของบิดามารดา
หรือครูบาอาจารย์ก็ตาม เจ้านายก็ตาม เมื่อทำตามแบบทั้ง ๖ ข้อนั้นแล้ว ก็ต้อง
เป็นที่รักของมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ เจ้านายเป็นแน่แท้ แล้วถ้าจะทำให้เป็น
ที่รักของนักปราชญ์ต้องทำตามที่มีอยู่ในพระบาลี กล่าวคือ ในพระบาลีที่แสดงมาแล้ว
นั้น สำหรับข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ไม่บังชี้ว่าสิ่งที่จะช่วยเหลือคนอื่น จะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่
ดีอย่างไร เป็นแต่บอกให้ทำกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ประกอบด้วยเมตตา
เท่านั้น กล่าวคือ ให้ช่วยเหลือทางกาย วาจา ใจ ด้วยเมตตาเท่านั้น สำหรับ
ข้อที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ นั้น บังชี้ว่าต้องเป็นสิ่งที่ชอบธรรมแท้ กล่าวคือ ข้อที่ ๔ ว่า
ให้แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่เพื่อนพรมจรรยัทมศัล ข้อนั้นบังชี้ว่า ของ
ที่จะต้องให้นั้น ก็ต้องเป็นของที่ได้มาด้วยทางสุจริต ผู้ที่ตนจะแบ่งให้แก่นั้น ก็ต้องเป็น
ผู้ศรัทธา ไม่ใช่จะแบ่งของที่ได้มาโดยผิดธรรม หรือไม่ใช่ว่าจะแบ่งให้แก่ผู้ที่ไม่มี
ศัล ของที่ให้ ก็ต้องเป็นของบริสุทธิ์ ส่วนผู้รับก็ต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น
เมื่อจะทำให้เป็นที่รักของนักปราชญ์ผู้เคร่งในศีลธรรม ด้วยการให้แก่นั้น ก็จงให้
ของที่ดีที่ได้มาโดยชอบธรรม จึงจะเป็นที่รักของนักปราชญ์ เพราะนักปราชญ์
ย่อมชอบของที่บริสุทธิ์ถูกต้องธรรมวินัย ฯ ข้อที่ ๕ ว่า ให้มีศัลบริสุทธิ์เสมอกัน

นั้น ท่านก็บ่งชี้ว่า ต้องให้ศีลบริสุทธิเสมอกันกับผู้ที่ประสงค์จะให้รักใคร่
 กล่าวคือ ถ้าตนจะให้ใครรักใคร่ จงพิจารณาว่า ผู้นั้นเป็นผู้นับถือพระพุทธหรือไม่
 เป็นผู้นับอยู่ในศีลข้อไหน เมื่อเห็นว่ามีศีลบริสุทธิ หรือเป็นผู้นับอยู่ในศีลข้อใด
 แล้ว ตนต้องพยายามทำศีลให้บริสุทธิเหมือนผู้นั้น ผู้นั้นอยู่ในศีลข้อไหนเหมือนผู้
 นั้น จึงจักเป็นที่รักใคร่พอใจของผู้นั้น ผู้นั้นจึงจะรักใคร่พอใจตน เมตตา กรุณา
 แก่ตน ช่วยเหลือตนตามสมควรแก่เหตุการณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อเราทำทั้งหลาย
 ประสงค์จะให้พระพุทธเจ้าช่วยเหลือเรา เราก็ต้องพยายามรักษาศีลให้บริสุทธิ
 ตามเยี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้า โดยสมควรแก่เราที่เป็นชาววัด หรือชาวบ้าน
 เมื่อเราเป็นชาววัด คือ เป็นพระภิกษุสามเณร ก็ต้องพยายามรักษาศีลพระภิกษุ
 สามเณรให้บริสุทธิ ถ้าเราเป็นชาวบ้าน ก็ต้องพยายามรักษาศีลชาวบ้าน ที่เรียก
 ว่า ศีลคฤหัสถ์ คือศีล ๕ ให้บริสุทธิ พระพุทธเจ้าจึงจะช่วยเราได้ ถ้าไม่อย่าง
 นั้น พระพุทธเจ้าก็ช่วยเราไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็ไม่รักษาเรา เราก็พึ่งพระพุทธเจ้า
 ไม่ได้ เมื่อเรารักษาศีลให้บริสุทธิแล้ว จะเรียกว่า เราทำให้เป็นที่รักของพระ
 สงฆ์ก็ได้ เพราะพระสงฆ์เป็นพระอรหันต์ ข้อมมศีลบริสุทธิ จะเรียกว่า
 เราเป็นที่รักของพระธรรมก็ได้ เพราะพระธรรมเป็นของบริสุทธิ์ ชมโม รกขติ
 ชมมจารี พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระธรรมข้อมรักษามุประพฤติธรรม เพราะฉะนั้น
 ก็เป็นอันได้ใจความว่า เมื่อเรารักษาพระธรรม พระธรรมก็ต้องรักษาเรา เมื่อเรา
 รักษาศีล ศีลก็ต้องรักษาเรา ดังนี้ ฯ ในข้อที่ ๖ ก็มีบาลียกไว้ชัดเจนว่า สาราณีย-
 ธรรม ข้อที่ ๖ นั้น ได้แก่ มีความเห็นชอบ ซึ่งเป็นความเห็นของพระอรหันต์ เป็น
 ความเห็นที่ทำให้สันตทุกข์เสมอกันกับเจอนพรมจรรย์ ดังนี้ โดยเหตุนี้ เมื่อเรา
 จะทำให้นักปราชญ์รักใคร่ เมตตา กรุณาเรา เราก็ต้องทำให้ใจของเรามีความ
 เห็นชอบตามเยี่ยงอย่างพระอรหันต์ คือ พระอรหันต์นั้น ท่านย่อมเห็นบาปเป็นบาป
 บุญเป็นบุญ ท่านไม่เห็นกลับกันเหมือนกับปุถุชนทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้ศึกษาอบรม
 ในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ปุถุชนที่ไม่ได้ศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนานั้น
 ย่อมเห็นกลับกัน คือ เห็นบาปเป็นบุญ เห็นบุญเป็นบาป เช่นเขาเห็นว่า การเที่ยว
 เข้าน้ำลำนอนเป็นของดี เห็นว่าการให้ทาน รักษาศีล เป็นของไม่ดี เห็นว่า

สังคตสูตร ทอนว่าด้วยธรรมหมวด ๖ มีรากเหง้าแห่งการวิวาทเป็นต้น ๒๕๐

การไม่ดื่มสุราเมรัยนั้นเป็นการไม่ดี เข้าพวกเข้าหมู่ไม่ได้ เป็นการทำให้หมดความ
สนุกสนานว่าเงิ ดั่งนเป็นต้น ส่วนพระอรหันต์นั้น ย่อมไม่เห็นกลับกันดังที่ว่าน
เมื่อผู้ใดมีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เห็นว่า บุญเป็นบุญ บาปเป็นบาป
ดังที่วามาแล้วแล้ว เสมอกับผู้ใด เหมือนกับผู้ใด ผู้นั้นก็จะรักใคร่เคารพยำเกรงเป็น
แน่แท้ไม่ต้องสงสัย

ได้ใจความว่า สาราณียธรรมทั้ง ๖ ข้อ กล่าวคือ การช่วยเหลือกันทางกาย
ด้วยเมตตา ๑ การช่วยเหลือกันทางวาจาด้วยเมตตา ๑ การช่วยเหลือกันทางใจด้วย
เมตตา ๑ การให้ปันแก่กัน ๑ การมีศีลบริสุทธิ์ดีเหมือนกัน ๑ การมีความเห็นถูกต้อง
กัน ๑ ย่อมทำให้เป็นพรรคพวกกันและกันเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้น ขอเราเหล่า
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ผู้ที่อยากให้ผู้อื่นรักใคร่นับถือตน จงทำตามสาราณีย-
ธรรมทั้ง ๖ ข้อนี้ให้จงได้ ก็จักได้ดังปรารถนา สันวาระเทศนาในธัมมัตถาธิบาย
เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณเฑาะฏ ๘๓

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฐกวรรค

สังคตสูตร ทอนว่าด้วยธรรมหมวด ๖ มีรากเหง้าแห่งการวิวาทเป็นต้น

ณ วิวาทมูลานิ อชาวุโส ภิกขุ โกธโน โหติ อุปนาหิ ฯ โย โส
อชาวุโส ภิกขุ โกธโน โหติ อุปนาหิ โส สตถุรียี อการโว วิหริติ อปฺปติสฺสโส
ธมฺเมปิ อการโว วิหริติ อปฺปติสฺสโส สงฺเขปิ อการโว วิหริติ อปฺปติสฺสโส
สิกขาบปี น ปริปริการี โหติติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงสังคตสูตร กัณเฑาะฏ ๘๓ ว่าด้วยธรรมหมวด ๖
มีรากเหง้าแห่งการวิวาทเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล

๘
ปาลิ

ก็แลธรรมชาติ ๖ ซึ่งจกยกขัมแสดงในกัณฑ์นี้ ได้แก่รากเหง้าแห่งการ
วิวาท ๖ ธาตุ ๖ นิสสารณียธาตุ ๖ อเนตตริยะะ ๖ อนุสสติฐาน ๖ วิหารธรรม ๖
อภิชาติ ๖ สัญญาทำให้เื่อเน่าย ๖ ดังนี้ หมวดธรรมเหล่านี้ พระสารัมตร
เถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ต่อพระภักตร์พระพุทธองค์ ด้วยวาระพระบาลี
อันมีในสังคตสูตรที่ ๑๐ คัมภีรทจนิกาย ปาฏิหารรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เ็นเบื้องต้น
แห่งเทศนานั้นว่า ถูก่อนท่านทั้งหลาย รากเหง้าแห่งการวิวาท มีอยู่ ๖ ประการ
คือ ความโกรธ ความผูกโกรธ ๑ ความลบหลู่ ความตีสเสมอ ๑ ความริษยา
ความตระหนี่ ๑ ความโอ้อวด ความมึนการยา ๑ ความปรารถนาลามก ความ
เห็นผิด ๑ ความถือมั่นกฎฐิของตน ๑ ๑ ภิกษุใดมีความโกรธ ความผูกโกรธก็ดี
มีความลบหลู่ ความตีสเสมอกดี มีความริษยา ความตระหนี่ก็ดี มีความโอ้อวด
มีความรยาก็ดี มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิดก็ดี มีความถือมั่นกฎฐิของ
ตนก็ดี ภิกษุนั้นย่อมไม่มีความเคารพยำเกรงต่อ พระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ ไม่มีความเคารพยำเกรงต่อการศึกษา เมื่อไม่มีความเคารพยำเกรงต่อ
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และการศึกษาแล้ว ก็ก่อการวิวาทขึ้นในสงฆ์ อัน
เป็นเหตุให้เกิดสงฆ์ไม่เป็นประโยชน์สุขแก่ชราเฒ่ามาก ไม่ให้เป็นประโยชน์สุข
แก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ๑ ถ้าท่านทั้งหลายเล็งเห็นว่า รากเหง้าแห่งการวิวาท
เช่นนั้น มีอยู่ในตนเรอคนอื่น ก็พยายามละเสีย ๑ ถ้าท่านทั้งหลายเห็นว่าไม่มี
ก็จงปฏิบัติเพื่อระวังต่อไป ๑ การละรากเหง้าทำให้เกิดความวิวาท และการระวัง
ไม่ให้เกิดรากเหง้าแห่งวิวาทอันลามกจะมีขึ้นด้วยประการอย่างน ดังนี้

ธาตุ ๖ นั้น ได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุ
วิญญาณ

นิสสารกัษเฐธาตุ ๖ นั้น ได้แก่เมตตา กรุณา มหิตา อุเบกขา อนิมิตฺต-
เจโตวิมุตติ ความปราศจากอัสมิมานะ ฯ จักอ่อนห้านทั้งหลาย ถ้ามีภิกษุใดกล่าว
ขึ้นว่า เราเจริญเมตตาเจโตวิมุตติมากแล้ว ข้าพเจ้าชำนาญแล้ว ห้าเมตตาเจโตวิมุตติ
ให้เป็นหนึ่งแล้ว เมตตาเจโตวิมุตติตั้งอยู่ตามลำดับแล้ว เราได้สะสมเมตตาเจโต-

วิมุตติแล้ว เราได้ปรารภเมตตาเจโตวิมุตติแล้ว แต่พยายามยังครอบงำจิตของเราได้ ดังนี้ ฯ ให้ภิกษุอื่นห้ามภิกษุนั้นเสียว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดี พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น ฯ พยายามห้จิตครอบงำจิตของผู้อบรมเมตตาเจโตวิมุตติแล้วนั้น ข้อมเป็นไปไม่ได้เป็นอันขาด เพราะเหตุว่า เมตตาเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกำจัดเสียซึ่งพยายาม ฯ ถ้าภิกษุใดกล่าวว่า เราได้อบรมกรุณาเจโตวิมุตติไว้มากแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น วิหิงสายังครอบงำจิตของเราได้ ให้ภิกษุอื่นห้ามภิกษุนั้นเสียว่า ท่านอย่าพูดอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าข้อมไม่ดี พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น ฯ วิหิงสาจะครอบงำจิตของผู้อบรมกรุณาเจโตวิมุตติแล้ว ข้อมไม่มีเป็นแน่ ฯ เพราะกรุณาเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกำจัดเสียซึ่งวิหิงสา ฯ ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมมูทิตาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ความริษยา ก็ยังครอบงำจิตของเราได้ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุนั้นเสีย เพราะความริษยาจะครอบงำจิตของผู้อบรมมูทิตาเจโตวิมุตติแล้วนั้น ข้อมไม่มีเป็นแน่ ฯ ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมอุเบกขาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว แต่เราจะยังครอบงำจิตของเราได้ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุนั้นเสีย เพราะเราจะยังครอบงำจิตของผู้อบรมอุเบกขาเจโตวิมุตติแล้วนั้น ข้อมไม่มีเป็นแน่ ฯ ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมอนิมิตตเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว แต่ความรุกรานถึงนิมิตยังครอบงำจิตของเราได้ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุนั้นเสีย เพราะไม่เป็นจริงอย่างภิกษุนั้นว่า ด้วยเหตุว่า อนิมิตตเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกำจัดนิมิตทั้งปวง ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราปราศจากอสมิมานะความถือเราถือเขาแล้ว แต่ลูกศร คือความลงเลสงสัยยังครอบงำใจของเราอยู่ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุนั้นเสียว่า อย่าพูดอย่างนั้นอีก เพราะไม่เป็นจริงอย่างที่ท่านนั้น ด้วยเหตุว่าการกำจัดเสียซึ่งอสมิมานะ ข้อมเป็นเครื่องกำจัดความลงเลสงสัย ดังนี้

อนุตตริยะะ ๖ นั้น ได้แก่ การเห็นอันเข็ญม ๐ การฟังอันเข็ญม ๐ การได้ลาภอันเข็ญม ๐ การศึกษาอันเข็ญม ๐ การระลึกอันเข็ญม ๐

อนุสสติฐาน ๖ นั้น ได้แก่ พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ๐ ธัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณพระธรรม ๐ สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณพระ

สงฆ์ ๑ สีสานุสสติ การระลึกถึงศีล ๑ จาคานุสสติ การระลึกถึงทาน ๑ เหวตานุสสติ การระลึกถึงแนวคา

วิหารธรรม ๖ นั้น ได้แก่ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ๖ ประการ คือ ได้เห็นรูป หรือฟังเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโดยอุปัชฌายะ รู้ธรรมารมณแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีแต่เฉย ๆ อยู่ด้วยความมีสติสัมปชัญญะ

อภิชาติ ๖ นั้น ได้แก่ ชาติดำ ทำกรรมดำ ๑ ชาติดำทำกรรมขาว ๑ ชาติดำทำนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว ๑ ชาติขาวทำกรรมขาว ๑ ชาติขาวทำกรรมดำ ๑ ชาติขาวทำนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว ๑

สัญญา ๖ อันเป็นเหตุให้เบื่อหน่ายนั้น ได้แก่ อนิจจสัญญา คือ การจำความไม่เที่ยง ๑ ทุกขสัญญา การจำความทุกข์ ๑ อนัตตสัญญา การจำว่าไม่ใช่ตัวตน ๑ ปหานสัญญา ความจำการละกิเลส ๑ วิราคสัญญา ความจำการคลายกิเลส ๑ นิโรธสัญญา การจำความดับกิเลส ๑

เมื่อพระสารีบุตรเถระเจ้ายกธรรมหมวด ๖ ขึ้นแสดงดังนี้แล้ว จึงกล่าว แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ธรรมหมวด ๖ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วมีอยู่ พวกเรา หงสนควรสังคายนา คือ รวบรวมไว้ให้ถูกต้องกัน เพื่อให้พรหมจรรย์คงอยู่ นาน จักได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความ ในพระบาลีอันว่าด้วยธรรมหมวด ๖ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิตสูตร คัมภีร์สมังกลวิลาสินีว่า คำว่า มีความโกรธนั้น คือ ประกอบด้วยความโกรธ อันมีความฉุนเฉียวเป็น ลักษณะ ๑ คำว่า มีความผูกโกรธนั้น ได้แก่ประกอบด้วยความผูกโกรธ อัน มีการไม่สละแหวเป็นลักษณะ ๑ คำว่า ให้เกิดทุกข์แก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย นั้น คือ การทักขทั้งหลายวิวาทกันนั้น เป็นเหตุให้เกิดความฉิบหาย ทำให้ เกิดความทุกข์ แก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย เหมือนเมื่อครั้งภิกษุ ๒ รูป ที่เกิด

วิวาห์กันในเมืองโกสัมพ^๕ เป็นตัวอย่าง ฉะนั้น คือ เมื่อภิกษุ ๒ รูปวิวาห์กันแล้ว พวกอันเตวาสิกของภิกษุ ๒ รูปนั้นก็เกิดวิวาห์กันขึ้น ๑ พวกภิกษุณีสงฆ์ตลอดถึง พวกอุปัฏฐากของพวกภิกษุทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น ก็เกิดวิวาห์กันขึ้น ๑ ลำดับนั้น พวกอารักขเทวดาของมนุษย์เหล่านั้น ก็แตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย พวกอารักขเทวดาของพวกที่เป็นธรรมวาที ก็เป็นธรรมวาทีไปตาม ของพวกอธรรมวาที ก็พลอยเป็นอธรรมวาทีไปตาม ๑ พวกกุมมเทวดาที่เป็นมิตรของพวกอารักขเทวดานั้น ก็พลอยแตกกันเป็น ๒ ฝ่าย จนกระทั่งถึงพรหมโลก ยกเสียแต่พวกเทพยดา มนุษย์ ที่เป็นอริยสาวกเท่านั้น ๑ พวกอธรรมวาที คือ พวกที่ไม่กล่าวตามธรรมวินัย มีมากกว่าพวกที่เป็นธรรมวาที ได้พากันสละธรรมเสีย แล้วถือเอาสิ่งที่ไม่ชอบธรรม เวลาตายแล้วก็พากันไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ๑ การวิวาห์ของภิกษุ ๒ รูปนั้น ให้เกิดโทษทุกข์ภัยแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลายอย่างนี้

คำว่า นิสสารณียชาตุนั้น ได้แก่ธรรมที่กำจัดธรรมอันไม่ดี มีเมตตา กำจัดพยาบาทเป็นต้น ๑ คำว่า เจโตวิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้นจากกิเลส เพราะฉะนั้น คำว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ก็ได้แก่ใจอันหลุดพ้นจากกิเลสด้วยเมตตา

คำว่า อนุตตรियะนั้น แปลว่า เข้มม คือ ประเสริฐ ๑ การเห็นพระพุทธเจ้า หรือพระภิกษุสงฆ์ หรืออารมณแห่งกรรมฐานอันใดอันหนึ่ง มีกสิณ ๑๐ และ อสภ ๑๐ เป็นต้น เรียกว่า สสนานุตตรियะ แปลว่า ความเห็นอย่างเข้มม ๑ การที่ผู้ศรัทธามั่นคงได้ฟังการพรรณนาคุณพระรัตนตรัย หรือได้ฟังพระพุทธวจนะใน พระไตรปิฎก เรียกว่า สวнанุตตรियะ แปลว่า การฟังอย่างเข้มม ๑ การได้ อริยทรัพย์ ๑ เรียกว่า ลาภานุตตรियะ แปลว่า การได้อย่างเข้มม ๑ การปฏิบัติ ในไตรสิกขา เรียกว่า สิกขานุตตรियะ แปลว่า การศึกษาอย่างเข้มม ๑ การปฏิบัติพระรัตนตรัย บำรุงพระรัตนตรัย เรียกว่า ปาโรจขานุตตรियะ แปลว่า การปฏิบัติ หรือการบำรุงอย่างเข้มม ๑ การระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เรียกว่า อนุสสทานุตตรियะ แปลว่า การระลึกอย่างเข้มม สันเนอความในอรรถกถาที่ควร ยกขึ้นแสดงเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายพหุชานุสสติออกไปโดยพิสดาร ตามหลักฐานที่มีมาในพระคัมภีร์ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจกว้างขวางแก่ผู้ฟังทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า พหุชานุสสตินี้ แปลว่า การระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า ๆ การระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้านั้น จะระลึกอย่างไรก็ได้ แล้วแต่ความสันต์ของตน จะระลึกตามแบบนพหุรคฺคไปก็ได้ เมื่อจะระลึกตามแบบนพหุรคฺคนั้น ให้ระลึกว่า อิตฺปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธอวิชชาจรณสมปนฺโน สุกโต โลกวิภู อนุตฺตโร ปรีสทมมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺธो ภควา ดังนี้ ก็ได้ หรือจะระลึกเพียงบทใดบทหนึ่ง เช่น จะระลึกว่า อรหํ ก็ได้ สมมาสมพุทฺธอ ก็ได้ อวิชชาจรณสมปนฺโน ก็ได้ สุกโต ก็ได้ โลกวิภู ก็ได้ อนุตฺตโร ปรีสทมมสารถิ ก็ได้ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ ก็ได้ พุทฺธอ ก็ได้ ภควา ก็ได้ ๆ ข้อสำคัญมีอยู่ว่า เมื่อจะระลึกตามบทใด ให้รู้จักบทนั้นว่าอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงจักได้แปลและอธิบายบททั้ง ๕ มีบทว่า อรหํ เป็นต้น ให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไป กล่าวคือ บทว่า อรหํ นั้น แปลว่า พระองค์ไกลจากข้าศึกคือกิเลส ๑ พระองค์หักเสี้ยซึ่งกำกวมแห่งสังขารจักร ๑ พระองค์ควรรับบิณฑิยทั้ง ๔ มีจิวรเป็นต้น และควรรับสักการบูชาอย่างวิเศษ จากสัตว์โลก ๑ พระองค์มิได้ทำบาปในที่ลับ ๑ ๑ อธิบายว่า สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธองค์นั้น สถิตอยู่ในที่อันไกลยิ่งนักจากกิเลสกรรมทั้งปวง ราคะโทสะกับทั้งवासานัน พระพุทธองค์ทรงจัดเสี้ยแล้วด้วยพระแสงแก้ว คืออริยมรรคญาณ เหตุฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า อรหํ ๆ ทว่าพระองค์หักเสี้ยซึ่งกำกวมแห่งสังขารจักรนั้น อธิบายว่า สังขารจักรนั้น ได้แก่สังขารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้นและที่สุด อันสัตว์ทั้งหลายเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังขารจักรนี้ มีอวิชชาและภพและตัณหาเป็นต้น มีสังขารทั้ง ๓ คือ ปุณฺณภูมิสังขาร อปุณฺณภูมิสังขาร อนเณฺยภูมิสังขาร เป็นก้ำ มีขราและมรณะเป็นก้น อันบิณฑิยแห่งตนมีเหตุบิณฑิยเป็นต้นร้อยเข้าเป็นเพลาคือ อาสวะ สมภย ประกอบเข้าในรถ คือภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็นต้น ขับขึ้นไปสู่นกาลชาวนามิได้ปรากฏเบื้องต้นและที่สุด สมเด็จพระแม่พระภาคเจ้า

นั้นพระองค์เสด็จสถิตเหนือปฐมภูมิจึงทรงแสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุทั้งหลายว่า สกิลด้วยพระบาท คือ วิริยะ ที่ควมหาโพธิพุดกัณฑ์แล้ว จึงทรงพระขรรค์แก้ว คือ อริยมรรคญาณ อันกระทำให้สนกรรมสนภพ สันชาติ ด้วยพระหัตถ์ คือ ศรัทธา พาดฟันเลียบซึ่งกำแพงแห่งสังสารจักรทั้งปวงให้ขาดกระจัดกระจาย มิให้คั่นคุ่มติดกันเข้าได้ ดังนี้ ฯ อีกนัยหนึ่งสังสารจักรนั้น จัดเอาวิชา เป็นคัม เพราะอวิชาเป็นมูลเหตุให้เกิดรูปธรรมนามธรรม ชราและมรณะจัดเป็นกง เพราะว่าชราและมรณะนั้นบังเกิดเป็นที่สุดแห่งภพชาติ คือ เกิดมาแล้วชราและมรณะเป็นที่สุด ทุรูปทุกนาม ธรรม ๑๐ ประการ คือ สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ หง ๑๐ ประการนี้ จัดเป็นกำแพงแห่งสังสารจักร ฯ พระองค์เป็นทักขิณียชนบุคคลเลิศ ควรรับทักษิณาทาน ควรรับซึ่งจตุปัจจัยทั้ง ๔ และเครื่องสักการบูชาอันวิเศษ เป็นที่บูชาแห่งเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ที่มีอยู่ในโลกนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหันต์ ฯ พระพุทธองค์นั้น มิได้กระทำความบาปในทลัภเหมือนอย่างสามัญสัตว์ทั้งปวงที่เป็นพาล สำคัญตนว่าเป็นนักปราชญ์ จึงทรงพระนามว่า อรหันต์

บทว่า สมมาสมพุทโธ นั้น แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสรู้พระจตุราริยสัจธรรมทั้ง ๔ ประการ ด้วยพระองค์เอง ด้วยอาการมิได้วิปริตเห็นแต่ รู้แท้ ไม่เคลือบแคลง ตรัสรู้ประจักษ์แจ้งในพระบรมสันตาล

บทว่า วิชาจรณสมปโน นั้น แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงวิชา ๘ และจรณะ ๑๕ ฯ วิชา ๘ นั้น ได้แก่ อภิญญาหก ๑ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยทธิญาณ ๑ ฯ จรณะ ๑๕ นั้น คือ สกิลสังวร การสำรวมในศีล ๑ การรักษานินทรีย์ทั้ง ๖ เป็นอันดี ๑ รู้จักประมาณในโภชนะ ๑ ประกอบด้วยธรรมอันดีอันอยู่ในกุศล ๑ ศรัทธา ๑ สติ ๑ วิริยะ ๑ ปัญญา ๑ พากุสัจจะ ๑ หิริ ๑ โอตตัปปะ ๑ ปุณณมาน ๑ ทศิณณมาน ๑ ตติณณมาน ๑ จตุตถณมาน ๑ ฯ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชา ๘ และจรณะ ๑๕ ดังนี้ จึงทรงพระนามว่า วิชาจรณสมปโน

บทว่า สกโต นั้น แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์ทรงมีพระดำเนินทั้งงามเลิศ การดำเนินของพระองค์นั้น งามบริสุทธิ์ปราศจากโทษ ฯ

พระองค์ทรงดำเนินด้วยอริยมรรคทั้ง ๘ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค
อนาคามิมรรค อรหัตมรรค อีกนัยหนึ่งว่า พระพุทธองค์เสด็จไปสู่ประเทศ
สนทรสถาน คือ พระอมตมหานิพพาน สบสังขารทุกข์ จึงทรงพระนามว่า สุกโต ฯ
อีกนัยหนึ่งว่า พระองค์เสด็จไปเป็นอันควมได้กลับ อธิบายว่า พระองค์ละเสีย
ซึ่งกิเลสเป็นสมุจเฉปปหาน ด้วยพระโสคาปัตติมรรคญาณแล้ว พระองค์ก็ไม่
กลับมาสู่กิเลสที่พระองค์ละแล้วนั้น และกิเลสที่พระองค์ละเสียด้วย สกทาคา-
มิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรคนั้นแล้ว พระองค์ก็ละได้ขาด เป็นสมุจเฉปปหาน
มิได้กลับมาสู่กิเลสอันละแล้วนั้น ฯ เสด็จไปเป็นอันควม จึงทรงพระนามว่า สุกโต ฯ
อีกนัยหนึ่งว่า ที่พระองค์ทรงพระนามว่า สุกโต นั้น เพราะพระองค์กล่าวซึ่งวาจา
อันควรในที่ควรจะฟังกล่าว

บทว่า โลกวิทู นั้น แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น รู้ซึ่งโลกโดย
ประการทั้งปวง ฯ อีกนัยหนึ่งว่า พระองค์ตรัสรู้ซึ่งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก
สัตว์โลก และโอกาสโลก ฯ สังขารโลกนั้น ได้แก่ กุศลและอกุศล สัตว์โลกนั้น
ได้แก่สรรพสัตว์อันมีอัชชาศย์ต่าง ๆ โอกาสโลกนั้น ได้แก่ แผ่นดิน แผ่นฟ้า
สมเด็จพระศาสดาเจ้าทรงตรัสรู้โลกทั้ง ๓ ดังนี้ จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู

บทว่า อนุตฺตโร ปริสम्मสารถิ นั้น แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์เป็นผู้ฝึกฝนบุคคลที่ควรฝึกฝนได้เป็นอย่างดี ไม่มีใครฝึกฝนได้ดีกว่า ฯ
อธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประเสริฐด้วยพระคุณทั้งปวง หา
บุคคลจะประเสริฐเสมอมิได้ พระองค์ครอบงำเสียซึ่งสัตว์โลกทั้งปวง ด้วยสัจคุณ
สมาธิคุณ ปัญญาคุณ วิมุตติคุณ และวิมุตติญาณทัสสนคุณ พระองค์ทรง
ทรงมานชงผทมवासनाบาร์มควรจะทรมาน สัตว์ดิรัจฉาน มีพญาอปาลนาคราช
เป็นต้น มนุษย์ มีสังกนิกนเรณเป็นต้น อมนุษย์ มีอาฬวกยักษ์เป็นต้น
หม่อมมรเทพยดา มีสมเด็จพระนรินทราชาเป็นต้น พรหมบริษัท มีพกาพรหม
เป็นต้น พระองค์ทรงทรมานด้วยอุบายต่าง ๆ ให้เสื่อมจากพหุสรัย ให้ตั้งอยู่ใน
ไตรสรณคมน์และศีล บรรลุอริยมรรค อริยผล อันควรแก่वासनाบาร์มแห่งตน ฯ
ได้สร้างสมอบรรมา

บทว่า สดถา เทวมนุสสานิ แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นคร
ของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายนั้น อธิบายว่า พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์โลก
ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบันกาล ๑ พระองค์เบียดเบียน
เสียซึ่งกิเลส มีรากเป็นต้น ๑ พระองค์ยังกิเลสให้ดับหายไปจากสันดานตนและ
บุคคลอื่น ๑ พระองค์สั่งสอนสัตว์ด้วยอุบายแห่งญาณทั้ง ๓ คือ กามาทุ
กุศลญาณ เป็นที่ดำเนินสู่กามคติ รূปาพจรกุศลญาณ เป็นที่ดำเนินสู่รূปาพจร
พรหมโลก อรูปาทุศลญาณ เป็นที่ดำเนินถึงอรูปภพ ๑ พระองค์นำสัตว์
เข้าสู่นิเวศสถาน คือ พระนิพพานประการ ๑ พระองค์มีอาวุธคมเกล้า คือ
พระปัญญา ๑ พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์โดยสมควร ๑ พระองค์ทรง
ยังสัตว์ให้ตั้งอยู่ในประโยชน์โลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า ๑ พระองค์เปรียบ
เหมือนนายสัตถวาหะ พ่อกำนัใหญ่ ชักนำหมู่พ่อค้าทั้งปวงให้พ้นภัยในมรรคา
กันดาร ๑ พระองค์ยังสัตว์ให้ข้ามพ้นจากชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร
มรณกันดาร ๑ ดังนี้

บทว่า พุทโธ นั้น แปลว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสรู้ซึ่ง
พระจตุราริยสัจทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เอง และยังสัตว์หมื่นให้ตรัสรู้ตาม ๑ มี
พระบวรสันดานอบรมไปด้วยพระอรหัตมรรคญาณอันประเสริฐ อันเป็นต้นเหตุแห่ง
ผล คือ สัพพัญญุตญาณ อันรู้ในญะยธรรมทั้งปวงมิได้ขัดข้อง ๑ จึงทรงพระนาม
ว่า พุทโธ

บทว่า ภควา นั้น แปลว่า พระองค์มีอริยขส ๑ เสวยอริยคุณอัน
ประเสริฐเลิศโลก ๑ ควรรับจตุปัจจัยทาน คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลาน-
เภสัช ๑ แจกซึ่งแก้ว คือ พระสัทธรรม ๑ หักเสียซึ่งกรรมอันเป็นบาป มีราก
เป็นต้น ๑ พระองค์มีพระภาค คือ มีพระบารมีอันสร้างสมมาช้านาน ๑ มีพระ
วรกายและจิตอันเจริญด้วยภาวนาธรรมเป็นอันมาก ๑ ถึงที่สุดแห่งภพ คือ
พระอมตมหานิพพาน ๑ ดังนี้

พระนามทั้ง ๕ ตามที่ได้แสดงมาแล้วนี้ สมเด็จพระชนนีมารดาจะถวายก็หา
มิได้ สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดา และพระบรมวงศาทัง ๒ ฝ่าย
ฝ่ายละ ๘ หมื่น จะถวายก็หามิได้ ไซ้แต่เท่านั้น จะได้เป็นพระนามอันมเหสักข-

เทวราช มีท้าวสหัสสนัยน์พิตร และสันตสิตเทวราชเป็นประธานถวาย ก็ห้ามมิได้
พระนามเหล่านั้น เป็นคุณวิโมกข์อันดีกนิยาม ที่พระองค์ได้คราวเดียวกันกับพระสัพ-
พัญญุตญาณเหนืออุปราชิตบัลลังก์ ณ คงไม้สรหมหาโพธิ์ ฯ เมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญ
คือ ระลึกถึงพระคุณแห่งสมเด็จพระสรเพชญพุทธเจ้า โดยนัยดังกล่าวมานี้แล้ว
ราคะ โทสะ โมหะ ก็จะมีได้ครอบงำจิตใจของผู้นั้นได้ จิตของผู้นั้นก็จะแน่วแน่
เที่ยงตรงเป็นอันดี นีวรณธรรมทั้ง ๕ มีกามฉันทนีวรณเป็นต้น ก็จะสามารถ
เมื่อจิตสงบแล้ว วิตก วิจาร์ อันเนื่องไปในพระพุทธรูปก็จะบังเกิด เมื่อวิตก
วิจาร์ บังเกิดแล้ว บัตทั้ง ๕ ประการ คือ ขุททกบัต ขณิกบัต โอภกัณตีกบัต
อพเพกขบัต เภรณบัต ก็จะบังเกิดในสันดาน เมื่อ บัตบังเกิดขึ้นแล้ว กาย-
บัตสัทธ จิตตบัตสัทธ อันเป็นพนักงานระงับกายระงับจิตก็จะบังเกิด เมื่อบัตสัทธ
ทั้ง ๒ บังเกิดแล้ว ก็เบนเหตให้สุข ๒ ประการ คือ สุขในกาย สุขในใจ บังเกิด
ขึ้น เมื่อสุขบังเกิดขึ้นแล้ว นาคิจของผู้นั้นก็จะตั้งมั่นด้วยอุปปจารสมาธิ
ผู้ทเจริญพุทธานุสสติ จะมีสันดานประกอบด้วยความรักใคร่ ในสมเด็จพระ
สรเพชญพุทธองค์ จะถึงซึ่งความไพบูลย์ด้วยคุณธรรม คือ ศรัทธา สติ ปัญญา
และบุญ สันดานนั้นจะมากไปด้วยปรีดาปราโมทย์ อาจอดกลั้นทุกขภัยอันมา
ถึงจิตนั้นได้ จะสำคัญว่า ได้อยู่ร่วมด้วยลมหเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ร่างกาย
ของบุคคลผู้พุทธานุสสติขานขานอยู่นั้น สมควรเป็นทสัการบูชา แห่งหมู่
เทพยดา มนุษย์ เปรียบประดุจเรือนพระเจดีย์ ฯ นาคิจของผู้นั้นจะเนื่องไปใน
พุทธานุสสติ จะก่อรูปด้วยหิริและโอตตปปะ มิได้ประพฤติกว้างขวางถึงที่พระพุทธรูป
ทรงบัญญัติไว้ จะมีความกลัวบาป ละอายบาป ดังเห็นพระพุทธรูปอยู่เฉพาะหน้า
ถ้าว่าสหายอันอ่อนไม่สามารถสำเร็จฉาน สมาบัติ มรรค ผล ก็จะมีสกุติภพเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า เหตุดังนั้น ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลายอย่าได้ประมาทในพุทธานุสสติ-
กรรมฐาน อันมีคุณานิสงส์เป็นอันมากดังแสดงมาแล้วนี้ ของธรรมมัตถการิยา
ในชื่อว่าด้วยพุทธานุสสติเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๔

คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค

สังกตสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๑ มอริยทรัพย์ ๑ เป็นต้น

อติ โข อาวุโส เตน ภควตา ชานตา ปัสสตา อรหตา สมหา-
สมพุทเธน สจฺจต ชมมา สมหทกขาตา ตตถ สพุเพเหว สงคาบิตพฺพํ น วิว-
ทิตพฺพํ ขณฺณํ พรมฺมจริยํ อหฺมณฺณํ อสฺส จิรฺภูจฺติกํ ตทสฺส พหุชนํหิตาย
พหุชนสฺสขาเย โลกาณุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย เทวมนสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังกตสูตร กัณฑ์ที่ ๘๔ ว่าด้วยกรรมหมวด ๑
มอริยทรัพย์ ๑ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ก็แลกรรมหมวด ๑ ซึ่งจกยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้ ซึ่งว่ามีอริยทรัพย์ ๑
เป็นต้นนั้น คือ อริยทรัพย์ ๑ โพชฌงค์ ๑ สมาธิบริวาร ๑ อสัทธิกรรม ๑ สัท-
ทธิกรรม ๑ สัปปริสทธิกรรม ๑ ตามวาระพระบาลีที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้แก่ภิกษุ
ทั้งหลาย ในสังกตสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็น
เบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย กรรมหมวด ๑ ที่สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น มอริย
พวกเราทั้งหลายควรสังคายนาให้ถูกต้องกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้คงอยู่นาน เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อให้เป็นประโยชน์สุข
แก่เทพยดานุชย์ทั้งหลาย ฯ ก็กรรมหมวด ๑ นั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่
อริยทรัพย์ ๑ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา ๑ ได้แก่
โพชฌงค์ ๑ คือ สติสัมโพชฌงค์ ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์

ปติสัมโพชนงค์ บัณฑิตสัมโพชนงค์ สมาธิสัมโพชนงค์ อุเบกขาสัมโพชนงค์ ๑ ได้แก่สมาธิบริวาร ๑ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ ๑ ได้แก่อสัทธรรม ๑ คือ การทักขิณไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ สดับเล่าเรียนน้อย เกียจคร้าน ไม่มีสติ ไม่มีปัญญา ๑ ได้แก่สัทธรรม ๑ คือ การทักขิณเป็นฌมศรัทธา มีหิริ มีโอตตปปะ สดับเล่าเรียนมาก มีความเพียรเข้มแข็ง มีสติมั่นคง มีปัญญา ๑ ได้แก่สัปปริสธรรม ๑ คือ การทักขิณเป็นฌมจกธรรม รู้จักอรรถ รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริบท รู้จักบุคคล ๑ ดังนี้ ฯ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังกัตสูตร คัมภีร์สมุทฺถกวลาสาลินี ว่า ครั้นพระสารีบุตรเถรเจ้า สอนให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวให้ถูกต้องกันในธรรมหมวดที่ ๖ ดังที่ยกขึ้นแสดงมาในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้นแล้ว จึงสอนให้ภิกษุทั้งหลาย มีความพร้อมเพรียงกันในธรรมหมวด ๗ เริ่มแต่คำว่า อริยทรัพย์ ๗ เป็นต้นต่อไป

ก็ในอริยทรัพย์ ๗ นั้น มีคำอธิบายว่า ศรัทธา คือ หิริ โอตตปปะ พากุสัจจะ จาคะ ปัญญา ที่เรียกว่าทรัพย์นั้น เพราะเป็นเหตุให้ได้ทรัพย์ ฯ แต่ในอริยทรัพย์ทั้ง ๗ ข้อนั้น ปัญญาประเสริฐกว่าทุกข้อ ฯ ด้วยว่าบุคคลตั้งอยู่ในปัญญาแล้ว จึงจะบำเพ็ญสุจริต ๓ ศีล ๕ ศีล ๑๐ แล้วไปสวรรค์ได้ จึงจะร่ำเอาจนตลอดช่วงสาวกบารมีญาณ บังเจกโพธิญาณ สัพพัญญุตญาณได้ ฯ เป็นอันว่า ปัญญาเป็นเหตุให้ได้สมบัติทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้ว ฯ อริยทรัพย์ทั้ง ๗ นี้ เป็นได้ทั้งโลกีย์และโลกุตระ ฯ เรื่องโพชนงค์ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น ฯ คำว่าสมาธิบริวารนั้น ได้แก่ธรรมที่เป็นบริวารสมาธิ ธรรมที่เป็นบริวารสมาธิทั้ง ๘ ประการนั้น เป็นได้ทั้งโลกีย์และโลกุตระ ฯ คำว่า อสัทธรรมนั้น ได้แก่ ธรรมของอัสปฺปยุสทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ธรรมที่ไม่ดี คือ ธรรมที่ชั่วช้าเลวทราม ฯ ส่วนสัทธรรมนั้น มีคำอธิบายตรงกันข้ามกับอสัทธรรม ฯ สัทธรรม

ทั้ง ๗ นั้น เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้อบรมวิปัสสนา ฯ ในสัทธรรมทั้ง ๗ นั้น บัญญาเป็นได้ทั้งโลกีย์และโลกุตระ

คำว่า ธรรมนั้น ได้แก่ ธรรมของสัปบุรุษ คือ คนดีทั้งหลาย ฯ
 คำว่า รู้จักธรรมนั้น ได้แก่ รู้จักปริยัติธรรมอันประกอบด้วยองค์ ๕ มีสุตตะและ
 เคยยะ เป็นต้น ฯ คำว่า รู้จักอรรถนั้น ได้แก่ รู้จักความมุ่งหมายแห่งถ้อยคำ
 นั้น ๆ ฯ คำว่า รู้จักตนนั้น ได้แก่ รู้ว่า เรามีสถิ สมภาสิ บัญญา เพียงเท่านั้น ฯ
 คำว่า รู้จักประมาณนั้น ได้แก่ รู้จักประมาณในการรับและการบริโภค ฯ คำว่า
 รู้จักกาลนั้น ได้แก่ รู้จักเวลาเรียน เวลาถาม เวลาประกอบความเพียร ฯ เวลา
 เรียนนั้นมียุ ๕ พรรษา ฯ เวลาถามนั้นมียุ ๑๐ พรรษา ฯ แต่ว่ากำหนดนั้นก็ยังไม่
 แคบนัก ฯ ส่วนกำหนดที่กว้างนั้น คือ เวลาเรียน ๑๐ พรรษา เวลาถาม ๒๐
 พรรษา ฯ ต่อนั้นไปเป็นเวลาประกอบความเพียรในการเจริญสมณธรรม ฯ
 คำว่า รู้จักบริษัทนั้น คือ รู้จักประชุมชน ๘ จำพวก ฯ คำว่า รู้จักบุคคลนั้น
 ได้แก่ รู้จักบุคคลที่ควรคบและไม่ควรคบ ดังนี้ ฯ สันเนอความในอรรถกถา
 เพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความที่แสดงมาแล้วนั้น
 ออกไปอีกตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ ที่เรียกว่าอริยทรัพย์นั้น แปลว่า ทรัพย์
 พระอริยเจ้า คือ ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์อันบริสุทธิ์ ฯ ที่เรียกว่าเป็นทรัพย์
 อันประเสริฐ เป็นทรัพย์อันบริสุทธิ์นั้น ก็ด้วยเหตุว่า ธรรมทั้ง ๗ อย่าง คือ ศรัทธา
 ศีล หิริ โอตตปฺปะ พาหุสัจจะ จาคะ บัญญานัน เป็นเหตุให้ได้สมบัติทั้ง ๓
 คือ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ สากบารมีญาณ บิณฑกโพธิ-
 ญาณ สัพพัญญุตญาณ ดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้แล้วนั้น ฯ ก็ธรรม
 ทั้ง ๗ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตปฺปะ พาหุสัจจะ จาคะ บัญญานัน เป็น
 เหตุให้ได้มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติอย่างไร มีคำแก้ไขว่า
 สำหรับมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ในชาติหน้านั้นจงยกไว้ จัก
 แสดงแต่เหตุที่เป็นเหตุให้ได้ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ในชาตินี้

เท่านั้น เพราะเมื่อได้ในชาติที่แล้ว ชาติหน้าโน้นก็ต้องได้อย่างไม่มีปัญหา ถ้าไม่ได้ในชาติที่แล้ว ชาติหน้าโน้นก็เห็นอันไม่ได้ เหมือนกับการขึ้นบันได ๓ ขั้น เมื่อขึ้นขั้นที่ ๑ ไม่ได้ ก็เป็นอันขึ้นขั้นที่ ๒ ที่ ๓ ไม่ได้ จงดูเด็กเล็ก ๆ เป็นตัวอย่าง เกิด เมื่อขึ้นขั้นที่ ๑ ได้แล้ว ก็ขึ้นขั้นที่ ๒ ที่ ๓ ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อได้มรรคสมบัติในชาติที่แล้ว ส่วนสวรรค์สมบัติในชาติหน้า และนิพพานสมบัติในชาติมี บารมีแก่กล้าขึ้น ก็ต้องได้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะเหตุไรจึงว่าอย่างนี้ เพราะเหตุว่า มนุษย์สมบัติเป็นเครื่องมือจะทำให้ได้สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติต่อไป เปรียบเหมือนการถอนเป็นเหตุให้ได้ขึ้นรถไปถึงที่ประสงค์ หรือเปรียบเหมือนกับ พันธุ์ข้าวอันเป็นเหตุให้ได้ข้าวกล้า หรือเปรียบเหมือนเสบียงทาง อันเป็นเหตุให้ เดินทางไปถึงที่ประสงค์ หรือเปรียบเหมือนมคพรา อันเป็นเครื่องมือทำเครื่องใช้ ต่าง ๆ ที่สำเร็จด้วยไม้ฉะนั้น ๆ กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีศรัทธา คือ ความเชื่อต่อ มารดาบิดา ครูบาอาจารย์แล้ว จึงจะได้ปริยทรรพข้อที่ ๒ คือ ศีล อันได้แก่ความ ประพฤติดีทาง กาย วาจา เมื่อมีความประพฤติดีทาง กาย วาจา การละอายความ ชั่ว ซึ่งได้แก่ หิริ อันเป็นปริยทรรพข้อที่ ๓ ก็แก่กล้าขึ้น เมื่อมีหิริ คือ การละอาย ความชั่วแก่กล้าขึ้นแล้ว โสคตัปปะ คือ การกลัวความชั่ว อันเป็นปริยทรรพข้อ ที่ ๔ ก็แก่กล้าขึ้น เมื่อการกลัวความชั่ว คือ ความผิดแก่กล้าขึ้นแล้ว การสดับฟัง เล่าเรียน ซึ่งเรียกว่าสตะ อันเป็นปริยทรรพข้อที่ ๕ ก็แก่กล้าขึ้น เมื่อมีการเรียน การฟัง แก่กล้าขึ้นแล้ว การสละซึ่งความชั่วอันมีอยู่ในใจของตน เช่น ความ ตระหนี่ ความเกียจคร้านเบงตน ซึ่งเรียกว่าจาคะ อันเป็นปริยทรรพข้อที่ ๖ ก็ แก่กล้าขึ้น เมื่อการสละสิ่งที่ไม่ดีอันมีอยู่ในใจของตน ซึ่งเป็นหนทางให้สละ สิ่งของภายนอกแก่กล้าขึ้นได้แล้ว ความรู้ซึ่งเรียกว่าปัญญา อันเป็นปริยทรรพข้อที่ ๗ ก็แก่กล้าขึ้น ๑ เมื่อปัญญาแก่กล้าขึ้นแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่าที่จะไม่ได้ มนุษย์สมบัติ คือ สมบัติของมนุษย์ มีเงินทองเบงตนในบัดจุบนี้ชาตินี้ ๑ ขอ ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงคิดดูเถิดว่า ผู้ที่หาทรัพย์ได้คล่อง ๆ นั้น ต้องเป็นผู้มีความรู้ มีปัญญาดีทั้งนั้น ไม่ใช่คนไร้ความรู้ ไม่ใช่คนไร้ปัญญา ๑ แต่ตามทฤษฎีมา แล้วนี้ ก็ยังเป็นที่ยากแก่ผู้ฟังทั้งหลาย จึงยกตัวอย่างอีกนัยหนึ่ง คือ คนที่จะหา ทรัพย์ได้คล่อง ๆ ตามทำนองคลองธรรมหรือไม่ใช่ลักขโมยผู้อื่นนั้น เบืองต้น

เขาต้องเป็นคนเชื่อฟังมารดาบิดา กราบอาจารย์ มีความประพฤติดี มีการศึกษาเล่าเรียนมาก มีความร่ำรวยคดคดทั้งนั้น จึงผู้ที่มีในทางค้าขาย หรือในทางช่างเป็นตัวอย่างเกิด หรือจากผู้ที่มีเงินเดือนมาก ๆ เป็นตัวอย่างเกิด ก็จะเห็นได้ว่า โดยมากเป็นผู้ที่มีความร่ำรวย มีการศึกษาเล่าเรียนมาก มีความประพฤติดี อันเนื่องมาจากความเชื่อฟังมารดาบิดา กราบอาจารย์เป็นเบื้องต้นทั้งนั้น แต่ที่แลเห็นได้ง่ายที่สุดนั้น ก็คือผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาก เพราะว่าผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาก ย่อมทำงานทำได้ง่าย ไม่ผิดเคืองเหมือนกับผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนน้อย โดยเหตุนี้ จึงจำไว้เถิดว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อ เป็นเหตุให้มีความประพฤติดี ซึ่งเรียกว่า ศีล หรือ โอตตปฺปะ ผู้ที่มีความประพฤติดี ย่อมยินดีต่อการศึกษาเล่าเรียน เมื่อศึกษาเล่าเรียนได้มาก ก็มีการสะสมสิ่งที่ไม่ได้ออกจากใจได้มาก มีปัญญามาก เมื่อมีสิ่งเหล่านั้นมากจนแล้ว ก็เป็นหนทางให้ได้ทรัพย์สมบัติของมนุษย์ในปัจจุบันชาตินี้ มากขึ้น เมื่อมีทรัพย์สมบัติของมนุษย์ในปัจจุบันชาตินี้มากขึ้น พร้อมทั้งมีศรัทธา ศีล หรือ โอตตปฺปะ สุตะ จาคะ ปัญญาแล้ว ก็ต้องไม่แคล้วจากสวรรค์ นฤพาน

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๘ ประการ คือ ศรัทธา ศีล หรือ โอตตปฺปะ สุตะ จาคะ ปัญญา ที่เรียกว่าเป็นมอริยทรัพย์ คือ เป็นทรัพย์อันประเสริฐนั้น เพราะเป็นของติดตัวไปเสมอ ๐ เป็นของที่ใคร ๆ แย่งชิงเอาไปไม่ได้ ๐ เป็นของข้อสวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติได้ ๐ ๆ ที่ว่าเป็นของติดตัวไปเสมอนั้น อธิบายว่า เมื่อธรรมทั้ง ๘ ประการนี้อยู่ในผู้ใดแล้ว ต้องติดตัวผู้นั้นไปเสมอ ผู้นั้นจะไปในที่ใด ก็ต้องติดตัวไปเหมือนกับเงาตามตัวฉะนั้น ผู้นั้นจะยืน เดิน นั่ง นอน อย่างใดก็ตาม ธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ ก็ติดอยู่กับผู้นั้นทุกอิริยาบถ แปรจากทรัพย์ภายนอก มีเงินทองเป็นต้น เพราะทรัพย์ภายนอก มีเงินทองเป็นต้นนั้น ย่อมไม่ติดตัวไปทุกอิริยาบถ ๆ ที่ว่าไม่มีใครแย่งชิงไปได้ นั่น คือ ธรรมดาทรัพย์ย่อมมีผู้ต้องการ แต่ถ้าเป็นทรัพย์ภายนอก มีเงินทองเป็นต้น ก็มีผู้แย่งชิงไปได้ หรือมีโจรลักได้ มีไฟไหม้ได้ มีน้ำท่วมได้ ส่วนทรัพย์ภายใน คือ มอริยทรัพย์ทั้ง ๘ ประการนี้ ไม่มีโจรลักได้ ไม่มีไฟไหม้ได้ ไม่มีน้ำท่วมได้ ติดตัวไปได้มากเท่าไร ก็ยิ่งดี ส่วนทรัพย์ภายนอกนั้น ติดตัวไปมากย่อมไม่ดี เพราะย่อมมีภัยอันตรายแก่ผู้

เป็นเจ้าของ ฯ ที่ว่าขอสวรรค์ นิพพาน ไตนั้น อธิบายว่า ทรัพย์ภายนอก มีเงินทอง เป็นต้น ย่อมขอได้แต่ของที่มีอยู่ในมนุษย์เท่านั้น ของที่มีอยู่ในสวรรค์ นิพพานนั้นไม่ได้ ทำให้ไปได้แต่ในมนุษย์เท่านั้น ทำให้ไปสวรรค์นิพพานไม่ได้ ส่วนอริยทรัพย์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นทรัพย์ภายในนั้น ของที่ไปสวรรค์นิพพานได้ คือ ขอความสุขในสวรรค์นิพพานได้ ทำให้ไปสวรรค์นิพพานได้ โดยเหตุนี้ จึงเรียกธรรม ๘ ประการ มีศรัทธาเป็นต้นนั้น ว่าเป็นอริยทรัพย์ คือ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ เพราะเป็นเหตุให้เกิดมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ดังแสดงมา ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะทำอริยทรัพย์ ๘ ประการนี้ ให้มีอยู่ในตนให้มาก คือ ควรที่จะทำให้ศรัทธา อันได้แก่ความเชื่อในทางที่ถูก และดี อันได้แก่ความประพฤติกุศล ทางกาย วาจา ใจ อันได้แก่ความละเอียดต่อความชั่ว ความไม่ดีต่าง ๆ โอตตปปะ อันได้แก่ความกลัวโทษแห่งความชั่วความไม่ดี ซึ่งจะเกิดมีแก่ตน สุตตะ อันได้แก่การฟังคำสั่งสอนของนักปราชญ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และคำสั่งสอนอันดีงามของมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ จาคะ อันได้แก่การสละสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งมีอยู่ในตนออกเสีย ตลอดจนการแบ่งปันสิ่งของที่ควรแบ่งปันแก่ผู้อื่น เป็นที่สุด บัญญา อันได้แก่ความรู้ในศิลปวิทยา และคำสั่งสอนของมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้มีมากขึ้นในตนเป็นลำดับไป จึงจะเป็นการดี ฯ การที่จะทำให้อริยทรัพย์ ๘ ประการนี้ มีมากขึ้นในตนนั้น เป็นของที่ทำได้ยาก เพียงแต่จะทำให้มีศรัทธา คือ ความเชื่อต่อให้มากขึ้นเท่านั้นก็ยากแล้ว เพราะเหตุว่า ตามปกติของปุถุชนทั้งหลาย ย่อมไม่ชอบเชื่อถือในทางที่ดี ถึงตนจะร่ำว่า มารดาบิดา ครูบาอาจารย์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สั่งสอนในทางที่ดีก็ตาม ปกติของปุถุชนก็ไม่ชอบเชื่อถือ โดยมากก็แค่เพียงเชื่อเท่านั้น ไม่ถึงกับถือ เช่น มารดาบิดา ครูบาอาจารย์สั่งสอนว่า ความเกียจคร้านไม่ดี ความขยันดี ความโกหกหลอกลวงไม่ดี ความซื่อสัตย์สุจริตดี ความหมั่นหาทรัพย์ ความรู้จักรักษาทรัพย์ ความไม่สุรุ่ยสุร่าย ความคบเพื่อนฝูงที่ดีเป็นของดี เป็นต้น ก็เชื่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์สอนว่า ขาดเพื่อนไม่ดี ลักขโมยเพื่อนไม่ดี เป็นขี้สุมั้ยเขาไม่ดี โกหกต่อแหล่ไม่ดี ดื่มสุราเมรัยไม่ดี ก็เชื่อ แต่就是不ชอบทำตาม ฯ การไม่ทำตามนั้นแหละเป็นการเรียกว่าไม่ถือ ฯ เมื่อ

เชอด้วย ทำตามด้วย จึงเรียกว่าเชอถือ ฯ ความเชอถอนนแหละ เป็น
 อริยทรัพย์ข้อที่ ๑ คือ ศรัทธา ฯ ถ้าเชออย่างเดียว ไม่ถือ คือ เชอแล้วไม่ทำ ก็
 ไม่เรียกว่าศรัทธา เมื่อได้ฟังคำสอนของมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ พระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์ แล้วเชอด้วย ทำตามด้วย จึงเรียกว่าศรัทธา ฯ เท้าที่ขแข็งมา
 ให้ฟังแล้ว ก็พอจะเห็นได้แล้วว่า เป็นของยากที่จะทำให้อริยทรัพย์ทั้ง ๘ ประการ
 มีมากขึ้นในตน เพราะฉะนั้น ควรที่ทุกคนจะนึกถึงคุณแห่งอริยทรัพย์ไว้ว่า เป็น
 ทรัพย์ที่ติดตัวไปเสมอ ๑ เป็นทรัพย์ที่ไม่มีใครแบ่งไปได้ ๑ เป็นทรัพย์ที่ซื้อได้ทั้ง
 มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ๑ ดังนี้ จึงจักมีแก่ใจที่จะทำให้อริย
 ทรัพย์ทั้ง ๘ ประการเกิดขึ้นในตน ด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ มีการฟัง การคิด การ
 อบรมจิตใจให้ดีไว้เสมอเป็นต้น เมื่อใดมีการฟัง การคิด การอบรมจิตใจอยู่
 เสมอแล้ว ผู้นั้นจะทำให้อริยทรัพย์ ๘ ประการ มีมากขึ้นในตนได้โดยนัย
 นี้ ๑ ก็การฟัง การคิด การอบรมจิตใจนั้น ได้แก่การฟังสิ่งที่เป็นประโยชน์
 มีฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์เป็นต้น คิดสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีคิดในการ
 เล่าเรียน การงาน การเงินเป็นต้น อบรมจิตใจในทางที่เป็นประโยชน์ คือ ในทางที่
 จะทำให้จิตใจมีความอดุทธาหะ วิริยะ ปัญญา อยู่เสมอ ๑ เมื่อธรรมทั้ง ๘ ประการ
 คือ ศรัทธา ความเชื่อ ศีล ความประพฤติดี หิริ ความละอายในทางชั่ว
 โอตตัปปะ ความกลัวในทางชั่ว สตะ การฟังการเรียนในทางดี จาคะ การสละ
 สิ่งที่ไม่ดีในใจของตน และสละสิ่งที่ดีอันนอกใจของตน คือ สิ่งของภายนอก
 ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ปัญญา ความรอบรู้ในศิลปวิทยา และบาปบุญคุณโทษ
 ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ เต็มที่เมื่อใดแล้ว เมื่อนั้นก็จะไม่แคล้วจาก
 มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ดังแสดงมา

ก็ คำว่า โพชฌงค์ และสมาธิบริวาร อสัทธรรม สัทธรรม สัปปริสธรรม
 ซึ่งมีอย่างละ ๖ ดังที่ได้ยกขึ้นแสดงมาตามพระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้น ก็ล้วน
 แต่เป็นสิ่งที่ควรควรเข้าใจทั้งนั้น แต่จะแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งโดยสันเชิง ในพระ
 ธรรมเทศนาภคณานันนั้นไม่ได้ เพราะเวลาไม่เพียงพอ จึงจักขอแสดงให้ฟังเพียง
 แต่ข้อเท่านั้น คือ ธรรมที่ชื่อว่าโพชฌงค์นั้น ได้แก่ธรรมที่เป็นเหตุให้ตรัสรู้ ๑
 ธรรมที่ชื่อว่าสมาธิบริวารนั้น ได้แก่ธรรมที่เป็นบริวารแห่งสมาธิ คือ เป็นเครื่อง

ประกอบสมาธิให้มีความแข็งแรงกล้า ๆ ธรรมที่ชื่อว่าสัทธรรมนั้น ได้แก่ธรรมที่
ไม่ตี ๆ ธรรมที่ชื่อว่าสัทธรรมนั้น ได้แก่ธรรมที่ดี ๆ ธรรมที่ชื่อว่าสัพปริสธรรม
นั้น ได้แก่ธรรมของคนดี ดังนั้น ส่วนคำอธิบายข้อธรรมนั้น ๆ เหมือนกับที่
แสดงมาแล้วตามอรรถกถา เป็นอันว่าสนวาระเทศนาธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๘๕

คัมภีร์ทิณนิกาย ปาฎิกวรรค

สังคคีสสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๑ มินิเทศวัตถุเป็นต้น

สตุตฺต นิตฺตเทศวตฺตุนิ อิทาวุโส ภิกฺขุ สิกฺขาสมาทาเน ติพฺพจฺจนฺโท
โหติ อายตฺตยจฺจ สิกฺขาสมาทาเน อวิคตเปโม ฐมฺมนิสฺสํสํติยา ติพฺพจฺจนฺโท โหติ
อายตฺตยจฺจ ฐมฺมนิสฺสํสํติยา อวิคตเปโม อิจฺฉาวินฺนเย ติพฺพจฺจนฺโท โหติ อายตฺตยจฺจ
อิจฺฉาวินฺนเย อวิคตเปโมติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสังคคีสสูตร กัณฑ์ที่ ๘๕ ว่าด้วยกรรมหมวด ๑
มินิเทศวัตถุเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

กัมมหมวดกรรม ๑ มินิเทศวัตถุเป็นต้น ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นั้น
ได้แก่ นิตเทศวัตถุ ๑ สัญญา ๑ พละ ๑ วิญญานฐิติ ๑ บุคคลที่ควรแก้
ทกขิณา ๑ อนุสัย ๑ สังโยชน์ ๑ อธิกรณสมณะ ๑ ดังนั้น ธรรมเหล่านี้
พระสารีบุตรเถระเจ้าได้แสดงไว้ด้วยวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่ง
เทศนานั้น แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตูก่อนท่านทั้งหลาย นิตเทศวัตถุ ๑ นั้น ได้แก่
การที่ภิกษุมีความพอใจแรงกล้า ในการถ่อมตนศึกษา ไม่ปราศจากความรักใน

การถือมั่นสักขาต่อไป • มีความพอใจแรงกล้าในการพิจารณาธรรม และไม่
ปราศจากความรักในการพิจารณาธรรมต่อไป • มีความพอใจแรงกล้าในการ
กำจัดความอยากได้ และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากได้ต่อไป •
มีความพอใจแรงกล้าในการอยู่ในที่สงัด และไม่ปราศจากความรักในการอยู่ในที่
สงัดต่อไป • มีความพอใจแรงกล้าในการทำความเพียร และไม่ปราศจาก
ความรักในการทำความเพียรต่อไป • มีความพอใจแรงกล้าในการมีสติรักษาตัว
และไม่ปราศจากความรักในการมีสติรักษาตัวต่อไป • มีความพอใจแรงกล้าใน
การแทงตลอดทิฏฐิ และไม่ปราศจากความรักในการแทงตลอดทิฏฐิ •

สัญญา ๘ นั้น ได้แก่ อนิจสัญญา คือ การจำความไม่เที่ยง • อนัตต-
สัญญา การจำความไม่ใช่ตัวตน • อสุภสัญญา การจำความไม่สวยงาม •
อาทณวสัญญา การจำโทษ • ปหานสัญญา การจำซึ่งความละกิเลส • วราคสัญญา
การจำซึ่งความคลายกิเลส • นิโรธสัญญา การจำซึ่งความดับกิเลส •

ผละ ๘ นั้น ได้แก่ สัทธาผละ คือ กำลังศรัทธา • วิริยผละ กำลัง
ความเพียร • หิริผละ กำลังหิริ • โอตตปปผละ กำลังโอตตปปะ • สติผละ
กำลังสติ • สมาธิผละ กำลังสมาธิ • ปัญญาผละ กำลังปัญญา •

วิญญูณฐิติ ๘ นั้น ได้แก่การที่สัตว์โลกทั้งหลายมีร่างกายต่างกัน มีความ
จดจำต่างกัน เช่น มนุษย์และเทพเจ้าบางเหล่า พวกวินิบาตบางเหล่า • ที่มี
กายต่างกัน มีความจำอย่างเดียวกัน เช่น พวกพรหมที่เกิดในชั้นปฐมฌาน •
พวกที่มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีความจดจำต่างกัน เช่น พวกเทพเจ้าชั้นอาภัสสร-
พรหม • ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความจดจำอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพเจ้า
ชั้นสุกัณ्हพรหม • กับผู้ที่ได้อรูปฌานที่ • ที่ ๒ ที่ ๓

บุคคลที่ควรแก้ทุกข์ ๘ จำพวกนั้น ได้แก่พวกที่หลุดพ้นด้วยสมาธิ
และปัญญา • ที่หลุดพ้นด้วยปัญญาอย่างเดียว • ที่ได้ฌานสมาบัติ • ที่รู้ริบลังสี •
ที่มีศรัทธาแรงกล้า • ที่ระลึกตามธรรม • ที่ระลึกตามศรัทธา •

อนุสัย ๘ นั้น ได้แก่สิ่งที่นอนอยู่ในใจของปุถุชน ๘ อย่าง คือ ความรักใคร่
ยินดี • ความเกลียดชังโกรธเคือง • ความเห็นผิด • ความลัษเลสสงสัย • ความ
ถือตัว • ความยินดีในภพ • ความไม่รู้ •

สังโยชน์ ๙ ก็ได้แก่อัธมมอย่างเดียวกันกับอนุสัย ๑ นั้น

อริกณสมณะ ๑ นั้น ได้แก่ สัมมชวานัย • สติวินัย • อมพหวินัย •
ปฏินุญาตกรณะ • ติณวัตการกะ • เขภุขยสิกา • คัสสปายัสสิกา • ดังนั้น
สันธรรมาเมวค ๑ ตามพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังกัตสูตร ในคัมภีร์สมังค-
วิลาสินีว่า คำว่า นิทเทสวัตถุนั้น อรรถกถาว่า นิทสวัตถุ แล้วอธิบายออกไปว่า
นิทเทสากัตถุ แปลว่า วัตถุไม่มี ๑๐ เป็นต้น ๆ มีคำอธิบายต่อไปว่า คำนี้
เป็นโวหารชนิดหนึ่ง สำหรับเรียกกันในลัทธิศาสนาของพวกเค็ยรถีย์ แต่ได้นำ
มาใช้สำหรับเรียกภิกษุในพระพุทธศาสนาว่า นิทสภิกษุ นิพิสภิกษุ นิตังสภิกษุ
นิจัตตาฬสภิกษุ นิบัญญัติสภิกษุ ๆ คำว่า นิทสภิกษุนั้น แปลว่า ภิกษุไม่มีสิบ ๆ
นิพิสภิกษุนั้น แปลว่า ภิกษุไม่มี ๒๐ ๆ นิตังสภิกษุนั้น แปลว่า ภิกษุ
ไม่มี ๓๐ ๆ นิจัตตาฬสภิกษุนั้น แปลว่า ภิกษุไม่มี ๔๐ ๆ นิบัญญัติภิกษุนั้น
แปลว่า ภิกษุไม่มี ๕๐ ดังนั้น ๆ มีคำกล่าวไว้ว่า พวกเค็ยรถีย์เรียกพวกของเขา
ที่ตายในเวลา ๑๐ พรรษาว่า นิทสะ แปลว่า ผู้ไม่มี ๑๐ คือ ผู้นั้นเขาถือว่า
จะไม่มีพรรษา ๑๐ อีก ๆ ไม่ใช่แต่ไม่มีพรรษา ๑๐ เท่านั้น ไม่มีพรรษา ๕ ไม่มี
พรรษา ๔ จนกระทั่งถึงไม่มีพรรษา ๑ ด้วย ๆ โดยนัยนี้ ถ้าผู้ใดตายในเวลามี
พรรษา ๒๐ หรือ ๓๐ หรือ ๔๐ หรือ ๕๐ เขาก็เรียกว่า ผู้ไม่มีพรรษา ๒๐ ผู้
ไม่มีพรรษา ๓๐ ผู้ไม่มีพรรษา ๔๐ ผู้ไม่มีพรรษา ๕๐ ๆ ในคราวนั้น พระ
อานนทเถระเจ้า ได้นำเรื่องไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ๆ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ โอวาทันไม่สมควรแก่พวก
เค็ยรถีย์ สมควรแก่พระขีณาสพในศาสนาของเราเท่านั้น ๆ เพราะเหตุว่า
พระขีณาสพปริณิพพานในเวลามีพรรษาได้ ๑๐ แล้ว จะไม่มีพรรษา ๑๐ อีก ๆ
ไม่ใช่แต่จะไม่มีพรรษา ๑๐ อีกเท่านั้น จะไม่มีแม้กระทั่งพรรษา ๕ ตลอดถึง
พรรษา ๑ หรือ ๑๐ เดือน ตลอดถึงเดือนหนึ่ง หรือแม้เพียงครู่หนึ่ง ดังนั้น ๆ
เพราะเหตุไร จึงว่าอย่างนี้ เพราะเหตุว่า พระขีณาสพนั้น ไม่ถือปฏิสนธิอีก

ต่อไป ฯ ใน คำว่า ไม่มีพรญา ๒๐ เป็นต้น ก็มีคำอธิบายเหมือนกัน ฯ เป็น
อันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเรียกพระขณาสพผู้ปรินิพพานในเวลามี
พรญา ๑๐ หรือพรญา ๒๐ เป็นต้นว่า ภิกษุที่ไม่มีพรญา ๑๐ ไม่มีพรญา ๒๐
เป็นต้น ดังนี้ ฯ พระสารบุตรเถรเจ้า ประสงค์จะแสดงเหตุแห่งความเป็นผู้
มีพรญา ๑๐ จึงได้แสดงนิทเทศวัตถุ ๑ มี คำว่า ความมีฉันทะแก่กล้าในการถือนัน
สิกขา และไม่ปราศจากความรักในการถือนันสิกขาอีกต่อไป ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า มีความพอใจแก่กล้าในการถือนันสิกขานั้น ได้แก่ มีความพอใจ
หนาแน่นในการบำเพ็ญใคร่สิกขา ฯ คำว่า ไม่ปราศจากความรักในการถือนัน
สิกขาต่อไปนั้น คือ เป็นผู้ประกอบด้วยความรักอันมั่นคง ในการบำเพ็ญสิกขา
ในวันต่อ ๆ ไปข้างหน้า ฯ คำว่า การพิจารณาธรรมนั้น หมายถึงวิปัสสนา ฯ คำว่า
กำจัดความอยากได้นั้น ได้แก่ กำจัดตัณหา ฯ คำว่า ความยินดีในที่สงัดนั้น
ได้แก่ความยินดีในการมีอารมณ์อันเดียว ฯ คำว่า การทำความเพียรนั้น ได้แก่
การทำความเพียรทางกาย ๑ ทางใจ ๑ คำว่า มีสติรักษาตัวนั้น หมายถึงสติด้วย
ได้แก่ปัญญาสำหรับรักษาตัวด้วย ฯ คำว่า รุ่งแจ้งแห่งตลอดตฤฏฐินั้น ได้แก่เห็น
อริยมรรค ฯ คำนอกจากนี้ ก็ขอให้ทราบตามนัยที่แสดงมาแล้ว

คำว่า อธิกรณสมณะนั้น แปลว่า อุบาสระงับอธิกรณ ฯ อธิบายว่า
อธิกรณนั้น มีอยู่ ๔ คือ วิวาทาธิกรณ อันได้แก่การวิวาทกัน ๑ อนุวาทาธิกรณ
อันได้แก่ความโจทก์กันด้วยอาบัติ ๑ อาปัตตาธิกรณ ได้แก่อาบัติทั้งปวง ๑
กิจจาธิกรณ ได้แก่กิจที่สงฆ์จะต้องทำ ๑ วิวาทาธิกรณนั้น ได้แก่การที่ภิกษุ
ทั้งหลายโต้เถียงกันเรื่องธรรมวินัย ๑๘ อย่าง มี คำว่า นีเป็นธรรม นีไม่ใช่ธรรม
เป็นต้น ฯ อนุวาทาธิกรณนั้น ได้แก่การโจทก์ท้วงกันด้วยสลวิบัติ อาจารวิบัติ
กฏวิบัติ อาชีวิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ของภิกษุทั้งหลาย ฯ อาปัตตาธิกรณ
นั้น ได้แก่กองอาบัติทั้ง ๑ กอง ฯ กิจจาธิกรณนั้น ได้แก่สังฆกรรม ๔ มี
อุปโลกนกรรม เป็นต้น

เมื่ออธิกรณเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว ต้องระงับด้วยธรรม ๑ ประการ ซึ่งเรียก
ว่า สมณะ ๑ นั้น คือ วิวาทาธิกรณ ต้องระงับด้วยสมณะ ๒ คือ สัมมาวาจา
และเบญจขสิกา ฯ เมื่อจะระงับด้วยสัมมาวาจาขึ้นนี้ ต้องทำอย่างนี้ คือ เมื่อ

วิวาทาธิกรณ์นั้นเกิดขึ้นในวิหารใด เมื่อสงฆ์ในที่นั้นไม่อาจระงับได้ ก็ให้สงฆ์
 ระงับ ๑ การระงับนั้น ต้องระงับพร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าธรรม
 พร้อมหน้าวินัย พร้อมหน้าบุคคล ๑ พร้อมหน้าสงฆ์นั้น ได้แก่สงฆ์ที่เป็นเจ้า
 หน้าสำหรับวินัย ๑ พร้อมหน้าธรรมนั้น ได้แก่เรื่องที่จะต้องระงับนั้นเป็น
 เรื่องจริง ๑ พร้อมหน้าวินัยนั้น ได้แก่ระงับตามวินัย ๑ พร้อมหน้าบุคคลนั้น
 ได้แก่พร้อมหน้าใจทุกจำเลย ๑ เมื่อวิวาทาธิกรณ์นั้น ระงับไปด้วยพอพพาหิวั
 คือ วิชเณรเรื่องขึ้นมาวินิจฉัยแล้ว ความพร้อมหน้าสงฆ์ก็ไม่มี ๑ อย่างนี้เรียกว่า
 ระงับด้วยสัมมาวินัย ๑ ถ้าไม่ระงับอย่างนี้ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าหน้า
 พนธธิกรณ์นั้น นำไปมอบให้สงฆ์ว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่อาจระงับได้ ๑ ลำดับ
 นั้น สงฆ์จึงสมมติภิกษุประกอบด้วยองค์ ๕ ให้เป็นผู้แจกสลาก ภิกษุที่ได้รับ
 สมมติคนนั้น ต้องแจกสลาก ๓ ชนิด คือ สลากลับ สลากเปิดเผย สลากกระชับ
 อย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่สงฆ์แล้ว เมื่อสงฆ์ที่เป็นฝ่ายธรรมวาทีมียาจำนวนมากกว่า ก็
 ให้ถือเอาข้างฝ่ายธรรมวาที แล้วระงับอธิกรณ์นั้นให้เสร็จไป ๑ อธิกรณ์ที่ระงับ
 ไปอย่างนี้ เรียกว่า ระงับด้วยสัมมาวินัย กับเบญจขสกา

อนุวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยสมณะ ๔ คือ สัมมาวินัย สติวินัย อมพห-
 วินัย ตัสสปายิกา ๑ สัมมาวินัยนั้น เหมือนกับอธิบายมาแล้วข้างต้น ๑
 สติวินัยนั้น ได้แก่การที่สงฆ์สวดประกาศด้วยญัตติจตุตถกรรม ไม่ให้โจทก์
 พระชันาสพในทางผิดวินัย ๑ อมพหวินัยนั้น ได้แก่การที่สงฆ์สวดประกาศ
 ด้วยญัตติจตุตถกรรม ไม่ให้ใครโจทก์ภิกษุด้วยอาบัติต่าง ๆ ที่เธอทำในเวลา
 เอนบ่า ๑ ตัสสปายิกานั้น ได้แก่การลงโทษตามคำโจทก์ หรือจำเลย
 ข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งเป็นความจริงตามพระวินัย

อาบัติตาธิกรณ์ ระงับด้วยสมณะ ๓ คือ สัมมาวินัย ปญญาญาตกระ
 ดินวัตถการกะ ๑ สัมมาวินัยนั้น ได้แก่การที่ภิกษุต้องอาบัติ แล้วแสดงอาบัติ
 เสีย ๑ ปญญาญาตกระนั้น ได้แก่การลงโทษตามคำจำเลย ๑ ดินวัตถการกะ
 นั้น ได้แก่การระงับอธิกรณ์นั้น ด้วยเห็นว่า ถ้าขึ้นชำระไป ภิกษุทั้งหลาย
 ก็จะแตกกันเป็น ๒ ฝ่าย

กิจจาธิกรณ์นั้น ระงับด้วยสมณะเดียว คือ สัมมาวินัยเท่านั้น ดังนี้ ๑
 อธิกรณ์สมณะ ๑ นี้ มีพิสดารอยู่ในพระวินัย ตอนว่าด้วยสมณะแล้ว ส่วนการ

วินัจฉัยนั้น มีกล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา สันเนอความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเหตุให้เกิดกรรม ๔ ประการ
คือ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ไปตามลำดับเทศนา กล่าวคือ คำว่า วิริยะ
ซึ่งแปลว่า ความเพียร อันได้แก่ความแกว่งกล้านั้น ใคร ๆ ก็ทราบแล้วว่า เป็น
ของดี ถึงสติ สมาธิ ปัญญา ก็เหมือนกัน มีผู้ทักอยู่แล้วว่า เป็นของดีทั้งนั้น
แต่หนทางที่จะทำให้เกิดขึ้นนั้น ไม่สู้จะมีผู้ หรือไม่สู้จะมีผู้ทำตาม แต่โดยมาก
ไม่สู้เคยได้ยินได้ฟัง จึงจักได้แสดงให้ฟังดังต่อไปนี้ คือ หนทางที่จะทำให้เกิด
ความเพียรนั้น มีอยู่ ๑๑ อย่าง คือ การพิจารณาภัยในอบายภูมิ ๑ การพิจารณา
อนิสงส์แห่งความเพียร ๑ การพิจารณาถึงทางดำเนิน ๑ การเคารพต่อบิณฑบาต ๑
การพิจารณาถึงมรคอันใหญ่ ๑ การพิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐ ๑ การพิจารณา
ถึงชาติอันสูง ๑ การพิจารณาถึงเพื่อนพรหมจรรย์ชั้นสูง ๑ การไม่คบคนเกียจคร้าน ๑
การคบแต่คนขยัน ๑ การน้อมใจไปในความเพียรนั้น ๑ ฯ ข้อนี้นี้ การพิจารณาภัย
ในอบายภูมินั้น มีคำอธิบายว่า ให้พิจารณาถึงทุกข์อันใหญ่ มีทุกข์เครื่องจำ ๕ ประการ
เป็นต้นในนรก ๑ พิจารณาถึงความอดอยากอันแสนสาหัสสันกาลช้านาน ซึ่งมีแก่
พวกเปรตในเปตวิสัย ๑ พิจารณาถึงการได้รับทุกข์ ด้วยลมและแดดเป็นต้น อันมี
อยู่ในกำเนิดอสุรกาย คือ เปรตจำพวกทมิฬสูงถึง ๖๐ ศอก ๘๐ ศอก มีร่างกาย
อันผอมที่สุด มีแต่หนังหุ้มร่างกระดูกเท่านั้น ๑ พิจารณาถึงความลำบาก มีการถูกฆ่า
และถูกตีเป็นต้น ในกำเนิดคิริจฉาน ๑ แล้วให้คิดว่า ถ้าเราไปเกิดเป็นเช่นนั้น
เราจักเพียรทำความดีเช่นนั้นไม่ได้เลย และถ้าเราไม่เพียรทำความดีให้ได้ เราก็จะต้อง
ไปเกิดเป็นเช่นนั้น ในคราวใดคราวหนึ่งเป็นแน่นอน

ข้อว่า การพิจารณาอนิสงส์แห่งความเพียรนั้น ได้แก่การพิจารณาว่า ผู้ที่
เกียจคร้าน ไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง ๔ เลย เว้นแต่ผู้ขยันจำพวกเดียว
จึงจะอาจบรรลุได้

ชื่อว่า การพิจารณาถึงทางดำเนินนั้น ได้แก่ การพิจารณาว่า ผู้ที่เกียจคร้าน ไม่อาจเดินทางที่พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดถึงพระสาวกผู้ใหญ่ ซึ่งดำเนินไปแล้ว

ชื่อว่า การเคารพต่อบิณฑบาตนั้น ได้แก่ การพิจารณาว่า พวกที่ถวาย บิณฑบาตเป็นคั้น แก่เรา เขาไม่ใช่ญาติมิตร หรือหาสกรรมกรของเรา เขาถวาย โดยมุ่งผลานิสงส์ใหญ่ต่างหาก ทั้งพระศาสดาก็ไม่ทรงอนุญาตปัจจัย ๔ ไว้ให้ แก่ภิกษุผู้เกียจคร้านบริโภคเลย พระองค์ทรงอนุญาตไว้แก่ภิกษุผู้พากเพียรในการ บำเพ็ญสมณธรรม อันจักให้พ้นวิฎฐทุกขต่างหาก ก็บัดนี้ เราเป็นผู้เกียจคร้าน ไม่นับว่า เคารพต่อบิณฑบาต เพราะผู้ที่ขยันจึงจะเรียกว่า ผู้เคารพต่อบิณฑบาต

ชื่อว่า การพิจารณาถึงมรดกอันใหญ่นั้น ได้แก่ การพิจารณาให้เห็นว่า มรดกอันใหญ่ ซึ่งได้แก่อริยทรัพย์ ๘ เป็นของที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรง ยกให้แก่ผู้ที่พากเพียรกระทำตามพระโอวาท เหมือนมารดาบิดาทักมรดกให้แก่บุตร ธิตา ผู้ปฏิบัติตามโอวาทของตน แล้วนกว่าเราผู้เกียจคร้านอย่างนี้ จะไม่ได้มรดก อันใหญ่ คือ อริยทรัพย์เลย จะได้ก็ต่อเมื่อเราขยัน

ชื่อว่า การพิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐนั้น ได้แก่ การพิจารณาให้ เห็นว่า พระศาสดาเป็นผู้ประเสริฐที่สุด แม้หมื่นโลกธาตุก็หาจดห้วนไหว ใน ขณะที่พระองค์ทรงถือปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ ทรงแสดงพระธรรมจักร ทรง ทำยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก ทรงปลงพระชนมายุสังขาร และใน คราวที่เสด็จปรินิพพาน แล้วให้นึกว่า เราอยู่ในพระศาสนาของพระศาสดาผู้ประเสริฐ เช่นนี้ ไม่สมควรเกียจคร้านเลย

ชื่อว่า การพิจารณาถึงชาติอันสูงนั้น ได้แก่ การพิจารณาว่า บัดนี้ เมื่อจะ ว่าโดยชาติแล้ว เราไม่ใช่ชาติต่ำช้าเลย เพราะเมื่อเราบรรพชาแล้ว นับว่า ได้เกิด ในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช อันสืบเนื่องมาโดยสมมติวงศ์ นับว่าเป็นหลาน แห่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนามภามาษาเทวี จิตว่าเป็นน้องพระ ราชกุมาร เราผู้เป็นบุตรแห่งพระชินศรีเช่นนี้ ไม่สมควรเกียจคร้านเลย

ชื่อว่า การพิจารณาถึงเพื่อนพรหมจรรย์ชั้นสูงนั้น ได้แก่ การพิจารณาให้
เห็นว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่ คือ พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ กับพระสาวก
ผู้ใหญ่ ๘๐ ล้วนแต่ได้บรรลุโลกุตตรธรรม ด้วยความเพียรทั้งนั้น ส่วนพวกเรา
จักเดินตามเขย่งอย่างหรือไม่

ชื่อว่า การไม่คบคนเกียจคร้านนั้น ได้แก่งดเว้นไม่คบผู้เกียจคร้าน ซึ่ง
ละความเพียรทางกาย ทางใจ ได้แต่กินแล้วนอนเหม่อลอยเลื่อยมุนะนั้น

ชื่อว่า การคบแต่คนขยันนั้น ได้แก่ การคบแต่ผู้พากเพียรจริง ๆ มุ่งต่อ
การตรัสรู้ฝ่ายเดียว

ชื่อว่า น้อมใจไปในความเพียรนั้น ได้แก่ มีจิตน้อมไป โอนไป หนักไป
เพื่อจะให้เกิดความเพียรทุกอิริยาบถ ดังนี้

หนทางที่จะให้เกิดสตินั้น มี ๔ อย่าง คือ สติสัมปชัญญะ ๑ ไม่คบคนหลง ๆ
ลืม ๆ ๑ คบแต่คนมีสติมั่นคง ๑ น้อมใจไปในสตินั้น ๑ ๗ ชื่อว่า สติสัมปชัญญะนั้น
อธิบายว่า ได้แก่ มีสติสัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๑ มีการเดินไปข้างหน้าเป็นต้น ซึ่ง
เรียกว่า อริยาบถย่อย

ชื่อว่า ไม่คบคนหลง ๆ ลืม ๆ นั้น อธิบายว่า ได้แก่ งดเว้นไม่คบคนที่ชอบ
หลงเพลิน เช่นกับกาทที่เกียจคร้าน หรือชอบอาหาร

ชื่อว่า คบแต่คนมีสติมั่นคงนั้น อธิบายว่า ได้แก่ คบแต่คนที่มีสติมั่นคง
มีการทรงจำแม่นยำ เช่นกับพระคัสสปเถระ และพระอภัยเถระ

ชื่อว่า น้อมใจไปในสตินั้น ได้แก่ มีใจน้อมไป โอนไป หนักไป เพื่อ
ให้เกิดสติทุกอิริยาบถ ดังนี้

หนทางที่จะให้เกิดสมาธินั้น มี ๑๑ อย่าง คือ การทำวัตรภายใน และ
ภายนอกให้สะอาดประการ ๑ การทำอินทรีย์ให้เสมอกันประการ ๑ การฉลุด
ในนิมิต คือ ฉลาดถือเอานิมิตแห่งกสิณประการ ๑ การรู้จักยกจิต คือ ยกของ
จิตที่ข้อย่อย โดยเหตุที่ทำอ่อนแอเกินไปเป็นต้น วิธีนี้ต้องทำให้รั้มมวิจยะ
วิริยะ ปัตติ เกิดขึ้นประการ ๑ การข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน โดยเหตุเพียรเกินไปเป็นต้น
ประการ ๑ การทำจิตให้ร่าเริง คือ ถ้างจิตเหี่ยวแห้ง โดยเหตุที่ประกอบบุญญา
อ่อนไป หรือโดยเหตุที่ไม่ได้รับความสบาย อันเกิดจากความสงบที่ดี ถ้างจิต

สลคไป โดยพิจารณาสังเวควัตถุ ๔ คือ พิจารณาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ ในอภาย ทุกข์ในอดีต ทุกข์ในอนาคต ทุกข์ในปัจจุบัน อันเกี่ยวกับการแสวงหา เครื่องเลี้ยงชีพที่ดี ต้องทำใจให้ไว้เรง ด้วยการนึกถึงคุณพระรัตนตรัยประการ ๑ การเพิกเฉย ได้แก่เห็นว่าจิตไม่ห่อหุ้ม ไม่ฝังชาน ไม่สลค เดินสมาธิในอารมณ์ เดินถูกหนทางสมณะดี แล้วก็ไม่วุ่นวายในการที่จะยกและข่ม และให้ไว้เรง อย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้เพ่งดูเฉยอยู่ ให้ทำเหมือนสารภีที่ขั้บรม้า ในเมื่อ ม้าเดินดีเขาก็เพ่งดูเฉยอยู่ ฉะนั้น ดังนี้ ประการ ๑ ไม่คบคนที่มีจิตไม่ตั้งมั่น เพียง อุปจาร หรืออัปปนา หมายคนที่มีจิตวอกแวกประการ ๑ คบแต่คนที่มีจิตตั้งมั่น เป็น ชีโนุปจาร หรืออัปปนาประการ ๑ พิจารณาทาน และวิโมกข์ประการ ๑ มีจิตนุ่มไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดสมาธิทุกอิริยาบถประการ ๑ ดังนี้

หนทางที่จะให้มีปัญญาเกิดขึ้นนั้น มี ๗ อย่าง คือ การสอบถาม ๑ การทำ วัตถุให้สะอาด ๑ การทำอินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ การไม่คบคนไม่มีปัญญา ๑ การคบ แต่คนมีปัญญา ๑ การพิจารณาซึ่งการเที่ยวไปแห่งญาณในธรรมอันลึก ๑ การน้อมใจ ไปในการที่จะให้เกิดปัญญา ๑ ฯ ขั้วว่า การสอบถามนั้น ได้แก่การสอบถามเกี่ยวกับใจความแห่งขันธ ชาติ ายตนะ อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค องค์ญาณ สมณะ วิบัสสนา

ขั้วว่า การทำวัตถุให้สะอาดนั้น ได้แก่การทำวัตถุภายในให้สะอาด มีตัดเล็บ โกนผม กินยาระบาย อาบน้ำ ขัดสร้างกายให้สะอาด เป็นต้น การทำวัตถุภายนอก ให้สะอาด เช่น การซักข้อมผ้าถุง ผ้าห่ม บัดกวาดเสนาสนะให้สะอาด ฯ เพราะ เมื่อวัตถุภายในและภายนอกไม่สะอาด บรรดาจิต และเจตสิกทั้งหลายอันเกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณก็ไม่สะอาด เมื่อวัตถุภายใน และภายนอกสะอาดดีแล้ว บรรดาจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณ คือ ความรู้จึงจะสะอาด คือ รุสสว่างไสวดี เปรียบ เหมือนแสงประทีป ซึ่งลุกรุ่งเรืองดี เพราะอาศัยเครื่องรอง ใส และน้ำมันอัน สะอาดดี ฉะนั้น

ขั้วว่า การทำอินทรีย์ให้เสมอกันนั้น ได้แก่ การทำอินทรีย์ ๕ คือ สรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เสมอกัน เพราะเมื่ออย่างหนึ่งแก่กล้ากว่า สิ่ง

อ่อนกว่า ก็ไม่อาจทำหน้าที่ของตนได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่า อย่างไหนแก่กล้ากว่า ต้องลดหย่อนอย่างนั้นลง จึงจะทำให้เกิดปัญญาได้

ชื่อว่า การไม่คบคนไม่มีปัญญานั้น ได้แก่ การงดเว้นให้ห่างไกลจากคนไม่มีปัญญา คือ คนที่ไม่รอบรู้ในธรรมอันลึกซึ้ง มีชั้นเป็นต้น

ชื่อว่า การคบแต่คนที่มีปัญญานั้น ได้แก่ คบคนที่มีปัญญา คือ คนที่รู้จักความเกิด และความดับแห่งสภาวะธรรมต่าง ๆ ได้

ชื่อว่า การพิจารณาซึ่งการเที่ยวไปแก่งญาณในธรรมอันลึกซึ้ง ได้แก่ พิจารณาประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้ง ที่เกี่ยวกับการรู้เรื่องสภาวะธรรม มีชั้นเป็นต้น ซึ่งจัดว่า เป็นธรรมอันลึก

ชื่อว่า การน้อมใจไปในทางที่จะให้เกิดปัญญานั้น ได้แก่ มีจิตน้อมไป โอนไป หมกไป ในทางที่จะให้เกิดปัญญาทุกอริยาบถ ดังนี้ สันเนอความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉนํ ฯ

กัณท์ที่ ๘๖

กัมมวิธานิกาย ปาฏิกวรรค

สังคัสสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๘ มีมิจฉัตตะ ๘ เป็นต้น

อตุลฺลิ โข อวฺสุ เตน ภควตา ขานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน อญฺญ ชมฺมา สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกาศิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ ขณฺธิทํ พุรฺหมจฺริยํ อทฺธนํ อสฺส จรฺกฺติกํ ตทฺสฺส พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคาสสูตร กัณท์ที่ ๘๖ ว่าด้วยกรรมหมวด ๘ มีมิจฉัตตะ ๘ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ก็แลธรรมหมวด ๘ ซึ่งจกยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นั้น ได้แก่ มิจฉัตตะ ๘
 สัมมัตตะ ๘ บุคคลที่ควรรับทักษิณา ๘ กุสัลวัตถุ ๘ อารัพภวัตถุ ๘ ซึ่งพระสารีบุตร
 เถรเจ้าได้แสดงไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยวาระพระบาลีในสังคตสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์
 ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ตุก่อนท่าน
 ทั้งหลาย ธรรมหมวด ๘ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันต์-
 สัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้วนั้นมอญ พวกเราทงสนควรสังคายนา
 รวบรวมไว้ให้ถูกต้อง เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ถาวรตลอดกาลนาน จักได้เป็น
 ประโยชน์แก่เทพยดานุญทั้งหลาย ฯ ก็ธรรมหมวด ๘ นั้น ได้แก่ สิ่งใดบ้าง ได้แก่
 มิจฉัตตะ ๘ คือ ความผิด ๘ ประการ อันได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ๑ มิจฉา-
 สังกัปโป ความดำริผิด ๑ มิจฉาวาจา การพูดผิด ๑ มิจฉากัมมันโต การทำผิด ๑
 มิจฉาอาชีโว การหาเลี้ยงชีพผิด ๑ มิจฉาวาชาโม การพยายามผิด ๑ มิจฉาสติ
 การระลึกผิด ๑ มิจฉาสมาธิ การตั้งใจมั่นผิด ๑

ได้แก่ สัมมัตตะ ๘ คือ ความชอบ ๘ ประการ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ
 ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปโป ความดำริชอบ ๑ สัมมาวาจา การพูดชอบ ๑
 สัมมากัมมันโต การทำชอบ ๑ สัมมาอาชีโว การหาเลี้ยงชีพชอบ ๑ สัมมา-
 วาชาโม การพยายามชอบ ๑ สัมมาสติ การระลึกชอบ ๑ สัมมาสมาธิ การ
 ตั้งใจมั่นชอบ ๑

ได้แก่ บุคคลที่ควรรับทักษิณา ๘ จำพวก คือ พระโสดาบัน ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อ
 ให้สำเร็จพระโสดาปัตติผล ๑ พระสกทาคามี ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จสกทา-
 คามีผล ๑ พระอนาคามี ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จอนาคามีผล ๑ พระอรหันต์ ๑
 ผู้ปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จพระอรหันต์ผล ๑

ได้แก่ กุสัลวัตถุ ๘ คือ ได้แก่เรื่องของคนขี้เกียจ ๘ อย่าง อย่างที่ ๑ นั้น
 ได้แก่ การทักขณคิดว่า เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงานก็จะลำบากกาย ควรเรา
 จักนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๒ ว่า ได้แก่การทักขณผู้ทำงานเสร็จแล้วคิดว่า เราได้
 ทำงานเสร็จแล้ว เมื่อเราทำงาน เราก็ดำบากกาย เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๑

ไกลก็ต้องลำบากกาย เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๔ ได้แก่ การที่ภิกษุผู้เดินทางไกลแล้วคิดว่า เราได้เดินทางไกลแล้ว ขณะที่เราเดินทางไกลเรากำลังลำบากกาย เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๕ ได้แก่ การที่ภิกษุไปบิณฑบาตไม่ได้สิ่งใดแล้วคิดว่า เมื่อเราไปบิณฑบาตก็ไม่ได้สิ่งใด เราลำบากกายเสียเปล่า เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๖ ได้แก่ การที่ภิกษุผู้บิณฑบาตได้โภชนาหารมาแล้วคิดว่า เวลานเราก็นอนอาหารอิ่มแล้ว ร่างกายของเราไม่ควรแก่การทำงาน ร่างกายของเราเหมือนถั่วหมักน้ำ เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๗ ได้แก่ การที่ภิกษุผู้อพาหเพียงเล็กน้อยแล้วคิดว่า อาพาหเพียงเล็กน้อยนี้ ได้เกิดแก่เราแล้ว เราควรจะนอนเสีย ฯ อย่างที่ ๘ ได้แก่ การที่ภิกษุหายอาพาหแล้วคิดว่า เราหายจากอาพาหใหม่ ร่างกายยังอ่อนแอ เราควรจะนอนเสีย ฯ เมื่อคิดดังที่มานี้แล้วก็นอนเสีย ไม่ทำความเพียรเพื่อให้ถึงธรรมที่ตนยังไม่ถึง เพื่อให้ได้ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ดังนี้

อาร์พวัตถุ ๘ นั้น ได้แก่ เรื่องของคนชั้น ๘ ประการ คือ ได้แก่ การคิด ๘ อย่าง ดังที่แสดงมาแล้ว อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วคิดว่า เราควรจะทำความเพียร แล้วทำความเพียรเพื่อให้ถึงซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ถึง เพื่อให้ได้ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีตอนนเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิยสูตร ในคมภีร์สมังคล-
วิลาสินีว่า ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้า สอนให้ภิกษุทั้งหลายมีความพร้อมเพรียงกัน
สังคายนารวบรวมกรรมหมวด ๘ ดังที่แสดงมาในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้นแล้ว จึงได้ยก
กรรมหมวด ๘ ขึ้นแสดง เริ่มแต่ คำว่า มิจฉัตตะ ๘ เป็นต้น ดังที่ได้แสดงมา

ก็ คำว่า มิจฉัตตะ ซึ่งแปลว่า ความผินนั้น ได้แก่ ความไม่ถูกต้องตามเป็น
จริง ฯ คำว่า สัมมัตตะ ซึ่งแปลว่า ความชอบนั้น ได้แก่ ความถูกต้องตามเป็น
จริง ฯ คำว่า กุสัตวัตถุ ซึ่งแปลว่า เรื่องของคนขี้เกียจนั้น ได้แก่ เหตุให้คน

ขเกยจอ้าง ฯ คำว่า การงานนั้น ได้แก่ การงานนอกจากการศึกษาเล่าเรียน เจริญภาวนา
 มีการทำจวรเป็นต้น ฯ คำว่า ความเพียรนั้น หมายความว่า เพียรทางกาย ทางใจ ๑
 คำว่า ธรรมที่ตนยังไม่ถึง ยังไม่ได้ ยังไม่ทำให้แจ้งนั้น หมายความว่า วิบัสสนา มรรค
 ผล ฯ คำว่า อารยภวัตถ ที่แปลว่า เรื่องของคนขยันนั้น ได้แก่ เหตุที่ให้เกิดจะทำ
 ความเพียร ๔ ประการ ดังแสดงมา สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยาย คำว่า สัมมัตตธรรม ๔ ประการ
 อันเป็นข้อปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนอันสำคัญ ในกัณฑ์นี้ ออกไปอีกให้พิสดาร
 กล่าวคือ คำว่า สัมมัตตธรรม ๔ ประการนั้น ได้แก่ ธรรมอันชอบ ๔ ประการ
 ดังแสดงมาแล้วตามบาลีและอรรถกถานั้น แต่ที่แสดงมาแล้วนั้น ยังเป็น
 เนื้อความข่นข่อนัก เกรงว่าจักไม่เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งกว้างขวางแก่ผู้ฟังทั้งหลาย
 จึงจักได้ขยายต่อไปตามลำดับเทศนา กล่าวคือ คำว่า สัมมาทิฏฐิ อันเป็นข้อที่ ๑
 นั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องในอริยสัจ ๔ คือ เห็นว่า ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย
 เป็นต้น เป็นทุกข์ ๑ เห็นว่า ต้นหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๑ เห็นว่า ความ
 หมดคิดหาเป็นความหมดทุกข์ ๑ เห็นว่าทางประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นั้น
 เป็นทางที่จะทำให้สันทุกข์ ๑ ดังนี้ ส่วนการเห็นถูกต้องในทางอนั้น จัดเป็น
 สัมมาทิฏฐิทางโลกีย์ คือ เป็นสัมมาทิฏฐิอย่างต่ำ เป็นสัมมาทิฏฐิที่จะให้ได้รับผล
 อันดีในโลก คือ มนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ เท่านั้น ฯ สัมมาทิฏฐิ
 ที่เป็นโลกิยนัน ได้แก่ ความเห็นถูกต้องในสิ่งที่เป็นบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์
 และไม่ใช่ว่าประโยชน์ คือ สิ่งที่เป็นบาปก็เห็นว่าบาป สิ่งที่เป็นบุญก็เห็นว่า
 บุญ สิ่งที่เป็นคุณก็เห็นว่าคุณ สิ่งที่เป็นโทษก็เห็นว่าโทษ สิ่งที่เป็น
 ประโยชน์ก็เห็นว่าประโยชน์ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ก็เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์
 เช่นเห็นว่า การลักขโมยผู้อื่นเป็นบาป การให้ทานแก่ผู้อื่นเป็นบุญ การเมตตา
 กรุณาแก่ผู้อื่นเป็นคุณ การพยาบาทและเบียดเบียนผู้อื่นเป็นโทษ การมีความ
 หมั่นในการทำงานเพื่อให้ได้ทรัพย์ เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วก็รักษาไว้ให้ดี คบแต่

เพื่อนที่ดี ใช้จ่ายทรัพย์แต่พอสมควร เหล่านี้ เป็นประโยชน์ในชาตินี้ เห็นว่า
การสมบรูณ์ด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นประโยชน์ในชาติหน้า เห็นว่า
การสมบรูณ์ด้วยอริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา เป็นประโยชน์
อย่างเยี่ยม เห็นว่าการเกียจคร้านทำงาน การไม่รักษาทรัพย์ การคบเพื่อน
เลวทราม การใช้จ่ายทรัพย์ให้น้อยเกินประมาณ หรือมากเกินประมาณ ไม่เป็น
ประโยชน์ในบัจจุบันชาตินี้ เห็นว่าการไม่มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ไม่เป็น
ประโยชน์ในชาติหน้า ฯ เห็นว่าการไม่สมบรูณ์ด้วยอริสัสสิกขา คือ ศีลอันบริสุทธิ์
แท้ ไม่สมบรูณ์ด้วยอริจิตตสิกขา คือ จิตอันบริสุทธิ์แท้ ไม่สมบรูณ์ด้วย
อริปัญญาสิกขา คือ ปัญญาอันสูง ซึ่งได้แก่วิปัสสนาปัญญา ไม่เป็นประโยชน์
อันเยี่ยมที่จะให้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน การเห็นอย่างนี้ เรียกว่า สัมมาทิฐิ ทาง
โลกีย์ ที่จะให้สำเร็จมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสังกัปปิโน้น แปลว่า ความดำริชอบ ได้แก่ ความดำริ ๓ ประการ
คือ ความดำริที่จะออกจากกามารมณ์ ๑ ความดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น ๑ ความดำริไม่
เบียดเบียนผู้อื่น ๑ ความดำริ ๓ ประการนี้ ถ้าเป็นความดำริของพระอริยเจ้า ก็จัด
เป็นโลกุตตระ ถ้าเป็นความดำริของปุถุชน ก็จัดเป็นทางโลกีย์ ฯ คือ พระ
อริยเจ้านั้นยอมดำริได้เด็ดขาด ดำริได้แน่นอน คือ การดำริที่จะออกจากกามารมณ์
และดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น ดำริไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ก็ดำริได้เด็ดขาด คือ ดำริ
แล้วไม่กลับกลอกไปมา ส่วนปุถุชนนั้น ยังมีการดำริกลับกลอกไปมา เช่น วันหนึ่ง
ดำริจะออกจากกามารมณ์ แต่พอพรุ่งนี้ก็จะดำริจะเข้าหากามารมณ์ หรือดำริ
จะออกจากกามารมณ์ยังไม่ทันถึงไหน ก็ดำริจะเวียนเข้าหากามารมณ์อีก ส่วน
การดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็กลับกลอกไปมาเหมือนกัน แต่มิ
บางคนซึ่งมีความดำรินั่นแน่วแน่อยู่ในเรื่องจะไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่เบียดเบียนผู้อื่น
ส่วนการดำริจะออกจากกามารมณ์นั้น ย่อมไม่มีแน่วแน่ในปุถุชน เพราะเหตุว่า
ปุถุชนยังมีความเข้าใจผิดอยู่ถึง ๔ ประการ คือ ของที่ไม่สวยงาม ก็เข้าใจว่าของที่สวยงาม
เช่น ร่างกายที่เต็มไปด้วยขนานาเกลียดแท้ ๆ แต่ก็เข้าใจว่าเป็นของ
น่ารักใคร่ สิ่งที่ไม่เป็นสุข ก็เข้าใจว่าเป็นสุข เช่น เข้าใจว่า การได้รูป เสียง

กลืน รส โสณัฐพะ ทิคนรโกโรแล้วจะมีความสุข ๑ ของที่ไม่เที่ยง เช่น ชาติ ๔
 จันทร ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของคงทนถาวร ๑ ของ
 ที่ไม่ใช่ตัวตน คือ จันทร ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน ๑ รวมใจความว่า ปุถุชนยังมึ
 ความเข้าใจผิดจากความจริงอยู่มาก จึงยากที่จะมีความดำริออกจากกามารมณ์
 ได้แน่นอน ถึงจะออกจากกามารมณ์ได้ ก็ออกได้เพียงกายเท่านั้น ส่วนใจนั้น
 ยังออกไม่ได้เป็นนิจไป ออกได้เพียงบางครั้งบางคราวเท่านั้น เมื่อท่านทั้งหลาย
 ได้สดับคัมภีร์แล้ว ควรพยายามทำความดำริที่จะออกจากกามารมณ์ และที่จะ
 ไม่ปองร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น จงเสมอไป ๑ ความดำริที่จะให้ท่าน รักษาศีล
 สดับฟังพระธรรมเทศนา หรือความดำริที่จะทำบุญกุศลอื่น ๆ นั้น จัดเป็นความ
 ดำริที่เป็นโลกีย์ ซึ่งจะได้สำเร็จมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ ในชาตินี้และชาติหน้า
 ได้โดยแท้ ความคิดเมตตาผู้อื่น คือ อยากให้ผู้อื่นมีความสุขสบายนั้น เป็นความ
 คิดไม่ปองร้าย เมื่อผู้ใดคิดเมตตาผู้อื่น คือ คิดอยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ผู้นั้นเรียก
 ว่ามีความดำริในการไม่ปองร้าย ๑ ผู้ใดคิดกรุณาผู้อื่น คือ เมื่อเห็นผู้อื่นได้รับความ
 ทุกข์ ก็อยากช่วยให้พ้นทุกข์ ความคิดของผู้นั้นเรียกว่า ความดำริในการไม่
 เบียดเบียน ผู้ที่ไม่คิดปองร้ายและไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่นนั้น จะได้รับผลานิสงส์หา
 ประมาณมิได้ โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงหัดคิดเมตตา กรุณาผู้อื่นเถิด หัดคิด
 ให้เห็นทุกข์สุขของผู้อื่นเหมือนกับทุกข์สุขของตน ให้เห็นว่า เมื่อผู้อื่นได้ทุกข์
 หรือได้สุข ก็เหมือนกับตนได้ทุกข์หรือได้สุข ๑ วิธีหัดคิดนั้น คือ ให้นึกว่า เมื่อเรา
 ได้ทุกข์ เราก็ไม่พอใจ ฉันทิด เมื่อผู้อื่นได้ทุกข์ก็จะต้องไม่พอใจฉันนั้น เช่น มีผู้
 คิดจะปองร้ายเรา คิดจะเบียดเบียนเรา คิดจะฆ่าตัวเรา คิดจะลักขโมยเรา
 คิดจะละเมิดสิทธิในทางความรักของเรา คิดจะโกหกหลอกลวงเรา คิดจะด่าว่า
 เรา คิดจะส่อเสียดเรา คิดจะพูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อเรา คิดจะโลภเอา
 ของเรา เราก็ไม่พอใจ ฉันทิด คนอื่นก็ต้องไม่พอใจฉันนั้น เพราะสิ่งเหล่านี้
 เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น ๑ เมื่อเราได้สุข เช่น ได้ทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น
 เราก็มีความพอใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อมีผู้คิดเมตตา กรุณา เราก็พอใจ
 ฉันทิด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อหัดคิดดังนอ่ยเสมอแล้ว จะมีสัมมาสังกัปปไป คือ ความ
 ดำริชอบในเรื่องไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันจักส่งผลให้ได้รับผลอันดี

คือ ความสขกายสขาใจ ทั้งในชาติหนึ่งและชาติหน้า ถึงแม้ว่าความคิดที่เป็นบุญกุศลอย่างอื่นทั้งนั้น ก็เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบที่เป็นโลกีย์ทั้งนั้น ผู้ที่มีความดำริชอบในบุญกุศลอื่น ๆ แล้วได้รับผลอันดีทั้งในชาติหนึ่ง และชาติหน้านั้น มีตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก เช่น นางมัลลิกาอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล และนายสุนนมาลาการเป็นต้น ๆ กล่าวคือ นางมัลลิกาอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อพระนางยังเป็นกุมาริกาอยู่ ยังไม่ได้เป็นอัครมเหสีนั้น พระนางได้มีความดำริชอบในทางบุญกุศล คราวหนึ่ง กล่าวคือ วันหนึ่ง เมื่อพระนางทำขนมไปส่งบิดาที่สวนอุทยาน ได้พบพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไปบิณฑบาต ในระหว่างมรรคา แล้วพระนางเจ้าก็คิดว่า ควรเราจะแบ่งขนมเหล่านี้ใส่บาตรของพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้ว ก็ได้แบ่งขนมນ้อมเข้าไปใส่บาตรของพระพุทธเจ้า ด้วยความเลื่อมใสเป็นอันดี ครั้นใส่บาตรแล้ว ก็นำขนมไปส่งบิดาที่อุทยาน ในตอนเย็นวันนั้น บุญกุศลที่เกิดจากความดำริชอบของพระนางนั้น ก็บังเกิดให้พระนางได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อไป พระนางเจ้าก็ยังทรงมั่นอยู่ในทางบุญกุศลจนตลอดพระชนม์ชีพ แล้วขึ้นไปเสวยสุขสมบัติอยู่ในสวรรค์ ๆ ส่วนนายสุนนมาลาการนั้น ได้มีความดำริชอบในการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยดอกมะลิ ๘ กำมือ กล่าวคือ วันหนึ่ง เมื่อนายสุนนมาลาการนั้นนำดอกมะลิไปจากพระราชนิเวศน์ เพื่อจะนำไปถวายพระเจ้าพิมพิสารมหาราช ในกรุงราชคฤห์นั้น นายสุนนมาลาการนั้นได้พบพระพุทธเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ กำลังจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่ราชคฤห์ธานี ก็ให้มีความคิดขึ้นว่า เราควรจะบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐด้วยดอกมะลิเหล่านี้ แต่ว่าดอกมะลิเหล่านี้ เป็นของพระมหากษัตริย์ เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้าเสียหมดแล้ว พระมหากษัตริย์ก็จะลงพระราชอาญาแก่เรา เมื่อคิดดังนี้ก็คิดต่อไปว่า ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะลงพระราชอาญาแก่เราอย่างไร ๆ ก็ตามเถิด เราก็จะบูชาพระพุทธเจ้าให้ได้ เพราะการบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเช่นนั้น เราจักต้องได้รับผลอันประเสริฐในชาติหน้าเป็นเทียงแท้ การที่นายสุนนมาลาการคิดเช่นนั้น ก็เพราะเหตุว่า นายสุนนมาลาการนั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้ากำลังทรงเปล่งพระรัศมี ๖ ประการ ออกจากพระกายไปทั่วทิศานุทิศ เป็นทอศจรรยไภยจิตของตนและคนทั้งหลายในวันนั้น จึงทำให้ลงความเห็นว่า พระ

พุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐแท้ ครั้นแน่ใจแล้ว จึงได้โยนดอกมะลิขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า
ทีละกำ ๆ จนถึง ๘ กำ ดอกมะลิทั้ง ๘ กำนั้น ก็กลับกลายเป็นตาข่ายเกาะก่าย
กันในเบื้องหน้า เบื้องหลัง เบื้องซ้าย เบื้องขวา และเบื้องบนพระเศียรของ
พระพุทธเจ้าเป็นท้าวอัสจรรย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงไหน ตาข่ายดอกไม้
เหล่านั้นก็ตามเสด็จไปถึงนั้น เมื่อนายสุนนมาลาการได้เห็นดังนั้น ก็ยังมีความ
เลื่อมใส เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ ก็ได้พระราชทานบ้านส่วยและตำแหน่ง
ยศอันใหญ่แก่นายสุนนมาลาการในวันนั้น ต่อไปในชาติหน้า นายสุนนมาลาการ
นั้น ก็จะได้เสวยทิพย์สมบัติอยู่ในสวรรค์ ในชาติที่สุกกัฏก็ได้บรรลุบั้งเจกโพธิญาณ
สำเร็จการเป็นพระบั้งเจกพุทธเจ้า ด้วยอำนาจความดำริที่เป็นประโยชน์ในทาง
บุญกุศล ดังแสดงมา เพราะฉะนั้น ขอพระพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงหัดดำริคิดอ่าน
แต่ในทางบุญกุศลจงเสมอไป

สัมมเวจจานัน แปลว่า การพูดชอบ ได้แก่ การพูดจริง ๑ พูดอ่อนหวาน ๑
พูดสมานมิตร ๑ พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ๑ ๗ การพูดทั้ง ๔ อย่างนี้
เป็นการพูดชอบทั้งนั้น ทำให้ผู้พูดได้ประโยชน์อันดีทั้งนั้น คือ การพูดจริงนั้น
ก็ทำให้ผู้พูดสบายใจ กล่าวคือ ก่อนที่จะพูดจริงออกไปก็สบายใจ คือ ไม่ต้อง
คิดหาหนทางหลบเลี่ยงอย่างใด เมื่อรู้เห็นอย่างใดก็พูดไปอย่างนั้น ขณะที่พูดนั้น
ก็สบายใจ พูดแล้วก็สบายใจ ไม่เหมือนการพูดเท็จ เพราะเหตุว่า การพูดเท็จ
นั้น ทำให้ไม่สบายใจ ทั้งในเวลาก่อนจะพูด ในเวลาที่พูดอยู่ และเวลาที่พูด
แล้ว ด้วยเหตุว่า ผู้ที่จะพูดเท็จนั้น ก่อนจะพูดก็ต้องคิดหาหนทางหลบเลี่ยงเพื่อ
ไม่ให้ผู้อื่นรู้เท่าทัน ขณะที่พูดอยู่ก็ต้องระแวงกลัวเขาจะจับได้ เมื่อพูดแล้วก็ทำให้
เกิดในอบายภูมิ ๔ มนรกเป็นต้น เวลาเกิดมาเป็นคนอีก ก็ทำให้ถูกกล่าวด้วยเรื่อง
ที่ไม่จริง ส่วนการพูดจริงนั้น ย่อมทำให้เกิดในสุคติภูมิ คือ มนุษย์ หรือสวรรค์
อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ โดยเหตุนี้ การพูดจริงนั้น พระพุทธเจ้าจึงจัดเป็น
สัมมวาจา ประการหนึ่ง ๗ การพูดอ่อนหวานนั้น ได้แก่ การพูดด้วยเมตตา
กรุณา คือ พูดด้วยปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ จะให้ผู้อื่นพ้นจาก
ทุกข์ภัยต่าง ๆ ๗ ผู้พูดอ่อนหวานนั้น ย่อมทำให้เป็นที่รักของผู้ฟัง ทำให้ได้

ประโยชน์ทั้งในชาติ^๕และชาติหน้า^๕ ที่ได้ประโยชน์ในชาตินั้น^๕ ก็คือ ได้รับความรักใคร่นับถือของผู้^๕ทั้งหลาย ด้วยเหตุว่า คนทั้งหลายที่ได้ยินคำอ่อนหวานนั้น ก็ย่อมรักใคร่พอใจ^๕ทั้งนั้น เมื่อรักใคร่พอใจแล้ว ก็ยินดีที่จะทำให้เป็นประโยชน์แก่ผู้พูดอ่อนหวานด้วยประการต่าง ๆ เช่น อย่างโคนนทวิสา^๕ล ที่ได้ฟังคำอ่อนหวานของพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของแล้ว ก็ลากเกวียนอันบรรทุกเต็มไปด้วยกรวดและทรายถึง ๑๐๐ เล่มไปได้ ให้พราหมณ์นั้นได้ชัยชนะมหาเศรษฐี ได้ทรัพย์เป็น ๒ พันตำลึง ดังที่กล่าวไว้ในชาดกเรื่องโคนนทวิสา^๕ลนั้น

สัมมากัมมันโค^๕นั้น แปลว่า การทำชอบ ได้แก่ การช่วยชีวิตผู้อื่น • การแบ่งปันความสุขชั่วของเงินทอง หรือความรู้วิชาทางทำมาหากินให้แก่ผู้อื่น • การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่เป็นภรรยาของผู้อื่น • รวมเป็น ๓ ประการด้วยกัน • การทำ ๓ ประการนี้ เป็นเหตุให้ผู้^๕ทำได้ความ^๕สุขกายสบายใจทั้งในชาติ^๕นี้ และชาติหน้า^๕ทั้งนั้น สมควรที่ท่านทั้งหลายจะจดจำนำไปปฏิบัติให้จงได้ เพราะเหตุว่า การทำ ๓ ประการนี้เป็นของที่ไม่เหลือความสามารถของท่านทั้งหลาย กล่าวคือ การช่วยเหลือชีวิตผู้อื่นนั้น ได้แก่ การช่วยรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้บ้าง การช่วยผู้จะถึงแก่ความตายโดยอันตรายอันใดอันหนึ่ง มีการจะจมน้ำตายเป็นต้นบ้าง การแบ่งปันความสุขให้แก่ผู้อื่น^๕นั้น ได้แก่ การให้ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหารการบริโภค ที่อยู่ ที่อาศัย ขานักโรกภัยไข้เจ็บแก่ผู้อื่น • ให้ความรู้วิชาในทางโลกและทางธรรม • ให้ทางทำมาหากินที่ดีที่ชอบ • การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่เป็นภรรยาผู้อื่นนั้น ได้แก่ การไม่เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ข้างภรรยาที่ไม่นอกใจสามี สิ่งทั้ง ๓ นั้น เป็นของพอทำได้ง่ายทั้งนั้น เป็นของให้ผู้^๕ทำได้ความ^๕สุขกายสบายใจทั้งในชาติ^๕นี้และชาติหน้า^๕ทั้งนั้น

สัมมาอาชีโว แปลว่า การหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ได้แก่ การหาเลี้ยงชีพในทางที่ดี มีการทำนา ทำสวน และการค้าขายเป็นต้น ตามสมควรแก่ตนเป็นคฤหัสถ์ ส่วนการหาเลี้ยงชีพชอบของบรรพชิตนั้น ได้แก่ การหาเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องตามธรรมวินัย มีหาเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต และด้วยการที่

เขาถวายเป็นต้น ไม่เลียงชีพให้ผิพรรณวินัย ฯ การเลียงชีพชอบนั้น ก็มีผลดีแก่ผู้ประกอบทั้งนั้น

สัมมาวาจาโมนั้น แปลว่า ความพยายามชอบ ได้แก่ ความเพียรชอบ ๔ ประการ คือ ความเพียรระวังไม่ทำความชั่วด้วย กาย วาจา ใจ ๑ เพียรละความชั่วที่เคยทำมาแล้ว ๑ เพียรทำความดีที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรรักษาความดีที่ทำไว้แล้ว ๑ ฯ ความเพียรทั้ง ๔ นี้ ขอลงไปเป็น ๒ คือ เพียรละกับเพียรทำเท่านั้น สิ่งใดไม่ดีก็เพียรละสิ่งนั้นเสีย เช่น เพียรละความเกียจคร้าน เพียรละนิสัยที่ไม่ดีงาม คือ นิสัยชอบความชั่วต่าง ๆ เช่น นิสัยชอบฆ่าผู้อื่น ชอบลักขโมยผู้อื่น ชอบทำเมสุมิจฉาจาร ชอบกล่าวเท็จ ชอบกล่าวคำหยาบคาย ชอบกล่าวคำเหลวไหลไร้ประโยชน์ ชอบโลภเฟ่งเอาของผู้อื่น ชอบคิดปองร้ายผู้อื่น ชอบเห็นดีในทางที่ผิดเป็นต้น กับเพียรทำสิ่งที่ดี เป็นต้นว่า เพียรหัดตนให้เป็นคนมีความขยัน มีนิสัยชอบความดี เช่น ชอบช่วยชีวิตผู้อื่น ชอบให้ปันแก่ผู้อื่น เป็นต้น ความพยายามชอบนี้ ก็ทำให้ผู้พยายามได้รับผลชอบทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า

สัมมาสคินัน แปลว่า ความระลึกชอบ ได้แก่ ความระลึกในวัตถุ ๔ ประการ คือ ความระลึกได้ในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งได้เคยแสดงมาโดยพิสดารแล้ว ในมหาสิสุตโรนั้น กับความระลึกถึงบุญกุศลที่ท่านเป็นต้น ที่เคยทำมาแล้ว ความระลึกชอบนั้น ก็ทำให้ผู้ระลึกได้รับผลชอบทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสมาธินัน แปลว่า ความตั้งใจมั่นในทางที่ชอบ ได้แก่ ความตั้งใจมั่นอยู่ในฉานทั้ง ๔ ดังที่มีมาในมหาสิสุตโร และความตั้งใจมั่นในการทำสิ่งที่เป็นบุญกุศล เป็นคุณประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ซึ่งจักทำตนและคนอื่นให้ได้รับผลอันดีงามทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย ของธรรมมัตถาธิบายในอริยอัฏฐังคิกมรรค ๘ ประการไว้เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๗

คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิหารรรค

สังคิตสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีท้าวตฤ ๘ เป็นต้น

อญฺช ท้าวตฤนิ อาสซช ทานํ เทติ ภาท ทานํ เทติ อทาสี เมติ
ทานํ เทติ ทสฺสติ เมติ ทานํ เทติ สาช ทานนฺติ ทานํ เทติ อหํ ปจามิ
อิมํ น ปจฺนติ นารหามิ ปจฺนโต อปจฺนตํ ทานํ น ทาตฺนติ ทานํ เทตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคิตสูตร กัณฑ์ที่ ๘๗ ว่าด้วยธรรมหมวด ๘
หมวด ๘ และหมวด ๑๐ มีท้าวตฤ ๘ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา
รัชมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาล ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

กัเลธรรมหมวด ๘ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้ ได้แก่ ท้าวตฤ ๘ ทานูป-
บัติ ๘ โลกธรรม ๘ บริษัฏ ๘ อภิภายตนะ ๘ วิโมกข์ ๘ ตามวาระพระบาลีอันว่า
ในสังคิตสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิหารรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น
แห่งเทศนานั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท้าวตฤ ๘
นั้น ได้แก่ อาสซชทาน คือ ทานที่เตรียมไว้แล้ว ๑ ภาททาน คือ ทานที่ให้เพราะ
ความกลัว ๑ อทาสีทาน คือ ทานที่ให้เพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว ๑ ทสฺสติทาน
คือ ทานที่ให้เพราะคิดว่า เขาจะให้ตอบแทนเราต่อภายหลัง ๑ สาชทาน คือ ทานที่
ให้เพราะเชื่อถือว่า เป็นของดี ๑ ปจทาน คือ ทานที่ให้เพราะคิดว่า ตนทุกข์ร้อน
อย่างนี้ด้วยไม่ได้ให้ทานไว้แต่ปางก่อน ๑ กิตติสัทททาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากมี
ชื่อเสียง ๑ จิตตาลังการทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากให้เป็นเครื่องประดับจิต ๑

ทานูปบัติ ๘ นั้น ได้แก่ มหาสาธทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไปเกิด
ในตระกูลมหาศาล อันได้แก่ ตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ กฤหบดีผู้มั่งคั่ง สมบูรณ์

ทรัพย์สมบัติและบริวาร เพียบพร้อมด้วยความสุข ๑ จากุมมหาราชิกทาน คือ ทาน
 ที่ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ๑ ดาวดึงสถาน คือ ทานที่ให้
 เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑ ยามาทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไป
 เกิดในสวรรค์ชั้นยามา ๑ ศุลาทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์
 ชั้นศุลา ๑ นิมมานรคทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรค ๑
 ปรมีมิตตวสวัตติทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นปรมีมิตตวสวัตติ ๑
 พรหมโลกทาน คือ ทานที่ให้เพราะอยากไปเกิดในพรหมโลก ๑ ๑ ทานที่เขาให้นั้น
 ได้แก่ ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน
 ที่อยู่ที่อาศัย ควงประทับ จิตของผู้ให้ทานด้วยจิตอย่างนี้ เรียกว่า จิตที่น้อมไปใน
 ธรรมชั้นต่ำ ไม่น้อมไปในธรรมชั้นสูง แต่ก็ทำให้เกิดในที่นั้น ๆ ได้ ดัง
 ปราารถนา ๑ ข้อนั้นเราหมายถึงความปรารถนาของผู้มีศีล ๑ เพราะความปรารถนา
 ของผู้มีศีล ย่อมสำเร็จ โดยเหตุที่เขา มีจิตบริสุทธิ์ ๑ ผู้ที่ไปเกิดในพรหมโลกได้นั้น
 หมายถึงปราศจากราคะ ดังนี้

โลกธรรม ๘ นั้น ได้แก่ ความมีลาภ ๑ ความไม่มีลาภ ๑ ความมียศ ๑
 ความไม่มียศ ๑ ความดีเดียน ๑ ความสรรเสริญ ๑ ความสุข ๑ ความทุกข์ ๑

บริษัท ๘ นั้น ได้แก่ ประชุมกษัตริย์ ๑ ประชุมพราหมณ์ ๑ ประชุมคฤหบดี ๑
 ประชุมสมณะ ๑ ประชุมเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกา ๑ ประชุมเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ ๑
 ประชุมเทพเจ้าชั้นนิมมานรค ๑ ประชุมพรหม ๑ รวมเป็นบริษัท ๘

อภิภาวคณะ ๘ นั้น ได้แก่ การมีรูปภายในเป็นอารมณ์ แล้วเล็งเห็นรูป
 ภายนอก ซึ่งเป็นรูปเล็กน้อย ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเห็นยิ่งกว่ารูป
 เหล่านั้นอีก ดังนี้ ๑ ได้แก่ การมีรูปภายในเป็นอารมณ์ แล้วเล็งเห็นรูปภายนอก
 อันเป็นรูปหาประมาณมิได้ ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเห็นยิ่ง
 กว่ารูปเหล่านั้น ๑ ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเล็งเห็นรูปธรรม
 ภายนอก ซึ่งเป็นรูปเล็กน้อย ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเห็น
 ยิ่งกว่ารูปเหล่านั้น ๑ ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรม
 ภายนอก อันเป็นรูปธรรมหาประมาณมิได้ ซึ่งเป็นรูปมีสัจจและไม่สัจจ

แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่ารูปธรรมเหล่านั้น • ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วแลเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งเป็นรูปธรรมมีสีเขียวเหมือนกับดอกผักตบ หรือเหมือนกับผ้าขาวพาราณสี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่ารูปธรรมเหล่านั้น • ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วแลเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งเป็นรูปธรรมมีสีเหลืองเหมือนกับดอกกัณณการ หรือเหมือนกับผ้าขาวพาราณสี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่ารูปธรรมเหล่านั้น • ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วแลเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งเป็นรูปธรรมมีสีแดง เหมือนกับดอกสะเอ้ง แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่ารูปธรรมเหล่านั้น • ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วแลเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งมีสีขาวเหมือนกับดาวประกายพุกกะ หรือเหมือนกับผ้าขาวพาราณสี ที่บนผ้าเนื้อเกลี้ยงทั้ง ๒ หน้า เข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่ารูปธรรมเหล่านั้น • ดังนี้

วิโมกข์ ๘ นั้น ได้แก่ การเห็นรูปทั้งหลาย • ได้แก่ การมีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วแลเห็นรูปธรรมภายนอก • ได้แก่ การน้อมใจไปว่า สว่างาม • ได้แก่ อาภาสญาณจายตนญาณ ซึ่งถืออากาศเป็นอารมณ์ ว่า อากาศไม่มีที่สุด • ได้แก่ วิญญานญาณจายตนญาณ ซึ่งถือวิญญานเป็นอารมณ์ ว่า วิญญานไม่มีที่สุด • ได้แก่ อาภิญญญาณจายตนญาณ คือ การถือว่า ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ • ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนญาณ คือ การถือว่า ไม่มีจิตวิญญาน • ได้แก่ สัญญาเวทิตนโรธ คือ การดับสัญญา เวทนา •

เมื่อพระสารีบุตรเถรเจ้ายกธรรมหมวด ๘ ขึ้นแสดงจบลงแล้ว จึงกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมหมวด ๘ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วมีอยู่ เราทั้งหลายพึงควรสังคายนารวบรวมไว้ให้ถูกต้อง เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่เทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีว่าด้วยธรรมหมวด ๘ เฝียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคตสูตร กัมภีรสมังคลวาทิน
ว่า คำว่า ทานวัตถุ นั้น ได้แก่ เหตุแห่งการให้ทาน ฯ คำว่า ทานที่เตรียม
ไว้ให้นั้น ได้แก่ เครื่องสักการะที่เตรียมไว้ให้แก่ผู้มาหา ฯ คำว่า ทานที่ให้
เพราะความกล้านั้น ได้แก่ ทานที่ให้เพราะความกลัวการถูกติเตียน หรือเพราะ
ความกลัวอาย ฯ คำว่า ทานที่ให้เพราะเห็นว่าเป็นคุณ คือ เพราะเห็นว่า ทาน
เป็นของดี เป็นของที่นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญ ฯ
คำว่า ทานที่ให้เพราะอยากให้เป็นเครื่องประดับจิตนั้น คือ เพราะอยากให้เป็นเครื่อง
ประดับจิต สมณะ วิปัสสนา และเพราะอยากให้เป็นบริวารแห่งจิต สมณะ วิปัสสนา ฯ
คำว่า ทานยอมทำให้จิตอ่อนโยนทั้งฝ่ายผู้ให้และผู้รับ ฯ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์
จึงเรียกว่า ทานเป็นเครื่องฝึกฝนจิตที่ยังไม่ได้ฝึกฝน ดังนี้

คำว่า ทานปฏิบัติ นั้น ได้แก่ เหตุที่ให้ทาน ๑ คำว่า จิตของผู้ที่คิดอย่าง
นั้น เป็นจิตที่น้อมไปในธรรมอันต่ำนั้น คือ เป็นจิตที่น้อมไปในกามคุณ ๕ ฯ
คำว่า ไม่น้อมไปเพื่อธรรมอันสูงนั้น คือ ไม่น้อมไปเพื่อมรรคผลอันสูง ฯ คำว่า
ปราศจากราคะนั้น คือ สรราคะไปด้วยมรรค หรือราคะถูกข่มไว้ด้วยสมบัติ ฯ
กับบุคคลไม่อาจไปเกิดในพรหมโลกได้ ด้วยเหตุเพียงให้ทานเท่านั้น ฯ บุคคลผู้
มีจิตอ่อนด้วยการให้ทาน แล้วทำพรหมวิหารให้เกิดขึ้น จึงจะได้ไปเกิดในพรหมโลก

คำว่า โลกธรรมนั้น ได้แก่ ธรรมดาของโลก ฯ ผู้ที่พ้นจากโลกธรรม ๘
นั้นยอมไม่มี ฯ แม้แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ยังมีโลกธรรม ๘ อยู่ ฯ ข้อ
มีพระบาลีที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้เป็นหลักฐานว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม
๘ ประการนี้ ย่อมหมุนเวียนไปตามโลก ส่วนโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘
ดังนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาที่ควรยกขึ้นแสดงเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายชื่อแห่งหมวดธรรมที่แสดงมา
แล้วนั้นออกไปอีก ตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า ทานวัตถุ นั้น แปลว่า วัตถุ

แห่งทาน อธิบายว่า เหตุให้ทาน หรือเรื่องที่เป็นเหตุให้ ๆ ทาน ๆ คำว่า ทาน-
ป็นต้นนั้น แปลว่า ความเข้าถึงซึ่งทาน อธิบายว่า ความปรารถนาอันเป็นเหตุให้ ๆ
ทาน ๆ คำว่า โลกธรรมนั้น แปลว่า ธรรมของโลก อธิบายว่า ได้แก่ ธรรมดา
ของโลก ๆ คำว่า บริษัณนั้น แปลว่า ห่ม อธิบายว่า ได้แก่ ประชุมชน คือ
ได้แก่ เทพยดา มนุษย์ ที่ประชุมกันอยู่เป็นหมู่ ๆ ๆ คำว่า อภิกายคณะนั้น
แปลว่า อาชคณะครอบงำ ได้แก่ สิ่งที่ได้มานำเข้าใจอารมณ์ที่ตนรู้ตนเห็นว่า ยิ่ง
กว่าอารมณ์อื่น ๆ คำว่า วิโมกข์นั้น แปลว่า ความหลุดพ้น ๆ อธิบายว่า
ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจฌานสมาบัติ ดังนี้

เมื่อได้แปล และอธิบายชื่อหมวดธรรมดังนี้แล้ว จักได้ขยายโลกธรรม ๘
นั้นสืบต่อไปตามหลักฐานต่าง ๆ ที่อ้างไว้ในพระคัมภีร์ เพื่อให้มีประโยชน์แก่ผู้ฟัง
ทั้งหลาย ด้วยเหตุว่า ผู้ฟังทั้งหลายตลอดถึงผู้แสดง ก็ล้วนตกอยู่ในโลกธรรม ๘
ทั้งนั้น เมื่อไม่รู้จักโลกธรรม ๘ ก็เป็นเหตุให้โลกธรรม ๘ ครอบงำจิตใจของตน
จนถึงกับทุกข์ร้อนเกินประมาณ เมื่อรู้จักโลกธรรม ๘ ได้ชัดเจนแล้ว ก็จะไม่
ทุกข์ร้อนในเมื่อโลกธรรม ๘ ผ่ายที่ไม่คืบมาถึงตนเท่าไรนัก เพราะฉะนั้น ขอ
ท่านทั้งหลายจงรู้คำว่า โลกกับธรรมเสียดกัน ว่าอย่างไหนได้แก่สิ่งไร ๆ คือ
คำว่า โลก นั้น ได้แก่ สัตว์โลก ๆ คำว่า ธรรม นั้น ได้แก่ ธรรมดาของ
สัตว์โลก ๆ สัตว์โลกนั้น เมื่อจำแนกแจกออกไป ก็ได้แก่ คนและสัตว์ ตลอดถึง
เทพยดา อินทร์ พรหม เป็นต้นที่สุด ๆ คำว่า ธรรมดาของโลกนั้น ก็ได้แก่ ลาภ ๐
ความไม่มีลาภ ๐ ขศ ๐ ความไม่มีขศ ๐ ความดิถีเขิน ๐ ความสรรเสริญ ๐
ความสุข ๐ ความทุกข์ ๐ ๆ คำว่า ลาภ นั้น ในภูกาแห่งโลกธัมมสูตรว่า
ได้แก่ ความได้ซึ่งอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ๆ คำว่า ความไม่มีลาภนั้น
ก็คือ ความไม่ได้ซึ่งอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น แต่เมื่อมีลาภแล้ว ความไม่มี
ลาภก็ต้องตามมา เหมือนกับเมื่อมีโลหิต หนองก็ตามมาในเมื่อถูกกระทบ
สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ฉะนั้น ถึงคำว่า ขศ เป็นต้น ก็เหมือนกัน ๆ เมื่อสัตว์โลกยังมีอยู่
ตราบไค ธรรมดาโลก ๘ ประการนี้ ก็จะมีอยู่ตราบนั้น ต่างกันแต่ว่าจะยินดีหรือ
ยินร้ายเท่านั้น ถ้าเป็นปุถุชนที่ไม่เคยได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า ก็เกิดยินดี
ยินร้าย ถ้าเป็นปุถุชนที่เคยได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า และรู้ว่า โลกธรรม

๘ ประการนั้น เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา กับพระ
 อริยเจ้าเท่านั้น จึงจะไม่ยินดียินร้ายต่อโลกธรรม ๘ ประการนั้น ฯ ข้อนั้น สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในโลกธรรมสูตรที่ ๒ ในวรรคที่ ๑ แห่งปฐม-
 บัณฑิตาสกั คัมภีร์อัฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า อสฺสฺสวโตปิ ภิกฺขเว ปุณฺณสฺส
 อุปฺปชฺชติ ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีลาภ ความไม่มีลาภ
 ความมียศ ความไม่มียศ ความดีเตียน ความสรรเสริญ ความสุข ความทุกข์
 ย่อมเกิดแก่ปุณฺณ ผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้าด้วย เกิดแก่พระพุทฺธเจ้าผู้ได้
 สดับคำสอนของพระพุทฺธเจ้าแล้วด้วย แต่ว่าแปลกกัน คือ ความมีลาภ
 ความไม่มีลาภ ความมียศ ความไม่มียศ ความดีเตียน ความสรรเสริญ ความ
 สุข ความทุกข์ เกิดขึ้นแก่ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระพุทฺธเจ้า ปุณฺณ
 นั้นย่อมไม่พิจารณาว่า มันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
 เมื่อไม่พิจารณาอย่างนี้ ความมีลาภ ความไม่มีลาภ ความมียศ ความไม่มียศ
 ความดีเตียน ความสรรเสริญ ความสุข ความทุกข์นั้น ก็ครอบงำใจของเขาได้
 เขาก็ยินดีต่อความมีลาภ ยินร้ายต่อความไม่มีลาภ ยินดีต่อความมียศ ยินร้าย
 ต่อความไม่มียศ ยินร้ายต่อความดีเตียน ยินดีต่อความสรรเสริญ ยินดีต่อ
 ความสุข ยินร้ายต่อความทุกข์ เมื่อเขายินดียินร้ายอย่างนี้ เขาก็ไม่พ้นจาก
 ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ส่วนพระอริยเจ้าผู้ได้สดับ
 คำสอนของพระพุทฺธเจ้าแล้วนั้น ย่อมตรงกันข้ามกับปุณฺณ พระอริยเจ้านั้น จึงพ้น
 จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดังนี้ ฯ เป็นอัน
 ได้ใจความในพระพุทฺธวจนะนี้ว่า ความยินดียินร้ายต่อโลกธรรม ๘ ประการ
 เป็นเหตุให้จมอยู่ในกองทุกข์ คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกทุกข์
 ปริเทวะทุกข์ พยาธิตกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ อันมีอยู่ในโลกนี้และโลก
 หน้า คือ ในมนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก หากกำหนดกาลมิได้ ต่อเมื่อไม่
 ยินดียินร้ายในโลกธรรม ๘ จึงจักพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ดังปรารถนา

อันคนเราทุกวันนี้ ก็ล้วนแต่เป็นทุกข์อยู่ด้วยความยินดียินร้ายต่อโลกธรรม ๘
 ทั้งนั้น คือ ยินดีต่อโลกธรรมฝ่ายที่โลกถือว่าดี คือ ความมีลาภ ความมียศ
 ความสรรเสริญ ความสุข ฯ ยินร้ายต่อโลกธรรมที่โลกถือว่าไม่ดี คือ ความ

ไม่มีลาภ ความไม่มียศ ความดิเตียน ความทุกข์ อยู่ทุกคนไป ๆ ก็ทำอย่างไรเล่า จึงจักไม่ยินดียินดีร้าย ๆ ข้อนั้นคำแก้ไขว่า ต้องทำตามคำของพระพุทธเจ้าที่ได้บอกขึ้นแสดงแล้วนั้นให้มากจนชำนาญ จนเห็นแท่นแน่แก้ไขว่า เป็นจริงอย่างคำของพระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าว่า เมื่อโลกธรรมอันใดเกิดขึ้นแก่ตนแล้ว ต้องรับพิจารณาให้เห็นว่า เป็นของไม่เที่ยงแท้ถาวร มีแต่โยกคลอนหวั่นไหว มีแต่ทำทุกข์ให้เกิดขึ้น มีแต่แปรปรวนไปเป็นอย่างอื่น ดังนี้ ๆ ที่จะเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง คือ เป็นของไม่คงทนนั้น ก็ต้องมีปัญญารู้จักคิด รู้จักสังเกตความเป็นไปแห่งโลกธรรม ที่ตนและคนอื่นได้พบปะมาแล้ว เพราะทุกคนต้องเคยได้พบปะกับโลกธรรม ๘ ทั้งนั้น เช่น ความมีลาภ อันได้แก่ความได้อาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ๆ ทุกคนต้องเคยได้อาหารมาแล้ว ต้องเคยได้เครื่องนุ่งห่มมาแล้ว ต้องเคยได้เงินได้ทองมาแล้ว แต่ว่าอาหารและเครื่องนุ่งห่ม หรือเงินทองที่เคยได้มาแล้วนั้นยังคงที่อยู่หรือไม่ หรือว่าหมดไปแล้ว เมื่อนึกถามตัวเองอย่างนี้ ก็จะตอบตัวเองได้ว่า หมดไปแล้ว คือ อาหารที่ได้นั้น ก็บริโภคหมดไปแล้ว เครื่องนุ่งห่มที่ได้นั้น ก็นุ่งห่มไปหมดแล้ว เงินทองที่ได้นั้น ก็ใช้จ่ายหมดไปแล้ว ดังนี้ เมื่อบอกตัวเองได้อย่างนี้ ก็เห็นได้ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า ความมีลาภนั้น เป็นของไม่เที่ยง เมื่อสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ เมื่อสิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นก็ไม้อยู่ในอำนาจของใคร กล่าวคือ ใครจะบังคับให้เป็นไปตามใจของตนไม่ได้ กล่าวคือ จะบังคับว่า จงให้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ คงที่อยู่ ให้ ความไม่มีลาภ ความไม่มียศ ความทุกข์ ความนินทา สิ้นไปเกิด ดังนี้ ข้อมไม่ไต่เมื่อนึกอย่างนี้ข้อมเสมอ ความยินดียินดีร้ายก็จะค่อยลดน้อยถอยลงไป เมื่อใด ใจชำนาญในการพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความบังคับไม่ได้ในโลกธรรม ๘ ได้แล้ว เมื่อนั้นแหละ จึงจะไม่ยินดียินดีร้ายได้เด็ดขาด ๆ เมื่อไม่ยินดียินดีร้าย ก็ไม่มีทุกข์ในเรื่องโลกธรรม เมื่อไม่มีทุกข์ในเรื่องโลกธรรม ก็จะมีใจบริสุทธิ์ผ่องใส เมื่อมีใจบริสุทธิ์ผ่องใส จะคิดสิ่งใดก็ปลอดโปร่ง เมื่อมีความคิดปลอดโปร่งดีแล้ว ก็จะพ้นจากความทุกข์นั้น ๆ ได้ เช่น ทุกข์เพราะความไม่มีลาภ คือ ทุกข์เพราะความยากจน แต่ว่ากำจัดความทุกข์นั้นเสียได้ ด้วยคิดว่า ความไม่มีลาภนั้น ความจนนั้น ข้อมเป็นของไม่เที่ยง คือ เป็นของไม่คงที่ อาจจะ

มีลาภขึ้นเมื่อใดก็ได้ อาจมีขึ้นเมื่อใดก็ได้ เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว ใจก็สบาย
เมื่อใจสบายแล้ว ก็กำหนดทางที่จะให้ได้ลาภ ที่จะให้มันมีได้โดยสะดวก
โดยเหตุนี้ จึงขอเตือนผู้ฟังทั้งหลายไว้ว่า เมื่อความไม่มีลาภ ความไม่มียศ ความ
ทุกข์ ความนินทา เกิดขึ้นมาแก่ตนในเวลาใด จงคิดอย่างนี้ จงอย่าทำใจให้เป็น
ทุกข์ เพราะถ้าใจไม่เป็นทุกข์ ก็จะเกิดสติปัญญา แสวงหาลาภ ยศ สุข
สรรเสริญได้โดยง่าย ฯ เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว โลกธรรมที่ครอบงำใจของ
คนและสัตว์อยู่เป็นนิจ ก็คือ ความไม่มีลาภ คือ ความไม่ได้สิ่งที่ตนประสงค์
เสมอไป บางคราวก็ได้ บางคราวก็ไม่ได้ ถ้าคราวใดได้ ก็ดีใจ เป็นสุขใจ
ถ้าคราวใดไม่ได้ ก็ไม่ดีใจ เป็นทุกข์ใจ จงระวังอย่าให้ใจเป็นทุกข์ด้วยเรื่องความ
ไม่ได้ไม่คิดเป็นอันขาด เพราะถ้าผู้ใดมีแต่เป็นทุกข์อยู่แล้ว ผู้นั้นก็จะแก้ทุกข์นั้น
ไม่ได้ เช่น ผู้ที่ทุกข์อยู่ด้วยความจน มีแต่บ่นและนินทาอยู่ว่า เราจนจริง เราจนจริง
ดังนี้ ผู้นั้นก็จะแก้ความจนไม่ได้ ผู้ที่ไม่เป็นทุกข์เพราะคิดว่า คงจะไม่จนอย่างนี้
เรื่อยไป คงมีเวลารวยด้วยบุญของเรา ด้วยความพยายามของเรา ดังนี้ ผู้นั้นก็จะ
ใจสบาย อาจจะพยายามหาหนทางรวย แล้วก็จะรวยขึ้นได้โดยไม่ต้องสงสัย ดังนี้
ของธรรมมัตถาธิบายในเรื่องนี้ไว้เพียงเท่านี้ ฯ เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๘

คัมภีรที่ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค

สังกัตสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๘ มีอาภาตวัตถุ ๘ เป็นต้น

อตถิ โข อาวุโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสม-
พุทฺธเตน นว ธมฺมา 'สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกายิตพฺพํ น วิทิต-
ตพฺพํ ขณฺธํ พุทฺทมจฺริยํ อทฺธณฺยํ อสฺส จิรญฺจิตฺตํ ททสฺส พุทฺชนทิตาย
พฺพุชฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย ทิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็แสดงสังกัตสูตร กัณฑ์ที่ ๘๘ ว่าด้วยธรรมหมวด ๘
มีอาภาตวัตถุ ๘ เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมมัตถาธิบาย สืบต่อไป

เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ก็แลธรรมหมวด ๕ ซึ่งจกยกขึ้นแสดงในกถาชั้น ได้แก่ อาภาตวัตถุ ๕ อุบายกำจัดอาภาต ๕ สัตตาवास ๕ อขณะอสมัย ๕ อนุบุพพิหาร ๕ อนุบุพ-
นโรธ ๕ ซึ่งพระสารีบุตรเถรเจ้า ได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยวาระพระบาลีที่
ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ธรรมหมวด ๕ ที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรง
แสดงไว้ถูกต้องแล้วมีอยู่ ๕ พวกเราทาสนครสังคายนารวบรวมไว้ให้ถูกต้อง เพื่อ
ให้พรหมจรรย์คงอยู่ยาวนาน จักได้เป็นประโยชน์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๕
ธรรมหมวด ๕ นั้น ได้แก่อะไรบ้าง ? ได้แก่ อาภาตวัตถุ ๕ คือ การผูกอาภาต
ว่า เขาได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่เราแล้ว ดังนี้ ๑ เขากำลังทำสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่เรา ๑ เขาก็กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่เรา ๑ เขาได้ทำ
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ให้แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจของเราแล้ว ๑ เขากำลังทำสิ่ง
ที่ไม่เป็นประโยชน์ ให้แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจ ๑ เขาก็กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
ให้แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจ ๑ เขาได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่
พอใจ ๑ เขากำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจ ๑ เขาก็
กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจ ๑ รวมเป็นเรื่องอาภาต ๕ ประการ
ด้วยกัน ดังนี้

อุบายกำจัดอาภาต ๕ นั้น ได้แก่ การกำจัดอาภาตด้วยคิดว่า เรากำลังทำอะไร
ในการผูกอาภาตผู้อื่น ด้วยเห็นว่า เขาทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว หรือ
กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา หรือเขากำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
เขาได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจแล้ว เขากำลังทำสิ่งที่เป็น
ประโยชน์แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจอยู่ เขาก็กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่ผู้ที่เรา
รักใคร่พอใจ เขาได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจแล้ว เขากำลัง
ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจอยู่ เขาก็กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์
แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจ ดังนี้

สัตตาวาส ๘ นั้น ได้แก่แม่สัตว์ที่มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวก
มนุษย์และพวกเทพเจ้าบางเหล่า พวกวินิยาตบางเหล่า ๑ พวกสัตว์ที่มีกาย
ต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพเจ้าชั้นพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นปรุณ-
ณาน ๑ พวกสัตว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวก
เทพเจ้าอาภัสสร ๑ พวกสัตว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน
เช่นพวกเทพเจ้าสุภกีนหา ๑ พวกสัตว์ที่ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่น
พวกเทพเจ้าชั้นอัสสัญญสัตว์ พวกสัตว์ที่ล่องรูปสัญญาทั้งปวง ถึงซึ่งความสิ้น
ไปแห่งปฏิขสัญญา ไม่ใส่ใจสัญญาต่าง ๆ ได้สำเร็จชั้นอาภาสญาณญาณตนถน
ถืออาภาสเป็นอารมณ์ ว่า อาภาสไม่มีที่สุด ๑ พวกสัตว์ที่ล่องเสวยซึ่งอาภาสญาณ
ญาณตนถนโดยประการทั้งปวง แล้วได้สำเร็จวิญญาณญาณตนถน ถือวิญญาณ
เป็นอารมณ์ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ๑ พวกที่ล่องเสวยซึ่งวิญญาณญาณตนถนโดย
ประการทั้งปวง แล้วสำเร็จชั้นอาภักขญาณญาณตนถน ถือความไม่มีอะไรเป็น
อารมณ์ว่า ไม่มีอะไร ๑ พวกที่ล่องเสวยซึ่งอาภักขญาณญาณตนถนโดยประการ
ทั้งปวง แล้วสำเร็จเนวสัญญานาสัญญายตนถน ถือจิตเป็นอารมณ์ ว่า จิต
เป็นของละเอียด จิตนี้เป็นของประณีต ๑ รวมเป็นสัตตาวาส ๘ ประการ
ด้วยกัน ดังนี้

ขณะอสัมข ๘ นั้น ได้แก่ เวลาที่ไม่อาจประพาศิพรหมจรรย์ได้ คือ เวลา
มีพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดขึ้นในโลก และมีพระธรรมที่ทำให้
สงบระงับ ทำให้ดับความเร่าร้อน ทำให้รู้ที่อยู่ในโลก ตนก็ไปเกิดในนรกเสีย ๑
เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานเสีย ๑ เกิดในเปรตวิสัย ๑ เกิดเป็นอสุรกาย ๑ เกิด
เป็นเทพเจ้าที่มีอายุยาวนาน ๑ เกิดในปัจฉินตชนบทที่เป็นพวกมัลลกะ ไม่รู้จักดีชั่ว
สิ่งไร ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ๑ เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เป็นมิจจา-
ทิภูริ มีความเห็นวิปริตว่า ผลทานไม่มี ผลบูชาไม่มี ผลคำนับไม่มี ผลแห่งกรรมดี
กรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มี มารดาไม่มี พวกสัตว์ที่เกิด
เองไม่มี พวกสมณพราหมณ์ที่สงบระงับ ที่ปฏิบัติชอบ แล้วร่ำแจ้งโลกนี้โลก
หน้าด้วยตนเองไม่มี ๑ เกิดในมัชฌิมชนบท แต่ไม่มีปัญญาที่จะรู้สิ่งที่ดีและไม่ดี
ได้ ๑ เกิดในมัชฌิมชนบทมีปัญญาดี สามารถรู้แจ้งสิ่งที่ดีและไม่ดี แต่ไม่มีพระ

เวลาจอรานัตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก ไม่มีพระช. มีเครื่องทำ
ลงระงับ เป็นเครื่องทำให้ดับกิเลส เป็นเครื่องทำให้รู้ธรรมวิเศษต่าง ๆ ๑ รวมเป็น
ขณะ อสมัน คือ ไม่ใช่เวลาที่จะประพฤติพรหมจรรย์ได้ ๘ ประการด้วยกัน ดังนี้
อนุปพพิหาร ๘ ได้แก่การเข้าปฐมฌาน อันมีวิตก วิจ และมโน สข ซึ่ง
เกิดจากวิเวกโดยปราศจากกามารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่การเข้า
หัตถิยาน อันไม่มีวิตกวิจ มีแต่บัตติและสข ซึ่งเกิดจากสมาธิ และระงับวิตก
วิจารเสียแล้ว มีความผ่องใสในภายใน มีใจอารมณ์นิ่งเดียว ๑ ได้แก่การ
เข้าหัตถิยานอันไม่มีบัตติ มีแต่อุเบกขา สติ สัมผัสปัญญะ กับสุขกาย ซึ่งพระอรหันต์
ทั้งหลายเรียกว่าอุเบกขา สมุสส ผุ่ยสบาย ๑ ได้แก่การเข้าจตุตถฌาน
ที่มีอุเบกขาและสติบริสุทธิ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์เสียแล้ว เพราะ
สิ้นโสมนัส โทมนัสเสียแล้ว ๑ ได้แก่การล่วงเสียซึ่งความจดจำรูปธรรมทั้งปวง
มีความจดจำในเรื่องกระทบกระทั่งสิ้นไป ไม่ใส่ใจในความจดจำต่าง ๆ แล้วเข้า
อากาสนัญญาตณณณ ถืออาภาสเป็นอารมณ์ว่า อากาสไม่มีที่สุด ฯ ล่วงเลยเสีย
ซึ่งชั้นอากาสนัญญาตณณณ เข้าวิญญานัญญาตณณณ ถือวิญญานเป็นอารมณ์ว่า
วิญญานไม่มีที่สุด ๑ ล่วงเลยเสียซึ่งวิญญานัญญาตณณณ แล้วเข้าอาภิญญ-
ญาตณณณ ถือความไม่มีสิ่งใดเป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไร ๑ ล่วงเลยเสียซึ่ง
อาภิญญญาตณณณ แล้วเข้าเนวสัญญานาสัญญาตณณณ ๑ ล่วงเลยเสียซึ่ง
เนวสัญญานาสัญญาตณณณ แล้วเข้าสัญญาเวทิตินิโรธ ๑ รวมเป็นอนุปพพิหาร ๘
ประการด้วยกัน ดังนี้

อนุปพพนิโรธ ๘ ประการนั้น คือ เมื่อเข้าปฐมฌาน ความใส่ใจในเรื่อง
กามารมณ์ก็ดับไป เมื่อเข้าหัตถิยาน วิตก วิจารก็ดับไป เมื่อเข้าจตุตถฌาน บัตติก็ดับ
ไป เมื่อเข้าจตุตถฌาน สมหาบใจออก หายใจเข้าก็ดับไป เมื่อเข้าอากาสนัญ-
ญาตณณณ ความจดจำสิ่งที่เป็นรูปก็ดับไป เมื่อเข้าวิญญานัญญาตณณณ
ความจดจำวาจาก็ดับไป เมื่อเข้าอาภิญญญาตณณณ ความจดจำวิญญาน
ก็ดับไป เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญาตณณณ ความจดจำซึ่งความไม่มีอะไร

เป็นอารมณ์ก็ดับไป เมื่อเข้าสู่สัญญาเวทียภิโรธ สัญญา เวทนา ก็ดับไป ดูก่อน
ท่านทั้งหลาย ธรรมหมวด ๕ ที่สมเด็จพรหมผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้ว มอชดังที่แสดงมาแล้วนี้ พวก
เราทั้งหลายควรรวบรวมไว้ให้ถูกต้อง เพื่อให้พรหมจรรย์ยืนยาวนาน จักได้เป็น
ประโยชน์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วย
ธรรมหมวด ๕ เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคิตสูตร ในคัมภีร์สมังคลวิลาสินว่า
อาฆาตวัตถุนั้น ได้แก่เหตุให้เกิดอาฆาต ฯ คำว่า เราจะได้อะไรในเรื่องผูกอาฆาตนั้น
คือ ถึงเราจะผูกอาฆาต เราก็ไม่ได้ประโยชน์อันใด ถึงเราจะโกรธ เราก็ไม่ได้
ประโยชน์อันใด

คำว่า สัตตาวาสนนั้น ได้แก่ที่อยู่ของสัตว์โลกทั้งหลาย ฯ ถึงแม้ว่าพรหมโลก
ชั้นสุทธาวาส ก็เรียกว่า สัตตาวาสเหมือนกัน แต่ท่านไม่นับเข้าเป็นสัตตาวาส
เพราะไม่มีอยู่ทุกเมื่อ ฯ ด้วยเหตุว่า ชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นที่อยู่ของพระอนาคาม
เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เกิด ก็ไม่มีพระอนาคามไปเกิดในที่นั้น ที่นั่นก็เป็นที่สูญเปล่า ฯ
ในขณะอสัมย ๕ นั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า ธรรมนั้น หมายถึงจรรย ๔ ประการ ฯ
คำว่า เป็นเครื่องสงบระงับนั้น คือ เป็นเครื่องทำให้สงบระงับไป ฯ คำว่า เป็นเครื่อง
ดับความเร่าร้อนนั้น คือ เป็นเครื่องดับกิเลส ฯ คำว่า เป็นเครื่องทำให้ธรรมวิเศษ
ได้ดินั้น ได้แก่เป็นเหตุให้แห่งตลอดมรรคญาณทั้ง ๔ ฯ คำว่า เทพเจ้าที่มีอาชยุชนนั้น
หมายถึงเทพเจ้าที่เป็นอสัญญพรหม กับรูปพรหม ฯ คำว่า อรูปพรหมวิหารนั้น ได้แก่
การเข้าสมาบัติตามลำดับขึ้นไป ฯ คำว่า อรูปพรหมวิหารนั้น ได้แก่การดับไปตาม
ลำดับ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายซึ่งหมวดธรรมเหล่านั้นออกไป
ไปอีกตามสมควรแก่เวลา คือ คำว่า อาฆาตวัตถุนั้น แปลว่า วัตถุแห่งอาฆาต
อธิบายว่า ได้แก่เหตุให้เกิดอาฆาต คือ เหตุที่ทำให้เกิดความเจ็บแค้นต่อผู้อื่น ฯ
คำว่า อุบายกำจัดอาฆาตนั้น ได้แก่อุบายกำจัดไม่ให้ตนเกิดความเจ็บแค้นต่อผู้อื่น ฯ

คำว่า สัตตาวาสเน แปลว่า ที่อยู่ของสัตว์ อธิบายว่า ได้แก่ที่อยู่ของผู้ยังเกี่ยวข้องกับ
อยู่ด้วยกิเลส ฯ ขณะอสมันนั้น แปลว่า ไม่ใช่ขณะสมัย อธิบายว่า ไม่ใช่เวลา
ที่จะให้ประพฤติพรหมจรรย์ คือ ประพฤติธรรมอันประเสริฐในพระพุทธศาสนา ฯ
อนุปฺพฬิหารณํ แปลว่า การอยู่โดยลำดับ ได้แก่การเข้าฌานไปตามลำดับขั้น ฯ
อนุปฺพฬิโรธณํ แปลว่า การดับตามลำดับ อธิบายว่า ได้แก่การดับกามสัญญา
วิตก วิจาร์ ปติ ฅมหายโธ รูปสัญญา เป็นต้น ไปตามลำดับขั้นของผู้ที่เข้าฌาน
ดังแสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น

เมื่อได้อธิบายชื่อหมวดกรรมอย่างนั้นแล้ว จะได้อธิบาย คำว่า ขณะอสมัย
ต่อออกไปอีก เพื่อให้เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย ตาม
สมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า ขณะอสมัย อันได้แก่ไม่ใช่เวลาประพฤติ
พรหมจรรย์นั้น ตามพระบาลีว่า มีอยู่ ๕ ประการ คือ เวลาเกิดในนรก ๑ เวลา
เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๑ เวลาเกิดในกำเนิดเปรตวิสัย ๑ เวลาเกิดในกำเนิด
อสุรกาย ๑ เวลาเกิดเป็นอสัญญพรหม หรือรูปพรหม ซึ่งมีอายุยืนนานถึง
๕๐๐ กัลป์ ๑ เวลาเกิดนอกมัชฌิมประเทศ อันเป็นปลายเขตแดนที่ไม่รู้จักชั่วดี
ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาไปมา ๑ เกิดในมัชฌิมประเทศ แต่เป็น
มิฉชาติภูมิ ๑ เกิดในมัชฌิมประเทศ แต่ไม่มีปัญญาพอจะรู้จักความแห่งคำที่ดีและ
ไม่ดี ๑ เกิดในมัชฌิมประเทศ มีปัญญาดี แต่ไม่มีพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ๑ ดังนี้ ฯ เวลา ๕ ประการนี้ เป็นเวลาที่ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ได้
ทั้งนั้น คือ เป็นเวลาที่ประพฤติตามมรรคพรหมจรรย์ อันได้แก่มรรค ๘ คือ สัมมา-
ทิทธิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ สัมมาวาจา การพูดชอบ
สัมมากัมมันโต การทำชอบ สัมมาอาชีโว การหาเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวาจาโม
การพยายามชอบ สัมมาสติ การระลึกชอบ สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ฯ
โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ได้เกิดมาในขณะสมัย อันอาจให้
ประพฤติพรหมจรรย์ คือ ทำตามมรรค ๘ ได้ จงพยายามทำตามมรรค ๘ ให้ได้
คือ ข้อที่ ๑ จงพยายามทำสัมมาทิทธิ คือ ความเห็นถูกต้องตามคำสอนของพระ-
พุทธเจ้า เริ่มแต่อย่างต่ำเป็นลำดับไปจนกระทั่งอย่างกลาง อย่างสูง กล่าวคือ
พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สติ สมาธิ ปัญญา เป็นของดี ก็จงพยายามคิดจนให้

เห็นว่า เป็นของดีตามคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือเมื่อได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า อย่างไหนไม่ดี ก็จงพยายามคิดจนให้เห็นว่าอย่างนั้นไม่ดี เช่น พระองค์ทรงสอนว่า การทำเวร ๕ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มสาวาท สุราเมรัย เป็นของไม่ดี ก็ให้พยายามคิดจนให้เห็นว่า เป็นของไม่ดี พระองค์ทรงแสดงว่า การงดเว้นจากเวร ๕ ประการ คือ งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มสาวาท สุราเมรัย เป็นของดี ก็ให้พยายามคิดจนให้เห็นว่าเป็นของดี ดังนี้ เป็นต้น จนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ทุกข์เป็นของควรละ บรรเทาให้เกิดทุกข์เป็นของควรละ ความดับทุกข์เป็นของควรทำให้สำเร็จ ทางให้ถึงความดับทุกข์เป็นของควรทำให้เกิด ก็ให้พยายามคิดจนให้เห็นว่า ทุกข์เป็นของควรละจริง เหตุให้เกิดทุกข์เป็นของควรละจริง ความดับทุกข์เป็นของควรทำให้สำเร็จจริง ทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นของควรทำให้เกิดจริง ดังนี้ เป็นต้น เมื่อทำได้อย่างนั้นแล้ว เรียกว่า ได้ประพจน์มรรคพรหมจรรย์ข้อที่ ๑ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯ เมื่อประพจน์ตามข้อที่ ๑ คือ ทำให้สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเกิดขึ้นแล้ว ข้อที่ ๒ คือ สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ อันได้แก่ความดำริจะสละกามารมณ์เสีย ๑ ความดำริจะไม่ปองร้ายผู้อื่น ๑ ความดำริจะไม่เบียดเบียนผู้อื่น ฯ ก็เกิดขึ้น ฯ เมื่อความดำริชอบทั้ง ๓ ประการนี้ เกิดขึ้นแล้ว ฯ การทำชอบทางกาย ๓ ประการ คือ การช่วยเหลือชีวิตผู้อื่น การแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่น การไม่ละเมิดภรรยาผู้อื่น อันเป็นสัมมากัมมันโต ซึ่งแปลว่า การทำชอบ ที่เป็นมรรคพรหมจรรย์ข้อที่ ๓ ก็เกิดขึ้น ฯ เมื่อสัมมากัมมันโต คือ การทำชอบ ๓ ประการนี้ เกิดขึ้นแล้ว ฯ สัมมาวาจา คือ การพูดชอบ ๔ ประการ อันได้แก่พูดจริง ๑ พูดคำอ่อนหวาน ๑ พูดคำสมานมิตร ๑ พูดคำมีประโยชน์ ๑ ก็เกิดขึ้น ฯ เมื่อสัมมาวาจา คือ การพูดชอบทั้ง ๔ ประการนี้เกิดขึ้นแล้ว สัมมาอาชีโว คือ การหาเลี้ยงชีพชอบ อันได้แก่การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ไม่ฉ้อฉลฉวยโกง ตามสมควรแก่ภูมิเพศของตนก็เกิดขึ้น ฯ เมื่อสัมมาอาชีโว คือ การหาเลี้ยงชีพชอบเกิดขึ้นแล้ว สัมมาวาจาโม คือ การพยายามชอบ ๔ ประการ อันได้แก่พยายามระงับไม่ให้ความชั่ว ซึ่งเรียกว่า อกุศลวิตกเกิดขึ้นในใจ ๑ การพยายามละความชั่ว คือ อกุศลวิตกที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ๑ การพยายามทำให้กุศลวิตก คือ ความนึกในทางดีเกิดขึ้น ๑ การพยายามรักษากุศลวิตก คือ ความนึก

สังคสิสูตร ตอนว่าด้วยธรรมเมวต ๘ มีอาภาตวัตถุ ๘ เป็นต้น

ในทางที่ดีที่ชอบคงทยอยเสมอไป ๑ ๆ เมื่อสัมมาวาจาโม คือ ความพยายามชอบ ๔ ประการ เกิดขึ้นแล้ว สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ อันได้แก่ระลึกในกาย เวทนา จิต ธรรม และระลึกในพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดขึ้น ๆ เมื่อสัมมาสติ คือ ความระลึกชอบเกิดขึ้นแล้ว สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นชอบ อันได้แก่ความตั้งใจมั่นอยู่ในอานทั้ง ๔ หรือในทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดขึ้น ๆ เมื่อความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดชอบ การทำชอบ การหาเลี้ยงชีพชอบ การพยายามชอบ การระลึกชอบ การตั้งใจมั่นชอบ เกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง ๘ แล้วเมื่อใด ก็เรียกว่า ได้ประพฤติมรรคพรหมจรรย์เมื่อนั้น

ท่านผู้ฟังทั้งหลายจะเห็นได้ว่า มรรคพรหมจรรย์ ๘ ประการนี้ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นสำคัญ เป็นเบื้องต้น เพราะเหตุว่า เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบเกิดขึ้นแล้ว สัมมาสังกัปปो การดำริชอบ สัมมาวาจา การพูดชอบ สัมมาภัมมัตโต การทำชอบ สัมมาอาชีโว การหาเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวาจาโม การพยายามชอบ สัมมาสติ การระลึกชอบ สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ก็เกิดขึ้นตามลำดับกัน ดังที่แสดงมา เพราะเหตุไรจึงกล่าวอย่างนี้ เพราะเหตุว่า ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ทั้ง ๒ นั้นเป็นส่วนใจ เป็นส่วนปัญญา นอกนั้นเป็นส่วนกายกัมม เป็นส่วนวาจกัมม เป็นส่วนใจที่ไม่ใช่ปัญญา กัมม ๓ คนเราย่อมมีใจเป็นสำคัญ เมื่อใจคิดดี ก็ทำดี พูดดี เมื่อใจคิดชั่ว ก็ทำชั่ว พูดชั่ว เมื่อใจเป็นบุญ กาย วาจา ก็เป็นบุญ เมื่อใจเป็นบาป กาย วาจา ก็เป็นบาป เช่น เมื่อใจคิดผิด กาย วาจา ก็ทำผิด พูดผิด เช่น ใจคิดว่าจะลักขโมยผู้อื่น กายก็ต้องไปลักขโมยผู้อื่น วาจาก็ต้องพูดในการลักขโมยผู้อื่น กับพวกของตนไป เป็นต้น เป็นอันได้ใจความว่า ใจเป็นสำคัญยิ่งกว่ากาย วาจา เพราะเมื่อใจคิดอย่างไร ก็บังคับให้กายทำอย่างนั้น บังคับให้ปากพูดอย่างนั้น โดยเหตุนี้ ผู้ที่อยากประพฤติมรรคพรหมจรรย์ คือ การทำตามมรรค ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น จงอบรมใจให้ดี ด้วยการฟัง การเวียน การไต่ถาม การทรงจำ ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าจงเนื่อง ๆ ไป จนให้คำสอนของพระพุทธเจ้า อยู่ในใจของตนไม่รู้จักหลุดหาย จึงจักทำใจของตนให้ดีได้ จึงจักทำพรหมจรรย์ทั้ง ๘ นั้นให้เกิดขึ้นได้ สมกับที่ตนได้เกิดขึ้นในสวภโวสันตงาม พ้นจากขณะอสมัย ๘ ประการ ดังแสดงมา สันวาระเสนาเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๔

คัมภีร์ทิฆมกนิาย ปาฎิกวรรค

สังคิตสูตร ทอนว่าด้วยกรรมหมวด ๑๐ มีนาถกรรมธรรมเป็นต้น

อตุลฺลิ โข อวฺโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน
ทส ชมฺมา สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺกาทิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํ ขลฺยิท
พฺรหฺมจฺริยํ อหฺมณฺยํ อสฺส จิรญฺจิติกํ ททสฺส พหุขมฺหิตาย พหุขมฺสฺขาย
โลกานุกมฺปาย อตฺถาย ทิถาย สฺขาย เทวมนุสฺसानนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสังคิตสูตร กัณฑ์ที่ ๘๔ ว่าด้วยกรรมหมวด ๑๐
มีนาถกรรมธรรม ๑๐ เป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดย
สมควรแก่เวลา

บาลี

ก็แลกรรมหมวด ๑๐ ซึ่งจกยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้ ได้แก่นาถกรรมธรรม ๑๐
กสิณายตนะ ๑๐ ตามที่พระสารีบุตรได้แสดงแกภิกษุทั้งหลายด้วยวาระพระบาลี ที่
ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย กรรมหมวด ๑๐ ที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรง
แสดงไว้ดีแล้ว พวกเราทั้งสนครวรรวมไว้ให้ถูกต้อง เพื่อให้พระภิกษุทั้งหลาย
นาน จักได้เป็นประโยชน์แก่เทวตตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ก็กรรมหมวด ๑๐ นั้น ได้แก่
สิ่งไรบ้าง ได้แก่ นาทกรรมธรรม ๑๐ คือ การภิกษุในพระธรรมวินัยเป็นผู้มีศีล
เป็นผู้ระวังในพระปาฏิโมกข์ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ เป็นผู้ที่เห็นว่าโทษแม้
เล็กน้อยก็เป็นขอหนักแล้ว เป็นผู้ศรัทธามั่นอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ๑ ได้แก่การเป็นผู้
สดับเล่าเรียนมาก เป็นผู้ทรงจำซึ่งสิ่งที่ตนได้สดับแล้ว เป็นผู้สะสมสิ่งที่ตนได้
สดับแล้ว ธรรมเหล่านี้คือคุณอันดีในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประการพระภิกษุ

อันบริสุทธบริบูรณ์ พร้อมทั้งอรรถพญฺชนะ ก็เป็นผู้สดับธรรมเหล่านั้นมาก
เป็นผู้ทรงจำธรรมเหล่านั้นมาก มีความคล่องปาก คล่องใจ ตีใจความแตกในธรรม
เหล่านั้น ๑ ได้แก่การมีมิตรดี มีสหายดี น้อมไปในคนดี ๑ ได้แก่การว่าง่าย ประ-
กอบด้วยธรรมอันทำให้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน เป็นผู้รับคำสอนด้วยข้างขวา ๑ ได้แก่
การเฉียบแหลมไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยการพิจารณา สามารถทำ สามารถจัดแจง
ซึ่งกิจสงฆ์ของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ๑ ได้แก่ความใคร่ในธรรม มีธรรมเป็น
ที่รัก มีความปราโมทย์อย่างขิงในธรรมอันเล็ก ในวินัยอันเล็ก ๑ ได้แก่ความสันโดษ
ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานั่งจ้อย ๑ ได้แก่การทำความเพียรเพื่อละ
อกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น เป็นผู้มีความเร็วแรง มีความ
บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งในกุศลกรรมทั้งหลาย ๑ ได้แก่การมีสติ ประกอบด้วยสติ
และปัญญารักษาคืออย่างขิง เป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ทำมานานแล้ว ซึ่งคำที่พูด
มานานแล้ว ๑ ได้แก่การมีปัญญา คือ การประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิด
และความดับ อันเป็นปัญญาของพระอริยเจ้า อันเป็นปัญญาอันทำให้เบื่อหน่าย
อันเป็นปัญญาให้ดำเนินถึงซึ่งความสันตสุข ๑ ดังนี้

กสิณายตนะ ๑๐ นั้น ได้แก่การเพ่งปรูฏกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ
วโยกสิณ นิลกสิณ ปิต्तกสิณ โลหิตกสิณ โอทาสกสิณ อากาสกสิณ
วิญญูณกสิณ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ทางขวาง อันเป็นกสิณไปตาม อันเป็นกสิณ
หาประมาณมิได้ รวมเป็นกสิณ ๑๐ ประการด้วยกัน ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี
ที่ว่าด้วยนาถกรรมธรรม ๑๐ กสิณายตนะ ๑๐ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสังคตสูตร ในคัมภีร์สมังคลวิสาสินี
ว่า นาถกรรมธรรมนั้น ได้แก่ธรรมอันทำให้มีที่พัก คำว่า มิตรที่ตนนั้น ได้แก่มิตร
ที่ประกอบด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น ฯ คำว่า มีสหายตนนั้น ได้แก่มีสหายนั้น เติมน
นั่ง นอนเบาะนอน เบาะคนใด ฯ คำว่า น้อมไปในคนดีนั้น คือ มีกายน้อมไปในมิตรที่
ดี ฯ คำว่า ว่าง่ายนั้น ได้แก่สอนง่าย ฯ คำว่า อดทนนั้น ได้แก่อดทนต่อคำสั่งสอน
ถึงจะถูกว่ากล่าวด้วยคำหนัก คำหยาบ คำกล้าแข็ง ก็ไม่โกรธ ฯ คำว่า รับคำสอน

ด้วยข้างขวามือ คือ ข้าได้รับคำสั่งสอนอันได้แก่ไม่โต้เถียง เรือไม่ทำเป็นเหมือนไม้ไผ่ขึ้น ฯ คำว่า สิ่งควรทำสูงต่ำนั้น มีคำอธิบายว่า การทำจิ๋ว การข่มจิ๋ว การโบกปูนที่พระเจดีย์ การทำสิ่งควรทำในโรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ เรือไม้ศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น เรียกว่า การงานสูง ฯ การงานเล็ก ๆ น้อย ๆ มีการล้างเท้า และหาน้ำมันทาเท้า เป็นต้น เรียกว่า การงานต่ำ ฯ คำว่า ความใคร่ในธรรมนั้น ได้แก่ความรักพระพุทธวจนะอันมีอยู่ในพระไตรปิฎก ฯ คำว่า รักธรรมนั้น ได้แก่ยินดีฟังธรรม ยินดีแสดงธรรม ฯ คำว่า ธรรมอันเล็กน้อย ได้แก่พระอภิธรรม ๑ คัมภีร์ และมรรคผลทั้งหลาย ฯ คำว่า วินัยอันเล็กน้อย ได้แก่พระวินัยปิฎกทั้งสาม และการระงับกิเลสทั้งปวง ฯ คำว่า กุศลธรรมนั้น ได้แก่กุศลธรรมในภม ๔

คำว่า กสิณยตนะนั้น ได้แก่กสิณ ๑๐ นั้น ๆ เป็นบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีกสิณนั้นเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า เพ่งกสิณ ในเบื้องบน เบื้องต่ำ ทางขวางนั้น ได้แก่เพ่งดูดวงกสิณขึ้นไปในเบื้องบนท้องฟ้า ลงไปในพื้นปฐพีเบื้องต่ำ และทางขวางแห่งพื้นดิน ตามความถนัดของตน ๆ ฯ คือ บางคนก็เพ่งกสิณขึ้นไปได้แต่เบื้องบนเท่านั้น บางคนก็เพ่งกสิณลงไปได้แต่ในเบื้องต่ำ บางคนก็เพ่งกสิณไปได้รอบทิศ ฯ คำว่า กสิณอันไปตามนั้น ได้แก่กสิณที่เปลี่ยนไปตามกสิณเดิม คือ ปฐวี-กสิณ ก็เป็นปฐวีอยู่อย่างเดิมไม่กลายเป็นอย่างอื่นไป เหมือนกับน้ำซึ่งเป็นน้ำอยู่ในที่ทั้งปวง ฉะนั้น ฯ คำว่า กสิณอันหาประมาณมิได้นั้น ได้แก่กสิณที่แผ่ไปหาประมาณมิได้ ฯ คำว่า วิญญานกสิณนั้น ได้แก่วิญญานที่แผ่ไปในอากาศด้วยการเพ่งกสิณ ดังนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำที่แสดงมาแล้วนั้น ตามสมควรแก่ที่ควรขยาย กล่าวคือ คำว่า นาภกณธรรมนั้น พระอรรถกถาจารย์ ได้แก่ธรรมอันทำให้มีที่พึง อธิบายว่า ได้แก่ธรรมอันทำให้คนมีที่พึง คือ คนเราจะพึงตัวและผู้อื่นได้ ก็ต้องอาศัยธรรมอันดี ๑๐ ข้อ หรือเทียบข้อใดข้อหนึ่งซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ถ้าไม่มีธรรมอันดีใน ๑๐ ข้อนั้น ข้อใดข้อหนึ่งอยู่ในตัวแล้ว ตัวจะพึงตัวก็ไม่ได้ จะพึงผู้อื่นก็ไม่ได้ ทั้งในเวลาเป็นและเวลาตาย

กีนาถกรรมธรรม คือ ธรรมอันทำให้มีทั้ง ๑๐ ข้อนั้น มีใจความว่า ได้แก่
ศีล ๑ การสดับเล่าเรียนมาก ๑ การมีมิตรสหายดี ๑ การเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ๑
การรู้จักช่วยเหลือผู้อื่น ๑ การรักใคร่ในสิ่งที่ชอบ ๑ การยินดีด้วยของ ๆ ตน ๑
การเพียรละความชั่ว เพียรทำความดี ๑ การมีสติระลึกถึงข้างหลังได้ ๑ การมี
ปัญญารอบรูสิ่งที่ชั่วและดี ๑ ดังนี้

คำว่า กสินายคนะนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่ กสินอันเป็นบ่อเกิดแห่งกรรม
ทั้งหลายซึ่งเป็นอารมณ์ของกสินนั้น ๆ ดังนี้ คำนี้ หมายความว่า อาษตนะนั้น
แปลว่า บ่อเกิด คือ กสินนั้นแหละ เป็นบ่อเกิดแห่งกรรมทั้งหลายที่เกิดจากการ
เพ่งกสิน ก็แต่ว่า คำว่า กสิน คำนี้ เป็นคำที่ไม่เคยได้สดับกสิน เข้าใจไม่ได้
เพราะฉะนั้นจึงจักได้ขยาย คำว่า กสิน สืบต่อไปตามที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคปกรณ์
คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคโน้น กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโน้น ท่านกล่าวกสินไว้
๑๐ ประการ พร้อมทั้งวิธีทำ และผลแห่งการทำให้สำเร็จไว้โดยพิสดาร แต่จักนำมา
แสดงโดยย่อเฉพาะใจความ พอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายเท่านั้น กสิน ๑๐
ประการนั้น คือ ปฐวีกสิน อาโปกสิน เตโชกสิน วาโยกสิน นิลกสิน ปิต्तกสิน
โลหิตกสิน โอทาทกสิน อาโลกกสิน อากาสกสิน ฯ คำว่า กสินนั้น แปลว่า วงกลม
เพราะฉะนั้น คำว่า ปฐวีกสิน ก็คือวงกลมดิน อาโปกสิน ก็คือวงกลมน้ำ เตโชกสิน
ก็คือวงกลมไฟ วาโยกสิน ก็คือวงกลมลม นิลกสิน ก็คือวงกลมสีเขียว ปิต्तกสิน
ก็คือวงกลมสีเหลือง โลหิตกสิน ก็คือวงกลมสีแดง โอทาทกสิน ก็คือวงกลมสีขาว
อาโลกกสิน ก็คือวงกลมแสงสว่าง อากาสกสิน ก็คือวงกลมช่องว่าง ดังนี้ ฯ
แต่วิธีทำนั้น ย่อมมีต่าง ๆ กัน กล่าวคือ ปฐวีกสิน อันได้แก่วงกลมดินนั้น
ทำด้วยดินสีแดงล้วน วิธีทำ ท่านให้เอาไม้ ๔ อัน ทำเป็น ๔ มุมให้แน่น แล้วเอา
ผ้า หรือแผ่นหนัง หรือเสื่อลำแพนขึงลง ทำให้แน่นหนาเหมือนขึงหนังหน้ากลอง
แล้วเอาดินสีแดงล้วน ๆ ออย่าให้มีส่อนหรือกรวดทรายปน มาทาลงให้หนาให้ราบ
ตากในร่มให้แห้งดีแล้ว ขัดให้เกลี้ยงอย่าให้มีรอยแตกร้าว ทำเป็นวงกลมเหมือน
วงเดือน กว้าง ๑ คืบ กับ ๔ นิ้ว วงกลมดินชนิดนี้ เป็นเครื่องมือในการหัดทำ
ใจให้เป็นสมาธิ คือ ให้ใจมั่นคงหนักแน่นได้ชนิดหนึ่ง ด้วยใช้เป็นเครื่องจ้องดู

เพ่งดูในเวลาต้องการ จะเก็บไว้จ้องดูในท่อยของตนก็ได้ จะถือไปเพ่งดูในที่อื่นก็ได้ ถ้าจะถือไปเพ่งดูในที่อื่นให้ทำอย่างนี้ คือ เมื่อทำเสร็จแล้วนำไปวางลงที่พื้นดินอันสะอาดในที่เรียบ ห่างจากที่ตนนั่ง ๓ ศอกคืบ แล้วนั่งลงบนตั่งอันมีเท้าสูง ๑ คืบ กับ ๓ นิ้ว เมื่อนั่งดีแล้วให้เหลื้บตาพิจารณาโทษของกามคุณ และพิจารณาคุณของการออกจากกามคุณพอสมควรแล้ว ให้ค่อย ๆ ลืมตาขึ้นจ้องดวงกลมดินนั้น และให้เหลื้บตาอีก ในขณะที่เหลื้บตานี้ให้นึกในใจว่า ดิน ๆ สักครู่แล้วลืมตาอีกดูแล้วเหลื้บตานีกอย่างนี้อีก ทำอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง จนรูปวงกลมนั้นปรากฏในตาเราเหมือนกับมองคุ้ด้วยตาจริง ๆ แล้วให้เลิกกลับไปอยู่ที่เดิม ส่วนวงกลมดินนั้นไม่ต้องนำเอากลับไป เมื่อไปถึงท่อยแล้ว ให้นั่งเหลื้บตานึกเหมือนอย่างนี้อีก ถ้าไม่ปรากฏเห็นเหมือนก่อน ให้กลับไปดูอีก ถ้าปรากฏเห็นก็ให้นั่งเหลื้บตานึกว่า ดิน ๆ อย่างนี้เรื่อยไป เพราะเมื่อทำอย่างนี้ กิเลสย่อมสงบไป ๆ ใจก็มันชื่น ๆ โดยลำดับ จนเป็นอุปจารสมาธิ วงกลมดินที่เห็นติดตานี้ เรียกว่าอคคหนิมิต แปลว่า นิมิตติดตา เมื่อนิมิตติดตาอย่างถาวรแล้ว ย่อมมีนิมิตอีกชนิดหนึ่งปรากฏ นิมิตชนิดนี้เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิมิตเทียบเคียง นิมิตเทียบเคียงนี้ เป็นนิมิตเทียบกันวงกลมมันเอง เป็นแต่ปรากฏเห็นดีขึ้นกว่าวงกลมมันมาก เมื่อการมองโลเหมือนกระจกและสังข์ที่เขาขัดใหม่ เหมือนดวงจันทร์ที่พ้นจากกลีบเมฆ ๆ เมื่อนิมิตปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว นีรวรรณและกิเลสทั้งหลาย ในใจของผู้นั้นย่อมสงบไป ใจของผู้นั้นย่อมตั้งมั่นอยู่ด้วยอุปจารสมาธิ จนเลื่อนขึ้นไปสู่อุปปนาสมาธิ โดยลำดับ อันนับว่าปฐมฌานซึ่งมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

อาโปกสิณ คือ วงกลมน้ำนั้น ท่านให้ตักเอาน้ำใส ๆ สีขาวล้วนใส่ลงในบาตรให้เต็มเสมอขอบปากบาตร หรือตักน้ำใส่ขันให้เต็มเสมอขอบปากขัน แล้วตั้งไว้ในที่เงียบสงัด นั่งให้สบายแล้ว เหลื้บตาพิจารณาโทษแห่งกามคุณ และพิจารณาคุณแห่งการออกจากกามคุณพอสมควรแล้ว ค่อย ๆ ลืมตาขึ้นดู ดูแล้วเหลื้บตานึกในใจว่า น้ำ ๆ สักครู่หนึ่งแล้วลืมตาอีก ให้ทำอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง จนเห็นวงกลมน้ำนั้นติดตา พอวงกลมน้ำนั้นเห็นติดตาแล้ว จะปรากฏเห็นน้ำนั้นเป็นสีต่าง ๆ แล้วจะมีนิมิตเทียบเคียงเกิดขึ้น คือ ปรากฏเห็นวงกลมน้ำนั้นเหมือนกับกระจกแก้วมณี ใจของผู้นั้นจะเป็นอุปจารสมาธิและอุปปนาสมาธิขึ้น

เตโชกสณ คือ วงกลมไฟนั้น ท่านให้ตีไฟไว้ในหม้อหรือใบเตา ให้ลก
เป็นเปลว หรือจตะเกียงตั้งไว้ แล้วเอาผ้าหรือสอลำแพนหรือผืนเงาให้
เป็นวงกลม ๑ ช่อง กว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว แล้วเอาเกินไว้ให้ตรงกับไฟนั้น เมื่อตั้งไว้ดี
แล้วให้นั่งหลับตาให้สบาย พิจารณาโทษแห่งกามคุณ และคุณแห่งการออกจาก
กามคุณพอสมควรแล้ว ค่อย ๆ ลมตาขึ้นดู ดูแล้วหลับตานึกในใจว่า ไฟ ๆ
สักครู่หนึ่งแล้วลมตาดูอีก ทำหลาย ๆ ครั้งจนเห็นวงกลมไฟนั้นติดตา แล้วจะเห็น
วงกลมไฟนั้นปรากฏเหมือนกับเปลวไฟ ขาดตกลงเป็นหยาด ๆ เหมือนกับไฟ
พะเนียง และจะปรากฏเห็นเปลวไฟนั้นเป็นสีต่าง ๆ คือ มีสีเหมือนกับผ้ากัมพลแดง
บนอากาศ หรือเหมือนกับต้นตาลทองคำ เสาทองคำ ฉะนั้น ลำดับนั้น ใจจะ
เป็นอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิขึ้น

วาโยกสณ คือ วงกลมลมนั้น ไม่มีวิธีทำอันใด เป็นแต่ให้ผู้จะเพ่งดูนั้น
ถือเอานิมิตในลมที่แลเห็นหรือที่พัดมาถูกต้องร่างกาย คือ ให้จ้องดูลมที่พัดยอด
อ้อยหรือปลายไม้ หรือปลายผมคน หรือช่องฝา ช่องหน้าต่างที่ลมพัดเข้ามา
แล้วให้นึกในใจว่าลม ๆ ต่อไปจะเห็นนิมิตติดตาเหมือนกับข้าวต้มในภาชนะและ
จะเห็นเป็นไหว ๆ คือ เห็นเป็นไอน้ำอยู่ แล้วใจจะเป็นสมาธิขึ้นอุปจาร และ
อัปปนาขึ้น

นิลกสณ คือ วงกลมสีเขียวนั้น ท่านให้ใช้สีเขียวใบไม้ หรือสีเขียวเหมือน
ดอกอัญชัน ทาที่เท้าหรือแผ่นหนัง หรือสอลำแพนที่ขึงติดไม้ไว้ กว้าง ๑ คืบ
กับ ๔ นิ้ว จัดให้เกลี้ยงเกลา แล้วไปนั่งเพ่งดูเหมือนที่กล่าวแล้วข้างต้น ๆ
นิมิตติดตาในขั้นนี้ จะเป็นเหมือนแก้วอินทนิล นิมิตเทียบเคียงนั้น จะเป็นเหมือน
ขวตน์ตาลแก้วมณี

ปัตถกสณ คือ วงกลมสีเหลืองนั้น ท่านให้ใช้สีเหลืองทาลงไปแบบเหมือน
วงกลมสีเขียว แล้วไปนั่งเพ่งดูสักครู่แล้วหลับตานึกในใจว่า เหลือง ๆ นอกนั้น
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

โลหิตกสณ คือ วงกลมสีแดงนั้น ท่านให้ใช้สีแดงล้วนทาลงในแบบ
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว กลับไปนั่งเพ่งดูหลับตานึกว่า แดง ๆ ดังนี้

โอภาตกลิน คือ วงกลมสีขาวนวล ท่านให้ใช้สีขาวล้วนทาลงในแบบ เหมือนที่กล่าวมาแล้ว แล้วไปนั่งเพ่งดู กลับคำนึกว่าขาว ๆ

อาโลกกลิน คือ วงกลมแสงสว่างนวล ท่านให้เจาะฝาให้เป็นวงกลม กว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว เพื่อให้แสงตะวันหรือแสงเดือนส่องเข้ามา หรือจุดประทีป ใส่ไว้ในหม้อปิดปากหม้อให้ดี เจาะข้างหม้อให้เป็นรูกลม ๆ ตั้งหม้อขึ้นทางรูนับไปทางฝาให้แสงประทีปส่องไปถูกฝา แล้วนั่งเพ่งดูจึงนึกกลับตาว่า แสงสว่าง ๆ ๆ นิมิตตคติตาในขั้นนี้ เปรียบเหมือนวงกลมชนิดหนึ่ง ส่วนนิมิตเทียบเคียงนั้น เป็นเหมือนแสงสว่างนวลก่อนหน้า

อากาศกลิน คือ วงกลมช่องว่างนวล ท่านให้เจาะฝาหรือแผ่นหนัง หรือ เสือลำแพนที่ขึงไว้หรือกันไว้ ให้เป็นช่องวงกลม กว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว แล้วนั่งเพ่งดู สักครู่แล้วกลับคำนึกว่า ช่องว่าง ๆ ๆ นิมิตตคติตาในขั้นนี้ ก็คือ จะเห็นปรากฏช่องว่างนั้น ส่วนนิมิตเทียบเคียงนั้น จะปรากฏเห็นอากาศเป็นกลมใหญ่ ๆ ขึ้น

กลิน ๑๐ คือ วงกลม ๑๐ อย่าง ดังที่แสดงมาแล้วนี้ ข้อมสำเร็จง่ายแก่ผู้ เคยทำมาในชาติก่อน ๆ คือ ถ้าผู้ใดเคยทำมาหลายชาติแล้ว เพียงแต่ผู้นั้นมองดู ของธรรมดาใน ๑๐ อย่างนี้ คือ มองดูดิน น้ำ ไฟ ลม สีเขียว สีขาว สีเหลือง สีแดง แสงสว่าง ช่องว่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ ก็สำเร็จสมาธิได้ ส่วนแบบและวิธีทำที่แสดงมาแล้วนี้ สำหรับผู้ที่ไม่เคยทำมาในชาติปางก่อนเท่านั้น

ก็เมื่อทำให้เกิดสมาธิได้ด้วยการเพ่งกลิน ๑๐ แล้ว จะได้ความสงบจากกิเลส และมีฤทธิ์ต่าง ๆ ดังจักแสดงต่อไป

กล่าวคือ ผู้สำเร็จสมาธิด้วยปฐวิกลิน อาจทำให้อากาศหรือน้ำให้เป็นดินได้ ขึ้นเดินนั่งนอนไปในอากาศหรือน้ำได้เหมือนกับไปบนแผ่นดิน และอาจนิรมิตสิ่งอื่น ๆ นอกจากนั้นก็ได้

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยอานาจอโปกกลิน ทำแผ่นดินให้เป็นน้ำก็ได้ ผุดขึ้นมา ผุดลงในแผ่นดินเหมือนค่าน้ำก็ได้ ทำให้ฝนตกก็ได้ ทำให้แผ่นดินหรือภูเขา บ้านเรือนไหวก็ได้ และอาจนิรมิตสิ่งอื่น ๆ ได้ดังประสงค์

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยเตโชกลิน ทำให้เกิดเป็นควันทไฟเปลวไฟก็ได้ ทำให้ฝนถ่านไฟตกลงมาก็ได้ ทำให้อุ่นเหมือนเปลวไฟก็ได้ ลมตาดูสิ่งใดให้ไหม้เป็น

ผวกก็ได้ อธิษฐานให้เกิดไฟไหม้ที่เชิงตะกอนของตนก็ได้ และทำให้เป็นอย่างอื่น
ก็ได้ดังปรารถนา

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยอาโปกสณ ทำให้ลมพัดหอบเอาไปก็ได้ ทำให้เกิดลม
ใหญ่ก็ได้ ทำสิ่งอื่น ๆ อีกก็ได้

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยนลกสณ ทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นสีเขียวก็ได้ ทำให้มือ
เป็นสีเขียวก็ได้ ทำให้เป็นอย่างใด ๆ ก็ได้

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยปตกสณ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสีเหลือง และให้เป็น
อย่างอื่นก็ได้

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยโลหิตกสณ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสีแดงก็ได้เป็นต้น

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยโอทาทกสณ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสีขาวก็ได้ ทำให้
มืดให้สว่างก็ได้ ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ก็ได้ทั้งสิ้น

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยอาโลกกสณ ทำให้เกิดแสงสว่างก็ได้ นิรมิตอย่าง
อื่น ๆ อีกก็ได้

ผู้สำเร็จสมาธิด้วยอากาศกสณ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นช่องว่างก็ได้ทั้งหมด
เช่น ทำภูเขาหรือแผ่นดินให้ทะลุเป็นช่อง ๆ ก็ได้ ขึ้น เดิน นั่ง นอน ไปในกลางภูเขา
หรือใต้ดินก็ได้ นิรมิตอย่างอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่จะทำให้สำเร็จสมาธิด้วยการ
เพ่งกสณ ดังที่แสดงมาแล้ว ต้องเป็นผู้มีศัลยพรตามสมควรแก่เพศของตน
คือ ถ้าตนเป็นฆราวาส ก็ให้มีศัล ๕ หรือศัล ๘ บรรพชิต ถ้าตนเป็นบรรพชิต ก็ให้
มีศัลบรรพชิตบรรพชิตเป็นขั้นแรก ส่วนข้อที่ ๒ รองลงไปนั้น ต้องทำแบบกสณ
ไว้ให้ถูกต้องดังแสดงมาแล้ว แล้วนั่งหลับตาพิจารณาโทษแห่งกามคุณ และพิจารณา
คุณแห่งการออกจากกามคุณ จนใจสบายแล้ว จึงลืมตาขึ้นจ้องดวงกสิณ
จ้องศกักร์แล้วจึงหลับตานึก แล้วลืมตาดูอีก ทำอย่างนั้นจนได้นิมิตติดตา
และนิมิตเทียบเคียงดังแสดงมาแล้ว จึงจักได้สำเร็จสมาธิอันเป็นปฐมฌาน แล้วข้าง
ขึ้นสู่ทุติยฌาน ตติยฌาน จตตฌาน เป็นลำดับไป เมื่อสำเร็จฌานทั้ง ๔ แล้ว
ก็สำเร็จฤทธิ์ โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เชี่ยวชาญเสวยซึ่งปฤชนสามัญในบัดนี้
ชาวโลกเป็นแน่แท้ เมื่อตายแล้วต้องได้ไปเกิดในพรหมโลกโดยไม่สงสัย สันข้อ
ความที่ควรยกขึ้นแสดงเป็นธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านี้ เอิ๋ว ก็มี ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๐

คัมภีร์ทิณนิกาย ปาฏิกวรรค

สังคิตฺตสูตร ตอณวาคัวยธรรมหมวด ๑๐ ม็อกฺกสลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น

ทส อุกฺกสลกมฺมปถา ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กามสุมฺมิจฺฉาโร
มฺสาวาโท ปิสุณา วาจา ผรุสา วาจา สมฺผปฺปลาโป อภิชฺฌา พยาปาโท
มิจฺฉาทิฏฺฐิตี.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงสังคิตฺตสูตร กัณฑ์ที่ ๕๐ ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐
ม็อกฺกสลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ก็แลธรรมหมวด ๑๐ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นั้นนี้ ได้แก่ อุกฺกสลกรรมบท ๑๐
กฺกสลกรรมมถ ๑๐ อริยวาส ๑๐ อเสขธรรม ๑๐ ตามพระบาลีที่ท่านพระสารีบุตร
เถระเจ้าได้แสดงไว้ให้แก่ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุกฺกสลกรรมบท ๑๐
นั้น ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมฺมิจฺฉาโร มฺสาวาโท ปิสุณาวาจา
ผรุสวาจา สัมผฺปปลาป อภิชฺฌา พยาบาท มิจฺฉาทิฏฺฐิ รวมเป็น ๑๐ ประการ
ด้วยกัน ดังนี้

กฺกสลกรรมบท ๑๐ นั้น ได้แก่การงดเว้นจาก ปาณาติบาต อทินนาทาน
กามสุมฺมิจฺฉาโร มฺสาวาโท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผฺปปลาป และมีอนภิชฺฌา
อพยาบาท สัมมาทิฏฺฐิ รวมเป็น ๑๐ ประการด้วยกัน ดังนี้

อริยวาส ๑๐ นั้น ได้แก่ การที่ภิกษุละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๖ มีการ
รักษาด้วยสิ่งเดียว อปฺปสเสนธรรม ๔ กำจัดเสียซึ่งความจริง เฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ
มีการแสวงหาอันชอบ อันไม่บกพร่อง มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารอันสงบ

มัจฉอันหลุดพ้น มัจฉาอันหลุดพ้น รวมเป็นอริยवास ๑๐ ประการด้วยกัน ๑
การละองค์ ๕ นั้น ได้แก่ การละนิวรณ์ ๕ คือ ละความรักใคร่พอใจ ละความ
พยาบาท ละความง่วงเหงาหาวนอน ละความฟุ้งซ่านรำคาญ ละความลังเล
สงสัย ๑ การประกอบตัวขององค์ ๖ นั้น ได้แก่ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มือเบกขา
มีสติสัมปชัญญะ ในเวลาได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ
รัฐธรรมนูญ ๑ การรักษาสังขารนั้น ได้แก่ การรักษาสติ ๑ อปัสนาธรรม
นั้น ได้แก่ การพิจารณาแล้วจึงทำ พิจารณาแล้วจึงอดกลั้น พิจารณาแล้วจึงงด
เว้น พิจารณาแล้วจึงบรรเทา ๑ การกำจัดความจริง เฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ นั้น
ได้แก่ การกำจัดความจริงเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ ของสมณพราหมณ์นอกพระพุทธศาสนา
คือ การละ การคลาย การหลุดพ้น การสลัดเสียซึ่งความจริง ของพวกสมณะ
พราหมณ์ นอกพระพุทธศาสนา ๑ การละความแสวงหาอันไม่บกพร่องโดย
ชอบนั้น ได้แก่ การละความแสวงหากามารมณ์ ความแสวงหาภพ ความแสวงหา
พรหมจรรย์ ๑ การมีความดำริไม่ขุ่นมัวนั้น ได้แก่ การละความดำริในกามารมณ์
ในพยาบาท ในวิหิงสา ๑ การมีกายสังขารสงบนั้น ได้แก่ จตุตถฌาน อันมี
อุเบกขาและสติบริสุทธิ อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์เสียแล้ว
เพราะสันโสมนัส โทมนัสเสียแล้ว ๑ การมีจิตหลุดพ้นนั้น ได้แก่ มัจฉาหลุดพ้น
จากราคะ โทสะ โมหะ ๑ การมีปัญญาหลุดพ้นนั้น ได้แก่ การรู้ว่า เราละราคะ
โทสะ โมหะแล้ว เราตัดรากเหง้าราคะ โทสะ โมหะแล้ว เราทำราคะ โทสะ
โมหะ ให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วนแล้ว เราทำราคะ โทสะ โมหะ ไม่ให้เป็นอีก
แล้ว ไม่ให้เกิดอีกต่อไปแล้ว ดังนี้

อเสขธรรม ๑๐ นั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา
สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สันเนอ
ความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐ เพียงเท่านั้น

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงลุกขึ้นจากที่บรรทมตรัสแก่
พระสารีบุตรเถรเจ้าว่า ดีแล้ว ๆ สารีบุตร การที่สารีบุตรได้กล่าวสังคิตปริยาย แก่
ภิกษุทั้งหลายนี้ ดีแล้ว ๆ เป็นอันว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้รับความเห็นดี
เห็นชอบ จากสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ในการแสดงสังคิตปริยาย คือ การ

สังคายนาโดยอ้อม ซึ่งพระธรรม ดังที่ได้นำมาแสดงตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๑ จนจบกัณฑ์ที่ ๒๐ นี้ ๆ ส่วนภิกษุทั้งหลายที่ประชุมฟังนั้น ต่างก็มีความยินดีอย่างยิ่ง ต่อถ้อยคำของพระสารีบุตรเถระเจ้า ๆ จบสังคคีสสูตรที่ ๑๐ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังคคีสสูตร ในคัมภีร์สมุทฺธกวลาลินี คำว่า กรรมบถนั้น ได้แก่กรรมที่เป็นหนทางแห่งสุคติ และทุกคติ ๆ ปาณาติบาต อทินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปปลาปนนั้น ได้แสดงพิสดารมาแล้วในพรหมชาลสูตรโน้น ๆ คำว่า กาเมสมิฉณาจารนั้น แปลว่า ความประพฤติผิด คือ ความประพฤติลามกที่น่าติเตียนฝ่ายเดียว ในกามารมณ์ทั้งหลาย ๆ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็ได้แก่เจตนาอันล่วงเสีย ซึ่งไม่ควรล่วง ซึ่งเป็นไปทางกายหวน ด้วยความประสงค์ในอสัทธิธรรม ๆ คำว่า ที่อื่นไม่ควรล่วงนั้น ได้แก่หญิงที่ต้องห้าม และบุตรที่ต้องห้าม หญิงที่ต้องห้ามนั้น ได้แก่หญิงที่มารดาภิเษก ๑ หญิงที่บิดาภิเษก ๑ หญิงที่มารดาบิดาภิเษก ๑ หญิงที่พี่ชายน้องชายภิเษก ๑ หญิงที่พี่สาวน้องสาวภิเษก ๑ หญิงที่ญาติภิเษก ๑ หญิงที่โคตรวงศ์ภิเษก ๑ หญิงที่ธรรมภิเษก ๑ หญิงที่สามภิเษก ๑ หรือที่พระราชหวงห้าม ๑ หญิงที่บุรุษได้มาด้วยทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจมาเป็นภรรยา ๑ หญิงที่อยู่เป็นภรรยาเพราะเห็นแก่ทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่เป็นภรรยา เพราะเห็นแก่เครื่องนุ่งห่ม ๑ หญิงที่คนทั้งหลายจับมือจุ่มลงในภาคน้ำ คู่กับมือของบุรุษแล้วให้ศีลให้พรว่า จงเป็นภรรยาสามัคคี อย่ารู้จักแตกวันเหมือนกบนั้น ๑ หญิงที่ถูกสวมด้วยพวงมาลัย ๑ หญิงที่เป็นทาสด้วยเป็นภรรยาด้วย ๑ หญิงที่เป็นคนงานด้วยเป็นภรรยาด้วย ๑ หญิงที่บุรุษนำมาด้วยแรงเพื่อทำเป็นภรรยา ๑ หญิงที่บุรุษอยู่ด้วยเพียงครุเดียว ๑ ฯ หญิงทั้ง ๒๐ จำพวกนี้ เป็นหญิงที่ต้องห้ามสำหรับบุรุษทั้งหลายทั้งนั้น ๆ บุรุษอื่น เป็นบุรุษที่ต้องห้ามของหญิง ๑๒ จำพวก คือ หญิงที่สาม ๑ หญิงที่พระราชหวงห้าม ๑ หญิงที่บุรุษได้มาด้วยทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยเห็นแก่ทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยเห็นแก่เครื่องนุ่งห่ม ๑ หญิงที่คนทั้งหลายจับมือจุ่ม

ลงในถาดน้ำ หนึ่งที่ถูกสวมพวงมาลัยหรือเชด หนึ่งที่เป็นทองคำและภรรยา หนึ่งที่เป็นทองคำและภรรยา หนึ่งที่นำมาด้วยธง คือ หนึ่งเชลยศึก หนึ่งที่บรุษอยู่ร่วมเพียงคนเดียว ฯ ถ้าหนึ่งที่ปราศจากคุณธรรมมีศักดิ์เป็นต้น เมื่อบรุษทำกาเมสุมิจฉาจารก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นหนึ่งที่มีคุณธรรมดี ก็มีโทษมาก ฯ เมื่อว่าโดยองค์แห่งกาเมสุมิจฉาจารแล้ว ก็มองค ๔ คือ หนึ่งต้องห้าม ๑ มีจิตคิดจะส้องเสพ ๑ อากาสส้องเสพ ๑ ส้องเสพได้ตั้งประสงค์ ๑ ฯ เมื่อว่าด้วยประโยค คือ การทำแล้วก็มีอยู่อย่างเดียว คือ ทำด้วยตนเองเท่านั้น จึงจะเป็นกาเมสุมิจฉาจาร

คำว่า อภิชณานัน แปลว่า ความเพ่งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัว คือ นึกว่า ขอให้ของนั้นมาเป็นของเราเถิด ฯ เมื่อว่าโดยโทษ ก็มีลักษณะตติสสามเหมือนกับหินนาทาน ฯ เมื่อว่าโดยองค์ ก็มอง ๒ คือ ของผู้อื่น ๑ คิดน้อมมาให้แก่ตน ๑ ฯ แต่เมื่อความโลภเกิดขึ้นในใจของผู้ใด แต่ยังไม่คิดว่า ขอให้ของนั้นเป็นของเราเถิด ดังนั้น กรรมบทก็ยังไม่แตก คือ ยังไม่เสียกรรมบทไป

พยาบาทนัน เมื่อว่าโดยลักษณะ ก็มีการคิดมุ่งอยากให้ผู้อื่นฉิบหาย มีโทษน้อย โทษมาก เหมือนกับผรสวาจา ฯ มองค ๒ คือ ผู้อื่น ๑ คิดอยากให้ผู้อื่นฉิบหาย ๑ ฯ เมื่อความโกรธเกิดขึ้นต่อผู้อื่น แต่ยังไม่คิดว่า ขอให้ผู้อื่นฉิบหายเถิด ก็ยังไม่เสียกรรมบท

คำว่า มิจฉาทิฏฐินัน แปลว่า การเห็นผิด อันได้แก่เห็นไม่ตรงตามความจริง เช่น เห็นว่า ผลแห่งการให้ทานไม่มี ดังนั้นเป็นต้น มีโทษน้อยโทษมากเหมือนกับสัมผัปปลาป คือ การกล่าวสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ฯ อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฏฐิที่ ยังไม่แน่นอนมีโทษน้อย ที่แน่นอนแล้วมีโทษมาก ฯ มิจฉาทิฏฐินัน มองค ๒ คือ สิ่งที่เขาถือมั่น วิปริตจากอาการที่ถือ ๑ ไม่ปรากฏตามอาการที่ถือ ๑ ฯ อุกุศลกรรมบท ๑๐ ประการนี้ มีข้อวินิจฉัยที่ควรทราบอยู่ ๕ ประการ คือ ธรรม ๑ โภจวิสา ๑ อารมณ ๑ เวทนา ๑ มุลราก ๑

คำว่า ธรรมนัน ได้แก่ เจตนาธรรม ๑ ประการ ตามลำดับข้อแห่งอกุศลกรรมบท ๑ เบื้องต้น อันได้แก่ เจตนาทำปาณาติบาตเป็นต้น ฯ ธรรม ๓ ประการ คือ อวิชา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ เรียกว่า ธรรมที่ประกอบกับเจตนา

คำว่า โกฎฐาสนั้น ได้แก่ การพูดถึงส่วนแห่งอกุศลกรรมบถทั้งหลาย คือ อกุศลกรรมบถ ๘ ตามลำดับ กับมิจจาทิฏฐิ จัดเป็นอกุศลกรรมบถเท่านั้น ไม่เป็นรากเหง้าด้วย ฯ อภิขณา พยาบาท เป็นทั้งอกุศลกรรมบถด้วย เป็นทั้งรากเหง้าแห่งอกุศลด้วย ฯ คือ อภิขณาถึงรากเหง้าแล้ว ก็เป็นโลภะ ที่เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล ฯ พยาบาท คือ โทสะ เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล

คำว่า อารมณนั้น ได้แก่ การว่าถึงอารมณ์แห่งอกุศลกรรมบถ ทั้ง ๔๐ นั้น คือ ปาณาติบาต มีสังขารเป็นอารมณ์ อันได้แก่ มัชฌิมาปัณณาสกัสนิมิตตังคิยารมณํ ฯ อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ฯ กาเมสุมิฉาจาร มีสังขาร อันได้แก่ ร่างกายที่ควรถูกต้องเป็นอารมณ์ ฯ มุสาวาท ปิสุณาวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ฯ ผรุสวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียว ฯ สัมผัสปปลาป มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง คือ มีสัตว์และสังขารตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก เป็นอารมณ์ ฯ อภิขณาก็เหมือนกัน ฯ พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียวนั้น ฯ มิจจาทิฏฐิ มีสังขาร คือ ธรรมในภูมิ ๓ เป็นอารมณ์บ้าง มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง

คำว่า เวทนานั้น หมายความว่า เมื่อดังความรู้สึกสุขทุกข์ หรือเฉย ๆ แห่งการทำอกุศลกรรมบถ ๔๐ นั้นแล้ว การทำปาณาติบาต ก็เป็นทุกข์เวทนา ฯ ถึงแม้ว่า พระราชาทั้งหลายที่ตรัสสั่งให้ฆ่าพวกโจรด้วยอาการขมเขี้ยวก็ตาม แต่ในใจทั้งหลายของพระราชาข่มเป็นทุกข์ ฯ อทินนาทาน มีเวทนา ๓ คือ การลักขโมยผู้นั้น ผู้ลักขโมยนั้น ได้ทั้งสุข ทุกข์ อุเบกขา ฯ กาเมสุมิฉาจาร มีเวทนา ๒ คือ ผู้ทำกาเมสุมิฉาจารทั้งคณัน ข่อมรู้สึกเป็นสุขกับเฉย ๆ เท่านั้น ฯ มุสาวาท คือ การกล่าวเท็จ กับปิสุณวาจา คือ การกล่าวส่อเสียด มีเวทนา ๓ คือ ทำให้ผู้กล่าวได้รับทั้งสุข ทุกข์ อุเบกขา ฯ ผรุสวาจา คือ การกล่าวหยาบคายนั้น ทำให้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างเดียว ฯ สัมผัสปปลาป มีเวทนา ๓ ฯ อภิขณา มีเวทนา ๒ คือ สุขกับอุเบกขาเท่านั้น ฯ มิจจาทิฏฐิก็เหมือนกัน ฯ พยาบาท เป็นทุกข์เวทนา

คำว่า มุลรากนั้น กล่าวคือ อกุศลกรรมบถ ๔๐ นั้น เพราะว่าโดยมูลรากจะให้ทำแล้ว ก็หม่อมุลรากต่างกัน กล่าวคือ ปาณาติบาต มีโทสะ กับโมหะเป็น

มุลราก ๑ อหินนาทาน มีโทสะ กับโมหะเป็นมูลรากบ้าง มีโลภะกับโมหะเป็น
 มุลรากบ้าง ๑ มิจฉาจาร มีโลภะ กับโมหะเป็นมูลราก ๑ มุสาวาท มีโทสะ
 กับโมหะเป็นมูลรากบ้าง มีโลภะกับโมหะเป็นมูลรากบ้าง ๑ ปีสถวาจา กับ
 สัมผัสปลาทก็เหมือนกัน ๑ ผรสุวาจา มีโทสะกับโมหะเป็นมูลราก ๑ อภิขณา มี
 มุลราก คือ โมหะอย่างเดิวกเท่านั้น ๑ พยาบาทก็เหมือนกัน ๑ มิจฉาทิฏฐิ มี
 มุลราก ๒ คือ โลภะกับโมหะทั้ง ๒ ประการ

กุศลกรรมบท ๑๐ มีการงควันจากปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ควรทราบวิธิต
 ๑ ประการ คือ สมาทานวิธิต สัมปัตตวิธิต สมุจเฉทวิธิต การงควันด้วยการ
 สมาทาน งควันด้วยการไปพบเข้า งควันด้วยตัดขาด ๑ เมื่อว่าโดยธรรม
 แล้ว เจตนา ๑ วิธิต ๑ คือ เจตนางควัน ข้อมสมควรแก่กุศลกรรมบท ๑ เบื้อง
 ต้น ๑ กุศลกรรมบท ๑ เบื้องปลาย ประกอบด้วยเจตนาอย่างเดิวกเท่านั้น

เมื่อว่าโดยโกฏฐาสแล้ว ๑ ข้อเบื้องต้น เป็นกรรมบทอย่างเดิวก ไม่เกี่ยว
 กับเป็นมูลรากด้วย ๓ ข้อเบื้องปลายเป็นกรรมบทด้วย เป็นมูลรากด้วย ๑ คือ
 อภิขณา เมื่อว่าถึงรากเหง้าแล้ว ก็คือ อโลภะ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกุศล ๑ ความ
 ไม่พยาบาท เมื่อว่าถึงรากเหง้าแล้ว ก็คือ ความไม่มีโทสะ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกุศล ๑
 สัมมาทิฏฐิ เมื่อว่าถึงรากเหง้าแล้ว ก็คือ ความไม่มีโมหะ อันเป็นรากเหง้าแห่งกุศล

เมื่อว่าโดยอารมณ์แล้ว อารมณ์แห่งอกุศลกรรมทั้ง ๑๐ มี ปาณาติบาต
 เป็นต้น ก็เป็นอารมณ์แห่งกุศลกรรมบท ๑๐ เหมือนกัน ๑ เพราะที่จะชื่อว่า
 การงควันนั้น ก็คือ งควันจากสิ่งที่จะล่วงละเมิด ๑ อริยมรรค มีนพพานเป็น
 อารมณ์ จึงละกิเลสทั้งหลายได้ ฉันทใด กรรมบททั้งหลายก็หมดอันทรายเป็นต้น
 เป็นอารมณ์ จึงละเจตนาอันทำให้เสียศีล มีการทำปาณาติบาตเป็นต้นฉันทนั้น

เมื่อว่าโดยเวทนาแล้ว กุศลกรรมบททั้ง ๑๐ เป็นสุขเวทนามิ เป็นอุเบกขา
 เวทนามิ ๑ เพราะกุศลที่จะเป็นทุกขเวทนามิในข้อมไม่มี

เมื่อว่าโดยมูลรากแล้ว กุศลกรรมบท ๑ ตามลำดับข้อ มีมูลรากอยู่ ๓ คือ
 อโลภะ อโทสะ อโมหะ สำหรับผู้ตงควันด้วยจิตอันประกอบด้วยความรู้ แต่
 สำหรับผู้ตงควันด้วยจิต อันปราศจากความรู้ นั้น มีมูลรากอยู่ ๒ ๑ อนภิขณา คือ
 ความไม่โลกอกาได้ของผู้นั้น สำหรับผู้ตงควันด้วยจิตอันประกอบด้วยความรู้ มี

มุลรากอยู่ ๒ แต่สำหรับฝั่งตะวันออก อัมพรสาจากความรู้ มุลรากอยู่ ๑ เท่านั้น ๑ ส่วนความไม่โลภไม่เบ้เมุลรากของตนเอง ๑ ความไม่พยายาทก็เหมือนกัน ๑ ความเห็นชอบมุลราก ๒ คือ อโลภะกับอโมหะเท่านั้น

คำว่า อริบวาสนั่น แปลว่า ธรรมอันเป็นที่อยู่ของพระอริยเจ้า ๑ คำว่า ละองค์ ๕ นั้น คือ หลุดพ้นจากองค์ ๕ ๑ พระชินาสพได้อยู่แล้วในอดีตกาล กำลังอยู่ในปัจจุบันกาล จักอยู่ในอนาคตกาล เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนั้น จึงเรียกว่า อริบวาส เพราะเป็นที่อยู่ของพระอริยเจ้า โดยเหตุที่พระอริยเจ้าได้ละ องค์ ๕ แล้ว ๑ คำว่า ประกอบด้วยองค์ ๖ นั้น ได้แก่ ประกอบด้วยอุเบกขา ๖ ประการ ๑ คำว่า รักษาด้วยสติ นั้น คือ พระชินาสพย่อมมีสติอยู่ในทวารทั้ง ๓ อยู่เป็นนิจ ย่อมทำกิจแห่งการรักษาให้สำเร็จไป ๑ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ความรู้ความเห็น ย่อมปรากฏแก่พระชินาสพเนื่อง ๆ ทุกอริยาบถ คือ ทุกเวลาที่ ท่านเดิน ยืน นอน ตื่นนอน ๑ อเสขธรรมทั้งปวง มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นธรรม ที่ประกอบด้วยผลทั้งนั้น ๑ ท่านกล่าวปัญญาไว้ว่า เป็นสัมมาทิฏฐิ ๑ เป็นสัมมาญาณ ๑ ๑ คำว่า สัมมาวิมุตติเป็นต้น ก็สงเคราะห์เข้าในธรรม ที่เป็นผลสมบัติ ดังนี้ ต่อไป เป็นคำที่ท่านนับข้อธรรม อันมีในธรรมตั้งแต่หมวด ๑ มาจนถึง หมวด ๑๐ ๑ ได้ใจความว่า ธรรมตั้งแต่หมวด ๑ มาจนถึงหมวด ๑๐ นั้น มีอยู่ ๑ พัน ๑๔ ข้อ จิตว่ามีข้อธรรมมากกว่าพระสูตรอื่น ๆ ทั้งสิ้น ดังนี้ สมนเอดความ ในอรรถกถาเพียงท่าน

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า อารมณแห่งอกศล-กรรมมถ ๑๐ และอกศลกรรมมถ ๑๐ ต่อจากอรรถกถาที่แสดงมาแล้วนั้นออกไป อีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจของผู้ฟังทั้งหลาย กล่าวคือ คำว่า อารมณ แปลว่า สิ่งที่อยู่ติดหน่วง คือ สิ่งใดที่อยู่ติดหน่วง สิ่งนั้นเรียกว่า อารมณ ๑ คำว่า ใจติดหน่วงนั้น ก็คือ ใจติดหน่วงเข้ามาในใจ หรือใจติดหน่วงไว้ เช่น เราคิดถึงนาย ก. ว่าเป็นผู้ที่น่ารักใคร่ หรือเป็นผู้ที่น่าเกลียดชัง นาย ก. นั้น ก็เรียกว่า เป็นอารมณ

ของเรา คือ เป็นอารมณ์ใจของเรา โดยเหตุนี้ คำว่า อารมณฺเของอกุสลกรรมบท และกุสลกรรมบท นั้น ก็ได้แก่ สิ่งทํใจของผู้ทำอกุสลกรรมบท และกุสลกรรมบท ข้อนั้น ๆ คิดยึดหน่วงนั่นเอง ฯ เพราะฉะนั้น คำว่า ปาณาติบาต มีสังขาร คือ ขวตอินทริยเป็นอารมณ์นั้น ก็หมายความว่า ผู้จะทำปาณาติบาตนั้น ต้องคิดถึงขวตอินทริย คือ คิดถึงสัตว์ที่ตัวจะฆ่าไว้ในใจ เช่น ตัวจะฆ่าแมกตัวใด ก็ต้องคิดถึงถึงนกตัวนั้น จนกว่าจะได้ฆ่านกตัวนั้นสมกับที่คิดไว้ ฯ คำว่า อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้างนั้น อธิบายว่า ผู้จะทำอทินนาทาน คือ การลักขโมย ก็ต้องนึกถึงสัตว์ที่ตนจะลักขโมยนั้นไว้ในใจของตน จนกว่าจะลักขโมยได้ ฯ คำว่า มิจฉาจาร มีสังขาร คือ โสภณูปพะเป็นอารมณ์นั้น อธิบายว่า ผู้จะทำมิจฉาจารนั้น ต้องนึกถึงโสภณูปพะ คือ สิ่งที่ถูกต้องกายของชาย หรือหญิงผ่ายใดผ่ายหนึ่งไว้ในใจ คือ ผ่ายชายก็นึกถึงหญิง ผ่ายหญิงก็นึกถึงชาย ไว้ในใจของตน ว่าสวยอย่างนั้นสวยอย่างนี้ คืออย่างนั้นคืออย่างนั้น ฯ คำว่า มุสาวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้างนั้น ได้แก่ ผู้ที่จะกล่าวมุสาวาท ต้องนึกถึงคนที่จะกล่าวมุสาวาทให้ฟังนั้นบ้าง นึกถึงเรื่องที่ตนจะกล่าวนั้นบ้าง ฯ คำว่า ปิสุณวาจาที่เหมือนกัน คือ ปิสุณวาจา อันได้แก่ การกล่าวคำส่อเสียดนั้น ก็มีคนที่จะกล่าวส่อเสียด มีเรื่องที่ตนยกขึ้นกล่าวส่อเสียดเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า ผรุสวาจา มีสัตว์เป็นอารมณ์นั้น คือ ผู้จะกล่าวคำหยาบคายนั้น ต้องนึกถึงผู้ที่ตนจะกล่าวนั้นไว้ในใจ คือ ตนจะกล่าวคำหยาบคายต่อผู้ใด ก็นึกถึงผู้นั้นเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า สัมผัสปปลาป คือ การกล่าวเหลวไหล มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยสามารถแห่งการได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึกนั้น อธิบายว่า ผู้จะกล่าวคำเหลวไหลนั้น ต้องนึกถึงผู้ที่ตนจะกล่าวให้ฟัง หรือเรื่องที่ตนจะกล่าว ตามที่ตนได้เห็น หรือได้ยิน หรือได้ทราบ หรือได้รู้สึกไว้ในใจ คือ ตนจะกล่าวคำเหลวไหลนั้นต่อผู้ใด ก็นึกถึงผู้นั้น ตนจะกล่าวเรื่องอันใด ก็นึกถึงเรื่องอันนั้นตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก คำว่า อภิชฌา ก็เหมือนกัน ๕ คือ อภิชฌา ก็มีอารมณ์เหมือนกับสัมผัสปปลาป ฯ คำว่า พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียวนั้น อธิบายว่า การคิดปองร้ายผู้อื่นนั้น ได้แก่ คิดปองร้ายคนหรือสัตว์ที่มิชวตอยู่เท่านั้น คิดปองร้ายผู้ใด ก็ต้องนึกถึงผู้นั้นเป็นอารมณ์ ฯ

คำว่า มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยสามารถแห่งธรรมในภุมิ ๓ และมี
สัตว์เป็นอารมณ์ ด้วยสามารถแห่งบัญญัตินั้น คือ มิจฉาทิฏฐินั้น มีสังขารอันได้
แก่สิ่งที่มีอยู่ในภุมิ ๓ คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กามภพ
รูปภพ อรูปภพ เป็นอารมณ์บ้าง มีสิ่งที่บัญญัติว่า สัตว์เป็นอารมณ์บ้าง คือ โลก
บัญญัติสิ่งใดว่าสัตว์ ก็มีสิ่งนั้นเป็นอารมณ์บ้าง แต่คำว่า สัตว์นั้น ขอให้ท่าน
ทั้งหลายเข้าใจว่า หมายถึงมนุษย์และเทพเจ้าทั้งปวง ที่ยังมีกิเลสอยู่ทั้งนั้น ส่วน
อารมณ์แห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ จงดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ก็เหมือนกับกับ
อารมณ์แห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การงดเว้นจากอกุศลกรรมบถข้อใด ก็มีอารมณ์
ของอกุศลกรรมบถข้อนั้นเป็นอารมณ์ เช่น จงดเว้นจากปาณาติบาต คือ การฆ่า
สัตว์ ก็มีสัตว์นั้นแหละเป็นอารมณ์ คือ นึกถึงสัตว์ที่ตนจะไปฆ่ามันนั้นเป็นอารมณ์ ดังนี้ ฯ
คำว่า ด้วยอารมณ์ เป็นคำหลักมาก ยากที่ผู้ฟังทั้งหลายจะเข้าใจได้แจ่มแจ้งใน
ทันใด ต่อเมื่อจำได้แล้วนำไปคิดนั้นแล จึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง สันขอที่ควรยก
ขึ้นแสดงในธัมมัตถกถาธิบายเพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐิ ๕๑

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค

สสูตรสูตร ตอนว่าด้วยธรรมเมวค ๑ มีพหุการธรรมเป็นต้น

เอวเมว สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา จมปาย์ วิเรตติ คคฺคราย โปก-
ขรณิยา ภีเร มหตา ภิกฺขุสงฺฆเณ สหฺธิ ปณฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺเตหิ ตตฺร โข
อายสฺมา สาริปฺตโต ภิกฺขุ อามนฺเตสฺสิ อวฺโสติ ฯ อวฺโสติ โข เก ภิกฺขุ
อายสฺมโต สาริปฺตตฺสส ปจฺจสฺโสสุ ฯ อายสฺมา สาริปฺตโต เอกทโวจาทิ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสสูตรสูตร กัณฐกัณฐิ ๕๑ ว่าด้วยธรรมเมวค ๑
มีพหุการธรรมเป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถกถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ก็แลธรรมหมวด ๑ ซึ่งจะยกขึ้นแสดงในกัณฑ์ที่ ๔๑ นี้ ได้แก่ พุทธการ-
 ธรรม ๑ ภาวัตถัพพธรรม ๑ ปริญญุณฺณยธรรม ๑ ปหาตัพพธรรม ๑ หาน-
 ภาลิกธรรม ๑ วิเสสภาคิยธรรม ๑ ทุปฺปวิฆนธรรม ๑ อุปปาเทตัพพธรรม ๑
 อภิญญุณฺณยธรรม ๑ สัจฉิกาทัพพธรรม ๑ ซึ่งพระสารีบุตรเถรเจ้า ได้แสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลาย ด้วยวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
 ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระ
 ญาณพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่ริมฝั่งคัคควาโปกขณิ ใกล้เมืองจัมปา พร้อม
 ด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่ทรงคุณธรรมอันใหญ่ ฯ ในครึ่งนั้น พระ
 สารีบุตรเถรเจ้า ได้เตือนภิกษุทั้งหลายให้ตั้งใจฟังธรรม ด้วยคำว่า ลูกก่อนท่าน
 ทั้งหลาย ดังนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็รับถ้อยคำของพระสารีบุตรเถรเจ้า ด้วยความ
 เคารพ แล้วพระสารีบุตรเถรเจ้า จึงกล่าวขึ้นว่า ข้าพเจ้าจักบอกธรรมดังแต่
 ธรรมหมวด ๑ จนกระทั่งหมวด ๑๐ เพื่อให้ถึงซึ่งนิพพาน เพื่อให้ทำทุกข์ให้สิ้นไป
 เพื่อเปลื้องเสียซึ่งความยุ่งเหยิงทั้งปวง

ลูกก่อนท่านทั้งหลาย ธรรมหมวดหนึ่งนั้น ได้แก่ พุทธการธรรม คือ ธรรม
 ที่มีอุปการะมาก ๑ ภาวัตถัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรอบรม ๑ ปริญญุณฺณยธรรม
 คือ ธรรมที่ควรรอบรู้ ๑ ปหาตัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรละ ๑ หานภาลิกธรรม
 คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑ วิเสสภาคิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑
 ทุปฺปวิฆนธรรม คือ ธรรมที่แห่งตลอดได้ยาก ๑ อุปปาเทตัพพธรรม คือ ธรรมที่
 ควรทำให้เกิด ๑ อภิญญุณฺณยธรรม คือ ธรรมที่ควรรู้ให้ยิ่ง ๑ สัจฉิกาทัพพธรรม
 คือ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑

พุทธการธรรม คือ ธรรมที่มีอุปการะมากนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ ความ
 ไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

ภาวัตถัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรอบรมนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ กายคตาสติ
 คือ การพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์

ปริณฺญฺญายธรรม คือ ธรรมที่ควรรอบรู้เห็น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ ผัสสะทั้ง
 อาสวะเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน

ปาเทตัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรละนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ อัสสมิมานะ
 คือ ความถือว่าเรา

หानภาคิยธรรม คือ ธรรมฝ่ายเสื่อมลงนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การนึกผิดทาง
 วิเสสภาคิยธรรม คือ ธรรมฝ่ายเจริญขึ้นนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การนึก
 ถูกทาง

หปฺปวิชัยธรรม คือ ธรรมที่แทงตลอดได้ยากนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่
 เจโตสมาธิ อันเกิดหาระหว่างคันถมิได้

อุปฺปาเตตัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่
 ความรู้อันไม่รู้จักกำเรบ

อภินฺญฺญายธรรม คือ ธรรมที่ควรรู้อย่างนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ คำว่า สัตว์
 หึ่งปวงคงอยู่ได้ด้วยอาหาร

สัจจิกาทัพพธรรม คือ ธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่
 เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสอันไม่รู้จักกำเรบ ฯ ธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนั้น
 ล้วนแต่มีอยู่แล้ว ล้วนแต่เป็นของจริง ของไม่คลาดเคลื่อน ไม่กลับ
 กลายเป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ สมนเอนความในพระบาลี
 อันว่าด้วยธรรมหมวด ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสุตตรสูตร ในคัมภีร์สุมังกล-
 วิจารณ์ว่า ธรรมนิยมพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะเรียกบริวารที่เป็นพระภิกษุ
 ย่อมเรียกด้วยคำว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ฯ ส่วนภิกษุทั้งหลายที่เป็นพระ
 สาวก ย่อมเรียกภิกษุด้วยกันว่า อาวุโส ซึ่งแปลว่า ลูกก่อนท่านทั้งหลาย ดังนี้
 ไม่เรียกเหมือนพระบรมศาสดา ฯ คำว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้แก่ ภิกษุที่นั่งล้อม
 พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอยู่ ฯ ภิกษุที่นั่งล้อมพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอยู่นั้น

คือ ภิกษุจำพวกไหนเล่า ฯ คือ ภิกษุจำพวกที่ไม่ได้อยู่ประจำ จำพวกที่มาจาก
ทิศต่าง ๆ

เพราะในครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุยืน ภิกษุทั้งหลายย่อมมา
ประชุมกันบ่อย ๆ ๒ ครั้ง คือ ในเวลาจวนเข้าพรรษา ๑ ในเวลาปวารณา ๑ ฯ
ในเวลาจวนเข้าพรรษานั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมมาประชุมกันเรียนกรรมฐานต่อ
สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ พวกละ ๑๐ กัม ๒๐ กัม ๓๐ กัม ๔๐ กัม
๕๐ กัม ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ก็ทรงแสดงความชื่นชมต่อภิกษุเหล่านั้น
แล้วตรัสถามว่า เพราะเหตุไร พวกเธอจึงมาในเวลาจวนเข้าพรรษาเช่นนั้น ฯ
ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายมา
เพื่อจะเรียนกรรมฐาน ขอพระองค์ทรงโปรดสอนกรรมฐานให้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ด้วยเถิด ดังนี้ ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ก็ทรงโปรดปราน
สอนกรรมฐานให้ตามสมควรแก่นิสัยของภิกษุเหล่านั้น กล่าวคือ ทรงสอนอสุภ-
กรรมฐานให้แก่ผู้ที่มีนิสัยราคะ ทรงสอนเมตตากกรรมฐานให้แก่ผู้ที่มีนิสัยโทสะ ทรง
สอนว่า การเรียน การถาม การฟังธรรม การสนทนาธรรม เป็นที่สบายแก่ผู้
ที่มีนิสัยโมหะ ทรงสอนอานาปานสติกรรมฐาน ให้แก่ผู้ที่มีนิสัยนึกคิดต่าง ๆ ทรง
แสดงพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันเป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส
แก่ผู้ที่มีนิสัยศรัทธา ทรงแสดงธรรมลึก ๆ มีธรรมที่เกี่ยวกับอนิจจังเป็นต้น ให้แก่
ผู้ที่มีนิสัยชอบภุมมฺิ ฯ ภิกษุเหล่านั้น เรียนกรรมฐานแล้ว ถ้าในที่นั้นมีที่อยู่
เป็นที่สบาย ก็อยู่ในที่นั้น ถ้าในที่นั้นไม่มีที่อยู่เป็นที่สบาย ก็ไปเที่ยวหาที่อยู่
ในที่อื่นต่อไป ฯ พวกที่อยู่ในที่นั้น ได้ตั้งใจปฏิบัติจนตลอดไตรมาส ๓ เดือน
แล้ว บางพวกก็ได้เป็นพระโสดาบัน บางพวกก็ได้เป็นพระสกทาคามี บาง
พวกก็ได้เป็นพระอนาคามี บางพวกก็ได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นออกพรรษา
ปวารณาแล้ว ก็พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลคุณธรรมที่ตนได้
แล้วนั้น ฯ ให้ทรงทราบ ฯ ภิกษุพวกที่พระสารีบุตรเถรเจ้าแสดงทศตรสูตรให้
ฟังนั้น เป็นพวกที่มาเฝ้าในเวลาจวนเข้าพรรษา ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสสั่งให้ภิกษุพวกนั้นไปหาพระอัครสาวกทั้ง ๒ ฯ วิธึตรัสสั่งนั้นอย่างไร ? วิธึตรัส

สงนน้อย่างน คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า พวกเธอ
ไปหาสารีบุตร โมคคัลลาน์แล้วหรือ ฯ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ยังไม่
ได้ไปหาพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงคบกับสารีบุตร
โมคคัลลาน์ เพราะสารีบุตร โมคคัลลาน์เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้นุเคราะห์เพื่อน
พรหมจรรย์ทั้งหลาย เหมือนกับมารดาและพี่เลี้ยง คือ สารีบุตรเปรียบเหมือน
กับมารดา เพราะเป็นผู้แนะนำให้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล โมคคัลลาน์เปรียบ
เหมือนพี่เลี้ยงนางนม เพราะแนะนำให้ตั้งอยู่ในผลชั้นสูง ๆ ต่อขึ้นไป ดังนี้ แล้ว
ตรัสสั่งให้ภิกษุเหล่านั้น ไปหาพระอัครสาวกทั้ง ๒ ฯ ก็ในคราวนั้น เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงต้อนรับปราศรัยกับภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรงเล็งเห็นว่า ภิกษุ
เหล่านั้นเป็นสาวกเวไนย ฯ พวกใคร่ได้ด้วยธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง ของ
พระสาวกบ้าง พวกนั้นเรียกว่า สาวกเวไนย ฯ ส่วนพวกที่เป็นพุทธเวไนยนั้น
พระสาวกทั้งหลายไม่อาจให้ตรัสรู้ได้ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า
พวกภิกษุเหล่านั้น เป็นสาวกเวไนย จึงทรงพิจารณาต่อไปว่า ภิกษุเหล่านั้น
จักตรัสรู้ได้ด้วยธรรมเทศนาของภิกษุใด ก็ทรงทราบว่า จักตรัสรู้ได้ด้วยพระ
ธรรมเทศนาของพระสารีบุตรเถระเจ้า พระองค์จึงตรัสสั่งให้ภิกษุเหล่านั้น ไปหา
พระสารีบุตรเถระเจ้า ฯ พระสารีบุตรเถระเจ้า จึงถามภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย
ไปเฝ้าพระศาสดาแล้วหรือ ? ภิกษุเหล่านั้นก็ตอบว่า ไปเฝ้าแล้ว แต่พระศาสดา
ตรัสสั่งให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมาหาท่าน ฯ ลำดับนั้น พระสารีบุตรเถระเจ้า จึงคิดว่า
ภิกษุเหล่านั้น จักตรัสรู้ได้ด้วยธรรมเทศนาของเรา แต่พระธรรมเทศนาอะไรหนอ
จึงจักสมควรแก่ภิกษุเหล่านั้น ก็ตกลงใจว่า ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้นิยมในความ
พร้อมเพรียง ธรรมเทศนาที่แสดงรสแห่งความพร้อมเพรียง ย่อมสมควร
แก่ภิกษุเหล่านั้น ดังนี้ แล้วจึงได้เริ่มแสดงธรรมตั้งแต่หมวด ๑ เป็นต้นไป กระทั่ง
ถึงหมวด ๑๐ ฯ คำว่า สุตตรสูตรนั้น แยกออกไปเป็น ๓ คำ คือ ทสะ
คำหนึ่ง อุตตระคำหนึ่ง สูตรคำหนึ่ง ฯ ทสะ นั้น แปลว่า ๑๐ อุตตระ นั้น
แปลว่า ยิง สูตรนั้น แปลว่า ธรรม ฯ เมื่อรวมเป็นคำเดียวกัน ก็แปลว่า ธรรม
อันมีหมวด ๑๐ เป็นอย่างยิง คือ มีหมวด ๑๐ เป็นอย่างสูง ฯ คำว่า เพ็งกิงขัง
นิพพานัน คือ เพื่อให้ได้นิพพาน ฯ คำว่า เพ็งกิงขังนั้น คือ เพอ

ทำให้สนทนทุกขในวัฏฏสงสารทั้งสน ๑ คำว่า เปลืองเสียซึ่งเครื่องยังเหิงทั้งปวงนั้น
ได้แก่ เปลืองเสียซึ่งกรรมอันเป็นเหตุให้ยังเหิง มีภิชณาเป็นต้น ๑ เมื่อพระ
สารีบุตรเถรเจ้า จะทำพระกรรมเทศนานั้นให้สูง จะให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความ
รักในพระกรรมเทศนานั้น จึงสรรเสริญพระกรรมเทศนานั้น ด้วยบททั้ง ๔ ว่า
พระกรรมเทศนานี้ ภิกษุทั้งหลายควรเล่าเรียน ควรศึกษา ควรจำไว้ ควรบอกกล่าว
ดังนี้ เหมือนกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญมหาสคิบัญญัติฐานสูตรว่า เอกายโน
อโย ภิกขเว มคโค ซึ่งแปลว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเอก ดังนี้เป็นต้น
ข้างจักสานที่ฉลาด ผ่าไม้ไผ่ออกเลาะข้อเสีย แล้วผ่าให้เป็นซี่เล็กซี่ถี่กันน้อย ฉนั้นโค
พระสารีบุตรเถรเจ้า ก็แยกกรรมให้เป็น ๑๐ หมวด เริ่มแต่หมวด ๑ เป็นต้นไป
จนกระทั่งถึงหมวด ๑๐ ด้วยการคงเป็นแม่บทไว้ ๑๐ บท แล้วแจกออกไปตามลำดับ
เทศนานับ ฉนั้น

คำว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย มีอุปการคุณมากนั้น คือ
ความเอาใจใส่ในกุศลธรรมทั้งปวง คือ การบำเพ็ญศีล การสำรวมอินทรีย์ การ
รู้จักพอดีในการบริโภคอาหาร การประกอบความเพียร พระสัทธรรม ๘ การ
เจริญวิปัสสนา ปฏิสัมภีทา ๔ มีอรรถปฏิสัมภีทาเป็นต้น ธรรมชั้น ๕ มีศีลชั้น
เป็นต้น เหตุที่ควรและไม่ควร แลมหาวิหารสมาบัติ อริยสัจ ๔ โพธิปักขิยธรรม ๓๗
วิชา ๘ ข้อมมีคุณมากทั้งนั้น ๑ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัส
สรรเสริญความไม่ประมาทไว้โดยนัยต่างๆ มีคำว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย สัตว์โลก
ทั้งหลายทั้งที่ไม่มีเท่า ทั้งมีเท่า ๒ หรือมีเท่า ๔ หรือมีเท่ามาก รูป หรือไม่มีรูป
มีสัญญา หรือไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ข้อมไม่ปรากฏ
เลิศเหมือนพระตถาคตเจ้า ฉนั้นโค กุศลธรรมทั้งสน ก็ไม่ปรากฏเลิศเหมือนความไม่
ประมาท ความไม่ประมาทเป็นรากเหง้าแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นที่รวมอยู่แห่ง
กุศลธรรมทั้งปวง ฉนั้น

คำว่า กายคตาสตินั้น ได้แก่ สติอันเกิดขึ้นในธรรมเหล่านี้ คือ ลมหายใจ
เข้าออก อิริยาบถ ๔ สติสัมปชัญญะ อากาโร ๓๒ ธาตุ ๔ อสุภ ๑๐ ขากศพ ๔
การมนสิการในอากาโร ๓๒ และรูปฌาน ๔

คำว่า มีอาสวะ และเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานนั้น หมายความว่า อวิชชา อันเป็นเหตุให้เกิดอาสวะ และอุปาทาน ๆ คำว่า ความถือว่าเรานั้น คือ ความถือว่า เรามืออยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๆ คำว่า การนึกผิดทางนั้น ได้แก่ การนึกว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ๆ คำว่า การนึกถูกทางนั้น ได้แก่ การนึกถูกตามความเป็นจริง มั่นกว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นต้น ๆ คำว่า เจโตสมาธิ อันให้ผลหาระหว่างกันมีได้นั้น คือ ให้ผลต่อกันกับมรรค หมายความว่า เมื่อสมาธิอย่างนั้นเกิดขึ้นแล้ว มรรคก็เกิด ๆ คำว่า ความร้อนไม่รู้จักกำเริบนั้น ได้แก่ ความร้อนเกิดจากโลกุตตรผล ๆ คำว่า สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหารนั้น ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ด้วยปัจจัย ๔ คำว่า ธรรมที่ควรรู้นั้น หมายความว่า ธรรมที่ควรปฏิบัติ คือ ความรู้ด้วยความรู้ ๆ คำว่า เจโตวิมุตติ อันไม่กำเริบนั้น ได้แก่ อรหัตผล ๆ คำว่า ธรรมที่แทงตลอดได้ยากนั้น หมายความว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น หมายความว่า พระตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้วนั้น คือ พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้ตามเหตุการณ์แจ้งแจ้งด้วยพระองค์เอง แต่ที่ตรัสรู้แล้วนั้น โน้นแล้ว ๆ พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้กล่าวคำนั้นขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นเหมือนกับผู้อ่านพระราชหัตถเลขาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเขียนไว้เท่านั้น ไม่ใช่ท่านตรัสรู้ธรรมเหล่านั้นด้วยตนเอง ดังนี้ สมนะข้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความแห่งคำที่แสดงมาแล้ว นนออกไปอีกตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่จิตว่ามีอุปการะมากนั้น อธิบายว่า ความไม่ประมาทนั้น ได้แก่ ความเอาใจใส่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ๆ เมื่อเอาใจใส่ในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่แล้ว ก็มีแต่กุศลธรรมเท่านั้น เกิดขึ้นในกาย วาจา ใจ ไม่มีอกุศลธรรมอันใดจะเข้าแทรกแซงได้ เช่น ผู้นั่งอยู่แต่ในการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเท่านั้น อกุศลธรรมเหล่านั้น มีความโลภ คิดที่จะลักขโมยฉ้อโกงผู้อื่น หรือความโกรธ อันเป็น

เหตุให้ตาว่าชาติผุอันเป็นต้น ก็เกิดขึ้นในใจไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงว่าความไม่ประมาทมีอุปการคุณมาก

คำว่า กายคตาสตินั้น แปลว่า สติอันไปแล้วในกาย ได้แก่ การพิจารณา กายเป็นอารมณ์ คือ การเอาใจใส่ต่อลมหายใจเข้าออก และอิริยาบถ ๔ สติสัมปชัญญะ อากาโร ๑๒ ชาติ ๔ อสุภ ๑๐ ซากศพ ๘ การเอาใจใส่ในกรรม เล็ก ๆ น้อย ๆ มีผลเป็นต้น กับรูปฌาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามวิธีกรรมฐาน ฯ กายคตาสติ อันแจกออกไปเป็นลมหายใจ อิริยาบถ ๔ สติสัมปชัญญะ อากาโร ๑๒ ชาติ ๔ อสุภ ๑๐ ซากศพ ๘ การเอาใจใส่ในกรรมเบ็ดเตล็ด และรูปฌาน ๔ นั้น เรียกว่า ภาเวตัพพธรรม คือ เรียกว่า ธรรมที่ควรอบรม คือ เรียกว่า ธรรมที่ควรพิจารณาให้เป็นกรรมฐาน เพราะเป็นธรรมที่ให้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน ฝ่าย เดียวแท้ไม่แปรปรวนไปทางอื่น

คำว่า ปริญฺเญยฺยธรรม ซึ่งแปลว่า ธรรมที่ควรรอบรู้ อันได้แก่ ผัสสะที่มี อาสวะ และอุปาทานนั้น อธิบายว่า ผัสสะนั้น แปลว่า ความถูกต้องอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ ความถูกต้องอารมณ์ของปฏิกชน เรียกว่า ผัสสะ อันมีอาสวะ และอุปาทาน ฯ ผัสสะชนิดนี้ เป็นของพิจารณาให้รอบรู้ เพราะถ้าไม่รอบรู้ก็จะระงับอาสวะ อุปาทานไม่ได้ เมื่อระงับอาสวะ อุปาทานไม่ได้ ก็ยากที่จะได้มรรคผล นิพพาน

คำว่า ธรรมที่ควรละ อันได้แก่ความถือว่าเรานั้น อธิบายว่า การถือเรา ถือเขานั้น เป็นของควรละเสีย เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์กับแก่ผู้อื่นทั้งหลาย

คำว่า ธรรมที่เห็นผ่ายเสื่อม อันได้แก่ การนึกไม่ถูกต้องนั้น คือ ได้แก่ การนึกว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่เที่ยง นึกว่าสวยงาม ในสิ่งที่ไม่สวยงาม นึกว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นทุกข์ นึกว่าเป็นตัวตน ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ฯ คำว่า นึกไม่ถูกต้องนี้ เมื่อเรียกตามภาษาบาลี ก็เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ ซึ่งมีผู้แปลกันโดยมากกว่า การนึกโดยไม่แยบคาย แต่คำแปลนี้ไม่ตรงกับความหมาย และไม่ตรงกับคำที่มี อยู่ในคัมภีร์ คือ ความหมายของคำนั้น ไม่ได้หมายความว่า ไม่แยบคาย หมายความว่า ไม่ถูกต้องเป็นจริงเท่านั้น ในคัมภีร์ทุกแห่งนั้นก็กล่าวไว้ว่า อโยนิ-

โสมนสิการนั้น ได้แก่อุปถัมภ์การ ฯ คำว่า อุปถัมภ์การนั้น ก็แปลว่า การนึ่งนอกร่าง ซึ่งอธิบายว่า ได้แก่ การนึ่งไม่ถูกทาง คือ นึ่งไม่ถูกตามความเป็นจริง ดังที่อธิบายมาแล้วนั้น ฯ การนึ่งไม่ถูกทาง ต้องเป็นเหตุให้เสื่อมทั้งทางโลก และทางธรรม โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย ส่วนโยนิโสมนสิการ คือ การนึ่งถูกทางนั้น ท่านเรียกว่า เป็นธรรมฝ่ายเจริญขึ้น เพราะเจริญขึ้นทางโลกีย์ และทางโลกุตระโดยไม่สงสัย

คำว่า ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ซึ่งได้แก่เจโตสมาธิ อันหาระหว่างกันมิได้อธิบายว่า เจโตสมาธิ อันหาระหว่างกันมิได้นั้น ได้แก่ ความตั้งใจมั่น อันเกิดต่อกันกับมรรค ผล ฯ คำว่า ความรู้อันไม่รู้จักกำเริบ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยมรรค ผล ฯ คำว่า ธรรมที่ควรระวัง ซึ่งได้แก่ คำว่า สัตว์ทั้งปวง ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหารนั้น คือ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย คือ สิ่งอาศัยให้สิ้น ฯ คำว่า เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ซึ่งควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่พระอรหันต์ผล ซึ่งบุคคลควรพยายามให้สำเร็จ ดังนี้ สันเนอความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๙๒

กัมภีร์ที่มณีกาย ปาฏิหาริยวรรค

หสูตรสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีธรรมมีอุปการะมากเป็นต้น

เทว ชมฺมา พหุการํ เทว ชมฺมา ภาเวตพฺพา เทว ชมฺมา ปริณฺเวยฺยา
เทว ชมฺมา ปหาตพฺพา เทว ชมฺมา หานภาคิยา เทว ชมฺมา วิเสสภาคิยา เทว
ชมฺมา หุปฺปฏฺวิชฺชา เทว ชมฺมา อุปฺปาเทตพฺพา เทว ชมฺมา อภินฺเวยฺยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงหสูตรสูตร กัณฐาทิ ๙๒ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ มีธรรมมีอุปการะมากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีมาในทศตตรสูตรที่ ๑๑ ก็มีภริยนิกาช
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กรรมหมวด ๒ นั้น ได้แก่ กรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง
กรรมที่ควรอบรม ๒ อย่าง กรรมที่ควรรอบรู้ ๒ อย่าง กรรมที่ควรละ ๒ อย่าง
กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๒ อย่าง กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๒ อย่าง กรรมอันแทงตลอด
ได้ยาก ๒ อย่าง กรรมที่ควรทำให้เกิด ๒ อย่าง กรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๒ อย่าง กรรมที่
ควรทำให้แจ้ง ๒ อย่าง

เมื่อพระสารีบุตรเถรเจ้ายกแม่บทขึ้นแสดงอย่างนั้นแล้ว จึงได้แจกเป็นลูกบท
ต่อไป โดยคำปจฉาวิสัชนาเป็นหมวด ๆ ไปว่า กรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่างนั้น
ได้แก่สิ่งไร แล้ววิสัชนาว่า ได้แก่ สติ ๑ สัมปชัญญะ ๑

กรรมที่ควรอบรม ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ สมณะ ๑ วิปัสสนา ๑

กรรมที่ควรรอบรู้ ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ นาม ๑ รูป ๑

กรรมที่ควรละ ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ อวิชชา ๑ ภวตัณหา ๑

กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ ความว่ายาก ๑ ความ
มีมิตรเลวทราม ๑

กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ ความว่าง่าย ๑
ความมีมิตรดี ๑

กรรมอันแทงตลอดได้ยาก ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ เหตุบังงับ
อันทำให้สัตว์โลกทั้งหลายเศร้าหมอง ๑ เหตุบังงับทำให้สัตว์โลกทั้งหลายบริสุทธิ์ ๑

กรรมที่ควรทำให้เกิด ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ ความรู้จักความสิ้น ๑
ความรู้จักความไม่เกิด ๑

กรรมที่ควรให้รู้ยิ่ง ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ ชาติ ๒ อย่าง คือ
สังขตธาตุ ๑ อสังขตธาตุ ๑

กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๒ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ วิชา ๑ วิมุตติ ๑ ฯ
รวมกรรมในหมวด ๒ ที่แสดงมาแล้วนี้ มีอยู่ ๒๐ ข้อด้วยกัน กรรม ๒๐ ข้อนี้ ล้วน

แต่เป็นของมีอยู่แล้ว ล้วนแต่เป็นของจริง ของแท้ ของไม่คลาดเคลื่อน ของไม่
แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ล้วนแต่เป็นธรรมที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ถูกต้องแล้วทั้งนั้น
ดังนี้ สันเนือความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๑ ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งทศตรสูตร ในคัมภีร์สมังควลาล-
ลีนีว่า คำว่า ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง อันได้แก่ สติ สัมปชัญญะนั้น อธิบายว่า
สติ สัมปชัญญะ ๒ ข้อนี้ เป็นธรรมมีอุปการคุณ เป็นธรรมนำมาซึ่งประโยชน์ใน
ธรรมทั้งปวง มีการบำเพ็ญศีลเป็นต้น เหมือนกับความไม่ประมาท ฉะนั้น ๑ คำว่า
สมถะวิปัสสนานั้น หมายสมถะวิปัสสนาที่เป็นส่วนเบื้องต้น ๑ คำว่า เหตุปัจจัย
อันทำให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองนั้น ได้แก่ อโยนิโสมนสิการ คือ การนึกไม่ถูกทาง
หรือการทำให้ไว้ในใจไม่ถูกทาง ส่วนเหตุปัจจัยที่ทำให้บริสุทธิ์นั้น ได้แก่ โยนิโสมน-
สิการ คือ การทำให้ไว้ในใจถูกทาง ๑ ถึงความว่ายาก และความมีมิตรเลวทราม
ความมีมิตรดี และความว่าง่าย ก็เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเศร้าหมอง และบริสุทธิ์
เหมือนกัน ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาตาม
พระบาลีและอรรถกถาแล้วนั้น ให้พิสดารออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับ
ฟังทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง
อันได้แก่ สติ สัมปชัญญะ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า สติ สัมปชัญญะ ๒
อย่างนั้น เป็นธรรมมีอุปการะ เป็นธรรมนำมาซึ่งประโยชน์ในสิ่งทั้งปวง มีการ
บำเพ็ญศีลเป็นต้น เหมือนกับความไม่ประมาทนั้น ขยายความต่อออกไปว่า ความ
ไม่ประมาท เป็นของมีอุปการะ คือ เป็นของนำมาซึ่งประโยชน์ อันได้แก่
เป็นของช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำความคิดทั้งปวง มีการรักษาศีลเป็นต้น ฉะนั้น

ธรรม ๒ ข้อ คือ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้สึกตัว ก็เป็นธรรมมีอุปการะ
 คือ เป็นธรรมนำมาซึ่งประโยชน์ อันได้แก่ เป็นธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำ
 ความดีทั้งปวง มีการรักษาศิลเป็นต้น ฉะนั้น ขยายออกไปอีกชั้นหนึ่งว่า สติ
 สัมปชัญญะ คือ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ทั้ง ๒ นี้ เป็นของช่วยให้สำเร็จใน
 การทำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งปวง มีการรักษาศิลเป็นต้น จึงกล่าวว่า เป็นธรรม
 มีอุปการะมาก คือ เป็นธรรมมีคุณมาก ๆ คำว่า มีอุปการะมาก ได้แก่ มีคุณมาก
 คือ มีคุณมากแก่การทำความดีทั้งปวง เปรียบเหมือน คำว่า เกลือ อันมีคุณมาก
 แก่การทักขีวทั้งปวงฉะนั้น เพราะการทักขีวทั้งปวง ต้องอาศัยเกลือ
 ประกอบฉันใด การทำความดีทั้งปวง ก็ต้องอาศัยสติสัมปชัญญะประกอบฉันนั้น ๆ
 ไม่ว่าจะทำความดีอันใด ถ้าขาดสติสัมปชัญญะแล้ว การทำความดีนั้นนั้น ข่อม
 ไม่สำเร็จได้คิ เช่น การเขียนหนังสือ หรืออ่านหนังสือ หรือเทศน์ หรือฟังเทศน์
 เป็นต้น ถ้าขาดสติ คือ ความระลึกได้ ขาดสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกตัวแล้ว การ
 เขียนหนังสือ การอ่านหนังสือ การเทศน์ การฟังเทศน์นั้น ก็จะเสียไป เพราะ
 ขาดธรรม ๒ ข้อแล้ว ใจก็จะล่อนลอย คือ ใจจะคิดไปทางอื่นเสีย เมื่อใจล่อน
 ลอยแล้ว ใจคิดไปทางอื่นแล้ว การเขียนหนังสือก็จะไม่ถูกต้อง การอ่านหนังสือ
 ก็จะไม่ดี การเทศน์ก็จะเหลวไหล การฟังก็จะไม่ได้เรื่อง เมื่อมีสติ ความระลึกได้
 ก่อนแต่จะเขียนหนังสือ อ่านหนังสือ หรือเทศน์ หรือฟังเทศน์ ว่าการเขียนเรื่องน
 ต้องเขียนอย่างน การอ่านเรื่องนต้องอ่านอย่างน การเทศน์เรื่องนต้องเทศน์อย่างน
 การฟังเทศน์เรื่องนต้องฟังอย่างน ดังนก่อนแล้ว เวลาเขียน เวลาอ่าน เวลาเทศน์
 เวลาฟังเทศน์ ก็มีความรู้สึกตัวว่า เวลานเรากำลังเขียนหนังสือ กำลังอ่านหนังสือ
 กำลังเทศน์ กำลังฟังเทศน์อยู่ ดังนั้น เรียบไปแล้ว การเขียน การอ่าน การเทศน์
 การฟังเทศน์นั้น ก็จะดีขึ้นตามสมควรแก่ความสามารถของผู้เขียน ผู้อ่าน ผู้เทศน์
 ผู้ฟัง โดยเหตุนี้ ก่อนแต่บุคคลจะทำสิ่งใด ให้ระลึกเสียก่อนว่า สิ่งนี้เราได้เคย
 ทำมาแล้วอย่างไร ได้เคยเห็นผู้อื่นทำมาแล้วอย่างไร เมื่อระลึกอย่างนแล้ว ก็จะ
 ระลึกได้ตามที่ตนเคยได้ทำ เคยได้เห็นเป็นต้นนั้นขึ้น เมื่อระลึกได้แล้ว จึงคิดดู
 อีกว่า เราจะทำอย่างนั้นจะสมควรหรือไม่ จะดีหรือไม่ เมื่อเห็นว่า ไม่สมควร

หรือไม่ดี ก็อย่าทำ เมื่อเห็นว่าสมควร ว่าดี จึงทำ ในขณะที่ทำนั้นก็ให้มีสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกกำกับไปด้วย อย่าปล่อยให้แก่มือทำไป หรือปากพูดไปเท่านั้น เพราะถ้าปล่อยให้แก่มือทำไป หรือให้แก่ปากพูดไปเท่านั้น สิ่งที่ทำ คำที่พูดนั้น ก็จะเสียไป ๆ คำว่า สติ ความระลึกได้ นั้น ได้แก่ ความระลึกได้ถึงสิ่งที่เคยทำ เคยพูด เคยคิดมาแล้ว ไม่ใช่หมายความว่า ระลึกได้ถึงสิ่งที่กำลังมีอยู่ หรือสิ่งที่กำลังมาข้างหน้า ๆ สัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวนั้น ได้แก่ ความรู้สึกตัวในขณะที่ทำ ขณะพูด ขณะคิดนั่นเอง ไม่ใช่หมายความว่า รู้สึกตัวในขณะที่ล่วงมาแล้ว หรือใน เวลาข้างหน้า ๆ การระลึกได้ถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้ว บ่อมนั้นของมีคุณมากทุกอย่างไป เช่น การระลึกได้ถึงสิ่งที่ตนเก็บไว้แล้วนาน ๆ นั้นได้ว่า สิ่งนั้น ตนเก็บไว้ที่ไหน ดังนั้นเป็นต้น เพราะเมื่อระลึกได้แล้ว ก็หมดความสงสัยว่า สิ่งนั้นตนเก็บไว้ที่ไหน สิ่งนั้นใครเอาไป สิ่งนั้นอยู่หรือหาย เวลาต้องการสิ่งนั้น ก็จะได้สิ่งนั้นสมประสงค์ เมื่อยังระลึกไม่ได้ว่า สิ่งนั้นตนเก็บไว้ที่หน้อยู่ที่ใด ตนก็สงสัยอยู่ตรงนั้น จะวันวายหาอยู่ตรงนั้น จะไม่ได้สิ่งนั้นสมประสงค์ ขังการนกกังกรรมของตน เคยได้ฟัง ได้เรียน ได้จดจำ ได้ตรึกตรองไว้แล้ว ก็ยังมีประโยชน์มาก เพราะ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในโศตานุตตรสูตรว่า ผู้ที่ฟังธรรมจนชินหู เล่าเรียนธรรมจนคล่องปาก คิดธรรมจนคล่องใจ คือใจความธรรมจนแตก เวลาตายแล้วได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ เวลาระลึกถึงธรรมอันนั้นขึ้นมาในเวลาใด ก็ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีในเวลานั้น ดังนั้น ส่วนสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวนั้น ถ้ารู้สึกตัวในทางปรมัตถ์ทุกอริยาบถ ก็ยังมีประโยชน์มาก เพราะสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ข้อนั้นด้วยสัมปชัญญะว่า การที่ ภิกษุรู้สึกตัวทุกอริยาบถนั้น เป็นการเจริญสติปัฏฐาน คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน กร สกตว่า เรายืน เดิน นั่ง นอน ดังนั้น ๆ คำนี้ ได้แก่ การรู้สึกตัวว่า การยืน เดิน นั่ง นอนนั้น เป็นแต่เพียงร่างกายเป็นไปตามอำนาจลม อันเกิดจากจิตผู้คิดนึกเท่านั้น ไม่ใช่เราเป็นผู้ยืน เดิน นั่ง นอน กายต่างหากเป็นไปตามอำนาจลมอันเกิดจากจิตใจ ๆ คือ เมื่อจิตคิดว่า จะยืน เดิน นั่ง นอน ลมก็เกิดขึ้น ทำให้กายเบ่งบนพุงขึ้น ซึ่งเรียกว่ายืน ทำให้กายเบ่งบนขยุบล ซึ่งเรียกว่านั่ง ทำให้กายเป็นไปข้างหน้า ซึ่งเรียกว่าเดิน ทำให้กายแผ่ลงไปทางขวาง ซึ่งเรียกว่านอนเท่านั้น เมื่อใจไม่

คิดว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน กายก็ยืน เดิน นั่ง นอนไม่ได้ เพราะไม่มีลมที่จะทำให้ยืน
เดิน นั่ง นอนได้ เช่นคนตายแล้วเป็นตัวอย่างจะนอน คือ คนที่ตายแล้วนั้น จะลุก
ขึ้นยืน เดิน นั่ง นอน อีกไม่ได้ เพราะมีแต่ร่างกายเท่านั้น ลมที่จะทำให้ร่างกาย
ยืน เดิน นั่ง นอนได้นั้นไม่มี เหตุเพราะว่า ไม่มีจิตใจ ฯ ร่างกายเปรียบเหมือน
เกวียน ลมเปรียบเหมือนโค จิตใจเปรียบเหมือนคนขับเกวียน ฯ เกวียนจะ
เลื่อนไปได้ก็เพราะโคลากไป โคจะลากเกวียนไปได้ก็เพราะมีคนขับ ฯ เมื่อคนไม่
ไล่โคไป โคก็หยุด ฯ เมื่อโคหยุดเกวียนก็หยุด ฯ เมื่อคนไล่โคไป โคก็เดิน
ไป ฯ เมื่อโคเดินไปเกวียนก็เลื่อนไป ฯ แต่โลกเรียกว่า เกวียนหยุด เกวียนเดิน
ไม่เรียกว่าโคหยุด โคเดิน ฉะนั้นโค เมื่อร่างกายเป็นไปตามลมอันเกิดจากอำนาจจิต
โลกก็เรียกว่า เราเดิน ยืน นั่ง นอน ไม่เรียกว่ากายยืน เดิน นั่ง นอน ฉะนั้น ฯ
คำเรียกอย่างนี้เรียกว่าโลกสมมติ ไม่ใช่ปรมาต্ম คือ คำว่า เกวียนหยุดเกวียนเดิน หรือ
เราหยุดเราเดินก็ดี ถูกตามสมมติเท่านั้น ไม่ถูกตามปรมาต্ম คือ ไม่ถูกตามความ
จริง เพราะความจริงนั้น ไม่ใช่เกวียนเดินเกวียนหยุด โคต่างหากเดิน โคต่างหาก
หยุด ส่วนเกวียนนั้นพลอยหยุดพลอยเดินไปตามโคเท่านั้น ฉะนั้น คำว่า เราเดิน
เราหยุด ก็ไม่ถูกตามความจริง ฉะนั้น คือ ความจริงนั้น คำว่า เรา อันได้แก่จิตใจ
นั้น ไม่ได้เดิน ไม่ได้หยุด ร่างกายต่างหากเดิน หยุดตามอำนาจลมที่เกิดด้วยจิตใจ
การรู้สึกตัวทุกอิริยาบถว่า การยืน เดิน นั่ง นอนนี้ ไม่ใช่เราเป็นผู้ยืน เดิน นั่ง นอน
ร่างกายต่างหากยืน เดิน นั่ง นอน ตามอำนาจลมอันเกิดด้วยอำนาจจิตใจ ดังนี้ เรียกว่า
สัมปชัญญะชั้นสูง คือ ชั้นที่จะให้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน ส่วนสติอย่างสูงจะให้
สำเร็จมรรค ผล นฤพานนั้น ก็ได้แก่การระลึกอยู่แต่ในสิ่งที่เป็นกุศลธรรม มีระลึก
อยู่ในกาย เวทนา จิต ธรรมเป็นต้น จนตลอดถึงระลึกอยู่ในวัตถุ ๑๐ ประการ มีระลึก
อยู่ในพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นต้น ฯ ส่วนสติสัมปชัญญะ
อย่างต่ำนั้น ได้แก่ การระลึกและการรู้สึกตัวในกิจการทางโลก คือ การทำ การพูด
การคิด ในการทำงานทั้งปวง ซึ่งเป็นของไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์แก่ตนและคนอื่น
เท่านั้น ฯ เมื่อได้บรรยายมาโดยพิสดารแล้วเช่นนั้น จักได้รวบรวมลงเพื่อให้สั้นเข้า
กล่าวคือ คำว่า สติ ความระลึกได้นั้น ให้ใช้ในเวลาก่อนจะทำ จะพูด จะคิด ฯ
สัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวนั้น ให้ใช้ในขณะทำ ขณะพูด ขณะคิด ฯ เมื่อใช้

ดังนี้แล้ว สักการาบุคคลทั้งปวงนั้น จะมีแต่ดี เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๒ ขอนจึงมีชื่อว่า ธรรมเมื่ออุปการคุณมาก ดังนี้

คำว่า ธรรมที่ควรอบรม คือ สมณะ วิปัสสนา นั้น มีอธิบายว่า สมณะนั้น ได้แก่ ความสงบใจ ฯ วิปัสสนานั้น ได้แก่ การเห็นแจ่มแจ้ง ฯ ความสงบใจนั้น ได้แก่ ความไม่วุ่นวายใจ ฯ ความเห็นแจ่มแจ้งนั้น ได้แก่ ความเห็นแจ่มแจ้งในเหตุผลทั้งปวง ฯ ความสงบใจนั้น ได้แก่ สมาธิ ฯ ความเห็นแจ่มแจ้งนั้น ได้แก่ ปัญญา ฯ สมาธินั้น ได้แก่ ใจมั่นคงหนักแน่น ฯ ปัญญานั้น ได้แก่ ความรอบรู้ ฯ คนเราควรทำใจให้มั่นคงหนักแน่น ธรรมมีปัญญาความรอบรู้จึงจะได้ เพราะเหตุว่า ถ้าใจไม่มั่นคงหนักแน่นแล้ว จะทำสิ่งใดก็ไม่สำเร็จ ฯ เมื่อไม่มีปัญญาแล้ว ก็จะไม่แลเห็นผิดถูก ดีชั่ว อย่างไร ฯ คนที่ใจไม่มั่นคงหนักแน่น ข้อม มีอาการเหมือนกับคนที่เดินไปตามเตาได้ ฯ คนที่ไม่มีปัญญา ข้อมเหมือนกับคนตาบอด ฯ ถ้าใจก็ไม่หนักแน่น ลากับขอ พร้อมทั้ง ๒ ข้างอย่างนี้แล้ว คนนั้นจะเดินไปทางไหน ก็จะมีแต่กะปะกะปะ จะไม่รู้จักทางเดินฉันใด คนที่ใจไม่เป็นสมาธิ ไม่มีปัญญา ก็จะเดินกะปะกะปะไปในเหตุการณ์ทั้งปวงฉันนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยสมาธิและปัญญา คือ พระหฤทัยของพระองค์ก็ทรงหนักแน่น ไม่วอกแวกต่อเหตุการณ์ทั้งปวง พระปรีชาของพระองค์ก็ไพบูลย์รอบรู้สิ่งทั้งปวงได้เต็มที่ พระองค์จึงทรงพระนามว่า สุกโต ซึ่งแปลว่า ผู้ไปดี ผู้เดินดี คือ ดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ ธรรม ๒ ข้อ คือ สมณะ ความสงบใจ อันได้แก่สมาธิ วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง อันได้แก่ปัญญา จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรอบรม คือ เป็นธรรมที่ควรทำให้มีขึ้นในใจของตน ดังนี้ ฯ การที่จะทำธรรม ๒ ข้อนี้ ให้มีขึ้นในใจของตนนั้น เป็นของยากยิ่ง ยากด้วยใจไม่สมัคร ยากด้วยใจไม่ชอบ เพราะใจของปุถุชนเราย่อมชอบตรงกันข้าม คือ ชอบฟังชานไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ชอบคิดไปแต่ในทางที่จะให้เสียปัญญา ฯ ที่ว่าชอบในทางฟังชานไปตามอารมณ์ต่าง ๆ นั้น คือ ชอบคิดไปในเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์ ทั้งในที่ไกลที่ใกล้อยู่เสมอ ไม่ชอบอยู่นิ่ง ๆ ฯ ที่ว่าชอบคิดไปในทางที่จะให้เสียปัญญานั้น คือ ชอบคิดไปในทางรัก ทางเกลียด ทางโกรธ ทางอยากได้ออยากดี อยากมีลาภยศสุขสรรเสริญอยู่เสมอ ไม่ชอบคิด

ไปในเหตุผลที่จะให้ใจเศร้าหมองและผ่องใส โดยเหตุนี้ จึงต้องมีการศึกษาเล่าเรียนในทางสมถะวิปัสสนา สำหรับพระภิกษุทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ส่วนผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ก็ให้ทำตามตัวอย่างของพระภิกษุทั้งหลาย ด้วยการศึกษาเล่าเรียนในสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานอยู่บ้างเป็นบางคน เริ่มแต่ต้นพุทธกาลมาจนกระทั่งถึงเวลานี้ การเจริญสมถะวิปัสสนานั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าเข้าใจว่า เป็นของไม่ดี จงเข้าใจว่าเป็นของดี คือ จงเข้าใจว่า การเจริญสมถะนั้น ได้แก่การทำใจให้สงบ ทำใจให้มั่นคง ฯ การเจริญวิปัสสนานั้น ได้แก่การทำปัญญาให้เกิดขึ้นในทางธรรม อันจะทำให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งในชาติและชาติหน้า ดังนี้

คำว่า นามรูป อันเป็นธรรมที่ควรรอบรู้นั้น อธิบายว่า นามรูปนั้น บุคคลต้องควรศึกษาเล่าเรียนคิดอ่านให้รู้ว่ อย่างไรได้แก่สิ่งไร เพราะเหตุว่า ถ้าไม่รู้จักกับไม่รู้จักตัวของตัว โดยเหตุว่าสิ่งทั้ง ๒ นั้น มีอยู่ในตัวของตัว อีกอย่างหนึ่งเมื่อไม่รอบรูสิ่งทั้ง ๒ นั้น อยู่คราบใด ก็หลงรัก หลงเกลียด ร่างกายจิตใจอยู่คราบนั่น

คำว่า อวิชชา ภวตัณหา ทว่า เป็นธรรมควรละนั้น เพราะอวิชชา กับ ภวตัณหา ทั้ง ๒ นั้น เป็นของไม่ดี คือ เป็นของให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น

คำว่า ความว่ายากและความมีมิตรเลวทราม เป็นธรรมฝ่ายเสื่อมนั้น คือ ธรรม ๒ ข้อนั้น เป็นฝ่ายให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งนั้น

คำว่า ความว่าง่ายกับความมีมิตรดีเป็นฝ่ายเจริญนั้น คือ ธรรม ๒ ข้อนั้น เป็นธรรมที่ทำให้เจริญขึ้นทั้งนั้น เมื่อธรรม ๒ ข้อนั้นมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นต้องเจริญขึ้นตามสมควรแก่ภูมิเพศของตนเป็นแน่แท้

คำว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เศร้าหมองและผ่องแผ้ว เป็นของแห่งตลอดได้ยากนั้น คือ เป็นของรู้แจ้งได้ยาก ยากที่จะรู้ให้ตลอดว่า สิ่งไหนเป็นเหตุให้เศร้าหมองและผ่องแผ้ว ถึงท่านกล่าวไว้ว่า ความนึกไม่ถูกทาง เป็นเหตุให้เศร้าหมอง ความนึกถูกทาง เป็นเหตุให้ผ่องใสไว้แล้วก็ตาม แต่จะรู้แจ้งแห่งตลอดว่า ความนึกไม่ถูกทางนั้น ได้แก่นึกอย่างไร ความนึกถูกทางนั้น ได้แก่สิ่งไร ดังนี้ เป็นของยากมาก ต้องอาศัยได้ศึกษาเล่าเรียนมาก จึงจะรู้ขึ้นไปที่ละน้อย ๆ เพราะฉะนั้น จงว่าเป็นของแห่งตลอดได้ยาก

คำว่า ความรู้จักความสิ้นไป และความรู้จักความไม่เกิด เป็นของควร
ทำให้เกิดเช่นนั้น ได้แก่ ความรู้จักความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุ
ปัจจัย และความไม่เกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งปวงพร้อมกับเหตุปัจจัย

คำว่า ธรรมที่ควรรู้งี้ คือ สังขตธาตุ อสังขตธาตุนี้ สังขตธาตุนี้
ได้แก่สิ่งที่เหตุปัจจัยตกแต่งขึ้นให้เป็นนาม เป็นรูป เป็นสัตว์ เป็นคน ตลอดจน
เป็นมนุษย์ทุกหมู่เหล่า มีเทพเจ้าเป็นต้น ฯ อสังขตธาตุนี้ ได้แก่ สิ่ง
เหตุปัจจัยไม่ได้ตกแต่ง คือ นิพพาน

คำว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้ง คือ วิชาวิมุตตินั้น อธิบายว่า วิชา
นี้ ได้แก่ ความรู้ชั้นสูง ๔ ประการ อันรวมลง ก็คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นกิเลส อันเป็น
เหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ฯ วิมุตตินั้น ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์
ทั้งปวง ฯ คำว่า ควรทำให้แจ้งนั้น คือ ควรทำให้สำเร็จ อธิบายว่า ผู้เกลียดทุกข์
กลัวทุกข์ ไม่อยากได้ทุกข์ ควรทำความรู้อันทำให้สิ้นกิเลส และควรทำความ
หลุดพ้นจากกิเลสให้เกิดขึ้นในใจของตนให้ได้ จึงจักพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อันมี
อยู่ในวัฏฏสงสาร สันเนอความที่ควรแก่สังวรณนาการเพียงเท่านั้น

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๔๓

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

ทสฺสตรสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๓ มีธรรมที่มีอุปการคุณมากเป็นต้น

ตโย ชมฺมา พหุการา ตโย ชมฺมา ภาเวตพฺพา ตโย ชมฺมา ปริณฺเฑชฺยา
ตโย ชมฺมา ปหาตพฺพา ตโย ชมฺมา ทานภาคิยา ตโย ชมฺมา วิเสสภาคิยา
ตโย ชมฺมา ทุปฺปวิจฺจนา ตโย ชมฺมา อุปฺปาตตพฺพา ตโย ชมฺมา อภินฺเฑชฺยา
ตโย ชมฺมา สจฺฉิกาตพฺพาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงทสฺสตรสูตร กัณห์ที่ ๔๓ ว่าด้วยธรรมหมวด ๓
มีธรรมที่มีอุปการคุณมากเป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย

สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
โดยสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังคตสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์ทณฺณิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
ได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมหมวด ๓ นั้น คือ ธรรมที่มีอุปการคุณมาก ๑
ธรรมที่ควรอบรม ๑ ธรรมที่ควรรอบรู้ ๑ ธรรมที่ควรละ ๑ ธรรมอันเป็นฝ่าย
เสื่อม ๑ ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๑ ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๑ ธรรมที่ควรทำ
ให้เกิด ๑ ธรรมที่ควรระวัง ๑ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑ ดังนี้

ครั้นพระสารีบุตรเถรเจ้า ยกหมวดธรรมขึ้นแสดงเป็นแม่บทดังนี้แล้ว จึง
แจกออกไปเป็นลูกบท ด้วยคำปุจฉาวิสัชนาว่า ธรรมที่มีอุปการคุณมาก ๓ อย่าง
นั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ การคบสัปปุรุษ ๑ การฟังธรรมของสัปปุรุษ ๑ การปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ๑

ธรรมที่ควรอบรม ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ สมาธิ ๓ ประการ คือ
สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ๑

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ๑
ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑

ธรรมที่ควรละ ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา
ความทะเยอทะยานในทางรักใคร่ ๑ ภวตัณหา ความทะเยอทะยานในทางมีทางเป็น ๑
วิภวตัณหา ความทะเยอทะยานในความไม่มีไม่เป็น ๑

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ รากเหง้าแห่งอกุศล ๓
คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑

ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ รากเหง้าแห่งกุศล ๓
คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑

ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๓ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ได้แก่ นิสสารณียชาติ
คือ สิ่งที่กำลังจัด ๓ อย่าง อันได้แก่ เนกขัมมบรรพชา อันกำลังจัดเสียบซึ่งกามารมณ์

ทั้งหลาย ๑ อรูปธรรม อันกำลังเสียซึ่งรูปธรรม ๑ นิโรธ อันกำลังเสียซึ่งสิ่งที่เกิดแล้ว และซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมีสังคกต่าง ๑

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๓ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่ญาณ ๓ คือ อตัตตสัญญาณ อันได้แก่ ความรู้สิ่งที่ล่วงมาแล้ว ๑ อนาคตังสญาณ อันได้แก่ความรู้สิ่งที่ยังมีมาข้างหน้า ๑ บังคับมันยังสญาณ อันได้แก่ความรู้ที่กำลังมีอยู่ ๑

ธรรมที่ควรรู้อย่าง ๓ อย่างนั้น ได้แก่อะไร ได้แก่ธาตุ ๓ คือ กามธาตุ อันได้แก่กามารมณ์ ๑ รูปธาตุ อันได้แก่รูปธรรม ๑ อรูปธาตุ อันได้แก่อรูปธรรม ๑

สิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ๓ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ได้แก่วิชา ๓ คือ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติหนหลังได้ ๑ จุตูปปาตญาณ การรู้จักความเกิด ความตายของสัตว์ทั้งหลาย ๑ อาสวกขญาณ การรู้จักความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑

เมื่อพระสาริบุตรเถรเจ้า แยกหมวดธรรมอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ธรรมทั้ง ๓๐ ขอนี้ ล้วนแต่เป็นธรรมที่มียอยู่แล้ว ล้วนแต่เป็นธรรมอันแท้จริงไม่คลาดเคลื่อนแปรปรวนเป็นอย่างอื่น ล้วนแต่เป็นธรรมที่พระตถาคตเจ้า ทรงตรัสรู้ได้แล้ว ดังนั้น สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยธรรมหมวด ๓ ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งทสฺสตรสูตร ในคัมภีร์สมังคลวิลาสินว่า คำว่า เนกขัมมบรรพชา อันกำลังเสียซึ่งกามารมณ์ทั้งหลายนั้น ได้แก่อนาคามิมรรค ๑ เพราะอนาคามิมรรคกำลังเสียซึ่งกามารมณ์ โดยอาการทั้งปวง ๑ คำว่า อรูปธรรม กำลังเสียซึ่งรูปธรรมทั้งหลายนั้น ได้แก่ อรหัตมรรค ๑ เพราะอรหัตมรรค ชื่อว่ากำลังเสีย ซึ่งรูปธรรมโดยอาการทั้งปวง ด้วยเหตุที่กันไม่ให้รูปธรรมทั้งหลาย เกิดขึ้นได้อีกต่อไป ๑ คำว่า นิโรธ กำลังเสียซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้น และเพราะอาศัยเหตุบังยับตกแตงนั้น ได้แก่อรหัตผล ๑ เพราะอรหัตผล ชื่อว่าเป็นนิโรธด้วย เป็นบังยับแห่งการดับซึ่งเหตุบังยับตกแตงนั้นด้วย คือ เมื่อสำเร็จพระอรหัตผลเห็นนิพพานแล้ว สังขาร

ทั้งปวงก็ไม่มีอีกต่อไป ๑ คำว่า ความรู้นี้รู้จักสิ่งล่วงมาแล้วนั้น ได้แก่ ความรู้
ซึ่งมีสิ่งล่วงมาแล้วเป็นอารมณ์ ๑ ในคำว่า ความรู้นี้รู้จักสิ่งที่ยังมาข้างหน้า
และรู้จักสิ่งที่กำลังมีอยู่นั้น ก็ได้แก่ ความรู้ซึ่งยังอีกมีมาข้างหน้า และกำลังมีอยู่
เป็นอารมณ์ ๑ ธรรมทั้งหลายที่ควรรู้งานเป็นต้น เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วในธรรม
หมวด ๑ นั้น ๑ คำว่า ธรรมที่แทงตลอดได้ยากในหมวด ๓ นั้น ได้แก่ มรรค ๑
ธรรมที่ควรทำให้เจ้านั้น ได้แก่ ผล ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำที่แสดงมาแล้วนั้น ออกไป
อีกให้พิสดาร ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา กล่าวคือ หมวดธรรม
ที่แสดงมาแล้วนั้น มีอยู่ ๑๐ หมวดด้วยกัน คือ หมวดที่ ๑ ได้แก่ ธรรมที่มี
อุปการะคุณมาก ๑ หมวดที่ ๒ ได้แก่ ธรรมที่ควรอบรม ๑ หมวดที่ ๓ ได้
แก่ ธรรมที่ควรรอบรู้ ๑ หมวดที่ ๔ ได้แก่ ธรรมที่ควรละ ๑ หมวดที่ ๕
ได้แก่ ธรรมที่เป็นฝ่ายเสื่อม ๑ หมวดที่ ๖ ได้แก่ ธรรมที่เป็นฝ่ายเจริญ ๑
หมวดที่ ๗ ได้แก่ ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๑ หมวดที่ ๘ ได้แก่ ธรรมที่
ควรทำให้เกิดขึ้น ๑ หมวดที่ ๙ ได้แก่ ธรรมที่ควรรู้งาน ๑ หมวดที่ ๑๐ ได้แก่
ธรรมที่ควรทำให้รู้แจ้ง ซึ่งมีหัวข้อตามที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น แต่หมวด
ธรรมและหัวข้อเหล่านั้น พระอรรถกถาจารย์ได้ยกขึ้นอธิบายไว้เพียงบางหมวด
บางข้อเท่านั้น เพราะท่านเห็นว่า มีอยู่ในคัมภีร์อื่น ๆ และคล้ายกับที่มีมาแล้วใน
พระสูตรนี้ แต่ถ้าจกถือตามท่าน ก็จะไม่ทำให้ผู้ฟังทั้งหลายได้ความรู้ความเข้าใจ
กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงจกยกขึ้นอธิบายอีกตามลำดับหมวด พอเป็นที่เข้าใจของ
ผู้ฟังทั้งหลาย กล่าวคือ หมวดที่ ๑ ซึ่งได้แก่ ธรรมมีอุปการะคุณมาก ๓ อย่าง อันได้แก่
การคบสัปปุริส ๑ การฟังธรรมของสัปปุริส ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ นั้น
มีคำอธิบายว่า การคบสัปปุริสนั้น ได้แก่ การคบคนดี คือ การคบคนที่มี ความ

ประพฤติกิเลสทางกาย วาจา ใจ ฯ การฟังธรรมของสัปบุรุษนั้น ได้แก่ การฟังคำสั่งสอน
 ของผู้มีความรู้ ความประพฤติกิเลส ฯ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ได้แก่
 การปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ฯ
 เพราะเหตุไรจึงว่า ธรรม ๓ ข้อนั้น เป็นธรรมมีอุปการคุณมาก ฯ เพราะว่า เพราะ
 เหตุว่า ธรรม ๓ ข้อนั้น ให้ผลอันดีทั้งนั้น คือ การคบกับคนดี ก็เป็นเหตุให้ได้
 ฟังถ้อยคำของคนดี การฟังถ้อยคำของคนดี เป็นเหตุให้ได้ธรรมดี ซึ่งเรียกว่า การ
 ปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ เมื่อปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม
 แล้ว ก็ต้องได้รับผลอันดี มีความเยื่อใจ ความปลื้มใจ ความดีใจเป็นต้น
 ซึ่งเป็นผลภายใน ส่วนผลภายนอกนั้น ก็จะได้สิ่งที่โลกประสงค์ มีความสรรเสริญ
 เป็นต้น ฯ เพราะผู้ที่จะได้ผลซึ่งโลกประสงค์ มีความสรรเสริญเป็นต้นนั้น ก็ได้
 ด้วยการทำดี ฯ การจะทำดีได้ ก็ต้องเนื่องมาจากการฟังถ้อยคำของคนดี ฯ การ
 ที่จะได้ฟังถ้อยคำของคนดี ก็เพราะได้คบคนดี โดยเหตุนี้จึงว่า ธรรม ๓ อย่าง
 คือ การคบคนดี ๑ การฟังธรรมของคนดี ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๑
 เป็นธรรมมีอุปการคุณมาก แต่เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ธรรม ๓ อย่างนี้ มีอุปการะ
 มากจริง จึงจะได้ยกเนื้อความจากคัมภีร์มงคลปิณี มาแสดงให้เห็นทั้งหลายทั้งใน
 ข้างหน้า

ส่วนในลำดับต่อไปนี้ จักได้อธิบายหมวดธรรม และข้อธรรมที่ยังเหลืออยู่
 ก่อน กล่าวคือ หมวดธรรมที่ ๒ ซึ่งยังเหลืออยู่นั้น ได้แก่ สมาธิ ๓ คือ สมาธิที่
 มีทั้งวิตกวิจารณ์ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ นั่น
 อธิบายว่า สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น ซึ่งยังมีทั้งความนึกความตรองในอารมณ์แห่ง
 ธรรมฐานนั้น ๆ เรียกว่า สมาธิที่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ฯ สมาธิที่ไม่มีความนึก มีแต่ความ
 ตรองในอารมณ์แห่งกรรมฐานนั้น ๆ เรียกว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์เท่านั้น ฯ
 สมาธิที่ไม่มีทั้งความนึกความตรอง ในอารมณ์แห่งกรรมฐานนั้น ๆ เรียกว่า สมาธิ
 ที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ ฯ สมาธิที่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น ได้แก่ สมาธิที่เกิดขึ้นด้วยการเจริญ
 อนุสสติ ๑๐ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น ฯ สมาธิที่มีแต่วิจารณ์นั้น ได้แก่ สมาธิที่เกิดขึ้น
 ด้วยการเจริญชาคกรรมฐาน ฯ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์นั้น ได้แก่ สมาธิที่เกิดขึ้น
 ด้วยการเจริญกสิณ ๑๐ กสิณใดกสิณหนึ่ง มีปฐวิกสิณ เป็นต้น

ธรรมทศวรรค ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา คือ ความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนา อันได้แก่ ความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ไม่ทุกข์ไม่สุข นั้น ถ้าไม่พิจารณาให้รอบรู้ ก็จะหลงระเหิรในสุขเวทนา หลงโหม่นสขัตต์แค่นั้น ในทุกขเวทนา หลงมกมายในอทุกขมสุขเวทนา เพราะฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นของควรรอบรู้

ธรรมทศวรรค อันได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นั้น เคยได้อธิบายไว้ในกัณฐกก่อน ๆ เป็นอันมากแล้ว

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๓ อย่าง ซึ่งได้แก่ รากเหง้าแห่งอกุศล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมहनัน หมายถึงว่า โลภะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดอกุศลอย่างอื่นอีกต่อไป คล้ายกับรากต้นไม้อันเป็นเหตุให้เกิดต้นไม้ ให้ต้นไม้ เติบโตขึ้นแตกกิ่งแตกใบฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล

ธรรมฝ่ายเจริญ ๓ อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมहनัน แต่ละอย่าง ๆ ทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้นทั้งนั้น คือ อโลภะ อันแปลว่า ความไม่โลภ ก็เป็นเหตุให้เจริญในทางแบ่งปันความสุขให้แก่คนอื่น เช่น เจริญในทางให้ทาน เป็นต้น ฯ อโทสะ คือ ความไม่ซัดเซ้นั้น ก็เป็นเหตุให้เจริญในทางศีล ฯ อโมหะ คือ ความไม่หลงมกายนั่น ก็เป็นเหตุให้เจริญในภาวนา ฯ อีกประการหนึ่ง อโลภะ คือ ความไม่โลภ เป็นเหตุให้เจริญในสิ่งที่ทำทั้งปวง เพราะเหตุว่า สิ่งที่ทำทั้งปวง เมื่อผู้ทำไม่โลภแล้ว สิ่งที่ทำนั้นย่อมแตกฉาน ถ้าผู้ทำโลภ สิ่งที่ทำนั้นก็มีแต่เสื่อมลง เช่น ความไม่โลภในการเขียนหนังสือ และผลแห่งการเขียนหนังสือ หนังสือที่เขียนนั้นก็ต้องดีขึ้น ถ้าโลภเสียแล้ว หนังสือนั้นก็ต้องเลวลง ถ้าอย่างนั้น หากจะมีคำถามว่า เหตุไรพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มีความอดุทธาหะ วิริยะ ในการงานทั้งปวง ก็ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีความอดุทธาหะ วิริยะ ในการงานทั้งปวงนั้น มีความมุ่งหมายแปลกกันกับคำว่า ไม่ให้โลภ ฯ คือ คำว่า ไม่ให้โลภนั้น หมายถึงว่า ไม่ให้อยากได้เกินกว่าที่ควรจะได้ ไม่ให้มุ่งแต่ผลแห่งสิ่งที่ทำนั้นเป็นอารมณ์ เพราะถ้าอยากได้เกินกว่าที่สมควรจะได้ หรือมุ่งแต่ผลแห่งสิ่งที่ทำนั้นเป็นอารมณ์อยู่แล้ว ใจก็ร้อนขึ้น เมื่อใจร้อนขึ้นแล้ว ความคิดก็ไม่ดี เมื่อความคิดไม่ดี ก็ทำให้การทำงานนั้นผิดพลาดไป ยกตัวอย่างใกล้ ๆ เช่น ผู้ที่

มุ่งถึงแต่ที่ตนจะไปเท่านั้น เช่น ตนจะไปจากบ้านนี้ ไปสู่บ้านโน้น ก็มุ่งถึงแต่บ้านโน้นอย่างเดียวนั้น ไม่เหลียวแลถึงภัยอันตรายในระหว่างทาง ไม่เอาใจใส่ต่อการเดินไปตามระหว่างทาง ผู้นั้นจะต้องเดินเหยียบบิณฑุเหยียบพลาดไปตามทาง บางทีผู้นั้นจะต้องเป็นอันตรายในกลางทาง เช่น ถูกรถทับเป็นต้นเสียก็มี ฯ พระพุทธเจ้ามีพระพุทธานุญาตว่า เมื่อจะทำสิ่งใดให้คิดว่า สิ่งนั้นจะดีหรือไม่ดี เมื่อเห็นว่าจะดีจึงทำ เมื่อทำไปก็ให้เอาใจใส่พิจารณาไปว่า ทำอย่างไรจึงจะดี แล้วตั้งใจทำอย่างนั้นด้วยความอดสาหะวิริยะไป จนกว่าสิ่งนั้นจะสำเร็จลงไปแล้ว ไม่ให้นึกถึงถึงแต่ความสำเร็จแห่งสิ่งนั้น ไม่ให้นึกถึงถึงแต่ผลแห่งสิ่งนั้น ยกตัวอย่างใกล้ ๆ เช่น การบริโภคอาหาร พระพุทธเจ้าไม่ให้บริโภคด้วยความโลภ ให้บริโภคด้วยความพิจารณา ไม่ให้จ้องแต่จะบริโภคให้มาก ไม่ให้จ้องแต่ความสำเร็จแห่งการบริโภค คือ ความอิ่ม ให้บริโภคไปพิจารณาไปเท่านั้น จะอิ่มหรือไม่อิ่มนั้น ไม่ให้คำนึงถึง เพราะเมื่อบริโภคไป ก็ต้องสำเร็จการบริโภค คือ ความอิ่มเป็นธรรมดา การบริโภคด้วยกล้วจะไม่อิ่ม แล้วบริโภคตะกรุมตะกรามเข้าไป เรียกว่า บริโภคด้วยความโลภ หรือบริโภคอิ่มแล้วแต่ยังขโมยบริโภคเข้าไป ก็เรียกว่า โลภในการบริโภค ฯ ได้ใจความว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีอดสาหะวิริยะนั้น คือ ทรงสอนให้ตั้งใจทำสิ่งที่ชอบด้วยอดสาหะวิริยะ โดยไม่คำนึงถึงการได้เกินสมควร และไม่คำนึงถึงการสำเร็จว่า สิ่งนั้นจะสำเร็จเมื่อไรหนอ ส่วนทรงสอนไม่ให้โลภนั้น หมายความว่า ไม่ให้อยากได้เกินประมาณ ไม่ให้มุ่งถึงแต่ผลแห่งการสำเร็จเท่านั้น ฯ การโลภเกินประมาณนั้น เป็นเหตุให้เสื่อมเสียทุกประการ ดังสุนัขจิ้งจอกที่โลภในอาหาร แล้วได้รับทุกข์แทบตายเป็นตัวอย่างฉะนั้น ฯ กล่าวคือ ในอดีตกาลแล้วมา มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งไปพบซากช้างก็กิดทวารหนักของช้างนั้นเข้าไปกินคืบคืบได้สัฟงภายใน เมื่อกินอิ่มแล้ว จะออกมาที่เสียตาย จึงนอนอยู่ในท้องช้างนั้น นอนตื้นขึ้นแล้วก็กิน กินแล้วก็นอน พอหลายวันเข้าซากช้างนั้นก็ถูกแดดแห้งเข้า ๆ จนทวารหนักนั้นปิด ออกไม่ได้ สุนัขจิ้งจอกตัวนั้นต้องนอนทนทุกข์อยู่ในท้องช้างแทบปางตาย ล่วงมาอีกหลายวันฝนจึงตกลงมา ทำให้ทวารช้างนั้นเมือหนึ่งอ่อนลงไป สุนัขจิ้งจอกตัวนั้นจึงกัดออกมาได้ เมื่อสุนัขจิ้งจอกนั้นออกมาได้แล้ว ก็นึกคิดเตียนตัวเองว่า เราได้รับทุกข์

อย่างนั้น เพราะความโลภในอาหารเป็นต้นเหตุ ถ้าความโลภนั้นยังแก้กล้าย่ตราบได้
เราก็จักต้องได้รับทุกข้อยุตราบนั้น คิดดังนี้แล้ว จึงไปนอนสงบอยู่ในที่ใกล้อาศรม
ของฤๅษีคนหนึ่ง ด้วยคิดว่า ถ้าเรายังข่มความโลภไม่ได้ตราบได้ เราก็จักไม่ลุกไปหา
กินตราบนั้น เมื่อคิดอย่างนั้นแล้วก็นอนสงบอารมณ์อยู่ในที่นั้น ๆ มีงูเห่าอีกตัวหนึ่ง
นอนอยู่ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง ได้กัดโคเผือกของชาวบ้านตัวหนึ่งตาย ด้วยความโกรธ
เวลาเห็นพวกชาวบ้านพากันร้องไห้เสียใจอยู่ในที่ใกล้ซากศพโคนั้น งูเห่าตัวนั้น
จึงคิดว่า เราได้ทำบาปหยาบฆ่าเสียแล้ว ถ้าเรายังมีความโกรธแรงกล้าย่อย่างนั้นอยู่
ตราบได้ เราก็จักต้องได้รับทุกข้อยุตราบนั้น เราควรจักไปรักษาศูโบสถ์ให้ระงับ
ความโกรธให้จงได้ ครั้นคิดแล้ว ก็ไปนอนรักษาศูโบสถ์อยู่ในที่ใกล้อาศรมศาลาของ
ฤๅษีนั้น ฤๅษีนั้นก็มีโมหะ คือ ความลุ่มหลงว่า ตัวเป็นชาติพราหมณ์ ซึ่ง
เป็นชาติที่สูงกว่าชาติอื่น แก่กล้าย่ในใจ ฤๅษีตนนั้นจึงคิดว่า เมื่อความหลง
มัวเมา คือ ความหลงถือชาติตระกูลนั้นแก่กล้าย่ในใจของเราแล้ว จักต้องทำเรา
ให้เกิดอยู่ในนรก เราก็จักกำจัดความหลงถือชาติตระกูลนี้ ให้เบาบางลงไป จึงจักไป
เที่ยวแสวงหาผลไม้มานั้น คิดดังนี้แล้ว ก็ตั้งใจรักษาศูโบสถ์อยู่ในบรรณศาลา ๆ
ความโลภ ความโกรธ ความโง่ ที่ทำให้เสีย คือ ทำให้ได้รับทุกขภัย นอกจาก
เรื่องทั้ง ๓ ที่แสดงมาแล้วนี้ ก็ยังมีอยู่อีกมาก เช่น เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู ทำ
ปิตุฆาตฆ่าพระราชบิดา ก็เพราะความโลภอยากได้ราชสมบัติแรงกล้า ๆ พระเทวทัต
กลังศีลาลงไปให้ถูกพระบาทของพระพุทธเจ้า จนเป็นอนันตริยกรรมนั้น ก็เพราะ
ความโกรธแค้นแรงกล้า ๆ นางจิณฺณมาณวิกา ที่กล่าวต่อพระพุทธเจ้าด้วยเรื่องอัน
ไม่จริงแล้วถูกแผ่นดินสูบทั้งเป็นนั้น ก็เพราะโมหะ คือ ความโง่เขลาแรงกล้า เพราะ
ฉะนั้นจึงว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นฝ่ายเสื่อม ส่วน อโลภะ อโทสะ อโมหะ
เป็นฝ่ายเจริญ

คำว่า นิสสารณียธาคุนั้น ได้แก่ กุศลธรรม อันเป็นเครื่องกำจัดอกุศล-
ธรรม ๓ ประการ คือ เนกขัมมะ ซึ่งแปลว่า การออกจากกามารมณ์ เป็นเครื่อง
กำจัดกามารมณ์ อรูปธรรม เป็นเครื่องกำจัดรูปธรรม นิโรธ คือ ความดับเป็น
เครื่องดับซึ่งความเกิด ๆ ทว่าแห่งตลอดได้ยากนั้น เพราะทำให้สำเร็จได้ยาก

ญาณ ๓ ประการนั้น ได้แก่ ความรู้ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทว่าเป็น
ของควรทำให้เกิดนั้น ก็เพราะความรู้ ๓ อย่างนั้น ทำให้ ทำถูก พุทถูก ถัดถูก
ในสิ่งทั้งปวง เพราะเมื่อรู้อย่างที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันแล้ว ก็จะทำ จะพูด
จะคิด แต่สิ่งที่ถูกเท่านั้น จะไม่พลาดจากผลที่ประสงค์ทุกประการ พวกเราที่พลาด
จากผลอันมุ่งหวังข้างหน้า ก็เพราะไม่มีความรู้ในอนาคตว่าจักเป็นอย่างไร เช่น หวังว่า
จักได้ข้าวกล้าดี แต่เมื่อฟ้าฝนไม่ดีก็ไม่ได้ข้าวกล้าดีสมกับที่มุ่งหวัง เป็นดังนี้ ก็
เพราะพวกเราไม่รู้ล่วงหน้าว่าบนฟ้าฝนจะดีหรือไม่ดี ดังนั้นเป็นต้น พระพุทธเจ้าทรง
ทำสิ่งใดก็มีแต่ถูกทุกสิ่งนั้น เพราะพระองค์มีความรู้ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ครบ
ทั้ง ๓ ประการ

คำว่า ธรรมที่ควรรู้อย่าง ซึ่งได้แก่ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุนั้น อธิบายว่า
ได้แก่ กามารมณ์ รูปธรรม อรูปธรรมทั้งปวง ๓ สิ่งทั้ง ๓ นี้ เป็นของให้เกิดทุกข์
และสุขแก่สัตว์โลกทั้งหลาย จึงจัดว่าเป็นของควรรู้

ทว่าเป็นของควรทำให้แจ้ง อันได้แก่ วิชา ๓ ประการนั้น เพราะวิชา ๓
ประการนั้น เป็นของทำให้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ล่วงเสียซึ่งทุกข์ใน
วิญญูสงสาร สิ้นเนื่อความที่ควรแก้สังวณณาการเพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐกัณฐ ๕๔

คัมภีร์ทิมนิกาย ปาฎิกวรรค

ทศสูตรสูตร ตอนว่าด้วยธรรมหมวด ๔ มีธรรมมีอุปการคุณมากเป็นต้น

จตุตถาโร ชมมา พหุการา จตุตถาโร ชมมา ภาเวตพพา จตุตถาโร ชมมา
ปริณญเณยยา จตุตถาโร ชมมา ปาเทตพพา จตุตถาโร ชมมา ภาณภาคิยา จตุตถาโร
ชมมา วิเสสภาคิยา จตุตถาโร ชมมา ทุปปฏิวิชฌา จตุตถาโร ชมมา อุปปาเทตพพา
จตุตถาโร ชมมา อภิณญเณยยา จตุตถาโร ชมมา สขณิกาทพพาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงทศตรสูตร กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยกรรมหมวด ๔ มีกรรมมีอุปการคุณมากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีมาในสังคคิสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์ที่ขนิทาย ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศานันว่า กรรมหมวด ๔ นั้น คือ กรรมที่มีอุปการคุณ ๑ กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรรอบรู้ ๑ กรรมที่ควรละ ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑ กรรมที่แห่งตลอดได้ยาก ๑ กรรมที่ควรทำให้เกิด ๑ กรรมที่ควรรู้ง ๑ กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑

กรรมที่มีอุปการคุณมาก ๔ อย่างนั้น ได้แก่ จักร ๔ คือ การอยู่ในประเทศ อันสมควร ๑ การคบสัปปุรุษ ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ การได้ทำบุญไว้ในปางก่อน ๑

กรรมที่ควรอบรม ๔ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ สติปัญฐาน ๔ คือ การมีความเพียร มีความรู้สึก มีความระลึกได้ พิจารณาภายใน เวทนา จิต ธรรม เป็นอารมณ์ จนละอภิชณาโทมนัสในโลกเสียได้

กรรมที่ควรรอบรู้ ๔ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ อาหาร ๔ คือ กวฬิงการาหาร อันหยาบหรือละเอียด ๑ ผัสสาหาร ๑ มโนสัทธเจตนาหาร ๑ วิญญานาหาร ๑

กรรมที่ควรละ ๔ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ แม่น้ำ คือ กาม ๑ แม่น้ำ คือ ภพ ๑ แม่น้ำ คือ ทิฏฐิ ๑ แม่น้ำ คือ อวิชชา ๑

กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๔ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ โยคะ ๔ คือ เครื่องเกาะเกี่ยว อันได้แก่ กาม ๑ ได้แก่ ภพ ๑ ได้แก่ ทิฏฐิ ๑ ได้แก่ อวิชชา ๑

กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๔ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ การพราจาก เครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่าง คือ พราจากกาม ๑ พราจากภพ ๑ พราจากทิฏฐิ ๑ พราจากอวิชชา ๑

ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๔ อย่างนี้ ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ สมาธิ ๔ คือ สมาธิอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑ สมาธิคงที่ ๑ สมาธิอันเจริญขึ้น ๑ สมาธิอันเป็นฝ่ายให้เบื่อหน่าย ๑

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๔ อย่างนี้ ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ ภาวนา ๔ คือ ความรู้จักธรรม ๑ ความรู้จักความไปตาม ๑ ความรู้จักความสะสม ๑ ความรู้จักความสมมติ ๑

ธรรมที่ควรระวัง ๔ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ อริยสัจ ๔ คือ ทุกขอริยสัจ ๑ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ สามัญญผล ๔ คือ โสตาปัตติผล ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตผล ๑

รวมข้อธรรมในหมวด ๔ ทั้ง ๑๐ หมวดนี้ เป็น ๔๐ ข้อด้วยกัน ธรรม ๔๐ ข้อนี้ ล้วนแต่เป็นธรรมที่มอญแล้ว ล้วนแต่เป็นธรรมอันแท้จริง ล้วนแต่เป็นธรรมอันไม่คลาดเคลื่อน ล้วนแต่เป็นธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้แล้วทั้งนั้น ดังนั้น สมเอนความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๔ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งทสฺสตรสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
 วิจารณ์ว่า คำว่า จักร ซึ่งกล่าวไว้ในคำว่า จักร ๔ นั้น มีคำอธิบายว่า จักรนั้น
 คือ จักรไม้ ๑ จักรแก้ว ๑ จักรธรรม ๑ จักรอริยาบถ ๑ จักรสมบัติ ๑ จักรไม้
 ได้แก่ รถหรือเกวียนที่ทำด้วยไม้ ๑ จักรแก้วนั้น ได้แก่ รถแก้วของพระเจ้า
 จักรพรรค ๑ จักรธรรมนั้น ได้แก่ พระธรรมของพระพุทธเจ้า ๑ จักรอริยาบถ
 นั้น ได้แก่ อริยาบถ ๔ ๑ จักรสมบัตินั้น ได้แก่ คุณธรรมที่ทำให้เกิดสมบัติแก่
 เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ๑ คำว่า การอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น ได้แก่ การ
 อยู่ในประเทศที่มีบริษั ๔ ๑ คำว่า การคบสัปบุรุษนั้น ได้แก่ การสมาคมกับ
 สัปบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ๑ การตั้งตนไว้ชอบนั้น ได้แก่ การตั้งตนอยู่ใน
 ธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้น การได้ทำบุญไว้ในปางก่อนนั้น ได้แก่ การได้ทำ

กุศลกรรมด้วยจิตอันประกอบด้วยความรู้ไว้ในปางก่อน ฯ การได้ทำกุศลกรรม
ไว้ในปางก่อนนั้น เป็นเหตุให้ได้อยู่ในประเทศอันสมควร ให้ได้คบสัปบุรุษ ให้ได้
ตั้งตนไว้ชอบ ฯ ในอาหาร ๔ อย่างนั้น อย่างที่ ๑ เป็นโลกีย์อย่างเดียว นอก
นั้นเป็นทั้งโลกีย์และโลกุตระทั้ง ๒ ประการ แต่ว่าในพระสูตรน หมายที่เป็นโลกีย์
อย่างเดียว ฯ คำว่า การพรากจากเครื่องเกาะเกี่ยวทั้ง ๔ อย่างนั้น ควรทราบว่า
ได้แก่ การพรากด้วยมรรค มีอนาคามีมรรคเป็นต้น ฯ สมาธิอันเป็นฝ่ายเสื่อม
ลงนั้น ได้แก่ สมาธิที่เสียไปด้วยอำนาจการทำไว้ในใจ ซึ่งความจดจำอารมณ์อัน
เกี่ยวกับกามารมณ์ ฯ สมาธิอันเป็นฝ่ายคงอยู่นั้น ได้แก่ สมาธิที่คงที่ ฯ สมาธิ
อันเป็นฝ่ายเจริญขึ้นนั้น ได้แก่ สมาธิที่ไม่มีวิตกครอบงำ ฯ สมาธิที่เป็นฝ่ายทำ
ให้เบื่อหน่ายนั้น ได้แก่ สมาธิอันประกอบด้วยความคลายกิเลส โดยเหตุที่มีการทำ
ไว้ในใจ ซึ่งความจดจำอันประกอบด้วยความเบื่อหน่ายเกิดขึ้น ฯ ข้ออื่น ๆ นอก
จากนี้ เหมือนกับที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้น สันเนือความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้วนั้น
ออกไปอีกตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ คำว่า จักร ๔ นั้น เป็นของที่ทำให้เทพยดา
มนุษย์ทั้งหลายได้ประสบสุขสมบัติ จึงจัดว่าเป็นธรรมมีอุปการะคุณมาก

สติปัฏฐาน ๔ นั้น เป็นของทำให้สิ้นความยินดีในร้าย อันเป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์ในโลก จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้นในจิตใจของตน

อาหาร ๔ นั้น เป็นของนำมาซึ่งสุข ทุกข์ อุเบกขา และชีวิตอันทรีย์
ของสัตว์โลกทั้งหลาย จึงเรียกว่า เป็นธรรมที่ควรอบรม

แม่น้ำ ๔ ซึ่งเรียกตามบาลีว่า โอนะ ๔ นั้น เป็นของที่ทำให้สัตว์โลกจม
อยู่ในวัฏฏสงสาร จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรละ

โยคะ ๔ คือ เครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่างนั้น เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวสัตว์โลกไว้กับภพน้อยภพใหญ่ ให้เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้แล้ว จึงเรียกว่า เป็นธรรมฝ่ายเสื่อม

การพราดจากเครื่องเกาะเกี่ยว ๔ อย่างนั้น ทำให้สัตว์โลกหลุดพ้นออกไปจากโลกได้ จึงเรียกว่า เป็นธรรมฝ่ายเจริญขึ้น

สมาธิ ๔ นั้น ล้วนแต่ทำให้เกิดขึ้นได้ยากทั้งนั้น จึงเรียกว่า เป็นธรรมที่แห่งตลอดได้ยาก

ญาณ ๔ นั้น เป็นของมีประโยชน์แก่กิจการทั้งปวง จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น

อริยสัจ ๔ นั้น เป็นของที่ทำให้ได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง

สามัญญผล ๔ นั้น เป็นผลอันไม่รู้จักแปรผัน เป็นผลแห่งการปฏิบัติธรรมที่จะให้ข้ามพ้นจากโลก จึงจัดว่าเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง

เมื่อได้อธิบายเหตุที่ทำให้เรียกธรรมเหล่านั้นว่า เป็นธรรมหมวดนั้น ๆ มาดังนี้แล้ว จักได้แสดงโดยพิสดารในจักร ๔ ที่เรียกว่าเป็นธรรมมีอุปการคุณมากสืบต่อไป กล่าวคือ คำว่า จักร ๔ อันได้แก่ ธรรม ๔ ข้อ คือ การอยู่ในประเทศอันสมควร การคบสัปบุรุษ การตั้งตนไว้ชอบ การได้ทำบุญไว้ในปางก่อนนั้น มีกล่าวไว้ในคัมภีร์มงคลที่ป็นโดยพิสดาร กล่าวคือ การอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น ได้แก่ การอยู่ในประเทศที่มีพุทธบริษัท ๔ มีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

อีกอย่างหนึ่ง การอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น ได้แก่ อยู่ในประเทศอันเป็นที่ตั้งแห่งไม้ศรีมหาโพธิ์ • เป็นที่แสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร • เป็นที่ทำยมกปาฏิหาริย์ • เป็นที่เสด็จจากเทวโลก • เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า มีกรุงสาวัตถีและราชคฤห์เป็นต้น • ดังนี้แล้ว ท่านแสดงยกเรื่องแห่งบุคคลต่าง ๆ ขึ้นมาอ้างให้เห็นว่า บุคคลเหล่านั้นล้วนแต่ได้ดี เพราะอยู่ในประเทศอันสมควรทั้งนั้น กล่าวคือ เรื่องที่ • ได้แก่ เรื่องนายแก้ว ผู้ชื่อว่าอริยะ ในกรุงสาวัตถี ที่ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วได้เป็นพระโสดาบัน ฯ เรื่องที่ ๒ ท่านได้ยกเรื่องพระอานนทเถระเจ้า ซึ่งได้อนุตรริยะ ๖ ขึ้นแสดงว่า การที่พระอานนทเถระเจ้า

ได้อนตตริยะ ๖ คือ ได้เห็น ได้ฟัง ได้เชื่อถือ ได้ศึกษา ได้นำรู้ ได้ระลึก ถึงแต่สิ่งอันล้ำเลิศ คือ ได้เห็นพระพุทธรเจ้า ได้ฟังธรรมของพระพุทธรเจ้า ได้ความเชื่อถือต่อพระพุทธรเจ้า ได้ศึกษาไตรสิกขา ได้ปฏิบัติพระพุทธรเจ้า ได้ระลึก ถึงคุณพระพุทธรเจ้าเป็นนิตย์นั้น ก็เพราะได้อยู่ในประเทศอันสมควร ฯ เรื่องที่ ๓ ได้แก่ เรื่องพระวักกัณเฑาะเจ้า คือ ท่านกล่าวไว้ว่า การที่พระวักกัณเฑาะเจ้าได้ปฏิบัติปรามิทัยในเวลาได้เห็นพระพุทธรเจ้า แล้วเลื่อนลอยไปในอากาศได้ และได้สำเร็จ พระอรหัตในอากาศนั้น ก็เป็นเพราะด้วยอำนาจการอยู่ในประเทศอันสมควร

อีกอย่างหนึ่ง ประเทศอันสมควรนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า ได้แก่ มัชฌิมประเทศ คือ ตอนกลางแห่งชมพูทวีป อันวัดโดยรอบได้ ๕๐๐ โยชน์ เป็นประมาณ ด้วยเหตุว่า ท่านผู้เสวยทั้งหลาย คือ พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า พระสาวก พุทธอภิวรรค พุทธมารดา พุทธบิดา พระเจ้าจักรพรรดิ บ่อมเกิดขึ้นใน มัชฌิมประเทศทั้งนั้น ฯ ผู้ที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระเจ้าจักรพรรดิ และพระปัจเจกพุทธรเจ้าแล้ว ตั้งอยู่ในศีล ๕ เวลาตายแล้วบ่อมได้เกิดในสวรรค์ ส่วนพวกที่ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า และพระสาวก บ่อมได้สำเร็จนิพพานก็มี ได้ไปเกิดในสวรรค์ก็มี

อีกอย่างหนึ่ง ชมพูทวีปทั้งสี่ เรียกว่า มัชฌิมประเทศ ทวีปนอกนั้น เรียกว่า บัณฑิตประเทศ ฯ อนุราชบุรี ในตามพัตถณทวีป เรียกว่า มัชฌิมประเทศ นอกนั้นเรียกว่า บัณฑิตประเทศ พวกที่อยู่ในอนุราชบุรีนั้น ได้สำเร็จมรรค ผล พหุที่จะคณา โดยเหตุนี้จึงว่า การอยู่ในประเทศอันสมควร เป็นของมีอุปการคุณมาก ดังนี้ สันเนอความในคัมภีร์มงคลที่ป็นเพียงเท่านั้น

ส่วนเนอความที่อนุโลมตามคัมภีร์มงคลที่ป็นนั้น มีอยู่ว่า ประเทศใดเป็นประเทศที่เจริญด้วยศิลปวิทยาทั้งปวง เจริญด้วยศีลธรรม ขนบธรรมเนียมอันดี เจริญด้วยอาชีพอันดี ประเทศนั้นแหละ เรียกว่า ประเทศอันสมควร ถ้าบ้านใด บ้านใด อำเภอดิ เมืองใด หรือที่ใด เจริญด้วยศิลปวิทยา ศีลธรรม สัมมาอาชีพะ บ้านนั้น นิคมนั้น อำเภอนั้น เมืองนั้น ก็เรียกว่า ประเทศอันสมควรทั้งนั้น เพราะการอยู่ในที่นั้น เป็นเหตุให้เจริญด้วยศิลปวิทยา ศีลธรรม สัมมาอาชีพะ ได้ตามสมควร แก่สติปัญญาอุตสาหวิริยะของบุคคล โดยเหตุนี้ เมื่อใครจะหาที่อยู่ ต้องหาที่อยู่

อันเจริญด้วยศิลปวิทยา ศีลธรรม สัมมาอาชีวะ จึงจักได้ความสุขความเจริญ
ถ้าไม่อย่างนั้น ก็จะไม่ได้ความสุขความเจริญเป็นเทียงแท้

คำว่า การคบสัปบุรุษนั้น ได้แก่ การคบคนดี มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ฯ
การคบคนดี มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น เป็นเหตุให้ได้ความดีหลายประการ เช่น
ได้ฟังคำสั่งสอนของท่าน ได้ถือตามเบี่ยงอย่างอันดีของท่าน ฯ การคบคนดีนั้น
แม้จะคบเพียงครั้งหนึ่งยามเดียว ก็ยังได้ความดีติดตัวไป แม้ไม่มากนักน้อย เหมือน
กับเรื่องศิษย์ของพระมหากัสสปเป็นตัวอย่าง ซึ่งท่านอังกไว้ในคัมภีร์พระธรรมบท
ซึ่งจักยกมาแสดงต่อไปโดยสังขัตินัย กล่าวคือ ศิษย์ของพระมหากัสสปเถระเจ้า
นั้น ได้สำเร็จฉาน ๔ แล้ว แต่ได้เสื่อมเสียจากฉาน ๔ โดยเหตุที่ได้เห็นสตรีอยู่
ในบ้านลงของท่าน เมื่อเสื่อมจากฉาน ๔ แล้ว ก็สึกไปเป็นสามเณรหนึ่งคน ครั้น
ต่อมาไม่ช้าก็ถูกเขาไล่ออกจากบ้านเรือน เพราะตนเป็นคนเกียจคร้าน เมื่อถูกไล่
ออกจากบ้านเรือนแล้ว ก็ไปคบพวกโจรเป็นมิตรสหาย ได้ไปทำโจรกรรมกับพวก
โจรเลียงชีวิตต่อมา ฯ อยู่มาวันหนึ่ง ก็ถูกพวกราชบุรุษจับได้ เขามัดมือเท้าหลัง
เชี่ยนด้วยหวายทึบละ ๔ เส้น แล้วนำออกไปสู่ตะแลงแกงทางทิศใต้ แห่งกรุงราชคฤห์
เพื่อจะฆ่าเสีย ฯ ในวันนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้าได้ไปพบบุรุษนั้น ในเวลา
บิณฑบาต จึงขอให้พวกเพชฌฆาตหย่อนเครื่องจองจำลงแล้วกล่าวว่า เจ้าจงนึก
ถึงกรรมฐานที่เจ้าเคยได้บริกรรมมานั้นอีกเถิด ฯ บุรุษนั้นก็ทำตามถ้อยคำของ
พระเถระเจ้า ได้ทำฉาน ๔ ให้เกิดขึ้นอีก ถึงแม้ว่าพวกเพชฌฆาตนำไปเสียบ
หลาวไว้ที่ตะแลงแกง ขู่ด้วยอาวุธต่าง ๆ อยู่ ก็ไม่รู้สึกแสดงอาการกลัวแม้แต่
ประการใด ฯ พวกราชบุรุษได้เห็นดังนั้น จึงนำความไปกราบทูลแด่พระเจ้า
พิมพิสารให้ทรงทราบ พระเจ้าพิมพิสารตรัสสั่งให้ปล่อยบุรุษนั้นเสีย แล้วเสด็จไป
เฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเวฬุวันวิหาร กราบทูลเหตุการณ์นั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้า
ได้ทรงเปล่งพระรศมีไปให้ปรากฏแก่บุรุษนั้น เหมือนกับพระองค์ประทับอยู่ในที่ต่อ
หน้า แล้วโปรดประทานเทศนาสั่งสอนบุรุษนั้น ฯ บุรุษนั้นก็สำเร็จเป็นพระโสดาบัน
อยู่บนปลายหลาวนั้น แล้วเลื่อนลอยขึ้นสู่อากาศ มาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระ
บรมศาสดา ทูลขอบรรพชา แล้วสำเร็จพระอรหันต์ในท่ามกลางบริษัท มีพระราชา
เป็นประธาน ดังนี้ ฯ โดยเหตุการณ์ดังนี้ จึงชี้ให้เห็นว่า การคบสัปบุรุษแม้เพียง

ครูเดียว ก็ให้สำเร็จประโยชน์สุขได้ตามสมควรแก่อุปนิสัยของตน จึงจัดว่าเป็น
ธรรมมีอุปการคุณมาก

การตั้งตนไว้ชอบนั้น ได้แก่ ตั้งตนอยู่ในทางดี คือ ตั้งตนอยู่ในศรัทธา ศีล
สุตะ จาคะ บัณเฑาะ หรือตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งปวง มี อนุรักษอก ความไม่เพ่ง
เล็งอยากได้ของผู้อื่น อพยบาท ความไม่คิดปองร้ายผู้อื่น สัมมาทิฐิ ความ
เห็นชอบเป็นต้น การตั้งตนอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความ
สุขความเจริญทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ๑ การตั้งตนอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย
มีความไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นเป็นต้น เรียกว่า ตั้งใจไว้ในธรรมที่ชอบ ๑
ใจที่ตั้งอยู่ในธรรมที่ชอบนั้น อาจให้สมบัติทั้งปวงได้ดังปรารถนา สมบัติอันใดที่
มารดาบิดาเป็นต้นไม่อาจให้ได้ ใจที่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบนั้น ก็ให้สมบัติอันนั้น
ได้ ๑ มารดาบิดาย่อมให้ได้แต่มนุษยสมบัติเท่านั้น ไม่อาจให้สวรรค์สมบัติ
นิพพานสมบัติได้ ส่วนใจที่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบนั้น ย่อมให้ได้ทั้งมนุษยสมบัติ
สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ เพราะฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นธรรมมีอุปการคุณมาก

คำว่า ความเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในปางก่อนนั้น หมายความว่า เป็นผู้ได้ทำ
ความดีไว้ในชาติก่อน มีการให้ทาน รักษาศีล พังธรรมเป็นต้น ๑ การได้ทำบุญไว้
ในปางก่อนนั้น เป็นเหตุให้ได้ความสุขในชาตินี้ อีกอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้ได้สิ่งที่
ประกอบด้วยอานุภาพเป็นมหัศจรรย์ เช่น พระเจ้าท้าวาหนะ ที่ได้หม้ออิทธิพล
เป็นตัวอย่างฉะนั้น เป็นอันว่า การได้ทำบุญไว้ในชาติก่อนนั้น เป็นเหตุให้ได้ความ
สุขในชาตินี้หลายประการ จึงจัดว่าเป็นธรรมมีอุปการคุณมาก ดังนี้ สันเนอความ
ในธัมมัตถจริยาบยเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๕๕

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฐกวรรค

หสูตรสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๕ มีกรรมมีอุปการคุณมากเป็นต้น

ปณฺจ ธมฺมา พหุการา ปณฺจ ธมฺมา ภาเวตพฺพา ปณฺจ ธมฺมา ปริณฺ-
เลชฺยา ปณฺจ ธมฺมา ปหาตพฺพา ปณฺจ ธมฺมา หานภาคิยา ปณฺจ ธมฺมา
วิเสสภาคิยา ปณฺจ ธมฺมา ทปฺปปฏิวิชฺฌา ปณฺจ ธมฺมา อุปฺปาเทตพฺพา ปณฺจ
ธมฺมา อภินฺเลชฺยา ปณฺจ ธมฺมา สจฺฉิกาทพฺพาติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงหสูตรสูตร กัณฑ์ที่ ๕๕ ว่าด้วยกรรมหมวด ๕
มีกรรมมีอุปการคุณมากเป็นต้น ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สบค่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยสมควร
แก่เวลา

ปาวลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาเห็นว่า
พระสารีบุตรเถรเจ้าได้แสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า กรรมหมวด ๕ นั้น ได้แก่
กรรมมีอุปการคุณมาก ๑ กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรละ ๑ กรรมอัน
เป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑ กรรมอันแทงตลอดได้ยาก ๑
กรรมอันควรทำให้เกิด ๑ กรรมที่ควรระวัง ๑ กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑

กรรมที่มีอุปการคุณมาก ๕ อย่างนั้น คือ อย่างไร? ได้แก่ องค์แห่ง
ภิกษุผู้ถึงความเพียรอย่างสูง ๔ ประการ คือ การที่ภิกษุมีสรีรธา เชื่อถ้อยต่อความรู้
ของพระตถาคตเจ้าว่า แม้ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงเป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ และความประพฤตินันติ
เป็นผู้ทรงดำเนินในเหตุการณ์ทั้งปวง เป็นผู้ล่วงรู้โลกได้แจ่มแจ้ง เป็นผู้
ฝึกฝนบุคคลที่ควรฝึกฝนได้เป็นอย่างดี ไม่มีใครจะฝึกฝนได้ดีกว่า เป็นครูของ

เทพยดามนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ทำเทพยดาทั้งหลายให้ตรัสรู้

เทพยดาทั้งหลายมีความจงรักภักดี ดังนี้ ๑ ได้แก่ ความมีอาพาชน้อย มี
ทุกข์น้อย ประกอบด้วยเทโชชาตอันสม่ำเสมอ อันไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก พอ
ปานกลางสมควรแก่ความเพียรอย่างสูง ๑ ความไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา
ทำตนให้แจ่มแจ้งตามเป็นจริงต่อพระศาสดา หรือต่อเพื่อนพรหมจรรย์ที่มีความรู้ ๑
การมีความเพียรแก่กล้า เพื่อยละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อทำกุศลธรรม
ทั้งหลายให้เกิดขึ้น ๑ การมีเรี่ยวแรงดี มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศล
ธรรมทั้งหลาย ๑ การมีปัญญาอันรู้จักความเกิดและความดับ อันเป็นปัญญา
ของพระอริยเจ้า อันเป็นปัญญาที่ทำให้เบื่อหน่าย อันเป็นปัญญาทำให้ถึงความสิ้น
ทุกข์โดยชอบ ๑

ธรรมที่ควรเจริญ ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ สมาธิประกอบ
ด้วยองค์ ๕ คือ ความมีสติแผ่ซ่านไป ๑ ความมีสุขแผ่ซ่านไป ๑ ความมี
ใจแผ่ซ่านไป ๑ ความมีแสงสว่างแผ่ซ่านไป ๑ เครื่องหมายแห่งการพิจารณา ๑

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อุปาทานขันธ ๕
คือ รูปขันธ ๑ เวทนาขันธ ๑ สัญญาขันธ ๑ สังขารขันธ ๑ วิญญาณขันธ ๑

ธรรมที่ควรละ ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ นิวรณ์ ๕ คือ
กามฉันทนิวรณ์ อันได้แก่ ความรักใคร่พอใจ ๑ พยาบาทนิวรณ์ อันได้แก่
ความคิดปองร้ายผู้อื่น ๑ ถีนมิตถนิวรณ์ อันได้แก่ ใจหดหู่ท้อแท้ ๑ อหังการ-
กุกกุจฉนิวรณ์ อันได้แก่ ความพองพริ้วรำคาญ ๑ วิจิกิจฉานิวรณ์ อันได้แก่
ความลังเลสงสัย ๑

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ตะปู้
ใจ ๕ อย่าง คือ ความเคลือบแคลงสงสัยไม่แน่นอนใจไป ไม่มีใจเลื่อมใส ต่อ
พระพุทธเจ้า ๑ ต่อพระธรรมเจ้า ๑ ต่อพระสงฆ์เจ้า ๑ ต่อการศึกษา ๑
ได้แก่ การโกรธเคืองต่อเพื่อนพรหมจรรย์ ๑ ทั้ง ๕ อย่างนี้ ล้วนแต่ทำใจไม่ให้นุ่ม
ไปเพื่อความเพียรอย่างสูงเนื่อง ๆ ทั้งนี้

ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา ความเชื่อถือ • วิริยะ ความเพียร • สติ ความระลึกได้ • สมาธิ ความตั้งใจมั่น • ปัญญา ความรอบรู้ •

ธรรมที่แห่งตลอดได้ยาก ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ นิสสาร-
ณียธรรม ๕ อย่าง คือ การที่จิตแล่นไป ผ่องใส ตั้งอยู่ น้อมไปในเนกขัมม-
บรรพชา • การที่จิตแล่นไป ผ่องใส ตั้งอยู่ น้อมไปในความไม่พยาบาท •
การที่จิตแล่นไป ผ่องใส ตั้งอยู่ น้อมไปในความไม่เบียดเบียน • การที่จิต
แล่นไป ผ่องใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอุปปัสนธรรม • การที่จิตแล่นไป ผ่องใส
ตั้งอยู่ น้อมไปในความดับร่างกาย •

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๕ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ความตั้งใจ
มั่น ประกอบด้วยญาณ ๕ คือ ความรู้ด้วยตนเองว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบันนี้
ด้วย มีผลเป็นสุขต่อไปด้วย ดังนี้ • การรู้ด้วยตนเองว่า สมาธินี้เป็นของวิริยะ
เป็นของไม่มัวมีสติ • ความรู้ด้วยตนเองว่า สมาธิไม่ใช่ของคนเลวทราม •
ความรู้ด้วยตนเองว่า สมาธิเป็นของสงบ เป็นของประณีต เป็นของที่ได้
ด้วยความสะดวกสบาย เป็นของที่ได้ด้วยความมีอารมณ์อันเดียว ไม่ได้ด้วยการข่ม
ด้วยความเพียร • ความรู้ด้วยตนเองว่า เรามีสติทั้งในเวลาเข้าสมาธิ และ
ออกจากสมาธิ •

ธรรมที่ควรรู้อย่าง ๕ อย่างนั้น ได้แก่อย่างไหนบ้าง ? ได้แก่ บ่อเกิดแห่ง
วิมุตติ ๕ อย่าง คือ ความเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ในธรรมที่พระศาสดาหรือ
เพื่อนพรหมจรรย์ที่ควรเคารพแสดงแล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ •
ความเข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม ในธรรมที่ตนแสดงแก่ผู้อื่น แล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ
ปัสสัทธิ สุข สมาธิ • ความเข้าใจอรรถเข้าใจธรรม ในธรรมที่ตนสาธยาย
แล้วเกิดปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ • ความเข้าใจในอรรถ ในธรรม
ที่ตนนึก ในธรรมที่ตนตรึกตรอง ในธรรมที่ตนเพ่ง แล้วเกิดความสุขปราโมทย์
ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ • ความเข้าใจในอรรถ ในธรรม คือ สมาธินิมิต
ที่ตนถือไว้ดีแล้ว ทำไว้ในใจดีแล้ว แห่งตลอดดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว จึงเกิด
ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ •

กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๕ อย่างนั้น ได้แก่ อย่างไหนบ้าง ? ได้แก่ ธรรม-
 ๕ คือ สลขันธ์ ๐ สมาริขันธ์ ๐ ปัญญาขันธ์ ๐ วิมุตติขันธ์ ๐
 วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ๐ รวมธรรมหมวด ๕ ที่แสดงมาแล้วนี้ ได้ ๕๐ ข้อ
 ด้วยกัน ๑ ธรรมทั้ง ๕๐ ข้อ ล้วนแต่เป็นธรรมที่มีอยู่แล้ว เป็นธรรมที่จริง
 ที่แท้ไม่แปรผันกลาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่พระศาสดาเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว
 ทรงเห็น ทรงเห็นในพระบาลีอันว่าด้วยกรรมหมวด ๕ เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งทศุตตรสูตร ในคัมภีร์สมังกลวิลา-
 วลีสินว่า ความมีสติแผ่ซ่านไปนั้น ได้แก่ ปัญญาในอาน ๒ ๑ ความมีสุข
 แผ่ซ่านไปนั้น ได้แก่ ปัญญาในอาน ๓ ๑ ความมีใจแผ่ซ่านไปนั้น ได้แก่
 ความรอบรู้ใจของผู้อื่น ๑ ความมีแสงสว่างแผ่ซ่านไปนั้น ได้แก่ ทิพพจักขุ-
 ญาณ ๑ เครื่องหมายแห่งการพิจารณานั้น ได้แก่ บัณฑิตเวกขณญาณ ๑ ความ
 มีใจแผ่ซ่านไป ความมีสุขแผ่ซ่านไปนั้น เปรียบเหมือนเท้าทั้ง ๒ ๑ ความ
 มีใจแผ่ซ่านไป ความมีแสงสว่างแผ่ซ่านไปนั้น เปรียบเหมือนมือทั้ง ๒ ๑
 ญาณซึ่งมีอภิญญาเป็นทังทั้งนั้น เปรียบเหมือนท่ามกลางตัว ๑ นิमितแห่งการ
 พิจารณานั้น เปรียบเหมือนศีรษะ ๑ เป็นอันว่า พระสาริบุตรเถระเจ้าได้แสดง
 สัมมาสมาธิอันมีองค์ ๕ เปรียบกับบรมที่มีองค์ ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว ๑ คำว่า
 สมาธิให้สุขในปัจจุบัน และมีผลเป็นสุขต่อไปเป็นต้นนั้น ได้แก่ อรรถผลสมาธิ
 คือ สมาธิที่เกิดด้วยอรรถผล ๑ เพราะสมาธิที่เกิดด้วยอรรถผลนั้น เป็น
 สมาธิที่ไม่รู้จักกำเริบ เป็นสมาธิที่ให้สุขต่อ ๆ กันขึ้นไป คำว่า อริยะนั้น
 แปลว่า ไกลจากกิเลส ๑ คำว่า สมาธิที่ไม่มีอาโมสนั้น คือ สมาธิที่ไม่มีความ
 รักเป็นอารมณ์ ไม่มีความหม่นเวียนเป็นอารมณ์ ไม่มีโรคเป็นอารมณ์ ๑
 คำว่า สมาธิไม่ใช่ของคนเลวนั้น คือ สมาธินี้เป็นของคนดี มีพระพุทธเจ้า
 เป็นต้น ๑ คำว่า สมาธิอันสงบนั้น ได้แก่ สมาธิที่มีองค์สงบ มีอารมณ์สงบ

มีความกระวนกระวาย อันเกิดจากกิเลสสงบโดยประการทั้งปวง ฯ คำว่า สมาธิ
อันประณีตนั้น ได้แก่ สมาธิที่ไม่ทำให้เร่าร้อน ฯ คำว่า สมาธิที่ได้ด้วยความสงบ
นั้น คือ ได้สมาธินั้น ด้วยความสงบกิเลส ฯ คำว่า สมาธิที่ได้ด้วยความมี
อารมณ์อันเดียวนั้น คือ สมาธิที่ได้ด้วยใจอันมีอารมณ์อันเดียว ฯ คำว่า สมาธิ
ที่ไม่ได้เพราะข่มด้วยความเพียรนั้น ได้แก่ สมาธิ ที่ไม่ได้ข่มเพราะธรรมอันเป็น
ข้าศึก เพราะบ่วงกักกิเลสด้วยจิตอันประกอบด้วยความเพียร เหมือนกับสมาธิที่
ไม่ขำนิขำนานู ที่ยังมีอาสวะกิเลสอยู่ ฯ คำว่า มีสติทั้งในเวลาเข้าสมาธิและ
ออกจากสมาธินั้น ได้แก่ เวลาจะเข้าก็มีสติ เวลาจะออกก็มีสติ คือ เข้าออก
ตามกำหนดเวลาที่กะไว้ ฯ เพราะฉะนั้น คำว่า ความรู้ด้วยตนเองนั้น หมาย
ความรู้ด้วยตนเองว่า สมาธิชนิดไหนเป็นอย่างไร ? คำว่า ธรรมอันเป็นฝ่าย
เจริญขึ้นนั้น ได้แก่ มรรค ฯ คำว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ ผล ฯ นอก
นั้น เหมือนกับหมามาแล้วข้างต้น คือ มีมาแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ โน้น สิ้นเนื้อ
ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายข้อหมวดธรรมที่แสดงมาแล้ว
นั้นออกไป เพื่อให้ทราบว่า เพราะเหตุไรธรรมหมวดนั้น จึงเรียกว่าอย่างนั้น คือ
ว่า องค์ ๕ แห่งภิกษุทำความเพียรอย่างสูง ซึ่งเรียกว่า เป็นธรรมมีอุปการคุณ
มากนั้น เพราะองค์ ๕ นั้น ได้ช่วยให้สำเร็จโลกุตตรผลได้ดังปรารถนา ฯ
สัมมาสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งจัดว่า เป็นธรรมที่ควรอบรมนั้น ก็เพราะ
สัมมาสมาธินั้น ทำให้เกิดโลกียสุขและโลกุตตรสุขทั้ง ๒ ประการ ฯ อุปาทาน-
ขันธ ๕ จัดว่า เป็นธรรมควรอบรม เพราะเป็นของให้เกิดทุกข์แก่ผู้ไม่รอบรู้ ฯ
นิวรณ์ ๕ ทว่า เป็นธรรมที่ควรละนั้น เพราะเป็นเครื่องกั้นทาง ไม่ให้สำเร็จความ
สมาบัติ มรรค ผล นิพพาน ฯ ตะปูใจ ๕ ทว่า เป็นฝ่ายเสื่อมนั้น เพราะทำให้ใจ
หลุดออกจากความเพียรอย่างสูง ฯ อินทรีย์ ๕ ทว่า เป็นฝ่ายเจริญนั้น เพราะทำ
ให้เจริญขึ้นด้วยมรรคผลเป็นลำดับไป นิสสารณียธาตุ ๕ ทว่า ทางหลุดได้ยาก

เพราะทำสำเร็จได้ยาก ๆ สัมมาสมาธิอันประกอบด้วยญาณ ๕ ทั่วว่าเป็นธรรม
ควรทำให้เกิดขึ้น เพราะทำให้พ้นจากโลกียทุกข์ทั้งปวง ให้ล่วงถึงซึ่งโลกุตตรสุข
คือ พระนิพพาน ฯ บ่อเกิดแห่งวิมุตติ ๕ ทั่วว่าควรขันธ์นั้น เพราะเป็นของที่จะทำ
ให้ได้โลกุตตรวิมุตติ คือ จิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ฯ ธรรมชั้น ๕ ทั่ว
เป็นของควรทำให้แจ้งนั้น เพราะเป็นของบริสุทธิ์แท้ทั้งนั้น เป็นของดีแท้ทั้งนั้น

เมื่ออธิบาย ข้อหมวดธรรมมาตามลำดับอย่างนั้นแล้ว จักได้ยกองค์แห่ง
ภิกษุผู้ควรทำความเพียรอย่างสูง หรือองค์แห่งความเพียรอย่างสูง หรือธรรมอัน
เป็นเหตุให้ทำความเพียรอย่างสูง ๕ อย่าง ซึ่งจัดว่า เป็นธรรมมีอุปการะมาก
นั้น ขึ้นอธิบายอีกต่อไป เพื่อให้เป็นข้อปฏิบัติของผู้ฟังทั้งหลาย กล่าวคือ องค์
แห่งภิกษุผู้ทำความเพียร ๕ อย่างนั้น ได้ใจความว่า อย่างที่ ๑ ได้แก่
ศรัทธา ฯ อย่างที่ ๒ ได้แก่ ความมีโรคาพาธน้อย ฯ อย่างที่ ๓ ได้แก่ ความ
ไม่โอ้อวดมารยา ฯ อย่างที่ ๔ ได้แก่ ความพยายามละความชั่วทำแต่ความดี ฯ
อย่างที่ ๕ ได้แก่ การมีบุญญา ฯ อย่างที่ ๑ คือ ศรัทธา นั้น เมื่อว่าตามบาลี
ได้แก่ ความเชื่อถือต่อพระพุทธคุณ คือ เชื่อถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์
จริง เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติก
จริง เป็นผู้ดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวงจริง เป็นผู้ล่วงรู้โลกจริง เป็นผู้สั่งสอน
ผู้ควรสั่งสอนได้จริง เป็นครูของเทพยดาและมนุษย์จริง เป็นผู้ทำเทพยดา
มนุษย์เพื่อให้ตรัสรู้จริง เป็นผู้ทำเทพยดามนุษย์มีความจงรักภักดีจริง ดังนี้ แต่
เมื่อว่าตามอรรถกถาแล้ว ก็ได้แก่ ความเชื่อถือต่อพระรัตนตรัย คือ เชื่อถือทั้ง พระ
พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันมีใจความว่า ศรัทธา นั้น ได้แก่ เชื่อถือว่า
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของดีจริง เป็นของประเสริฐจริง ดังนี้

องค์แห่งความเพียรข้อที่ ๒ คือ ความมีโรคาพาธน้อยนั้น อธิบายว่า
ความมีโรคาภัยไข้เจ็บน้อย ความมีเตโชธาตุสม่ำเสมอดี ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก
มีเตโชธาตุพอปานกลาง มีเตโชธาตุสมควรแก่ความเพียรอย่างสูง ผู้ใดมี
โรคาภัยไข้เจ็บน้อย มีเตโชธาตุดี ผู้นั้นย่อมมีกำลังกายดี ไม่แพ้เป็นร้อนอ่อน
แข็งได้โดยง่าย อาจยืน เดิน นั่ง นอน ได้ในที่ทั่วไป ไม่เล็ดกทัยน เดิน นั่ง
นอน ไม่เลือกอาหารการบริโภคน ไม่เลือกเครื่องนุ่งห่ม ว่าหนักเบา หยาบ

ละเอียดยังไร ไม่เลือกถือบ้ออาศัยว่าดีหรือไม่ดี ไม่เลือกขานแก้โรคภัยไข้เจ็บ ว่าตำซำหรือประณีตอย่างไร ส่วนผู้มีโรคภัยไข้เจ็บมาก มีเตโชธาตุไม่ดั้น ข้อมไม่มีกำลังกาย ข้อมเลือกที่ ยืน เดิน นั่ง นอน เลือกอาหารการกิน เลือกเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนถือบ้ออาศัย ขานแก้โรคภัยไข้เจ็บ เป็นผลต่อส ความเย็น ความร้อนไม่ได้ บุคคลชนิดนี้ไม่อาจทำความเพียรอย่างสูงให้สำเร็จได้ ส่วนผู้มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย มีเตโชธาตุดั้น อาจทำความเพียรอย่างสูงได้ดี ข้อมมีพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เป็นตัวอย่างให้อ้างให้เห็น คือ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั้น พระองค์มีพระโรคพาธน้อยนักหนา มีเตโชธาตุสม่ำเสมอดี ถึงแม้ว่าพระองค์ ทรงนั่งบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ตลอด ๖ พรรษา จนพระสรีรกายเหี่ยวแห้ง เหมือนลูกน้ำเต้าในฤดูแล้ง ก็ไม่เกิดพระโรคพาธอันใด เพราะฉะนั้น จึงว่า ความมีอาพาธน้อย ความมีเตโชธาตุเสมอดี เป็นเหตุให้ทำความเพียรอย่างสูงได้เป็นข้อที่ ๒

คำว่า ความไม่โอ้อวด ความมีปัญญา อันเป็นองค์แห่งความเพียร ข้อที่ ๓ นั้น อธิบายว่า ความไม่โอ้อวดนั้น ได้แก่ ความไม่ชอบอวดความดีของตนแก่คนอื่นว่า ตนมีความดีอย่างไรบ้าง ถึงตนจะมีความดีมากสักเท่าไร คือ มีศีล สมาธิ ปัญญา มากสักเท่าไร ก็ไม่อวดแก่ใคร ๆ คำว่า ความไม่มัวรยานั้น ได้แก่ ความไม่ปกปิดความชั่วของตัว เมื่อตัวมีความผิดแล้ว ก็บอกเล่าเปิดเผยความผิดนั้นให้แจ่มแจ้ง ต่อพระพุทธเจ้า หรือต่อเพื่อนพรหมจรรย์ เมื่อบอกเล่าแล้ว ก็ระวังไม่ทำความผิดนั้นอีกต่อไป การมีนิสัยไม่ชอบโอ้อวด ไม่ชอบปกปิดความชั่ว ความผิดของตน เป็นเหตุให้ทำความเพียรอย่างสูงได้ดี ส่วนผู้มีนิสัยชอบโอ้อวด ชอบปกปิดความชั่วความผิดของตัวไว้นั้น ให้รู้เถิดว่า เป็นคนทำความเพียรอย่างสูงไม่ได้ คือ ทำความเพียรที่จะให้สำเร็จมรรคผล นิพพาน ไม่ได้

องค์แห่งความเพียรข้อที่ ๔ . คือ ความพยายามนั้น ได้แก่ ความพยายามละความชั่ว ประพฤติกความดี ไม่ทอดทิ้งความเพียร ในกุศลธรรมทั้งหลาย ๆ คุณธรรมข้อนี้ มีอยู่ในใจของผู้ใด ทำให้ใจของผู้นั้นกล้าหาญในการทำความเพียรอย่างสูง คือ การทำความเพียรให้สำเร็จมรรคผล โดยเหตุนี้ จึงรู้ไว้เถิดว่า ผู้ที่ไม่

ชอบละความชั่วประพฤติกความคั่น เป็นผลทำความเพียรอย่างสูงไม่ได้ ได้ใจ
 ความว่า ผู้มีสัณห์ชั่วเกลียดดี ย่อมมีแต่ความเพียรในความชั่วเท่านั้น เช่น
 เพียรลักขโมยข้อโกงเป็นต้น ส่วนผู้ที่มีสัณห์เกลียดชั่วรักดีนั้น ย่อมมีความ
 เพียรในความดี เช่น เพียรศึกษาเล่าเรียน บอกกล่าวสั่งสอน ซึ่งพระธรรมวินัยอัน
 เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ตลอดจนถึงเพียรทำมาหาเลี้ยงชีพในทางดี
 เช่น เพียรศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสั่งสอน ซึ่งพระธรรมวินัย อันเป็นคำสอนของ
 พระพุทธเจ้าเป็นต้น ตลอดจนถึงเพียรทำมาหาเลี้ยงชีพ ในทางดีทางชอบเป็น
 ทศต ด้วยเหตุนี้ การพยายามละความชั่วทำดี ไม่ทอดทิ้งในกุศลธรรมทั้งหลาย จึงจัด
 เป็นองค์แห่งความเพียรอย่างสูงข้อที่ ๕

องค์แห่งความเพียรอย่างสูงข้อที่ ๕ คือ บัญญานัน ได้แก่ ความรู้จักความ
 เกิด และความดับแห่งสังขารทั้งปวง ได้แก่ ความรู้ของพระอริยเจ้า คือ ความรู้
 ที่ทำให้เบื่อหน่ายในสงสาร ความรู้ที่ทำให้สิ้นสุดทุกข์ในโลกสงสาร การมี
 ความรู้อย่างนี้ ก็เป็นเหตุให้ทำความเพียรอย่างสูงได้ตั้งประสงค์ จึงจัดว่าเป็นองค์
 แห่งความเพียรอย่างสูงข้อที่ ๕

ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะทำองค์แห่งความเพียรทั้ง ๕ คือ ศรัทธา
 ความเชื่อถือต่อพระรัตนตรัย ๑ ความมีโรกข์ไข้เจียน้อย ๑ ความไม่โอ้อวด
 ไม่มีมารยา ๑ ความพยายามละชั่วทำดี ความมีปัญญาในทางพิจารณาร่างกาย
 สังขาร ๑ ให้เกิดขึ้นในใจของตน จึงจะอาจทำความเพียรอย่างสูง คือ ความเพียร
 ชอบ ๔ ประการ อันได้แก่ เพียรระวังไม่ให้อกุศลวิตกเกิดขึ้น ในใจของตน ๑
 เพียรละอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรนึกถึงแต่กุศลวิตก ๑ เพียรรักษากุศลวิตก ๑
 ดังนี้ ให้สำเร็จได้ตั้งปรารภณานะน.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๙๖

กัมภีรทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค

ทสฺสตรสฺสตร ทอนว่าด้วยกรรมหมวด ๖ มีกรรมมีอุปการคุณมากเป็นต้น

ฉ ชมฺมา เพหุการา ฉ ชมฺมา ภาเวตพฺพา ฉ ชมฺมา ปริณฺเวยฺยา
ฉ ชมฺมา ปหาตพฺพา ฉ ชมฺมา หานภาคิยา ฉ ชมฺมา วิเสสภาคิยา ฉ ชมฺมา
หุปฺปญฺญวิชฺชา ฉ ชมฺมา อุปฺปาเทตพฺพา ฉ ชมฺมา อภิณฺเวยฺยา ฉ ชมฺมา
สจฺจิกาทพฺพาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงทสฺสตรสฺสตร กัณฐกัณฐ ๙๖ ว่าด้วยกรรมหมวด ๖
มีกรรมมีอุปการะมากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในทสฺสตรสฺสตรที่ ๑๑ กัมภีรทิฆนิกาย
ปาฎิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
ได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กรรมหมวด ๖ นั้น ได้แก่ กรรมที่มีอุปการคุณ
มาก ๑ กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรรอบรู้ ๑ กรรมที่ควรละ ๑ กรรมอันเป็น
ฝ่ายเสื่อมลง ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑ กรรมอันแทงตลอดได้ยาก ๑
กรรมที่ควรทำให้เกิด ๑ กรรมที่ควรข่ม ๑ กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑

ครั้นพระสารีบุตรเถรเจ้ายกหมวดกรรมขึ้นแสดงเป็นแม่บทอย่างนั้นแล้ว จึง
แจกออกไปเป็นลูกบท ด้วยคำปจฉาวิสัชนาว่า กรรมที่มีอุปการะมาก ๖ อย่างนั้น
ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ สาราณียกรรม ๖ คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัย
เป็นผู้ตั้งกายกรรมอันประกอบด้วยเมตตาไว้ในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งในที่ลับที่แจ้ง ๑
ตั้งวจกรรมอันประกอบด้วยเมตตา ไว้ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งในที่ลับที่แจ้ง ๑ ตั้ง

มโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตาไว้ ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งในลับที่แจ้ง ๑ แบ่ง
ลากที่ได้มาโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้สมควร ๑ มีศีลอันไม่ขาดวิ
ด่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา เป็นศัลยฆรสรเสรีญ เป็นศัลยตัณหาไม่
ถูกต้อง เป็นศัลยที่ทำให้เกิดสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ หงในที่แจ้ง
ลับ ๑ เป็นผู้มีความเห็นอันบริสุทธิ์ อันนำออกจากทุกข์ อันทำให้สิ้นทุกข์
โดยชอบ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ ๑ รวมเป็นสาราณียธรรม ๖ ประการ
ด้วยกัน ฯ ในสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ล้วนแต่ทำให้เป็นพระลัทธิถึงกัน ทำ
ให้รักใคร่นับถือกัน ทำให้สงเคราะห์กัน ทำให้ไม่วิวาทกัน ทำให้พร้อมเพรียง
กัน ทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งนี้

ธรรมที่ควรอบรม ๖ ประการนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ สิ่งที่ควรระลึก
๖ ประการ คือ พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ธรรมานุสสติ การ
ระลึกถึงคุณพระธรรม ๑ สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ๑ สักกานุสสติ
การระลึกถึงศีล ๑ จาคานุสสติ การระลึกถึงสิ่งที่สละไปแล้ว ๑ ทเวตานุสสติ การ
ระลึกถึงเทวดา ๑

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๖ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อาขตนะภายใน ๖
คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ธรรมที่ควรละ ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ตัณหา ๖ อย่าง
คือ ความทะเยอทะยานใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ความไม่
เคารพ ๖ ประการ คือ ความไม่เคารพยำเกรงต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า
พระสงฆ์เจ้า การศึกษา ความไม่ประมาท ความปฏิสันถารการต้อนรับ รวม
เป็น ๖ ประการ

ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ความ
เคารพ ๖ ประการ คือ ความเคารพต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า
การศึกษา ความไม่ประมาท ความต้อนรับปฏิสันถาร

ธรรมที่ควรแทงตลอด ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ นิสสารณียธาตุ ๖
คือ เมตตาเจโตวิมุตติ อันกำจัดเสียซึ่งความพยาบาท ๑ กรุณาเจโตวิมุตติ อัน

กัจจกเสขซึ่งความเบียดเบียน • มุทิตาเจโตวิมุตติ อันกัจจกเสขซึ่งความริษยา •
 อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันกัจจกเสขซึ่งราคะ • อนิมิตตเจโตวิมุตติ อันกัจจกเสขซึ่ง
 การระลึกถึงนิมิต ๑ การกัจจกอสมิมานะ อันเป็นเครื่องกัจจกเสขซึ่งลูกศร คือ ความ
 สงสัย ๑ ๑ ถ้ามีภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมเมตตาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว
 แต่พยายามยังครอบงำใจของเราได้ ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุนั้นเสียว่า ท่านอย่า
 กล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เป็นการไม่ศิโย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้กล่าวว่า พยายามอาจครอบงำ
 จิตของผู้ที่อบรมเมตตาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว เพราะเมตตาเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกัจจก
 พยายาม ๑ ถ้ามีภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมกรุณาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว แต่
 ความนึกเบียดเบียนยังครอบงำจิตของเราได้ ๑ ให้ภิกษุทั้งหลาย ห้ามภิกษุนั้น
 เสียว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าไม่ศิโย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสไว้อย่างนั้น การที่
 ความคิดเบียดเบียนผู้อื่น จะครอบงำจิตของผู้ที่อบรมกรุณาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้วนั้น
 ย่อมไม่มี กรุณาเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกัจจกความคิดเบียดเบียนผู้อื่น โดยแท้ ๑
 ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมมุทิตาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้ว แต่ความริษยายัง
 ครอบงำจิตของเราได้ ๑ ให้ภิกษุทั้งหลาย ห้ามภิกษุนั้นเสียว่า ท่านอย่ากล่าว
 อย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่
 ศิโย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสไว้อย่างนั้น การที่ความริษยาจะครอบงำจิตของ
 ผู้ที่อบรมมุทิตาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้วนั้น ย่อมไม่มี มุทิตาเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกัจจก
 ความริษยาโดยแท้ ๑ ถ้ามีภิกษุใดกล่าวว่า เราได้อบรมอุเบกขาเจโตวิมุตติไว้
 ดีแล้ว แต่เราจะยังครอบงำจิตของเราได้ ๑ ให้ภิกษุทั้งหลาย ห้ามภิกษุนั้นเสียว่า
 ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าไม่ศิโย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสไว้อย่างนั้น การที่เราจะครอบงำ
 จิตของผู้ที่อบรมอุเบกขาเจโตวิมุตติไว้ดีแล้วนั้น ย่อมไม่มี อุเบกขาเจโตวิมุตติ
 เป็นเครื่องกัจจก ราคะโดยแท้ ๑ ถ้ามีภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า เราได้อบรมอนิมิตต-
 เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการไม่ถือนิมิตเป็นอารมณ์ ไว้ดีแล้ว
 แต่การระลึกถึงนิมิต คือ เครื่องหมายกิเลส อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะ ธรรมารมณํ ยังครอบงำจิตของเราได้ ฯ ให้ภิกษุทั้งหลายห้ามภิกษุหนึ่ง
 เสี่ยวว่า ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระผู้
 มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น การที่ความระลึกถึงนี้มีที่จะครอบงำจิตของผู้นั้น
 อนิมิตตเจโตวิมุตติไว้แล้วนั้น ย่อมไม่มี อนิมิตตเจโตวิมุตติเป็นเครื่องกำจัดนิมิต
 ทั้งปวงโดยแท้ ฯ ถ้าภิกษุใดกล่าวขึ้นว่า อัสมีมานะ คือ ความถือเราถือเขาของ
 ข้าพเจ้าหายไปแล้ว ข้าพเจ้าไม่เล็งเห็นว่า อัสมีมานะมีอยู่เลย แต่ถึงอย่างนั้น
 ลุกฺกุสฺส คือ ความสงสัยสงสัยยังครอบงำจิตใจของข้าพเจ้าได้ ฯ ให้ภิกษุทั้งหลายห้าม
 ภิกษุหนึ่งเสี่ยวว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนั้น ท่านอย่ากล่าวด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้า การ
 กล่าวด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้เลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น การ
 ที่ลูกฺกุสฺส คือ ความสงสัยจะครอบงำจิตใจของผู้นั้นปราศจาก อัสมีมานะ แล้วนั้น
 ย่อมไม่มี การถอนเสียซึ่ง อัสมีมานะ เป็นเครื่องกำจัดลูกฺกุสฺส คือ ความสงสัยโดย
 แท้ ฯ ธรรมทั้ง ๖ ประการนี้แล เป็นธรรมที่แทงตลอดได้ยาก

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๖ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งใดบ้าง ได้แก่ธรรมอันเป็น
 เครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า ๖ อย่าง คือ การอยู่ด้วยอเบกขา มีสติสัมปชัญญะกำกับ
 ไม่ทำให้ดีใจเสียใจในเวลาใดเห็นรูป หึงเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ
 นกถึงธรรมารมณอันใดอันหนึ่ง

ธรรมที่ควรผู้ยัง ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อนุตตรริยะ ๖ คือ
 ความเข้ยม ๖ อย่าง ฯ ความเข้ยม ๖ อย่างนั้น ได้แก่ ความเห็นอันเข้ยม ๑ การ
 หึงอันเข้ยม ๑ การได้อันเข้ยม ๑ การศึกษาอันเข้ยม ๑ การบำรุงอันเข้ยม ๑ การ
 ระลึกอันเข้ยม ๑

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๖ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อภิญญา
 คือ ความรู้อย่าง ๖ อภิญญา คือ ความรู้อย่าง ๖ นั้น ได้แก่ อิทธิวิธี คือ การแสดง
 ฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ เช่น คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคน
 เดียวก็ได้ ฝ่าไปในฝ่า หรือกำแพง หรืออุบาทว์ได้ไม่ขัดข้อง เหมือนกับไปใน
 อากาศ ผุดขึ้นผุดลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำเหมือนเดินบน

แผ่นดินก็ได้ ไปในอากาศเหมือนกันก็ได้ จำต้องลบล้างพระจันทร์ พระอาทิตย์
ซึ่งมีฤทธิมาก มีอำนาจมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ไปตลอดพรหมโลกด้วยกาย
ก็ได้ • กิฬโศต คือ กุฬิพย์ อันเป็นกุฬิพย์บริสุทธิยิ่งกว่ามนุษยธรรมดา เป็นผู้ที่
ได้ขึ้นทั้งเสียงกิฬิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งเสียงที่อยู่ในที่ไกล และที่ใกล้ •
เจโตปริยญาณ คือ ความรู้จักใจของผู้อื่นว่า มีราคะหรือไม่มีราคะ มีโทสะ
หรือไม่มีโทสะ มีโมหะหรือไม่มีโมหะ หตฺหฺหรือฟุ้งซ่าน มีอารมณ์ใหญ่
หรือไม่มีใหญ่ มีจิตอื่นดีกว่าหรือไม่มี ตมฺมฺหรือไม่ตมฺมฺ หลุดพ้นหรือไม่
หลุดพ้น • ได้แก่บุพเพนิวาสญาณ คือ การระลึกชาติหนหลังได้ ตั้งแต่ชาติ •
ไปจนถึงหลายกัลปะ ได้ละเอียดสืบเชิงว่า ในชาติไหน ตนมีชื่อ โคตร ฌีวพรรณ
วรรณะ อาหารอย่างไร มีสุขทุกข์อย่างไร มีกำหนดอายุเท่าไร จุตฺตจากชาติไหน
แล้วไปเกิดในชาติไหน ดังนี้ • ได้แก่ทิพพจักขุ อันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์
ทั้งหลาย เป็นจักขุที่เล็งเห็นสัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งตายแล้วเกิดอยู่ในโลกทั้งเเล
และดี ทั้งมีฌีวพรรณดีไม่ดี ทั้งที่ไปดีไปไม่ดี ทั้งที่เกิดอยู่ในอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก ด้วยกายหจฺจริต วจฺจหจฺจริต มโนหจฺจริต และการคิดเตียนพระอริยเจ้า การเป็น
มิจฉาทิฏฐิ การถือมั่นมิจฉาทิฏฐิ ทั้งที่เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ด้วยสุจฺจริต ๓ และ
ด้วยการไม่คิดเตียนพระอริยเจ้า การเป็นสम्मาทิฏฐิ การถือมั่นสम्मาทิฏฐิ • ได้แก่
อัสวักขญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้สันอัสวกิเลส ๑ รวมเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๖
อย่างด้วยกัน ดังนี้ ๑ ธรรมหมวด ๖ ทั้ง ๑๐ หมวดนั้น มีอยู่ ๖๐ ข้อด้วยกัน ล้วน
แต่เป็นธรรมที่มอญแล้ว ล้วนแต่เป็นธรรมอันแท้จริง เป็นธรรมที่ไม่คลาดเคลื่อน
แปรปรวนเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่พระศาสดาเจ้าตรัสรู้ถูกต้องแล้วแน่นอน ดังนี้
สันเนอความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๖ เพียงเท่านั้น

ส่วนในอรรถกถานั้น ย่อมไม่มีเนื้อความอันใด เพราะท่านกล่าวไว้ว่า
ธรรมที่แสดงมาแล้ว ล้วนแต่มีเนื้อความตมฺมฺทมน

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายอนุสสติ ๖ ออกไปตามสมควร
แก่เวลา ๑ อนุสสติ ๖ นั้น ได้แสดงมาตามพระบาลีแล้วว่า ได้แก่ พุทธานุสสติ •
ธรรมานุสสติ • สังฆานุสสติ • สัทธานุสสติ • จาคานุสสติ • ทเวตานุสสติ • ๑
คำว่า พุทธานุสสตินั้น แปลว่า การระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า ๑ ผู้จะระลึกถึงคุณ
พระพุทธรเจ้านั้น ท่านให้นั่งขัดสมาธิตั้งตัวให้ตรงอยู่ในที่เงียบสบาย ไม่มีผู้คน
พลุกพล่าน ไม่มีอะไรทำให้รำคาญ แล้วให้นึกถึงคุณความดีของพระพุทธรเจ้า
๕ อย่างว่า พระพุทธรเจ้าที่โลกนี้ถือ ซึ่งเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วนั้น พระองค์
เป็นผู้ไม่มีกิเลส เป็นผู้ใดเองไม่มีใครสั่งสอน เป็นผู้เต็มไปด้วยความรู้ และความ
ประพฤติดุอันดีงาม เป็นผู้ทรงดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง เป็นผู้รู้โลกแจ่มแจ้ง
เป็นผู้ผูกบุคคลให้ได้อย่างไม่มีผู้เปรียบ เป็นครูของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้
ปลุกสัตว์โลกให้ตื่น เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่สัตว์โลก ดังนี้ อย่างนี้เรียกว่า พุทธา-
नुสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธรเจ้า

ในเวลานั่งนึกนั้น จะนึกถึงเพียงพระคุณบทใดบทหนึ่ง หรือทั้ง ๕ บทเป็น
ลำดับไป อย่างที่ว่าไว้ข้างบนก็ได้ แล้วแต่สบายชอบ เช่น จะนึกเฉพาะ คำว่า
พระพุทธรเจ้าไม่มีกิเลส ดังนี้ ดังร้อยต่งพันครั้งก็ได้ แต่ข้อสำคัญมีอยู่ว่า ในเวลาที่
นึกใช้ปัญญาให้กว้าง ให้รู้คำว่า พระพุทธรเจ้าไม่มีกิเลส นั้น คือ ไม่มีอะไรบ้าง เช่นนั้น
เป็นต้น ส่วนในพระคุณอีก ๔ อย่าง ก็ให้นึกและให้ใช้ปัญญาตามทอธบายนี้

เมื่อระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้าอย่างทั่วมาแล้วนั้น จะได้ผล ๒ อย่าง คือ
อย่างต่ำและอย่างสูง อย่างต่ำนั้น มี ๓ อย่าง คือ เกิดความนับถือยำเกรงต่อพระ
พุทธรเจ้ามากขึ้น • มีความเชื่อในพระพุทธรเจ้ามากขึ้น • มีสติมากขึ้น • รู้จัก
คุณของพระพุทธรเจ้ามากขึ้น • มีความปลื้มใจมากขึ้น • อดทนต่อความกลัว
สิ่งต่าง ๆ ได้ • อดทนต่อทุกขเวทนามต่าง ๆ ได้ • สมควรอยู่ร่วมกับพระพุทธรเจ้า
ได้ • สมควรเป็นทบุชาของคนทั้งหลาย เหมือนกับพระเจดีย์ • จะมีใจน้อม
ไปในพุทธรูป คือ อยากเป็นพระพุทธรเจ้า • มีความละอายและความเกรง

กล่าวต่อความชั่ว ไม่กล้าทำความชั่วได้เหมือนกับอยู่ในที่ตรงหน้าพระพุทธเจ้า • มีสันดานผ่องใสมากขึ้น • ได้เกิดในสุคติ คือ หมดความสุขสบายในเมื่อตายแล้ว • ผลอย่างสูง คือ ใค้อุปจารสมาธิ

คำว่า ธรรมานุสสติ นั้น แปลว่า การระลึกถึงคุณพระธรรม ๑ ผู้จะระลึกถึงคุณพระธรรมนั้น ท่านให้นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสบาย แล้วให้นึกถึงคุณพระธรรม ๖ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดก็ได้ว่า พระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสี่ เป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้ว เป็นของเห็นเอง เป็นของให้ผลดีไม่จำกัดเวลา เป็นของเรียกผู้อื่นให้มาคิดได้ เป็นของควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นของผู้มีปัญญาต้องรู้ ดังนั้น ระลึกอย่างนี้ เรียกว่า ธรรมานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณพระธรรม ๑ คุณของพระธรรมทั้ง ๖ นี้ ก่อนแต่จะนึกถึงต้องเข้าใจคำอธิบายให้ดีเสียก่อน ผลอย่างต่ำและอย่างสูงของการนึกถึงคุณพระธรรมนี้ เทียบกันได้กับการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

คำว่า สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ๑ ผู้จะระลึกถึงคุณพระสงฆ์นั้น ท่านให้นั่งขัดสมาธิในที่เงียบสบาย แล้วระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ ๘ อย่าง เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดก็ได้ว่า พระสงฆ์ คือ หมู่ศิษย์ของพระพุทธเจ้า ที่เป็นพระอริยะ เป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่นิพพาน เป็นผู้สมควรแก่ของค่านับ เป็นผู้สมควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้สมควรแก่ของทักท้วงให้ เป็นผู้สมควรที่คนอื่นยกมือไหว้ เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนั้น การระลึกอย่างนี้ เรียกว่า สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ๑ ผลอย่างต่ำและอย่างสูงของการนึกถึงพระสงฆ์นี้ เทียบกันได้กับการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า

คำว่า สีลานุสสติ การระลึกถึงศีลตนรักษานั้น ๑ ผู้จะระลึกถึงคุณศีลของตนนั้น ท่านให้นั่งในที่เงียบสบาย แล้วระลึกถึงศีลของตนว่า ศีลของเราไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย ผู้สรรเสริญ ไม่มีอะไรถูกต้องสมควรให้เกิดสมาธิได้ ดังนั้น การระลึกอย่างนี้ เรียกว่า สีลานุสสติ การระลึกถึงศีลของตน

ผลอย่างต่ำของการระลึกถึงศีล มี ๕ อย่าง คือ เป็นผู้มีความเคารพในการศึกษาในเรื่องศีล • ปราศจากภัยต่างๆ มีภัยเกิดแต่การติเตียนว่าเป็นคนไม่ดีเป็นต้น • เห็นภัยในโทษแม้แต่เล็กน้อย • มีความเชื่อในศีลมากขึ้น • มีสติในศีลมากขึ้น • มีปัญญาวิจักศีลมากขึ้น • มีสันดานผ่องใสมากขึ้น • มีความปลื้มใจมากขึ้น • ได้เกิดในสุคติ คือ ภูมิสุขสบายในเมื่อตายแล้ว • ๑ ส่วนผลของการระลึกถึงศีลชั้นสูง คือ อุปจารสมาธิ

คำว่า จาคานุสสติ แปลว่า การระลึกถึงทานที่ตนบริจาค • ผู้จะระลึกถึงทานที่ตนบริจาคนั้น ท่านให้นั่งในที่เงียบสบายแล้ว นึกถึงทานและการบริจาคของตนว่า เป็นลาภอันดีของเราแล้ว ที่เราไม่เป็นคนตระหนี่ ได้ให้ทานแก่คน ที่ควรให้ เป็นผยந்தในการแบ่งปัน เป็นผควรรแก่การทพ้อนจะขอ เมื่อผยந்தในการแบ่งปันให้แก่ผอื่น และใช้จ่ายส่วนตัวด้วย ดังนี้ • การระลึกอย่างนี้เรียกว่า จาคานุสสติ คือ การระลึกถึงการสละของตน

ผลอย่างต่ำของการระลึกถึงทาน มี ๖ อย่าง คือ ยินดีในการแบ่งปันมากขึ้น • จะไม่นิสัยโลก • จะมีความเมตตาสงสารแก่ผอื่น • จะเป็นคนแก่วอกเล่าในที่ประชุม คือ ไม่กลัวใครจะคิดว่าตระหนี่ • เป็นผู้มีความปลื้มใจมากขึ้น • ได้เกิดในสุคติ • ๑ ผลชั้นสูง คือ ไตอุปจารสมาธิ

คำว่า เทวทานุสสติ แปลว่า การระลึกถึงธรรมที่ทาบคคลให้เป็นเทวดา • ผู้จะระลึกถึงธรรมที่ทาบคคลให้เป็นเทวดานั้น ท่านให้นั่งอยู่ในที่เงียบสบาย แล้วระลึกถึงธรรมที่ทาบคคลให้เป็นเทวดา โดยตั้งเทวดาเป็นพยานว่า เทวดาในสวรรค์น้อย และเทวดาเหล่านี้ เมื่อก่อนก็เป็นมนุษย์เหมือนกับเรา แต่เมื่อเขาตายแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ด้วยความดี ๔ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล การฟังธรรม การรู้ธรรม ก็ความดี ๔ อย่างนี้ มีอยู่ในตัวเราแล้ว ดังนี้ การระลึกอย่างนี้ เรียกว่า เทวทานุสสติ คือ การระลึกถึงธรรมที่ทาบคคลให้เป็นเทวดา

ผลอย่างต่ำของการระลึกถึงความดีที่ทาบให้เป็นเทวดา มี ๑ อย่าง คือ เป็นที่รักของเทวดาทั้งหลายอย่างยิ่ง • มีศรัทธามากขึ้น • มีสติมากขึ้น • มีปัญญามากขึ้น • มีสันดานผ่องใสมากขึ้น • มีความปลื้มใจมากขึ้น • ได้เกิดในสุคติ • ๑ ส่วนผลอย่างสูง คือ การได้อุปจารสมาธิ ดังนี้ สันเนอความในธัมมัตถกาธิบายเพียงเท่านี้

เอวံ กัมมัตถะด้วยประการฉะนี้ •

กัณฑ์ที่ ๔๗

คัมภีร์ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค

ทสุตตรสูตร ทอนว่าด้วยกรรมหมวด ๑ มีกรรมมีอุปการะมากเป็นคัม

สสุต ฐมา พหุการา สสุต ฐมา ภาเวตพพา สสุต ฐมา ปริณญะยา
สสุต ฐมา ปหาตพพา สสุต ฐมา ทานภาคิยา สสุต ฐมา วิเสสภาคิยา
สสุต ฐมา ญะปปฏิวิชชา สสุต ฐมา อุปปาเทตพพา สสุต ฐมา อภิณญะยา
สสุต ฐมา มจนิภาตพพาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงทสุตตรสูตร กัณฑ์ที่ ๔๗ ว่าด้วยกรรมหมวด ๑
มีกรรมมีอุปการะมากเป็นคัม สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในทสุตตรสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทิฆนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้แก่เบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้า
แสดงแก่มกษทั้งหลายว่า กรรมหมวด ๑ นั้น ได้แก่ กรรมที่มีอุปการะมาก ๑
กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรรอบรู้ ๑ กรรมที่ควรละ ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑
กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑ กรรมอันแก่งตลอดได้ยาก ๑ กรรมที่ควรทำให้เกิด ๑
กรรมที่ควรรู้ ๑ กรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑

กรรมที่มีอุปการะมาก ๑ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไร ? ได้แก่ อริยทรัพย์ ๑
คือ ศรัทธา ความเชื่อ ถิอ ๑ สีล ความประพฤติดี ๑ หิริ ความละอายบาป ๑
โอตตปเปะ ความกลัวบาป ๑ สุตตะ การฟัง ๑ จาคะ การให้ปัน ๑ บัญญา การ
รอบรู้ ๑

ธรรมที่ควรอบรม ๗ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ คือ สติ ความระลึกได้ • ธัมมวิจยะ ความสอดส่องธรรม • วิริยะ ความพากเพียร • ปีติ ความอิ่มใจ • บัณฑิติ ความสงบใจ • สมาธิ ความตั้งใจมั่น • อุเบกขา ความเพิกเฉย •

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๗ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๗ คือ วิญญาณตั้งอยู่ในพวกสัตว์ที่มีกายต่างกัน มีความจดจำต่างกัน เช่น มนุษย์ และเทพเจ้าบางเหล่า วินิบาตบางเหล่า • พวกที่มีกายต่างกัน มีความจดจำอย่างเดียวกัน เช่น พวกพรหมชั้นปฐมฌาน • พวกที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความจดจำต่างกัน เช่น พวกอภิสสรพรหม • พวกที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความจดจำอย่างเดียวกัน เช่น พวกสุกกิณพรหม • พวกที่สำเร็จอากาสาณัญญาขณณาน • พวกที่สำเร็จวิญญาณัญญาขณณาน • พวกที่สำเร็จอากิญจัญญาขณณาน •

ธรรมที่ควรละ ๗ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อนุสัย ๗ คือ กามราคะ ความรักใคร่ยินดีในกามารมณ์ • ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ • ทิฏฐิ ความเห็นผิด • วิจิกิฉา ความสงสัย • มานะ ความถือตัว • ภาราคะ ความยินดีในภพ • อวิชชา ความไม่รู้ •

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๗ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ธรรมของอสัปปุรุษ ๗ คือ ความไม่มีศรัทธา • ความไม่มีหิริ • ความไม่มีโอตตปปะ • ความได้สดับเล่าเรียนน้อย • ความเกียจคร้าน • ความปล่อยสละ • ความไม่มีปัญญา •

ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๗ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ ธรรมของสัปปุรุษ ๗ อย่าง คือ ความมีศรัทธา • ความมีหิริ • ความมีโอตตปปะ • ความสดับเล่าเรียนมาก • ความเพียรเข้มแข็ง • ความมีสติ • ความมีปัญญา •

ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๗ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ สัปปริส-
ธรรม ๗ คือ ความรู้จักธรรม • ความรู้จักอรรถ • ความรู้จักตน • ความรู้จัก
ประมาณ • ความรู้จักกาลเวลา • ความรู้จักประชุมชน • ความรู้จักเลือกคบคน •

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๑ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ สัญญา ๑
คือ การจำความไม่เที่ยง • การจำความไม่ใช่ตัวตน • การจำความไม่สวยงาม •
การจำโทษ • การจำความละกิเลส • การจำความคลายกิเลส • การจำความ
ดับกิเลส •

ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๑ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ นิเทศวัตถุ ๑ คือ
การมีความพอใจแก่กล้า • การไม่ปราศจากความรัก ในการถือนั่นการศึกษา •
การพิจารณาธรรม • การกำจัดตัณหา • การอยู่ในที่สงัด • การทำความเพียร •
การมีสติปัญญาหยั่งรู้ความเห็นผิดเห็นถูก •

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ กำลังพระขีณาสพ
๑ ประการ คือ การที่พระขีณาสพเห็นได้ดีด้วยปัญญาอันชอบว่า สังขารทั้งปวงไม่
เที่ยง • ว่ากามารมณ์ทั้งหลายเปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิง • การมีจิตน้อมไปใน
วิเวก ยินดีในการออกจากกามารมณ์ สิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะทั้งหลาย • การ
อบรมดีในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ประเภท • การอบรมอินทรีย์ ๕ ไว้ดีแล้ว • การอบรม
โพชฌงค์ ๗ ไว้ดีแล้ว • การอบรมมรรค ๘ อันเป็นหนทางพระอรหันต์ไว้ดีแล้ว •
รวมเป็น ๑๐ หมวดด้วยกัน เฬว ๑๐ หมวดนี้ มียุ ๑๐ ข้อ ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมที่เคย
มีแล้ว ล้วนแต่เป็นธรรมอันแท้จริง เป็นธรรมอันไม่คลาดเคลื่อน เป็นธรรมอัน
พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ถูกต้องแล้วทั้งนั้น ดังนั้น สนทนอความในพระบาลี อันว่าด้วย
ธรรมหมวด ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งทสฺสตรสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า เห็นได้ดีด้วยปัญญาอันชอบนั้น คือ เห็นได้ดีด้วยวิปัสสนาญาณ
ตามเหตุ ตามนัย ฯ คำว่า กามารมณ์นั้น ได้แก่ วัตถุที่บุคคลรักใคร่ • ได้แก่ กิเลส
อันเป็นเหตุให้รักใคร่ • ฯ คำว่า เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงนั้น เพราะกามทั้ง ๒
อย่างนั้น ล้วนแต่เป็นของทำให้เดือดร้อนทั้งนั้น ฯ คำว่า น้อมไปในวิเวกนั้น คือ
น้อมไปในนิพพาน ฯ คำว่า ธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดอาสวกิเลสนั้น ได้แก่สิ่งทั้ง

อยู่ในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ฯ ส่วนธรรมที่ควรอบรมนั้น ได้แก่ อริยมรรค ฯ นอกจากทชกชนแสดงแล้ว เหมือนกับที่มาแล้วทั้งนั้น สมนเอนความ ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า โพชฌงค์ สืบต่อไป กล่าวคือ คำว่า โพชฌงค์ ได้แก่ องค์แห่งผู้จะตรัสรู้ คือ โยคาวจร ฯ เหตุที่จะให้โพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น ท่านว่าไว้เหมือนกันบ้าง แปรลกกันบ้าง ที่เหมือนกัน คือ โยนิโสมนสิการ การนึกโดยแบบกายให้มากในโพชฌงค์ข้อนั้น ฯ และ เหตุที่จะให้เต็มเปี่ยม ได้แก่ อรหัตมรรค ฯ ส่วนเหตุที่แปลกกัน มีดังต่อไปนี้

เหตุที่จะให้สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๔ คือ สติสัมปชัญญะ ๑ ไม่คบคนหลง ๆ ลม ๆ ๑ คบแต่คนมีสติมั่นคง ๑ น้อมใจไปในสตินน ๑ ฯ ในข้อ ทั้ง ๔ นี้ ข้อที่ ๑ อธิบายว่า ได้แก่ สติสัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๑ มีการเดินไปข้างหน้าเป็นต้น ซึ่งเรียกว่า อริยาบทย่อย ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่ จดเว้นคนที่ชอบ หลงเผลอ เช่น กับกาที่เก็บก่อนข้าวหรือช้อนอาหาร ข้อที่ ๓ ได้แก่ คบคนที่มีสติมั่นคง มีการทรงจำแม่นยำ เช่น กับพระตีสสเถระ และพระอภัยเถระ ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่ มีใจน้อมไป โอนไป หนักไป เพื่อให้เกิดสติทุกอริยาบท

เหตุที่จะให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๑ คือ การ สอบถาม ๑ การทำวัตถุให้สะอาด ๑ การทำอินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ การไม่คบคน ไม่มีปัญญา ๑ การคบแต่คนมีปัญญา ๑ การพิจารณาซึ่งการเที่ยวไปแห่งญาณ ในธรรมอันลึก ๑ การน้อมใจไปในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้น ๑ ฯ ในหัวข้อ ทั้ง ๑ นี้ มีอธิบายว่า ข้อที่ ๑ ได้แก่ การสอบถามเกี่ยวกับใจความแห่งชั้น ๓ ชาติ อาบตนะ อินทรีย์ พลละ โพชฌงค์ มรรค องค์กถา สมณะ วิปัสสนา ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่ การทำวัตถุภายในให้สะอาด คือ ตัดเล็บมือ เล็บเท้า โกนผม โกนหนวด ทำร่างกายให้ปราศจากเชื้อโรคด้วยการฉนาระบายและยาธาตุ อาบน้ำ

ขจัดสร้างกายให้สะอาด และการทำวัตถุภายนอกให้สะอาดนั้น ได้แก่ การข่มจิวร ที่เกาคร่ำคร่า มีกลิ่นเหม็นสาบ และระบมบาตร บัดกวาดเสนาสนะ ฯ เพราะเมื่อ ภายในและภายนอกไม่สะอาด บรรดาจิตและเจตสิกทั้งหลาย อันเกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณก็ไม่สะอาด เปรียบเหมือนแสงประทีปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเครื่องรอง และใส่น้ำมันอันไม่สะอาด และแสงประทีปนั้นก็ไม่สว่างดี ต่อเมื่อวัตถุภายในและ ภายนอกสะอาด บรรดาจิตและเจตสิกอันเกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณ คือ ความรู้อันจะ สะอาด คือ จินจะสว่างไสวดี เปรียบเหมือนแสงประทีปซึ่งลุกกร่งเรืองดี เพราะ อาศัยของ ๓ อย่าง สะอาดดีฉะนั้น ฯ ข้อที่ ๓ ได้แก่ การทำอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เสมอกัน เพราะเมื่ออย่างหนึ่งแก่กล้ากว่า สิ่ง ที่อ่อนกว่าก็ไม่อาจทำหน้าที่ของตนได้ ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าอย่างไหนแก่กล้า มากกว่า ต้องลดหย่อนอย่างนั้นลง ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่ การงดเว้นให้ห่างไกล ซึ่ง คนที่ไม่มีปัญญา คือ คนที่ไม่รอบรู้ในธรรมอันลึกซึ้ง มีขันธเป็นต้น ฯ ข้อที่ ๕ ได้แก่ คบคนผู้มีปัญญา คือ คนที่รู้จักความเกิด และความดับ แห่งสภาวะธรรม ต่าง ๆ ได้ ฯ ข้อที่ ๖ ได้แก่ พิจารณาประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้ง ที่เกี่ยวกับการ รู้อะไรของสภาวะธรรม มีขันธเป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นธรรมอันลึก ฯ ข้อที่ ๗ ได้แก่ มีจิต น้อมไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้สัมผัสวิจยสัมโพชฌงค์เกิดทุกอริยบท

เหตุที่จะให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ การ พิจารณากัณโธบายภูมิ ๑ การพิจารณาอันสงฆ์แห่งความเพียร ๑ การพิจารณาถึง ทางดำเนิน ๑ การเคารพต่อบัณฑิต ๑ การพิจารณาถึงมรตกอันใหญ่ ๑ การ พิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐ ๑ การพิจารณาถึงชาติอันสูง ๑ การพิจารณาถึงเพื่อน พรหมจรรย์ชั้นสูง ๑ การไม่คบเหมือนเกียจคร้าน ๑ การคบแต่คนขยัน ๑ การน้อมใจ ไปในวิริยสัมโพชฌงค์นั้น ๑ ฯ ทั้ง ๑๑ ข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ข้อที่ ๑ ได้แก่ การ พิจารณาถึงทุกขอันใหญ่ มีถูกจองจำด้วยเครื่องจำ ๕ ประการเป็นต้น ในนรก พิจารณา ถึงความอดอยากอันแสนสาหัสตลอดกาลนาน ซึ่งมีแก่พวกเปรตในเปตวิสัย พิจารณา ถึงการได้รับทุกข์ด้วยลมและแดดเป็นต้น อันมีอยู่ในกำเนิดสุรกาย คือ เปรตจำพวก ทัมคัฏฐะ ๖๐ ศอก ๘๐ ศอก มีร่างกายอันผอมที่สุด เหลือแต่หนังหุ้มกระดูก เท่านั้น พิจารณาถึงความลำบาก มีการถูกฆ่าและถูกตีเป็นต้น ในกำเนิดสัตว์

ดิรัจฉาน แล้วให้นึกว่า ถ้าเราไปเกิดเป็นเช่นนั้น เราจักเพียรทำความดีเช่นนั้น
ไม่ได้เลย และถ้าเราไม่เพียรทำความดีให้ได้ เราก็จักต้องไปเกิดเป็นเช่นนั้น
ในคราวใดคราวหนึ่งแน่นอน ฯ ข้อที่ ๒ ได้แก่ พิจารณาว่า ผู้ที่เกียจคร้านไม่อาจ
บรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ ได้เลย เว้นแต่พวกขยันจำพวกเดียวจึงจะอาจ ฯ ข้อที่ ๓
ได้แก่ พิจารณาให้เห็นว่า ผู้ที่เกียจคร้าน ไม่อาจเดินทางที่พระพุทธเจ้า และพระ
ปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดถึงพระสาวกใหญ่ซึ่งได้ดำเนินไปแล้วได้ ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่
พิจารณาให้เห็นว่า พวกที่ถวายอาหารบิณฑบาตเป็นต้น แก่เรา เขาไม่ใช่ญาติ
มิตร หรือหาสกรรมกรของเรา เราถวายโดยมุ่งผลานิสงส์ใหญ่ต่างหาก ทั้งพระ
ศาสดาก็ไม่ได้ทรงอนุญาตบิณฑบาตไว้ให้ภิกษุผู้เกียจคร้านบริโภคเลย พระองค์ทรง
อนุญาตไว้แก่ภิกษุผู้พากเพียร ในการบำเพ็ญสมณธรรม อันจักให้พ้นจากวัฏฏทุกข์
ต่างหาก กับคน เราเป็นผู้เกียจคร้าน ไม่นับว่าเคารพบิณฑบาต เพราะผู้ขยัน
จึงจะเรียกว่า เคารพบิณฑบาต ฯ ข้อที่ ๕ ได้แก่ พิจารณาเห็นว่า มรดก
อันใหญ่ ซึ่งได้แก่ อริยทรัพย์ ๗ เป็นของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกให้
แก่ผู้พากเพียรกระทำตามพระโอวาท เหมือนมารดาบิดาที่ยกมรดกให้แก่บุตรธิดา
ผู้ปฏิบัติตามโอวาทของตน แล้วให้นึกว่า เราผู้เกียจคร้านอย่างนี้ จะไม่ได้
มรดก คือ อริยทรัพย์อันใหญ่นี้เลย จะได้อยุ่กตเมื่อเราขยัน ฯ ข้อที่ ๖ ได้แก่
พิจารณาเห็นว่า พระศาสดาผู้ประเสริฐที่สุด แม้หมื่นโลกธาตุก็หวาดหวั่นไหว
ในขณะที่พระองค์ทรงถือปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมจักร ทรงทำ
ยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก ปลงพระชนมายุสังขาร และในคราวที่เสด็จ
ปรินิพพาน แล้วให้นึกว่า เราบวชในพระศาสนาของพระศาสดาผู้ประเสริฐเช่นนั้น
ไม่สมควรเกียจคร้านเลย ฯ ข้อที่ ๗ ได้แก่ พิจารณาเห็นว่า บิดน เมื่อจะว่าโดย
ชาติแล้ว เราไม่ใช่ชาติต่ำช้าเลย เพราะเมื่อเราบรรพชาแล้ว นับว่าเกิดในวงศ์
พระเจ้าโอกกากราช ซึ่งสืบเนื่องมาโดยมาตสมมติวงศ์ นับว่าเป็นหลานแห่ง
พระเจ้าสหโชนมหาราช และพระนางมหามายาเทวี จิตว่าเป็นน้องพระราหู
ตัวเราเป็นบุตรพระชินสีรเช่นนั้น ไม่สมควรเกียจคร้านเลย ฯ ข้อที่ ๘ ได้แก่
พิจารณาให้เห็นว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่ คือ พระสารีบุตร และพระมหาโมค-
คัลลาน์ กับพระสาวกใหญ่ทั้ง ๘๐ ล้วนแต่ได้บรรลุโลกุตตรธรรมด้วยความเพียร

ทั้งนั้น ส่วนตัวเราก็คงเดินตามเขียงอย่างเรื่อยไม่ ๆ ข้อที่ ๕ ได้แก่ว่า เว้นผู้เกียจคร้าน ซึ่งละความเพียรทางกาย ทางใจ ได้แต่กินแล้วนอนเหมือนงูเหลือม ฉะนั้น ๆ ข้อที่ ๑๐ ได้แก่ คบแต่ผู้ที่พากเพียรจริง ๆ มุ่งต่อการตรัสรู้ฝ่ายเดียว ๆ ข้อที่ ๑๑ ได้แก่ มิจิตน้อมไป โอนไป หนักไป เพื่อจะให้เกิดความเพียรทุกอิริยาบถ

เหตุที่จะให้บิณฑศีลสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ พุทธานุสสติ ระลึกถึงความดีของพระพุทธเจ้า ๑ ธรรมานุสสติ ระลึกถึงความดีของพระธรรม ๑ สังฆานุสสติ ระลึกถึงความดีของพระสงฆ์ ๑ สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลที่ตนรักษา ตามสมควรแก่ตนเป็นคุณุสสัทธิหรือบรรพชิต ๑ จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาค คือ ได้ถวายโภชนาหารแก่ผู้ทรมสกล ตามสมควรแก่ตนเป็นคุณุสสัทธิหรือบรรพชิต ๑ ทเวदानุสสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทําบุคคลให้เป็นทเวคาว่า ผู้จะเป็นทเวคาได้ด้วยคุณอันใด คุณอันนั้นก็มีอยู่ในตัวเราแล้ว ๑ อุปमानุสสติ ระลึกถึงความสงบ คือ ระลึกถึงกิเลสที่สงบระงับไปด้วยอำนาจสมาบัติว่า กิเลสเหล่านั้น ย่อมไม่กำเริบตั้ง ๖๐ ปี ๗๐ ปี ๑ ไม่คบคนเศร้าหมอง คือ คนที่ไม่เลื่อมใสรักใคร่ในพระรัตนตรัย ซึ่งปรากฏได้ด้วยอาการที่เขาไม่เคารพต่อพระเจดีย์ ไม่สรีรมหาโพธิ์ แต่ต่อพระเถระ ๑ คบแต่คนที่มองใส คือ คนที่เลื่อมใส ยินดี อ่อนน้อมต่อพระรัตนตรัย ๑ พิจารณาพระสูตร อันให้เกิดความเลื่อมใส คือ พระสูตรที่แสดงคุณแห่งพระรัตนตรัย ๑ ได้แก่ว่า มิจิตน้อมไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดบิณฑศีลสัมโพชฌงค์ทุกอิริยาบถ ๑

เหตุที่จะให้บิณฑศีลสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ การส้องเสพโภชนะอันประณีต คือ ได้แก่ว่า จันอาหารอันเป็นที่สบาย ไม่ทำให้เกิดความอึดอัดอ่อนเพลีย หรือเกิดกิเลส ๑ การส้องเสพกุศลอันเป็นที่สบาย คือ ได้รับอากาศอันสบาย ๑ การส้องเสพอิริยาบถอันเป็นที่สบาย คือ ได้ยืน เดิน นั่ง นอน ตามความสบาย และปราศจากวิสภาพารมณ ๑ ๑ ในฤดูและอิริยาบถนี้ ไม่เลือกอยู่แต่ผู้ที่เป็นชาติมหาบุรุษ คือ ผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์ มีโรคน้อย ย่อมควรแก่ฤดูและอิริยาบถทั้งหมด ส่วนผู้ที่ไม่ใช่ชาติมหาบุรุษ ต้องเลือกเฉพาะส่วนที่ให้เกิดความสบาย ๆ การประกอบความดีเป็นกลาง ๆ คือ พิจารณาถึงกรรม

ของตนและผู้อื่นว่า ต่างก็ยอมเป็นไปตามกรรมของตน ๆ ๑ การไม่คบคนที่ไม่สงบ คือ คนที่ชอบเบียดเบียนผู้อื่นด้วยกอนดิน และท่อนไม้เป็นต้น ๑ คบแต่คนที่สงบ คือ คนที่ระวังมือเท้า โดยไม่เบียดเบียนใคร ๆ ๑ มีจิตนุ่มไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดปัญาสัทธิตกอธิริยาบถ ๑

เหตุที่จะทำให้สมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ การทำ วัตถุภายในและภายนอกให้สะอาดอย่างทั่วมาแล้ว ๑ การทำอินทรีย์ให้เสมอกันอย่าง ทั่วมาแล้ว ๑ การฉลาดในนิมิต คือ ฉลาดต่ออารมณ์แห่งกสิณ ๑ การรู้จักยถาจิต คือ ขกย่องจิตที่ข้อย่อย โดยเหตุที่ทำอ่อนแอเกินไปเป็นต้น ๑ การข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน โดยเหตุเพียรเกินไปเป็นต้น ๑ การทำจิตให้ร่าเริง คือ ถ้ายจิตเหี่ยวแห้ง โดยเหตุ ที่ประกอบปัญญาอ่อนไป หรือโดยเหตุที่ไม่ได้รับความสบาย อันเกิดจากความไม่สงบ กิเลส ถ้ายจิตสลดไป โดยพิจารณาสังเวควัตถุ ๔ คือ พิจารณาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ในอบาย ทุกข์ในอดีต ทุกข์ในอนาคต ทุกข์ในปัจจุบัน อันเกี่ยวกับการ แสวงหาอาหารเครื่องเลี้ยงชีพกิตติ ต้องทำใจให้ร่าเริง ด้วยการนึกถึงคุณพระ- รัตนตรัย ๑

การเพิกเฉย ได้แก่ เห็นว่าจิตไม่หตุ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่สลด เดินสมาธิเสมอดี ในอารมณ์ เดินถูกหนทางสมณะดีแล้ว ก็ไม่ต้องขวนขวายในการที่จะขกและข่ม และให้ร่าเริงอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้เพ่งดูเฉยอยู่ ให้ทำเหมือนสารภีที่ขับริมแม่น้ำ ในเมื่อแม่น้ำเดินดี เขาก็เพ่งดูเฉยอยู่ ฉะนั้น ๑

ไม่คบคนที่มีจิตไม่ตั้งมั่น เพียงเป็นอุปจารหรืออุปปนา หมายคนที่มีจิต วอกแวก ๑ คบคนที่มีจิตตั้งมั่น เป็นชั้นอุปจารหรืออุปปนา ๑ พิจารณาทาน และวิโมกข์ ๑ มีจิตนุ่มไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดสมาธิทุกอธิริยาบถ ๑

เหตุที่จะให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๔ อย่าง คือ ความ เป็นกลางในสัตว์บุคคล ๑ ความเป็นกลางในสังขาร คือ สิ่งของ ๑ การไม่คบคน ที่รักใคร่หวงแหนในสัตว์และสังขาร ๑ คบแต่คนที่ เป็นกลางในสัตว์และสังขาร ๑ น้อมใจไปในอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น ๑

ข้อที่ ๑ ย่อมสำเร็จได้โดย ๒ วิธี คือ พิจารณากรรมว่า เรามาด้วยกรรมของเรา ก็จักต้องไปด้วยกรรมของเรา ถึงผู้นั้นก็เหมือนกันอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง คือ การพิจารณาถึงความไม่มีสัตว์บุคคล ซึ่งได้แก่ พิจารณาว่า เมื่อว่าโดยปรมาตม์แล้ว ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาเลย จะต้องรักใคร่หวงแหนอะไร ?

ข้อที่ ๒ สำเร็จได้โดย ๒ วิธี คือ พิจารณาถึงความไม่มีใครเป็นเจ้าของแห่งสิ่งของต่าง ๆ มีจ্বরเป็นต้น โดยคิดว่า จัวรรนยอมเสีย และเกาชาด เป็นผ้าเช็ดเท้า จนถึงกับต้องทิ้ง ถ้าหากมีเจ้าของก็ไม่ต้องให้เป็นอย่างนั้น น้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง คือ การพิจารณาความเป็นของชั่วคราว แร้งสิ่งของต่าง ๆ มีจ্বরเป็นตัวอย่างว่า จัวรรนก็เป็นของไม่ยั่งยืนคงทนไปถึงไหนเป็นต้น

ข้อที่ ๓ ได้แก่ ไม่คบคนที่ประพฤติดูให้ติดอยู่ในบุคคล หรือสิ่งของต่าง ๆ คือ ถ้าผู้ใดติดอยู่ในอันเตवासิก สัทธวิหาริก และผู้ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น โดยความรักใคร่จริง ๆ แม้ไม่เห็นเพียงชั่วคราวก็ร้องเรียกหา ในเวลามีผู้มาวนให้ไปช่วยทำกิจต่าง ๆ ก็ไม่ยอมให้ไป โดยอ้างว่า ตนมีกิจประจำ บอกเขาว่า เมื่อคนนั้นไปแล้ว ข้าพเจ้าต้องลำบาก เพราะมีกิจที่จะต้องทำอยู่เสมอ บุคคลชนิดนี้ เรียกว่า ประพฤติตนให้ติดอยู่ในบุคคลอื่น ๆ ส่วนผู้ใดรักใคร่ติดใจในสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ มีบาตร จัวรร ภาชนะ และไม้เท้าเป็นต้น จนถึงกับไม่อยากให้ผู้อื่นจับต้อง แม้เขาขอยืมชั่วคราวก็ไม่ให้ โดยอ้างว่า ข้าพเจ้ารักของนี้มากให้ยืมไม่ได้ คนชนิดนี้เรียกว่า ติดอยู่ในสังขาร คือ สิ่งของ ๆ แม้ฝ่ายคฤหัสถ์ก็พึงเทียบโดยนัยนี้ ท่านให้ละบุคคล ๒ ชนิดเสีย จึงจะสำเร็จได้ในข้อที่ ๓ นี้

ข้อที่ ๔ ได้แก่ คบแต่คนที่มิใช่เป็นกลาง คือ ไม่รัก ไม่เกลียด ไม่พัวพันอยู่ในบุคคลหรือสิ่งของอะไร ไม่เป็นอย่างคนที่อธิบายมาแล้วในข้อที่ ๓ โดยที่เขาพิจารณาเห็นว่า ล้วนแต่เป็นไปตามกรรม ล้วนแต่ไม่มีตัวตน ล้วนแต่เป็นของชั่วคราว หรือพิจารณาอย่างไรก็ตาม แต่ให้เป็นคนที่ไม่ติดอยู่ในบุคคล หรือสิ่งของ จนถึงกับออกหน้าออกตา ก็เป็นอันคบได้ เพราะจะทำให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้คบ

ข้อที่ ๕ ได้แก่ น้อมใจไป คือ ยินดีที่จะให้เกิดอเบกขาทุกอิริยาบถ ดังนั้นสนทนโอความในธัมมัตถาธิบายเรื่องโทষণองค์เพียงเท่านั้น. เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๘

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

ทศุตตรสูตร ตอนว่าด้วยกรรมหมวด ๘ มีกรรมมีอุปการะมากเป็นต้น

อฏฐ ธมฺมา พหุการา อฏฐ ธมฺมา ภาเวตพฺพา อฏฐ ธมฺมา ปริณฺเวยฺยา
อฏฐ ธมฺมา ปหาตพฺพา อฏฐ ธมฺมา หานภาคิยา อฏฐ ธมฺมา วิเสสภาคิยา
อฏฐ ธมฺมา ทุปฺปวิชฺชา อฏฐ ธมฺมา อุปฺปาตคพฺพา อฏฐ ธมฺมา อภิณฺเวยฺยา
อฏฐ ธมฺมา สจฺฉิกาทพฺพาคิ.

ณ บัณฑิต อาคตมภาพักได้แสดงทศุตตรสูตร กัณฑ์ที่ ๔๘ ว่าด้วยกรรมมีอุปการะ
มากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในทศุตตรสูตรที่ ๑๑ ในคัมภีร์ทศนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า กรรมหมวด ๘ นั้น ได้แก่
กรรมที่มีอุปการคุณมาก ๑ กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรรอบรู้ ๑ กรรมที่ควรละ ๑
กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๑ กรรมอันควรแทงตลอด
ได้ยาก ๑ กรรมอันควรทำให้เกิด ๑ กรรมอันควรรู้ยิ่ง ๑ กรรมอันควรทำให้แจ้ง ๑

กรรมที่มีอุปการคุณมาก ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งใดบ้าง ? ได้แก่ เหตุ
บังจย ๘ อย่าง ที่เป็นเหตุให้เกิดบุญอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นเหตุ
ให้ได้บุญที่ยังไม่ได้ เป็นเหตุให้ภาวนาอันไพบูรณ์ที่ได้แล้วบริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป ฯ
เหตุบังจย ๘ ประการนั้น คือ การอยู่กับพระศาสดา หรือกับเพื่อนพรหมจรรย์
ผู้เป็นที่เลื่อมใส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดหิริ โอตตัปปะ เกิดความรัก และความ
เคารพอย่างแรงกล้า ๑ การได้ถามสิ่งที่ตนยังไม่เข้าใจ ต่อพระศาสดา หรือต่อเพื่อน

พรหมจรรย์อันควรแก่ความเคารพซึ่งตามอาศัยอยู่นั้น ในเวลาอันสมควร แล้ว
ท่านเหล่านั้นได้เปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผยให้ฟัง ได้ทำข้อที่ยังไม่ทำให้ตน ได้
กำจัดความสงสัย ในธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดความสงสัยต่าง ๆ ครั้นได้ฟัง
ธรรมนั้นแล้ว ก็ไปอยู่ในที่สงบกายสบายใจ ๑ การเป็นผู้มีศีล มีความสำรวมใน
ปาฏิโมกข์ สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและอารมณ์อันดี แม้แต่โทษอันเล็กน้อยก็เห็นว่า
เป็นของน่ากลัว แล้วศึกษามั่นอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ๑ การสดับฟังมาก การ
ทรงจำ การสะสม ซึ่งสิ่งที่ได้สดับฟังแล้วได้ดี คือ ธรรมเหล่าใด มีคุณอันดี
ในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง
พร้อมทั้งอรรถพยัญชนะ การได้สดับธรรมอันนั้นมาก ได้จดจำไว้ซึ่งธรรมอันนั้น
ได้ท่องกรรมเหล่านั้นไว้นคล่องปาก ได้คิดกรรมเหล่านั้นไว้นคล่องใจ ได้ตั้งใจ
ความกรรมเหล่านั้นแตก ๑ การมีความเพียรแก่กล้า เพื่อละเสียซึ่งอกุศลธรรม
ทั้งหลาย เพื่อทำซึ่งกุศลธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้น การมีกำลังกายกำลังใจแข็งแรง
มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลทั้งหลาย ๑ ความมีสติแก่กล้าระลึกได้
ซึ่งสิ่งที่ทำคำพูดแล้วนาน ๑ เล็งเห็นความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานชั้น ๕ ว่า
อุปาทานชั้น ๕ เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งอุปาทานชั้น ๕ เป็นอย่างนี้
ความดับไปแห่งอุปาทานชั้น ๕ เป็นอย่างนี้ ดังนี้ ๑ รวมเป็นเหตุปัจจัย ๘ ประการ
ที่เป็นเหตุให้ได้ปัญญา อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ตนยังไม่ได้ เป็นเหตุ
ให้ปัญญาที่ตนได้แล้วเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นเหตุให้ภาวนาอันไพบูลย์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น

ธรรมที่ควรอบรม ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่อริยอัฏฐังคิกมรรค ๘
ประการ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ ๑
สัมมาวาจา การพูดชอบ ๑ สัมมากัมมันโต การทำชอบ ๑ สัมมาอาชีโว การ
เลี้ยงชีพชอบ ๑ สัมมาวาจาโม การพยายามชอบ ๑ สัมมาสติ การระลึกชอบ ๑
สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ๑

ธรรมที่ควรอบรม ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งใดบ้าง ? ได้แก่ โลกธรรม ๘ คือ
ความมีลาภ ๑ ความไม่มีลาภ ๑ ความมียศ ๑ ความไม่มียศ ๑ ความดีเตียน ๑
ความสรรเสริญ ๑ ความสุข ๑ ความทุกข์ ๑

กรรมที่ควรละ ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ มิจฉัตตกรรม คือ กรรมที่ผิด ๘ ประการ อันได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ๑ มิจฉาสังกัปปิ ความดำริผิด ๑ มิจฉาวาจา การพูดผิด ๑ มิจฉากัมมันโต การทำผิด ๑ มิจฉาอาชีโว การเลี้ยงชีพผิด ๑ มิจฉาวาจาโม การพยายามผิด ๑ มิจฉาสติ การระลึกผิด ๑ มิจฉาสมาธิ การตั้งมั่นผิด ๑

กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ได้แก่ กุสัत्वัตถุ คือ ข้ออ้างของคนขเกียจ ๘ อย่าง คือ อ้างว่า จะต้องทำงาน เมื่อทำงานก็จะต้องเหน็ดเหนื่อย จักต้องนอนเสียก่อน ๑ อ้างว่า เราได้ทำงานแล้ว เราเหน็ดเหนื่อยร่างกายแล้ว เราต้องนอนเสียก่อน ๑ อ้างว่า เราจะต้องเดินทางไกล เราควรจะนอนเสียก่อน ๑ อ้างว่า เราเดินทางไกลเหน็ดเหนื่อยแล้ว เราจักต้องนอนเสียก่อน ๑ อ้างว่า เราไปแสวงหาอาหารมาแล้วก็ไม่ได้สิ่งใด เราควรจะนอนเสีย ๑ อ้างว่า เราบริโภคอาหารหนักร่างกายแล้ว เราควรจักนอนเสีย ๑ อ้างว่า เวลาที่เราไม่สบาย เราควรจะนอนเสีย ๑ อ้างว่า เวลาที่เราเพิ่งหายเจ็บไข้ใหม่ ร่างกายยังอ่อนแออยู่ เราควรจะนอนเสีย ๑ คืออย่างนั้นแล้วก็นอนเสีย ไม่ทำความเพียร เพื่อให้ถึงซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ เพื่อให้ได้ ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ เพื่อให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง รวมเป็นกรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๘ ประการด้วยกัน

กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๘ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อารัทท-
วัตถุ คือ ข้ออ้างของผู้ขยัน ๘ อย่าง อันได้แก่ การอ้างว่า การงานที่เราจะต้องทำมีอยู่ เมื่อเราทำการงานนั้น เราก็ไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในใจได้ง่าย เราควรจะทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้ถึงซึ่งธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อให้ได้ซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ๑ อ้างว่า เราได้ทำการงานแล้ว เวลาเราทำงานน้อย เราไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในใจได้ เราควรจะทำความเพียรเสียก่อน เพื่อคุณวิเศษที่ยังไม่ถึง ไม่ได้ ไม่สำเร็จ ๑ อ้างว่า เราจะต้องเดินทางไกล เวลาเดินทางไกลนั้น เราไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในใจได้ เราควรจะทำความเพียรเสีย

ก่อน เพื่อให้เกิดซึ่งคุณวิเศษที่ยังไม่ถึง ไม่ได้ ไม่สำเร็จ • อ้างว่า เราได้เดินทางไกลแล้ว เวลาเราเดินทางไกลอยู่นั้น เราไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในใจได้ เราควรทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้เกิดซึ่งคุณวิเศษที่ยังไม่ถึง ไม่ได้ ไม่สำเร็จ • อ้างว่า เราไปเที่ยวแสวงหาอาหารมาแล้ว แต่เราก็ไม่ได้อาหารสิ่งไร ร่างกายของเราเบาด์ เราควรจะทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้สำเร็จคุณวิเศษ • อ้างว่า เราไปเที่ยวแสวงหาอาหารได้มาบริโภคนพความประสงค์แล้ว ร่างกายเรามีกำลังดีแล้ว เราจะทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้สำเร็จคุณวิเศษ • อ้างว่า เวลานี้ อาหารอันเล็กน้อยได้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่อาจกำเริบใหญ่โตได้ เราจะทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้สำเร็จคุณวิเศษ • อ้างว่า เวลานี้เราหาอาหารใหม่ อาหารอาจกลับเกิดขึ้นอีกก็ได้ เราจะต้องทำความเพียรเสียก่อน เพื่อให้สำเร็จคุณวิเศษ • รวมเป็นเรื่องอ้างของผู้ขยัน ๘ อย่างด้วยกัน

ธรรมที่แห่งตลอดได้ยาก ๘ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ขณะสมัยที่ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ได้ ๘ อย่าง คือ เวลาพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก แล้วทรงแสดงธรรมอันทำให้สงบระงับ อันทำให้ดับกิเลส อันทำให้ตรัสรู้ธรรมพิเศษได้ดี แต่ผู้นั้นไปเกิดเสียในนรก • ไปเกิดเสียในกำเนิดดิรัจฉาน • ไปเกิดเสียในกำเนิดเปรตวิสัย • ไปเกิดเสียในเทวโลกที่มีอายุยืนนาน • ไปเกิดเสียในปลายเขตแดนที่ไม่รู้จักดิษฐ์ ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไปมา • เกิดในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นมิจฉาทิฎฐิเสียบมีความเห็นอันวิปริตว่า การให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การค้ำนบไม่มีผล การทำดีชั่วไม่มีผล โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี สมณพราหมณ์ที่สงบระงับ ที่ปฏิบัติชอบ รู้โลกนี้โลกหน้าแจ่มแจ้งด้วยตนเอง แล้วประกาศออกไปนั้นไม่มี • เกิดในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นคนโง่เขลา ไม่อาจเข้าใจความแห่งคำดีและไม่ดี • เกิดในมัชฌิมประเทศ มีปัญญาดี สามารถรู้จักเนื้อความแห่งถ้อยคำที่ดีและไม่ดี แต่ไม่มีพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดขึ้นในโลก ไม่มีพระธรรมที่จะทำให้สงบระงับ ที่จะทำให้หมดกิเลส ที่จะทำให้รู้ธรรมพิเศษได้ดี • รวมเป็นเวลาประพฤติพรหมจรรย์ไม่ได้ ๘ อย่างด้วยกัน

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ มหาปรัส-
 วิตก ๘ คือ มหาบุรุษเข้าข้อมคิดว่า โลกุตตรธรรมนี้เป็นของผู้มีความมักน้อย
 ไม่ใช่ของผู้มีความมักมาก • โลกุตตรธรรมนี้เป็นของผู้มีความสันโดษ ไม่ใช่
 ของผู้ไม่มีความสันโดษ • โลกุตตรธรรมนี้เป็นของผู้ที่อยู่ในที่สงัด ไม่ใช่ของผู้ที่อยู่ใน
 ที่คลุกคลี • เป็นของผู้มีความเพียรแก่กล้า ไม่ใช่ของคนเกียจคร้าน • เป็น
 ของผู้มีสติมั่นคง ไม่ใช่ของผู้ปล่อยสติ • เป็นของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีใจ
 ไม่ตั้งมั่น • เป็นของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้ไม่มีปัญญา • เป็นของผู้ยินดีใน
 ธรรมอันไม่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรม
 อันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า • รวมเป็นมหาปรัสวิตก ๘ อย่างด้วยกัน

ธรรมที่ควรรู้อย่าง ๘ อย่างนั้น ได้แก่ สิ่งไรบ้าง ? ได้แก่ อภิกายตนะ
 ๘ อย่าง คือ การถือรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเล็งเห็นรูปธรรมภายนอก
 ซึ่งเป็นรูปธรรมอันเล็กน้อย ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็น ยิ่ง
 กว่ารูปธรรมเหล่านั้น • การถือรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรม
 ภายนอก อันเป็นรูปธรรมใหญ่ ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็น
 ยิ่งกว่านั้น • การถือรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรมภายนอก
 อันเป็นรูปธรรมเล็กน้อย ทั้งมีสติและไม่ดี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่า
 นั้น • การถือรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรมภายนอก อันหา
 ประมาณมิได้ อันมีสติและไม่ดี และเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่านั้น • การถือ
 รูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรมภายนอก อันเป็นรูปธรรมเขียว
 มีสีเขียวเหมือนดอกผักตบ หรือเหมือนผ้าขาวพาราสี อันเป็นผ้าเนื้อเกลี้ยง
 ทั้ง ๒ ข้าง แล้วคิดว่า เราเราเห็นยิ่งกว่านั้น • มีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์
 แล้วเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งเป็นของเหลือง ทั้งมีสติเหลือง เหมือนกับดอก
 กรรณิการ หรือเหมือนผ้าขาวพาราสี แล้วเข้าใจว่า เราเราเห็นยิ่งกว่านั้น •
 มีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรมภายนอก ซึ่งเป็นของแดง
 ทั้งมีสติแดงเหมือนดอกสะเอ้ง หรือเหมือนผ้าขาวพาราสี แล้วเข้าใจว่า เรา
 เราเห็นยิ่งกว่านั้น • มีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ แล้วเห็นรูปธรรมภาย
 นอก อันเป็นของขาว ทั้งมีสีขาว เหมือนดาวประกายพุกกะ หรือเหมือนผ้าขาว

พาราณสี แล้วเข้าใจว่าเราเห็นยิ่งกว่านั้น • รวมเป็นอภิกายคณะ คือ ความเข้าใจของผู้เจริญธรรมว่า สิ่งที่ตนได้เห็นนั้นดีกว่าสิ่งอื่น ๘ อย่างด้วยกัน

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๘ อย่างนั้น ได้แก่สิ่งอะไรบ้าง ? ได้แก่ วิโมกข์ ๘ คือ ผู้มีรูปเป็นอารมณ์ ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย • ผู้มีรูปธรรมภายในเป็นอารมณ์ ย่อมเห็นรูปธรรมภายนอก • ผู้มีอารมณ์ภายในกสิณที่มีสสวยงามว่าสวยงาม • ผู้สำเร็จอากาสนัญญาตนะ • วิญญานัญญาตนะ • อากิญจัญญาตนะ • เนวสัญญานาสัญญาตนะ • สัญญาเวทิตินิโรธ • ๑ รวมข้อธรรมทั้งสามที่แสดงมาแล้วนี้ มีอยู่ ๘ ข้อด้วยกัน ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมที่มีอยู่แล้ว เป็นธรรมอันแท้จริง เป็นธรรมที่ไม่คลาดเคลื่อน เป็นธรรมที่ไม่แปรผัน เป็นธรรมที่พระศาสดาเจ้าตรัสรู้ถูกต้องแล้วทั้งนั้น ดังนี้ สันเนือความในพระบาลี อันว่า ด้วยธรรมหมวด ๘ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งทศตรสูตร ในคัมภีร์สมังคลวาทสินี ว่า คำว่า ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์นั้น ได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากสมณะและเกิดจากวิปัสสนาอย่างอ่อน ในส่วนเบื้องต้น ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา ๑ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ปัญญา คือ ความเห็นชอบ ซึ่งเป็นเบื้องต้น แห่งมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ๑ คำว่า ความมกน้อยนั้น มีความมกน้อยอยู่ ๔ อย่าง คือ ความมกน้อยในปัจจัย • ความมกน้อยในมรรคผล • ความมกน้อยในปริยัติ • ความมกน้อยในชุตังค • ๑ ผู้มกน้อยในปัจจัยนั้น ถึงจะมีผู้ให้มากก็รับแต่น้อย เมื่อมีผู้ให้น้อยก็รับน้อยลงไปอีก หรือไม่รับเสียเลย ๑ ผู้มกน้อยในมรรคผลนั้น ย่อมไม่ให้ผู้อื่นรู้มรรคผลของตน ๑ ผู้มกน้อยในปริยัตินั้น ถึงตนจะทรงพระไตรปิฎกก็ไม่อยากให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพหูสูตร ๑ ผู้มกน้อยในชุตังคนั้น ย่อมไม่ให้ผู้อื่นรู้ว่าตนรักษาชุตังค ๑ คำว่า ความสงัดนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ความสงัดกาย อันได้แก่ไปทำความเพียรอยู่แต่ผู้เดียว • ความสงัดใจ อันได้แก่ การทำกสิณบริกรรมแล้วทำให้สมาบัติ ๔

เกิดขึ้น • ความสงัดจากอุปธิ คือ สิ่งที่ยังอยู่ในใจ อันได้แก่ การทำกณ สมบัติ นั้นให้เป็นที่ตั้ง แล้วพิจารณาสังขาร ได้สำเร็จอรรถมรรคญาณ • ๑ คำว่า มีความเพียรแก่กล้านั้น หมายความว่าเพียรทางกาย ทางใจ ๑ คำว่า มีสติมั่นนั้น หมายความว่าสติในสติปัฏฐาน ๔ ๑ คำว่า มีใจตั้งมั่นนั้น คือ มีใจมีอารมณ์ อันเดียว ๑ คำว่า มีปัญญา นั้น คือ มีกัมมัธสสกาปัญญา อันได้แก่ปัญญา อันรู้จักกรรมที่เป็นบาปบุญคุณโทษ ๑ คำว่า ไม่มีเครื่องแก่น้ำนั้น คือ ไม่มี ตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันเป็นเหตุให้ชักเข้าอยู่ในวัฏสงสาร ๑ ธรรมที่ควรอบรม นั้น ได้แก่ มรรค ส่วนค่านอกนี้เหมือนกับหมามาแล้วข้างต้น ดังนี้ สันเนอความ ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย คำว่า มรรค ๘ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา มรรค ๘ นั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ • สัมมาสังกัปป • สัมมาวาจา • สัมมากัมมันโต • สัมมาอาชีโว • สัมมา- วาจาโม • สัมมาสติ • สัมมาสมาธิ • ๑ สัมมาทิฏฐินั้น ได้แก่ปัญญาเจตสิก ที่กล้าหาญหน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ และรู้ไปในทุกขสัจ รู้ไปในทุกข- สมุทัยสัจ รู้แท้ในทุกขนิโรธสัจ รู้แท้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แล้ว และปฏิบัติถอนเสียซึ่งอวิชชาและตณหา ดังนี้ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์แห่ง อริยมรรคอันเป็นปฐม

องค์แห่งอริยมรรคที่ ๒ คือ สัมมาสังกัปปนั้น ได้แก่ วิตกเจตสิกซึ่งดำริ ติตรองไปในที่จะบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ในอสุภกรรมฐาน • ดำริ ไปในอันไม่ผูกพยาบาทอาฆาตจองเวรแก่กัน ดำริไปในอันจะเจริญพรหมวิหาร ๔ เป็นต้นนั้น • ดำริไปในที่มิได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง • การดำริ ๔ อย่างนี้ ชื่อว่า สัมมาสังกัปป เป็นองค์แห่งอริยมรรคคัมภ ๒

องค์แห่งอริยมรรคคัมภ ๓ นั้น ได้แก่ วิจสุจิริต ๔ ประการ คือ เว้น จากพูดเท็จ • พูดส่อเสียด • พูดคำหยาบคาย • พูดเพื่อเจตตลกคะนอง • วิจสุจิริต ๔ ประการนี้ ชื่อว่า สัมมาวาจา จัดเป็นองค์อริยมรรคคัมภ ๓

องค์แห่งอริยมรรคการบ ๔ คือ สัมมากัมมันโตนั้น ได้แก่ กายสุจริต ๓ ประการ คือ เว้นจากปาณาติบาตฆ่าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย ๑ เว้นจาก อทินนาทาน ลอบลักทรัพย์ของผู้อื่นอันเขามีได้อนุญาตให้ ๑ เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติกว้างประเพณีด้วยภรรยาแห่งท่านผู้อื่น ๑ กายสุจริต ๓ ประการนี้ ชื่อว่า สัมมากัมมันโต เป็นองค์แห่งอริยมรรคการบ ๔

องค์แห่งอริยมรรคการบ ๕ คือ สัมมาอาชีวนั้น ได้แก่ พระอริยสาวก ในพระบวรพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติละเสียบซึ่งมิจฉาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีวิตมิได้ชอบธรรม และตั้งอยู่ในสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม ดังนี้ ชื่อว่า สัมมาอาชีโว เป็นองค์แห่งอริยมรรคการบ ๕

องค์แห่งอริยมรรคการบ ๖ คือ สัมมาวาจาโมนั้น ได้แก่ สัมมปปธาน ๔ กล่าวคือ พระอริยสาวกในพระบวรพุทธศาสนานี้ ประกอบด้วยวิริยภาพ เพื่อจะ ละเสียบซึ่งการอกุศลอันเกิดขึ้นแล้ว ให้ขาดจากสันดานประการ ๑ พากเพียร เพื่อจะขจัดเสียบซึ่งการอกุศลทั้งปวง ที่ยังมีได้บังเกิดขึ้นนั้น มิให้บังเกิดขึ้นได้อุตส่าห์พากเพียรขจัดเสียบให้ไกลจากสันดานประการ ๑ บรรดาอกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังมีได้บังเกิดขึ้นนั้น อุตส่าห์พากเพียรพยายาม ให้เกิดขึ้นในสันดานให้จงได้ ประการ ๑ แต่บรรดาการอกุศลที่บังเกิดแล้วนั้น อย่าให้เสื่อมสูญ อย่าให้ ถอยเสียบ ให้เจริญขึ้นไป อุตส่าห์พากเพียรให้ถาวรวัฒนาการยิ่งขึ้น ในสันดานให้จงได้ประการ ๑ สัมมปปธาน ๔ ประการนี้ เป็นที่สรรเสริญแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย ดังนี้

องค์แห่งอริยมรรคการบ ๗ คือ สัมมาสตินั้น ได้แก่ สติบัญญัติทั้ง ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนาสติบัญญัติ ประการ ๑ เวทนานุปัสสนาสติบัญญัติ ประการ ๑ จิตตานุปัสสนาสติบัญญัติ ประการ ๑ ธัมมานุปัสสนาสติบัญญัติ ประการ ๑ เป็น ๔ ประการด้วยกัน อธิบายว่า สติตั้งลงในรูปขันธ เอาการูปขันธเป็นอารมณ์ พิจารณารูปขันธเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นแล ได้ชื่อว่า กายานุปัสสนาสติบัญญัติ ๑ สติตั้งลงในเวทนาขันธ เอาการเวทนาขันธเป็นอารมณ์ พิจารณาเวทนาขันธโดย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ได้ชื่อว่า เวทนานุปัสสนาสติบัญญัติ ๑ สติตั้งลงในวิญญาณขันธ เอาการวิญญาณขันธเป็นอารมณ์ พิจารณาวิญญาณขันธ

ทสฺสตรสฺสตร ทอนว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีธรรมมีอุปการะมากเป็นต้น ๓๘๓

โดย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น ได้ชื่อว่า จิตตานุสัสสนาสติปัฏฐาน ๓ สติตั้งลงในสัญญาชั้นนี้ และสังขารชั้นนี้เป็นอารมณ์ พิจารณาสัญญาชั้นนี้ สังขารชั้นนี้ โดย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น ได้ชื่อว่า สมมานุสัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้

องค์แห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ได้แก่ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ บังคับให้สังคจจากกิเลสทางและวัตถุทางแล้ว และเข้าปฐมฌาน ทตฺติยฌาน ตตฺติยฌาน จกตตฌาน ด้วยสมาธิจิต มีในภิกษุทั้ง ๘ นั้นแหละ ตถาคตรับยกชื่อว่า สมมาสมาธิ ดังนี้ สันเนือความในสมมัตถาธิบาย อันว่าด้วยอริยมรรค ๘ เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

ทสฺสตรสฺสตร ทอนว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีธรรมมีอุปการะมากเป็นต้น

นว ชมฺมา พหุการา นว ชมฺมา ภาวตพฺพา นว ชมฺมา ปริณฺเวยฺยา
นว ชมฺมา ปหาตพฺพา นว ชมฺมา หานภาคิยา นว ชมฺมา วิเสสภาคิยา
นว ชมฺมา ทุปฺปวิวิชา นว ชมฺมา อุปฺปาตตพฺพา นว ชมฺมา อภิณฺเวยฺยา
นว ชมฺมา สจฺฉิกาทพฺพาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจงได้แสดงทสฺสตรสฺสตร กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ มีธรรมมีอุปการะมากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา สมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในทสฺสตรสฺสตรที่ ๑๑ คัมภีร์ทศนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ธรรมหมวด ๕

นั้น ได้แก่ธรรมที่มีอุปการคุณมาก • ธรรมที่ควรอบรม • ธรรมที่ควรรอบรู้ • ธรรมที่ควรละ • ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง • ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญขึ้น • ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก • ธรรมที่ควรทำให้เกิด • ธรรมที่ควรระวัง • ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง •

ธรรมที่มีอุปการคุณมากนั้น ได้แก่ธรรมที่มีโยนิโสมนสิการ ๘ อย่าง เป็นรากเหง้า คือ ปราโมทย์ • ปัตติ • กายบัสสัทธิ • สุข • สมาธิ • ขณิกุตญาณ • นิพพิทาญาณ • วิราคะ • วิมุตติ • ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้มีโยนิโสมนสิการ

ธรรมที่ควรอบรม ๘ อย่างนั้น ได้แก่ องค์แห่งความเพียรอันบริสุทธ ๘ อย่าง คือ สลวิสุทธ อันได้แก่ศีลที่บริสุทธ • จิตตวิสุทธ อันได้แก่จิตอันบริสุทธ • ทิฐิวินิสุทธ อันได้แก่ ความเห็นอันบริสุทธ • กังขาวิตรณวิสุทธ อันได้แก่ การข้ามเสียดซึ่งความสงสัยอันบริสุทธ • มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธ อันได้แก่ ความรู้ความเห็น ซึ่งทางและมีใช่ทางอันบริสุทธ • ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธ อันได้แก่ ความรู้เห็นอันบริสุทธในปฏิปทา • ญาณทัสสนวิสุทธ ได้แก่ ความรู้เห็นอันบริสุทธ • ปัญญาวิสุทธ อันได้แก่ปัญญาอันบริสุทธ • วิมุตติวิสุทธ อันได้แก่ความหลุดพ้นอันบริสุทธ •

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๘ อย่างนั้น ได้แก่สัตตาวาส ๘ คือ พวกสัตว์โลกที่มีร่างกายต่างกัน มีความจดจำต่างกัน เช่นพวกมนุษย์และพวกเทพเจ้าบางเหล่า พวกวินิยาธบางเหล่า • พวกที่มีกายต่างกัน มีความจดจำอย่างเดียวกัน เช่นพวกพรหมชั้นปฐมฌาน • พวกที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความจดจำต่างกัน เช่นพวกอภัสสรพรหม • พวกที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความจดจำอย่างเดียวกัน เช่นพวกสุกทินพรหม • พวกที่ไม่มีความจดจำ ไม่มีความรู้สึกสิ่งใด เช่น พวกอสังขญพรหม • พวกที่สำเร็จอากาสนัญญาตนญาณ • พวกที่สำเร็จวิญญานัญญาตนญาณ • พวกที่สำเร็จอากิญญัญญาตนญาณ • พวกที่สำเร็จเนวสัญญานาสัญญาตนญาณ •

ธรรมที่ควรละ ๘ อย่างนั้น ได้แก่ธรรม ๘ อย่าง ที่มีต้นหาเป็นรากเหง้า คือ การแสวงหาอันเกิดขึ้นเพราะตัณหา • การได้อันเกิดขึ้นเพราะการแสวงหา • การตัดสินใจดีหรือไม่ดี อันเกิดขึ้นเพราะการได้ • ความพอใจรักใคร่อันเกิดขึ้น

เพราะการตัดสินใจ • ความถ่อม • อันเกิดขึ้นเพราะความพอใจใคร่ • การหวงแหน
อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยความถ่อม • ความตระหนี่ • อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยความ
หวงแหน • ความรักษา • อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยความตระหนี่ • บาปอกุศลต่าง ๆ
เช่น การจับไม้ค้อน จับศาสตรา การทะเลาะวิวาท ทุ่มเถียง การส่อเสียดยุบ
การกล่าวเท็จ อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยความรักษาเป็นต้นเหตุ •

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อมลง ๕ อย่างนั้น ได้แก่ ความผูกอาฆาต ๕ อย่าง คือ
ผูกอาฆาตว่า เขาได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว • เขากำลังทำสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่เราอยู่ • เขาก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา • เขาได้ทำสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจแล้ว • เขากำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เรารัก
ใคร่พอใจอยู่ • เขาก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เรารักใคร่พอใจ • เขาได้ทำสิ่ง
ที่เป็นประโยชน์ แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจแล้ว • เขากำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้
ที่เราไม่รักใคร่พอใจอยู่ • เขาก็ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เราไม่รักใคร่พอใจ •

ธรรมที่เป็นฝ่ายเจริญขึ้น ๕ อย่างนั้น ได้แก่ การกำจัดความอาฆาต ๕ อย่าง
ที่แสดงมาแล้วนี้ด้วยคิดว่า เราอาฆาตเขาอย่างนั้น เราก็คงได้ประโยชน์อะไร

ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๕ อย่างนั้น ได้แก่ ความต่างกัน ๕ อย่าง คือ
ความต่างกันแห่ง ชาติ ชาติ ชาติ ชาติ ชาติ ความดำริ ความพอใจ ความ
เร่าร้อน ความแสวงหา ความได้ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยมีความต่างกันแห่งชาติเป็นต้นเหตุ
คือ ความต่างกันแห่งชาติ ทำให้มีผัสสะต่างกัน ผัสสะต่างกัน ทำให้เกิดเวทนา
ต่างกัน เวทนาต่างกัน ทำให้เกิดสัญญาต่างกัน สัญญาต่างกัน ทำให้เกิดความดำริ
ต่างกัน ความดำริต่างกัน ทำให้เกิดความไม่พอใจต่างกัน ความไม่พอใจต่างกัน
ทำให้เกิดความร้อนใจต่างกัน ความร้อนใจต่างกัน ทำให้เกิดความแสวงหาต่างกัน
การแสวงหาต่างกัน ทำให้เกิดการได้ต่างกัน

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๕ อย่างนั้น ได้แก่ ความจำ ๕ อย่าง คือ ความจำ
ซึ่งความไม่สวยงาม • ความจำซึ่งความตาย • ความจำความน่าเกลียดใน

อาหาร ๑ ความจำความไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง ๑ ความจำความไม่เที่ยง ๑ ความจำความทุกข์ ๑ ความจำความไม่ใช่ตัวตน ๑ ความจำการละกิเลส ๑ ความจำการคลายกิเลส ๑

ธรรมที่ควรรู้อย่าง ๘ อย่างนั้น ได้แก่ อนุบุพพิหาร ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ กับสัญญาเวหิตนโรธ ๑

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๘ อย่างนั้น ได้แก่ อนุบุพเพนิโรธ ๘ อย่าง คือ ความดับไปตามลำดับแห่งกาม สัญญา วิตก วิจาร ปีติ ลมหายใจเข้าออก และรูปสัญญา อากาสานัญญาชยตนสัญญา วิญญานัญญาชยตนสัญญา อากิญจัญญาชยตนสัญญา และสัญญาเวหนาทังสน ซึ่งดับไปตามลำดับฌาน ๆ รวมธรรม ๑๐ หมวด ซึ่งมีหมวดละ ๘ ข้อ เป็นธรรม ๘๐ ข้อด้วยกัน ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมที่เคยมีแล้ว ล้วนแต่เป็นธรรมอันแท้จริงไม่คลาดเคลื่อน ล้วนแต่เป็นธรรมไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ล้วนแต่เป็นธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้แล้วทั้งนบ ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลี อันว่าด้วยธรรมหมวด ๘ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสังกตสูตร ในคัมภีรสมังคลวลาลิน ว่า สลวิสุทธ คือ สลอันบริสุทธิ์นั้น หมายถึงตปาริสททศีล อันสามารถให้ถึงความบริสุทธิ์ ฯ คำว่า จิตตวิสุทธ คือ จิตอันบริสุทธิ์นั้น คือ สมาบัติ ๘ อันชำนาญ ที่เป็เนปัทฐฐานและวิปัสสนา ฯ ทิฏฐวิสุทธ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ การเห็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัย ฯ กังขาวิตรณวิสุทธ คือ การข้ามเสียซึ่งความสงสัยนั้น ได้แก่ การรู้จักอาการแห่งปัจจัยทั้ง ๑๒ อย่าง มี อวิชชาเป็นต้น ฯ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธ คือ ความรู้ ความเห็น ซึ่งทางและไม่ใช่ทางนั้น ได้แก่ การรู้การเห็นว่า แสงสว่างเป็นต้นไม่ใช่หนทาง การรู้ซึ่งความเกิด และความดับนั้นแหละเป็นหนทาง ฯ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธ คือ ความรู้ความเห็นซึ่งปฏิปทานั้น ได้แก่ วิปัสสนาอย่างอ่อน ฯ ญาณทัสสนวิสุทธ คือ ความรู้ความเห็นนั้น ได้แก่ มรรค ๑ วิปัสสนาอันแรงกล้า ๑ คำว่า ปัญญานัน หมายถึงปัญญาอันเกิดด้วยอรหัตผล ฯ คำว่า วิมุตตินัน หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลส

ด้วยอรหัตผล ฯ คำว่า ชาติต่างกันนั้น หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ
 คำว่า ผัสสะต่างกันนั้น หมายถึงความประจวบอารมณ์ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 ใจ ต่างกัน ฯ คำว่า เวทนาต่างกันนั้น หมายถึงเวทนาอันเกิดจากผัสสะนั้นต่างกัน ฯ
 คำว่า สัญญาต่างกันนั้น หมายถึงความจดจำต่างกัน มีความจดจำอารมณ์เป็นต้น ฯ
 คำว่า ความดำริต่างกันนั้น คือ ความดำรินในการวินิจฉัยเป็นต้นต่างกัน ฯ คำว่า
 ความพอใจต่างกันนั้น คือ ความพอใจในรูปเสียงเป็นต้นต่างกัน ฯ คำว่า ความ
 ร้อนใจต่างกันนั้น คือ ความร้อนใจเพราะรูปเสียงเป็นต้นต่างกัน ฯ คำว่า ความ
 แสวงหาต่างกันนั้น คือ ความแสวงหารูปเป็นต้นต่างกัน ฯ คำว่า ความได้ต่างกัน
 นั้น คือ ความได้รูปเป็นต้นต่างกัน สันเนอความในอรรถกถาที่ควรยกขึ้นเทศนา
 เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายองค์แห่งความเพียรชอบ ๘
 อันเป็นข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย ออกไปอีก ว่าอย่างไรได้แก่
 สิ่งไรแน่ อย่างไรนั้นมิใช่ทำให้เกิดขึ้นอย่างไร เพื่อผู้ฟังทั้งหลายจักได้จดจำนำ
 ไปปฏิบัติตามสมควรแก่กำลังของตน ซึ่งจักให้ผลอันดีงามในทางมรรค ผล นิพพาน
 สำหรับในอนาคตกาลภายภาคหน้า กล่าวคือ คำว่า สลวิสุทธินั้น ได้แก่ สลอัน
 บริสุทธิ์ตามภูมิเพศของบุคคล ที่เป็นคุณที่สุดและบรรพชิต ฯ การที่จะทำให้สล
 อันบริสุทธิ์เกิดขึ้นได้นั้น ต้องรู้จักสลและอ่านสงสสลได้โดยละเอียดทุกข้อ และ
 รู้จักโทษแห่งความไม่มีสลได้โดยแจ่มแจ้ง แล้วมีหรือ ความละอายต่อบาป ม
 โอดตปฺปะ ความกลัวต่อบาป ประจําใจ จึงจักทำให้สลวิสุทธิตี คือ สลอันบริสุทธิ์
 เกิดขึ้นในตนได้

คำว่า จิตตวิสุทธิตี คือ จิตอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ สมาธิจิตที่เกิดขึ้นด้วย
 การเจริญกรรมฐานอันถูกต้องแก่อารมณ์ของตน บทใดบทหนึ่ง

คำว่า ทิฏฐิวิสุทธิตี คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ ความเห็นนามและ
 รูปโดยถ่องแท้ การที่จะทำให้เกิดความเห็นอันบริสุทธิ์นั้น ท่านให้ทำดังต่อไปนี้
 คือ ผู้ประกอบสมณะ เมื่อทำสมณะจนได้สำเร็จสมาธิ คือ สำเร็จฌานแล้ว พ้อออก

จากถาปน ท่านให้กำหนดองค์ถาปนและธรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์ถาปน ให้รู้ลักษณะ และหน้าที่เป็นต้น ขององค์ถาปน และธรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์ถาปนเหล่านั้นให้ได้ ครั้นกำหนดได้แล้ว ให้กำหนดจับองค์ถาปนและธรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์ถาปนเหล่านั้น ทั้งหมดว่า เป็นนามธรรม และให้บอกต่อไปว่า นามธรรมเหล่านั้นอาศัยอะไร เมื่อเห็นว่าอาศัยรูป คือ มีอยู่ในรูปธรรม แล้วให้กำหนดรู้ว่า สิ่งที่มีลักษณะ จับหายทั้งหมด ล้วนแต่เป็นรูปธรรม ข้อที่ท่านให้ทำอย่างนี้ เพื่อให้ถูกต้อง ตามความเป็นจริงของการคิดค้นเอาความรู้ในเรื่องนามธรรมและรูปธรรม เปรียบ เหมือนคนพบงูอยู่ในเรือน แล้วค้นหาที่อยู่ของงูฉะนั้น ในข้ออุปมานี้ เป็น เครื่องชี้ให้เห็นว่า เมื่อรู้จักนามธรรมแล้ว ให้คิดค้นหาที่อยู่ของนามธรรม ๆ สำหรับผู้ประกอบในวิปัสสนาอย่างเดียว เมื่อต้องการทำให้ความเห็นอันบริสุทธิ์ เกิดขึ้น ท่านให้ทำอย่างนี้ คือ ให้ยกธาตุ ๔ ธาตุ ๑๘ आयตนะ ๑๒ ชันธ ๕ ชันพิจารณาโดยนัยต่าง ๆ จนละสมมติว่าคนสัตว์เสียได้ เห็นนามและรูปว่า เป็น แต่ ธาตุ आयตนะ ชันธ แต่ละอย่าง ๆ จนใจตั้งมั่นในอัสัมโมหภูมิ คือ ภูมิที่ไม่ หลงเข้าใจผิด แล้วจึงเรียกว่า ทำให้เกิดปฏิวิสุทธิ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์ได้

คำว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ การเบ็ดความสงสัยมั่น ได้แก่ การจับ เหตุปัจจัยทำให้เกิดนามและรูปได้โดยแน่ชัด แต่ก่อนที่จะจับเหตุปัจจัยแห่งนาม และรูปได้นั้น ต้องพิจารณาเหตุปัจจัยแห่งนามและรูปให้จงได้ ให้ทำเหมือน แพทย์หาสมุฏฐานของโรค หรือให้ทำเหมือนบุรุษที่มีใจกรุณา ซึ่งได้เห็นเด็ก อ่อนทงอยู่ข้างทางแล้ว เขานึกถึงพ่อแม่ของเด็กอ่อนนั้นว่า เด็กนี้เป็นลูกของ ใครหนอ ดังนี้ วิชพิจารณานั้น ท่านให้พิจารณาว่า นามและรูปนี้ ต้องมี เหตุปัจจัย เพราะไม่ใช่เป็นของเกิดขึ้นในดอกบัว หรือในแก้วมณีเป็นต้น เป็นของ เกิดขึ้นในท้องของมารดา เมื่อพิจารณาอย่างนี้ ก็จับเหตุปัจจัย ๕ อย่าง ของรูปได้ คือ จะจับได้ว่า อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร ๕ อย่างนี้ เป็นปัจจัยให้ เกิดรูป ทวาร ๖ และอารมณ์ ๖ ก็กับการนึกถึงทวาร ๖ และการนึกถึงอารมณ์ ๖ เป็นปัจจัยแห่งนาม

อีกอย่างหนึ่ง บังคับทำให้เกิดนามและรูปนั้น ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในปัจจุสมุปบาท

อีกนัยหนึ่ง บังคับแห่งนามและรูปนั้น ได้แก่ ธรรม ๕ อย่าง คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน กพ

อีกนัยหนึ่ง บังคับแห่งนามรูปนั้น ได้แก่ กรรม ๔ อย่าง คือ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน อันได้แก่ กรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งทำด้วยชวนเจตนาแรก ๑ กรรมที่ให้ผลในภพต่อไป อันได้แก่ กรรมฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ซึ่งทำด้วยชวนเจตนาที่เจต ๑ กรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป ได้แก่ กรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งทำด้วยชวนเจตนาที่ห้า ๑ กรรมที่ไม่ให้ผลเลย อันได้แก่ กรรมดีกรรมชั่ว ที่ทำด้วยชวนเจตนาแรก ซึ่งไม่อาจให้ผลในปัจจุบัน

อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ กรรม ๔ อย่าง คือ กรรมหนัก อันได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ มีฆ่ามารดาเป็นต้น ๑ กรรมมาก อันได้แก่ กรรมดีกรรมชั่วที่ทำไว้มาก ๑ กรรมจวนใกล้ ได้แก่ กรรมที่บุคคลนึกได้ในเวลาใกล้ตาย ซึ่งนำผู้นั้นไปเกิด ๑ กรรมที่สักว่าบุคคลทำ อาจให้ปฏิสนธิในเมื่อกรรม ๓ อย่างนั้นไม่มี

อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ กรรม ๔ อย่าง อันได้แก่ กรรมทำให้เกิด คือ กรรมที่เกิดในวิบากขันธ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ๑ กรรมช่วย คือ กรรมที่ช่วยให้เกิดสุขและทุกข์วิบากขันธในภพสาม ๑ กรรมเบียด คือ กรรมที่เบียดทุกข์ซึ่งเป็นสุขและทุกข์ อันกรรมอื่นทำให้เกิด ๑ กรรมฆ่า คือ กรรมที่ทำลายผลของกรรมอื่น ๑

เมื่อจับบังคับทำให้เกิดนามและรูป ดังที่กล่าวมาโดยนัยต่าง ๆ นี้ได้แล้ว เป็นอันหมดความสงสัยในเรื่องนามและรูปว่า อะไร ทำให้นามและรูปเกิด และหมวดสงสัยว่า นามและรูปที่ล่วงแล้ว หรือข้างหน้าก็มีหรือไม่ หรือมีเฉพาะในปัจจุบัน และหมดสงสัยในทักขิ ๖๒ ซึ่งเป็นความเห็นของคณาจารย์ต่าง ๆ เป็นอันว่ามีความเห็นถูกต้องในเรื่องนามและรูปอย่างยั่งยืน และเห็นตามเป็นจริง เห็นถูก เมื่อเห็นอย่างทว่าน จึงเรียกว่า ได้กัฏขาวัตถณวิสุทธิ คือ หมดความสงสัย

คำว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความรู้ว่าอะไรเป็นทางและไม่ใช่วางนั้น ได้แก่ การพิจารณา ๓ อย่าง เพราะการพิจารณา ๓ อย่าง เป็น

เมืองต้นแห่งวิปัสสนา ได้แก่ การพิจารณารูปและนามโดยลักษณะหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกว่า ญาตปริยญา ๑ ขกรูปและนามขึ้นสู่สามัญลักขณะ โดยนัยเป็นต้นว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง ซึ่งเรียกว่า ติรณปริยญา ๑ ละความเข้าใจผิดในรูปและนาม ซึ่งเรียกว่า ปหานปริยญา ๑ ขยายอธิบายต่อไปว่า ญาตปริยญา คือ ความกำหนด จับจับแห่งนามและรูป เป็นเหตุให้รู้ตลอดซึ่งลักษณะนามและรูปได้ ๆ ติรณปริยญา เป็นเหตุให้รู้ตลอดซึ่งลักษณะทั่วไป คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของไม่ใช่ตน ๆ ปหานปริยญา คือ การกำหนดให้เห็นว่านามและรูป ล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน ไม่ควรเพลิดเพลิน ไม่ควรรักใคร่ ไม่ควรก่อให้เกิดขึ้น ไม่ควรยึดถือ เมื่อกำหนดรู้อย่างนี้ ก็ละความเข้าใจว่าเป็นของเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นตัวตน ว่าควรเพลิดเพลิน ว่าควรรักใคร่ ว่าควรทำให้มีขึ้น ว่าควรยึดถือ

เมื่อกำหนดรู้จับแห่งรูปและนาม โดยปริยญาทั้ง ๓ ดังกล่าวโดยย่อ จนชำนาญแล้ว ย่อมมีของ ๑๐ อย่าง ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น และรู้เท่าทันว่าเป็นวิปัสสนูปกิเลส แล้วเจริญวิปัสสนาต่อไป เมื่อทำได้อย่างนี้ จึงเรียกว่า ทำให้เกิดมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความรู้ ว่า อะไรเป็นทางและไม่ใช่ทาง

คำว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่อง เห็นทางปฏิบัตินั้น ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาญาณ ๕ ไปตามลำดับ เริ่มแต่ อุทยัพพญาณไปจนสำเร็จญาณที่ ๕ คือ สัจจานุโลมิกญาณ แล้วจึงเป็นอันสำเร็จ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

คำว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะนั้น ได้แก่ อริยมรรคกับวิปัสสนาอันแรงกล้า ๆ คำว่า ปัญญานั้น ได้แก่ ปัญญาอันเกิดด้วย อรหัตผล ๆ คำว่า วิมุตตินั้น ได้แก่ วิมุตติอันเป็นอรหัตผล ดังนี้ สันเนอความ ในธัมมัตถาธิบาย ในเรื่ององค์แห่งความเพียรชอบ ๕ เพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๐๐

คัมภีร์ทศนิกาย ปาฏิกวรรค

ทศสูตร ตอว่าด้วยกรรมหมวด ๑๐ มีกรรมมีอุปการะมากเป็นต้น

ทส ชมมา พหุการา ทส ชมมา ภาเวตพพา ทส ชมมา ปริณฺเณชยา
ทส ชมมา ปหาตพพา ทส ชมมา หานภาคิยา ทส ชมมา วิเสสภาคิยา ทส
ชมมา หุปฺปวิชฺชา ทส ชมมา อุปฺปาเทตพพา ทส ชมมา อภินฺเณชยา ทส
ชมมา สจฺฉิกาสพพาติ.

ณ บัณฑิต อาคณทกแสดงทศสูตร กัณฑ์ที่ ๑๐๐ ว่าด้วยกรรมหมวด ๑๐
มีกรรมมีอุปการะมากเป็นต้น สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา อัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
๕๐๐๐ พรรษา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อัมมัตถาธิบายในทศสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทศนิกาย
ปาฏิกวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนาว่า กรรมหมวด ๑๐ นั้น
ได้แก่ กรรมมีอุปการะคุณมาก ๑ กรรมที่ควรอบรม ๑ กรรมที่ควรรอบรู้ ๑ กรรม
ที่ควรละ ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๑ กรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๑ กรรมอันแต่ง
ตลอดได้ยาก ๑ กรรมอันควรทำให้เกิดขึ้น ๑ กรรมที่ควรระวัง ๑ กรรมอันควร
ทำให้แจ้ง ๑

กรรมที่มีอุปการะคุณมาก ๑ อย่างนั้น ได้แก่ นาดักรณธรรม ๑๐ คือ ความ
เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ สมบูรณ์ด้วยมารยาทและอารมณ์ แม้โทษ
อันเล็กน้อยก็เห็นว่าแก่แล้ว ศึกษาบ่อยในสิกขาบททั้งหลาย ๑ การสดับ
เล่าเรียนมากจนคล่องปากคล่องใจ ตีใจความแตกในธรรมทั้งหลาย หัดในเบื้องต้น
ท่ามกลาง ที่สุด ให้ประกาศพระเมจรรยอันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้ง

อรรถพัญชนะ ๑ การมีมิตรสหายดี ๑ การว่าง่ายสอนง่าย ๑ การช่วยกิจการอัน
ใหญ่ไฉยของเพื่อนพรมเจรรย ๑ การรักใคร่ในธรรมที่ชอบ ๑ การสันโดษด้วยจิร
บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานมัจฉัย ๑ การเพียรละบาปอกุศล เพียรทำบุญ
กุศล ๑ การมีสติระลึกลึกลงถึงที่ล่วงแล้วได้ ๑ การมีปัญญาอันรอบรู้ความเกิดแห่งสังขาร
ทั้งหลาย ๑

ธรรมที่ควรอบรม ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ กสิณ ๑๐ ตามที่เคยแสดงมาแล้วใน
กัณฑ์ก่อน ๆ

ธรรมที่ควรรอบรู้ ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ อาขตนะ ๑๐ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ

ธรรมที่ควรละ ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ ความผิด ๑๐ ประการ คือ ความเห็นผิด ๑
ความดำริผิด ๑ การพูดผิด ๑ การทำผิด ๑ การหาเลี้ยงชีพผิด ๑ การพยายามผิด ๑
การระลึกลผิด ๑ การตั้งใจมั่นผิด ๑ การรู้ผิด ๑ การหลุดพ้นผิด ๑

ธรรมอันเป็นฝ่ายเสื่อม ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ อกุศลธรรมบถ ๑๐ คือ ปาณาติบาต
อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา ฆรสุวาจา สัมผัสปปลาป
อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ

ธรรมอันเป็นฝ่ายเจริญ ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การงด
เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา ฆรสุวาจา
สัมผัสปปลาป ความไม่มีอภิชฌา ความไม่มีพยาบาท ความเห็นชอบ

ธรรมที่หมดตลอดได้ยาก ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของ
พระอริยเจ้า ๑๐ อย่าง คือ การละองค์ ๕ อันได้แก่ละนิวรณ์ ๕ มีความพอใจใน
กามารมณ์ ๑ การประกอบด้วยองค์ ๖ คือ การพิกเฉยในอารมณ์ ๖ มีรูป
เป็นต้น ๑ การรักษาด้วยสังเคียว คือ รักษาด้วยสติ ๑ การอิงของ ๔ อย่าง คือ
พิจารณาแล้วจึงทำ พิจารณาแล้วจึงอดกลั้น พิจารณาแล้วจึงงดเว้น พิจารณา
แล้วจึงบรรเทา ๑ การกำจัดเสียซึ่งความเห็นผิดของสมณพราหมณ์ นอกพระพุทธ-
ศาสนา ๑ การละซึ่งการแสวงหาที่ไม่ดี ๑ การมีความดำริไม่ขุ่นมัว ซึ่งได้แก่
ความดำริในทางรักใคร่ ทางปองร้าย ทางเบียดเบียนผู้อื่น ๑ การระงับกายสังขาร

คือ การเข้าจตุตถกาม • การมีจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ • การมีปัญญาซึ่งจิตอันหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ •

ธรรมที่ควรทำให้เกิด ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ ความจำ ๑๐ อย่าง คือ ความจำซึ่งความไม่สวยงาม • ความจำซึ่งความตาย • ความจำซึ่งความน่าเกลียดในอาหาร • ความจำซึ่งความไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง • ความจำซึ่งความไม่เที่ยง • ความจำซึ่งความทุกข์ • ความจำซึ่งความไม่ใช่ตัวตน • ความจำซึ่งความละกิเลส • ความจำซึ่งการคลายกิเลส • ความจำซึ่งความดับกิเลส •

ธรรมที่ควรรู้อย่าง ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ วัตถุที่กำจัดกัน ๑๐ อย่าง คือ สัมมาทิฐิ อันกำจัดมิจฉาทิฐิ • สัมมาสังกัปปो อันกำจัดมิจฉาสังกัปปो • สัมมาวาจา อันกำจัดมิจฉาวาจา • สัมมากัมมันโต อันกำจัดมิจฉากัมมันโต • สัมมาอาชีโว อันกำจัดมิจฉาอาชีโว • สัมมาวาชาโม อันกำจัดมิจฉาวาชาโม • สัมมาสติ อันกำจัดมิจฉาสติ • สัมมาสมาธิ อันกำจัดมิจฉาสมาธิ • สัมมาญาณ อันกำจัดมิจฉาญาณ • สัมมาวิมุตติ อันกำจัดมิจฉาวิมุตติ • ซึ่งได้ใจความตามภาษาของเราว่า ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดชอบ การทำชอบ การหาเลี้ยงชีพชอบ การพยายามชอบ การระลึกชอบ การตั้งใจมั่นชอบ การรู้ชอบ การหลุดพ้นชอบ กำจัดเสียซึ่งฝ่ายผิดที่ตรงกันข้ามดังแสดงมา

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑๐ อย่างนั้น ได้แก่ เสขธรรม ๑๐ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาชาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ ฯ รวมธรรมในหมวด ๑๐ นี้ได้ ๑๐ ข้อด้วยกัน ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมอันเคยมีมาแล้ว เป็นธรรมอันแท้จริง เป็นธรรมที่ไม่คลาดเคลื่อนไม่แปรปรวนไปเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ถูกต้องดีแล้ว ฯ ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้า แสดงธรรมตั้งแต่หมวด ๑ มาจนจบหมวด ๑๐ ดังแสดงมาแล้วนี้ ภิกษุเหล่านั้นก็พากันชื่นชมต่อพระสารีบุตรเถระเจ้า จบทศสูตรที่ ๑๐ แต่เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสูตรสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
 วิชาสนี คำว่า กัจจันน์ ได้แก่ละ คือ ทำแต่ฝ่ายธรรมฝ่ายชอบ ละธรรมฝ่ายผิดเสีย
 ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น ได้ฟังธรรมเทศนาของพระสารีบุตรเถรเจ้าแล้ว ก็ได้สำเร็จ
 อหัตถผล ดังนี้ สันคำในอรรถกถาที่ควรยกขมเทศนาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายอกศลกรรมบท ๑๐ ตาม
 อรรถกถาที่ยกมาจากสังคิตสูตร และอรรถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
 ทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งสังคิตสูตรนั้นว่า กรรมบท
 นั้น ได้แก่ กรรมที่เป็นหนทางแห่งสุคติและทุคติ ฯ ปาณาติบาต อทินนาทาน
 มุสาวาท บิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปน ไฉนแสดงพิสดารมาแล้วใน
 พรหมชาลสูตรนั้น ฯ คำว่า กามะสุมิจจารานั้น แปลว่า ความประพฤติกผิด
 คือ ความประพฤติกผิดที่มั่วติดต่อย่นฝ่ายเดียว ในกามารมณ์ทั้งหลาย ฯ เมื่อว่า
 โดยลักษณะแล้ว ก็ได้แก่ เจตนาอันล่วงเสียบซึ่งไม่ควรล่วง ซึ่งเป็นไปในทางกาย-
 ทวาร ด้วยความประสงค์ในอสังกัธรรม ฯ คำว่า ที่อันไม่ควรล่วงนั้น ได้แก่
 หญิงที่ต้องห้าม และบุรุษที่ต้องห้าม หญิงที่ต้องห้ามนั้น ได้แก่ หญิงที่มีมารดา
 รักษา ๑ หญิงที่บิดารักษา ๑ หญิงที่มีมารดาบิดารักษา ๑ หญิงที่พี่ชายน้องชาย
 รักษา ๑ หญิงที่พี่สาวน้องสาวรักษา ๑ หญิงที่ญาติรักษา ๑ หญิงที่โคตรวงศ์รักษา ๑
 หญิงที่ธรรมรักษา ๑ หญิงที่มีสามี ๑ หญิงที่พระราชอาวาสห้าม ๑ หญิงที่มีบุรุษ
 ใดมาด้วยทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจมาเป็นภรรยา ๑ หญิงที่อยู่เป็น
 ภรรยาเพราะเห็นแก่ทรัพย์ ๑ หญิงที่อยู่เป็นภรรยาเพราะเห็นแก่เครื่องนุ่งห่ม ๑
 หญิงที่คนทั้งหลายจับมือจุ่มลงในถาดน้ำคั้นกับมือบุรุษแล้วให้ศีลให้พรว่า จงเป็น
 ภรรยาสามีฉันนี้ อย่างรักแต่กันเหมือนกับฉัน ๑ หญิงที่ถูกสวมด้วยพวงมาลัย ๑
 หญิงที่เป็นทาสด้วย ๑ เป็นภรรยาด้วย ๑ หญิงที่เป็นคนงานด้วย ๑ เป็นภรรยาด้วย ๑

หญิงที่บุรุษนำมาด้วยชงเพื่อทำเป็นภรรยา ๑ หญิงที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงครุเดียว ๑ ๗
 หญิงทั้ง ๒๐ จำพวกนี้ เป็นหญิงที่ต้องห้ามสำหรับบุรุษทั้งนั้น ๗ บุรุษอื่น เป็นบุรุษ
 ที่ต้องห้ามของหญิง ๑๒ จำพวก คือ หญิงที่มีสามี หญิงที่พระราชาทรงหวงห้าม
 หญิงที่บุรุษได้มาด้วยทรัพย์ หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจ หญิงที่อยู่ด้วยเห็นแก่ทรัพย์
 หญิงที่อยู่ด้วยเห็นแก่เครื่องนุ่งห่ม หญิงที่คนทั้งหลายจับมือจุ่มลงไปในถาดน้ำ
 หญิงที่ถูกสวมพวงมาลัยหรือเชือก หญิงที่เป็นทั้งทาสีและภรรยา หญิงที่เป็นทั้งคน
 งานและภรรยา หญิงที่นำมาด้วยชง คือ หญิงเชลยศึก หญิงที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงครุ
 เดียว ๗ ถ้าหญิงที่ปราศจากคุณธรรม มีศีลเป็นต้น เมื่อบุรุษทำกาเมสุมิจฉา-
 จาร ก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นหญิงที่มีคุณธรรมดี ก็มีโทษมาก ๗ เมื่อว่าโดยองค์แห่ง
 กาเมสุมิจฉาจารแล้ว ก็มีองค์ ๔ คือ หญิงต้องห้าม ๑ มีจิตคิดจะส้องเสพ ๑
 อาศัยส้องเสพ ๑ ส้องเสพได้ดังประสงค์ ๑ ๗ เมื่อว่าโดยประโยค คือ การ
 ทำแล้ว ก็มีอยู่อย่างเดียว คือ ทำด้วยตนเองเท่านั้น จึงจะเป็นกาเมสุมิจฉาจาร

คำว่า อภิษณานัน แปลว่า ความเพ่งอยากได้ของผู้อื่น คือ ฌกว่า ขอให้
 ของนั้นมาเป็นของเราเกิด ๗ เมื่อว่าโดยโทษ ก็มีลักษณะตัดสินเหมือนกับ
 อทินนาทาน ๗ เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๒ คือ ของผู้อื่น ๑ คิดน้อมมาให้แก่ตน ๑ ๗
 แต่เมื่อความโลภเกิดขึ้นในใจของผู้ใด ยังไม่คิดว่า ขอให้ของนั้นเป็นของเราเกิด
 ดังนั้น กรรมบถก็ยังไม่แตก คือ ยังไม่เสียกรรมบถ

คำว่า พยาบาทนัน แปลว่า ความคิดที่จะทำให้ประโยชน์สุขของผู้อื่นเสีย
 ไป ๗ พยาบาทนัน เมื่อว่าโดยลักษณะ มีการคิดมุ่งอยากให้อื่นฉิบหาย มีโทษ
 น้อยมากเหมือนกับผรุสวาจา ๗ มีองค์ ๒ คือ ผู้อื่น ๑ คิดอยากให้อื่น
 ฉิบหาย ๑ ๗ เมื่อความโกรธเกิดขึ้นต่อผู้อื่น แต่ยังไม่คิดว่า ขอให้ผู้อื่นฉิบหายเกิด
 ก็ยังไม่เสียกรรมบถ

คำว่า มิจฉาทิฏฐินัน แปลว่า การเห็นผิด อันได้แก่ ไม่เห็นตรงตาม
 ความจริง เช่น เห็นว่า ผลแห่งการให้ทานไม่มี ดังนั้นเป็นต้น มีโทษน้อยโทษมาก
 เหมือนกับผัสสัปปลาป คือ การกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ๗ อีกอย่างหนึ่ง มิจฉา-
 ทิฏฐิที่ยังไม่แน่นอน มีโทษน้อย ที่แน่นอนแล้ว มีโทษมาก ๗ มิจฉาทิฏฐินัน มี
 องค์ ๒ คือ สิ่งที่เราถือนั้น วิปริตจากอาการที่ถือ ๑ ๗ ไม่ปรากฏตามอาการ

ที่ ๑ ๑ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ มีข้อวินิจฉัยที่ควรทราบอยู่ ๕ ประการ คือ ธรรม ๑ โภจนาส ๑ อารมณ ๑ เวทนา ๑ มุสราภ ๑

คำว่า ธรรมนั้น ได้แก่ เจตนาธรรม ๑ ประการ ตามลำดับข้อแห่งกุศลกรรมบถ ๑ เบื้องต้น อันได้แก่ เจตนาทำปณาดิบาตเป็นต้น ๑ ธรรม ๓ ประการ มีอวิชา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ เรียกว่า ธรรมที่ประกอบกับเจตนา

คำว่า โภจนาสนั้น ได้แก่ การพูดถึงส่วนแห่งอกุศลกรรมบถทั้งหลาย คือ อกุศลกรรมบถ ๑ ตามลำดับ กับมิจฉาทิฏฐิ จัดเป็นส่วนอกุศลกรรมบถเหล่านั้น ไม่เป็นรากเหง้าด้วย ๑ อภิชฌา พยาบาท เป็นทั้งอกุศลกรรมบถด้วย เป็นทั้งรากเหง้าด้วย ๑ คือ อภิชฌาถึงรากแล้วก็เป็นโลภะ ที่เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล ๑ พยาบาท ก็คือโทสะ เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล

คำว่า อารมณนั้น ได้แก่ การเข้าถึงอารมณแห่งอกุศลและกรรมบถทั้ง ๑๐ นั้น คือ ปณาดิบาต มีสังขารเป็นอารมณ อันได้แก่ มีชีวิตอันทรีย์เป็นอารมณ ๑ อหินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง ๑ กาเมสุมิฉาจาร มีสังขาร อันได้แก่ ร่างกายที่ถูกต้องเป็นอารมณ ๑ มุสราภ ปิสนาวาห มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง ๑ ผรุสวาห มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียว ๑ สัมผัสปลาป มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง คือ มีสัตว์และสังขารตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก เป็นอารมณ ๑ อภิชฌาก็เหมือนกัน ๑ พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียวนั้น มิจฉาทิฏฐิ มีสังขาร คือ ธรรมในภูมิ ๓ เป็นอารมณบ้าง มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง

คำว่า เวทนานั้น หมายความว่า เมื่อเข้าถึงความรู้สึกสุขทุกข์ หรือเฉย ๆ แห่งการทำอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ นั้นแล้ว การทำปณาดิบาต เป็นทุกข์เวทนา ๑ ถึงแม้ว่าพระราชทั้งหลายที่ตรัสสั่งให้มาพวkJใจด้วยอาการข่มขืนก็ตาม แต่ภายในใจของพระราชทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ ๑ อหินนาทาน มีเวทนา ๓ คือ การลักขโมยผู้นั้น ผู้ลักขโมยนั้นได้ทั้งสุข ทุกข์ อุเบกขา ๑ กาเมสุมิฉาจาร มีเวทนา ๒ คือ ผู้ทำกาเมสุมิฉาจารทั้งคูนนยอมรู้สึกเป็นสุขกับเฉย ๆ เท่านั้น ๑ มุสราภ คือ การกล่าวเท็จกับปิสนาวาห คือ การกล่าวส่อเสียด มีเวทนา ๓ คือ ทำให้ผู้กล่าวได้รับทั้งสุข ทุกข์ อุเบกขา ๑ ผรุสวาห คือ การกล่าวหยาบคาย

นั้น ทำให้ได้รับทุกขเวทนาอย่างเดียวกัน ๑ สัมผัสปลาล มีเวทนา ๓ ๑ อภิชณา มีเวทนา ๒ คือ สุขกับอุเบกษาเท่านั้น ๑ มิจฉาทิฏฐิก็เหมือนกัน ๑ พยาบาท เป็นทุกขเวทนา

คำว่า มุลรากนั้น กล่าวคือ อกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ นั้น เมื่อว่าโดยมุลรากที่จะให้ทำแล้ว ก็มีมุลรากต่างกัน กล่าวคือ ปาณาติบาต มีโทษะ กับโมหะเป็นมุลราก ๑ อทินนาทาน มีโทษะกับโมหะเป็นมุลรากบ้าง มีโลภะกับโมหะเป็นมุลรากบ้าง ๑ มิจฉาจาร มีโลภะกับโมหะเป็นมุลราก ๑ มุสาวาท มีโทษะกับโมหะเป็นมุลรากบ้าง มีโลภะกับโมหะเป็นมุลรากบ้าง ๑ บิสุณวจา กับสัมผัสปลาลก็เหมือนกัน ๑ ผรุสวจา มีโทษะกับโมหะเป็นมุลราก ๑ อภิชณา มีมุลราก คือ โมหะอย่างเดียวกันเท่านั้น ๑ พยาบาทก็เหมือนกัน ๑ มิจฉาทิฏฐิ มีมุลราก ๒ คือ โลภะกับโมหะทั้ง ๒ ประการ

กุศลกรรมบถ ๑๐ มีการงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ควรทราบวิริตี ๓ ประการ คือ สมาทานวิริตี สัมปัตตวิริตี สมุจเจทวิริตี คือ การงดเว้นด้วยการสมาทาน งดเว้นด้วยการเข้าไปพบเข้า งดเว้นด้วยการตัดขาด ๑ เมื่อว่าโดยกรรมแล้ว เจตนา ๑ วิริตี ๓ คือ เวทนางตเว้น ข้อมสมควรแก่กุศลกรรมบถ ๑ เบื้องต้น ๑ กุศลกรรมบถ ๓ เบื้องปลาย ประทับด้วยเจตนาอย่างเดียวกันเท่านั้น

เมื่อว่าโดยโกณฐาสแล้ว ๑ ข้อเบื้องต้นเป็นกรรมบถอย่างเดียวกัน ไม่เกี่ยวกับเป็นมุลรากด้วย ๓ ข้อเบื้องปลาย เป็นกรรมบถด้วย เป็นมุลรากด้วย ๑ คือ อนภิชณา เมื่อว่าถึงรากเหง้าแล้ว ก็คือ อโลภะ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกุศล ๑ ความไม่พยาบาท เมื่อว่าถึงรากเหง้าแล้ว ก็คือ ความไม่มีโมหะ อันเป็นรากเหง้าแห่งกุศล

เมื่อว่าโดยอารมณแล้ว อารมณแห่งอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ก็เป็นอารมณแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ เหมือนกัน ๑ เพราะที่จะชื่อว่า การงดเว้นนั้น คือ งดเว้นจากสิ่งที่จะล่วงละเมิด ๑ อริยมรรค มีนิพพานเป็นอารมณ จึงละกิเลสทั้งหลายได้ฉันทิ กรรมบถทั้งหลาย ก็มีชีวิตอินทรีย์เป็นต้นเป็นอารมณ จึงจะละเจตนาอันทำให้เสียศีล มีการทำปาณาติบาตเป็นต้นฉันทิ

เมื่อว่าโดยเวทนาแล้ว กุศลกรรมบถทั้งสี่ เป็นสุขเวทนามี เป็นอุเบกขาเวทนามี ๑ เพราะกุศลที่จะเป็นทุกขเวทนานั้น ย่อมไม่มี

เมื่อว่าโดยมูลรากแล้ว กุศลกรรมบถ ๑ ตามลำดับข้อ มีมูลรากอยู่ ๓ คือ อโลกะ อโทสะ อะโมหะ สำหรับผู้ตั้งด้วยจิตอันประกอบด้วยความรู้ แต่สำหรับผู้ตั้งด้วยจิตอันปราศจากความรู้ มีมูลรากอยู่ ๒ ๑ อนริขณา คือ ความไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น สำหรับผู้ตั้งด้วยจิตอันประกอบด้วยความรู้ มีมูลรากอยู่ ๒ แต่สำหรับผู้ตั้งด้วยจิตอันปราศจากความรู้ มีมูลรากอยู่ ๑ เท่านั้น ๑ ส่วนความไม่โลภ ไม่เป็นมูลรากของตนเอง ๑ ความไม่พยายามก็เหมือนกัน ๑ ความเห็นชอบ มีมูลรากเป็น ๒ คือ อโลกะกับอโทสะเท่านั้น

คำว่า อริยวาสนั้น แปลว่า ธรรมอันเป็นทอຍของพระอริยเจ้า ๑ คำว่า ละองค์ ๕ นั้น คือ หลุดพ้นจากองค์ ๕ ๑ พระชินาสพได้ย้อยแล้วในอดีตกาล กำลังอยู่ในปัจจุบันกาล จักย้อยในอนาคตกาล เพราะละธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนั้น จึงเรียกว่า อริยวาสน เพราะเป็นทอຍของพระอริยเจ้า โดยเหตุที่พระอริยเจ้าได้ละองค์ ๕ แล้ว ๑ คำว่า ประกอบด้วยองค์ ๖ นั้น ได้แก่ ประกอบด้วยอุเบกขา ๖ ประการ ๑ คำว่า รักษาด้วยสตินั้น คือ พระชินาสพยอมมีสติอยู่ในทวารทั้ง ๓ ย้อยเป็นนิตย ย่อมทำกิจแห่งการรักษาให้สำเร็จไป ๑ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า ความรู้ความเห็น ย่อมปรากฏแก่พระชินาสพเนื่อง ๆ ทุกอริยาบถ คือ ทุกเวลาที่ท่านเดิน ยืน นอน และคั่นนอน ๑ อเสขธรรมทั้งปวง มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นธรรมที่ประกอบด้วยผลทั้งนั้น ๑ ท่านกล่าวปัญญาไว้ว่า เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นสัมมาญาณ ๑ คำว่า สัมมาวิมุตติเป็นต้น ก็สงเคราะห์เข้าในธรรมที่เป็นผลสมบัติ ดังนี้ ต่อไป เป็นธรรมที่ท่านนับข้อธรรมอันมีในธรรมตั้งแต่หมวด ๑ มาจนถึงหมวด ๑๐ ๑ ได้ใจความว่า ธรรมตั้งแต่หมวด ๑ มาจนถึงหมวด ๑๐ นั้น มีอยู่ ๑ พัน ๑๔ ข้อ จิตว่ามีข้อธรรมมากกว่าพระสูตรอื่น ๆ ทั้งสิ้น ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า อารมณ ออกไปอีก กล่าวคือ อารมณนั้น แปลว่า สิ่งยึดหน่วง คือ สิ่งยึดติดหน่วง สิ่งนั้นก็เรียกว่า อารมณ ๑ คำว่า ยึดหน่วงนั้น ก็คือ ใจคิดหน่วงเข้ามาในใจ หรือใจคิดหน่วง

ไว้ เช่น เราคิดถึงนาย ก. ว่าเป็นผู้ที่น่ารักใคร่ หรือเป็นผู้ที่น่าเกลียดชัง นาย ก. นั้น ก็เรียกว่า เป็นอารมณ์ของเรา คือ เป็นอารมณ์ใจของเรา โดยเหตุนี้ คำว่า อารมณ์ของอกุศลกรรมบถ และกุศลกรรมบถนั้น ก็ได้แก่ สิ่งใจของผู้ทำ อกุศลกรรมบถ และกุศลกรรมบถอื่น ๆ คิดยึดมั่นหวังนั่นเอง ฯ เพราะ ฉะนั้น คำว่า ปาณาติบาต มีสังขาร คือ ชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์นั้น ก็หมายความว่า ผู้จะทำปาณาติบาตนั้น ต้องคิดถึงชีวิตินทรีย์ คือ คิดถึงสัตว์ที่ตัวเองจะฆ่าไว้ในใจ เช่น ตัวเองจะฆ่าคนตัวใด ก็ต้องคิดถึงคนตัวนั้นจนกว่าจะได้ฆ่าคนตัวนั้นสมกับที่คิดไว้ ฯ คำว่า อทินนาทาน มีสัตว์ เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขาร เป็นอารมณ์บ้าง นั้น อธิบายว่า ผู้ที่จะทำอทินนาทาน คือ การลักขโมย ก็ต้องนึกถึงสัตว์ที่ตนจะลักขโมย หรือนึกถึงสิ่งของที่ตนจะลักขโมยนั้นไว้ในใจของตน จนกว่าจะลักขโมยได้ ฯ คำว่า มิจฉาจาร มีสังขาร คือ โภญฐัพพะเป็นอารมณ์นั้น ต้องนึกถึง โภญฐัพพะ คือ สิ่งที่ถูกต้องด้วยกายของชาย หรือหญิง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไว้ในใจ คือ ฝ่ายชายก็นึกถึงหญิง ฝ่ายหญิงก็นึกถึงชาย ไว้ในใจของตน ว่าสววยอย่างนั้น สววยอย่างนี้ คอยางนั้น คอยางนั้น

คำว่า มุสาวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้างนั้น ได้แก่ ผู้ที่จะกล่าวมุสาวาท ต้องนึกถึงคนที่จะกล่าวมุสาวาทให้ฟังนั้นบ้าง นึกถึงเรื่องที่ตนจะกล่าวนั้นบ้าง

คำว่า บิสฺสนวาจา ก็เหมือนกัน คือ บิสฺสนวาจา อันได้แก่ การกล่าวส่อเสียด นั้น ก็มีคนที่จะกล่าวส่อเสียด มีเรื่องที่ตนจะยกขึ้นกล่าวส่อเสียดเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า ผรุสวาจา มีสัตว์เป็นอารมณ์นั้น คือ ผู้จะกล่าวคำหยาบคายนั้น ต้องนึกถึงผู้ที่จะกล่าวนั้นไว้ในใจ คือ ตนจะกล่าวคำหยาบคายต่อผู้ใด ก็นึกถึงผู้นั้นเป็นอารมณ์

คำว่า สัมผัปปลาป คือ การกล่าวเหลวไหล มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยสามารถแห่งการได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก นั้น อธิบายว่า ผู้จะกล่าวคำเหลวไหลนั้น ต้องนึกถึงผู้ที่จะกล่าวให้ฟัง หรือเรื่องที่ตนจะกล่าวตามที่ได้เห็น หรือได้ยิน หรือได้ทราบ หรือได้รู้สึกไว้ในใจ คือ ตนจะกล่าวคำเหลวไหลนั้นต่อผู้ใด ก็นึกถึงผู้นั้น ตนจะกล่าวถึงเรื่องอันใด ก็นึกถึงเรื่องอันนั้นตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก

คำว่า อภิขณา ก็เหมือนกันนั่น คือ อภิขณา ก็อารมณ์เหมือนกับ
สัมปปลाप

คำว่า พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียวกัน อธิบายว่า การคิด
ปองร้ายผู้อื่นนั้น ได้แก่ การคิดปองร้ายคนหรือสัตว์ที่มีอยู่เท่านั้น จะคิดปองร้าย
ผู้ใด ก็ต้องนึกถึงผู้นั้นเป็นอารมณ์

คำว่า มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยสามารถแห่งธรรมในภุมิ ๓
และมีสัตว์เป็นอารมณ์ด้วยสามารถแห่งบัญญัตินั้น คือ มิจฉาทิฏฐินั้น มีสังขารอัน
ได้แก่ สิ่งที่มีอยู่ในภุมิ ๓ คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นอารมณ์บ้าง มีสัตว์เป็นบัญญัติว่า สัตว์เป็นอารมณ์บ้าง
คือ โลกบัญญัติสิ่งใดว่าเป็นสัตว์ ก็มีสิ่งนั้นเป็นอารมณ์บ้าง แต่คำว่า สัตว์นั้น ขอ
ให้ท่านทั้งหลายเข้าใจว่า หมายถึงมนุษย์และเทพเจ้าทั้งปวง ที่ยังมีกิเลสอยู่
ทั้งนั้น ส่วนอารมณ์แห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการงัดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น
ก็เหมือนกันกับอารมณ์แห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การงัดเว้นจากอกุศลกรรมบถ
ข้อใด ก็มีอารมณ์ของอกุศลกรรมบถข้อนั้นเป็นอารมณ์ เช่น จะงัดเว้นจาก
ปาณาติบาต คือ การฆ่าสัตว์ ก็มีสัตว์นั้นแหละเป็นอารมณ์ คือ นึกถึงสัตว์ที่ตนจะ
ไปฆ่ามันเป็นอารมณ์ ดังนี้

คำว่า ทว่าด้วยอารมณ์นั้น เป็นคำที่ล็กมาก ขากที่ผู้ฟังทั้งหลายจะเข้าใจ
ได้แจ่มแจ้งในทันใด ต่อเมื่อจำได้แล้วนำไปคิดนั้นแหละ จึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง
สั้นข้อที่ควรยกขึ้นแสดงในฉัมมัตถกอธิบายเพียงเท่านี้

ดาว ทิฏฐตุ โลกสมิ

โลกนิตฺตฺรณฺณสิน

ทสฺเสนฺติ กุลปฺตฺตาน

น ชฺ ทิฏฺฐิ วิสฺสุทฺธิยา

ยาว พุทฺโธติ นามมปิ

สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน

โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส

ปวตฺตติ มหฺลสิโน

ในที่สุดแห่งเทศนานี้ อาตมภาพจะขอประกาศสัมมาวาจา ด้วยนิพนธ์คาถา
อันมีเนื้อความว่า พระนามว่า พุทโธ ดังนี้ ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระหฤทัยอัน
บริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ผู้ล่วงเสียดซึ่งความยินดีในร้ายในสรรพ-
อารมณ์ซึ่งมีอยู่ในไตรภพ ผู้เลิกลบยิ่งกว่าสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า ผู้เข้าถึงซึ่งคุณ

ธรรมอันประเสริฐยังมีอยู่ในโลกตราบไค ขอจงให้พระธรรมเทศนาคัมภีร์นี้ ปรากฏ
ยังยืนอยู่ในโลกตราบนั่น เพื่อให้เป็นประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่เทพยดา มนุษย์
ทั้งหลาย ด้วยอำนาจพระรัตนตรัย หวังขอให้ผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในการสร้าง
การฟัง การปฏิบัติตามพระธรรม อันมีอยู่ในพระธรรมเทศนาคัมภีร์นี้ จงเจริญ
ขึ้นด้วยมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ เป็นลำดับไปตามสมควรแก่
อุปนิสัยของคน ๆ หวังขอให้ประสบผล คือ ความสุขความเจริญ ด้วยอำนาจพระ
รัตนตรัย และบุญกุศลที่คนได้สะสมมา จงทุกทีพาราตริกาถ.

เอวํ ทิมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

พระคัมภีร์หินนิกาบ ปาฏิภวรรต จบบริบูรณ์

จ. เจ. ร. น.

- ๔ คำนี้ โบราณเรียกว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมมคตสังคหะ ๘ ประการ
จ. หมายความว่า “จิต” ๑ เจ. หมายความว่า “เจตสิก”
ร. หมายความว่า “รูป” ๑ น. หมายความว่า “นิพพาน”

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี ถนนข้าวสาร พระนคร

นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๒๘